

1.1.2.2.1. **Viller****VILLEN****(SGV)**

[„De huid afstropen, van het vel ontdoen” (Van Dale). Vergelijk voor het type „kapelzen” de notitie van Corn. Vervl. s.v. „ka-”: „Voorvoegsel bij eenige woorden, dienende om de betekenis te versterken zonder ze merkkelijk te wijzigen, (...).” In verband met het type „tornen” vergelijk men het WNT bij „tornen” (I) en „tarnen”.]

villen: het type *villen* in: K 197a, 216, L 154, 261; *villā*, K 148, 171, 185, 215, 218, 219, L 91, 94, 100, 104, 105, 109, 111, 144, 145, 148, 150, 152, 153, 158, 162, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 208, 212, 229, 236, 244, 255, 256, 257, 260, 280; *vellan* (?), L 240; *ville*, (Huisseling) afstropen, Elemans; *vullen*, *villen*, „e pèerd vullen”, Corn.; **huiden**: *hèùtā(n)*, *huiten*, (d.i.) *huiden*, de huid afstropen; synoniemen zijn „blékkā(n)” en „pélsā(n)”, De Bont; **pelzen**: *pélsā(n)*, *pelsen*, de huid, het vel afhalen (van een haas b.v.); synoniemen in ons dialect zijn „blékkā(n)” en „hèùtā(n)”, De Bont; **kapelzen**: *kapelsen*, klemtoon op *pel*, het vel af-trekken; „e konijn kapelsen” (Lier), Corn. Vervl.; **blekken**: *blékkā(n)*, het vel afstropen, slachten; „hij hëet-em geblekt!”, hij heeft het kalf (stiekem) geslacht!; synoniemen zijn „hèùtā(n)” en „pélsā(n)”, De Bont; **prossen**: *prossen*, *villen*, *snijden*, *kerven*; „peerden prossen”, Corn. Vervl.; **afdoen**: *avdoen*, afstropen van de huid van een dier, Brouwers; **tornen**: *tārren*, hetzelfde als *tornen*; *villen*, van de huid ontdoen; „de’ pels van e konijn tārren”, Corn. Vervl.

VILLERIJ

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

afdoening: *avdoening*, de handeling van het afstropen, Brouwers.

PROSPUT

[Vergelijk de semantische toelichting van Corn. Vervl.]

prosput: *prosput*, *put*, waar de vilders de afge-maakte peerden in steken, Corn. Vervl.

1.1.2.2.2. **Leerlooier**-0. **Algemeen**-0.1. **Huid****HUID**

(N 41, 1; N 41, 4)

[De onbewerkte huid. De typen „huid” en „vel” kunnen betrekking hebben op alle dierenhuiden, maar ook op speciale soorten. De term „huid” wordt in dat geval meestal gereserveerd voor zware huiden, huiden van grote dieren en gladharige huiden, de term „vel” voor lichte huiden, huiden van kleine dieren en wollige huiden. Vergelijk bv. Handboek p. 86 en Brouwers. De respondenten van K 163 en K 195a onderscheiden „huid” en „vel” naargelang de grootte; de overige respondenten maakten geen onderscheid. Het type „kips” is verplaatst naar het lemma „huid naargelang het dier”. De opgave „vel” voor K 163, met de toelichting „zonder haar”, is geïnterpreteerd als „huid, ontdaan van haar” en vervolgens verplaatst naar het lemma „bloot”.]

huid: het type *huid* in: K 163, 195a; *huit*, K 161; *höjt*, K 161a, 182; *haojt*, K 141; *hèùt*, K 142, 161a, 182, L 270; *hèùt* (of: *hèùjt?*), L 262; *hèùt*, *huiden* (huisse), WNT geeft: de natuurlijke bekleding van het lichaam, vel; de looier maakt onderscheid tussen *huiden* en *vellen*; de eerste zijn zwaarder; het enkelvoud komt praktisch niet voor (*hèùt*), Brouwers; **vel**: het type *vel* in: K 163; *vèl*, K 183, L 262, P 102, 103; *vel*, lichte dierehuid; ook: zware huid die gelooid is maar nog niet afgewerkt; men onderscheidt veel soorten, als geëtevel, kalfsfel, schaopevel, Brouwers.

HUID NAARGELANG HET DIER

(N 41, 4; N 41, 7; N 60, 2b)

[De huid of het vel wordt veelal apart benoemd naargelang het dier, in verband met kostprijs, kwaliteit, bruikbaarheid, en de wijze van be- of verwerking. Vergelijk voor de typen „koeie(n)”, „vaarze(n)” enz. de toelichting van Brouwers bij „pinke(n)”. Vergelijk voor het type „slak” WNT XIV kol. 1552. „Kips” is de huid van het bultrund, de zeboe; vergelijk Van Herwijnen in De Katholieke Encyclopedie² XV kol. 445 en Kleekämper pp. 6, 99 en 114. Brouwers heeft dit type vermoedelijk niet precies weten te duiden. „Persians” zijn volgens Schoenfabriek p. 21 „De vellen van bastaardschapen (...) die in plaats van wol, haar dragen”. Volgens Kleekämper p. 63 gaat het om het karakoelschaap. De desbetreffende

respondent vermeldde bij zijn opgave: „Droge huiden van schapen uit India, Pakistan”. De typen „huid” en „vel” zijn verplaatst naar het lemma „huid”. De opgaven „open kop” en „lange klauwen” zijn verplaatst naar het lemma „huid naargelang de snoeiing”. Zie voor een beschrijving van diverse huiden Aras II, p. 18-20.]

I: rundvee: **runderhuid**: de volgende opgave is meervoud: *rundəruiə*, K 174; **koeiehuid**: *kōējə-haojt*, K 141; de volgende opgaven zijn meervoud: *kōējəhōjə*, K 141, 161a, 182, L 260; **koeivel**: *kōējvəl*, P 102, 103; **koei**: *koej*, K 161; *koej*, koeien, koeihuiden, Brouwers; **koeie(n)**: *kōējə*, K 141, P 102, 103; **vaarzhuid**: *vaorzəhōjwɪ*, I 57; **veers**: *vaers*, K 161; *vèers*, L 262; **vaarze(n)**: *vaarzə*, K 141, P 102, 103; *vaerze*, vaarzen, huid van een vaars, Brouwers; **pinkhuid**: de volgende opgave is meervoud: *pingkhuije*, pinken, Brouwers; **pink**: *pink*, K 161; **pinke(n)**: *pinkə*, K 141; *pingke*, pinken, vellen van pinken; in dit geval geeft het WNT bij wijze van uitzondering ook de betekenis: „bij uitbreiding, als verkorting voor pinkevel” WNT XII, 1891, Brouwers; **mestvel**: de volgende opgave is meervoud: *mastfelle*, mestvellen, vellen van mestkalveren, Brouwers; **nuchter kalf**: de volgende opgave is meervoud: *nuchtere kalveren*, vellen van kalveren die nog niet geweid hebben, Brouwers; **grasvel**: de volgende opgave is meervoud: *grasfelle*, grasvellen, vellen van kalveren die al geweid hebben, Brouwers; **kalfsvel**: *kalfsfel*, kalfsvel, huid van een kalf, Brouwers; **kalf**: *kalf*, K 161; **slak**: *slèk*, K 161; **slakke(n)**: *slakke*, slakken, vellen van onvolddragen kalveren, Brouwers; **kips (eng.)**: de volgende opgave is meervoud: *kips*, lichte velletjes, Brouwers; **stierhuid**: *stierəhōjwɪ*, I 57; de volgende opgave is meervoud: *stīerrəhōjə*, K 161a, 182, L 260; **stiervel**: *stījrvəl*, P 102, 103; **stiere(n)**: *stīerra*, K 141, L 262, P 102, 103; *stiere*, stieren, stierhuiden, Brouwers; **ossehuid**: *ossəhōjwɪ*, I 57; de volgende opgaven zijn meervoud: *ossəhōjə*, L 260; *ossəhōjə*, K 161a, 182; **ossevel**: *ossəvəl*, P 102, 103; **osse(n)**: *ossə*, K 141; *ossə*, L 262; *osse*, ossen, ossehuiden, Brouwers; II: paard: **paardhuid**: de volgende opgave is meervoud: *paardəhōjə*, L 260; **peerdevel**: de volgende opgave is meervoud: *pèèrdəvèllə*, L 207; III: kleinvee: **schapehuid**: *schaopəhèùt*, K 183; **schapevel**: *schaopəvèl*, K 183; *schaopevel*, Brouwers; **geitevel**: de volgende opgave is meervoud: *gèjtəvèllə*, L 260; de volgende opgave is enkelvoud: *gèjtevèl*, Brouwers; **persian (eng.)**: de volgende opgave is meervoud: het type *persians* in: K 183.

HUID NAARGELANG DE SNOEIING

(N 41, 4)

[De huid kan o.a. worden benoemd naar de mate waarin zij bij of onmiddellijk na het afdoen is bijgesneden (gesnoeid) of/en naar de wijze waarop ze bij het afdoen is geopend. Vergelijk Van Herwijnen pp. 24-26. De betekenis van de (handels)term „open kop” wordt daar (p. 25) als volgt omschreven: „Het dier is (...) de hals geopend tot de oren door middel van een dwarssnede. De kop zit alleen nog met een smal gedeelte achter de oren en met het voorhoofd, ster genaamd, aan de hals verbonden”. Het type „lange klauwen” is qua betekenis waarschijnlijk identiek met de handelsterm „hele klauwen”, de benaming voor een huid waaraan nog de klauwen inclusief de tenen zitten, *ibidem*.]

open kop: *oopa kop*, K 142; het volgende type is meervoud: **lange klauwen**: *langə klááwə*, K 142.

INLANDSE HUID

(N 41, 6)

[Uit het binnenland, volgens Brouwers (bij uitbreiding) ook uit Westeuropese landen afkomstige, volgens Van Herwijnen pp. 27, 33 uit Nederland (en België), Europa, Noord-Afrika, Canada en Noord-Amerika afkomstige huid. Zie het citaat van Aras II, p. 23 en 24 in de semantische toelichting bij het lemma „buitenlandse huid naar gebied van herkomst”.]

inlandse huid: het type *inlandse huid* in: K 195a; de volgende opgave is mogelijk meervoud: *inlaansə hui*, K 163; de volgende opgaven zijn meervoud: *inlantsə hōjə*, I 57; *inlantsə hēùjə*, K 161a, 182; *inlanse huij*, huiden uit West-Europese landen, Brouwers; **inlandse**: *inlantsə*, K 141, 161; **hollandse huid**: *hollansə hèùt*, K 142; **domestic (eng.)**: het type *domestic* in: K 183; **belgische**: *bèlgièssə*, K 141; **europese huid**: de volgende opgave is meervoud: *europese huij*, huiden uit Europa, in tegenstelling tot exotische huiden, Brouwers.

BUITENLANDSE HUID IN HET ALGEMEEN

(N 41, 5; N 41, 7)

[Uit gebieden buiten Europa (m.u.v. Noord-Afrika, Canada en Noord-Amerika) afkomstige huid. Vergelijk Van Herwijnen p. 33 en de semantische toelichting bij het lemma „inlandse huid”. Zie het citaat van Aras II, p. 23 en 24 in de semantische toelichting bij het lemma „buitenlandse huid naar gebied van herkomst”.]

buitenlandse huid: *bèùtlaansə hèùt*, K 142; de volgende opgaven zijn meervoud: *bòjtàlantsə hōja*, I 57; *bòjtàlaansə hōja*, K 141; **exotische huid:** de volgende opgave is meervoud: *eksootiese huij*, huiden uit landen van buiten Europa; ze worden nader aangeduid naar het land of de streek van herkomst, b.v. panama's, Brouwers; **exotische:** *eksootiëssa*, K 161; **vreemde huid:** het type *vreemde huid* in: K 195a.

BUITENLANDSE HUID NAAR GEBIED VAN HERKOMST

(N 41, 5; N 41, 7)

[Buitenlandse huid, benoemd naar het gebied van herkomst. De typen „java”, „columbia” enz. zijn verkortingen voor „javahuid”, „columbiahuid” enz. Vergelijk bv. Scholte p. 105 („goede kwaliteit droge Java's”) en De Nederlandsche Lederindustrie (50) 52 p. 78 („welke looierijen de Java's (. . .) trouw zijn gebleven”). Het type „rio” zou ook betrekking kunnen hebben op de laadplaats. Waarschijnlijk is echter het gebied van herkomst, Rio-Grande, bedoeld.

Aras II zegt op p. 23 en 24 over de „herkomst der huiden:” Men kan de huiden en de vellen die in de schoenmakerij gebruikt worden, indelen in: inlandse (indigène) en vreemde (uitheemse of exotische) huiden. Tussen beide soorten is er doorgaans een aanmerkelijk verschil in samenstelling, niet alleen omdat de temperatuur of het klimaat een zekeren invloed heeft, maar doorgaans behoren huiden en vellen van deze verschillende streken tot een verschillend ras. Inlandse runderhuiden zijn doorgaans fijner van samenstelling, ook kleiner in oppervlakte en dunner; meestal worden deze huiden dan ook gebruikt voor bovenleder. De voornaamste havens, waar overzeese huiden verhandeld worden zijn: Antwerpen, Hamburg, Rotterdam, Le Havre. In deze plaatsen worden de huiden gesorteerd volgens afslachting, hoedanigheid, herkomst, wijze van bewaren, beschadiging, zomer- of winterhaar, enz. De looiers doen daar de nodige inkopen op monsters, die beoordeeld en onderzocht mogen worden. De naam der huid wordt afgeleid van de plaats van waar ze komt. Ook vindt men er soms den naam der firma bij vermeld (slachterij, vleeszouterij en vriesinrichting).

De voornaamste plaatsen die ons overzeese huiden leveren zijn: Zuid-Amerika: Buenos-Ayres, Rio-Grand, Uruquay, Paraguay, Brazilië, Curacao, Bolivië, Corientes, Cordola-Sierra, Saltas, enz.; Oost-Indië: Patna, Madras (Noord- en West-Indië en Amritsar); China: Tientsin, Hankow, Chow-Chin; Afri-

ka: Algiers, Mogador, Tanger, Kaapstad, Abyssinië, Natal, Mombassa, Algoabaai, enz. De hoofdsorten van deze overzeese huiden zijn: gezouten, droge en drooggezouten huiden. Tot de gezouten huiden behoren: Saladeros, Mataderos, en Frigorifigehuiden.

Camposhuiden worden meestal gedroogd en zijn doorgaans van mindere hoedanigheid. Saladeros betekent: vleeszouterij, Mataderos betekent: slachthuis. Frigorifigie betekent: vriesinrichting. Campos betekent: dorp, nl. verzamelplaats van huiden uit kleine slachterijen. Onder de vriesinrichtingen onderscheidt men nog andere, zoals Britannia, enz. De „Frigos” en „Saladeros” zijn in het algemeen huiden van de hoogste hoedanigheid, ze zijn meestal vrij van vilsneden en bezitten bovendien een goede beleerdheid.

De gezouten huiden dragen den naam van herkomst en den naam der firma: zouterij, vriesinrichting, extractenfabriek of slachterij. Zo onderscheidt men: Rio-Grande Mataderos, Rio-Grande Saladeros, Montevideo Frigorifigie, Uruguay Frigorifigie ossenzwaar. Saladeros Colon-Liebig ossen-licht, enz. Enige van de meest gekende Frigoricos zijn: Wilson, Armour, Moris en Swift. Onder de meest gekende vleeszouterijen heeft men: Progresso, Bovril Ltd., Carambula, D.R. Tabarez.

De gedroogde huiden komen meestal uit de warme streken, waar de zouterijen ontbreken en waar men zijn toevlucht moet nemen tot andere bewaringsmiddelen. De Europese huiden komen voor het grootste deel uit Rusland, Nederland, Ierland, Duitsland, Denemarken, Frankrijk en België. De voornaamste huidsoorten voor zoolleder komen uit Zuid-Amerika.

De streken, die betrekkelijk veel geitevellen voortbrengen zijn: Zuid-Amerika: Mexico, Brazilië, Curacao, Bolivië en Buenos-Ayres; Afrika: Algiers, Mogador, Tanger, Magadisco, Abyssinië, Kaapstad, Natal, Algoabaai; China: Tientsin, Han-Kow, Chow-Chin; Indië: Patna, Madras, Noord- en West-Indië en Amritsar.

De beste runderhuiden tot het vervaardigen van boxrund zijn die van inlandse en Europese dieren. De opbrengst ervan is te gering; de andere komen in hoofdzaak uit de tropische landen: China, Java, Engelsch-Indië (z.g. Daccahuiden), Algras, Abyssinië, Mombassa en Algiers. De schapevellen komen in hoofdzaak uit Arabië, de Kaap, Oost-Indië en Griekenland. De beste kalfsvellen komen versch of natgezouten in de looierij en stammen uit Frankrijk, Duitsland, Engeland, Amerika, Denemarken en Zweden. De nat- en drooggezouten vellen komen uit Australië, de Kaap en Nieuw-Zeeland, en de droge kalfs-

1.1.2.2.2.

vellen uit Noord-Amerika, China, Indië en Rusland”.

Het type „wet blue” is verplaatst naar het lemma „voorgelooide huid”.]

java: het type *java* in: K 163; de volgende opgave is meervoud: *jaavaas*, L 262; **columbia:** het type *columbia* in: K 163; de volgende opgaven zijn meervoud: *kólumbiējas*, K 141, 161a, 182, L 262; *koolumbiējas*, L 260; **columbiahuid:** de volgende opgave is meervoud: *kólumbiējahöjə*, K 161a, 182; **mexico:** de volgende opgave is meervoud: *mèksiēkoos*, L 262; **paraguay:** de volgende opgave is meervoud: *paaraagwees*, L 260; **uruguay:** de volgende opgave is meervoud: *üürægwees*, L 260; **panama:** de volgende opgave is meervoud: *panamas*, huiden uit Panama, Brouwers; **rio:** de volgende opgaven zijn meervoud: *riējoos*, K 141; *riējóos*, K 161a, 182; **kaaphuidje:** de volgende opgave is meervoud: *kaaphöjtjəs*, K 161a, 182; **amerikaanse huid:** het type *amerikaanse huid* in: K 195a; *àmeeriekaansə hēt*, K 142; **amerikaanse koei:** de volgende opgave is meervoud: *amerikaanse koej*, koeihuiden uit Amerika afkomstig, Brouwers.

SALADERO

(N 41, 5)

[Van Herwijnen p. 37 noteert: „Saladeros zijn huiden van slachterijen uit het binnenland (sc. van Argentinië), die meestal iets oudere dieren van het Criollotype slachten. Vroeger werd het vlees gezouten en daarna gedroogd, vandaar de naam saladeros”. Ook Brazilië en Uruguay leveren saladeros, idem, p. 38.

Zie het citaat van Aras II, p. 23 en 24 in de semantische toelichting bij het lemma „buitenlandse huid naar gebied van herkomst”.]

saladero (sp.): *saladéeroo*, L 262.

PACKER

(N 41, 7)

[De huid, afkomstig uit Noordamerikaanse slachterijen („packers”); vergelijk Kleekämper pp. 117, 171.]

packer (eng.): *pèkkər*, K 161.

FRIGORIFICO

(N 41, 9)

[Van Herwijnen pp. 36, 38 typeert „frigorificos” als Argentijnse, Braziliaanse en Uruguese „huiden van de grote slachthuizen, waar het vlees ingevroren wordt en waar de huiden in speciale koelruimten gezouten en bewaard worden. Ze zijn meestal afkomstig van jonge runderen van het Mestizotype”.

Zie het citaat van Aras II, p. 23 en 24 in de

semantische toelichting bij het lemma „buitenlandse huid naar gebied van herkomst”.]

frigohuid: het type *frigohuid* in: K 163; *friegooheüt*, huid uit frigoslagerijen; dit zijn goede huiden o.a. omdat de dieren op tijd geslacht worden en ze alleen zijn opgefokt voor het vlees, Brouwers; **frigorifique (fr.):** *frïëgo(o)riēfiēk*, K 161; **koelhuishuid:** *kōēl-hēushēüt*, K 142; **gekoelde huid:** *gəkōēldə hēt*, K 142.

TYPE FRIGORIFICO

[Van Herwijnen p. 37 omschrijft „type frigorificos” als Argentijnse „huiden uit de grote stedelijke abattoirs. Ze zijn zeer goed behandeld en de conservering is eveneens goed, doch meestal iets minder zuiver dan de frigorificos. De behandeling kan wedijveren met de grote slachterijen”. De semantische toelichting van Brouwers is duidelijk onjuist; zijn omschrijving heeft betrekking op de zg. „mataderos”, Argentijnse huiden uit de kleinere stadsslachterijen, vergelijk Van Herwijnen, ibidem.

Zie het citaat van Aras II, p. 23 en 24 in de semantische toelichting bij het lemma „buitenlandse huid naar gebied van herkomst”.]

type frigohuid: *tiepefriegooheüt*, huiden uit kleinere dan frigoslagerijen, Brouwers.

VERSE HUID

(N 41, 10)

[De huid van pas geslachte dieren, aangevoerd en verwerkt vóór er bederf kan optreden. Het betreft uiteraard inlandse huiden.]

verse huid: het type *verse huid* in: K 163, 195a; *vørsə haojt*, K 141; *vørsə hēt*, K 142; de volgende opgaven zijn meervoud: *vørsə höjə*, K 161a, 182; *vørsə hēujə*, L 262; *vørsə höj*, K 141; *vørsə höjə*, L 260; *versə huij*, vers, nieuw, huiden van pas geslachte dieren, Brouwers; **rauwe huid:** *rādəwə huij*, K 161.

VERSGEZOUTEN HUID

(N 41, 10)

[Volgens Scholte p. 20 worden ook de inlandse huiden als regel gezouten aangevoerd.]

versgezouten (huid): bij de volgende opgave werd geen zelfstandig naamwoord opgegeven: *vərsəzaawtə*, L 262.

GEZOUTEN HUID

(N 41, 11)

[Door zouten geconserveerde huid.

Zie het citaat van Aras II, p. 23 en 24 in de semantische toelichting bij het lemma „bui-

tenlandse huid naar gebied van herkomst”.]
gezouten huid: het type *gezouten huid* in: K 163, 195a; *gəzoutə huiit*, K 161; *gəzoutə hèüt*, K 142; de volgende opgaven zijn meervoud: *gəzòwtə höjə*, K 161a, 182, P 102, 103; *gəzòwtə höj*, K 141; *gəzaawtə höjə*, L 260; *gezoute huij*, huiden die met zout zijn geconserveerd, Brouwers; **gezouten veers:** *gəzaawtə vèèrs*, L 262; **gezouten stiere(n):** *gəzaawtə stièrrə*, L 262; **gezouten osse(n):** *gəzaawtə òssə*, L 262.

GEDROOGDE HUID

(N 41, 12)

[Door drogen geconserveerde huid.

Zie het citaat van Aras II, p. 23 en 24 in de semantische toelichting bij het lemma „buitenlandse huid naar gebied van herkomst”.]
gedroogde huid: *gədrèügdə hèüt*, K 142; **droge huid:** het type *droge huid* in: K 163, 195a; *droogə huiit*, K 161; de volgende opgaven zijn meervoud: *dróógə höjə*, K 161a, 182; *dróóch höj*, K 141; *dréúch höjə*, L 260; *dróóge huij*, huiden van vocht ontdaan om ze te conserveren, Brouwers; **droge columbia:** de volgende opgave is meervoud: *dréújch kólumbièjas*, L 262.

SCHADUWGEDROOGD

[Gezegd van een in de schaduw gedroogde huid.]

schaduwgedroogd: *schadugedróógt*, Brouwers.

ZONGEDROOGD

[Gezegd van een in de volle zon gedroogde huid.]

zongedroogd: *zóngedróógt*, Brouwers.

DROOGGEZOUTEN HUID

(N 41, 13)

[Door een combinatie van drogen en zouten geconserveerde huid. Zie het citaat van Aras II, p. 23 en 24 in de semantische toelichting bij het lemma „buitenlandse huid naar gebied van herkomst”.]

drooggezouten huid: *dreuchəzoutə hèüt*, K 142; de volgende opgave is meervoud: *dróóchgəzòwtə höj*, K 141; bij de volgende opgave werd het zelfstandig naamwoord niet vermeld: *droochəzoutə*, K 161; de volgende opgave is meervoud: *dróóggezoute huij*, huiden die zijn gedroogd en daarna gezouten om ze te conserveren, Brouwers; **gedroogde en gezouten huid:** het type *gedroogde en gezouten huid* in: K 163.

GEPIKKELDE HUID

(N 41, 13)

[Door pikkelen (vergelijk het lemma „pikkelen ter conservering”) geconserveerde huid.]

gepekeldde huid: het type *gepekeldde huid* in: K 195a; de volgende opgave is meervoud: *gəpeekaldə höjə*, K 161a, 182.

PIKKELEN TER CONSERVERING

[Huiden ter conservering behandelen met een oplossing van keukenzout en zwavelzuur in water.]

pikkelen: *pikkele*, zouten ter conservering, van huiden en vellen gezegd, Brouwers.

PIKKELBAD

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

pekelbad: *pekelbat*, vocht waarin huiden en vellen worden gezouten ter conservering, Brouwers.

VOORGELOOIDE HUID

(N 41, 7)

[Volgens de respondent is „wet blue” de benaming voor voorgelooide huiden uit Afrika.]

wet blue (eng.): het type *wet blue* in: K 183.

—0.2. Huiden kopen

LOCOHUID

(N 41, 8)

[De huid, die in de losplaats door handelaren in voorraad wordt gehouden, in afwachting van kopers. Vergelijk Van Herwijnen p. 54. „Loco” betekent hier (vergelijk Van Dale) „op de plaats aanwezig”. Vergelijk de volgende notities in De Nederlandsche Lederindustrie (50) 52 pp. 75, 91: „Wanneer wij dan in gedachten teruggaan tot de tachtiger jaren, dan zien wij een, in verhouding tot thans, kleine lederindustrie. Vrijwel uitsluitend particuliere bedrijfjes en dientengevolge een importhandel van minimale betekenis. Men was gewoon zijn behoeften aan exotische huiden uit loco voorraden in Antwerpen te dekken (...), resp. „Ten gevolge van den politieken toestand blijven de transacties beperkt en bepaalt men zich hoofdzakelijk tot loco waar” (huidenmarktbericht). Hoe groot de loco voorraad kon zijn moge blijken uit het feit dat er op 4 dec. 1907 te Antwerpen 215.000 exotische huiden werden geveild, waarna de voorraad nog 290.000 stuks omvatte, idem, p. 25.]

locohuid: het type *locohuid* in: K 163; de volgende opgave is meervoud: *lookoohuije*, huiden die op een bepaalde plaats, b.v. te Amsterdam, liggen en daar gekocht worden. **Brouwers; loco:** het type *loco* in: K 161.

OP VERSCHeping KOPEN

(N 41, 14)

[Het kopen van nog te verscheppen huiden. De typen „kopen op aflading” en „op levering kopen” duiden erop dat de feitelijke aflevering in de toekomst zal plaatsvinden, vergelijk Van Dale. Het type „onzeziens kopen” duidt op de omstandigheid dat de gekochte waar niet tevoren kan worden gekeurd. De typen „commissionair” en „handel” zijn uit het lemma verwijderd.]

(kopen) op verschepping (kopen): het type *op verschepping kopen* in: K 195a; *kóopā óp vārschééping*, K 141; bij de volgende opgave werd het werkwoord niet vermeld: *óp vārschééping*, L 262; — drie maanden *kóópe óp vārschééping*, d.i. kopen van huiden die binnen drie maanden verscheept moeten worden; handelsterminologie, Brouwers; **kopen op aflading:** *kóópe óp aflading*, kopen op verschepping, kopen van huiden die nog verscheept moeten worden, Brouwers; **op levering kopen:** het type *op levering kopen* in: K 161; **onzeziens kopen:** het type *onzeziens kopen* in: K 163.

ZEILEND KOPEN

[Huiden kopen die al onderweg zijn naar de haven van bestemming, vergelijk Van Herwijnen p. 54.

Het lemma is samengesteld uit een toefgift.]

zeilend kopen: het type *zeilend kopen* in: K 163.

VRIJ AAN BOORD KOPEN

(N 41, 15)

[Koop waarbij de gemaakte of te maken kosten tot in de boot voor rekening zijn van de verkoper. Men gebruikte veelal de Engelse handelsterm „free on board” (afgekort „fob”). Bij het type „af boord” moet worden gedacht aan vooral in advertenties van autodealers gebruikte verbindingen als „af Amsterdam”, „af Born” enz. Het type „cif” is verplaatst naar het lemma „cif kopen”.]

fob (eng.): het type *fob* in: K 195a; *fōp*, K 161a, 182; *fōp*, afkorting van free on board, d.w.z. in de prijs van de huiden zijn de kosten begrepen die gemaakt zijn tot de huiden zich aan boord bevinden, Brouwers; **af boord:** het type *af boord* in: K 161.

CIF KOPEN

(N 41, 15; N 41, 16)

[Koop waarbij de gemaakte of te maken kosten voor verzending, verzekering en vracht tot de losplaats voor rekening zijn van de verkoper; naar de Engelse handelsterm „cost, insurance, freight”. Vergelijk De Nederlandsche Lederindustrie (50) 52 p. 93: „Momenteel worden aangeboden: 750 Zware Bovril ossen, ca. 27 1/2 kg, Maart, à 6 3/4 pence, 1000 Medium Bovril ossen, ca. 22 1/2 kg, Maart, à 5 9/16 pence, 1000 Lichte Bovril ossen, ca. 19 1/4 kg, à 5 1/4 pence, cif Antwerpen-Rotterdam, uitgeleverd gewicht”. Het type „franco thuis” is in een apart lemma ondergebracht.]

cif kopen: het type *cif kopen* in: K 161; **cif (eng.):** het type *cif* in: K 195a; *sif*, K 183, L 262; *sif*, afkorting van cost, insurance, freight, d.w.z. de prijs van de huiden betreft de huiden zelf, de verzekering ervan tijdens het vervoer en de vrachtkosten, Brouwers.

C.F. KOPEN

[Koop waarbij de gemaakte of te maken kosten voor verzending en vracht voor rekening zijn van de verkoper, naar de Engelse handelsterm „cost and freight”.]

c.f.: *see en ef*, afkorting van cost en freight, d.w.z. de prijs van de huiden betreft de huiden zelf en de vrachtkosten, Brouwers.

FRANCO THUIS

(N 41, 16)

[De respondent van K 163 gaf op de vraag: „Hoe zegt men bij u: kopen met inbegrip van verzekering en vracht (c.i.f. = cost, insurance, freight)” als antwoord: „franco thuis”. In dat geval zijn echter alle vrachtkosten voor rekening van de verkoper, ook die vanaf de losplaats.]

franco thuis: het type *franco thuis* in: K 163.

OP INSCHRIJVING KOPEN

(N 41, 14)

[Handboek p. 131 onderscheidt in de haven waar de huiden worden aangevoerd drie soorten van koop: „Uit de eerste hand (. . .), of op de publieke veiling, of wel bij inschrijving”. Scholte zegt op pp. 23-24 dat de huiden aanvankelijk alleen bij maandelijkse inschrijving werden verkocht; te Rotterdam werden ze geveild sinds 1904, te Amsterdam sinds 1906. Volgens de respondent van L 260 diende men te Amsterdam op inschrijving te kopen, terwijl men te Antwerpen kon bieden bij een makeelaar (vergelijk het lemma „uit de hand verko-

pen”). Hij gaf aan het laatste de voorkeur.]
kopen op inschrijving: *koopā óp inschréjving*, L 260.

UIT DE HAND VERKOPEN

(N 41, 14)
 [Bieden bij een makelaar in huden. Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „op inschrijving kopen”.]
uit de hand verkopen: *ójt dā hant værkoopā*, L 260.

BIJ DE SCHAAL BETALEN

(N 41, 17)
 [Contant betalen, inz. na het wegen (op een schaal) van de huden. Vergelijk Handboek p. 92: „De huidenzouter of looier betaalt de huden of vellen die men hem brengt gewoonlijk direct of wat men aan de schaal betalen noemt, (. . .)”].
bij de schaal betalen: het type *bij de schaal betalen* in: K 195a; *bij de schaal betaole*, vero., huden betalen bij de aflevering; ze werden dan gewogen, Brouwers; **aan de schaal betalen:** *on dā schaal bātaolā*, K 142; **uit schaal ontvangen:** het type *uit schaal ontvangen* in: K 161; **contant betalen:** *kontant bātaolā*, K 163.

ONTVANGEN

(N 41, 18)
 [Huiden bezichtigen ter keuring. Vergelijk voor het type „ontvangen” de toelichting van Brouwers.]
ontvangen: *ontfangə*, K 163; *óntfangə*, K 141, P 102, 103; — aan de kade: het type *ontvangen* in: K 195a; *óntfange*, „ik gaon óntfange”, „ik ben huij gaon óntfange”, bezichtigen aan de haven of bij de hudenhandelaar om te zien of men de huden wil kopen, Brouwers; **gaan kijken:** het type *gaan kijken* in: K 142; **nakijken:** *náákijkən*, K 161.

TER KEURING UITVOUWEN

(N 41, 19)
 [Huiden uit een te kopen partij uitvouwen om de kwaliteit te controleren; ze komen nl. veelal ineengevouwen in de handel. „Uitspannen” heeft hier de betekenis „uitspreiden”.]
openvouwen: *óópəvaawə*, K 141; **opengooien:** *oopəgoojə*, L 260; *oopəgóójə*, P 102, 103; **openslaan:** *oopəslaon*, K 161; — en draaien *oopəslaon*, K 142; *oopešlaon*, uitvouwen van een opgevouwen huid om ze te kunnen laten betasten bij de koop ter beoordeling van de kwaliteit van de huid, Brouwers; **draaien:** *openslaan* en — *dráájə*, K 142; **uitspannen:**

ótspannə, L 260; **openmaken:** *oopəmaokə*, K 161a, 182.

HUIDENMAGAZIJN

(N 41, 2)
 [Opslagruimte voor de ruwe huid. Vergelijk voor het type „kelder” Scholte p. 41: „Slechts in de grootste inrichtingen en in de leerfabrieken treft men afzonderlijke hudenmagazijnen aan”.]
huidenmagazijn: het type *huidenmagazijn* in: K 195a; *hèùjəməggəzèn* (of: *-māggəzèè?*), K 142; *huijəmagezèè*, ruimte waar de nog niet bewerkte huden worden opgeslagen, Brouwers; **huidenpakhuis:** *huiənpakhuis*, K 161; **pakhuis:** het type *pakhuis* in: K 163; **kelder:** *kèldər*, L 262.

–0.3. Eigenschappen van de huid

DIK

(N 41, 30)
 [Gezegd van een huid, inz. van de rug. De betekenis van het type „knoestig” is onduidelijk. Dacht de respondent hier aan verdikkingen in de huid?]
dik: *dik*, L 260; **gevuld:** — huid *gəvuldə*, L 262; — vellen *gəvuldə*, P 102, 103; **zwaar:** — huid *zwaorə*, K 142; — huden *zwaorə*, K 163; **beleerd:** — huden: het type *beleerd* in: K 195a; **knoestig:** *knoestich*, K 161.

DUN

(N 41, 31)
 [Gezegd van een huid, inz. van buik en liezen. Vergelijk voor het type „vlak” Van Herwijnen p. 19: „De vlakke huden bezitten een grote oppervlakte en een geringe dikte naar verhouding tot hun gewicht. Ze zijn wel gelijkmatig gesteld, vertonen dus weinig verschil in dikte tussen croupon, hals en liezen”.]
dun: *dun*, L 260; — huden: het type *dun* in: K 195a; — huid *dunnə*, K 161a, 182; *dun*, niet dik, gezegd van de huid of van bepaalde plaatsen van de huid, Brouwers; **licht:** — huid *lichtə*, K 142; — huden *lichtə*, K 163; **plat:** — vellen *plattə*, P 102, 103; **vlak:** — huid *vlakkə*, K 141, L 262; **vlag:** *vlach*, K 161.

AANHOUDEN

(N 41, 20)
 [Gezegd van een huid die gelijk van dikte blijft (tot aan de buik). Het type „dikke rug” is uit het lemma verwijderd.]
aanhouden: goed — het type *aanhouden* in: K

1.1.2.2.2.

195a; de volgende twee opgaven zijn zinnig: *zə hōwə aan*, K 141; *zə hōwt gōēt an*, L 260; *ónhouwe*, gelijk van dikte blijven van huiden of vellen, met name tot aan de buik; ze houden goed aan is tegengesteld aan: ze zijn afvallig, Brouwers; **gelijk dragen**: *galéjk draagə*, P 102, 103.

AANHOUDEND

(N 41, 20)

[Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „aanhouden”. Vergelijk voor de typen „goed gesteld” en „goed beleerd” Van Herwijnen pp. 18-19: „Onder de stelling van een huid verstaan we de verhouding van de oppervlakte tot de dikte en het gewicht. (. . .) We kennen goed gestelde huiden, die weinig verschil in dikte tussen croupon, hals en liezen bezitten. Ze hebben in verhouding tot hun gewicht en dikte een behoorlijke niet grote oppervlakte en leveren zelfs in de lies- en halsdelen een goed, vast leer. Men spreekt dan van een goed beleerde huid”. Het type „beleerd” komt ook voor in het lemma „dik”.]
goed gesteld: *goet gestelt*, de dikte op de juiste plaats en daar gelijkmatig verdeeld, nl. in de rug, Brouwers; **goed beleerd**: *goet belaert*, de dikte op de juiste plaats, nl. in de rug en daar regelmatig verdeeld; gezegd van de huid, Brouwers; **beleerd**: *balèert*, K 161; **egaal**: *egaol*, K 163; – huid *eegaolə*, K 142.

GOEDE STELLING

[Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „aanhoudend”.]

goede gesteltenis: *goeje gesteltenis*, Brouwers.

AFVALLIG ZIJN

(N 41, 21)

[Gezegd van een huid die minder dik wordt in de richting van de hals en de buik. Van Herwijnen p. 19 specificeert: „Bij afvallige huiden is de croupon klein, terwijl hals en liezen groot, maar dun zijn. (. . .) De afvallige huiden zijn veelal kernachtig in de plaat, maar sterk en snel afvallend in de buikdelen en de hals”.]
afvallen: de volgende opgave is een zinnetje: *zə valt af*, P 102, 103; **terugvallen**: de volgende opgave is een zinnetje: *zə valla truch*, K 141.

AFVALLIG

(N 41, 21)

[Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „afvallig zijn”. Het type „vlak” komt ook voor in het lemma „dun”.]
afvallig: *afalich*, K 161, L 260; *aafalich*, K 163;

zeer – het type *afvallig* in: K 195a; – huid *afaliggə*, K 142; *afaleg*, (te) dun in de richting van en aan de buik en hals, gezegd van de huid; staat tegenover goed gesteld, goed aanhouden, Brouwers; **vlak**: *vlak*, van de rug af beleerd, verder slecht beleerd, gezegd van huiden en vellen; ongeveer hetzelfde als afvallig, Brouwers.

WEGLOPEN

(N 41, 25)

[Verhoudingsgewijs te dun zijn van de rug van de huid. Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „weglopen”. Volgens de respondent van L 262 lijden vooral stierhuiden aan dit euvel: de flanken zijn te dik en de kop is te zwaar. Vergelijk het type „stierachtig zijn”. Ook Handboek signaleert herhaaldelijk dat bij stierhuiden de ruggen te dun en de buiken en koppen te zwaar zijn. Vergelijk bv. p. 95: „De stierhuiden zijn over het algemeen losse en schadelijke huiden voor den verbruiker. Dikke buiken en koppen en dunne ruggen of kernstukken zijn hunne gewone eigenschappen (. . .)”. Het is niet geheel duidelijk wat hier en bij het type „losser worden” onder „los” moet worden verstaan. Men kan denken aan de tegenstelling los-vast (vergelijk de term „vastheid” bij Knöfel I p. 155), waarbij vast de betekenis heeft van blijvend, gestaag, of van dicht, samengedrukt. In het tweede geval wordt de losheid van het weefsel bedoeld. Het type „plat” is verplaatst naar het lemma „dun”.]

weglopen: *weglóope*, te dun worden in de richting van en aan de buik en hals, gezegd van huiden en vellen die afvallig zijn, Brouwers; **aflopen**: de volgende opgave is een zinnetje: *zə lóópə af*, K 141; **te ver afvallen**: de volgende opgave is een zinnetje: *zə valla təvèr af*, P 102, 103; **losser worden**: *lössər wòrrə*, L 260; **stierachtig zijn**: de volgende opgave is een vervoegde vorm: de huid – *is stièrèèchtəch*, L 262.

WEGLOPEND

(N 41, 25)

[Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „weglopen” en Van Herwijnen p. 20 (inz. voor het type „slecht gesteld”): „De slechtgestelde huiden hebben in verhouding tot hun gewicht een dunne plaat, terwijl hals en liezen zeer dik, los en sponsachtig zijn. De croupon is in de rug bij de wervelkolom dun en loopt in dikte snel op naar de liezen, terwijl de nekzijde van de croupon, speciaal de „tip”, dik en los is. De stuit, de z.g. „klink” is eveneens dik, los en sponsachtig, hetgeen ook met

de koppen en de kopzijde van de hals het geval is. Speciaal oude stieren bezitten deze kentekenen in grote mate". Het type „vlak” komt ook voor in het lemma „dun” en het lemma „afvallig”; het type „afvallig” in het lemma „afvallig”.]

slecht gesteld: *slecht gestelt*, Brouwers; **vlak:** *vlak*, K 161; **onegaal:** – huid *onegaolə*, K 142; **afvallig:** het type *afvallig* in: K 195a; *aafalich*, K 163.

GAAF

(N 41, 22; N 41, 33g)

[De onbeschadigde huid van een gezond dier. Het type „eerste keus” is een handelsterm.]

gaaf: het type *gaaf* in: K 195a; *gaof*, K 141, 161, 163; – huid *gaovə*, K 142, 163; *gaof*, L 262; normale – huid *gaovə*, K 142; *gaof*, ongeschonden, van de huid gezegd, Brouwers; **gezond:** *gəzənt*, K 183; *gəzənt*, zonder beschadigingen, gezegd van de huid, Brouwers; bij het volgende type is sprake van een andere woordsoort: **eerste keus:** *təstə keuzə*, P 102, 103.

LIJDEN

(N 41, 24)

[Beschadigingen oplopen, heel in het algemeen. Het type „rood worden” en het type „uitschot” zijn verplaatst naar een eigen (gelijknamig) lemma.]

lijden: het type *lijden* in: K 195a; *lējda*, K 141; *lējə*, K 161a, 182; *lijə*, K 163; *lijje*, beschadigingen oplopen vóór of tijdens het looiproces, gezegd van huiden en vellen, Brouwers.

BESCHADIGD

(N 41, 27)

[Gezegd van een huid. De typen „B” en „BS” zijn verplaatst naar een eigen lemma.]

beschadigd: het type *beschadigd* in: K 195a; *bəšchaodəcht*, K 141, 183, L 262; de volgende typen zijn zinnnetjes: **daar is averij aan:** *dər is avvəriə an*, K 161a, 182; **daar is veel aan:** *dər is veul aan*, K 163.

LICHT BESCHADIGD

(N 41, 28)

[Gezegd van een huid. Het type „tweede keus” is een handelsterm, vergelijk het lemma „gaaf”. Het type „LB” is verplaatst naar een eigen lemma.]

licht beschadigd: het type *licht beschadigd* in: K 195a; *licht bəšchaodəcht*, K 141, L 262; bij het volgende type is sprake van een andere woordsoort: **tweede keus:** *twēdə keuzə*, P 102,

103; het volgende type is een zinnetje: **daar is een beetje aan:** *dər is ən bijtə aan*, K 163.

ZWAAR BESCHADIGD

(N 41, 29)

[Gezegd van een huid. Het type „derde keus” is een handelsterm, vergelijk de typen „eerste keus” en „tweede keus” in de lemmata „gaaf” en „licht beschadigd”. Het type „uitschot” is verplaatst naar het gelijknamige lemma; het type „brak” naar een eigen lemma.]

zwaar beschadigd: *zwaor bəšchaodəcht*, K 141; **kapot:** *kepət*, ernstig beschadigd; gezegd van de nerf; die kan kapot zijn door rotplekken, Brouwers; **rot:** – huiden: het type *rot* in: K 195a; bij het volgende type is sprake van een andere woordsoort: **derde keus:** *dərdə keuzə*, P 102, 103.

LB

(N 41, 28)

[Volgens de respondent van L 262 is „LB” een veilingsterm; volgens Van Herwijnen p. 33 betekent „LB” (voor Nederlandse huiden en vellen) „met gave croupon”. Vergelijk echter de semantische toelichting van Brouwers.]

LB: *əl-béé*, L 262; *əl-bèè*, K 161; – huid *el-bee*, K 142; *elbee*, afkorting voor licht beschadigd, „licht beschaodigt”, handelsterm in gebruik voor inlandse huiden, Brouwers.

B

(N 41, 27)

[Volgens Van Herwijnen p. 33 is „B” de handelsterm voor een Nederlandse huid of een Nederlands vel met „één diepe vil of dop in de croupon”.]

B: – huid *bee*, K 142.

BS

(N 41, 27)

[Volgens de respondent van L 262 is „BS” een veilingsterm; Van Herwijnen p. 33 specificceert (voor Nederlandse huiden en vellen) „1 à 2 gaten in de croupon of versneden of nerfbeschadigde haarzijde”. Vergelijk echter de semantische toelichting van Brouwers.]

BS: *béé-ès*, L 262; *bèè-és*, K 161; – huid *bee-es*, K 142; *beeès*, beschadigd, „beschaodegt”, met fouten van allerlei aard, als worm, vilsneden, brand, Brouwers.

UITSCHOT

(N 41, 24; N 41, 29; N 41, 33f)

[Zwaar beschadigde huid. Volgens Van Her-

1.1.2.2.2.

wijnen p. 33 is „uitschot” de handelsterm voor een Nederlandse huid „met 3 t/m 5 gaten in de coupon en haarlos”.]

uitschot: het type *uitschot* in: K 161, 195a; *öjtschòt*, P 102, 103.

BRAK

(N 41, 29)

[„Brak” is volgens Van Herwijnen p. 33 de handelsterm voor een Nederlandse huid „met meer dan 5 gaten in de coupon en sterk haarlos”.]

brak: – huid *brak*, K 142.

REJECT

(N 41, 33f)

[Gezegd van een kwalitatief zeer slechte huid, naar het zelfstandig naamwoord „rejection” (eng.). De respondent van K 163 noteerde dat een dergelijke huid „erfschaoj” (nerfschade) heeft (vergelijk hiervoor de semantische toelichting bij het lemma „zweer”). De semantische toelichting van Brouwers is te eng, daar Scholte pp. 87, 99 de term „rejection”, en zelfs „double rejection”, gebruikt voor een slechte kwaliteit dróge huiden. Het type „wormhuid” is verplaatst naar een eigen lemma; het type „uitschot” naar het gelijknamige lemma.]

reject (eng.): *rezjekt*, beschadigd door angels of sneden, van gezouten huiden gezegd; handelsterm, tegengesteld aan gezond, Brouwers.

BESCHADIGD DOOR WORM- EN HORZELGATEN

(N 41, 32g; N 41, 33b)

[Het betreft hier veelal (vergelijk het lemma „worm- en horzelgat”) de beschadiging, in deel I van het WBD onder het lemma „wormbulten” (afl. 3 p. 478) als volgt omschreven: „In de zomer leggen runderhorzels hun eitjes aan de haren van het rund. Na enkele dagen kruijen er larven uit de eitjes. Deze dringen het lichaam binnen langs de haren en het haarzakje, doorboren de huid en groeien langzamerhand uit. Na enige tijd trekken ze verder door het lichaam, en tenslotte komen ze in de winter weer onder de huid terecht, vooral onder de huid van de rug. Daar blijven ze zitten. Iedere plek waar een larve zit vormt een bultje, de wormbult. Om te kunnen ademen doorboort de larve de huid van het rund, dat veroorzaakt wondjes die zeer gemakkelijk geïnfecteerd kunnen raken waardoor zeer uitgebreide verettering kan ontstaan”. Vergelijk ook Van Herwijnen p. 66. Volgens Kleekämper p. 107 kan een door de larve gemaakt gat tot 10 mm. groot zijn. Van

Herwijnen p. 33 geeft „verwormd” als handelsterm voor een Nederlandse huid of een Nederlands vel met meer dan negen wormgaten; het lijkt evenwel niet aannemelijk dat de respondenten die (dialectvarianten van) „verwormd” opgaven steeds enkel deze speciale betekenis op het oog hadden. Het type „een-drie” is verplaatst naar het lemma „W 1/3”; het type „vier-negen” naar het lemma „W 4/9”; de typen „worm-tien” en „tien plus” naar een eigen lemma.]

verwormd: *vərwormt*, K 161; *vərwörrəmt*, K 142; *vərweürəmt*, K 142; het volgende type is geen bijvoeglijk naamwoord: **met worm:** het type *met worm* in: K 195a; **aangevreten:** *angəvreetə*, K 161a, 182; **verangeld:** het type *verangeld* in: K 195a; de huid is – *vərangəlt*, L 262; *verangelt*, vol angels, gezegd van huiden, Brouwers; het volgende type is geen bijvoeglijk naamwoord: **met angels:** het type *met angels* in: K 195a.

W 1/3

(N 41, 32g)

[Volgens Van Herwijnen p. 33 is „W 1/3” de handelsterm voor Nederlandse huiden en vellen met een tot drie wormgaten.]

worm een tot drie: *worm één tòt drie*, handelsterm, het aantal gaten in de huid of het vel bedraagt niet meer dan drie, Brouwers; **een-drie:** *een-drie*, K 142.

WORM DRIE EN OP

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers en de analoge termen „W 1/3”, „W 4/9”, „worm-tien” en „tien plus”.]

worm drie en op: *worm drie en óp*, handelsterm, meer dan drie horzelgaten in een huid of vel, Brouwers.

W 4/9

(N 41, 32g)

[Volgens Van Herwijnen p. 33 is „W 4/9” de handelsterm voor Nederlandse huiden en vellen met vier tot negen wormgaten.]

vier-negen: *vier-néégə*, K 142.

WORM-TIEN

(N 41, 32g)

[Naar analogie van „W 1/3” en „W 4/9” betreft de term „worm-tien” waarschijnlijk een Nederlandse huid of een Nederlands vel met tien wormgaten. Vergelijk Van Herwijnen p. 33.]

worm-tien: *worm-tiēn*, K 142.

TIEN PLUS

(N 41, 32g)

[Naar analogie van „W 1/3” en „W 4/9” (en „worm-tien”) betreft de term „tien plus” hoogstwaarschijnlijk een Nederlandse huid of een Nederlands vel met meer dan tien wormgaten. Vergelijk Van Herwijnen p. 33.]

tien plus: *tien plus*, K 142.

WORMHUID

(N 41, 33f)

[Een door worm- en horzelgaten beschadigde huid.]

wormhuid: *worrəmhèùt*, K 142.

WORM- EN HORZELGAT

(N 36, 7; N 41, 32g; N 60, 7b)

[De beschadiging, veroorzaakt door de horzel; vergelijk het lemma „beschadigd door worm- en horzelgaten”. In enkele gevallen kan door de respondenten ook zijn bedoeld op andere parasiterende insecten of op steken of beten van insecten; vergelijk de toelichtingen van Brouwers en Liedmeier en het type „varron” (fr.), de larve van de osseteek. Vergelijk voor „angelbeet” (en analoog: „horzelbeet”, „elftebeet”) als synoniem voor „wormgat” de opgaven bij het lemma „wormbulten” in WBD deel I afl. 3 p. 478 en Handboek pp. 14, 92, 94. Een „elft” is volgens Linssen 1967 (naar J. Gallée, Woordenboek van het Deventer Geldersch-Overijsselsch Dialect, p. 11) een horzel. Volgens WNT III kol. 4074 is het evenwel de larve van de meikever. Vergelijk voor de opgave „oezel”, hier gerangschikt onder het type „horzel”, L. Schuermans, Algemeen Vlaamsch Idioticon, p. 418: „Oersel, andere uitspraak, in ’t cant. Axel, van: horzel, een groot, zwart of ros honingdierken, ook om zijn gehommel: „hommel” genoemd”. H. Ghijsen red., Woordenboek der Zeeuwse Dialecten, p. 633 noteert: „Oezel, hommel (Bombus) (...) oezele(n), 1. brommen, zoemen, gonzen (...)” WNT VI kol. 1126 geeft „hommel” als een van de betekenissen van „horzel”; het blijft evenwel onduidelijk of juist *déze* betekenis hier van toepassing is. Vergelijk voor het type „fit” Van Dale onder „fit” (3). De betekenis van het type „[hónzə]-beet” is onduidelijk. Het type „hegschram” is verplaatst naar het lemma „schram”.]

wormgat: het type *wormgat* in: L 207; *wormgat*, I 102, hetzelfde als elftebeet, Linssen 1967; **wormgaatje:** de volgende opgave is meervoud: *wörmgatjes*, hetzelfde als worm, Brouwers; **worm:** *wörrəm*, K 141; *wèùrəm*, L 262; dan heeft ie de – *wörrəm*, K 183; *wörm*,

angels, alleen van inlandse huiden en vellen gezegd, Brouwers; **wormbeet:** de volgende opgave is meervoud: *wörmbeetə*, K 161a, 182; **wormsteek:** het type *wormsteek* in: K 163; **madegat:** *maajgat*, K 244, 251; **māde:** de volgende opgave is meervoud: *maojə*, P 102, 103; **madesteek:** *maoəstéék*, P 16; **angel:** de volgende opgave is meervoud: *angels*, worm, wormgaatjes, gaatjes in een huid door de horzel veroorzaakt, Brouwers; **angelbeet:** het type *angelbeet* in: L 148; *angəlbéét*, L 262; *angəlbéejt*, K 141; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *angelbeten* in: K 163; *angəlbeetə*, L 260; *angəlbéejtə*, L 200; *angelbeete*, K 185, van de fouten in het leer was deze, met de „vilsnee” de meest voorkomende; sommige horzels leggen hun eieren in de huid van de koe; als de larven er weer uit zijn gekropen, blijft er een klein gaatje over, dat weliswaar weer dichtgroeit, maar toch altijd een zwakke en lelijke plek in het leer blijft geven; de vrij vreemde naam is waarschijnlijk hieruit te verklaren, dat men een speciale term voor de fout in het leer wilde hebben, duidelijk afgescheiden van de horzelsteek die iedere kwajongen op kon lopen, en dat men van de anatomie van horzels en wespen maar een zeer vage notie had, Liedmeier; *angelbeeten*, hetzelfde als angels, Brouwers; **angelsbeet:** de volgende opgave is meervoud: *angəlsbeetə*, L 244; **horzelgat:** *hōrzəlgət*, I 57, L 207; de volgende opgaven zijn meervoud: *horzəlgəotə*, K 174; *hōrzəlgəote*, hetzelfde als horzel, Brouwers; **horzel:** *hōrzəl*, gaten in de huid waardoor een insect dat onder de huid genesteld heeft, naar buiten is gekomen, Brouwers; het is onzeker of de volgende opgave hierbij thuishoort: *oezel*, I 118, hetzelfde als elftebeet, Linssen 1967; **horzelbeet:** het type *horzelbeet* in: L 264; **elftebeet:** *elftebeet*, L 110, gat in het leer, ontstaan door een beet van een elft (= horzel), Linssen 1967; **gat:** *gat*, O 69a; **varron** (fr.): de volgende opgave is meervoud: *varons*, O 153; **dunne plek:** *düünna plek*, O 69a; **fit:** *fit*, I 268; **[hónzə]beet:** de volgende opgave is meervoud: *hónzəbeetə*, K 168; het volgende type is wellicht meer algemeen: **fout:** *faat*, O 69a.

GENEZEN WORMGAT

(N 41, 33a)

[Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „beschadigd door worm- en horzelgaten”. Het type „ticks” is verplaatst naar het gelijknamige lemma.]

genezen worm: *gənaezə wèùrəm*, K 142; **genezen angel:** het type *genezen angel* in: K 161, 195a; bij de volgende opgave is het zelfstandig naamwoord meervoud: *geneeze angels*, dicht-

1.1.2.2.2.

gegroeide horzelgaten, Brouwers; **gezezen angelbeet**: *gənaezə angelbéét*, L 262; **verzworen angelbeet**: het type *verzworen angelbeet* in: K 163.

VERZWOREN

(N 41, 32j; N 41, 33c)

[Gezegd van een huid die is beschadigd door zweren. Vergelijk voor het type „brak” de semantische toelichting bij het gelijknamige lemma.]

verzworen: het type *verzworen* in: K 161, 195a; hij is – *varzwóórə*, K 141; – huiden *verzwóóre*, huiden met veel zweren, Brouwers; **brak**: – huid *brak*, K 142.

ZWEER

(N 41, 32j; N 41, 33c)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. „Nerf” is de haarkant van de huid, vergelijk het lemma „nerfkant”. Het type „angelbeet” (een van de mogelijke oorzaken van een verzwering) is verplaatst naar het lemma „worm- en horzelgat”.]

zweer: het type *zweer* in: K 163, 195a; de volgende opgaven zijn meervoud: *zwéérə*, K 141; huid mee – *zwèèrə* (of: *zwèrrə?*), K 142; *zwaere*, verdikkingen in de huid door verzweringen ontstaan, Brouwers; het volgende type is meer algemeen: **nerfschade**: de volgende opgave is waarschijnlijk ontstaan door meta-analyse: *erfschaoj*, K 163.

LUIZIG

(N 41, 32d)

[Gezegd van een huid die is beschadigd door luizen. Vergelijk voor het type „gepikkeld” het type „luizepik” uit het lemma „luizebeet”.]

luizig: het type *luizig* in: K 161; **gepikkeld**: *gəpikkəlt*, K 142.

LUIS

(N 41, 32d)

[Benaming voor de schade, veroorzaakt door luizen.]

luis: het type *luis* in: K 163, 195a; die hebben – *lèùjs*, L 262; aangetast door de – *lèùs*, K 142; *lèùs*, fout in de huid die het gevolg is van luizebeten, Brouwers.

LUIZEBEET

(N 41, 32d)

[Het type „ticks” is verplaatst naar een eigen lemma.]

luizebeet: de volgende opgave is meervoud: daar zitten – op *laojzəbéétə*, K 141; **luizepik**: de volgende opgave is meervoud: d'r zitten – op *laojzəpikkə*, K 141.

TICKS

(N 41, 32d; N 41, 33a)

[Benaming voor de schade, veroorzaakt door teken, vergelijk Van Herwijnen p. 67. De semantische toelichting van Brouwers illustreert Van Herwijnen's opmerking, ibidem, dat teken soms abusievelijk „runderluizen” worden genoemd.]

ticks (eng.): *tiks*, K 141, 195a; *tiks*, sporen van luizebeten op huiden en vellen zichtbaar; alleen van toepassing op exotische huiden, Brouwers.

GEBRANDMERKT

(N 41, 32c)

[Gezegd van een huid die is beschadigd door brandmerken.]

gebrandmerkt: zwaar – *gəbraantmèrrəkt*, K 142.

BRANDMERK

(N 36, 7; N 41, 32c)

brandmerk: het type *brandmerk* in: L 148; *brəntmèrk*, K 190; *braantmèrrək*, K 160; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *brandmerken* in: K 195a; *brantmerkən*, K 161; *brantmèrkə*, K 141, L 260; *braantmerke*, een teken op de huid gebrand ter onderkenning; hier meer: een eigenschap die de gaafheid van de huid schaadt, Brouwers; **merk**: het type *merk* in: K 189; de volgende opgave is meervoud: *mèèrəkə*, L 262.

RITUEEL GEMERKT

(N 41, 32i)

[Gezegd van een huid die is beschadigd door rituele merken. De respondent geeft als toelichting: „Van offerdieren uit India”.]

gemerkt: het type *gemerkt* in: K 161.

RITUEEL MERK

(N 41, 32i)

[Het type „brandmerk” verwijst naar één van de manieren waarop een ritueel merk kan zijn aangebracht. Het komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

ritueel merk: de volgende opgave is meervoud: *rietuuééle merke*, beschadigingen in de huid, door merken om rituele redenen aange-

bracht, Brouwers; **brandmerk**: het type *brandmerk* in: K 195a; *braantmerk*, K 163.

GESCHRAMD

(N 41, 32h)

[Gezegd van een huid die is beschadigd door schrammen.]

geschramd: *gəschramt*, K 161; *gəschràmt*, K 142.

SCHRAM

(N 36, 7; N 41, 32h; N 41, 33b)

[Het type „nerfschade” komt ook voor in het lemma „zweer”; vergelijk de semantische toelichting aldaar.]

schram: het type *schram* in: K 195a; de volgende opgave is meervoud: *schrammə*, I 57, L 262; **prikeldraadschram**: de volgende opgave is meervoud: *prikeldraotschramme*, beschadigingen in de huid door schuren langs prikeldraad ontstaan, Brouwers; **hegschram**: de volgende opgave is meervoud: *héchschrammə*, K 183; **kras**: *kròsj* (?), P 133; **krats**: *krats*, L 209a, resultaat van „blijven haken” aan prikeldraad, Linssen 1963; **draadschade**: *draotschaoda*, L 262; **doornbeschadiging**: het type *doornbeschadiging* in: K 168; het volgende type is meer algemeen: **nerfschade**: de volgende opgave is waarschijnlijk ontstaan door meta-analyse: *erfschaøj*, K 163.

GESCHUURD

(N 41, 32k)

[Gezegd van een huid die is beschadigd door schuurplekken.]

geschuurd: het type *geschuurd* in: K 195a.

SCHUURPLEK

(N 36, 7; N 41, 32k)

schuurplek: *schüürplèk*, K 142; de volgende opgave is meervoud: *schuurplekke*, beschadigingen van de huid of het vel, ontstaan doordat het dier ergens heeft langs geschuurd, Brouwers; **schuurplak**: de volgende opgaven zijn meervoud: *schuurplakkə*, K 161; *schoerplakkə*, L 262; **schaafplek**: *schaofplek*, K 174.

SCHURFT

(N 41, 32k)

[Benaming voor de schade, veroorzaakt door de schurftmijt, vergelijk Van Herwijnen p. 68.]

schurft: *schurraft*, P 102, 103; *schörraft*, K 141.

BESCHADIGING DOOR MEST

(N 41, 32f)

[Een „shit” is volgens WNT XIV kol. 729 een hoop koedrek.]

mest: het type *mest* in: K 195a; *mis*, K 163; daar zit – aan *mès*, L 262; *mest*, schade door mest, gezegd van huiden en vellen, Brouwers; **stront**: daar zit – aan *stront*, L 262; **schit**: de volgende opgave is meervoud: het type *schitten* in: K 161.

STRONTHUID

(N 41, 32f)

[Benaming voor een door mest beschadigde huid.]

stronthuid: *stronthèüt*, K 142.

EELTPLEK

(N 36, 7; N 60, 8)

[„Weer” is volgens Van Dale o.a. „eelt of veelte plek”.]

weer: *wier*, P 152; *wiear*, I 268; **weerdig**: de volgende opgave is meervoud: *waerdingə*, K 153.

ONVERSNEDEN

(N 41, 23)

[Gezegd van een huid die niet heeft geleden bij het villen, inz. door sneden. De opgave „gaaf van nerf” drukt uit dat de huid aan de haarkant (nerf) onbeschadigd is. Het type „gaaf” komt ook voor in het lemma „gaaf” (gezegd van de onbeschadigde huid van een gezond dier).]

onversneden: het type *onversneden* in: K 161, 195a; *ónvərsneejə*, L 260, 262; *ónvərsneeje*, niet beschadigd door sneden, gezegd van huiden en vellen, Brouwers; **gaaf**: *gaof*, K 141; – huid *gaovə*, K 142; – van nerf *gaof*, K 142; **onbeschadigd**: *onbəschaodicht*, K 163; **goed afgedaan**: *goet afchedaon*, onbeschadigd, gaaf, Brouwers.

VERSNEDEN

(N 41, 32e; N 41, 33e)

[Gezegd van een huid die is beschadigd door sneden bij het villen. Bij het type „geschalmd” moet worden gedacht aan de algemene betekenis van schalmen, t.w. schuin afsnijden.]

versneden: het type *versneden* in: K 161, 195a; *vərsnaejə*, K 163; *vərsneejə*, K 161a, 182, 183, L 260; – huid *vərsneejə*, K 142; *versneeje*, met veel sneden, gezegd van de huid of het vel, Brouwers; **geschalmd**: *gəschalləmt*, K 147; **slecht afgedaan**: *slecht afchedaon*, met veel vilsneden, Brouwers.

VILSNE(D)E

(N 36, 7; N 41, 32e; N 41, 142; N 60, 7a)

[Een snee in de huid of het vel, veroorzaakt door ondeskundig villen. Vergelijk voor het type „schalmgat” de semantische toelichting bij het lemma „versneden”.]

vilsne(d)e: het type *vilsne(d)e* in: K 195a, 251, L 148, 264; *vilsnae*, K 163, 186; *vilttsnae*, K 174; *vïëlsnéé*, P 16; *vilsneej*, I 57, K 163, L 200, 207, 244; *vilsnééj*, P 102, 103; de volgende opgaven zijn meervoud: *vilsnééjə*, K 141, L 262; *vilsneejə*, K 161a, 182, L 260; de volgende opgave is enkelvoud: *vilsnee*, K 185, een fout in het leer, ontstaan als men bij het villen in de huid sneed, Liedmeier; de volgende opgave is meervoud: *vilsneeje*, sneden in de huid bij het villen van het dier gemaakt, Brouwers; de volgende typering is onzeker: **velsnede**: *vëlsneejə*, K 142; **vil**: *fil*, I 268; **villetje**: *villeke*, sneetje in de huid of het vel; van een uit Oosterhout afkomstig, te Rijen wonend looier gehoord; elders onbekend, Brouwers; **sne(d)e**: *snee*, O 69a; de volgende opgaven zijn meervoud: *sneejə*, K 161a, 182, L 207; *sneeje*, insnijdingen in de huid of het vel, Brouwers; **schalmgat**: de volgende opgave is meervoud: *schallamgaotə*, K 142; het volgende type is meer algemeen: **fout**: *faat*, O 69a, 153.

ONVOLDOENDE GEZOUTEN HUID

(N 41, 32a; N 41, 32b)

[Het type „flauw vel” is afkomstig uit vraag N 41, 32a; het type „uitschot” uit vraag N 41, 32b. De respondent gaf hierbij als toelichting: „Ziek op de haarkant, niet op tijd gezouten”. Vergelijk ook het lemma „uitschot”.]

flauw vel: *fłow vël*, P 102, 103; **uitschot**: *öjt-schöt*, P 102, 103.

DROOGROT

(N 41, 33d)

[Gezegd van een huid die door onvoldoende of onjuiste droging is gaan rotten. Vergelijk ook het lemma „brand”. Een type betreffende de oorzaak van droogrot is verplaatst naar een eigen lemma.]

droogrot: het type *droogrot* in: K 161, 195a; *dréuchròt*, L 262; *dróógròt*, beschadigd door rotting tengevolge van onvoldoende droging, Brouwers.

ONJUIST AFGOOIEN

(N 41, 33d)

[De twee hier bijeengebrachte typen betreffen de oorzaak van droogrot. De precieze betekenis ervan is evenwel onduidelijk. Heeft het

werkwoord „afgooien” betrekking op het verwijderen der huiden van de stellages waarop ze ter droging waren opgehangen of uitgespannen?]

te nat afgooien: de volgende opgave is een vervoegde vorm: *tə nat afgəgóójt*, K 141; **te vroeg afgooien**: de volgende opgave is een vervoegde vorm: *te vroeg afchegooit*, gezegd van de huid, beschadigd doordat ze niet voldoende door droging geconserveerd is voordat ze in de looierij in bewerking komt, Brouwers.

INCOULANTE HUID

(N 41, 33d)

[Benaming voor een huid die is beschadigd door droogrot.]

incoulante huid: *onkolantə hëüt*, K 142.

BRAND

(N 41, 32a; N 60, 8)

[Een rotte plek in de huid, meestal ontstaan bij het drogen ter conservering. Van Herwijnen p. 73 onderscheidt a) „binnenbrand” of „binnenrot”, bij gedroogde huiden: als de buitenlagen te sterk en te snel drogen (bv. in felle zon, vergelijk p. 58) kunnen de binnenlagen niet meer voldoende ontwateren, waarna in die lagen een bacteriewerking optreedt die de vezel aantast; b) eenzelfde verschijnsel, bij gezouten huiden, „indien de gezouten huid op een sterk tochtige plaats komt te liggen en gedeeltelijk sterk uitdroogt, waarbij de buitenlagen een veel geringer vochtgehalte krijgen dan de binnenlaag en deze afsluiten”; c) „buitenbrand”, bij gedroogde huiden: de binnenlaag is nog goed, maar de nerf- en/of vleeskant is rot, door de inwerking van regen of dauw op de gedroogde huid. Bij het type „zonnebrand” kan worden gedacht aan „binnenbrand” (vergelijk ook Kleekämper p. 113), hoewel niet mag worden uitgesloten dat de respondent doelde op wat Van Herwijnen p. 69 als volgt omschrijft (onder het opschrift „zonnebrandvlekken”): „Het komt (. . .) voor, dat bij vee met een gevoelige huid in de zomer door de zonnestralen verbranding optreedt: blaren gevormd worden. Deze verbrande plaatsen kunnen een vrij aanzienlijke afmeting aannemen. De nerf is daar totaal vernietigd en het leer heeft het uiterlijk van een huid, die door het conserveren, door te snelle plaatsing in de volle zon, buitenbrand heeft gekregen”. „Droogrot” is volgens Van Herwijnen p. 58 een synoniem voor „buitenbrand”; op p. 73 betoogt hij evenwel heel in het algemeen (voor gedroogde of drooggezouten huiden): „Droogrot wordt veroorzaakt of door te late of door te langzame conservering, waarbij de in

en op de huid aanwezige bacteriën te lang gebruik hebben kunnen maken van de vochtige voedingsbodem, zodat ze zich sterk hebben kunnen vermeerderen”. Vergelijk ook het lemma „droogrot”. De respondent van L 262 noteert als toelichting dat brand ontstaat door drogen in de zon en pas na het weken zichtbaar wordt. Vergelijk hiervoor Kasteleijn p. 25 en Van Herwijnen p. 73. Het type „flauw vel” is verplaatst naar het lemma „onvoldoende gezouten huid”. Vergelijk voor het type „nerfshade” de lemmata „schram” en „zweer” en de semantische toelichting bij het laatste. Het type „schurftnek” is uit het lemma verwijderd.]

brand: het type *brand* in: K 163, 195a, L 264; *brant*, K 161a, 182, L 260; daar zit – in *brant*, L 262; *braant*, fout bij droge huiden, nl. een rotte plaats in de nerf; de huid valt daar uit elkaar bij de bewerking, Brouwers; **brandplek:** *brantplæk*, K 183; **brandkant:** het type *brandkant* in: L 148; **verbranding:** *værbránding*, L 200; **brandstuk:** het type *brandstuk* in: L 148; **zonnebrand:** *zonnæbraant*, K 142; **rotplek:** het type *rotplek* in: K 195a; *røtplæk*, K 183; de volgende opgave is meervoud: *rotplekkæ*, K 142; de volgende opgave is enkelvoud: *røtplek*, beschadiging van de huid door ontbinding; de nerf is dan kapot, Brouwers; **rotplak:** de volgende opgave is meervoud: *rotplakkæ*, K 163; **rot:** *røt*, K 141; *røt*, beschadiging door ontbinding van de huid, Brouwers; **droogrot:** *droochrot*, K 161; het volgende type is meer algemeen: **nerfshade:** *nærræfschaodæ*, K 141.

BRANDERIG

(N 41, 32a)

[Gezegd van een huid die is beschadigd door brand.]

brandurig: *brandærich*, K 161.

UIT ELKAAR VALLEN

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

uit elkaar vallen: *øit elkaor valle*, stuk gaan van de huid of het vel ten gevolge van brand of droogrot, Brouwers.

HAAR LOSSEN ALS CONSERVEERFOUT

(N 41, 26)

[Loslaten van de haren, ten gevolge van een onjuiste conservering van de huid, inz. (volgens de respondent van K 141) te weinig zouten, en te veel broeien bij het opstapelen; dit laatste verklaart het type „versmoord zijn”.]

haar lossen: de volgende opgave is een zin-

netje: *zæ løssæ dæ haor*, P 102, 103; **haar schieten:** *haor schiëtta*, L 262; **haren:** *haoræ*, K 163; **schieten:** *schiete*, loslaten tengevolge van verkeerd conserveren, gezegd van de haren van de geconserveerde huid, Brouwers; **versmoord zijn:** de volgende opgave is een zinnetje: *zæ zéjn værsmørt*, K 183; **haarlos zijn:** de volgende opgave is een zinnetje: *zæ zæn haorlø*s, L 262.

HAARLOS

(N 41, 26; N 41, 32b)

[De beschadiging, veroorzaakt door het loslaten van de haren bij onjuist conserveren. Vergelijk voor het type „rotplek” Handboek p. 133: bij gedroogde en drooggezouten huiden wordt haarloosheid gekenmerkt door „natte of dikwijls geheel verrotte plaatsen”. Vergelijk ook het lemma „brand”. Het type „uitschot” is verplaatst naar het lemma „onvoldoende gezouten huid”.]

haarlos: het type *haarlos* in: K 195a; *haarlos*, K 142, 161; *haorlø*s, K 141; **haarschot:** *haorschòt*, L 262; **rotplek:** de volgende opgave is meervoud: *rotplekkæ*, K 142.

BESCHADIGD DOOR HAARLOS

(N 41, 26; N 41, 32b)

[Het type „haarlos” (hier bijvoeglijk gebruikt) komt ook voor in het lemma „haarlos”. „Brak” heeft hier naar alle waarschijnlijkheid de betekenis „zoutig”; vergelijk echter de semantische toelichting bij het lemma „brak”. Vergelijk voor het type „rood” de semantische toelichting bij het lemma „rood worden”. Bij „stik” moet worden gedacht aan „verstikt”; vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „haar lossen als conserveerfout”. „Verlegen” is volgens Van Dale „Door lang liggen bedorven, zijn smaak, kracht, samenhang verloren hebbend”. De toegift „zeebeschadigd” voor L 262 is verplaatst naar een afzonderlijk lemma.]

haarlos: *haorlø*s, haren loslatend, gevolg van slechte behandeling bij de conservering; gezegd van huiden, Brouwers; **losharig:** *løshærich*, K 161a, 182; **brak:** *brak*, K 142; **rood:** *rødt*, K 161; **stik:** de huid is – *stik*, K 141; **verlegen:** het type *verlegen* in: K 163.

ROOD WORDEN

(N 41, 24)

[De respondent gaf „raot worræ” als antwoord op de vraag: „Hoe zegt men: beschadigingen oplopen (lijden)?” Van Herwijnen pp. 59, 62, 64 noteert dat huiden en vellen bij het zouten (ter conservering) rood kunnen worden ten gevolge van bacterievorming. Vergelijk ook

1.1.2.2.

Handboek p. 133: „Haarlosheid der gezouten huiden kenmerkt zich meestal door meer of minder roode vleeschzijde”.]

rood worden: *raot worra*, K 161.

BESCHADIGD DOOR ZEEWATER

(N 41, 32b)

[Tijdens het vervoer.]

zeebeschadigd: *zeejbäschaodächt*, L 262.

LELIJKE PLEK IN DE HUID

(N 36, 7)

[In de huid; na de looiing in het leer. Het type „fout” komt ook voor in de lemmata „worm- en horzelgat” en „vilsne(d)e”.]

rotte plek: het type *rotte plek* in: K 251; *ròttà plék*, K 141; **voze plek:** *voozà plék*, K 168; *vaozà plék*, K 168; **zieke plek:** *ziekə plék*, K 168; **fout:** — in het leder: het type *fout* in: K 251; *faat*, P 5; **noest:** *noest*, L 209a, lelijke plek in het leer, Linssen 1967.

CLEANZONE

(N 41, 33h)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. Kleekämper p. 105 zegt evenwel naar aanleiding van een kaart, ontleend aan het Annual Health Yearbook 1966 en W. Freudenberg, Bericht über die Häute- und Fellmärkte der Welt, 1955: „Es zeigt sich, dass kaum eines des grossen Tierhaltungsgebiete frei ist von Häuteschädlingen und -schäden der einen oder anderen Art”.]

cleanzone: het type *cleanzone* in: K 195a; *klienzoone*, gebied waar huiden door betere verzorging en afwezigheid van insecten gaaf blijven, Brouwers.

CLEANHUID

(N 41, 33g)

[Huid uit de cleanzone. Het type „gaaf” is verplaatst naar het gelijknamige lemma.]

cleanhuid: het type *cleanhuid* in: K 195a; de volgende opgave is meervoud: *klienhuije*, huiden uit de cleanzone; dat zijn huiden zonder tiks, Brouwers.

—0.4. Delen van de huid

[In de lemmata van deze subparagraaf zijn de opgaven m.b.t. de delen van de huid verwerkt uit de vragenlijsten betreffende de schoenmakerij en de zadelmakerij. Uiteraard ging het daar steeds om delen van de reeds toebeide huid, hetgeen — in voorkomende gevallen —

de toevoeging „leer” of de samenstellingen met „leer” verklaart. De wat ongebruikelijke meervoudsvormen („koppen”, „nekken”) verwijzen naar de omstandigheid dat de huid in delen kon worden verkocht (men kocht dan bv. een partij „koppen”) of al dan niet vóór de looiing soms in de lengte werd gehalveerd (één kop leverde dan twee „koppen” op).]

HALVE HUID

(N 36, 1; N 36, 3; N 41, 3; N 60, 3c)

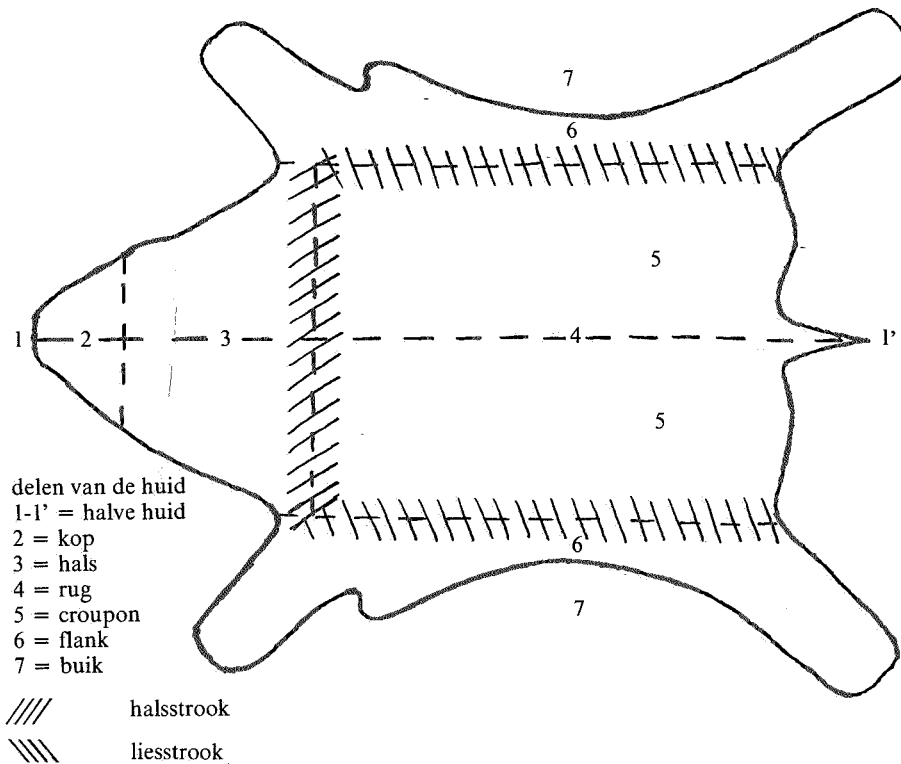
[De helft (in de lengte) van een al dan niet gelooide huid. Volgens Handboek p. 183 werden voor tuigleer bestemde huiden na het looien in de lengte gehalveerd; vergelijk de typen „tuighelft”, „tuigband”, „bandleer”, de opgaven „helft (tuigleer)” en „band (leder)” (alle afkomstig uit de vragenlijst betreffende de zadelmakerij), en de opgaven uit Linssen 1967 bij het type „halve huid”. Vergelijk voor het halveren van de nog ongelooide huid de semantische toelichting van Brouwers bij „rundshelft”. Handboek p. 115 geeft een overeenkomstige uitleg. Het type „croupon” is verplaatst naar het lemma „halve rug”.]

halve huid: *halvə huit*, K 161; *halləvə huit*, K 160; *hälləf höjt*, K 141; *alvuut*, K 174; *halve huid*, I 102, 118, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, de helft van een gelooide huid, Linssen 1967; **helft:** het type *helft* in: K 174, 186, L 148; — tuigleer: het type *helft* in: K 168; **rundshelft:** *runshelləft*, K 142; de volgende opgave is meervoud: *runshelləfte*, halve huid van een rund (runderhuiden worden gewoonlijk na het vlezen gehalveerd, omdat ze anders door hun omvang moeilijk te hanteren zijn); Brouwers; **tuighelft:** het type *tuighelft* in: K 153; *töjchelft*, I 57; **halve kant:** het type *halve kant* in: P 152; **band:** het type *band* in: K 195a, 251; — leder: het type *band* in: K 251; **koeiband:** *koeiband*, halve huid van eene koe, Corn. Vervl. A.; **tuigband:** het type *tuigband* in: K 189; **bandleer:** het type *bandleer* in: K 244.

KOP

(N 36, 4; N 41, 35b; N 60, 3f; OM, A/B)

[Het gedeelte van de huid dat de kop bedekte.] **kop:** het type *kop* in: K 143, Langstraat, K 160, 168, 174, L 264; *kop*, I 268, K 142, 161, O 69a; *kòp*, K 141, 183, L 200, 244, 260, 262, P 16; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *koppen* in: K 143, 163, L 148; *koppə*, K 174; *koppen*, K 168, gedeelte van een gelooide huid waar zich de kop van het dier bevond, Linssen 1967; de volgende opgaven zijn enkelvoud: *kop*, I 102, 118, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, gedeelte van een gelooide huid

tekening 1. Delen van de huid

waar zich de kop van het dier bevond, Linssen 1967; *kop*, K 185, 186, het deel van de huid waar de kop van de koe had gezeten; niet al te goed leer dat men gebruikte voor de onderstukken, Liedmeier; *kòp*, deel van de huid, Brouwers; *kopje*: *kòpkə*, P 102, 103; *kopstuk*: het type *kopstuk* in: L 148; *kopstuk*, K 142; *kopstüük*, P 133; *kopeind*: de volgende opgave is meervoud: *kòpéjndə*, K 190.

HALS

(N 36, 3; N 36, 4; N 36, 6a; N 41, 35b; N 41, 35f; N 41, 35i; N 60, 2b; N 60, 3g; N 60, 3i; OM, A/B)

[Het gedeelte van de huid dat de hals bedekte. Vergelijk voor het tweede lid van het type „nekcroupon” het lemma „rug”.]

hals: het type *hals* in: K 143, Langstraat, K 160, 163, 168, 189, 195a, 251, L 148, 264; *hals*, K 161, 161a, 182, P 102, 103; *als*, I 268, O 153, P 16; *hàls*, I 57, K 142, L 200; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *halzen* in: K 153; *halzə*, K 174; *hàlzə*, K 190; *halzen*, L 110, bovengedeelte van een gelooiden huid, Linssen 1967; *halze*, K 185, 186, het deel van de huid, waar ongeveer nek en hals van het dier geze-

ten had; dit is een nieuw woord; het oude woord was *nekken*; een onbegrijpelijke verschuiving, Liedmeier; de volgende opgaven zijn enkelvoud: *hals*, I 102, 118, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, bovengedeelte van een gelooiden huid, Linssen 1967; *hals*, deel van de huid of het leer ervan; vooral in gebruik bij overleer; bij zoolleer spreekt men meer van nek, Brouwers; *halsstuk*: het type *halsstuk* in: L 148; de volgende opgave is merkwaardig: *halstak* (?), P 152; *halsdeel*: de volgende opgave is meervoud: het type *halsdelen* in: K 143; *halsbaan*: de volgende opgave is meervoud: het type *halsbanen* in: K 143; *nek*: het type *nek* in: Langstraat, K 163, 186, 195a, 251; *nek*, O 69a; *nèk*, K 141, 142, L 200, 244, 260; 262; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *nekken* in: L 148; *nekkə*, K 174; *nekken*, L 99, 149, hetzelfde als halzen, Linssen 1967; *nekke*, K 185, 186, het oude woord voor het leer van de koienek; zie halzen, Liedmeier; *nikken*, K 168, hetzelfde als halzen, Linssen 1967; de volgende opgave is enkelvoud: *nek*, deel van de huid; de term is overal in de zoolleerlooiërij in gebruik; in de overleerlooiërij spreekt men eerder van hals, Brouwers; *nekstuk*: het type *nekstuk* in: L

1.1.2.2.2.

148; de volgende opgave is meervoud: *nek-stukkə*, K 141; **nekdeel**: de volgende opgave is meervoud: het type *nekdelen* in: K 143; **nek-leer**: *neklaer*, L 207; *nekléér*, L 264; **nekcroupon**: de volgende opgave is meervoud: *né-kröëpóns*, K 141.

HALSSTROOK

(N 41, 35j; N 60, 3i)

[Het gedeelte van de huid tussen rug en hals, inz. het gedeelte dat de onderkant van de hals en de bovenkant van de rug bedekte. Volgens de respondent van K 141 (vergelijk het type „nekstukje”) is er sprake van een halsstrook als de rug te hoog is afgesneden: „Als er te voordelig gesnoeid is zit er nog ’n strook van de nek aan de croupon”. Het type „tussen-hals” is een rechtstreekse vertaling uit het Frans („entrecollet”).]

nekstrook: de volgende opgaven zijn meervoud: *nekstrookə*, L 262; *nekstróóke*, delen van de huid gelegen tussen croupon en nek of hals, Brouwers; **strook**: *strook*, K 161; **nekstukje**: de volgende opgave is meervoud: *nekstukskəs*, K 141; **tussenhals**: *tussənhals*, P 102, 103; **entrecollet (fr.)**: *antrəkólléé*, P 16; **schoft**: *schòft*, K 142.

MAANSTRENG

(N 41, 35k)

[Het gedeelte van de (paarde)huid waarop de manen groeiden. Het type „nek” komt ook voor in het lemma „hals”.]

mane(n)streng: *maonəstreng*, K 142; *maonəstreng*, L 262; *maonəstreng*, dat gedeelte van de bovenhals waaruit de manen voortspuiten, Brouwers; **streng**: het type *streng* in: K 195a; **maanstapel**: *maonstaapəl*, K 161; **nek**: het type *nek* in: K 163.

RUGGESTRENG

(N 41, 35f; OM, A/B)

[Het gedeelte van de huid dat de ruggegraat bedekte.]

ruggestreng: het type *ruggestreng* in: K 142; *ruggəstreng* in: K 161; *ruggestreng*, deel van de huid dat boven de ruggegraat heeft gelegen, Brouwers.

RUG EN HALS

(N 41, 35h)

[Het gedeelte van de huid dat rug en hals bedekte. „Dosset” (fr.) is volgens Van Herwijnen p. 26 eigenlijk de hele huid minus de buikdelen (liezen). In het spraakgebruik van de looier en de leerbewerker blijkt „dosset”

evenwel ook de halve rug, hals en kop, de rug, en de halve rug (croupon) te benoemen. Vergelijk de desbetreffende lemmata, en voor een soortgelijke spraakverwarring de semantische toelichting bij het lemma „rug”. Bij de verdeling van de opgaven over de verschillende lemmata is steeds de speciale betekenis, gegeven door de desbetreffende respondent, tot uitgangspunt genomen.]

dosset (fr.): *doset*, K 161; *dooset*, *docet*, huid zonder de lies, dus croupon en hals en eventueel de kop, Brouwers.

HALVE RUG, HALS EN KOP

[Het gedeelte van de huid dat rug, hals en kop bedekte, in de lengte gehalveerd. Vergelijk voorts de semantische toelichting bij het lemma „rug en hals”. De opgave is een toegift bij vraag N 41, 35.]

dosset (fr.): *dòsè*, P 102, 103.

RUG

(N 36, 6a; N 41, 35e; N 41, 35j; N 60, 3g; N 60, 3h; N 60, 3i; OM, A/B)

[Het gedeelte van de huid dat de rug bedekte. Vergelijk voor het type „dosset” het lemma „rug en hals”; voor het type „kern” Handboek p. 10, Knöfel I p. 162 en Schoenfabriek p. 45; voor het type „plaat” Knöfel I p. 162 en Van Herwijnen pp. 24, 26 (huid zonder kop en klauwen). Over de precieze betekenis van de term „croupon” bestaat in de (al dan niet gespecialiseerde) literatuur geen eensluidende mening: Van Herwijnen p. 27 en Dierick pp. 59, 60, 65 reserveren „croupon” voor de helft van de rug; Handboek pp. 205-206 reserveert „croupon” voor de rug; Knöfel I pp. 155, 168-170 noemt zowel de rug als de helft van de rug „croupon”; volgens de laatste editie van de Winkler Prins is de „croupon” een „half rugdeel van een runderhuid, waarvan kop-, schouder- en liesdelen zijn verwijderd”; volgens de laatste editie van de Oosthoek daarentegen is „croupon” inde zoolléerhandel een half rugdeel van de runderhuid, en in de hui-denhandel het „rugdeel van een runderhuid, waarbij de halspartij tot precies voorbij de voorpoten en de buikdelen tot de scheidingslijn boven de voor- en achteroksels zijn afgesneden”; volgens de Grosse Herder en de Grand Larousse Encyclopédique is „croupon” de rug; Van Dale tenslotte definieert „croupon” ietwat versluiserend als „stuk van een huid van schouder tot staart”. Dit verschil in opvattingen weerspiegelt zich in de antwoorden van de respondenten van de N- en OM-lijsten en in het monografisch materiaal (vergelijk ook de typen „nekcroupon” bij het

lemma „hals” en „croupon”, „crouponplaat” en „halve croupon” bij het lemma „halve rug”). Het gevolg is bijvoorbeeld dat „croupon” (rug of halve rug) zowel „halve croupon” (halve rug) als „dobbele croupon” (rug) als pendant kan hebben. In sommige gevallen is het antwoord hoogstwaarschijnlijk beïnvloed door de vorm waarin de huiden door de respondent werden aangekocht: wie enkel met halve huiden werkte wist met vragen over de (delen van de) hele huid minder goed weg, en analoog, wie hele huiden aankocht kon geen namen noemen voor de (delen van de) helft. Het is tenslotte geenszins uitgesloten dat de vraagstelling zelf niet altijd even duidelijk is geweest.]

rug: het type *rug* in: K 163, 168, 186, L 148, P 5; *ruch*, K 161a, 182; *riüch*, P 133; ganse – het type *rug* in: K 251; *rug*, deel van de huid; zelfde als croupon of plaat, Brouwers; **dos (fr.):** *dos*, P 152; *dòs*, P 102, 103; **dosset (fr.):** *doset*, K 168; *doosèt*, L 262; **lederdosset:** *léédardóosèt*, K 190; **kern:** het type *kern* in: Langstraat, L 148, 264; *kern*, L 244, hetzelfde als croupon, Linssen 1963, 1967; **kernleer:** het type *kernleer* in: Langstraat; *kernleer*, L 244, hetzelfde als croupon, Linssen 1963, 1967; **plaat:** *plaat*, L 209a, hetzelfde als croupon, Linssen 1967; *plaat*, (het beste) deel van de al dan niet gelooide huid, nl. de rug; zelfde betekenis als croupon, Brouwers; **dobbele croupon:** *dobbäl kroepón*, K 195a; **croupon (fr.):** het type *croupon* in: K 161, 163, 189, L 148, 264; *kroepón*, I 268, K 160, 174; *kröëpóng*, O 69a; *kröëpón*, I 57, L 200, 207, P 16; *kröëpòn*, L 244; *kröëpaon*, P 102, 103; *krəpòn*, K 142; *groepón*, O 153; de volgende opgave is meervoud: *kröëpóns*, K 141; de volgende opgaven zijn enkelvoud: *croupon*, I 118, K 168, L 99, 110, 149, 209a, 244, het middenstuk van een hele gelooide huid, Linssen 1967; *kroepón*, I 118, croupon, Linssen 1967; *krepon*, K 185, het deel van de huid, de rug, dat het sterkste en dikste leer leverde, Liedmeier; *coupon*, I 102, croupon, Linssen 1967; *capon*, L 185, croupon, Linssen 1967; *kroepón*, rug van de gelooide huid, Brouwers.

HALVE RUG

(N 36, 6a; N 36, 6b; N 41, 35d; N 41, 400; N 60, 2b; OM, A/B)

[Het gedeelte van de huid dat de rug bedekte, in de lengte gehalveerd. Vergelijk voor de typen (en de samenstellingen met) „dosset” en „croupon” de lemmata „rug en hals” en „rug”; voor het type „rug” de opmerkingen over de vorm van de aangekochte huid in de semantische toelichting bij het lemma „rug”; voor de typen „gesnoeide huid” en „gesnoeide helft”

het lemma „snoeien”. De typen „band” en „tuigband” komen ook voor in het lemma „halve huid”; hier betekenen ze: de halve huid, ontdaan van kop, hals-, klauw- en liesstukken. De betekenis van de typen „voorkant” en „achterkant” is onzeker.]

croupon (fr.): het type *croupon* in: K 143, 163, 195a; *kroepón*, I 268; *kröëpòn*, K 141, 161a, 182, L 207, 260, 262; *kröëpón*, K 190; *kröëpón*, L 200; *groepón*, O 153; *croupon*, L 99, 149, hetzelfde als dosset, Linssen 1967; **crouponplaat:** *kröëponplaat*, K 161; **halve croupon:** *halve croupon*, K 168, L 149, hetzelfde als dosset, Linssen 1967; **halve rug:** het type *halve rug* in: K 251; **halve dos:** het type *halve dos* in: P 152; **halve dosset:** *halvə doset*, K 174; **rug:** de volgende opgave is meervoud: het type *ruggen* in: K 195a; de volgende opgave is enkelvoud: *rug*, L 110, hetzelfde als dosset, Linssen 1967; **dosset (fr.):** het type *dosset* in: K 186; *dosset*, K 160; *doset(te)*, I 102, 118, K 168, L 149, 244, halve croupon (waarbij croupon = middenstuk van een hele gelooide huid), Linssen 1967; *set*, L 149, dosset, Linssen 1967; **helft:** de volgende opgave is meervoud: *hélftən*, K 168; de volgende opgave is enkelvoud: *helft*, K 168, L 149, hetzelfde als dosset, Linssen 1967; **gesnoeide huid:** *gəsnœjðə [huid]*, K 168; **gesnoeide helft:** het type *gesnoeide helft* in: L 148; **band:** het type *band* in: K 189, 244; **tuigband:** de volgende opgave is meervoud: het type *tuigbanden* in: K 153; **voorkant:** – en achterkant: het type *voorkant* in: P 5; **achterkant:** voorkant en – het type *achterkant* in: P 5.

FLANK

(N 36, 5; N 41, 35g; N 41, 35h; N 60, 2b; N 60, 3e; N 60, 3i; OM, A/B)

[Het gedeelte van de huid dat de flank bedekte.]

flank: het type *flank* in: P 152; *flank*, I 268, O 69a, 153, P 16; *fəlank*, P 133; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *flanken* in: K 143, 161, 189, 195a, 244, 251, L 148; *flankə*, L 200, 262, P 102, 103; *flaankə*, K 142; *flanken*, L 99, zijstukken van de gelooide huid, Linssen 1963; **lies:** het type *lies* in: K 143, Langstraat, K 163, L 148; *liēs*, K 141, 161a, 182, L 244; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *liezen* in: K 143, 153, 161, 195a; *liezən*, K 168; *liezə*, K 160, 174, 186; *liesə*, K 142; *liēsə*, L 207; *liēzzə*, I 57, L 200, 262; *liēzən*, K 168; *liēzə*, K 190; *liezen*, I 102, 118, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, zijstukken van de gelooide huid, Linssen 1963, 1967; de volgende opgave is enkelvoud: *lies*, deel van de huid, Brouwers; **liesle(d)er:** het type *liesleder* in: L 148; *liesléér*, L 264; **zij:** *zij*, P 152.

BUIK

(N 36, 5; N 41, 35g; OM, A/B)

[Het gedeelte van de huid dat de buik bedekte.]

buik: het type *buik* in: K 142; *baojk*, K 141; de volgende opgave is meervoud: *böjkə*, L 260; de volgende opgave is enkelvoud: *bèùk*, deel van de huid, Brouwers; **buikstuk:** het type *buikstuk* in: L 148; de volgende opgave is meervoud: *boejkstukkən*, P 5; **buikdeel:** de volgende opgave is meervoud: het type *buikdelen* in: K 143; **buikleer:** *böjkléer*, L 200.

LIESSTROOK

(N 41, 35h)

[Het gedeelte van de huid dat de rug en de lies overlapte.]

buikreep: de volgende opgaven zijn meervoud: het type *buikrepen* in: K 195a; *bèùk-réépe*, deel van de huid, tussen croupon en lies, Brouwers; **lendestrook:** de volgende opgave is meervoud: het type *lendestroken* in: K 161.

KLAUW

(N 41, 35a; N 41, 35h; N 60, 3d; OM, A/B)

[Het gedeelte van de huid dat de poot bedekte.]

klaaw: *klaaw*, K 163; *klááw*, K 161; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *klauwen* in: K 142, 143, 195a, L 148, 264; *klòwə*, K 183, L 244; *klaawə*, K 141, 174; *klèùwə*, L 200; *klouwe*, K 185, 186, wat wij, als we een koeïehuid uitgespreid voor ons zagen liggen, de poten zouden noemen, noemden de Oisterwijkse schoenmakers de klauwen; de klauwen leverden minderwaardig leer, Liedmeier; *klauwe*, deel van de huid, Brouwers; **poot:** de volgende opgaven zijn meervoud: *paotə*, K 183, L 260, P 102, 103; *poestə*, I 268; *poestən*, O 153; *pōētə*, P 133; *pōētə*, P 16; *poejn*, O 69a; *poten*, I 102, 118, gedeelte van een koehuid, dat de bovendelen van de poten van het dier omgeven heeft (het levert slecht leer op), Linssen 1967.

VOORKLAUW

(N 41, 35a)

[Het gedeelte van de huid dat de voorpoot bedekte.]

voorklaaw: *vrklaaw*, K 142; de volgende opgave is meervoud: het type *voorklauwen* in: K 168; **voorste klaaw:** *vōrstə klòw*, L 260; **korte klaaw:** *kōrtə klaaw*, K 142; de volgende opgave is meervoud: *kōrtə klawə*, L 262.

ACHTERKLAUW

(N 41, 35a)

[Het gedeelte van de huid dat de achterpoot bedekte.]

achterste klaaw: *aachtərstə klòw*, L 260; **lange klaaw:** de volgende opgave is meervoud: *lang klawə*, L 262.

STAART

(N 41, 35c)

[Het gedeelte van de huid dat de staart bedekte.]

staart: het type *staart* in: K 195a; *staart*, P 102, 103; *stèert*, K 141, 161; *stèrt*, K 183; **staartje:** *stèrtjə*, K 183; de volgende typen zijn afkomstig uit toegiften bij vragenlijst N 36: **staartstuk:** *staortstuk*, K 168; **gatstuk:** *gōtstüük*, P 133.

STUIT

(N 41, 35c; N 41, 35l)

[Het gedeelte van een huid, met name van een paard, volgens Scholte p. 16 ook van een koe of kalf, dat het achterste, d.w.z. het uiteinde van de rug bedekte; inz. het onderste deel van de croupon vanaf de flanken over de heupen (K 161). Vergelijk Knöfel I p. 156; „Uit de „plaat”, tusschen de heupen heen”. De respondenten van K 142, L 260 en 262 noemen de stuit het beste gedeelte van de rug. Volgens Handboek p. 115 is de stuit meestal een halve meter lang, gemeten „van het einde der staart” (lees: de aanzet van de staart). Ze werd (Scholte p. 16) en wordt (Van Herwijnen pp. 16, 45 en Kleekämper p. 7) apart gelooïd omdat ze veel dikker is dan de rest van de huid. Volgens de respondent van K 141 looit ze slecht. De respondenten van K 141 en 161 vermelden dat de stuit hoornachtig is. Scholte p. 16 noemt dit de spiegel: „Deze spiegel is een hoornachtige laag welke zich in het inwendige der huid, aan de vleeschzijde, bevindt en die door haar dicht oppervlak een leer levert dat zich uitstekend leent om blinkend gepoetst te worden”. Vergelijk ook Van Herwijnen p. 16. De aanvullende opgaven van de respondent van K 161 betreffende het zg. „spiegelschaven”, een speciale bewerking i.v.m. de stuit, zijn in een afzonderlijk lemma ondergebracht.]

stuit: het type *stuit* in: K 163; *stuit*, K 161; **paardestuit:** de volgende opgave is meervoud: het type *paardestuiten* in: K 161; **peerdestuit:** *pèèrdəstuit*, K 161; **stiet:** het type *stiet* in: K 195a; *stiet*, K 142, 160, 161; *stīēt*, K 141, L 262; *stīējt*, L 260; *stīējt*, „de stīējt van ən hēüt” (huid d.i. van de lies naar de rug, die het beste

leer geeft (gaf) „ən zwóór stējt”, De Bont; *stiet*, K 185, 186, het hoornachtige deel van de paardenhuid bij de wortel van de staart, Liedmeier; *stiet*, deel van een paarde- of ezelhuid, Brouwers; **kont**: *kónt*, deel van de huid, Brouwers.

NERFKANT

(N 36, 2a; N 41, 78; N 41, 143; N 60, 2a)

[De kant van de huid waar het haar heeft gezeten. „Nerf” is volgens Scholte p. 3 de looiersterm voor de „glasachtige laag, de hyalinelaag” van de lederhuid aan de zijde van de opperhuid (onder de hoornlaag). De Winkler Prins Technische Encyclopedie dl. 4 p. 331 noemt deze laag „de nerflaag met de tekening van de haarinplant”. De respondenten die „nerfkant”, „nerf” of varianten daarvan opgaven hebben klaarblijkelijk vooral aan die tekening van de haarinplant gedacht. „Fleur” is Frans voor „nerf” (vergelijk Krecke p. 561). De precieze betekenis die hier aan het type „brut” (fr.) moet worden gehecht is onduidelijk; wellicht beschouwde de desbetreffende respondent juist de nerfkant als de ruwe kant (vergelijk het type „gladde kant”, en het type „ruwe kant” in het lemma „vleeskant”). Het type „vel” komt ook voor in het lemma „huid”. De typering van de opgave „verrafkant” voor L 264 is onzeker; de respondent zou kunnen doelen op de kant (van het leer) die wordt geveerd, maar er zou ook sprake kunnen zijn van contaminatie.]

nerfkant: het type *nerfkant* in: K 153, 163, 189, 195a, L 148; *nerfkant*, K 168; *nerfkant*, P 16; *nerrafkant*, K 141; *nerrafkaant*, K 161a, 182; *nèèrafkaant*, K 183; *nerrafkaant*, K 142; bij de volgende vijf opgaven is waarschijnlijk sprake van metanalyse: *erfkaant*, K 163; *errafkant*, P 102, 103; *ijrfkant*, P 5; *erfikant*, K 186; *herfikant*, K 251; *nerfkant*, I 102, 118, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, bovenkant van de huid, Linssen 1967; **nerf**: het type *nerf* in: K 168, 195a; *nerf*, L 207, 244; *nèèraf*, L 260; *nerraf*, K 160; *nerraf*, K 141; *nèèraf*, L 200; bij de volgende opgave is waarschijnlijk sprake van metanalyse: *erf*, L 207; *nèèraf(t)*, de hardere, van oneffenheden voorziene, buitenkant van leer, De Bont; *nerf*, I 102, 118, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, bovenkant van de huid, Linssen 1967; *nerf*, de harde kant van een lap leer; de nerfkant stond tegenover de vleeskant, Liedmeier; *nerft*, L 149, bovenkant van de huid, Linssen 1967; *naerf*, de nerfzijde, Brouwers; **haarkant**: *haorkant*, P 102, 103; *haorkaant*, K 174; *ourkant*, O 69a; **haarzijde**: *haorzéjda*, K 141; **bovenkant**: *bóóvøkànt*, K 190; **gladde kant**: het type *gladde kant* in: L 148; **fleur** (fr.): *fléjr* (of: *fléwr?*), P 133; **brut**

(fr.): het type *brut* in: P 152; het volgende type is meer algemeen: **vel**: *fél*, I 268; **verfkant**: *verrafkant*, L 264.

NERF

(N 41, 141)

[De nerflaag. Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „nerfkant”. Het type „vleeslaag” is uit het lemma verwijderd.]

nerf: *nèèraf*, K 141, 161a, 182, L 260, 262; *nèèraf*, K 183; *nerraf*, K 142; bij de volgende twee opgaven is waarschijnlijk sprake van metanalyse: *erft*, K 163; *erraf*, P 102, 103; *närf*, Tuerlinckx; *nerft*, Corn. Vervl.; *naerf*, de oneffenheden op de buitenzijde van een huid, Brouwers.

VLEESKANT

(N 36, 2b; N 41, 78; N 60, 3b)

[De kant van de huid waar het vlees heeft gezeten.]

vleeskant: het type *vleeskant* in: K 161, 186, 189, 195a, 244, 251, L 148; *vleeskant*, P 102, 103; *vleeskànt*, I 57; *vleeskaant*, K 142, 160, 174; *vleeskäänt*, K 174; *vlèèskant*, K 168; *vléèskànt*, K 190; *vléèskaant*, K 183; *vlīèskant*, K 163; *vlīèjskant*, O 69a; *vlīèskant*, P 16; *vlīeskáant*, K 141; *vlīskant*, L 262; *vlīskànt*, L 200; *vlīskànt*, L 207, 244; *vléskànt*, het tegengestelde van de „nèèraf(t)”, De Bont; *vleeskant*, I 102, 118, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, onderzijde van een huid, Linssen 1967; *vleeskant*, de zijde van het leer die aan het vlees gegrensd had; tegenover nerfkant, Liedmeier; *vléèskaant*, vleeszijde van de huid of het vel, Brouwers; **vleeszij(de)**: het type *vleeszijde* in: K 161; *vleeszéjda*, L 260; *vleeszéjda* (of: *vléés-?*), K 141; *vlaeszij*, K 163; **vlees**: het type *vlees* in: P 152; **onderkant**: het type *onderkant* in: P 5; *ondarkant*, I 268; **ruwe kant**: *ruwe kant*, I 118, hetzelfde als vleeskant, Linssen 1967.

VLIES

(N 41, 79)

[De dunne bindweefsellaag tussen lederhuid en vlees.]

vlies: het type *vlies* in: K 161, 195a; *vlīēs*, K 141, 161a, 183; *vlies*, dun laagje tussen de lederhuid en het vlees gelegen; het wordt met het vlees van de huid of het vel verwijderd, Brouwers; **huidvlies**: *hèùtvlies*, K 142; **tussenvezel**: *tussøvéézal*, K 141.

1.1.2.2.2.

–0.5. **Bewerking algemeen**

INWERKEN

(N 41, 40)

[In bewerking nemen, c.q. be- of verwerken, gezegd van huiden. Alle typen zijn overgangelijk, vergelijk o.a. Scholte, passim. De toelichting van Brouwers bij „werken” is te eng, vergelijk Scholte p. 104: x „werkte (poetste) toen uitschot”, d.w.z. ontdeed het van het laatste haar, een bewerking vóór het laven.]

inwerken: het type *inwerken* in: K 161, 195a; *inwerkə*, K 163; *inwérkə*, K 141, L 260; *inwèrrəkə*, K 142; *inwerke*, in bewerking nemen, van huiden gezegd, Brouwers; **inzetten:** *inzéttə*, K 183; **werken:** *werken*, het looiproces doen ondergaan, gezegd van huiden en vellen; b.v. wij werken alleen gezouten huiden, Brouwers.

STAPEL

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. Het lemma is verder samengesteld uit toegiften.]

stapel: *staopəl*, K 161a, 182; *staopel*, opgetaste hoop, gezegd van huiden of vellen of leer, Brouwers.

SPOELEN

(N 41, 104; N 41, 131)

[Van huiden of leer, na tal van bewerkingen in de looierij. Het type „naspoelen” is verplaatst naar een eigen lemma.]

spoelen: *spöëllə*, K 141; *spöëwlə*, K 141; *spüüllə*, K 183; *spüülə*, K 142, P 102, 103; *spujlə*, L 262; *spoele*, met stromend water reinigen, Brouwers; **afspoelen:** *afspoele*, hetzelfde als spoelen, Brouwers.

VOORSPOELEN

(N 41, 134)

voorspoelen: het type *voorspoelen* in: K 195a; *vurspüülə*, K 142; *vurspoele*, een eerste spoeling geven, Brouwers.

NASPOELEN

(N 41, 131)

naspoelen: het type *naspoelen* in: K 195a; *naspöëwlə*, K 141.

OPLATEN

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

oplaten: *óplaote*, op (de huiden) laten stromen van water om te spoelen, Brouwers.

AFLATEN

(N 41, 150)

[Vocht af laten vloeien, inz. uit een kuip of vat.]

aflaten: het type *aflaten* in: K 195a; *aflaotən*, K 142; – van vocht *aflaote*, af laten vloeien, term bij verschillende onderdelen van het looiproces gebruikt, Brouwers; **lossen:** het type *lossen* in: K 195a; *lössə*, K 183; **lozen:** *loozə*, K 163.

SPOELBAK

(N 41, 132)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

bak: de volgende opgaven zijn meervoud: het type *bakken* in: K 195a; *bakke*, kuip, meestal van steen, veelal ongeveer half bovengronds, waarin huiden o.a. gespoeld worden, Brouwers.

SPOELVAT

(N 41, 132)

[Wellicht hebben alle opgaven betrekking op het zg. „walkvat”; vergelijk het gelijknamige lemma. Wegens het ontbreken van verklarende toelichtingen van de respondenten bestaat hierover echter geen zekerheid. „Foulon” (fr.) is waarschijnlijk een verkorting voor „machine à foulon”, volmolen.]

spoelvat: het type *spoelvat* in: K 163; de volgende opgave is meervoud: *spöëlvatə*, P 102, 103; **vat:** *vat*, L 262; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *vaten* in: K 195a; *vaotə*, K 142; **foulon (fr.):** *föëlaon*, P 102, 103.

SPOELDEKSEL

(N 41, 133)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

spoeldeksel: het type *spoeldeksel* in: K 195a; *spuuldèksəl*, K 142; *spoeldeksel*, deksel met openingen dat, op een draaiend vat geplaatst, vocht kan laten afvloeien, Brouwers; **open deksel:** *óópə dèksəl*, K 141.

LADEN

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

laden: *laoje*, vullen, van vaten gezegd, Brouwers.

LOSSEN

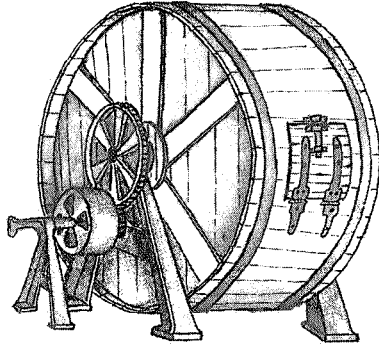
[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. Het type „lossen” komt ook voor in het lemma „aflaten”.]

lossen: *lössə*, leeghalen, van vaten gezegd, Brouwers.

WALKVAT

(N 41, 45; N 41, 103; N 41, 132)

[Een om een horizontale as roterend gesloten vat, dat bij diverse bewerkingen kan worden gebruikt. De snelheid waarmee en de (alternerende) richting waarin het draait kunnen apart worden ingesteld.]

tekening 2. Walkvat

walkvat: het type *walkvat* in: K 195a; *walkvat*, K 141, L 262; de volgende opgaven zijn meervoud: *walkvaotā*, K 141, 183; *walkvaotā*, K 163; *walkvaotā*, K 142; de volgende opgave is enkelvoud: *walkfat*, vero., vat, Brouwers; **vat:** *vat*, K 161a, 182; *vat*, afsluitbare ton, die rond gedraaid kan worden op een as, waarin huiden of vellen verschillende bewerkingen ondergaan, Brouwers.

DRAAIEN

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

draaien: *draaie*, doen ronddraaien van huiden in een draaiend vat, Brouwers.

TREKTANG

(N 41, 148)

[Gebruikt om huiden of leer uit de sloot, kuip of put of uit het vat te trekken.]

trektang: het type *trektang* in: K 195a; *trektang*, K 142; *tréktang*, L 262, P 102, 103; **tang:** *taang*, L 260.

TREKHAAK

(N 41, 147)

[Gebruikt om huiden of leer uit de sloot, kuip of put of uit het vat te trekken.]

trekhaak: *trekhaok*, K 142; **pikhaak:** het type *pikhaak* in: K 163; **haak:** het type *haak* in: K 195a; *haok*, L 260, 262, P 102, 103; *haok*, van een haak voorziene stok, Brouwers.

UITDRUIPEN

(N 41, 50)

[Gezegd van de huid of het leer, na verschillende bewerkingen.]

uitdruijen: *ötrèùpā*, K 183; **uitdruppen:** het type *uitdruppen* in: K 195a; *ötröppe*, vocht van de huid of het vel laten lopen of druppen, Brouwers; **aflekken:** laten – *aflèkkā*, K 142; **uitlekken:** *uitlèkkān*, K 161.

DRUIPREK

(N 41, 50)

druiprek: het type *druiprek* in: K 163.

GOOT

(N 41, 51)

[Het verplaatsbare houten aanvoerkanaal op schragen, gebruikt om het water van de pomp naar de verschillende bakken, kuipen of putten te leiden.]

goot: het type *goot* in: K 161, 163, 195a; de volgende opgave is meervoud: *geutā*, K 141; de volgende opgaven zijn enkelvoud: houten – *geut*, K 142; *goot*, vero., een uit planken samengesteld kanaal voor toevoer van water, Brouwers.

GOOTSCHRAAG

(N 41, 52)

[Het ondersteunsel voor het verplaatsbare houten aanvoerkanaal (vergelijk het lemma „goot”) voor water.]

schraag: het type *schraag* in: K 195a; *schraag*, draaggestel, o.a. dienende tot ondersteuning van de verplaatsbare houten goten, Brouwers; **schraagje:** de volgende opgave is meervoud: *skrachskās*, K 141; de volgende opgave is enkelvoud: *schrògske*, schraagje, Brouwers; **bok:** het type *bok* in: K 161; **bokje:** de volgende opgave is meervoud: *bokskās*, K 142.

POMP

[T.b.v. het vele in de looierij gebruikte water.]

pomp: *pómp*, werktuig om water naar boven te halen, Brouwers.

PUTPOMP

(N 41, 51)

[Pomp waarbij het water uit een put wordt opgepompt. Vergelijk ook het lemma „nortonpomp”.]

putpomp: *putpómp*, P 102, 103.

NORTONPOMP

(N 41, 51)

[De „nortonpomp” is volgens WNT XII kol. 3217 een „pomp, waaraan een lange buis of pijp is bevestigd die met het puntig onderinde tot een diepte van ten hoogste 9,5 M in den grond wordt geboord, en waardoor vaak zonder het graven van een put water kan worden verkregen”.]

nortonpomp: *nòrtónpómp*, L 260.

CENTRIFUGAALPOMP

[Een „centrifugaalpomp” is volgens WNT XII kol. 3216 een „pomp waarin de vloeistof door middel van de middelpuntvliedende kracht wordt opgevoerd”. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

centrifugaalpomp: *sentriefuugaalpómp*, L 262.

NORTONPUT

[Van Dale omschrijft een „nortonput” als een „inrichting tot onttrekking van water aan diepgelegen grondlagen door middel van nortonbuizen”. Vergelijk het lemma „nortonpomp”. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

nortonput: *nòrtónput*, K 161a, 182.

LOOIEN

(N 41, 138; sgv; znd I a-m)

[Het bereiden van leer, heel in het algemeen. Volgens WNT XVI kol. 908 is „tanen” Westvlaams voor leer bereiden. De opgaven onder het type „tanneren” zijn vernederlandste vormen. Het type „looiing” is verplaatst naar het gelijknamige lemma.]

looiën: het type *looiën* in: K 163, 195a, 197a, 204, 210, 213, 216, 219, 304, L 157; *loojā*, K 148, 185, 189a, 205, 215, 218, L 91, 144, 145, L 280; *lójā*, K 141, 161a, 182, 183, L 260, 262; *lôjā*, K 204; *lôjān*, O 67; *laojā*, K 214, 215, L 150 (?), 257; *lojān*, K 220, L 154, 154a, 162, 199, 261; *lojā*, K 274, 300a, L 94, 104, 152, 155, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 208, 212, 236, 255, P 107; *lōjān*, L 102; *lōjā*, L 109, 153, 158, 244, 260, 279; *loejān*, K 245; *loejā*, K 213a, 244, 332, P 2; *lōejā*, K 250; *lōejā*, P 25; *lōejā*, K 244; *loe-ōjā*, L 237; *loewojā*, L 229; *lōen*, K 273; *loean*, K 239; *loea*, K 257, P 80, 129; *ljōjā*, L 153; *lwojā*, L 233, 256; *lwōjān*, L 264; *lwōjā*, K 171; *lōjē*, een huid of vel zo bewerken dat die in leer overgaat; men kan er het hele proces mee aanduiden of de looiing in strikte zin, Brouwers; **vetten:** *vettā*, K 349a; *vettā*, P 102, 103; een vel — *vittā*, K 356; **huidvetten:** *hojvettān*, K 241; *haovettān*, K 305; *haovéttā*, K

330; *aavéttā* (of: *-vaeta?*), K 250; *ijvéttā*, P 112; **huidvetten** (?): *houavéttā*, K 350; **tanen:** *tēnen*, hetzelfde als tanen, looiën, Corn. Vervl.; **tanneren:** *taneerā*, P 13; *tanijrā*, P 88; **logen:** *loogā*, P 102, 103; *loogen*, de huiden loogen, in loog, looisapbaden leggen om ze te doen zweeten en zwellen, Corn. Vervl. A.

LOOIING

(N 41, 39; N 41, 138)

[De handeling van het looiën. De typen „kuiplooiing” en „kuipgeloid” zijn verplaatst naar de gelijknamige lemmata.]

looiing: *loojing*, K 142; *lójing*, de handeling van het looiën, Brouwers; **looiën:** het type *looiën* in: K 161, 195a; *loojā*, K 163.

LOOIERSNEDE

(N 36, 7; N 41, 142)

[Een snede in de huid door ondeskundig gebruik van een van de bij de leerbereiding gebruikte messen. Het type „kras” komt ook voor in het lemma „schram”.]

looiersnede: *lójārsnéédā*, K 190; **kras:** de volgende opgave is meervoud: *krassā*, K 183.

—0.6. Scherpen van het gereedschap

WETLAP

(N 41, 135)

[De leren lap, volgens de respondent van L 260 van stijf zooller, gebruikt om tijdens het werk het mes te scherpen. Vergelijk Scholte p. 67: „Het aanzetten der vlijmscherpe vleeschmessen of scheerdegens geschiedt door deze, aan twee handvaten vastgehouden, snel heen en weer te trekken over een smalle lederen lap, welke den arbeider om het middel is bevestigd en bij het aanzetten op de dij wordt getrokken. Daarbij staat hij met zijn rug tegen den vleeschboom geleund”. Deze beschrijving is overigens zeker niet alleen van toepassing op vleeschmessen. De lap wordt volgens de respondent van L 260 op het linker bovenbeen gebonden; volgens de respondent van L 262 en Handboek p. 109 op de knie.]

wetlap: het type *wetlap* in: K 161, 195a; *wétlap*, K 141, 161a, 182, L 260, 262; *wetlap*, L 262, om messen te wetten op de knie, archief OM Arnhem.

AANZETTEN OP EEN WETLAP

(N 41, 135)

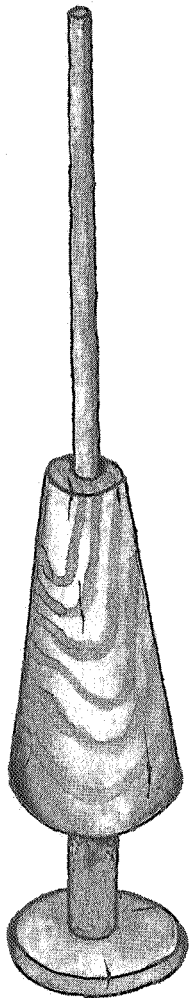
[Van messen, om ze tijdens het werk te scherpen. Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „wetlap”.]

aanzetten: — op een wetlap *aanzéttā*, K 141.

WETSTAAL

(N 41, 135; N 41, 326)

[De kleine stalen pin aan een houten handvat, gebruikt om de messen te wetten tijdens het werk, of om de braam (vergelijk dat lemma) van een schaaaf- of blancheermer om te leggen. Het bijvoeglijk naamwoord in het type „russisch staal” is onzeker.]

tekening 3. Wetstaal

wetstaal: het type *wetstaal* in: K 161; **aanzetstaal:** *aonzetstaol*, K 163; **staal:** het type *staal* in: K 161, 195a; *staol*, K 141, 161a, 182, L 260, 262, P 102, 103; **staaltje:** *stòltjə*, K 161a, 182; **russisch staal (?):** het type *russisch staal* in: K 161.

STALEN

(N 41, 135)

[De messen wetten met een staal, tijdens het werk.]

stalen: *staolə*, K 141.

WETRIEM

(N 41, 135)

[De (leren) riem, volgens de respondent gebruikt om messen aan te zetten nadat ze zijn gewet op de wetsteen.]

riem: *rīēm*, K 142.

WETSTEEN

(N 41, 135)

[De vooraf met zand bestrooide (zand-) of met olie bevochtigde (olie-)steen waarop de messen worden gewet. Een „zoetsteen” is volgens Van Dale een „oliesteen”. De respondenten van K 141 en 161 gebruikten de slijpsteen (een zandsteen) om de messen te scherpen, en de oliesteen om de braam (vergelijk dat lemma) te verwijderen; de respondent van P 102 en 103 gebruikte de draaisteen of zandsteen voor het grove werk, en de zoetsteen „om de snede zuiver te maken”.]

wetsteen: *wetsteen*, K 142; **slijpsteen:** het type *slijpsteen* in: K 161, 195a; *slējpstéén*, K 141; *slēpstéén*, K 161a, 182; *slēpsteejn*, L 260; *slepstaen*, K 163; *slīēpsteen*, L 262; **draaisteen:** *draoisteen*, P 102, 103; **zandsteen:** *zantsteen*, P 102, 103; **zoetsteen:** het type *zoetsteen* in: K 195a; *zujststeen*, P 102, 103; **oliesteen:** het type *oliesteen* in: K 161; *olīēstéén*, K 161a, 182; *olīēstien* (of: *-stéén?*), K 141.

BRAAM

(N 41, 325)

[De met een staal omgelegde snede van een schaaaf- of blancheermer. Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „schaafmes”.]

braam: het type *braam* in: K 195a; *braom*, K 163, L 262; **draad:** het type *draad* in: K 161; *draot*, L 260, 262, P 102, 103; **waat:** het type *waat* in: K 195a; *waot*, kleine ombuiging van de zeer scherpe rand van b.v. een schaaafmes; om die waat te verkrijgen wrijft men met een ijzeren pin over de scherpe rand, Brouwers.

PLATZETTEN

(N 41, 325)

[De braam (vergelijk dat lemma) van een schaaaf- of blancheermer omleggen. Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „schaafmes”.]

1.1.2.2.2.

platzetten: de draad — *platsétta*, P 102, 103;
opstoten: de draad — met een staal *ópstootə*, P 102, 103; **aantrekken:** een draad — *antrékkə*, L 260.

—0.7. Varia

KLIT

(N 41, 34a)

[Deel van een stekelachtige plant, dat zich heeft vastgehecht aan een schapevacht. De betekenis van het type „knoest” is niet geheel duidelijk.]

klit: de volgende opgaven zijn meervoud: het type *klitten* in: K 195a; *klittə*, K 141, 142, 183;
stekel: de volgende opgave is meervoud: het type *stekels* in: K 161; **knoest:** de volgende opgave is meervoud: *knoestə*, K 142.

ONTKLITTEN

(N 41, 34b)

[Ontdoen van klitten. Het type „wassen” benoemt de wijze waarop dit gebeurt. „Bloten” (vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „haren”) heeft hier wellicht de afwijkende betekenis, gesignaleerd in WNT XII kol. 2789: „Het kloppen, het beuken der huiden, dat dient om ze schoon te maken”.]

ontklitten: het type *ontklitten* in: K 195a;
klitten: *klittə*, K 183; **wassen:** *waasə*, K 163;
bloten: *bleutə*, K 142.

ONTKLITMACHINE

(N 41, 34c)

[De machine, gebruikt om te ontklitten; waarschijnlijk de zg. „pluismachine” of „klitwolf”. Vergelijk E. Dijkmeijer, Textielwarenkennis. Deel I. Grondstoffen, Amsterdam z.j.³, pp. 91-92. Vergelijk voor het type „blootmachine” de semantische toelichting bij het lemma „ontklitten”.]

ontklitmachine: het type *ontklitmachine* in: K 195a; *ontklitmasiēn*, K 183; **blootmachine:** *bleutmasiēn*, K 142.

—1. Nathuiswerk

—1.0. Algemeen

NATHUIS

(N 41, 41; N 41, 46)

[De afdeling in de looierij of het bijgebouw (Scholte pp. 40, 42) waar de zg. „nathuisprocessen” plaatsvinden: de bewerkingen die de huid geschikt maken voor de looiing, tot het

laven. De semantische toelichting van Brouwers is derhalve te eng. De respondent van P 102 en 103 antwoordde dat het „waterwerk” (waotarwèrrək), d.w.z. het nathuiswerk, in de „vetterij” (vétteréj), d.w.z. in de looierij plaatsvond. Bij het type „kalk”, hoogstwaarschijnlijk een verkorting voor „kalkkerij”, benoemt één van de onderdelen van het nathuiswerk het geheel. Het type „smarthok” is verplaatst naar het lemma „smarthok”.]

nathuis: het type *nathuis* in: K 161, 163, 195a; *nathöjs*, L 260; *nathujs*, L 262; *nathaojs*, K 141; *nathèùs*, K 142; *nathèùs*, afdeling in de looierij de kalkkerij en vlezkerij omvattend, Brouwers; **werkhuis:** *werkhèùs*, K 161a, 182; *werkhèùs*, vero., afdeling in de looierij waar huiden en vellen een aantal bewerkingen ondergaan, voorafgaande aan de eigenlijke looiing, Brouwers; **kalk:** *kàlk*, K 183.

NATHUISWERKER

[Het lemma is samengesteld uit een toefit.]

nathuiswerker: *nathèùswerkər*, K 142.

TREE

(N 41, 136)

[De verhoging waarop de arbeiders staan bij het nathuiswerk. Volgens Scholte pp. 41, 45 zijn het te Dongen stukken hardsteen, elders „verhoogingen van beton of bestratingen van klinkers op hun kop”, „dichte vloertjes” of „houten roosters”. De respondent van K 141 geeft als toelichting: „Soort schotje, anders stond men in ’t water te „drassə”.”]

tree: *tree*, K 142; *tréj*, P 102, 103; **treetje:** de volgende opgave is meervoud: houten — *treetkəs*, K 141; **vloertje:** de volgende opgave is meervoud: cementen — *vloerkəs*, K 141.

—1.1. Uitzoeten en weken

STROMEN

(N 41, 42)

[De huiden in stromend water, inz. in natuurlijke waterlopen hangen, spannen of leggen, om ze te zuiveren van vuil- en bloedresten (verse huiden), van zout (gezouten huiden), om ze weer soepel te maken (geconserveerde huiden i.h.a.), en om de haren los te maken. Vergelijk voor het type „naar de leij moeten” (gezegd van huiden), geantwoord voor Gilze en Rijen (K 182 en 161a) Scholte p. 53: „De looiers uit Rijen stroomen algemeen hunne huiden in de Leij, een beek, een groot half uur gaans van het dorp gelegen”. De respondent van L 262 noemt in een toelichting de rivier de Aa.]

stromen: het type *stromen* in: K 161, 195a; *strooma*, L 260, 262; *stróoma*, K 141; *straoma*, K 163; *stróome*, vero., in stromend water hangen, gezegd van huiden en vellen, om ze week te maken, Brouwers; **in de stroom hangen:** *in dā stroom hangə*, L 262; **in de stroom leggen:** *in dā stroom leggə*, K 142; **naar de leij moeten:** de volgende opgave is een zinnetje: *zə mōttə na dā laaj*, K 161a, 182.

SPANGAT

(N 41, 47)

[Bij het stromen worden de huiden gewoonlijk met touwen of kettingen, die door gaten in de huid lopen, aan palen op de oevers vastgemaakt. N 41, 47 vroeg de respondenten die gaten te benoemen, met als suggestie „hoorn-gat” (naar Kasteleijn p. 5). Het type „pengat” doet veronderstellen dat de palen direkt (niet via een touw of ketting) door de gaten werden gestoken. Wat met het type „rotplek” wordt bedoeld is niet geheel duidelijk; vergelijk echter het type „rotplek” in de lemmata „brand” en „haarlos”.]

pengat: de volgende opgave is meervoud: het type *pengaten* in: K 161; **rotplek:** de volgende opgave is meervoud: *rotplekkə*, K 142.

SPANSTOK

(N 41, 48)

[Elk van de palen waaraan de huid wordt bevestigd bij het uitspannen in de stroom.]

paal: de volgende opgaven zijn meervoud: *paolə*, K 161a, 163, 183; **stok:** het type *stok* in: K 195a; *stök*, L 260; **pin:** de volgende opgave is meervoud: *pinna*, L 262.

UITSPANNEN

(N 41, 49)

[Huiden (aan spanstokken, met touwen) uiteenhangen in de stroom. De typen „in de stroom hangen” en „stromen” komen ook voor in het lemma „stromen”.]

uitspannen: het type *uitspannen* in: K 161, 195a; *ëutspannə*, L 262; *ötspannə*, K 161a, 182; *ötspanne*, vero., uiteenhangen van de huid in de stroom; de huiden werden uitgespannen en „dubbelt geslaon”, Brouwers; **in de stroom hangen:** *in dā stroom hangə*, L 262; **inhangen:** *inhangə*, K 142; **stromen:** *straoma*, K 163.

DUBBELSLAAN

[Volgens Scholte p. 5 worden de huiden dubbelgevouwen in de stroom uitgespannen.]

dubbelslaan: de volgende opgave is een verwoegde vorm: *dubbelt geslaon*, de huiden wer-

den uitgespannen en „dubbelt geslaon”, Brouwers.

WEKEN

(N 41, 43)

[Inz. in bakken of vaten (met water), om het normale watergehalte van de huiden terug te krijgen, en om bloed, vuil, oplosbare eiwitten en conserveringsmiddelen te verwijderen. Het type „laven” heeft hier hoogstwaarschijnlijk niet de speciale betekenis die in de looierij gebruikelijk is (vergelijk het lemma „laven”). Het type „spoelen” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

weken: het type *weken* in: K 195a; *weejkə*, L 260, 262; *wééjka*, P 102, 103; *wéékə*, K 141; *wèèkən*, K 161; *wééke*, gedroogde of drooggezouten huiden of vellen zacht maken, ze weer in de oorspronkelijke, soepele toestand brengen, Brouwers; **aanweken:** *ònwééke*, hetzelfde als weken, Brouwers; **inweken:** *inweekə*, K 142; **uitweken:** *ötwéékə*, K 161a, 182; *ötwééke*, hetzelfde als weken, Brouwers; **laven:** *laova*, K 163; **spoelen:** — in walkvaten *spoewlə*, K 141.

OPZWELLEN

(N 41, 43)

[Van huiden, door het weken. Vergelijk voor het type „spukken” Tuerlinckx bij „spukken, sputsen” (= opzwellen) en L. W. Schuermans, *Algemeen vlaamsch idioticon*, p. 658 bij „spikken” (werd als te Leuven gebruikelijk opgegeven voor: zwellen).]

spukken (?): *spūūkə*, P 102, 103.

UITZOETEN

(N 41, 44)

[Door stromen of weken ontzouten van geconserveerde huiden.]

uitzoeten: het type *uitzoeten* in: K 195a; *aojtsöëttə*, K 141; *ëujtsüüttə*, L 262; *uitzuutən*, K 161; *ötsüüttə*, K 183; *ötsüütə*, K 161a, 182; *ötsuute*, van zout ontdoen, gezegd van de geconserveerde huid en wel van de gezouten of drooggezouten huiden, Brouwers; **afzoeten:** *afzoetə*, K 142.

WEEKBAK

(N 41, 45)

[Het type „put” heeft naar alle waarschijnlijkheid betrekking op een in de grond geplaatste bak. Het type „bak” komt ook voor in het lemma „spoelbak”. Het type „sloot” is uit het lemma verwijderd.]

weekbak: *wéèkbak*, K 161; de volgende opgave is meervoud: *wéèkbakke*, bakken waarin

1.1.2.2.

huiden en vellen van zout worden ontdaan en waarin ze tevens soepel worden gemaakt, Brouwers; **uitzoetbak**: de volgende opgave is meervoud: *ötsuutbakke*, bakken waarin het zout uit de huid verwijderd wordt, Brouwers; **waterbak**: *waotərbak*, P 102, 103; **bak**: de volgende opgave is meervoud: *bakkə*, K 161a, 182, 183; **put**: de volgende opgave is meervoud: *puttə*, K 141.

WEEKVAT

(N 41, 45)

[Het is geenszins uitgesloten dat de in dit lemma verzamelde opgaven in feite betrekking hebben op het zg. „walkvat” (vergelijk het gelijknamige lemma); zekerheid kon hierover echter niet worden verkregen.]

weekvat: de volgende opgaven zijn meervoud: het type *weekvaten* in: K 195a; *wéekvaoete*, vaten waarin huiden van zout worden ontdaan en tevens soepel gemaakt, Brouwers; **uitzoetvat**: de volgende opgave is meervoud: *ötsuut-faoete*, vaten waarin het zout uit de huid verwijderd wordt, Brouwers.

–1.1.2. Haren en vlezen

–1.1.2.1. Smarten of kalken

–1.1.2.1.1. Smarten

SMARTEN

(N 41, 53)

[Vóór de looing wordt o.a. het haar verwijderd (vergelijk het lemma „haren”). Om dit te vergemakkelijken wordt de huid aan een behandeling onderworpen waarbij de haren los gaan zitten: het stromen, het smarten of het kalken. „Smarten” vindt volgens de respondent van L 260, Handboek pp. 99, 133, Scholte p. 4 en Kasteleijn p. 6 plaats bij huiden die tot zooleer worden verwerkt. De te volgen procedure houdt in dat er een begin van rotting wordt opgewekt door broeiing, hetzij langs natuurlijke weg, hetzij door kunstmatig verkregen warmte, al dan niet onder toevoeging van zout. Karmarsch p. 1040 zegt hierover: „Tot het zweeten (sc. smarten) legt men de huiden twee of drie dagen lang met een weinig zout bestrooid en samengerold op hoopen, en hangt ze dan in de zweetkamer, eene goed geslotene ruimte, welke tot nagenoeg 20° is verwarmd, ongeveer 24 uren lang op. Hierbij ontstaat er een begin van verrotting, waardoor de opperhuid loslaat, en de poriën van de huid zich openen, zoodat de haren er met gemak kunnen worden afgeschaafd”. Handboek pp.

133-135 noteert: „De natuurlijke verwarming der huiden is, wanneer men die op de schraag kan laten hangen, en men zeker is dat door de zachte weersgesteldheid de huiden toch in 3 à 6 dagen het haar zoover zullen loslaten, tot zij geschikt zijn om te verwerken. Onder deze afdeeling kan men ook brengen de huiden die, nadat ze goed uitgewaterd en uitgelekt zijn, wederom met een weinig zout plat opeenstapelt en zoo lang laat liggen dat er werking inkomt (. . .) Natuurlijke verwarming is ook voor die looiers, die over- of ander leder verwerken, en die hunne smorthuiden in de kalkloods of werkplaats, één voor één op een stok of lat hangen, boven de kalkkuipen met de haarzijde buiten en zoo dicht op elkander geschoven als mogelijk is (. . .) Kunstmatige verwarming of smorting wordt toegepast door degenen die een smortkelder of kamer hebben (. . .) De huiden worden overlans op stokken gehangen, met de haarzijde buiten en goed op elkander geschoven of gesloten (. . .) Men kan (. . .) deze smortkelder of kamer met stoom of warme lucht verhitten (. . .) De warmte eener zoodanig verhitte kamer moet zijn van 20 tot 25 centigraden”. Vergelijk ook Scholte pp. 4-5, 41, Krecke p. 563 en Kasteleijn pp. 15-16. Het type „smachten” heeft hier de betekenis, gegeven in WNT XIV kol. 2016: „verstikken, smoren”.]

smarten: het type *smarten* in: K 161, 195a; *smartə*, K 142, 183; *smortə*, K 163; *smörtə*, K 141, 161a, 182, L 260, 262; *smortə(n)*, smorten, smoren, enige huiden op elkaar hangen, die dan beginnen te broeden, waardoor de haren er los in komen te zitten, De Bont; *smörte*, vero., huiden aan de oppervlakte doen rotten door broeiing om zo de verwijdering der haren mogelijk te maken, Brouwers; **smachten**: het type *smachten* in: K 161.

SMARTHOK

(N 41, 46; N 41, 54)

[De ruimte waarin huiden worden gesmart. Scholte p. 41 specificeert: „In zooleerlooirijen is meestal een groote gemetselde kast aanwezig, hetzij tusschen enkele der vertrekken, hetzij speciaal in een hoek der ééne groote ruimte aangebracht, welke als smart-hok in gebruik is. Soms wordt buiten op het terrein tot dat doel een afzonderlijke kluis gemetseld, waaromheen een berg van run wordt aangebracht, zóó, dat alleen de door een dubbele deur afgesloten toegang vrij blijft. Aldus wordt de temperatuur in het inwendige verhoogd ten einde het broeien der huiden te bevorderen”. Vergelijk voor dit laatste ook Handboek p. 135. De respondenten van K 141, 161a en 182 maken er in een toelichting

melding van. Vergelijk voor het type „smachthok” de semantische toelichting bij het lemma „smarten”.]

smarthok: het type *smarthok* in: K 195a; *smorthok*, K 163; *smòrthòk*, K 141, 161a, 182, L 260, 262; de volgende opgave is meervoud: *smarthòkkə*, K 183; de volgende opgave is enkelvoud: *smòrthòk*, ruimte waarin het smorten plaats vond; vero., Brouwers; **smachthok:** het type *smachthok* in: K 161.

OP SCHIJF LEGGEN

(N 41, 96)

[Huiden op elkaar stapelen onder toevoeging van zout, en ze vervolgens enige tijd laten liggen. De respondenten van K 161a, 182 en L 262 antwoordden dat dit gebeurde na het smarten. Wellicht was het ter conservering tussentijds, vergelijk Handboek p. 97 en Van Herwijnen pp. 61-62 (beschrijvingen van het zg. „op schijf zouten”, ter conservering).]

op schijf leggen: het type *op schijf leggen* in: K 161, 195a; *óp schèèf léggə*, K 161a, 182, L 262; *óp (het) schaeaf legge*, uitleggen van opgevouwen huiden en dan opstapelen, Brouwers; **op stapel leggen:** *óp staopəl léggə*, K 141; **stapelen:** *staopəla*, K 183; **tassen:** *taasə*, L 262; **op zout leggen:** *óp zaawt léggə*, L 262; **zouten:** *zòwtə*, K 161a, 182; **inzouten:** *inzoute*, met zout bestrooien, Brouwers; **licht overzouten:** *licht oovərzoutə*, K 142; **pekelen:** *peekəla*, K 142.

—1.2.1.2. Kalken

KALKEN

(N 41, 55)

[Huiden, bestemd voor tuigleer en overleer (o.a. L 260, 262, Scholte p. 5) in een kalkoplossing hangen, leggen of draaien, m.n. om het haar los te maken. Soms worden ze tevoren met een kalkmengsel besmeerd, waarna men ze enkele dagen opeengestapeld laat liggen. Vergelijk Kasteleijn pp. 5-6, Handboek pp. 102-107, Krecke p. 563, Scholte p. 5. Volgens Van Vlimmeren p. 111 heeft het kalken tot doel: „A. het verwijderen van de opperhuid met haar; b. het gedeeltelijk oplossen van de interfibrillaire huidsubstantie (open maken van de huid); c. een gedeeltelijke verzeeping van het huidvet; d. een voortzetting van het zwellen en hydrateren van de huideiwitten welke bij het weken is ingeleid; e. de huid chemisch en fysisch op de volgende bewerkingen voor te bereiden. De voornaamste werking is uiteraard het losmaken van het haar”. De respondent van K 183 noteerde dat

het kalken plaatsvindt in walkvaten. De verschillende typen houden rechtstreeks verband met de gebruikte kalkmiddelen, vergelijk het lemma „kalkmiddel”.]

kalken: het type *kalken* in: K 161, 195a; *kalkə*, K 141, 161a, 163, 182, 183, L 260, P 102, 103; *kalləkə*, L 262; — en zwavelen en zuren *kalləkə*, K 142; **zwavelen:** *zwaovəla*, K 183; kalken en — en zuren *zwaovəla*, K 142; *zwaovəle*, huiden in een vat een bewerking doen ondergaan met bepaalde stoffen om de haren eraf te halen, Brouwers; **zuren:** kalken en zwavelen en — *zūürrə*, K 142.

KALKMIDDEL

(N 41, 56)

[Het middel of mengsel, gebruikt om te kalken: met water vermengde gebluste kalk (kalkmelk), meestal aangescherpt met zwavelnatrium. De respondent van K 141 noemde de combinatie van kalk en zwavelnatrium; K 142 gebruikte kalk, zwavel en mierzuur; P 102 en 103 kalk en sulfure (sulfide). De overigen noemden enkel kalk. Het type „jodenbaard” werd door K 141 als equivalent opgegeven voor zwavelnatrium. Vergelijk voor een uitvoerig overzicht van de diverse kalkmiddelen Van Vlimmeren pp. 112-116.]

I: kalk: **kalk:** het type *kalk* in: K 161, 163, 195a; *kalk*, K 161a, 182, L 260, P 102, 103; *kallək*, K 141, 142, L 262; *kalk*, een bepaalde stof, oa. gebruikt voor het ontharen der huiden en het conserveren van lijmvlees, Brouwers; II: in combinatie met kalk gebruikte stoffen: **zwavelnatrium:** *zwaovəlnaotriejum*, K 141; **jodenbaard:** *jóódəmbaort*, K 141; **zwavel:** *zwaovəl*, K 142; **sulfure (fr.):** *sulfūūr*, P 102, 103; **mierzuur:** *mīērəzuur*, K 142.

KALKBORSTEL

(N 41, 57)

[De borstel, gebruikt om de huiden met kalk te besmeren; vergelijk het lemma „kalken”.]

kalkborstel: het type *kalkborstel* in: K 195a.

KALKKUIP

(N 41, 58; N 41, 103)

[De kuip waarin wordt gekalkt (men kan echter ook in het vat kalken). Volgens Krecke p. 563 zijn kalkkuipen „rechthoekige kuipen (. . .) welke uit hout of waterdicht metselwerk zijn vervaardigd”. Handboek p. 87 zegt: „Deze kunnen gemetseld of wel van hout, vierkant of rond en soms zelfs langwerpig zijn”. Om voor de hand liggende redenen (het gewicht van de huiden) bevinden ze zich meestal in de vloer; vergelijk Kasteleijn, plaat VII A en B,

1.1.2.2.2.

plaat VIII A. Kasteleijn spreekt ook dan van *kalkkuip*; vergelijk WNT VIII koll. 513 en 516 en Krecke p. 563 (huiden worden „gekuild” in een „kalkkuip”). Vergelijk voor het type „kalk” Scholte p. 9 noot 1: „Kalken zijn gemetselde kuipen waarin de huiden in kalkoplossing worden geweekt”. Het type „kalk” komt ook voor in de lemmata „nathuis” en „kalkmiddel”; het type „put” in het lemma „weekbak”.]

kalkkuip: *kalləkaojp*, K 141; *kalkèùp*, kuip waarin huiden worden gehangen om de haren los te maken, Brouwers; **kalkput:** het type *kalkput* in: K 161, 163, 195a; *kalkput*, K 161, 161a, 182; *kalləkput*, K 142; de volgende opgaven zijn meervoud: *kalkputtə*, K 141; *kalləkputtə*, K 141; de volgende opgave is enkelvoud: *kalkput*, kuip waarin huiden worden gelegd om de haren los te maken, Brouwers; **kalkbak:** *kalkbak*, P 102, 103; de volgende opgave is meervoud: *kalkbakke*, bakken met een kalkpreparaat, Brouwers; **kalklaf:** *kalləklaf*, L 260; **kalk:** *kalk*, L 262; **zwaavelput:** *zwaavelput*, kalkbak, Brouwers; **put:** het type *put* in: K 195a; *put*, gegraven, vierkante, bemetselde diepte, waarin huiden worden gehangen, Brouwers.

POLSEN

(N 41, 61)

[Het kalkmengsel roeren met een stok, de „polsstok”.]

polsen: het type *polsen* in: K 195a; *pòlsə*, K 161a, 182; **oppolsen:** het type *oppolsen* in: K 161; *ópòlsə*, K 141, L 262; *ópòlse*, met een polsstok in beweging brengen om de looistoffen of de kalk goed te mengen in het laf of het kalkvocht, Brouwers; **ponsen:** *ponsə*, K 142; **op[müüwə]:** de kalk – *óp müüwə*, P 102, 103.

POLSSSTOK

(N 41, 62)

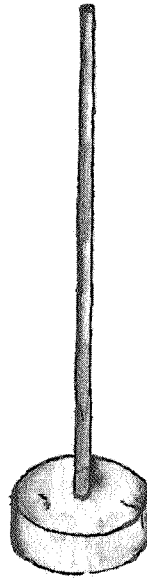
[De stok, met aan de onderzijde een dik vierkant of rond plankje (volgens de respondent van K 141 heet dit de klauw), gebruikt om het kalkmengsel te roeren.]

polsstok: het type *polsstok* in: K 161, 195a; *pòlstòk*, K 161a, 182; *pólstòk*, K 141, L 260; *pòlstòk*, stok om mee te polsen, Brouwers; **ponsstok:** *ponstok*, K 142; **polshout:** *pólshawt*, L 262; **roerder:** *rüürdər*, P 102, 103.

KALKERIJ

(N 41, 59)

[De afdeling of ruimte waar wordt gekalkt. Volgens de respondent van L 260 vond het kalken buiten plaats. Vergelijk echter Kaste-

tekening 4. Polsstok

leijn plaat VII en VIII (binnen) en Handboek p. 106 (binnen). Het type „kalk” is een verkorting voor „kalkerij”; het komt ook voor in de lemmata „nathuis”, „kalkmiddel” en „kalkkuip”. Het type „voorlooing” verwijst naar het feit dat het kalken één van de voorbereidingen is vóór de eigenlijke looing. De respondent van P 102 en 103 wist geen aparte afdeling of ruimte te noemen; hij antwoordde „vèttərėj” (vetterij).]

kalkerij: het type *kalkerij* in: K 161, 195a; *kalkerij*, afdeling in de looierij waar door middel van kalk de haren worden verwijderd, Brouwers; **kalk:** *kalk*, K 183; **voorlooing:** *vurlooing*, K 142.

ZWELLEN

(N 41, 102)

[Van de huid, ten gevolge van het kalken. Vergelijk Van Herwijnen p. 107: „De kalk gaat een verbinding aan met de zure-COOH groepen van de huid, waarbij de mogelijkheid van sterke wateropname door de collageenvezels optreedt. Deze vezels gaan nu sterk zwellen (. . .)”. Vergelijk ook Van Vlimmeren p. 116.]

zwellen: het type *zwellen* in: K 195a; – in kalk *zwèllə*, K 161a, 182; **opzwellen:** *opzwèllə*, K 142.

DOORKALKT

(N 41, 63)

[Gezegd van een van kalk verzadigde huid. Vergelijk voor de typen „gezwollen”, „opgezwollen” en „opgezet” de semantische toelichting bij het lemma „zwellen”.]

doorkalkt: het type *doorkalkt* in: K 161, 163, 195a; *durkalkt*, gezwollen doordat kalk in de huid is getrokken, Brouwers; **gekalkt:** *gakallakt*, L 262; **gezwollen:** *gazwóllə*, K 141; **opgezwollen:** *opgazwóllə*, K 142; **opgezet:** *opgazet*, K 142.

-1.2.2. Haren

LOSSEN, GEZEGD VAN HET HAAR

(N 41, 60)

[Loslaten van de haren, door stromen, smarten of kalken. Vergelijk het lemma „haar lossen als conserveerfout”. Het type „lossen” komt ook voor in de lemmata „aflaten” en „lossen”; het type „schieten” in het lemma „haar lossen als conserveerfout”.]

lossen: het type *lossen* in: K 195a; *lössə*, K 161a, 182; *ze* – de haren *lossə*, P 102, 103; **haren:** *haorə*, K 163, L 262; *ze* – al *haorən*, K 141; *haore*, los raken van de haren; (vroeger werden huiden in stromend water gehangen tot ze „haorde”, tot het haar „lòs ging staon”), Brouwers; **los gaan staan:** de volgende opgave is een vervoegde vorm: haren – *ginge lòs staon*, *vero.*, haren raakten los van de huiden of vellen zodat ze verwijderd konden worden, Brouwers; **ontharen:** *onthaorə*, K 142; **schieten:** het type *schieten* in: K 161.

HAREN

(N 41, 63)

[Verwijderen van de opperhuid met haar. Het type „haren” is hier overgankelijk; vergelijk het lemma „lossen, gezegd van het haar”. Volgens Kasteleijn p. 17, Handboek p. 136 en Scholte p. 44 is „pelen” de technische term voor het haren van gesmarte huiden. Het type „ontharen” komt ook voor in het lemma „lossen, gezegd van het haar”; het type „bloten” in het lemma „ontklitten”.]

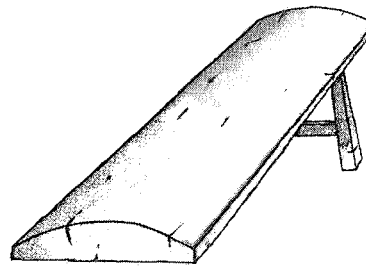
haren: het type *haren* in: K 195a; *haorən*, K 161; *haorə*, K 141, 161a, 163, 182, L 260, 262; *haore*, ontharen van de huid, Brouwers; **ontharen:** *onthaorə*, K 142; **bloten:** *blooten*, het haar of de wol van de huiden doen; Vellen blooten; de huiden moeten gebloot wörren, Corn. Vervl.; **blotten:** *blóttə*, K 183; *blotten*, hetzelfde als blooten, het haar of de wol van de huiden doen (Kempen), Corn. Vervl.; **sto-**

ten: *stóóte*, haar van de huid wrijven met een bot mes; dat werd gedaan als de huiden of vellen slecht haarden, d.i. als de haren er slecht afgingen; in deze bet. *vero.*, Brouwers; **pelen:** *pelen*, met een bot lemmer het haar van de huid steken; als de huid omtrent 14 dagen in de kalkkuip zit, wordt zij gepeeld, Corn. Vervl. A.; **pellen:** *pèllə*, P 102, 103.

HAARBOOM

(N 41, 65)

[Het werkblad waarop wordt gehaald: ten tijde van Kasteleijn een eiken stam of een langwerpige boom segment van eikenhout, nadien een langwerpige hardstenen (marmeren) plaat, aan de onderzijde vlak, aan de bovenzijde gerond. De boom maakt een scherpe hoek met de vloer en rust halverwege of op drievierde van de lengte op een schraag. Deze constructie wordt aan het bovineinde ondersteund door het zg. „bred” (vergelijk de semantische toelichting bij dat lemma); waar dit ontbreekt zorgt de haarder zelf voor extra stevigheid door het bovineinde van de boom tegen zijn borst gedrukt te houden. Het uiteinde van de huid of het vel wordt tussen boom en bred of tussen boom en borst geklemd. De boom kan voor verschillende andere bewerkingen worden gebruikt (o.m. vlezen en schaven), hetgeen de typen „vleesboom” en „vleesblok” verklaart. Vergelijk de uiteenzettingen bij Kasteleijn pp. 6-7 en 43, Handboek p. 107, en Scholte pp. 40, 44.]

tekening 5. Haarboom

haarboom: het type *haarboom* in: K 195a; *haorboom*, K 141; *hòrbóóm*, boom waarop huiden onthaard worden, Brouwers; **boom:** het type *boom* in: K 163; *boom*, K 141, L 262; *bóóm*, K 161a, 182; *baom*, K 161; *bóóm*, hardstenen, onder platte en boven ronde tafel, aan de ene kant rustend op een schraag, aan de andere naar de vloer aflopend, waarop de huid voor allerlei bewerkingen wordt gelegd, Brouwers; **stootboom:** *stóótbóóm*, zie boom, Brouwers; **vleesboom:** het type *vleesboom* in:

1.1.2.2.2.

K 142; *vleesboom*, K 141; *vleesbóom*, K 161a, 182; *vleesblok*: *vleesblòk*, L 260; *blok*: *blòk*, P 102, 103.

BOOMSTEUN

(N 41, 66)

[Het kruis- of schraagvormige ondersteunsel waarop de haarboom rust. De typen „schraagje”, „bok” en „bokje” komen ook voor in het lemma „gootschraag”.]

schraagje: *schraachskə*, K 161a, 182; *skrachskə*, K 141; **bok**: het type *bok* in: K 161; *bók*, L 262; *bók*, schraag, Brouwers; **bokje**: *bókskə*, K 141; **kruk**: het type *kruk* in: K 195a; *kruk*, L 260; **paard**: houten — *paert*, houten schraag, Brouwers; **paardje**: *pertje*, houten schraag, Brouwers; **boomstander**: het type *boomstander* in: K 163.

BRED

(N 41, 67)

[Houten bord, in een rechte hoek met de vloer tegen de boom geplaatst. Aan de bovenzijde zit over de volle breedte een stevige leren strook ter bescherming van de kleding van de werker. Vergelijk Scholte p. 44 en Willekens 1946 p. 8.]

bred: *bret*, K 161, 195a; *brét*, K 141; *brèt*, L 262; *brèt* (?), L 260; **plank**: *plank*, P 102, 103; **beschermshotje**: *bəscherrəmschotjə*, K 142.

VOORSCHOOT

(N 41, 67)

[Beschermend kledingstuk bij het haren.]

voorschoot: *vèürschoot*, P 102, 103.

HAARMES

(N 41, 64)

[Het stompe, boogvormige mes (gerond naar de rondte van de boom) met twee handvatten, gebruikt om te haren. Ook het stoot-, strijk- of vleesmes werden wel voor het haren gebruikt. Kasteleijn p. 81 zegt over al deze messen: „Een „Hairmes”, ’t welke wat zwaar van rug, en niet scherp moet zijn. Een „Vleeschmes”, ’t welke aan de eene zijde plat, en aan de andere fijn scherp moet toelopen. Men kan ze zeer voordeelg van Seizen (sc. zeisen) doen

maaken. De „Stootmessen” zijn van de Hairmessen niets onderscheiden, dan dat ze iets fijner zijn. Zoo ook de Strijkmessen niet van de Vleeschmessen, dan dat de eersten dunner zijn”. Vergelijk ook de desbetreffende lemmata.]

haarmes: het type *haarmes* in: K 195a; *haarmes*, K 161; *haormés*, K 141, 161a, 182, L 260, 262; *hóormés*, mes om de haren uit de huid te trekken, De Bont; *haormes*, mes waarmee de huid onthaard wordt, Brouwers; **stootmes**: het type *stootmes* in: K 163, 195a; *stoimés*, K 141; *stóotmes*, halfronnd, niet scherp mes om te stoten, Brouwers; **strijkmes**: *stréjkmés*, P 102, 103; **vleesmes**: het type *vleesmes* in: K 142.

PAARD

[De respondent van K 161 noteerde als toegift bij de opgave „haarder” (vraag N 41, 68): „Men gebruikt ook nog een z.g. paardje om de messen rechtop in weg te zetten wanneer de te bewerken huid verplaatst moet worden”. Het type „paardje” komt ook voor in het lemma „boomsteun”.]

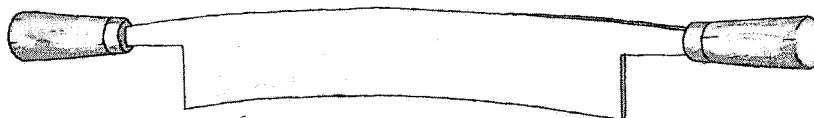
paardje: het type *paardje* in: K 161.

HAARSCHOFFEL

(N 41, 69)

[Kasteleijn pp. 6-7 vermeldt: „Zommige Looijers onthairen alle inlandsche huiden met schoffels op stapel, vóór de kalkkuilen; haalende, ten dien einde, dezelve, bij tien of twaalf stuks, op den kant”. Volgens de respondent van P 102 en 103 gebruikte men een schoffel als men in het vat kalkte. Scholte p. 44 zegt: „Slechts eenmaal, in een tuigleerlooiërij, werd vernomen, dat de op den grond uitgebreide gekalkte huiden met schoffels werden gehaard”; het haren met schoffels was ten tijde van zijn onderzoek blijkbaar reeds in onbruik. Het lijkt aannemelijk dat alleen de respondent van P 102 en 103 de vraag goed heeft begrepen; op welk voorwerp de anderen doelen is onduidelijk. Het type „stootmes” komt ook voor in het lemma „haarmes”.]

schoffel: het type *schoffel* in: P 102, 103; van de volgende typen is de vorm niet duidelijk: **troffel**: *troefəl*, K 195a; **ontharingsmes**: *ontharingsmes*, K 142; **stootmes**: het type *stootmes* in: K 163.

tekening 6. Haarmes

HAARDER

(N 41, 68)

[Degene die haart. Volgens de respondenten van L 260, P 102 en 103 is het een ongeschoold werker. De respondenten van K 163 en L 260 kennen geen speciale naam. De respondent van P 102 en 103 (vergelijk de typen „gast” en „maneuver”) geeft een equivalent van „knecht”. Het haren vereiste blijktbaar geen bijzondere kennis of vaardigheden.]

haarder: het type *haarder* in: K 195a; *haorder*, K 141, 142, 161, L 262; *haorder*, arbeider die de huid onthaart, Brouwers; **blotter:** *blöttər*, K 183; de volgende typen zijn algemeen: **gast:** *gast*, P 102, 103; **maneuver:** *maneuvar*, P 102, 103.

IN HET VAT HAREN

[De huiden draaien in een vat, met een oplossing van zwavelnatrium, poederkalk en keukenzout in water. De haren gaan hierbij verloren. Vergelijk Van Herwijnen pp. 118-119 en Scholte pp. 47-48.]

haren in het vat: *haore int fat*, Brouwers.

MACHINAAL HAREN

[Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „haarmachine”.]

haren op de machine: *haore óp de mesjiene*, Brouwers.

HAARMACHINE

[De machine, gebruikt om te haren. Ten tijde van Scholte gebruikte men de uitzetmachine (vergelijk dat lemma); De Nederlandsche Lederindustrie (50) 52 p. 83 noemt de Amerikaanse haarmachine, systeem Leidgen, en de „walsenonthaarmachine”, een variant op de vleesmachine (vergelijk dat lemma).]

haarmachine: *haormesjen*, machine om huiden van haar te ontdoen, Brouwers.

BLANK

(N 41, 76)

[Gezegd van een van het haar of de wol ontdane huid. Vergelijk voor het type „bloot” het lemma „bloot” en het type „bloten” in het lemma „haren”.]

blank: — huid: het type *blank* in: K 195a; *blaank*, van het haar ontdaan, gezegd van de huid, Brouwers; **onthaard:** — huid *onthaordə*, K 142; het volgende type is wellicht een zelfstandig naamwoord: **bloot:** het type *bloot* in: K 163.

-1.1.2.3. Vlezen

VLEZEN

(N 41, 81)

[Verwijderen van het onderhuidse bindweefsel met de nog aanwezige vleesresten.]

vlezen: het type *vlezen* in: K 163, 195a; *vleezə*, K 141, 142, 161a, 182, L 262, P 102, 103; *vleejzə*, L 260; *vléézən*, K 161; *vlééza*, K 183; *vlèèzən*, Langstraat, „n huid vlèèzən”, het vlees met een mes uit de huid halen, hs 1756; *vleezen*, met een scherp mes de vleeschdelen afsnijden; als de huid eenige dagen in de kalkkuip gelegen heeft, wordt zij geveesd, Corn. Vervl. A.; *vlééze*, de huid of het vel van vleesresten ontdoen; dat gebeurt met de hand op de boom of machinaal, Brouwers; **uitsnijden:** *ötsnijje*, wegsnijden, gezegd van het vlees op de huid of het vel, Brouwers.

STOTEN, BIJ HET VLEZEN

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. Het type „stoten” komt ook voor in het lemma „haren”.]

stoten: *stóóte*, met een stootmes de huiden of vellen bewerken om er op dunne plaatsen vleesresten uit te snijden; dit deed men soms om sneden in de huiden of vellen te voorkomen; vero., Brouwers.

VLEESBAK

(N 41, 80)

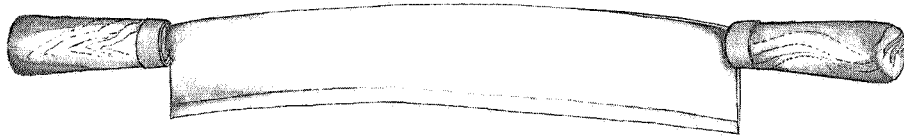
[De bak (gevuld met water) waarin de te vlezen huiden liggen. Het is onduidelijk of het type „laaf” (vergelijk Van Dale onder „laaf” II) thuishoort in dit lemma.]

vleesbak: het type *vleesbak* in: K 195a; *vléésbak*, bak waarin nog te ontvlezen huiden liggen, Brouwers; **waterbak:** *waotərbak*, P 102, 103; de volgende opgave is meervoud: *wa-tərbakkə*, L 262; **bak mee water:** *bak mee waatər*, K 161a, 182; **spoelbak:** het type *spoelbak* in: K 161; de volgende opgave is meervoud: *spöëlbakkə*, K 141; **lekbak:** *lèkkak*, K 142; **laaf:** *laof*, K 163.

VLEESMES

(N 41, 84)

[Het lange, scherpe, boogvormige mes met twee handvatten, gebruikt bij het vlezen op de boom. Qua vorm (lengte, rondte) is het aan de boom aangepast. Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „haarmes”. Het type „vleesmes” komt ook voor in dat lemma.]

tekening 7. Vleesmes

vleesmes: het type *vleesmes* in: K 142, 161, 163, 179a, 195a; *vleesmés*, K 141, L 262; *vleesjismés*, L 260; *vléesmés*, K 183; *vléasmés*, K 161a, 182; *vlésmés*, mes met behulp waarvan het vlees aan de binnenkant van de huid wordt weggenomen, De Bont; *vlésmes*, mes om vleesresten van de huid te snijden; het is korter en minder buigzaam dan de degen, Brouwers; **luiks mes:** de volgende opgave is meervoud: *luiksə méssə*, L 262.

VLEESDEGEN

(N 41, 85)

[Het zeer lange, scherpe, rechte mes met twee handvatten, gebruikt bij het vlezen; het is zo buigzaam dat het over de boom kan worden gebogen. Vergelijk Willekens 1946 p. 8. Scholte p. 44 noemt „scheerdegen” als equivalent voor vleesmes zonder meer. Het type „vleesmes” komt ook voor in het lemma „haarmes” en in het gelijknamige lemma.]

vleesdegen: *vléesdeege*, hetzelfde als degen, Brouwers; **scheerdegen:** het type *scheerdegen* in: K 161; **degen:** het type *degen* in: K 163, 195a; *deegan*, L 262; *deejgan*, L 260; *déége*, lang mes met aan twee zijden een handvat om vleesresten van de huid te snijden, Brouwers; **vleesdeger:** *vleesdégə*, K 141; **deger:** *dégə*, K 141; **vleesmes:** *vleesmés*, P 102, 103.

VLEZER

(N 41, 82)

[Degene die vleest (op de boom). Volgens de respondenten van K 141, P 102 en 103 is het een vakman. Vergelijk hiervoor Kasteleijn p. 7: „Oplettendheid, behendigheid en kragt koomen hier bijzonder te stade”, en Handboek p. 109: „Het vleeschen is overigens een werk dat wel door een geoefende hand mag gedaan worden, want men maakt lichtelijk gaten of andere fouten die niet anders dan schadelijk kunnen zijn”. Het lijkt dan ook geen toeval dat Scholte bij zijn onderzoek constateerde dat de vlezers i.h.a. het best werden betaald (p. 60). De opgave „haantfleezer” voor K 142 is afkomstig uit vraag N 41, 87.]

vlezer: het type *vlezer* in: K 163, 195a; *vleezər*, K 142, 161a, 182, L 262, P 102, 103; *vléezər*, K

161, 183; *vléezər*, werkman belast met het vlezen, Brouwers; **handvlezer:** *hantvleezər*, K 141; *haantfleezər*, K 142.

VLEESMACHINE

(N 41, 86)

[De machine, gebruikt om te vlezen. In De Nederlandsche Lederindustrie (50) 52 p. 85 wordt hierover opgemerkt: „Het systeem, met een op een cylinder spiraalvormig getrokken messen de vleesch- en vetresten van de huid te verwijderen, is tot op heden nog hetzelfde gebleven. De constructie van de machine en vooral die van de onderlaag, waarop ontvleesd werd, heeft in de loop der jaren vele veranderingen gehad. Men gebruikte in het begin een trommel met gummidek, ging dan op kleine walsen met gummi overtrokken over, om ten laatste op de pneumatische slang te komen. Al deze ideeën werden geboren uit de overweging, om op een elastische onderlaag de verschillende dikten, welke een huid bezit, te nivelleeren, om zoodoende alleen de vleesch- en vetresten van de huid te verwijderen en te verhinderen, dat de huidsubstantie werd mede weggenomen”.]

vleesmachine: het type *vleesmachine* in: K 195a; *vleesmasjien*, K 161; *vleesmasjien*, K 142; *vleesmasjien*, K 142; *vleesmasjien*, K 141, 183; *vléesmesjien*, machine om huiden en vellen te ontvlezen, Brouwers.

VLEZERIJ

(N 41, 83)

[De afdeling of ruimte waar wordt gevleesd. Het type „nathuis” (vergelijk het gelijknamige lemma) benoemt de afdeling of ruimte waarvan de vlezerij een onderdeel is. Volgens de respondent van K 183 (vergelijk het type „kalk”) vond het vlezen plaats in de kalkerij. De respondent van P 102 en 103 gaf geen speciale naam; hij antwoordde dat het vlezen plaatsvond in de vetterij (looierij). Het type „kalk” komt ook voor in de lemmata „nathuis”, „kalkmiddel”, „kalkkuip” en „kalkerij”.]

vlezerij: het type *vlezerij* in: K 163, 195a; *vleezarij*, K 142; *vléezarij*, K 161; *vléezarij*, af-

deling in de looierij waar de huiden of vellen ontvleesd worden, Brouwers; **kalk**: *kalk*, K 183; het volgende type is meer algemeen: **nathuis**: het type *nathuis* in: L 262; *nathöjs*, L 260; *nathaojs*, K 141.

BLOOT

(N 41, 91)

[De gehaarde en geveesde huid. Het type „vel” is afkomstig uit vraag N 41, 1. Het type „bloot” komt ook voor in het lemma „blank”; het type „vel” in de lemmata „huid” en „nerfkant”.]

bloot: het type *bloot* in: K 163, 195a; *bloot*, L 262; *blaot*, K 161; *bleut*, K 142; de volgende opgave is meervoud: *blóóte*, huiden of vellen die onthaard en ontvleesd zijn, Brouwers; **bloothuid**: *bloothaojt*, K 141; **blootvelletje**: *blótvèllakə*, K 183; **vel**: het type *vel* in: K 163; **vel in [trip]**: *vèl in trip*, P 102, 103.

BLOOTGEWICHT

(N 41, 92)

[Het gewicht van de gehaarde en geveesde huid. Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

blootgewicht: het type *blootgewicht* in: K 195a; *blootgəwicht*, K 141, 142; *blaotgəwicht*, K 161; *bleutgəwicht*, K 142; *blóótgəwicht*, het gewicht van de bloot; men dient het te kennen om de samenstelling van de chemicaliën te bepalen, Brouwers; **gewicht in [trip]**: *gəwicht in trip*, P 102, 103.

–1.2.4. Verwerking van de restproducten

–1.2.4.1. Het haar

HAAR

(N 41, 70)

[Het type „haarhoop” is verplaatst naar een eigen lemma.]

haar: het type *haar* in: K 195a; *haor*, K 141, 142, 161, 161a, 163, 182, L 260, 262, P 102, 103; *haor*, haar, Brouwers; **wol**: *wól*, K 183.

BLOOTWOL

(N 41, 75)

[Wol van de huid van geslachte schapen, verkregen door de huiden aan de vleeszijde met zwavelnatrium in te wrijven of door ze te smarten; i.t.t. looiwol (verkregen door de huiden te kalken in een oplossing van gebluste kalk en water) en scheerwol (van het levende dier). Vergelijk E. Dijkmeijer, o.c., p. 87. Ver-

gelijk voor het type „vlies” WNT XXI kol. 2054: „De afgeschoren, samenhangende massa haar (wol) van een schaap”. Dit type komt ook voor in het gelijknamige lemma. Het type „wol” komt ook voor in het lemma „haar”.]

blootwol: het type *blootwol* in: K 161, 195a; **wol**: het type *wol* in: K 163; *wól*, K 183; **wol van de bloot**: *wol van dən bleut*, K 142; **vlies**: *vlies*, K 161.

HAARHOOP

(N 41, 70)

[Een hoop haar.]

haarhoop: het type *haarhoop* in: K 195a.

HAARKUIP

(N 41, 71)

[De kuip waarin het haar wordt bewaard.]

haarkuip: het type *haarkuip* in: K 163; *haorkuip*, K 161; *hòrkèùp*, kuip waarin haar bewaard wordt, Brouwers.

HAARBOER

(N 41, 72)

[Handelaar in haar.]

haarboer: het type *haarboer* in: K 195a; *haorboer*, K 141; *haorboer*, handelaar in haar, Brouwers; **haarhandelaar**: *haorhandèlèr (of: -lèèr?)*, K 142.

WASSEN, VAN HET HAAR

(N 41, 73)

[Volgens Scholte p. 50 gebeurde het wassen voornamelijk in de looierijen: „Als regel wordt het in de looierijen, zoowel als in de lederfabrieken, zelf gewasschen, hetzij in een kuip, hetzij in een beek of gracht, hetzij in een speciaal daarvoor bestemd toestel, een soort Hollander”. Het type „wassen” komt ook voor in het lemma „ontklitten”.]

wassen: *wassə*, K 141, P 102, 103; – en drogen *waasə*, L 262; **haarwassen**: *haorwassən*, K 161; *haorwaasə*, K 163.

SPOELEN, VAN HET HAAR

(N 41, 73)

[Na het wassen. Het type „spoelen” komt ook voor in de lemmata „spoelen” en „weken”.]

spoelen: *spūūjlə*, P 102, 103.

DROGEN, VAN HET HAAR

(N 41, 73)

[Op de zolder. Vergelijk Scholte p. 50.]

drogen: wassen en – *dréúgə*, L 262.

1.1.2.2.2.

HAARWASSER

(N 41, 72)

haarwasser: *haorwassər*, K 141, 161.

HAARWASSERIJ

(N 41, 73)

haarwasserij: het type *haarwasserij* in: K 195a.

UITKAMMEN

(N 41, 74)

[Van haar, om het te zuiveren. Het type „kal-ken”, geantwoord door de respondent van K 142, is uit het lemma verwijderd.]

uitkammen: het type *uitkammen* in: K 161.

KLOPPEN, VAN HAAR

(N 41, 74)

[Om het beter te laten drogen.]

kloppen: *kloppə*, P 102, 103.

–.1.2.4.2. Het vlees

LIJMVLEES

(N 41, 77)

[De resten vlees-, bind- en vetweefsel van de vleeskant van de huid, gebruikt (eventueel samen met huidafval als kop en klauwen) om lijn te bereiden. Het type „vlees” komt ook voor in het lemma „vleeskant”.]

lijmvlees: het type *lijmvlees* in: K 161, 195a; *lèjmvlees*, L 260; *lèèmvlees*, K 142, P 102, 103; *lèèmvléés*, K 161a, 182; *lèmvlaes*, K 163; *lèmvléés*, K 161a, 182; *limvlis* (of: *-vléés?*), L 262; *lajmvlees* (of: *-vléés?*), K 141; *lijmvlees(ch)*, afval van vleesch die van het vleezen der huid voortkomt, Corn. Vervl. A.; *lèmvléés*, vleesafval bij het ontvlezen losgemaakt van de huid, Brouwers; **vlees:** *vlees*, P 102, 103; *vlees* (of: *vléés?*), K 141; *vléés*, K 183; *vléés*, resten vlees aan de huid of het vel zittend, Brouwers; **lijm:** *lèem*, K 183; *laem*, lijmvlees, Brouwers.

HANDLIJM

(N 41, 87)

[Met de hand verwijderd lijmvlees. Het type „handvlezer” is verplaatst naar het lemma „vlezer”. Het type „lijmvlees” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

handlijm: het type *handlijm* in: K 161, 195a; *hantlaem*, lijmvlees met een vleesmes van de huid verwijderd, Brouwers; **handvlees:** *haantvlaes*, K 163; **handgeschoren lijmvlees:** *hantgaskóórə lajmvléés*, K 141; **lijmvlees:** *lèjmvlees*, L 260; *lèèmvlees*, P 102, 103.

MACHINELIJM

(N 41, 88)

[Met de machine verwijderd lijmvlees. Het type „kalklijmvlees” is verplaatst naar een eigen lemma.]

machinelijm: het type *machinelijm* in: K 195a; *masjēnəlijm*, K 161; *mesjienelaem*, lijmvlees, machinaal van de huid verwijderd, Brouwers; **machinevlees:** *masjienəvlees*, K 142; *masiēnnəvléés*, K 141; **machinaal vlees:** *masjanaal vlees*, P 102, 103.

LIJMKUIP

(N 41, 89)

[De kuip waarin lijmvlees wordt bewaard. De respondent van K 183 gaf als toelichting bij zijn opgave „lèèmhooop”: „in (een) looikuip”. Wellicht bedoelde hij eerder de lijmhooop in de kuip. Het type „kalkbak” duidt op de omstandigheid dat het lijmvlees werd gekalkt om bederf tegen te gaan; vergelijk het lemma „kal-ken, van lijmvlees”. Dit type komt ook voor in het lemma „kalkkuip”.]

lijmkuip: het type *lijmkuip* in: K 161, 195a; *lèmkèùp*, kuip waarin lijmvlees bewaard wordt, Brouwers; **lijmhooop:** *lèèmhooop*, K 183; **kalkbak:** *kalkbak*, P 102, 103.

KALKEN, VAN LIJMVLEES

(N 41, 90)

[Om bederf tegen te gaan. Vergelijk Scholte p. 51: Het lijmvlees „wordt, òf direct gedroogd, voornamelijk in die leerlooierijen waar geen groot aantal huiden wordt verwerkt, òf eerst in een put gedaan, waarin zich kalkmelk bevindt en daar gekalkt. De laatste wijze van bewaring wordt veelal gebezigd, waar groote hoeveelheden lijmvleesch ontstaan”. Vergelijk ook Krecke p. 571. Bij het type „nakalken” (vergelijk ook het lemma van die naam) kan worden gedacht aan de kalking die de huid in een eerder stadium (t.b.v. het haren) had ondergaan. Het type „kal-ken” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

kalken: het type *kalken* in: K 195a; *kalkə*, K 163, L 260, 262, P 102, 103; *kalləkə*, K 141, 142; *kalken*, met kalk vermengen om bederf tegen te gaan; gezegd van lijmvlees, Brouwers; **nakalken:** het type *nakalken* in: K 161; **in de kalk zetten:** *in də kalk zétta*, P 102, 103; **kalk strooien:** *kalk stróójə*, K 183.

KALKLIJMVLEES

[Met kalk vermengd lijmvlees. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

kalklijmvlees: *kalklajmvléés*, K 141.

LIJMRAAM

(N 41, 97)

[Het raam (volgens de respondent van K 141 van latten of gaas) waarop het lijmvlees wordt gelegd om het te laten drogen. Vergelijk Scholte p. 51.]

lijmraam: *lèemraom*, K 183; **droograam:** het type *droograam* in: K 195a; **vleesraam:** *vlaesraom*, K 163; **lijmvleesrek:** het type *lijmvleesrek* in: K 161; **hordje/hortje:** de volgende opgave is meervoud: *hòrtjəs*, L 262; **horde:** de volgende opgave is waarschijnlijk meervoud: *hòrdə*, K 141.

STELLING

(N 41, 98)

[De stelling waarop de ramen met lijmvlees liggen (vergelijk het lemma „lijmraam”). De respondent van K 161a en 182 antwoordde op deze vraag: in het turfhok („turfhòk”); de respondent van L 262: in de klothal („klòthal”). In beide gevallen bedoelt men te zeggen: ze liggen in de ruimte waar ook de runturf wordt bewaard. Vergelijk voor „hal” WBD deel I afl. 1 p. 146: „hal, afdak, loods, hs Renders L 226”. Vergelijk voorts het lemma „turfhok”. De respondent van K 161 gaf als antwoord „tent”, hetgeen een raadsel is gebleven. De opgaven in kwestie zijn uit het lemma verwijderd.]

stelraam: het type *stelraam* in: K 195a.

AFDAK

[Boven de stelling met lijmvlees. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

afdak: *avdak*, K 141.

PLAKKEN, VAN LIJMVLEES

(N 41, 99)

[Vergelijk Scholte p. 51: „Een specifiek Dongensche methode (om het lijmvlees te drogen) is het zoogenaamde „plakken.” Daarbij wordt het lijmvleesch in koeken van 30 × 30 c.M. tegen den buitenmuur van de looierij gesmeerd en zoo aan den invloed van wind en zon blootgesteld”. Het type „plaklijm” is verplaatst naar een eigen lemma.]

plekken: *plèkkə*, K 141; **opplakken:** het type *opplakken* in: K 161; **lijmen:** *lijmə*, K 163; **ophangen:** *ophangə*, K 163.

PLAKLIJM

[Naar analogie van „handlijm” en „machinelijm” bedoelde de respondent hier hoogstwaarschijnlijk „lijmvlees dat op de muur wordt vastgeplakt”. Vergelijk het lemma

„plakken, van lijmvlees”. Hij doelde zeker niet op de in de toelichting bij dat lemma genoemde koeken, want op de vraag dien-aangaande (N 41, 100) bleef hij het antwoord schuldig. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

plaklijm: het type *plaklijm* in: K 195a.

LIJMVLEESKOEK

(N 39, 93c; N 41, 100)

[Volgens de respondent van K 183 „waren lijmvellen afval van de leerlooierijen. Ze werden in het formaat 80 cm in het vierkant en 10 cm dik buiten tegen de muur geplakt”. Het type „lijmvlees” komt ook voor in de lemmata „lijmvlees” en „handlijm”.]

lijmvlees: *lajmvléəs*, K 141; **lijmvel:** de volgende opgave is meervoud: *léémvèllə*, K 183.

LIJMBOER

(N 41, 101)

[Handelaar in lijmvlees.]

lijmboer: *lèamboer*, K 183.

LIJMVLEESHANDEL

[Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

lijmvleeshandel: het type *lijmvleeshandel* in: K 195a.

LIJMFABRIEK

[Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

lijmfabriek: *lèmfabrièk*, K 183.

—1.3. Nakalken

NAKALKEN

(N 41, 102)

[Na besmering met een kalkmengsel onthaarde of in het vat onthaarde huiden opnieuw met kalk behandelen, ditmaal vooral om de huid te doen zwellen en om de huidporiën te openen. Vergelijk Van Herwijnen pp. 119-125. Het type „kalken” komt ook voor in de lemmata „kalken” en „kalken, van lijmvlees”. Het is onduidelijk of het type „laven” in dit lemma thuishoort.]

nakalken: *naakalkə*, K 141; *naokalkən*, K 161; **kalken:** *kalkə*, K 161a, 182; **laven:** *laovə*, K 163.

--1.4. Splitten en/of schaven

--1.4.1. Splitten

SPLITTEN, VAN DE GEKALKTE BLOOT

(N 41, 118)

[De gekalkte bloot overlans in twee of meer lagen splijten die vervolgens ieder afzonderlijk tot leer worden verwerkt. Het type „zagen” verwijst naar een van de machines waarmee kan worden gesplit, vergelijk het lemma „splitmachine”. „In het wit” betekent: in gekalkte toestand. De opgave „dèrējèèrà” voor P 102 en 103 is een vernederlandste vorm van „dérayer” (fr.), een term uit de boekbinderij: de huiden dunnen en op gelijke dikte brengen. Het splitten kan overigens ook na het laven plaatsvinden, vergelijk Scholte p. 48, of zelfs na de looiing, vergelijk de lemmata „splitten van de blue” en „splitten van de gelooide huid”.]

splitten in het bloot: *splitte in het blóót*, splitten van de onthaarde en ontveesde huid, Brouwers; **bloot splitten:** *bloot splittə*, K 141; **uit de kalk splitten:** *öt də kallək splittə*, L 262; **splitten:** het type *splitten* in: K 161, 195a; *splittə*, K 142, 163, L 262; **in het wit zagen:** *in at wit zaogə*, L 260; **zagen:** *zaogə*, L 260; **dérayeren:** *dèrējèèrà*, P 102, 103.

SPLIT

(N 36, 2b; N 41, 120; N 60, 3b)

[Splitten levert (minstens) twee stukken huid op: het stuk waarbij de bovenzijde de nerfkant is van de huid en de onderzijde de splitsnee, en het stuk waarbij de bovenzijde de splitsnee is en de onderzijde de vleeskant van de huid. Uit dit laatste stuk wordt het zg. „splitleer” bereid (vergelijk de paragraaf over de schoenmakerij). Het wordt meestal van een kunstmatige nerf (haartekening) voorzien. In dit lemma zijn alle opgaven m.b.t. de benaming van de onderhelft van de gesplitte huid c.q. m.b.t. het daaruit bereide leer bijeengebracht; vergelijk het lemma „nerf, bij splitten”. „Croûte” (fr.) is volgens Van Dale „splitleer, de onderste, nietgenerfde leerlaag”. Het type „vleeskant” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

split: het type *split* in: K 195a; *split*, K 141, 142, 161, L 262; *split*, I 118, hetzelfde als splitleer, Linssen 1967; *split*, leer dat uit de onderste huidlaag afgesplit is, Brouwers; **splitleer:** *splitleer*, I 102, 118, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, van gesplit leer de onderhelft, Linssen 1967; **croûte** (fr.): het type *croûte* in: K 195a, P 152; *kroet*, K 163, O 153; *kröët*, K 141, L 262, P 102, 103; *kröët*, P 133; *kröët*, split, gespleten leer (en wel dat leer dat

aan de vleeskant zit), De Bont; *croûte*, K 168, hetzelfde als splitleer, Linssen 1967; **vleeskant:** *vleeskant*, I 102, 118, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, hetzelfde als splitleer, Linssen 1967; **vleeshelft:** *vleeshelft*, I 102, 118, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, hetzelfde als splitleer, Linssen 1967.

NERF, BIJ SPLITTEN

[De bovenste helft van een gesplitte huid. De precieze betekenis van het type „box” is onduidelijk; bedoelde de respondent: de bovenste helft van boxleer (vergelijk het lemma „overleersoorten” in de paragraaf over de schoenmakerij)? Vergelijk voorts de lemmata „nerfkant” en „nerf”.]

nerf: *nerf*, I 102, 118, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, bovenhelft van een gesplitte huid, Linssen 1967; *nerft*, L 149, hetzelfde als nerf, Linssen 1967; **nerfkant:** *nerfkant*, I 102, 118, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, hetzelfde als nerf, Linssen 1967; **box:** *boks*, L 149, hetzelfde als nerf, Linssen 1967.

SPLIT, ALS AFVAL

[Een niet tot leer te verwerken gesplitte laag. Het type „split” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

split: *split*, afval, „wat ötgesplit wort”, Brouwers.

SPLITMACHINE

(N 41, 121)

[De machine, gebruikt — voor of na het looien — om te splitten. Vergelijk voor de verschillende typen Scholte p. 48: „Om geen kostbare grondstof te verliezen worden de huiden, welke daarvoor in aanmerking komen, gesplit. Dit kan plaats hebben door de huid te trekken door een vaststaand mes, op een zekeren afstand van een geleiding onwrikbaar opgesteld, zooals geschiedt bij de oudere constructies der splitmachine. Beter, regelmatiger en fijner werk levert de bandmesssplitmachine, een soort horizontale lintzaag. Tusschen twee cilindres van kleinen diameter, waarvan de bovenste uit korte stukken bestaat en alleen de onderste wordt rondgedraaid, wordt de huid gevoerd tegen een zich bewegend vlijmscherp bandmes en terwijl de huid door 3 of 4 arbeiders wordt voortgetrokken en door 2 of 3 bij den invoer gelijkmatig wordt uitgebreid, snijdt het mes er een plak van de vooruit bepaalde dikte af”. Het type „schaafmachine” heeft volgens een toelichting van de respondent betrekking op het splitten van de huid in droge toestand.]

splitmachine: het type *splitmachine* in: K 195a; *splitmasjien*, K 161; *splitmäsīēnnā*, K 141; *splitmäsīēn*, L 262; *splitmäsjiēn*, K 142; *splitmesjien*, machine om te splitten, Brouwers; **zaagmachine:** *zaochmasjien*, P 102, 103; **schaafmachine:** *schaafmasjien*, P 102, 103; **bandmachine:** *bantmäsīēnnā*, K 141.

SPLITMEESTER

(N 41, 122)

[Degene die de leiding heeft bij het splitten. De respondent van K 142 bedoelt waarschijnlijk te zeggen dat de „looimeester” ook op het splitten toezicht houdt.]

splitmeester: het type *splitmeester* in: K 195a; *splitmeestār*, K 141; *splitmister*, leider van de splitwerkzaamheden, Brouwers; het volgende type is meer algemeen: **looimeester:** *loojmistār*, K 142.

SPLITTER

(N 41, 123)

[Degene die split. Volgens de respondent van P 102 en 103 diende het een vakman te zijn.]

splitter: het type *splitter* in: K 163, 195a; *splittar*, K 142, L 262; *splitter*, werkman met het splitten belast, Brouwers.

INSTEKER

[Vergelijk het citaat uit Scholte bij het lemma „splitmachine” en de semantische toelichting van Brouwers.]

instekeer: *instééker*, werkman die de huiden in de splitmachine moet steken, Brouwers.

UITTREKKER

[Vergelijk het citaat uit Scholte bij het lemma „splitmachine” en de semantische toelichting van Brouwers.]

uittrekker: *ötrekker*, werkman die tot taak heeft de huiden uit de splitmachine te trekken, Brouwers.

LAM SPLITTEN

(N 41, 124)

[Vergelijk voor „lam” in de zin van „(te) dun” Handboek pp. 14-15, 110.]

lam splitten: het type *lam splitten* in: K 195a; *lam splitte*, te ver splitten, zodat de huid of het vel te dun wordt, Brouwers; **versplitten:** *vərsplittā*, K 141, 142, L 262.

LAM

[Vergelijk de semantische toelichting van

Brouwers en de lemmata „lam splitten” en „lam schaven”.]

lam: *lam*, dun, van een plaats in de huid gezegd, gevolg van splitten of schaven, Brouwers.

–1.4.2. Schaven

SCHAVEN, VAN DE HUID

(N 41, 320a)

[De huid na het haren en vlezien aan de vleeskant uitdunnen c.q. op gelijke dikte brengen, met het schaafmes (vergelijk dat lemma) of machinaal. Deze bewerking kan worden uitgesteld tot in de touwerij, dan wel daar (als fijnere nabewerking) worden herhaald. Vergelijk het lemma „schaven, van leer”, Handboek pp. 110, 171-172 en Willekens 1946 pp. 9, 11-12. Het zg. „droogschaven” (volgens de respondent gebeurde dit machinaal) staat tegenover „natschaven”, vergelijk het lemma „schaven, van leer”.]

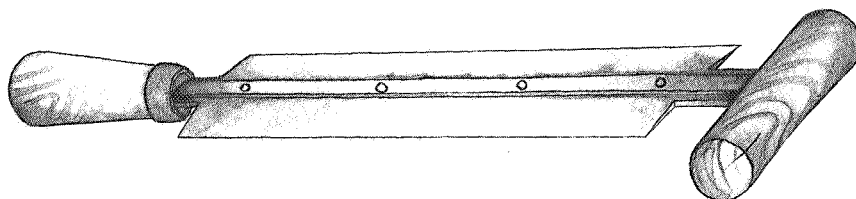
schaven: *schaovā*, L 260; *schaove*, de huid op gelijke dikte brengen; het is in de tegenwoordige betekenis een precieser egaliseren dan splitten, Brouwers; **uitschaven:** *ötschaove*, schaven met een mes, Brouwers; **droogschaven:** *dréúchschaovā*, K 183.

SCHAAFBOOM

(N 41, 328)

[Het werkblad waarop met de hand wordt geschaafd. Volgens de respondenten van K 141 en L 260 is het identiek met de vleesboom. Vergelijk de semantische toelichting bij en de typen in het lemma „haarboom”. Daar Kasteleijn p. 83 en plaat VI fig. 13 en Handboek p. 110 („een schaafbok of een smal boompje dat gelijk van vlakke is”) evenwel een ietwat van de haarboom afwijkende vorm suggereren, is het niet uitgesloten dat verschillende van de opgaven in dit lemma niet zonder meer met het in het lemma „haarboom” beschreven werkblad kunnen worden geïdentificeerd. Het type „bok” komt ook voor in de lemmata „gootschraag” en „boomsteun”.]

schaafboom: het type *schaafboom* in: K 161, 195a; *schaafboom*, berd met gebogen boven- en plat ondervlak; de benedenrand rust op den grond en het bovendeel op eene schuinsgeplaatste schraag van een halve manslengte hoog, zoodat het een hellend vlak vertoont, waarop het vel wordt uitgespreid om geschaafd te worden, Corn. Vervl. A.; **boom:** *boom*, K 161a, 182, L 262; **schaafblok:** het type *schaafblok* in: K 161; *schaafblök*, L 262; **schaafplank:** *schaafplank*, hetzelfde als

tekening 8. Schaafmes

schaafboom, Corn. Vervl. A.; vleesboom: vleesboom, K 142, L 260; bok: bok, P 102, 103.

SCHAAFMES

(N 41, 324)

[Het werktuig waarmee wordt geschaafd: een lang tweesnijdend mes met een houten handvat in de lengterichting en aan de andere zijde een houten handvat loodrecht op het lemmet. Over het gebruik ervan en de slijpwijze zegt Willekens 1946 p. 9: „Het rechte handvat wordt gebruikt als rustpunt, het dwarse daarentegen maakt een draaiende beweging. Het mes wordt eerst vlijmscherp geslepen en daarna met een wetstaal omgetrokken, zoodat de snede verticaal staat en niet eigenlijk snijdt, doch krabt of schaaft”. Vergelijk ook Kasteleijn pp. 82-83: „Eerst wordt het fijn geslepen, en op den oliesteen afgetrokken; volkomen gelijk en recht zijnde, trekt men den draad, langzaamerhand, al drukkende, om, op een strijkstaal, ten dien einde vastgemaakt zijnde op een geschikt stuk hout; zóó, dat de snede niet recht onder, maar dwars sta”. Vergelijk voorts de lemmata over het slijpen van de messen in het algemeen.]

schaafmes: het type *schaafmes* in: K 161, 195a; *schaofmes*, K 142; *schaofmés*, K 161a, 182, L 260, P 102, 103; *schaofmes*, mes om te schaven; het heeft één handvat in de richting van het mes, horizontaal, en aan de andere zijde een handvat dat met het mes een hoek van 90 graden vormt, Brouwers; **schaafijzer:** *schaafijzer*, gebogen, bot lemmer met twee handvatsels; met het schaaftijzer wordt de vleeschkant van de huid afgeschraapt, Corn. Vervl. A.

SCHAAFMACHINE

(N 41, 327)

[De machine, gebruikt om te schaven, al dan niet vóór de looiing of bij het touwen. Het type „schaafmachine” komt ook voor in het lemma „splitmachine”; het betreft vermoedelijk evenwel twee verschillende machines.]

schaafmachine: het type *schaafmachine* in: K

195a; *schaofmæsjiën*, K 142; *schaofmæsien*, K 163, 183; *schaofmesjien*, machine om te schaven, Brouwers.

GAL

(N 41, 330)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers, Van Herwijnen pp. 41, 55, 71 en Handboek p. 110: „De werkman moet vooral zorgen ze (sc. de huiden) goed gelijk van dikte te schaven en geen galen, of lamme, dat is, te dunne plaatsen te maken, ook geene dikte of knobbels er in te laten”. Vergelijk voorts het Franse „gale” en A. J. Wasser, Terminologie en taal van de Winterswijkse wevers, doctoraalscriptie Nijmegen 1960, p. 41: „Galle (challø), dunne plaats in de inslag”. Het type „vilsnee” is verplaatst naar het gelijknamige lemma.]

gal: *gal*, een te diep uitgesneden, vooral uitgeschaafde plaats in de huid, Brouwers; **[galm]:** *galm*, K 142; **gat:** het type *gat* in: K 195a.

LAM SCHAVEN

(N 41, 323)

[(Te) dun schaven; vergelijk de semantische toelichting bij de lemmata „lam splitten” en „lam”.]

lam schaven: het type *lam schaven* in: K 161, 195a; *lam schaovø*, K 142; **lam snijden:** *lam snijje*, bij schaven met de hand, Brouwers.

SCHAVER

(N 41, 321)

[Degene die schaaft.]

schaver: het type *schaver* in: K 161, 195a; *schaovø*, K 142; *schaover*, werkman met schaven belast, Brouwers.

SCHAVERIJ

(N 41, 322)

[De afdeling of ruimte waar wordt geschaafd. De respondent van L 260 kende hiervoor geen

aparte benaming; hij antwoordde: in het nat-huis („nathöjs”). De respondent van P 102 en 103 reserveerde de term „schaven” voor de bewerking ná de looiing, en antwoordde daarom: in de touwerij.]

schaverij: het type *schaverij* in: K 161, 195a; *schaovørij*, K 142; *schaoverij*, afdeling in de looierij waar het schaven geschiedt, Brouwers.

–.1.5. Ontkalken en ontdoen van knies

–.1.5.0. Algemeen

ONTKALKEN

(N 41, 104)

[Vóór de looiing moet de gekalkte huid weer worden ontkalkt, omdat kalk met de looistoffen onoplosbare verbindingen aan zou gaan waardoor de huid verstopt zou raken en de nerf zou verharden, en omdat de alkalische zwelling, veroorzaakt door de kalk, bij het looien ongewenst is. De mate waarin moet worden ontkalkt is afhankelijk van het gewenste leer: huiden voor zoolleer – dat hard moet zijn – hoeven slechts gedeeltelijk te worden ontkalkt, huiden voor technisch leer, zwaar plantaardig overleer, grauwoverleer en chroomleer (al deze soorten moeten soepel zijn) moeten geheel worden ontkalkt. Vergelijk Van Herwijnen p. 129. De kalk kan deels mechanisch worden verwijderd, door spoelen, kletten en strijken (vergelijk die lemmata). Aangezien hij echter ook chemisch is gebonden aan de huid (nl. aan het huideiwit of collageen) kunnen deze bewerkingen nooit tot een volledige ontkalking leiden. De huid wordt (werd) daarom geconfijt, d.w.z. gereinigd in een bad van water met mest, bloed e.d., of behandeld met sterke of zwakke (ontkalkings)zuren of ammoniumzouten, waarna ze wordt gespoeld om de kalkoplossingen te verwijderen. Vergelijk Scholte p. 5, Van Vlimmeren pp. 116-117 en Van Herwijnen pp. 129-140. Het ontkalken wordt vaak gecombineerd met het zg. „beitsen”; vergelijk dat lemma.]

ontkalken: het type *ontkalken* in: K 161, 195a; *ontkalkə*, K 141, 163; *óntkalkə*, P 102, 103;

óntkalke, van kalk ontdoen, gezegd van huiden of vellen in bewerking, Brouwers.

–.1.5.1. Mechanisch verwijderen van kalk en knies

KLETTEN

(N 41, 110)

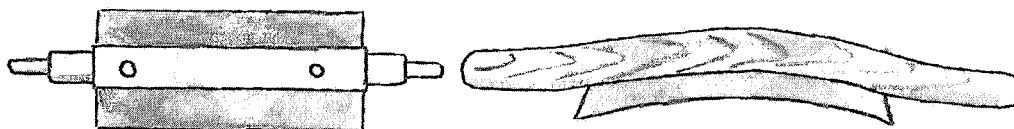
[Met een „kletpan” (vergelijk dat lemma) op de boom over de nerfkant van de huid strijken om de kalk en de knies te verwijderen. Vergelijk Scholte p. 5 en Handboek p. 113. Volgens de respondenten van L 260 en 262 gebeurde dit bij huiden, bestemd voor overleer; vergelijk Handboek p. 113. Het type „kletten” komt als technische term voor bij Scholte en Handboek; het type „gletten” bij Van Vlimmeren p. 126 en De Nederlandsche Lederindustrie (50) 52 p. 85. Het type „gledden” heeft de voorkeur gekregen boven „gladden” (de technische term, gegeven door Kasteleijn pp. 10, 81 en Willekens 1946 (naar Kasteleijn?) p. 8) daar „gladden” in Brabant niet schijnt te worden gebruikt, vergelijk archief OM Arnhem nr. 675.0.]

kletten: het type *kletten* in: K 195a; *klettən*, K 161; *klèttə*, K 161a, 182; *klèttə*, L 262; *klittə*, L 260; *kletten*, Langstraat, kalk uit de huid halen met een „kletpan”, hs 1756; *klette*, met een kletpan over de nerfzijde strijken om de kalkresten uit de nerf te verwijderen, Brouwers; **gletten:** *glèttə*, K 163; **gledden:** *glèddə*, K 142.

KLETPAN

(N 41, 111)

[Het werktuig waarmee wordt geklet. Kasteleijn p. 81 noemt het de „gladpan” of „tegel”, en geeft er de volgende omschrijving van: „Dit is een Tegel, die tusschen een hout, in ’t welke eene opening van dezelfde grootte en dikte als de Tegel is, met pennen ’er door vastgemaakt wordt: wordende gelijk vlak en kantig gesleepen, om de kalk ’er mede uit het gewaterde of geconfijtte Leër te strijken, ’t geene men „gladden” noemt”. Willekens 1946 p. 8 zegt dat de „gladpan” bestaat „uit een stuk leisteen, dat in een houder geklemd zit.

tekening 9. Kletpannen (twee typen)

1.1.2.2.2.

Voorzoover dit gereedschap nog bestaat heeft het den zelfden vorm als de haarmessen, stootmessen etc. Het concave stuk steen zit dan in een houder met twee handvaten". De laatste omschrijving past op de realia, afgebeeld in het werk van Scholte, fig. 5 c.q. aangetroffen in het Schoenenmuseum te Waalwijk.]

kletpan: het type *kletpan* in: K 195a; *klètpan*, K 161a, 182; *klètpan*, K 161; *klètpaan*, L 262; *kletpan*, Langstraat, pan om te „kletten”, hs 1756; *kletpan*, een soort „mes” met aan elke zijde een handvat, in het midden een stroeve steen, om te kletten, Brouwers; **gletmes:** *glètmes*, K 163; **kletbord:** *klitbòrt*, L 260.

KNIES

(N 41, 112a)

[„Knies” (enkelvoud) is volgens Van Vlimmeren „een verzamelwoord voor verschillende verontreinigingen”, te weten „keratineresten, bijvoorbeeld haarwortels, grondhaar, omkleiding van haar-, talk- en zweetklieren, resten epidermis; verder (. . .) huidvet, fibroblasten (bindweefselcellen uit het corium), enz.” (pp. 116, 125). Volgens de respondent van K 161a en 182 is het een bruin droog laagje, dat blijft zitten na het haren; volgens de respondent van L 262 een zwart of donkerbruin soort vel op de nerfkant; in beide gevallen wordt klaarblijkelijk bedoeld op de uiterlijke verschijningsvorm van de knies, niet op de samenstelling ervan. De knies moet vóór de looiing worden verwijderd, vergelijk Van Vlimmeren p. 125: „Aangezien deze stoffen (. . .) in de nerf neerslaan en met de looistof zelfs harde korsten kunnen vormen, is een verwijdering vóór de looiing noodzakelijk bij alle ledersoorten, waar het aankomt op een soepele nerf met een mooi uiterlijk”. Vergelijk ook Van Herwijnen p. 130 en Handboek p. 138.]

knies: het type *knies* in: K 195a; *knīēs*, K 141, 161a, 182; *knīēs*, K 161; *knies*, vuil en vet dat op en in de nerf zit; het woord is enkelvoud: „de knies is er nie èt”, Brouwers; **kniers:** *knīērs*, L 262.

GRONDHAAR

(N 41, 112b)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

grondhaar: *grónthaor*, K 141, L 262; *grónt-haor*, diep in de huid gelegen haar, Brouwers.

STRIJKEN

(N 41, 113)

[Met een „strijkmes” (vergelijk dat lemma) op de boom over de nerfkant van de huid strijken om de kalk en de knies te verwijderen. Volgens de respondenten van K 141 en L 262 worden huiden, bestemd voor zooleer, gestreken i.p.v. geklet (o.a. om de kalk te verwijderen). De respondent van L 260 laat het strijken volgen op het kletten, bij overleer. Vergelijk hiervoor Kasteleijn p. 10 en Handboek p. 113. Het type „haren” verwijst vermoedelijk naar de omstandigheid dat door strijken het grondhaar kon worden verwijderd. Dit type komt ook voor in het gelijknamige lemma. Het type „kletten” is verplaatst naar het gelijknamige lemma.]

strijken: het type *strijken* in: K 161, 195a; *strijkə*, K 163; *stréjkə*, K 141, L 260, P 102, 103; *stréjka*, L 262; *strèèka*, K 142; *straeke*, huid bewerken om de knies eraf te halen en alle vuil en vet op en in de nerf, Brouwers; **uitstrijken:** *aojstréjkə*, K 141; **kalkstrijken:** *kalkstraeke*, strijken om kalk te verwijderen, Brouwers; **haren:** *haorə*, K 163; het volgende type lijkt meer algemeen: **fatsoeneren:** *fat-sənéjra*, P 102, 103.

STRIJKBOOM

(N 41, 115b)

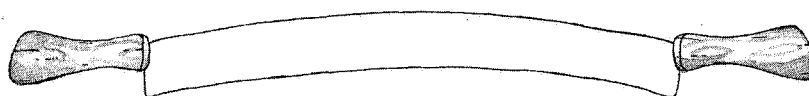
[Het werkblad waarop wordt gestreken. Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „haarboom”. Het type „boom” komt ook voor in de lemmata „haarboom” en „schaafboom”.]

strijkboom: *stréjkboom*, K 141; **boom:** *boom*, L 262.

STRIJKMES

(N 41, 115a)

[Het mes, gebruikt om te strijken. Het heeft de vorm van de kletpan, maar is i.t.t. de kletpan van ijzer of staal, en verschilt qua vorm daarom niet noemenswaard van het haarmes (vergelijk dat lemma). Volgens Kasteleijn p. 81 is het dunner dan het vleesmes; op p. 86 noemt hij het een mes „waaraan geen snede is”. Handboek p. 111 zegt erover: „Men zorgt

tèkening 10. Strijkmes

vooral dat dit strijkmes (sc. om de kalk uit de huid te strijken) goed glad of fijn van snede is, zoodat er geene krassen op komen, die de nerfzijde zeer zouden beschadigen”.]

strijkmes: het type *strijkmes* in: K 161, 163, 195a; *stréjkmés*, K 141, L 260, P 102, 103; *strééjkmés*, L 262; *strèèkmes*, K 142; *straekmes*, mes om mee te strijken, Brouwers; **fatsoenermes:** *fatsanéjrmés*, P 102, 103; **[kørs]:** *kørs*, P 102, 103.

STRIJKER

(N 41, 114)

[Degene die strijkt. Volgens de respondent van P 102 en 103 (vergelijk het type „gast”) werd dit werk gedaan door een ongeschoolde arbeider. Het type „gast” komt ook voor in het lemma „haarder”.]

strijker: het type *strijker* in: K 161, 195a; *strèèkær*, K 142; *straeker*, werkman belast met het strijken, Brouwers; het volgende type is meer algemeen: **gast:** *gast*, P 102, 103.

POETSEN

(N 41, 116)

[Met een „poetsmes” (vergelijk dat lemma) na het strijken de laatste haartjes verwijderen. Handboek p. 137 reserveert de term voor gesnarte hûiden, d.w.z. zoolleerhuiden.]

poetsen: het type *poetsen* in: K 161, 195a; *poetsə*, K 163; *pöetsə*, K 141, 161a, 182, L 260, 262; *poetse*, vero., het fijner schoonmaken van de huid of het vel door verwijdering van knies en grondhaar na het strijken, Brouwers; **zui-vermaken:** *zèùvørmaokə*, K 142.

POETSMES

(N 41, 117)

[Het mes, gebruikt om te poetsen. Volgens de respondenten van L 260 en 262 is het een „gewoon broodmes” resp. een „groot, scherp broodmes”. Scholte p. 44 noemt het een „gewoon mes, als scheermes gehanteerd”. Volgens Handboek p. 137 wordt „poetsen” ook wel „scheren” genoemd, hetgeen doet veronderstellen dat het volgens Handboek (ibidem) gebruikte scherpe mes eveneens als scheermes wordt gehanteerd.]

poetsmes: het type *poetsmes* in: K 161, 163, 195a; *pöetsmés*, K 141, 161a, 182, L 260, 262; *poetsmes*, mes om mee te poetsen, Brouwers.

–1.5.2. Ontkalken langs chemische weg

ONTKALKINGSMIDDEL

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

ontkalkingsmiddel: de volgende opgave is meervoud: *óntkalkingsmiddele*, chemische preparaten om te ontkalken, Brouwers.

MIDDEL VOOR GEDEELTELIJKE ONTKALKING

(N 41, 107)

[Gebruikt vóór het beitsen (vergelijk dat lemma) of – in combinatie met of volgend op elkaar – bij het ontkalken, ten dienste van de effectiviteit van het ontkalken. Het type „zwaar water” is volgens de respondent van P 102 en 103 een equivalent voor vitriool; de betekenis lijkt daarom „zwavelzuur” te zijn (vergelijk WNT XXI kol. 1259). Mierezuur, melkzuur, azijnzuur en zwavelzuur worden door Van Vlimmeren pp. 117-119 tot de sterke ontkalkingszuren gerekend, te gebruiken als voorontkalkingsmiddel. Het type „mierezuur” komt ook voor in het lemma „kalkmiddel”.]

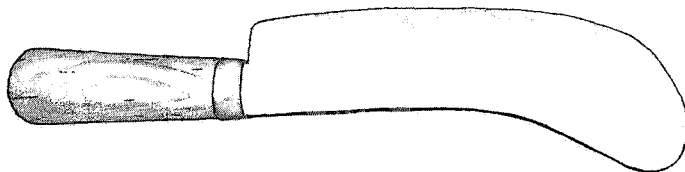
mierezuur: het type *mierezuur* in: K 163, 195a; *mierəzuur*, K 142; *mierəzúür*, K 161a, 182; **melkzuur:** het type *melkzuur* in: K 195a; *mèlkzúür*, K 141; **azijnzuur:** *azéjnzúür*, P 102, 103; **zwaar water:** *zwaor waotər*, P 102, 103.

–1.5.3. Beitsen

CONFIJTEN

(N 41, 108)

[Ontkalken in water met (voornamelijk) mest. Vergelijk Scholte p. 5: ontkalken van de huiden „geschiedt door deze te dompelen in water, dat gebruikt is om huiden te weeken of te spoelen en waaraan allerlei afval als bloed, kippen-, geiten-, hondenmest, varkens-, of

tekening 11. Poetsmes

1.1.2.2.2.

menschenbeer is toegevoegd". De semantische toelichting van Brouwers heeft slechts betrekking op een nevendoeel. De respondent van P 102 en 103 gaf als toelichting bij zijn opgave: „Bij mineraalooiing”, d.w.z. bij chroomlooing.]

confijten: het type *confijten* in: K 161, 195a; *kónfjætə*, K 183, P 102, 103; *konfijten*, Langstraat, kalk uit het leder laten trekken in het water, hs 1756; *kónfijte*, vero., soepel maken van de huid; dit geschiedde o.a. en vooral met „hóndemest”, Brouwers.

CONFIJTMIDDEL

(N 41, 105; N 41, 109)

[Het middel of mengsel waarmee wordt geconfijnt. Vergelijk naast het citaat uit Scholte bij het lemma „confijten” ook de volgende: confijnt is „een mengsel van hoendermest met water, waarvan het water geen meer mest bevat, dan dat het ’er, na de doorroering, sterk troebel van is”; „uit koude mest bereid” (Kasteleijn pp. 10, 12); „door hoender- of duivenmest en door zemelen verkregen”; „regenwater of over het algemeen zacht water vermengd met kippemest (. . .) Voor het confijten gebruikt men ook wel zemelen in plaats van kippemest” (Handboek pp. 76, 112); „kippenmest” (Krecke p. 563). Het type „stomen” is uit het lemma verwijderd en vanwege gebrek aan duidelijkheid over de betekenis niet elders herplaatst.]

I: het volgende type is een verzamelnaam: **confijnt:** het type *confijnt* in: K 161, 195a; *kónfijnt*, vero., mengsel van mest en water om te konfijten, Brouwers; II: de volgende typen benoemen een bestanddeel van de confijnt: **hóndemest:** *hóndemest*, zie bij confijten, Brouwers; **vogelmest:** het type *vogelmest* in: K 161; **mest:** het type *mest* in: K 195a; *mest*, K 142; **bloed:** het type *bloed* in: K 195a; *bloet*, K 142.

BEITSEN

(N 41, 104)

[Huiden die bestemd zijn voor fijnere leersoorten, waarbij een schone, mooie, soepele nerf is vereist (Van Vlimmeren pp. 116, 121, 125) na het kalken, haren en vlezen en evt. voorontkalken behandelen met een (kunstmatig) beitsmiddel, volgens Van Herwijnen p. 141 om de huidvezels verder aan te tasten, om verder te ontkalken, om de knies te verwijderen, om een mooie nerf te krijgen, om de kalkzwellings te verwijderen, om de luchtdoorlaatbaarheid van de bloot te vergroten, om de tijdens het kalken ontstane kalkzeep te splitsen, en de rekbaarheid te bevorderen.

Volgens Van Vlimmeren pp. 116, 120, 127 (hij legt overigens de nadruk op het verwijderen van de knies) wordt „ontkalken” vaak „beitsen” genoemd en omgekeerd, terwijl de bewerkingen die deze termen benoemen vaak worden gecombineerd, (mede) omdat de moderne beitsmiddelen ook ontkalkingsmiddelen bevatten. Hij adviseert om chemische en praktische redenen een gedeeltelijke scheiding tussen c.q. een nauwkeurig gecontroleerde combinatie van beide processen (pp. 116, 124, 127), zó, dat het beitsen wordt voorafgegaan door een gedeeltelijke ontkalking (p. 127); vergelijk hiervoor ook Van Herwijnen pp. 150-151. De respondenten doelen hoogstwaarschijnlijk op het ontkalken en beitsen in combinatie.]

beitsen: het type *beitsen* in: K 195a; *béjtsə*, K 141; *bijitse*, gedeeltelijk afbreken van het huidweefsel om de huid zacht en soepel te maken, Brouwers.

BEITSMIDDEL

(N 41, 106)

[Het middel, op basis van enzymen uit de pancreas van dieren, met tot 85 à 90% aan ontkalkingsmiddelen, gebruikt bij het beitsen. Vergelijk Van Herwijnen pp. 144-145 en Van Vlimmeren pp. 123, 127. Vergelijk voor de merknamen „enzylon” resp. „oropon” Van Vlimmeren p. 125 en De Nederlandsche Lederindustrie (50) 52 pp. 22 (advertentie voor oropon van Röhm en Haas GmbH te Darmstadt) en 88 (advertentie voor enzylon van NV Organon te Oss). „Bīēzzəlsfīēt” is volgens de respondent van K 141 „een of ander Duits produkt”; in dat geval zou het een merknaam kunnen zijn. Het lijkt evenwel aannemelijker – maar zeker is het niet – dat het „bisulfiet” betreft.]

I: de volgende typen benoemen het beitsmiddel in het algemeen: **beits:** het type *beits* in: K 195a; *béjts*, K 183; **beitspreparaat:** de volgende opgave is meervoud: *bijtsprīparaote*, stoffen om te beitsen, Brouwers; II: de volgende typen zijn merknamen: **enzylon:** het type *enzylon* in: K 195a; **oropon:** het type *oropon* in: K 161, 195a; de betekenis van het volgende type is onzeker: **bisulfiet (?)**: *bīēzzəlsfīēt*, K 141.

BEITSVOCHT

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

beitsvocht: *bijtsfōcht*, vocht waarin beitsstoffen zijn opgelost, Brouwers.

-1.6. **Pikkelen****PIKKELEN**

(N 41, 125)

[De ontkalkte en gebeitste bloot behandelen met een oplossing van zuur en zout in water (pikkel), ter voorbereiding op de chroomlooiing. Over het doel van deze bewerking zegt Van Vlimmeren p. 128: „Het eerste doel van het pikkelen is nu, (de) laatste resten alkalische stoffen (sc. kalk) te neutraliseren, (...) Aangezien het pikkelpocess dient als voorbereiding op de chroomlooiing, is dit nog niet voldoende. Immers, de chroomlooiing wordt begonnen met een pH (sc. zuurgraad) beneden 3 en als de huid met een pH van ca. 5 in het chroomvocht komt, zou dit in het eerste stadium van de looiing een te intensieve reactie tussen huid en chroomlooiestof tengevolge hebben, met alle nadelige gevolgen van dien. De tweede functie van het pikkelen is dan ook de pH van de huid tot zwak zuur omlaag te brengen, (...)”. De gebruikte zuren (zoutzuur, zwavelzuur of mierzuur) zouden als neveneffect een hier ongewenste zwelling veroorzaken, zodat ter voorkoming van die zwelling aan het pikkelvocht keukenzout of (soms) glauberzout wordt toegevoegd, idem, p. 130. Vergelijk ook Van Herwijnen pp. 155-157. Het type „pikkelen” komt ook voor in het lemma „pikkelen ter conservering”.]

pikkelen: het type *pikkelen* in: K 195a; *pikkəla*, K 142, 183, L 262; *pikkele*, het op de juiste zuurgraad brengen, gezegd van een vel; zuur moet in zijn werking getemperd worden door zout om te verhinderen dat de vellen te veel zwellen, Brouwers.

PIKKEL

(N 41, 129)

[De oplossing van zuur en zout, gebruikt om te pikkelen; vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „pikkelen”.]

pikkel: *pikkel*, vocht met pekkel vermengd, Brouwers; **pekkel:** het type *pekkel* in: K 195a; *peekəl*, K 142.

PIKKELVEL

(N 41, 127)

[Benaming voor de gepikkelde bloot. Het type „overleer” is verplaatst naar de paragraaf over de schoenmakerij.]

pikkelvel: *pikkəvel*, K 183; **pekkelvel:** het type *pekkelvel* in: K 195a.

PIKKELVAT

(N 41, 130)

[Het vat waarin wordt gepikkeld.]

pikkelvat: *pikkelvat*, vaten waarin gepikkeld wordt; alleen in Waalwijk gehoord, Brouwers; **pekkelvat:** het type *pekkelvat* in: K 163; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *pekkelvaten* in: K 195a; *peekəlvatə*, K 142.

IN DE PIKKEL LATEN

[Gezegd van bloten.]

in de pikkel laten: de volgende opgaven zijn zinnestukjes: *we laote ze snachs in de pikkel*, gedurende de nacht, Brouwers; *we laote ze oovernacht in de pikkel*, gedurende de nacht, Brouwers.

-1.7. **Varia****PRAL**

[Gezegd van (inz.) een bloot. Volgens Van Herwijnen pp. 90, 94, 105, 107, 239 is het een synoniem voor „stijf”, hetgeen de semantische toelichting van Brouwers twijfelachtig maakt.]

pral: *pral*, eigenschap van de bloot: de poriën van de bloot staan dan helemaal open zodat ze looistoffen kan opnemen; alleen in Waalwijk aangetroffen, Brouwers.

OPEN

(N 41, 95)

[Gezegd van een bloot waarvan de poriën openstaan, zodat ze looistof kan opnemen.]

open: – bloot *oopen*, K 161.

MALS

(N 41, 94)

[Gezegd van een zachte bloot. De typen „voorgeloid” en „groengeloid” zijn uit het lemma verwijderd.]

mals: de volgende opgave is misschien een als zelfstandig naamwoord gebruikt bijvoeglijk naamwoord: *malsə*, K 141; – huid *malsə*, L 262; *mals*, zacht, eigenschap van bloten, Brouwers.

GLET

(N 41, 387)

[De respondent noemde bij N 41, 387 een aantal machines, met een cijfer om de volgorde van het gebruik aan te duiden. De „glet” (een nadere toelichting ontbrak) figureerde zowel onder de looi- als onder de touwmachi-

1.1.2.2.2.

nes, t.w. vóór de vleesmachine en vóór de pers.]
glet: *glet*, K 142.

—2. Looien

—2.0. Algemeen

EIGENLIJKE LOOIING

(N 41, 177)

[De bewerking waarbij de bloot overgaat in leer. Het type „kuiplooiing” is verplaatst naar het gelijknamige lemma. De typen „looiing” en „looien” komen ook voor in het lemma „looiing”; het type „looien” voorts in het gelijknamige lemma.]

eigenlijke looiing: het type *eigenlijke looiing* in: K 195a; **looiing:** *lójǵing*, K 141, 161a, 182; **looien:** het type *looien* in: K 163.

LOOISTOF

(N 41, 140)

[Het middel, gebruikt om te looien, heel in het algemeen. Het type „chromextract” is verplaatst naar het lemma „chromlooimiddel”.]

looistof: het type *looistof* in: K 163, 195a; *lójǵstof*, K 141; *lójǵstǵf*, K 161a, 182, L 262, P 102, 103; *lójǵstǵf*, ingrediënten waarmee geloid wordt, Brouwers; **loog:** het type *loog* in: K 195a; *loog*, scherpe o, water met run toebe-reid, waar de huiden eenigen tijd in moeten trekken, Corn. Vervl. A.; **looisap:** *looisap*, hetzelfde als loog, Corn. Vervl. A.

BAUMÉ

(N 41, 151)

[De waarde waarin de concentratie van een oplossing kan worden uitgedrukt, hier inz. van een looistoffhoudende oplossing; de bijbeho-rende schaal is verdeeld in °Bé of graden Baumé („graodə boomee”, K 161a, 182). Men spreekt van de Baumégraad (K 195a, „bom-meegraot”, Brouwers) of het Baumégehalte („bóomeegehalte”, L 262) van een oplossing.]
baumé: het type *baumé* in: K 195a; *boomee*, K 161a, 182; *bóomee*, K 141, 183, L 262; *boomée*, P 102, 103; *boomee*, looistoffgehalte, Brouwers.

BAUMÉMETER

(N 41, 153)

[Het instrument waarop (in graden Baumé) het looistoffgehalte van een oplossing kan worden afgelezen. Volgens de respondent van K 141 is het „een glazen pen met kwik erin”; volgens Handboek p. 74 en Van Herwijnen p. 227 is het een areometer.]

baumémeter: het type *baumémeter* in: K 195a; *boomeeemeter*, K 161a, 182; *bóomeeemeter*, K 141, L 262; *booméeemeter*, P 102, 103; **baumé-weger:** *boomeeweger*, instrument waarmee de baumégraden gewogen worden; een stinklaf weegt b.v. 2 baumé, een vers laf 10 baumé, Brouwers.

ZUURGRAAD

(N 41, 154)

[De mate van zuurheid van een oplossing, be-paald door de waterstofionenconcentratie van die oplossing; uitgedrukt in pH; vergelijk Van Vlimmeren pp. 34-35.]

zuurgraad: het type *zuurgraad* in: K 195a; *zuurgraot*, K 163; *zúurgraot*, K 142; *zúurgraot*, zuurgehalte, Brouwers.

SCHERP

(N 41, 155)

[Gezegd van een oplossing met een hoge zuurgraad.]

scherp: het type *scherp* in: K 195a; *schaerp*, gezegd van de zuurgraad, zie afstompen, Brouwers; **sterk:** *stèrræk*, K 161a, 182.

AFSTOMPEN

(N 41, 156)

[De zuurgraad verlagen. Het type „water daarbij laten lopen” duidt op een van de ma-nieren waarop dit kan gebeuren.]

afstompen: het type *afstompen* in: K 195a; *af-stǵmǵpǵ*, K 141; *afstǵmǵpe*, zuurgraad minder scherp maken, van looistof gezegd, Brouwers; **water daarbij laten lopen:** het type *water daar-bij laten lopen* in: K 142.

GAAR

(N 41, 223)

[Voldoende geloid.]

gaar: het type *gaar* in: K 195a; *gaor*, K 161a, 182, 183, L 260, 262; *gaor*, goed doorlooid en daardoor voor het gebruik geschikt, Brouwers; **doorlooid:** het type *doorlooid* in: K 195a; *deurloojt*, K 163; *durlóójt*, gaar, Brouwers; **doorgeloid:** *durgelóójt*, gaar, Brouwers; **af:** *af*, P 102, 103.

KOOKGAAR

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

kookgaar: *kookgaor*, toestand waarin de huid bij onderdompeling in kokend water gedu-rende 1 minuut, niet krimpt; als de huid kookgaar is, is ze voldoende geloid, Brouwers.

DOODLOOIEN

(N 41, 224)

[Te sterk, d.w.z. met een te sterk of te intens looivocht looien, waardoor de poriën van de huid verstopt raken, de kern onbereikbaar wordt voor de looistofdeeltjes, en deze derhalve ongelooïd blijft. Vergelijk Van Vlimmeren pp. 146-147, 163.]

doodlooien: het type *doodlooien* in: K 195a; *dóótlóója*, L 262.

ZIEL

(N 41, 157; N 60, 8)

[De witte streep in de doorsnee van het leer waaraan men kan zien of er voldoende is gelooïd. Vergelijk Handboek p. 121: „Om te zien of eene huid gaar is snijdt men in het midden der rug of op een dikke plaats, eene snede met een scherp mes daarin, als deze snede, of de vezelen die er doorheen loopen niet volkomen gelijk bruin zijn, maar er nog een wit streepje zichtbaar is kan men aannemen dat die niet gaar of genoegzaam doorlooïd is”. Volgens Van Vlimmeren p. 163 is een „ziel” de ongelooïde kern van een doodgelooïde huid (die herkenbaar is aan een witte streep). De respondent van L 207 geeft als toelichting: „hard stukje in het leer”. Vergelijk voor het type „horen” Van Herwijnen p. 165: doodlooïing komt „tot uiting in een hoornachtig worden van de binnenlaag”.]

ziel: het type *ziel* in: K 163, 195a; *ziel*, K 142, 161; *ziël*, K 161a, 182, L 262; *ziējl*, K 141; het heeft een — het type *ziel* in: L 264; er zit een — in: het type *ziel* in: K 163; *ziējl*, L 207; *ziel*, witte streep in een gelooïde huid, bewijzend dat ze nog niet voldoende doorlooïd of gaar is, Brouwers; **horen:** het type *horen* in: K 195a; er zit nog — in *hoora*, P 102, 103; *horen*, bleeke of witte strepen in het leder, Fr. corne; de horen in 't leder is een teeken dat het niet genoeg getaand is; goed leer heeft geen horen, Corn. Vervl.; *horen*, hore(n)ke(n)s, harde rondkens die aan het uiteinde van een stuk zoollerder voorkomen, Corn. Vervl. A.

NERFTREK

(N 41, 144)

[Een grove oneffenheid in het leer, veroorzaakt door een te scherp looibad.]

nerftrek: *nèrråfrék*, K 141; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *nerftrekken* in: K 195a; *nèrråfrékkə*, K 161a, 182, L 262; *naerfirekke*, grovere dan de natuurlijke oneffenheden in de nerf, ontstaan door samen-trekking van de huid bij een te sterk laf, Brouwers.

VERBRANDING

(N 36, 7)

[De respondent merkte hierbij op: „t.g.v. sterke looïing. Het leer brak daar”.]

verbranding: *vəbraanding*, L 207.

VATWERKER

(N 41, 245)

[Degene die aan het (looi)vat werkt. De respondent van K 183 noteert bij zijn opgave „vaotwerkərs” (een toegift bij vraag N 41, 36): „De vaatwerkers gooien vellen in een chemisch bad dat door de looimeester is samengesteld”.]

vatwerker: het type *vatwerker* in: K 195a; *vat-wérkər*, K 183; **vaotwerker:** de volgende opgave is meervoud: *vaotwerkərs*, K 183.

VELLENTREKKER

(N 41, 245)

[Degene die de (gelooïde) huiden uit het vat trekt.]

vellentrekker: *vèllatrèkkər*, K 183.

PLATGOOIER

(N 41, 245)

[Degene die de (gelooïde) huiden op de bok („bòk”) gooit om het water eruit te laten lopen.]

platgooier: *platgóójər*, K 183.

SJOUWER

(N 41, 245)

[Klaarblijkelijk een bepaalde arbeider in de looierij.]

sjouwer: het type *sjouwer* in: K 163.

—2.1. Voorlooïing (plantaardige looïing)

AANLOOIEN

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

aanlooien: *ònlóóje*, een lichte looïing doen ondergaan, voorafgaande aan de eigenlijke looïing, Brouwers.

ZUREN

(N 41, 126)

[Huiden ter voorbereiding op de looïing behandelen met azijn- of mierzuur; vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „laven”. Het type „zuren” komt ook voor in het

1.1.2.2.2.

lemma „kalken”; het type „pikkelen” in de lemmata „pikkelen ter conservering” en „pikkelen”.]

zuren: *zuurə*, K 142; *zūūrə*, K 183; **op zuurgraad brengen:** het type *op zuurgraad brengen* in: K 195a; **pikkelen:** *pikkələ*, K 141.

ZUURVEL

(N 41, 128)

[Benaming voor de met zuren behandelde bloot.]

zuurvel: het type *zuurvel* in: K 195a; *zūūrvèl*, K 183.

LAVEN

(N 41, 170)

[De bloten doen zwellen in een zwak zure, looistofhoudende oplossing, of in een reeks baden van oplopende sterkte, ter voorbereiding op de plantaardige looiing, en wel ter bevordering van het vermogen looistof op te nemen (waarbij de pH wordt verlaagd, vergelijk Van Vlimmeren p. 154). Scholte p. 6 specificert: „Dit proces, de voorlooiing, heet „laven” en duurt van 4 tot 14 dagen. Dagelijks worden de huiden uit het bad gehaald, „opgetrokken” zooals dat heet. Voor zooleer bestemde huiden worden dan in een ander bad, dat meer looistof bevat, gedaan; overleer- en tuigleerhuiden gaan terug in dezelfde kuip, welker inhoud door herhaalde toevoeging van versch schorsmeel steeds looistofhoudend blijft”. Het type „ander laf geven” is verplaatst naar een eigen lemma. Het type „laven” komt ook voor in het lemma „nakalken”.]

laven: het type *laven* in: K 195a; *laavə*, K 161a, 182, L 260; *laovə*, K 141, L 262; *laven*, Langstraat, het leder laven: het leder (d.i. de huid) in „schorsmeelnat” werpen, om die huid mals te krijgen, hs 1756; *laove*, met laf bewerken, Brouwers.

LAF

(N 41, 159)

[Het bad (de zwak zure looistofhoudende oplossing) waarin wordt voorgelooid (gelaafd). Het type „laf” wordt ook gebruikt ter aanduiding van de lafkuip, vergelijk het gelijknamige lemma. Het type „loog” duidt op het looistofhoudende bestanddeel van het laf; vergelijk ook het type „logen” (mv.) in het lemma „lavengang” en het type „loog” in het lemma „looistof”.]

laf: het type *laf* in: K 163, 195a; *laf*, K 141, 161a, 182, L 260, 262; *laf*, bad van water en plantaardige looistoffen, Brouwers; **loog:** de volgende opgave is meervoud: *lógə*, P 102, 103.

LAFMIDDEL

(N 41, 165)

[De bij het laven gebruikte oplossing. Volgens Scholte p. 6 is dit „het aftreksel van reeds eenmaal in de kuipen (sc. bij het eigenlijke looien) gebruikte looistoffen, waarin door gisting o.m. melkzuur en azijnzuur zijn ontstaan. De overgrote meerderheid der looiers voegt nog zuur toe, hoofdzakelijk zwavelzuur; het gebruik van mierenzuur, azijnzuur en melkzuur neemt echter toe”. De respondent van P 102 en 103 geeft als toelichting: „Run (afgewerkte eikenschors) die zuur geworden was”. Handboek p. 215 (en vergelijk pp. 115-116, 139-140) maakt het volgende onderscheid tussen zoete en zure laven resp. zoet en zuur nat (vergelijk het type „zuurnat”): „De zoete laven worden verkregen door het nat van de oude run welke men van het overleder of over het algemeen van gekalkt geweest zijnde huiden en vellen verkrijgt, de zure laven verkrijgt men van de run der gesmorte of zooleershuiden. De run die van de gare huiden of vellen afkomt, wordt in eene ledige kuip gedaan, en hierop, als het kan voor het zoete nat regen- of rivierwater gepompt en voor het zure nat pompwater, hoe zachter water over het algemeen voor het eerste hoe beter, hoe harder en meer ijzerhoudend water voor het laatste, des te verkieslijker (...) de zoete laven (worden) versterkt door nieuwe schors of run, de zure of zooleerslaven integendeel het beste, door gestadig sterker zuur nat of nog puike oude run daarbij te voegen”. Een zoet laf is bestemd voor overleer- en tuigleerhuiden, een zuur laf voor zooleerhuiden, idem, pp. 115-116, 139. Vergelijk ook de lemmata „zoet” en „zuur”. Het lijkt overigens aannemelijk dat „zuurnat” ook simpelweg ter aanduiding van het lafvocht in het algemeen (dat immers altijd een zure oplossing is) wordt gebruikt. Vergelijk voorts het lemma „zuurnat”.]

zuurnat: *zūūrnat*, K 161a, 182; *zoernat*, L 262; *zūūrnat*, *runnat*, *vero.*, Brouwers; *runnat*: *runnat*, K 141, L 262; **afgetrokken run:** *afchətròkkə run*, P 102, 103; **afgewerkt looinat:** het type *afgewerkt looinat* in: K 195a.

ZUURKUIP

(N 41, 166)

[De kuip waarin zuurnat (vergelijk het lemma „lafmiddel”) wordt getrokken, nl. door reeds gebruikt schorsmeel met water uit te logen, waarbij door gisting zuurvorming optreedt. De precieze betekenis van het type „zinkput” is onduidelijk.]

zuurkuip: het type *zuurkuip* in: K 163, 195a;

zūrkèùp, K 161a, 182; *zoerkèùp*, L 262; *zūrkèùp*, vero., kuip waarin van oude run zuurnat getrokken werd, Brouwers; **kuip**: *kèùp*, L 260; **zinkput**: *zinkput*, K 141.

ZUURPOMP

(N 41, 168)

[De in een afgeschoten hoek van de zuurkuip geplaatste pomp, gebruikt om het zuurnat (vergelijk het lemma „lafmiddel”) weg te pompen. Vergelijk het lemma „kuippomp”. Het type „pomp” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

zuurpomp: *zūrpómp*, K 161a, 182; *zoerpómp*, L 262; *zūrpómp*, vero., pomp om zuurnat te verplaatsen, Brouwers; **kuippomp**: het type *kuippomp* in: K 195a; **pomp**: *pómp*, K 141.

POMPGAT

(N 41, 169)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers en Handboek p. 117: „(Men) plaatst in een der hoeken (. . .) een koker of driehoek, gemaakt van twee planken waarin van onder gaten geboord zijn, of ook wel van latten vervaardigd”.]

pompgat: het type *pompgat* in: K 195a; *pómpgat*, vero., afgeschoten ruimte in de hoek van de kuip waarin de pomp geplaatst kon worden, Brouwers; **hoek**: *hōèk*, K 141; **hoekstijl**: *hōèkstéjl*, L 262; **koker**: *kooker*, vero., afgeschoten ruimte in de hoek van een looikuip, waarin een pomp gezet kon worden, Brouwers.

LAFKUIP

(N 41, 145)

[De kuip, volgens de respondent van L 260 in de grond geplaatst, waarin wordt gelaafd. Volgens Handboek p. 114 worden aan de vorm of het materiaal geen bijzondere eisen gesteld. Het type „laf” komt ook voor in het gelijknamige lemma. Het type „looilaf” duidt hoogstwaarschijnlijk op de samenstelling van het lafvocht. Vergelijk voor de typen „looi-bak” en „looiput” het lemma „looikuip”; de desbetreffende respondenten bedoelden hoogstwaarschijnlijk te zeggen dat de zg. „looikuip” ook als lafkuip werd gebruikt. De typen „laafvat” en „walkvat” zijn verplaatst naar het lemma „lafvat”.]

laf: het type *laf* in: K 163, 195a; *laf*, L 260; de volgende opgaven zijn meervoud: *laavə*, K 161a, 182, L 262; *laovə*, K 141; **looilaf**: de volgende opgave is meervoud: *lójləovə*, K 141; **looi-bak**: de volgende opgave is meervoud: *lój-bakkə*, P 102, 103; **looi-put**: de volgende opgave is meervoud: *lój-puttə*, K 141.

LAFVAT

(N 41, 145)

[Het vat waarin wordt gelaafd. Het type „laafvat” duidt naar alle waarschijnlijkheid op een walkvat. Vergelijk voor het type „walkvat” het gelijknamige lemma.]

laafvat: *laofvat*, K 142; **walkvat**: de volgende opgave is meervoud: *walkvaatə*, K 183.

SCHOMMELLAF

[Vergelijk hetgeen Van Herwijnen p. 125 opmerkt over de zg. „schommelkalk”: „De huiden (worden) aan een schommelend juk, dat op de kalkput gemonteerd is (gehangen), waarbij slechts zeer weinig kracht nodig is, om deze schommelinrichting in beweging te houden. Doordat de huiden van de ene kuip zich naar de andere bewegen, trekken zij de andere opwaarts”. Elders (p. 244) noteert hij dat het juk wordt bewogen door een as.]

schommellaf: de volgende opgave is meervoud: *schommelaove*, laven waarin de huiden voortdurend op mechanische wijze op en neer bewogen worden om ze met de looistoffen beter in aanraking te brengen, Brouwers.

SLAP

(N 41, 160)

[Gezegd van een laf dat weinig actieve looistoffen bevat.]

slap – laf: het type *slap* in: K 195a; *slap*, K 141, L 262; – nat *slap*, K 161a, 182; *slap*, van zwak gehalte, gezegd van het laf, Brouwers; **zwak** – laf *zwak*, K 141.

STERK

(N 41, 161)

[Gezegd van een laf dat veel actieve looistoffen bevat. Het type „sterk” komt ook voor in het lemma „scherp”. Het type „goed” komt ook voor in het lemma „vers”, hetgeen doet veronderstellen dat de desbetreffende respondent doelde op een laf met een goede werking (op grond van de aanwezigheid van voldoende actieve stoffen).]

sterk – laf: het type *sterk* in: K 195a; *stèrk*, K 141; – nat *stèrrak*, K 161a, 182; – laven (mv.) *sterke*, Brouwers; **goed** – laf *gōěj*, L 262.

ZUUR

(N 41, 162)

[Gezegd van een laf, bestemd voor (gesmarte) zoolleerhuiden; vergelijk het citaat uit Handboek in de semantische toelichting bij het lemma „lafmiddel”.]

zuur – laf: het type *zuur* in: K 195a; – laven (mv.) *zuure*, Brouwers.

1.1.2.2.2.

ZOET

[Gezegd van een laf, bestemd voor (gekalkte) overleer- en tuigleerhuiden; vergelijk het citaat uit Handboek in de semantische toelichting bij het lemma „lafmiddel”.]

zoet: – laven (mv.) *zuute*, Brouwers.

VERS

(N 41, 163)

[Gezegd van een pas getrokken laf. Vergelijk voor het type „goed” het lemma „sterk”.]

vers: – laf: het type *vers* in: K 195a; *vors*, K 163; *vòrs*, K 141, L 260; *vers*, een pas gemaakt getrokken laf, Brouwers; **schoon:** – laf *schóón*, een nieuw laf, Brouwers; **goed:** – laf *gõěj*, L 262.

STINKLAF

(N 41, 164)

[Het eerste, slapste laf (bij zoolleerhuiden). Volgens de respondent van L 262 en Handboek p. 140 volgden daarna nog drie à vier laven. De semantische toelichting van Brouwers bij de opgave „stingklaf” houdt verband met de sterkte (of liever slapte) van het laf.]

stingklaf: het type *stingklaf* in: K 163, 195a; *stingklaf*, K 141, L 260, 262; *stingklaf*, dat het oudste en meest gebruikte laf is, Brouwers; **eerste laf:** *eerstə laf*, K 141; **irste laf:** het laf waar de huid het eerst ingaat, d.i. het „stingklaf”, Brouwers.

OPTREKKEN, VAN LAVEN

(N 41, 175)

[Dagelijks de huiden omhooghalen uit het laf (om ze er vervolgens weer in te laten). Vergelijk voor de typen „optrekken” en „trekken” de typen „optrekken” en „trekken” in het lemma „trekken, van kuipen”. De respondent van L 262 („vertrekken”) dacht wellicht eerder aan de betekenis: (dagelijks) de huiden omhooghalen uit het laf en ze vervolgens in een ander laf brengen; vergelijk het type „vertrekken” in het lemma „overtrekken”. In dit kader is zeker van belang dat de betrokken respondent voornamelijk zoolleer maakte (vergelijk het citaat uit Scholte in de semantische toelichting bij het lemma „laven”). De betekenis van het type „verversen” is niet geheel duidelijk; de respondent doelde wellicht op de toevoeging van vers schorsmeel (vergelijk hetzelfde citaat). Over het nut van de in dit lemma bedoelde handeling zegt Handboek p. 114: „Men moet vooral weten, dat hoe meer en beter de huiden en vellen althans in den eersten tijd in beweging zijn of er uitgehaald

en weder ingelaten worden, des te beter en schooner leder men zal verkrijgen, doordien die dan langzaam en geleidelijk looistof aantrekken, om des te gemakkelijker en beter later in de kuipen waarin zij gestrooid zullen worden, de grootere hoeveelheid looistof te kunnen opnemen”.]

optrekken: (de) laven – het type *optrekken* in: K 195a; *optrékkə*, K 161a, 182; *óptrékkə*, L 260; het laf – *óptrékkə*, L 260; **trekken:** laven – *trekkə*, K 163; *trékkə*, K 141; **vertrekken:** de laven – *vətrékkə*, L 262; het laf – *vətrékkə*, L 262; **verversen:** de laven – *vərvərsə*, K 161a, 182.

ANDER LAF GEVEN

(N 41, 170)

ander laf geven: *aandər laf gaevə*, K 163.

OVERTREKKEN

[De (zoolleer)huiden van het ene laf in het andere trekken. Vergelijk voor het type „vertrekken” de semantische toelichting bij het lemma „optrekken, van laven”.]

overtrekken: *oovertrekke*, huiden of vellen van het ene laf in het andere trekken, Brouwers; **vertrekken:** *vertrekken*, hetzelfde als overtrekken, Brouwers.

HARD LAVEN

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

hard laven: *hart laove*, intens laven, Brouwers.

ZETTEN, VAN EEN LAF

(N 41, 174)

[Een nieuw laf klaarmaken.]

zetten: een laf – het type *zetten* in: K 195a; *zéttsə*, K 141; *sette*, een nieuw laf maken, Brouwers; **stellen:** een laf – het type *stellen* in: K 195a; **klaarmaken:** een laf – *klaormaokə*, K 141; **maken:** een nieuw laf – *maokə*, L 262; **verschonen:** het laf – *vərschoonə*, L 260; **gereedmaken:** een nieuwe bak – *gareetmaakə*, P 102, 103.

LAVENGANG

(N 41, 171; N 41, 172)

[De reeks baden, van oplopende sterkte.]

lavengang: *laovəgang*, K 141, 163; *laovegang*, een reeks bijeenhorende, steeds sterker wordende laven, Brouwers; **lavenreeks:** het type *lavenreeks* in: K 195a; **laven (mv.):** *laavə*, L 260; *laovə*, L 262; **logen (mv.):** *loogə*, P 102, 103.

DE LAVENGANG DOORLOPEN

(N 41, 172)

[Van huden: in de achtereenvolgende baden worden gelaafd. Het type „lavengang” is verplaatst naar het gelijknamige lemma.]

(de) lavengang doorlopen: het type *lavengang doorlopen* in: K 195a; *də laovəgang dōrlóópə*, K 141.

BEZEMEN, NA HET LAVEN

[De huden na het laven reinigen met een bezem. Het lemma is samengesteld uit toegiften bij vraag N 41, 280.]

besemen: *béssəmə*, K 141; **afbesemen:** *af-béssəmə*, L 262.

LAVERIJ

(N 41, 176)

[De afdeling of ruimte waar wordt gelaafd. De respondent van K 141 gaf als toelichting bij „laafafdeling”: „In het nathuis of in de looierij, vroeger buiten”; de respondent van L 260 bij „nathuis”: „Op veel plaatsen buiten”. In de door Kasteleijn beschreven looierij werd binnen gelaafd (p. 76). Scholte p. 42 noteert (rond 1911): „In midden-Brabant, in Oisterwijk en de Kempen (is) het nathuis (. . .) ondergebracht in een klein steenen gebouw (. . .) De daarboven aangebrachte verdiepingen (. . .) hebben echter eene 2- tot 4 maal grootere lengte dan de steenen gelijkvloersche verdieping. Het overlappende deel wordt door een aantal houten standvinken gedragen. In het daardoor overkapt terrein, vaak nog aan een der langszijden door een houten wand afgeschoten, zijn de laf- en strooikuipen (. . .) geplaatst”. Het type „nathuis” komt ook voor in het gelijknamige lemma en in het lemma „vlezerij”. Het type „natte pels” is uit het lemma verwijderd.]

laverij: het type *laverij* in: K 195a; *laoverij*, de ruimte waar de laven zich bevinden; de laven tesamen, Brouwers; **laafafdeling:** *laofafdééling*, K 141; **lavenvertrek:** *laavəvətrék*, K 161a, 182; **lavenhuis:** *laavəhèùs*, K 161a, 182; de volgende type zijn meer algemeen: **nathuis:** het type *nathuis* in: K 163; *nathöjs*, L 260; *nathujs*, L 262; **looierij:** *lóójaréj*, K 183.

AFGELAafd

(N 41, 173)

[Gezegd van een huid die de lavengang heeft doorlopen c.q. voldoende is gelaafd.]

afgelaafd: het type *afgelaafd* in: K 195a; — zijn *afgelaoft*, de laven doorlopen hebben, Brouwers; **voorgeloooid:** *veurgaloojt*, K 163.

LOOIKLAAR

(N 41, 137)

[Gezegd van een huid die alle voorberekkingen (incl. het laven) vóór de eigenlijke looiing heeft ondergaan. Het type „voorgeloooid” komt ook voor in het lemma „afgelaafd”.]

looiklaar: het type *looiklaar* in: K 195a; **klaar:** de huid is — *klaor*, K 141; — voor de looiing *klaor*, K 142; **gereed:** *gəreet*, P 102, 103; **voorgeloooid:** *veurgaloojt*, K 163.

—2.2. Plantaardige looiing

—2.2.0. Algemeen

PLANTAARDIGE LOOIING

(N 41, 158)

[Het looien met plantaardige looistoffen, heel in het algemeen.]

plantaardige looiing: *plantaardigə lóójing*, K 183; **vegetale looiing:** *veesjətaalə lóójing*, P 102, 103.

PLANTAARDIGE LOOISTOF

plantaardige looistof: *plantaordegə lóójstòf*, looistof uit planten gemaakt, Brouwers.

SCHORS

(N 41, 182)

[De bast van houtachtige gewassen, al dan niet in extract gebruikt als (plantaardige) looistof. Het type „schorslooiing” is verplaatst naar het lemma „kuiplooiing”.]

schors: *schòrs*, K 141, 161a, 182, L 260, 262, P 102, 103; *schòrs*, vero., looistof, Brouwers.

BOOMSCHORS

(N 41, 182; N 41, 205)

boomschors: het type *boomschors* in: K 195a; *boomschòrs*, L 262.

HEGSCHORS

(N 41, 182)

[Schors van akkermaalshout, vergelijk Handboek pp. 24, 34, Scholte p. 25, De Nederlandse Lederindustrie (50) 52 p. 74 en Van Herwijnen p. 198. Handboek p. 24 geeft „heesterschors” als equivalent voor „hegschors”. De respondent van L 260 noteert dat hegschors sterker is (qua looistofgehalte) dan boomschors; vergelijk hiervoor Scholte p. 25.]

hegschors: *hèchschòrs*, L 260, 262; *hegschòrs*, vero., looistof, Brouwers.

1.1.2.2.2.

HEESTERSCHORS

heesterschors: *héesterschòrs*, vero., looistof, Brouwers.

SCHORS NAAR GEBIED VAN HERKOMST

(N 41, 182; N 41, 205)

[Volgens de respondent van L 260 zijn zowel Gelderse als Franse schors hegenschors. Het betreft hoogstwaarschijnlijk steeds eikeschors; vergelijk Scholte p. 25 en Van Herwijnen p. 198.]

gelderse schors: het type *gelderse schors* in: K 163; *gèldarsə schòrs*, K 141, L 260; **ardense schors:** het type *ardense schors* in: K 195a; **ardennenschors:** het type *ardennenschors* in: K 163; **luxemburgse schors:** *lùuksəmburchsə schòrs*, K 141; **franse schors:** *fransə schòrs*, L 260.

SCHORSSOORTEN

(N 41, 182; N 41, 205)

[„Fichte” is Duits voor „spar”. „Fichteschors” is blijkens Van Herwijnen pp. 210-211 de gebruikelijke Nederlandse term voor denne-schors, inz. van de *pinus vulgaris* (spar). *Mimosaschors* is veelal afkomstig van de *acacia decurrens*; mangroveschors is afkomstig uit (tropische) mangrovebossen, idem, pp. 209, 211-213.]

eikeschors: het type *eikeschors* in: K 161, 195a; *èjkaschòrs*, K 141, P 102, 103; *èèj-kaschòrs*, L 260; **fichteschors:** *fièchtəschòrs*, K 161a, 182; **fichte(n):** het type *fichten* in: K 161; **mimosa:** het type *mimosa* in: K 161; **mangrove:** het type *mangrove* in: K 161.

KORTE LOOISTOF

(N 41, 179; N 41, 199)

[Looistofhoudend materiaal dat wordt toegevoegd aan (eike)schorsmeel om de werking ervan te versterken en zo de looiing te versnellen. Vergelijk voor een aantal soorten, onderverdeeld in groepen, het lemma „soorten korte looistof”.]

korte looistof: *kòrtə lóójstof*, K 161a, 182, L 260; de volgende opgave is meervoud: het type *korte looistoffen* in: K 195a.

SOORTEN KORTE LOOISTOF

(N 41, 199a)

[Vergelijk het lemma „korte looistof”. Vergelijk voor het type „mimosa” de semantische toelichting bij het lemma „schorssoorten”. „Quebracho” is een zeer harde houtsoort uit

Zuid-Amerika; „myrobalaan” is de vrucht van een in Voor- en Achter-Indië voorkomende boom (*terminalia*); „valonea” is de vruchtbeker van verschillende eikesoorten uit Griekenland en de Levant; „garouille” (fr.) is de wortelschors van de Kermeseik. Vergelijk voor een beschrijving van deze en andere soorten Van Herwijnen pp. 198-216. De respondent van K 161a en 182 gaf een toelichting op het gebruik van drie van de door hem genoemde korte looistoffen: hij gebruikte myrobalaan bij de eerste run (vergelijk het lemma „eerste (-vierde) run”), garouille bij de tweede, en valonea bij de derde.]

I: schorslooistoffen: **mimosa:** het type *mimosa* in: K 183, L 260; *mìəmoəza*, K 161a, 182; II: houtlooistoffen: **quebracho:** het type *quebracho* in: K 183; III: vruchtenlooistoffen: **myrobalaan:** de volgende opgaven zijn meervoud: *mieraboolaanə*, L 260; *mìəraboolaanə*, K 161a, 182; **valonea:** *valooneəja*, K 161a, 182; IV: wortellooistoffen: **garouille (fr.):** het type *garouille* in: L 260; *gəróəjə*, K 161a, 182.

SCHRAAL

[Volgens de respondent gezegd van valonea. Hij geeft als toelichting: „Valonea is schraal, d.w.z. heeft weinig looikracht. Brengt kleur aan het zoolleer”. Van Herwijnen pp. 200-201 bevestigt het gebruik in de zoolleerfabricage, maar kent aan valonea een hoog looistofgehalte toe. Vergelijk ook Handboek p. 47. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

schraal: *schraol*, K 141.

EXTRACT

(N 41, 199)

[Concentraat van een looistofhoudend materiaal dat met water is uitgetrokken (uitgeleegd). Het kan vast zijn, vloeibaar, of in poedervorm. Het type „korte looistof” is verplaatst naar een eigen lemma.]

extract: het type *extract* in: K 161, 163; *èkstrakt*, K 161a, 182, 183; *èkstrak*, K 141; de volgende opgaven zijn meervoud: *èkstraktə*, P 102, 103; de volgende opgave is enkelvoud: *ekstrakt*, chemische stof waarmee de huid geloid wordt, Brouwers.

EXTRACTGEHALTE

[De respondent doelde vermoedelijk op de concentratie van de met extracten bereide looistofhoudende oplossing. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

extractgehalte: *èkstrakəhaltə*, K 141.

EXTRACTSOORTEN

(N 41, 199a; N 41, 206)

[Vergelijk het lemma „extract”. Vergelijk voor het type „mimosa” de semantische toelichting bij het lemma „schorssoorten”; voor de typen „quebracho”, „myrobalane(n)”, „valonea” en „garouille” de semantische toelichting bij het lemma „soorten korte looistof”. Kastanjeextract wordt bereid uit het geraspte hout van de tamme kastanje, vergelijk Van Herwijnen p. 201. „Cellulose” is hier de afvalvloeistof (houtslijp), ontstaan bij de bereiding van cellulose, vergelijk idem, p. 163.]

I: schorsextracten: **eike(n)**: het type *eike(n)* in: K 161, 195a; **mimosa**: het type *mimosa* in: K 161, 163; **miëmoosa**, P 102, 103; **denne(n)**: het type *dennen* in: K 195a; II: houtextracten: **kastanje**: het type *kastanje* in: K 161; *kastanjə*, P 102, 103; *kəstajə*, K 141; **quebracho**: het type *quebracho* in: K 161, 195a; *kweebrachoo*, K 141; *kweebrasjoo*, P 102, 103; III: vruchtenextracten: **myrobalane(n)**: *mieraboolaanə*, K 163; *mierboolaanən*, K 161; *mirbalaonə*, K 141; **valonea**: het type *valonea* in: K 161; *valooneeja*, K 141; IV: wortelextracten: **garouille (fr.)**: *gəröëliëjə*, K 141; V: houtslijpextracten: **cellulose**: het type *cellulose* in: K 195a.

EXTRAHEREN

[Uit looistofhoudend materiaal een extract bereiden. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

extraheren: het type *extraheren* in: K 195a.

EXTRACTMAGAZIJN

(N 41, 200)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. Volgens de respondent van K 141 werden de extracten bewaard in zakken („zakkə”) of vaten („vaotə”); hij gaf geen nadere informatie over de ruimte waarin deze zakken en/of vaten waren opgeslagen.]

extractmagazijn: het type *extractmagazijn* in: K 161, 195a; *ekstraktmagezèèn*, ruimte waar de looextracten worden opgeslagen, Brouwers.

–.2.2.0.1. Voorbewerking van de schors

BUSSEL

(N 41, 183)

[Een bundel gedroogde schors.]

bussel: het type *bussel* in: K 195a; *bussəl*, K 161a, 163, 182; *bussel*, vero., bundel (de stuk-

ken schors van ongeveer één meter lang werden in bussels verhandeld), Brouwers; **bos: bòs**, K 141.

KAPPEN

(N 41, 183)

[In korte stukjes hakken, gezegd van schors; ter voorbereiding op het malen.]

kappen: *kappə*, K 161a, 182, L 262, P 102, 103; schors – *kappə*, L 260; **hakken**: schors – het type *hakken* in: K 161; *hakkə*, K 141, 163; *hakke*, vero., door te slaan met een hakmes in kleine stukken verdelen, gezegd van schors, Brouwers.

KAPMES

(N 41, 185)

[Het mes, waarmee de schors wordt gekapt. De respondent van L 260 gaf „slichtmes” als equivalent voor „kapmes”; gezien zijn bijbehorende tekening is het een breed rechthoekig mes met een handvat in de lengterichting, en mag het daarom niet worden verward met de „slichtmaan” (vergelijk het desbetreffende lemma), die ook wel „slichtmes” wordt genoemd.]

kapmes: *kapmes*, K 161; *kapmés*, K 141, L 260, 262; **hakmes**: het type *hakmes* in: K 163, 195a; *hakmés*, K 141, 161a, 182; *akmés*, P 102, 103; *hakmes*, mes waarmee men hakt, Brouwers; **slichtmes**: *slichtmés*, L 260.

SCHORSBLOK

(N 41, 186)

[Het stuk boomstam, afkomstig van het onderste, dikste gedeelte van een (eike-)boom, waarop de schors wordt gekapt. Vergelijk voor de verschillende typen het lemma „boomstronk” in WBD deel I, paragraaf 1.1.1.3.1.2.]

schorsblok: het type *schorsblok* in: K 163; **hakblok**: het type *hakblok* in: K 161, 195a; *hakblòk*, vero., blok waarop gehakt wordt, Brouwers; **blok**: *blòk*, L 262; **eikepost**: *éjka-pòst*, L 260; **gatend**: *gatént*, K 141; **kontend**: – van eikeboom *kontént*, K 141; **boomstam**: het type *boomstam* in: K 161a, 182.

SCHORSKAPMACHINE

(N 41, 185)

[De machine, waarmee de schors wordt gekapt; volgens Scholte p. 52 (in 1911) „eenzelfde machine als in het landbouwbedrijf gebruikt wordt om stroo te snijden”. Ook Handboek p. 41 signaleert deze overeenkomst.]

schorschakmachine: de volgende opgave is

1.1.2.2.2.

meervoud: het type *schorshakmachines* in: K 161; **hakmachine**: het type *hakmachine* in: K 195a; *hakmasiën*, K 161a, 182.

GEKAPTE SCHORS

[Het lemma is samengesteld uit een toegift.]
gekapte schors: het type *gekapte schors* in: K 195a.

OPZAKKEN

(N 41, 187)
[De gekapte schors in zakken doen, voor het vervoer naar de molen.]
opzakken: het type *opzakken* in: K 161; *opzakkə*, K 161a, 163, 182; *ópsakkə*, L 262; schors – *ópsakkə*, K 141, L 260; *ópsakke*, vero., in zakken doen, van schors gezegd, Brouwers; **zakken**: schors – het type *zakken* in: K 195a.

WAN

(N 41, 188)
[De schaalvormige mand, gebruikt om schors op te zakken; volgens de respondent van L 262 een boerenwan.]
wan: het type *wan* in: K 163, 195a; *wan*, K 141, 161, 161a, 182, L 260, 262; *wan*, vero., grote, platte, schaalvormige mand, gebruikt om schors op te zakken, Brouwers.

SCHORSHAAK

(N 41, 189)
[De haak, gebruikt om schors van de schorshoop in de wan te trekken. De respondent van L 260 geeft als toelichting: „Daar krabde je de wan mee vol”. Volgens de respondenten van K 141, 161a en 182 is het een haak met aan het uiteinde twee gekromde tanden; volgens de respondent van L 262 is het een haak met loodrecht op het uiteinde vier rechte tanden. Het type „haak” komt ook voor in het lemma „trekhaak”.]
schorshaak: het type *schorshaak* in: K 161, 195a; *schørshaok*, K 141, 161a, 182, L 262; **haak**: *haok*, L 260.

SCHORSMOLEN

(N 41, 190)
[De molen waarin de schors tot meel wordt gemalen (of eigenlijk „gebroken”; P 102, 103). Volgens de respondenten van K 141, 161a, 182 en L 260 is het een graanmolen, m.a.w. een molen, die niet speciaal of uitsluitend voor het verwerken van schors in gebruik is. L 260 specificeert nog: „Een gewone graanmolen

met andere steen en rad”. Vergelijk het lemma „schorsmolen” in WBD deel II, afl. 2. Vergelijk ook Scholte p. 52: „Behalve in enkele speciale schorsmalerijen wordt door alle molens in de Brabantsche looiersdorpen naast meel en veevoeder, ook schors gemalen. Dat de looier zelf maalt is uitzondering; zulk geschiedt slechts 6 maal in Noordbrabant en 4 maal er buiten (sc. in 1911, ten tijde van Scholte's onderzoek)”. Het type „schorsmachientje” (L 260) is bij gebrek aan duidelijkheid over de functie van de bedoelde (kleine) machine (het is klaarblijkelijk noch een maal-, noch een kapmachine) uit het lemma verwijderd.]

schorsmolen: het type *schorsmolen* in: K 195a; **schorsmeulen**: het type *schorsmeulen* in: K 161; *schorsmeulə*, K 163; *schòrsmeulə*, P 102, 103; *schòrsmeujlə*, L 260; **meulen**: *mèulə*, L 262.

SCHORSZOLDER

(N 41, 191)
[De zolder waar de schors wordt bewaard. Scholte p. 42 specificeert dat het schorsmeel wordt bewaard in het zoldergedeelte van de eerste verdieping van de looierij, onder de droogzolder(s), terwijl de bussels schors op de bovenste verdieping, d.w.z., boven de droogzolder(s) worden bewaard. De respondent van L 262 geeft als toelichting dat de schorszolder onder de droogzolder lag, hetgeen aansluit op wat Scholte mededeelt over de bewaarplaats van schorsmeel. Het type „schorsschuur” is verplaatst naar een eigen lemma.]
schorszolder: het type *schorszolder* in: K 161, 195a; *schòrszoldər*, L 262.

SCHORSSCHUUR

(N 41, 191)
[De schuur waar de schors wordt bewaard. Volgens Scholte p. 51 beschikten de grotere looierijen over afzonderlijke schuren voor de opslag van de bussels schors; in kleinere looierijen werd een van de zolders gebruikt.]
schorsschuur: het type *schorsschuur* in: K 163; *schòrschüür*, L 260.

SCHORSMEEL

(N 41, 192; sgv)
[Gemalen (de respondent van P 102 en 103 zegt „gebroken”) schors. De opgaven onder het type „looi” zijn alle afkomstig uit sgv, en aangezien in deze enquête werd gevraagd naar de uitspraak en niet naar de betekenis, is het niet uitgesloten dat sommige respondenten een andere betekenis van „looi” op het oog hebben gehad; anderzijds doet de plaats van

het woord in de lijst (longen-loof-looi-looien-leerlooi-loopen enz.) vermoeden dat de meeste respondenten zijn uitgegaan van de hier gewenste betekenis. Vergelijk voor het type „run” het gelijknamige lemma.

Te laat kwamen wij er achter dat „looi (gemalen schors)” ook afgevraagd wordt in znd la-m en N 50, 8f. Dit materiaal zal ofwel bij de terminologie van de houtzager of bij de algemene woordenschat (paragraaf over bomen) opgenomen worden.]

schorsmeel: het type *schorsmeel* in: K 161, 195a; *schòrsmael*, L 260; *schòrsmèèl*, K 141, 161a, 182; *schorsmijl*, K 163; *schòrsmael*, gemalen schors, Brouwers; **gemalen schors:** *gamaolà schòrs*, K 141, P 102, 103; **meel:** *mael*, L 262; *mael*, vero., gemalen schors, Brouwers; **looi:** het type *looi* in: K 148, 185, 216, 218, 219, L 144, 157, 162, 208, 261; *looj*, L 145; *loaj*, K 214, 215, L 150 (?), L 257; *loj*, K 220, L 93, 94, 104, 152, 154, 154a, 155, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 212, 236, 283, 285; *lòj*, L 102, 109, 153, 158, 205, 206, 244, 260, 279, 280; *ljòj*, L 153; *lwoj*, L 233, 256; *lwòj*, K 171; *loewoj*, L 229; *loe-òj*, L 237; **run:** *run*, fijngemalen eikeschors, De Bont.

MEELHOK

(N 41, 193)

[De ruimte waarin de bij de looiing te gebruiken schorsmeelsoorten worden omgezet (vergelijk dat lemma). De respondent van K 141 geeft als toelichting (bij het type „meelkast”): „Waarin gemengd werd met poeders van myrabolanen, mimosa, valonea, garouille”. Scholte p. 52 zegt over de plaats van het meelhok: „Deze ruimte is aangebouwd, in het gebouw afgeschut of wordt telken male met behulp van zakken of gordijnen gemaakt”.]

meelhok: het type *meelhok* in: K 161, 195a; *maelhòk*, L 262; *mèèlhòk*, K 161a, 182; *mijlhok*, K 163; *maelhòk*, vero., afgesloten ruimte waar het meel werd aangemaakt, Brouwers; **meelkast:** *mèèlkast*, K 141; **schorshok:** *schòrshòk*, L 262.

OMZETTEN

(N 41, 195)

[De bij de looiing te gebruiken schorsmeelsoorten in het meelhok (vergelijk dat lemma) bevochtigen met water en omwerken met ricken, veeleer ter menging dan om het meel stofvrij te maken, zoals Brouwers betoogt. Vergelijk voor het type „blussen” WNT II kol. 2930: „Iets met eene vloeistof afkoelen, doorweken, behandelen”.]

omzetten: sprenkelen en – *ómzèttə*, K 141; meel – *ómzèttə*, K 161a, 182; meel aanmaken

en meel – *umzèttə*, L 262; **aanmaken:** het type *aanmaken* in: K 163; meel – het type *aanmaken* in: K 195a; meel – en meel omzetten *anmaokə*, L 262; – en doorroeren *amaokə*, L 260; *ómaoke*, vero., bevochtigen van meel voordat het gestrooid werd om het stofvrij te maken, Brouwers; **natmaken:** *natmaokə*, P 102, 103; **sprenkelen:** – en omzetten *sprènkələ*, K 141; **doorroeren:** *aanmaken* en – *dòròərə*, L 260; **blussen:** het type *blussen* in: K 161.

STOFVRIJ

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

stofvrij: *stòfrij*, niet meer stuuwend, gezegd van schorsmeel dat met water is bewerkt; vero., Brouwers.

MEELMAND

(N 41, 194)

[De mand, gebruikt om het meel naar de kuipen te brengen.]

meelmand: het type *meelmand* in: K 161, 195a; *mèèlmaant*, K 161a, 182; **meelkorf:** de volgende opgave is meervoud: *maelkòrve*, manden waarin het meel naar de kuipen werd gebracht, vero., Brouwers; **schorsmand:** het type *schorsmand* in: K 163; **runkorf:** *runkòrrəf*, L 262; **strooimand:** de volgende opgave is meervoud: *straojmandə*, K 141; **mand:** *mant*, P 102, 103; *maant*, L 260.

MEELSCHEP

(N 41, 196)

[De grote, ijzeren schep met randen, aan een lange steel, gebruikt om het meel in de mand of in de kuip te scheppen. Volgens de respondent van L 260 werd dit met de handen gedaan. Vergelijk ook het lemma „riek”. Het type „troffel” komt ook voor in het lemma „haarschoffel”.]

meelschoep: *mijlschoep*, K 163; **schup:** het type *schup* in: K 141; **bats:** het type *bats* in: K 195a; **troffel:** *troefəl*, K 195a; **ballast:** *balast*, K 161a, 182; *ballast*, vero., grote ijzeren schep met randen en lange steel, gelijkend op een spade, om meel in de kuipen te scheppen, Brouwers.

RIEK

(N 41, 196)

[Gebruikt om het (bevochtigde, vergelijk het lemma „omzetten”) meel in de mand of in de kuip te scheppen. Vergelijk ook het lemma „meelschep”.]

riek: het type *riek* in: K 161, 195a; *rièk*, L 262; *rièjk*, K 141.

RUN

(N 5, 131a; N 41, 201)

[Volgens WNT XIII koll. 1829-1833 (vergelijk met name de citaten) betekent „run” zowel gemalen schors (inz. eikeschors) als uitgelooide, d.w.z. bij het looien gebruikte en daardoor minstens ten dele uitgewerkte (eike)schors. De respondenten noemden „run” evenwel uitsluitend in de tweede betekenis. Vergelijk ook Scholte p. 6, noot: „In Brabant duiden de looiers met het woord run, meer speciaal de reeds gebruikte looistof aan, welke in andere streken „kif” genoemd wordt”; vergelijk echter het type „run” in het lemma „schorsmeel”. Vergelijk ook het type „run” in het lemma „runturf”.]

run: het type *run* in: K 163, 195a; *run*, K 141, 161, 161a, 165, 166, 167, 179a, 182, 183, L 150, 228, 260, 262; *run*, uitgelooide eikeschors, Brouwers; **looisel:** *lojsæl*, L 150.

AFGETROKKEN

(N 41, 204)

[Gezegd van schorsmeel dat – na gebruik – geen looiend vermogen meer heeft. Vergelijk voor het type „run geworden” de semantische toelichting bij het lemma „run”. Het type „af” komt ook voor in het lemma „gaar”.]

afgetrokken: het type *afgetrokken* in: K 195a; *afchatrökka*, L 262; *afgetrökke*, geen looistof meer bevattend, van run gezegd, Brouwers; **afgewerkt:** *afchawérkt*, L 262; **af:** het type *af* in: K 161; **run geworden:** *run gæworda*, K 163.

RUNTURF

(N 41, 197)

[In de vorm van een turf gedroogde uitgelooide schors, gebruikt als brandstof. Volgens Scholte p. 52 betreft het de uitgelooide schors van de zg. eerste run (vergelijk het lemma „eerste (-vierde) run”). Vergelijk voor de fabricage Kasteleijn p. 30 en Scholte p. 52. Het type „run” komt ook voor in het lemma „schorsmeel” en het lemma „run”.]

runturf: *runturf*, K 161a, 182; **turf:** het type *turf* in: K 195a; **runmoer:** *runmoer*, K 161; **run:** het type *run* in: K 163; **moer:** *moer*, run die na 't looien ineengeperst en gedroogd wordt; de moer is een goede brandstof; hij wordt ook door hoveniers gezocht voor hunne potbloemen, Corn. Vervl. A.; **klot:** *klòt*, L 177c, 260, 262.

RUNHOOP

[Vergelijk Scholte p. 52 (bereiding van runturf): „Een gedeelte wordt op een hoop ge-

worpen, alwaar het in broeiing overgaat”. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

runhoop: *runhaop*, L 260.

RUNPLEIN

[De plaats waar de run wordt gedroogd. Vergelijk voor „plein” in een soortgelijke betekenis Corn. Vervl.: „Bij steenb(akkers). Plaats op den grond, waar men de pasgevormde steenen op rijen zet, om ze te laten bakdroog worden”. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

runplein: *runplèèn*, K 166.

KLOTMACHINE

[Volgens de respondent een elektrische machine, gebruikt om runturf te maken. „Klot” kan „turf” betekenen. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

klotmachine: *klòtmásiën*, L 260.

RUNHOK

[De ruimte waarin de runturf wordt bewaard. Vergelijk voor het type „klothal” de semantische toelichting bij het lemma „stelling”. Het lemma is samengesteld uit toegiften.]

runhok: het type *runhok* in: K 166; **turfhok:** *turfhòk*, K 161a, 182; **klothal:** *klòthaal*, L 262.

RUNSTOOF

(N 5, 131a; N 41, 198; Pa 13)

[De kachel waarin gedroogde run wordt gestookt. Over de vorm ervan lopen de meningen nogal uiteen. De respondent van K 184 zegt er het volgende over: „De runstoof was een plattebuiskachel. Het bovenstuk was precies gelijk aan dat van een gewone platte buiskachel. Het onderstuk of de voet was een diepe vierkante bak van zwaar plaatijzer en van ongeveer 1 meter hoogte. (Er bestonden echter ook ronde cilindervormige onderstellen). In het onderstel was geen aslade. Op de plaats waar bij een gewone plattebuiskachel de aslade zit, was bij de runstoof een klein deurtje gemaakt, het z.g. trekdeurtje. De bodem van het onderstel werd met stukken van oude plavuizen belegd en deze met leem besmeerd. (. . .) Onder op de bodem werd de aanmaak gelegd (. . .). Hierop werd wat dik hout gelegd en dan plaatste men op dit hout, verticaal in de kachel, een taps toelopende houten paal en rondom die paal vulde men het hele onderstel stevig op met gedroogde run (. . .). Als deze run goed was bijgestampt, trok men de tapse paal uit de kachel vandaan en kreeg men zodoende een rookkanaal. Dan

werd onder door het trekdeurtje de aanmaak aangestoken en de run brandde dan geleidelijk aan van binnen uit op tot aan de buitenkant van het onderstel". Volgens de respondent van K 165 was de runstoof „een ijzeren ton, ongeveer 75 cm hoog, 50 cm doorsnee, ijzeren bodem erin, boven helemaal open. Vlak boven de bodem een opening voor luchttoevoer en om er de as uit te scheppen". De respondent van K 179a omschrijft de runstoof als „een ijzeren stoof, ± 60 cm hoog en rond, ± 60 cm omtrek. Aan de voorkant een heel klein deurtje. (. . .) Bovenop zat een deksel". Volgens de respondent van K 167 was het een ronde pot. Al deze respondenten bevestigen de mededeling van K 184 over de stookwijze. K 163, 165, 168, 182, 183, 184a, 194 en L 228 noemen de runstoof resp. „een ronde ijzeren pot", „een ton met rooster en deurtje", „een grote ijzeren staande pot", „een ijzeren cylinder", „een ronde ijzeren pot, 50 cm doorsnee, 75 cm hoog, met onder luchtgat, van boven open", „een grote kachel van dik ijzer", „een vulkachel", en „een soort potkachel". De respondenten van K 141, 240, 330 en 252 zeggen daarentegen: „gemetselde vierkante kachels met 2 stookgaten", „vuur omgeven door bakstenen", „stenen vuur" en „stenen haard". Volgens de respondent van K 174 is het een „aarden bakje (met vuur) in houten kastje", m.a.w., een gewone stoof; gezien deze toelichting is het onzeker of zijn antwoord in dit lemma thuishoort. Vergelijk voor het type „foezel" het gelijknamige type in het lemma „kachel waarop de sopketel wordt gestookt" in WBD deel I, afl. 3, p. 314.]

runstoof: het type *runstoof* in: K 143, 161, 163, 165, 167, 168, 174, 179a, 182, 183, 183b, 184a, 186, 194, 195a, 240, L 177c, 228; *runstoof*, K 161a, 182, L 260; *runstóóf*, K 141; *runstoowf*, K 165, 166; *rüunstówf*, K 252; **runkachel:** *runkachel*, L 262; **stoof:** *stoof*, L 150; **foezel:** *fóózal*, K 330.

–2.2.1. **kuiplooïing**

KUIPLOOÏING

(N 41, 39; N 41, 158; N 41, 177; N 41, 178; N 60, 6a)

[Looïing in kuipen met schorsmeel (inz. eikeschors, vergelijk het type „eikelooïing"), meestal gecombineerd met enkele andere plantaardige looïstoffen (vergelijk het lemma „korte looïstof"), en aangevuld met restvochten van vorige looïingen of aftreksels van reeds gebruikte looïvochten. Vergelijk Van Vlimmeren p. 161 en Van Herwijnen pp. 182-184. Het type „trage looïing" verwijst naar de tijdsduur: looïen in kuipen duurde 1

tot 2 à 3 jaar, vergelijk Krecke pp. 564-565, Scholte pp. 7, 45-46.]

kuiplooïing: het type *kuiplooïing* in: K 163, 174, 195a, L 148; *kaojplóójing*, L 244; *kèùp-lóóing*, K 161a, 182, L 260, 262; **kuiplooïen:** *kuiploojə*, K 163; **schorslooïing:** het type *schorslooïing* in: K 163; *schòrslóójing*, K 141, L 260; **runlooïing:** *runloojing*, K 142; *runlóójing*, K 161a, 182, L 262; **eikelooïing:** het type *eikelooïing* in: K 174; **trage looïing:** het type *trage looïing (?)* in: O 153.

LOOIKUIP

(N 41, 146)

[Elk van de kuipen waarin wordt gelooïd. Handboek pp. 88-89 noteert hierover: „In de meeste landen zijn de kuipen vierkant en in den grond geplaatst gewoonlijk 6 à 8 voet of ongeveer 2 meter diep zijn (sic) en ongeveer even breed. De houten kuipen zijn verkieslijker (. . .) dan die van steen (. . .) In Frankrijk en in andere landen, ook wellicht hier of daar in ons eigen land, worden ook soms ronde kuipen gebezigd, die gewoonlijk van eikenhout zijn gemaakt". Volgens Krecke p. 564 geschiedt het looïen „in waterdichte kuipen, die uit eiken- of vurenhout zijn vervaardigd, of in gemetselde bakken, die inwendig met eene laag Portlandsch cement zijn bekleed. Zij worden „runkuipen" of „-kuilen" (. . .) genoemd, zijn in den grond uitgegraven en bezitten eene diepte van omstreeks 3 meters. De lengte en breedte verschilt met de grootte der huden". Het type „kuip" komt ook voor in het lemma „zuurkuip"; de typen „looïbak" en „looïput" komen ook voor in het lemma „lafkuip". De typen „looïvat" en „walkvat" zijn verplaatst naar het lemma „looïvat".]

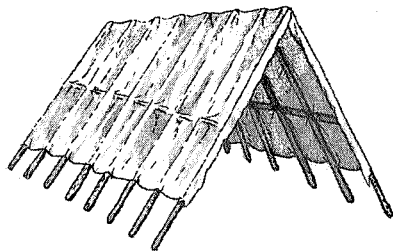
looïkuip: het type *looïkuip* in: K 163, 195a; *lóójkaojp*, K 141; *lóójkèùp*, K 161a, 182, L 260; *looïkuip*, kuip waar de huden in gelooïd worden, Corn. Vervl. A.; *lóójkèùp*, put waarin gelooïd wordt, vero., Brouwers; **huidkuip:** *hui(d)kuip*, kuip waarin de huden bereid worden, Corn. Vervl.; **kuip:** de volgende opgave is meervoud: *kèùpə*, L 262; de volgende opgave is enkelvoud: *kèùp*, in de grond aangebrachte bakken, waarin huden en vellen verschillende bewerkingen ondergaan, Brouwers; **looïbak:** de volgende opgave is meervoud: *lóójbakkə*, P 102, 103; **looïput:** *lóójput*, hetzelfde als looïkuip, uitsluitend in Waalwijk in gebruik, Brouwers.

KAP

(N 41, 149)

[De looïkuipen bevinden zich gewoonlijk buiten, vergelijk Handboek p. 90 en Scholte

pp. 40, 42, onder een afdakje, ter bescherming van huiden en arbeiders tegen het weer. Volgens Handboek, *ibidem*, is het een „vervoerbaar dakje van geolied of geteerd zwaar linnen, dat iets grooter is dan de kuipen”; op een foto bij Scholte t.o. p. 41 zijn te onderscheiden: a) een houten afdak op palen, overdekt met doek en gedeeltelijk afgeschut aan de zijkant; b) een spits toelopend houten geraamte, overdekt met doek. De respondent van L 262 noteerde bij zijn opgave „schòp”: „Open loods op palen die een overkapping vormde. Rommelzolder. Droogzolder was boven looierij”; gezien deze toelichting kan hier ook zijn bedoeld op een grote overkapping voor een aantal kuipen tegelijk. Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „laverij”, *inz.* het daar gegeven citaat uit Scholte. Ook het type „hangar” duidt waarschijnlijk op een grote(re) overkapping. Het type „afdak” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

Tek. 12: Kap

kapje: het type *kapje* in: K 195a; *kapke*, *vero.*, losse verplaatsbare overdekking van een kuip, waaronder men werkte in de buitenlucht, Brouwers; **overkappinkje:** *ooværkapping*, K 161a, 182; **afdak:** *avdak*, K 141; **schop:** *schòp*, L 262; **hangar:** *hanggaar*, P 102, 103.

OVERKAPT

[Gezegd van een looikuip die van een kap is voorzien. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

overkapt: *ooværkapt*, K 142.

EERSTE (-VIERDE) RUN

(N 41, 203)

[Bij kuiplooiing worden de te looien c.q. reeds gedeeltelijk gelooide huiden een tot vier keer „gestrooid” (vergelijk dat lemma), waarbij ze steeds een tijdlang aan de inwerking van de looistof worden overgelaten. Als ze worden gestrooid „krijgen ze een run”; tijdens de inwerking van de looistof „zitten ze op de run”.

Vergelijk Handboek pp. 118-121 en 141-145. Het zelfstandig naamwoord betreft hier daarom een bewerking tijdens en een fase in het looiproces, nader aangeduid door het rangtelwoord. Afgezien van de louter temporele aanduiding kunnen de eerste en volgende runs worden onderscheiden naar hun aantal, de wijze van strooiing (vergelijk hiervoor de semantische toelichting bij de lemmata „op zink strooien” en „onder de voet strooien”), de gebruikte looistoffen, of de tijdsduur. Zo vergt de eerste run volgens de respondent van L 262 3 tot 4 maanden, de tweede 5 à 6 1/2, de derde 7 tot 8 en de vierde minstens 6. Deze respondent maakte voornamelijk zoolleer, hetgeen de lange tijdsduur en het aantal runs verklaart; vergelijk ook Handboek pp. 141-144 en Scholte p. 46. Volgens Scholte pp. 46-47 kan men bij lichtere zoolleerhuiden overigens met 2 runs volstaan. Voor overleer noemen Handboek p. 120 en Scholte p. 46 een aantal van twee runs. De respondenten van K 161a, 141 en 182 onderscheiden drie runs, en wel naar de gebruikte looistof. De respondent van K 161a en 182 gebruikte bij de eerste run (schorsmeel en) myrobalanen, bij de tweede garouille, en bij de derde valonea; de respondent van K 141 bij de eerste boomschors en myrobalanen, bij de tweede en derde mimosa, garouille en valonea. (Vergelijk hiervoor het lemma „soorten korte looistof”.) De desbetreffende notities hebben betrekking op zoolleer. De betekenis van „leker” is onzeker; men zou kunnen denken aan het werkwoord „leken” (vergelijk WNT VIII koll. 1506-1509), maar ook aan „liquor” (eng.).]

eerste (-derde/vierde) run: het type *eerste*, *tweede* en *derde run* in: K 195a; *irsta run*, K 161a, 182; *ørsta run*, L 262; *üürsta run*, L 260; *twidda run*, K 161a, 182, L 260, 262; *dèrdà run*, K 161a, 182, L 260, 262; *vièrdà run*, L 260, 262; op de – zitten *irste*, *twidde*, *derde*, *vièrde run*, gezegd van vellen, in de looikuip voor een eerste, tweede, enz. behandeling met meel bestrooid; *vero.*, Brouwers; **eerste (-derde) schors:** *eersta*, *tweedà*, *dèrdà schòrs*, K 141; **eerste (-derde) strooiing:** het type *eerste strooiing* in: K 163; [*eerste*, *tweede*, *derde*] *stróójing*, P 102, 103; **eerste (-derde) leker:** [*eerste*, *tweede*, *derde*] *lêêker*, *vero.*, run in de zin van de looibewerking met run in de kuip; men spreekt van de eerste, tweede, derde leker; zie ook run; uitsluitend te Waalwijk aangetroffen, Brouwers.

KUIPEN

(N 41, 207; N 41, 208)

[De te looien huiden één voor één in de looikuip leggen. Vergelijk voor het type „inwer-

ken” het gelijknamige lemma. Het type „in-strooien” is verplaatst naar het lemma „strooien”; het type „zinken” naar het lemma „op zink strooien”.]

kuipen: *keupə*, K 161a, 182; *kèupə*, L 262; *kuipen*, de vellen kuipen en strooien, de huden in de looikuipen drukken en er lagen looistof tusschen leggen, Corn. Vervl. A.; **in-kuipen:** het type *inkuipen* in: K 195a; **inwerken:** *inwerkə*, K 163.

OOSTEN (WW.)

(N 41, 213)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

oostkant-zuidkant leggen: het type *oostkant-zuidkant leggen* in: L 260; **in het oosten beginnen:** *int ósten beginne*, vero., de onderste huid in de kuip met de staart naar het oosten leggen; de volgende huid werd een kwartslag gedraaid, zodat de vijfde huid weer lag als de eerste; dit om een horizontale kuipvulling te verkrijgen; de dikke stukken van de huden lagen dan niet helemaal op elkaar, Brouwers.

STROOIEN

(N 41, 207; N 41, 208)

[Gezegd van kuipen; de huden bij het kuipen met schorsmeel bestrooien, elke huid apart.]

strooien: *stróójə*, P 102, 103; *straajən*, K 161, 163; *kuip* – *stróójə*, K 161a, 182; *straajə*, K 141; *strooien*, de vellen strooien, de huden in de looikuip met lagen looistof bedekken; zie kuipen, Corn. Vervl. A.; *struën*, (Kempen), strooien, Corn. Vervl. A.; *straaje*, vero., huden of vellen in de kuip met schorsmeel bedekken, Brouwers; **instrooien:** *instraowə*, K 163; *instraawə*, L 260; *kuipen* – *instraawə*, L 262; *instraaje*, hetzelfde als strooien, Brouwers; **bestrooien:** het type *bestrooien* in: K 195a.

OP ZINK STROOIEN

(N 41, 207; N 41, 210)

[De procedure, volgens Scholte p. 46 en Handboek pp. 117-118, 141 bij de eerste run van overleer, door Van Herwijnen pp. 182-183 als volgt omschreven (vergelijk de toelichting van Brouwers): „Men legde in een kuip op een latten bodem een laag stro met een laagje jonge dunne gladde eikeschors. (...) Op deze schorslaag werd dan een huid gelegd, die weer bedekt werd met een dun laagje van deze schors. (...) Men liet nu telkens dit raam een weinig zinken in het reeds in deze kuip aanwezige zure looivocht (...) Dit zure looivocht was afkomstig van de „getrokken” leegge-

maakte strooikuipen van een vorige partij. (...) Het aanwezige looivocht, aangevuld met die uit de jonge schors, zorgde dan voor de verdere doorlooiing. Doordat de zwelling langzaam verliep en direct gefixeerd werd door de aanwezige looistof en de bloten slechts los op elkaar gelegd waren, bleef het behandelde leer een gladde nerf behouden”. Ter nadere verklaring moge dienen dat volgens Handboek p. 117 het raamwerk met touwen aan de hoeken van de kuip was vastgebonden. De respondent van L 262 maakt melding van een „raam en losse latten waarop de huid werd gelegd”. De respondent van L 260 maakt bij zijn opgave de opmerking: „eerst bésemə (bezemen)”; vergelijk hiervoor de semantische toelichting bij het lemma „bezemen”.]

op zink strooien: het type *op zink strooien* in: K 195a; *óp zink straojə*, K 141; **op zink zetten:** *óp zingke sette*, hetzelfde als zinken, Brouwers; **op water zinken:** *óp waotər zinkə*, L 260; **zinken:** het type *zinken* in: K 161; *zinkə*, K 161a, 182; *zingke*, vero., het langzaam in een looikuip doen neerdalen van een raam waarop tijdens het neerdalen huden met meel bestrooid worden; men deed dat bij overleer waarop men niet wilde trappen om geen prenten in het leer te krijgen; de kuip was te diep om de onderste huden te kunnen bewerken, Brouwers; **verzinken:** *vərzénkə*, L 262.

ONDER DE VOET STROOIEN

(N 41, 209)

[Strooien waarbij de strooier in de kuip op de huden staat (Brouwers) of knielt (Scholte p. 45); volgens Scholte pp. 45-46 en Handboek pp. 118, 141 bij zoolleer vanaf de eerste, bij overleer vanaf de tweede run. Vergelijk het lemma „op zink strooien”. De respondent van L 262 noteerde als toelichting „bij overleer niet”, hetgeen hoogstwaarschijnlijk moet worden geïnterpreteerd als „overleer werd bij de eerste run op zink gestrooid”. Het type „strooien” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

onder de voet strooien: *óndər də vōëwt straoawə*, L 262; *óndər de voet straoje*, vero., instrooien terwijl men in de kuip op de huden stond, Brouwers; **strooien:** het type *strooien* in: K 195a; *straajə*, K 141.

AFWATEREN

(N 41, 214)

[De kuip tijdens het strooien geleidelijk laten vollopen met zuurnat of water (vergelijk het lemma „zuurnat”), c.q. na het strooien met zuurnat of water aanvullen. De typen „op-

1.1.2.2.2.

pompen” en „pompen” duiden op de wijze waarop dit gebeurt; vergelijk het lemma „kuippomp”. Het type „zuren” komt ook voor in de lemmata „kalken” en „zuren”.]

afwateren: het type *afwateren* in: K 195a; *afwaotərə*, K 161a, 182; een kuip – *afwaotərə*, L 260; **zuren:** *zuurə*, K 163; **oppompen:** *ópompə*, K 141, L 262; **pompen:** *pómpə*, P 102, 103.

KUIPPOMP

(N 41, 167)

[De in de kuip geplaatste pomp (vergelijk de lemmata „zuurpomp” en „pompgat”), gebruikt om de kuip af te wateren c.q. af te pompen. De respondent van L 260 gebruikte blijkbaar geen pomp; hij noteert „werden uitgeschept”. Het type „kuippomp” komt ook voor in het lemma „zuurpomp”; het type „pomp” in de lemmata „pomp” en „zuurpomp”.]

kuippomp: het type *kuippomp* in: K 195a; **pomp:** *pómp*, K 141, 161a, 182, P 102, 103.

WINDZAK

(N 41, 225)

[Een luchtbel onder de huid. Van Herwijnen p. 182 noteert dat door het afwateren de in de kuip aanwezige lucht werd verdrongen, waardoor werd voorkomen „dat het leer door het ontstaan van luchtbellens ongelijkmatig in de kuip kwam te zitten en dat het geheel door gisting te veel ging rijzen, zodat de schors onvoldoende bevochtigd werd en de looistof niet voldoende uitgetrokken en door het leer opgenomen kon worden”.]

windzak: het type *windzak* in: K 195a; *wint-sak*, K 161a, 182.

ZUURNAT

(N 41, 202; N 41, 215)

[Het vocht (geen water), gebruikt om de strooikuipen af te wateren: volgens Scholte pp. 6, 45 het aftreksel van reeds eenmaal (d.w.z. bij een eerste run) gebruikt schorsmeel; volgens Van Herwijnen p. 183 „zwak vocht uit een getrokken strooikuip”; volgens Handboek p. 118 „afgetrokken nat”. Vergelijk ook de semantische toelichting bij het lemma „lafmiddel” en de typen „zuurnat” en „runnat” in dat lemma. De respondent van K 161a en 182 merkt op dat het hier bedoelde vocht kan worden versterkt met extracten. Het is onduidelijk of het type „looistof” in dit lemma thuishoort.]

zuurnat: het type *zuurnat* in: K 161, 195a; *zuurnat*, K 161a, 163, 182; *züurnat*, K 161a, 182; *zoernat*, L 262; **runnat:** het type *runnat* in:

K 195a; *runat*, K 141; *runat*, vero., vocht waarin looistoffen uit schors zijn afgetrokken, Brouwers; **looistof:** het type *looistof* in: K 163; *lóóístòf*, K 141.

GESTROOIDE KUIP

(N 41, 216)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

gestrooide kuip: het type *gestrooide kuip* in: K 195a; *gestraojde kèùp*, vero., een kuip die helemaal gevuld is met huiden of vellen en schorsmeel en is belast met kuipkeien, Brouwers.

KUIPKEIEN

(N 41, 217)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

kuipkeien: het type *kuipkeien* in: K 195; *kèùpkajaə*, K 161a, 182; *kèùpkajaə*, grote keien die op een gestrooide kuip werden gelegd om te verhinderen dat de huiden zich naar boven werkten; vero., Brouwers; **keien:** *kèèjə*, L 262; *kaajə*, K 141; **kasseien:** *kasèjə*, P 102, 103; **stenen:** de volgende opgave kan meervoud zijn: *steijn*, L 260; **ballast:** *balast*, L 262.

TREKKEN, VAN KUIPEN

(N 41, 218; N 41, 219)

[De huiden (met aanhangende run) uit de kuip halen, nadat deze is afgepompt; al dan niet met de „kuiptrekker” (vergelijk dat lemma); volgens de respondent van L 262 met een zwaar touw. Vergelijk ook de typen in het lemma „optrekken, van laven”.]

trekken: kuip – het type *trekken* in: K 195a; *trekkə*, K 163; *trèkkə*, K 141, 161a, 182, L 262, P 102, 103; *trekke*, ook: „een kèùp trekke”, vero., huiden uit de kuip halen, Brouwers; **optrekken:** *óptrèkkə*, K 161a, 182; *optrekke*, hetzelfde als trekken, hoewel dit woord (optrekken) meer van toepassing is op het leegmaken van kalkkuipen, Brouwers.

KUIPENTREKKER

(N 41, 220)

[Het toestel, gebruikt om huiden uit de kuip te halen, door Scholte p. 45 als volgt omschreven: „Uitsluitend in Noordbrabant, worden vrij algemeen, toestellen, z.g. kuipentrekker, gebezigd. Dit zijn meest drie-, soms vierpootige bokken, voorzien van een katrol en windasje. Met behulp van een touw of staalkabel worden de huiden aan 2 tot 4 punten

met de daarop liggende run opgeheschen en dan met een zwaai op den rand der kuip op het terrein getrokken. Deze toestellen vergemakkelijken het zware kuittrekken zeer". Het type „bok" komt ook voor in de lemmata „gootschraag", „boomsteun", en „schaafboom". Het type „katrol" is een pars pro toto.] **kuipmachine:** het type *kuipmachine* in: K 195a; *kaojpmāsīēn*, K 141; **kuipmachientje:** *kēūptmesjientje*, *vero.*, zie katrol, Brouwers; **kuiptrekmachine:** *kuiptrekmāsien*, K 163; *kēūptrekmāsīēn*, K 161a, 182; **kuiptrekmachientje:** *kēūptrekməsientje*, hetzelfde als kuipmachientje, Brouwers; **trekmachine:** *trékmāsīēn*, L 262; **bok:** *bók*, L 262; **katrol:** *katról*, P 102, 103; *ketról*, *vero.*, katrol met kabels, aan een stelling van vier poten opgehangen, om huden uit de kuip te trekken, Brouwers.

BEZEMEN, BIJ HET LOOIEN

(N 41, 221)

[De getrokken huden door middel van een bezem ontdoen van aanhangende run. Handboek pp. 142-144 reserveert deze bewerking voor zoolleerhuden, vanaf de tweede run. Vergelijk het lemma „spoelen, bij het looien" en het lemma „bezemen, na het laven".] **bessemen:** het type *bessemen* in: K 195a; *béssəmā*, L 260; **afbessemen:** *afbéssəmā*, L 262; **vegen:** het type *vegen* in: K 195a; *veege*, reinigen van huden na de tweede run, Brouwers.

ROSSER

[Volgens de respondent is een „rosser" de harde bezem (Handboek p. 143 spreekt van „scherpe stalbezems"), gebruikt om getrokken huden te reinigen. Vergelijk het lemma „bezemen, bij het looien". Het lemma is samengesteld uit een toegift.] **rosser:** *rössər*, L 262.

OPKUSSEN

(N 41, 278)

[Volgens de respondent bij huden, bestemd voor zoolleer, na het bezemen: „Tot een soort kussenvorm opvouwen, om het gemakkelijk te kunnen dragen".] **opkussen:** *ópkuussə*, L 262.

SPOELEN, BIJ HET LOOIEN

(N 41, 221)

[Gezegd van getrokken huden; om de aanhangende run te verwijderen, vóór de volgende, en na de laatste run. Volgens Handboek pp. 142-143 worden zoolleerhuden alleen na

de eerste run gespoeld; daarna worden ze gebezemd. Vergelijk het lemma „bezemen, bij het looien". Het type „spoelen" komt ook voor in de lemmata „spoelen", „weken", en „spoelen, van het haar".]

spoelen: het type *spoelen* in: K 163, 195a; *spōēwlə*, K 141.

VERZETTEN, VAN KUIPEN

(N 41, 211; N 41, 219)

[De huden een volgende run geven, inz. in een andere kuip: ze uit de kuip halen (nadat deze is afgepompt), reinigen en vervolgens opnieuw kuipen en strooien. Het type „optrekken" is verplaatst naar het lemma „trekken, van kuipen".]

verzetten: *varzetta*, K 163; *varzétta*, K 161a, 182; kuip – het type *verzetten* in: K 195a; *varzétta*, L 260, 262; *verzette*, half gelooide huden uit de kuip trekken en opnieuw met run in de kuip bestrooien, Brouwers; **overzetten:** *oovarzétta*, P 102, 103; kuipen – *oovarzétta*, K 141; putten – *oovarzétta*, K 141.

ONDER DE VOET VERZETTEN

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

onder de voet verzetten: *ónder de voet verzette*, *vero.*, opnieuw instrooien onder de voet, Brouwers.

AANTRAPPEN

(N 41, 212)

[De met schorsmeel bestrooide huden vasttrappen; volgens de respondent van L 262 bij de tweede, derde en vierde run; volgens de respondent van L 260 bij de laatste, bij zoolleer. Vergelijk Handboek p. 145: „Bij de tweede, derde en vierde zet der zoolleerhuden moet de strooier de huden, iedere keer als er zoo 4 à 5 stuks zijn ingezet goed vast trappen, zodoende kan men er niet alleen meer instrooien, maar komen de huden vast te staan dat zeer goed is". Vergelijk ook Van Herwijnen p. 183.]

aantrappen: het type *aantrappen* in: K 195a; *antrappə*, L 262; *óntrappe*, *vero.*, vasttrappen van huden en schorsmeel in de kuip, Brouwers; **vasttrappen:** *vaastrappə*, K 141; **trappen:** het type *trappen* in: L 260; **stampen:** *stampə*, K 163.

STOOMKUIP

(N 41, 222)

[Vergelijk Scholte p. 46: „Overleer wordt soms in zoogenaamde stoomkuipen gelooid, dat

1.1.2.2.2.

zijn meest ronde kuipen, geplaatst in een berg uitgelooide run, welke door broeiing de noodige warmte levert". De respondent van L 262 voegde aan zijn opgave „stóómkèùp" toe: „met de likker"; vergelijk hiervoor het gelijknamige lemma. Het is niet geheel duidelijk of het type „stoomketel" in dit lemma thuishoort.]

stoomkuip: het type *stoomkuip* in: K 195a; — met de likker *stóómkèùp*, L 262; **stoomketel:** *stoomkètàl*, P 102, 103.

LIKKER

[Volgens de respondent is een „likker" een langzaam lopende kraan aan een waterbak op de rand van de stoomkuip. Het lemma is samengesteld uit een toefgift.]

likker: *likkər*, L 262.

OP GAAR ZITTEN

[Gezegd van huden, bij de laatste run. Vergelijk ook de semantische toelichting van Brouwers.]

op gaar zitten: de volgende opgave is een zinnenetje: *ze zitte óp gaor*, *vero.*, *ze zijn voor de laatste maal met meel in de kuip bestrooid*, Brouwers.

—2.2.2. Moderne plantaardige looiing

EXTRACTLOOIING

[Looiing met extracten. Het lemma is samengesteld uit een toefgift.]

extractlooiing: *ékstraklóójing*, K 141.

TOEVOEGEN

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

toevoegen: *toevoege*, erbij doen, gezegd van extracten in vaten, Brouwers.

OPVULLEN

(N 41, 179)

[Met looextracten.]

opvullen: de laven — *ópvullə*, K 161a, 182.

VASTLOOIING

(N 41, 179)

[De respondent gaf als toelichting: „Het leer werd harder door extracten. Hierbij werd een mengsel van schors en extracten gebruikt".]

vastlooiing: *vastlóójing*, K 141.

MACHINAAL LOOIEN

(N 41, 179)

machinaal looien: het type *machinaal looien* in: K 163.

VACHELOOIING

(N 41, 226; N 60, 6b)

[Looiing van zoolleer met plantaardige extracten in draaiende (walk)vaten, vergelijk Scholte p. 7 en Van Vlimmeren p. 162.]

vachelooiing: het type *vachelooiing* in: K 163, 195a; *vasjlóójing*, K 141, L 260; *fajslóójing*, K 174; *vasjlóójing*, plantaardige looiing van zoolleer in vaten, Brouwers.

SNELLOOIING

(N 41, 180; N 60, 6b)

[„Snellooiing" wordt in ruime zin gebruikt ter aanduiding van elke methode, waardoor het klassieke (kuip)looiproces aanzienlijk wordt bekort (vergelijk Krecke p. 565 en het type „trage looiing" in het lemma „kuiplooiing"); in enge zin betreft het de looiing met extracten in vaten of haspels.]

snellooiing: het type *snellooiing* in: K 195a; *snèlóójing*, K 141; **snelle looiing:** *snellə loejing*, O 153.

LOOIVAT

(N 41, 146; N 41, 181)

[Het vat, gebruikt bij (onder andere) de snellooiing. De opgaven voor K 142 en 183 zijn afkomstig uit het lemma „looi kuip". Vergelijk voor het type „walkvat" het gelijknamige lemma. Vergelijk voor het type „haspel" Van Herwijnen pp. 230, 244, 277.]

looi vat: *loojvat*, K 142; de volgende opgaven zijn meervoud: het type *looi vaten* in: K 195a; *lóójvaatə*, K 141; *lóójvaote*, vaten waarin het eigenlijke looi proces plaats vindt, Brouwers; **walkvat:** *walkvat*, K 142; *walləkvat*, L 260; de volgende opgaven zijn meervoud: *walkvaatə*, K 183; *walkvaotə*, K 163; **haspel:** de volgende opgave is meervoud: het type *haspels* in: K 195a.

OPWALKEN

(N 41, 232)

[De huden gedurende korte tijd laten draaien in het walkvat.]

opwalken: het type *opwalken* in: K 195a; *ópwalkə*, K 183; **walken:** *walləkə*, K 142, 163.

ZWEMMEN

(N 41, 233)

[Gezegt van huden: drijven in het vat, bij het opwalken.]

zwemmen: het type *zwemmen* in: K 195a; *zwemmə*, K 142; de volgende opgave is een vervoegde vorm: *zwémt*, K 183.

AFLOOIEN

(N 41, 234)

[Verder klaar looien, na het opwalken.]

aflooiën: het type *aflooiën* in: K 195a; *afloojə*, K 142; *aflóójə*, K 183.

-2.3. Chromlooiing

CHROOMLOOIEN

[Looien met chroomzouten.]

chromlooiën: *chrómlóóie*, looien met bepaalde chemische stoffen; voor verschillende leersoorten bestaat daarin thans de looiing in strikte zin, Brouwers.

CHROOMLOOIING

(N 41, 228; N 60, 6b)

chromlooiing: het type *chromlooiing* in: K 195a; *chromloojing*, K 142; *chrómlóójing*, K 183; *chróómlóójing*, L 244; *gróómlóójing*, K 141, L 262; *króómlóójing*, L 260.

CHROOMLOOIER

(N 41, 229)

[Het type „looimeester” komt ook voor in het lemma „splitmeester”.]

chromlooiër: het type *chromlooiër* in: K 195a; *chromloojər*, K 142; *chróómlóóier*, werkman belast met de chromlooiing, Brouwers; het volgende type is meer algemeen: **looier:** *lóójər*, K 183; bij het volgende type moet hoogstwaarschijnlijk worden gedacht aan een speciale functie: **looimeester:** *lóój-mistər*, K 141.

CHROOMLOOIERIJ

[Het (gedeelte van het) bedrijf waarin met chroom wordt gelooid. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

chromerie: *kraomərīē*, P 102, 103.

CHROOMVOCHT

(N 41, 230)

[De oplossing van een basisch gemaakte chroomverbinding in water, gebruikt om te looien.]

chromvocht: het type *chromvocht* in: K 195a; *chróómvócht*, water waarin chroomzouten zijn opgelost, Brouwers; **chromnat:** *gróómnat*, K 141.

CHROOMLOOIMIDDEL

(N 41, 231; N 41, 242)

[De chroomverbinding, gebruikt bij de chromlooiing. „Chroomaluin” is een dubbelzout van kaliumsulfaat en chroomsulfaat met kristalvocht. „Chroomacetaat” is hoogstwaarschijnlijk een verbinding van een chroomzout met azijnzuur. Vergelijk Van Herwijnen pp. 256, 267. De desbetreffende respondent noemde voorts soda („sooda”) en olie. Het gebruik van het laatste is niet duidelijk; het eerste dient als middel tot verhoging van de basiciteit van het chromvocht (als afstompmiddel), vergelijk Van Herwijnen pp. 260, 263. Het type „chromextract” is afkomstig uit vraag N 41, 146.]

chromaluin: *gróómalöjn*, K 141; **chromacetaat:** *gróómasjətaat*, K 141; het volgende type is naar alle waarschijnlijkheid een merknaam: **chromesal B:** *chroməsal béé*, K 183; de volgende typen zijn meer algemeen: **chromzout:** het type *chromzout* in: K 163, 195a; *chróómzout*, minerale stof waarmee leer gelooid wordt; staat tegenover plantaardige looistof; arbeiders spreken van de „gróóm”, Brouwers; **chromextract:** *groomekstrakt*, K 142; **chrom:** *gróóm*, zie chromzout, Brouwers.

EENBADLOOIING

(N 41, 241)

[Chroomlooiing volgens de methode, ontwikkeld door M. Dennis, waarbij de bloten in vaten, haspels of putten (voor zwaardere leersoorten) worden behandeld met chromvochten van oplopende basiciteit waaraan ter afstomping, en ter voltooiing van de looiing alkali (inz. soda) wordt toegevoegd. Vergelijk Scholte p. 8 en Van Herwijnen pp. 247, 275-276. Het type „chromlooiing” is verplaatst naar het gelijknamige lemma.]

eenbadsysteem: het type *eenbadsysteem* in: K 195a.

TWEEBADLOOIING

(N 41, 235)

[Chroomlooiing volgens de methode, ontwikkeld door A. Schultz: de bloten worden gedraaid in vaten of haspels, in een oplossing van 6-waardig natrium- of kaliumdichromaat met zout- of zwavelzuur in water (1e of chrommeerbad), waarbij ze het zo ontstane dichroomzuur opnemen; daarna worden ze over

1.1.2.2.2.

een bok geslagen, om een goede chroomverdeling te krijgen, (soms) nadat ze door een thiosulfaatoplossing met zwavel- of zoutzuur zijn getrokken; vervolgens worden ze gedraaid in een oplossing van thiosulfaat, natrium- of natriumbisulfiet met zout- of zwavelzuur in water (2e of reductiebad) waarbij 3-waardig basisch chroomzout wordt gevormd dat – tesamen met de afgescheiden zwavel – de huid doorlooit. Vergelijk Van Herwijnen pp. 283-285 en 286-289.]

tweebadsysteem: het type *tweebadsysteem* in: K 195a; **dubbel (bad):** bij de volgende opgave werd het zelfstandig naamwoord niet vermeld: *dubbəl*, K 142.

CHROMEERBAD

(N 41, 236)

[Het eerste bad in de tweebadlooing; vergelijk dat lemma.]

aangezuurde oplossing: het type *aangezuurde oplossing* in: K 195a; **loobad:** *loojbat*, K 142.

REDUCTIEBAD

(N 41, 237)

[Het tweede bad in de tweebadlooing; vergelijk dat lemma. Het is onduidelijk of het type „verfbad” in dit lemma thuishoort. Wellicht doelde de respondent op de kleuring van het leer; vergelijk het lemma „blauw”.]

reductiebad: het type *reductiebad* in: K 195a; **verfbad:** *verrafbat*, K 142.

BLAUW

(N 41, 238)

[Gezegd van de kleur van de bloot in het reductiebad. In het chromeerbad wordt de bloot oranjegeel, in het reductiebad lichtgroenblauw. Vergelijk Van Herwijnen pp. 283, 285.]

blauw: het type *blauw* in: K 195a.

UITVLOKKEN

(N 41, 246)

[Troebel c.q. vlokkig worden van het chroomvocht, bij een bepaalde basiciteit. Vergelijk Van Vlimmeren pp. 206-207, 267.]

uitvlokken: het type *uitvlokken* (?) in: K 195a; *uitvlokkə* (?), K 142; *öflokke*, chemische reactie bij de chroomlooing die ongewenst is, Brouwers; **uitslaan:** *uitslaon*, K 163.

–.2.4. Overige vormen van looing

ALUINLOOING

(N 41, 246a)

[Looing door middel van een mengsel (vandaar de typen „gemengde looing” en „mixte”) van aluin en keukenzout. Vergelijk Van Vlimmeren p. 235 en Krecke pp. 567-568. De respondent van K 141 noteert dat deze looing wel werd toegepast op slange-, krokodille- en hagedissehuid. Volgens de respondent van K 195a werd aluinlooing toegepast op dunne vellen. Het type „witlooing” verwijst naar de kleur van het door aluinlooing verkregen leer.]

aluinlooing: *alöjnlööjing*, K 141; **aluinlooierij:** het type *aluinlooierij* in: K 161; **witlooing:** *witlööjing*, K 183; **gemengde looing:** het type *gemengde looing* in: K 195a; misschien zou het volgende type in zijn geheel „tannage mixte” (fr.) moeten luiden: **mixte (fr.?):** het type *mixte* in: K 195a.

ALUINLOOIMIDDEL

(N 41, 246a)

[Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „aluinlooing”.]

I: aluin: **aluin:** het type *aluin* in: K 161, 195a; *alöjn*, K 141, L 262; II: keukenzout: **keukenzout:** *keukəzòwt*, K 141; **zout:** het type *zout* in: K 161, 195a; *zaawt*, L 262.

VETLOOING

(N 60, 6b)

[Looing door insmering en broeiing met oliën en vetten (traan, eidooiers, raap- of lijnolie). Vergelijk Van Vlimmeren p. 234 en Krecke pp. 568-569.]

vetlooing: het type *vetlooing* in: K 174.

–.2.5. Nabewerking

–.2.5.1. Nabewerking van chroomleer

FIXEREN

(N 41, 243)

[Aan de huid binden van de na het looien nog aanwezige vrije chroomzouten door het leer gedurende 2 à vijf dagen glad over een bok te hangen of op enigszins schuine tafels te leggen. Vergelijk Van Herwijnen pp. 279, 302. Het type „inwerken” komt ook voor in het gelijknamige lemma en in het lemma „kui-pen”.]

fixeren: het type *fixeren* in: K 195a; *fiksaerə*,

K 142; *fikséérə*, K 141; **inwerken**: *inwerrakə*, K 142.

NEUTRALISEREN

(N 41, 239; N 41, 251)

[Het chroomleer ontdoen van de erin aanwezige vrije zuren, de zuren, ontstaan tijdens het fixeren, de aan het collageen en het chroomcomplex gebonden zuren, en van de niet gebonden chroomzouten, ter voorbereiding op de volgende bewerkingen (verven en vetten), meestal na het schaven of egaliseren (vergelijk het lemma „schaven, van leer”). Het leer wordt daartoe gewassen of voorgespoeld, gedraaid met een neutralisatiemiddel (vergelijk dat lemma) in water, en tenslotte nagespoeld. Vergelijk Van Vlimmeren p. 215 en Van Herwijnen pp. 297-305. De semantische toelichting van Brouwers is wat ongelukkig geformuleerd.]

neutraliseren: het type *neutraliseren* in: K 195a; *neutralizéérə*, K 141; *neutralizeere*, op een andere zuurgraad brengen, van chroomvocht gezegd, Brouwers; **ontzuren**: het type *ontzuren* in: K 195a.

NEUTRALISATIEMIDDEL

(N 41, 240; N 41, 252)

[Het middel, gebruikt om te neutraliseren. „Natrium” betekent hoogstwaarschijnlijk natriumbicarbonaat, volgens Van Herwijnen p. 299 het meest gebruikte neutralisatiemiddel. Soda neutraliseert volgens hem slecht; het wordt nauwelijks meer gebruikt (p. 300).]

het volgende type is algemeen: **neutralisatiemiddel**: *neutralizeaotiemiddel*, chemische stof om te neutraliseren, Brouwers; **borax**: het type *borax* in: K 195a; *bóóraks*, K 141; **natrium**: het type *natrium* in: K 195a; **soda**: het type *soda* in: K 195a; *sooda*, K 142.

SPLITTEN IN DE BLUE

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

splitten in de blue: *splitte in de bloe*, splitten van de chroomgelooide huiden of vellen; ze hebben dan nog een blauw-groene kleur, Brouwers.

—2.5.2. Nabewerking van zooleer

NALOOIEN

(N 41, 253)

[Gezegd van zowel chroomgeloid als plantaardig geloid zooleer. Chroomgeloid zooleer kan na het neutraliseren (vergelijk dat

lemma) worden nageloid met plantaardige looistof, ter verbetering van de slijtvastheid en de waterdichtheid en ter verlaging van het cijfer voor uitwasbare organische stof; vergelijk Van Vlimmeren pp. 163-164 en Van Herwijnen pp. 290, 293; plantaardig (met extracten) geloid zooleer wordt veelal nageloid met (plantaardige) extracten of poeders of synthetische looistoffen, om zoals Van Herwijnen p. 228 het uitdrukt, „het leer meer stand te geven, minder waterdoorlaatbaar en lichter van kleur te maken, waarbij eveneens een groter gewicht ontstaat”. Vergelijk idem, pp. 175, 227 en Van Vlimmeren p. 179. De respondent van K 141 licht toe: „Om gewicht erbij te krijgen” en: „Nalooien doet het leer bleken”; de respondent van P 102 en 103 nooteert: „Door overlooien kan men het zooleer verzwaren („vərzwòðrə”), meer gewicht laten krijgen”.]

nalooien: het type *nalooien* in: K 195a; *naaloojə*, K 163; *naaloojən*, K 142; *[na]lòójə*, K 141; *naolóójə*, overlooien met plantaardige looistof na de chroomlooiing, Brouwers; **overlooien**: *oovərloojən*, K 142; *oovərlóójə*, P 102, 103.

NALOOIING

(N 41, 254)

nalooiing: *nalóójing*, K 141; *naolóójing*, de handeling van het nalooien, Brouwers.

NALOOIMIDDEL

(N 41, 255)

[Vergelijk voor het type „bleekextract” de semantische toelichting bij de lemmata „nalooien” en „bleken”.]

nalooipoeder: *naolóójpoejer*, poeder waarmee nageloid wordt, Brouwers; **poeder**: *pòējər*, K 141; **bleekextract**: het type *bleekextract* in: K 195a; *bleekestrakt*, K 142; *bléékestrakt*, chemisch produkt dat gebruikt wordt bij de nalooiing van zooleer, Brouwers; **extract**: de volgende opgave is meervoud: *èkstraktə*, P 102, 103.

SCHOONWASSEN

[De respondent gaf als toelichting bij „schoonwassen”: „= fikséérə. Extract geloid zooleer (met zuur). Daarna: bleekə (zwavelzuur)”. Het type „fixeren” komt ook voor in het gelijknamige lemma. Het lemma is samengesteld uit toegiften.]

schoonwassen: *schoonwassə*, K 141; **fixeren**: *fikséérə*, K 141.

1.1.2.2.2.

BLEKEN

(N 41, 256)

[Door nalooien zooller een lichtere kleur geven. Volgens de respondent van P 102 en 103 gebeurt dit in drie baden. De respondent van K 141 licht toe: „met zwavelzuur”. De respondent van K 142 bedoelde waarschijnlijk: oliën met bleekolie, vergelijk Van Herwijnen p. 245.]

bleken: het type *bleken* in: K 195a; *bleekə*, K 141; *bléjəkə*, K 141; *blijkə*, K 163; **opbleken:** het type *opbleken* in: K 195a; **oliën:** *oliejan*, K 142.

OPHALEN

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

ophalen: *óphaole*, weer beter doen uitkomen, gezegd van de kleur van het leer; dit geschiedt bij de nalooiing van zooller, Brouwers.

HETELUCHTVAT

(N 41, 257)

[Vergelijk de semantische toelichtingen van Brouwers. Volgens Van Herwijnen p. 233 wordt bij nalooiing in het heteluchtvat gebruik gemaakt van poedervormige extracten of sterk geconcentreerde oplossingen; de respondent van K 141 noemt (een mengsel van) talk („talkəm”; de opgave is waarschijnlijk een dialectvariant van het latijnse „talcum”), pijpjaarde („péjpaordə”), leerolie („laerolie”) en druivesuiker („draojvasojkər”), om het leer te verzwaren. Vergelijk voor het gebruik van talk en druivesuiker Knöfel I p. 154. Vergelijk voor het type „walkvat” het gelijknamige lemma. Dit type komt verder nog voor in de lemmata „lafvat” en „looivat”; het type „vat” komt ook voor in de lemmata „spoelvat” en „walkvat”.]

heteluchtvat: de volgende opgave is meer-voud: *héételuchtfaoete*, vaten waarin de huiden met warme lucht bewerkt worden, Brouwers; **droogvat:** het type *droogvat* in: K 195a; *dreuchfat*, K 142; **droog vat:** *dróóg vat*, een vat waarin het zooller een nalooiing indergaat zonder dat vloeibare looistoffen of andere vloeistoffen aan het leer worden toegevoegd, Brouwers; **nalooivat:** *nalóójvat*, K 141; **walkvat:** het type *walkvat* in: P 102, 103; **vat:** het type *vat* in: P 102, 103.

WASSEN, VAN LEER

(N 41, 247)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. De typen „spoelen” resp. „borste-

len” zijn verplaatst naar de lemmata „spoelen, van leer” en „borstelen”. Het type „wassen” komt ook voor in de lemmata „ontklitten” en „wassen, van het haar”.]

wassen: het type *wassen* in: K 163, 195a; *waasə*, K 142; *wasse*, afwassen van leer met water en een borstel na de eigenlijke looiing, vóór de afwerking, Brouwers.

–.2.6. Drogen van leer

DROGEN

(N 41, 258; N 41, 312)

[Van het leer, inz. na het looien, maar ook na verschillende bewerkingen in de touwerij. Het type „drogen” komt ook voor in het lemma „drogen, van het haar”.]

drogen: het type *drogen* in: K 195a; *droogə*, K 161a, 163, 182, P 102, 103; *dróóga*, K 141; *dreugə*, K 142, L 260; *dréúgə*, K 183, P 102, 103; *drèùjgə*, L 262; *dróóge*, vocht onttrekken aan de huid of het leer door ophangen, opspannen, opplakken of in droogkasten, Brouwers.

OPHANGEN

(N 41, 259; N 41, 312)

[Van leer, om het te laten drogen; volgens de respondent van K 141 aan haken („haokə”), i.h.a. echter over droogstokken (vergelijk het lemma „droogstok”). De respondent van L 260 geeft een zeer uitvoerige toelichting op de bij zooller te volgen procedure: het werd opgehangen; als het halfdroog was geperst; opgehangen met de nerf omhoog; op de nerfkant geborsteld; afgenomen; gevouwen met de nerf naar binnen; opgehangen (met de nerf naar binnen); geborsteld; enz. De respondent van L 262 noteert dat de gelooide huiden (sc. zoollerhuiden) worden aangedroogd; afgelegd zodat het vocht zich weer gelijkmatig over het vel kan verspreiden; opgehangen; afgelegd; (dit wordt enkele keren herhaald). Kasteleijn pp. 11-12 en Handboek pp. 148-149 maken overeenkomstige opmerkingen. De zin van deze gang van zaken schijnt wel te zijn (vergelijk Handboek p. 149) dat langzaam drogen bevorderlijk is voor het gewicht van het leer. Het type „ophangen” komt ook voor in het lemma „plakken, van lijmvlees”.]

ophangen: het type *ophangen* in: K 161, 195a; *ophangə*, K 142, 163; *óphangə*, K 141, 161a, 182, 183, L 260, 262, P 102, 103; *óphange*, doen hangen om te drogen, Brouwers; **te drogen hangen:** het type *te drogen hangen* in: K 163.

OPSLAAN

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

opslaan: *opslaon*, op droogstokken hangen, van de huid gezegd, Brouwers.

DROOGSTOK

(N 41, 261)

[De (horizontaal op leggers geplaatste) stok waarover het leer hangt bij het drogen. De respondent van K 141 tekent hierbij aan dat het leer ook over de zolderbalken („zól-dærbalkə”) kan worden gehangen. Het type „stok” komt ook voor in het lemma „spanstok”.]

droogstok: de volgende opgaven zijn meervoud: het type *droogstokken* in: K 195a; *droochstokkə*, K 163; *dreuchstokkan*, K 142; *dréuchstökkə*, L 260; *dróógstökke*, stokken waar het leer wordt overgeslagen ter droging, Brouwers; **drooghout:** *dróóchhówt*, K 161a, 182; de volgende opgaven zijn meervoud: *dróóchhawtər*, K 141; *dréúchhawtər*, L 262; **drooghoutje:** de volgende opgave is meervoud: *dreuchhoutjəs*, K 142; **stok:** de volgende opgave is meervoud: *stökkə*, P 102, 103.

OPHANGER

(N 41, 260)

[Degene die het leer ophangt ter droging.]

ophanger: het type *ophanger* in: K 195a; *óphangər*, K 183.

AFHALER

(N 41, 260)

[Degene die het leer van de droogstokken haalt als het voldoende is gedroogd.]

afhaler: *afhaolər*, K 183.

OPSPANNEN

(N 41, 262)

[Van leer (volgens de respondent van K 141 tuig- en chroomleer, volgens de respondent van K 161a en 182 overleer, volgens de respondent van P 102 en 103 chroomleer), op een raam of bord, om het te laten drogen.]

opspannen: *opspannə*, K 142, 163; *óspannə*, K 183; *óspanne*, spannen van het leer door trekken en vastslaan; het dient tot de droging, Brouwers; **spannen:** het type *spannen* in: K 195a; *spannə*, K 141, 161a, 182, P 102, 103; **op raam spannen:** *óp raom spannə*, K 183.

OPSPANRAAM

(N 41, 264)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

opspanraam: het type *opspanraam* in: K 195a; *opspanraom*, K 142; *óspanraom*, raam waarop met klemmen huden worden gespannen om ze te drogen in droogkasten; de opspanborden dienen om het leer te doen drogen buiten de droogkasten, Brouwers; **spanraam:** *spanraom*, K 141, 163; **raam:** *raom*, K 183.

KLEM

(N 41, 265)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. De respondent van K 142 noteert hierbij: „Leer wordt nou gespannen met lijm”; vergelijk het lemma „plakken, van leer”.]

klem: het type *klem* in: K 195a; *klém*, K 141; *klem*, houder om leer te spannen, Brouwers.

DROOGKAST

(N 41, 269)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers; blijkens zijn toelichting bij de opgave „óspanraam” betreft het enkel met klemmen op ramen gespannen leer.]

droogkast: het type *droogkast* in: K 195a; *dróóchkast*, K 141; *dreuchkaast*, K 142; *dróógkast*, verwarmde kast waarin opgespannen leer gedroogd wordt, Brouwers; **spankast:** *spankast*, K 141.

OPSPANBORD

(N 41, 266)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. Uit zijn mededelingen betreffende het opspannen en enkele bijbehorende zaken kan worden afgeleid dat het opspanbord en het opspanraam van elkaar verschillen a) door de wijze waarop het leer aan het bord/raam is vastgemaakt (nagels met houten koppen resp. klemmen) en b) door de plaats waar het leer vervolgens wordt gedroogd (buiten, resp. in de droogkast). Waarschijnlijk verschillen ze ook qua materiaal en/of vorm. Vergelijk voorts de lemmata „droogkast”, „klem” en „opspan-dop”. Volgens de respondent van K 142 is het opspanbord een houten schot.]

opspanbord: *óspanbòrt*, K 141; *óspanbòrt*, houten raam van latten waarop leer wordt gespannen om het te doen drogen, Brouwers; **opspankader:** het type *opspankader* in: K 195a.

1.1.2.2.2.

OPSPANDOP

(N 41, 268)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

opspandop: de volgende opgaven zijn meervoud: *opspandoppə*, K 142; *ópspandòppe*, nagels met groten houten kop die door het leer in het opspanbord geslagen worden, Brouwers; **spandop:** de volgende opgaven zijn meervoud: het type *spandoppen* in: K 195a; *spandòppə*, K 141.

OPSPANTANG

(N 41, 267)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. De respondent van K 142 noteerde: „Gebeurt nu met een uitstriker”; vergelijk het lemma „uitstriken”.]

opspantang: het type *opspantang* in: K 195a; de volgende opgave is meervoud: *ópspantange*, tangen om het leer strak op het opspanbord te trekken; de tangen hebben ook een platte kant om er de opspandoppen mee in het opspanbord te slaan, Brouwers; **spantang:** *spantang*, K 141.

OPSPANNER

(N 41, 263)

[Degene die opspant.]

opspanner: het type *opspanner* in: K 195a; *ópspanner*, K 141; de volgende opgave is meervoud: *ópspanners*, werklieden belast met het opspannen, Brouwers; **spanner:** het type *spanner* in: K 163.

OPSPANNERIJ

[De ruimte of afdeling waar het leer wordt opgespannen. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

opspannerij: *ópspanneréj*, K 183.

PLAKKEN, VAN LEER

(N 41, 270)

[Leer op glazen platen plakken om het te doen drogen. Volgens de respondent van K 141 gebeurt dit bij splitleer. De semantische toelichting van Brouwers lijkt incompleet; de precieze betekenis van zijn opmerking bleef onduidelijk. De typen „uitstriken” en „[koomà]-droging” zijn verplaatst naar een eigen lemma. De typen „plekken” en „opplakken” komen ook voor in het lemma „plakken, van lijmvlees”.]

plakken: het type *plakken* in: K 195a; **plekken:** *plèkkə*, K 141; **opplakken:** *óplakke*, leer met

kleefstof op een glasplaat bevestigen om het te doen drogen door tussen twee platen in stromend warm water, Brouwers.

UITSTRIJKEN

(N 41, 270)

[De respondent bedoelt hoogstwaarschijnlijk: leer op een glasplaat plakken door uitstriken, en wel met een uitstriker, m.b.v. stijfjel. Vergelijk het lemma „plakmiddel” en de semantische toelichting bij de lemmata „klem” en „opspantang”.]

uitstriken: *uitstrijkə*, K 142.

GLASPLAAT

(N 41, 272)

[De glazen plaat waarop het leer wordt geplakt om het te doen drogen.]

glasplaat: het type *glasplaat* in: K 195a; *glasplaat*, K 142; *glasplaat*, glazen bord waarop het leer geplakt wordt om het te doen drogen, Brouwers.

PLAKMIDDEL

(N 41, 273)

[De kleefstof, gebruikt bij het op glazen platen plakken van leer. Het type „lijm” komt ook voor in het lemma „lijmvlees”.]

lijm: het type *lijm* in: K 195a; *lèem*, K 142; *laem*, kleefmiddel om leer ter droging op te plakken, Brouwers; **pap:** *pap*, K 141; **stijfjel:** *stèèfsəl*, K 142.

PLAKKER

(N 41, 271)

[Degene die plakt.]

plakker: het type *plakker* in: K 195a; *plakker*, werkman die ermee belast is leer op glasplaten te plakken, Brouwers; **plekker:** *plèkkər*, K 141, 142.

[KOOMÀ]-DROGING

(N 41, 270)

[Klaarblijkelijk de droogmethode bij het plakken van leer waarbij gebruik wordt gemaakt van een [koomà], vergelijk dat lemma.]

[koomà]-droging: *koomà-dreuging*, K 142.

[KOOMÀ]

(N 41, 387)

[N 41, 387 vroeg naar enkele machines in het bedrijf, zonder enig antwoord te suggereren. Gezien het antwoord „koomà-dreuging”, gegeven op de vraag: Hoe noemt U „leer met

kleefstof op een glasplaat bevestigen” is de „[koomà]” een machine, gebruikt bij het plakken van leer. Nadere gegevens ontbreken evenwel.]

[**koomà**]: *kooma*, K 142.

WINDDROOG

(N 41, 279)

[Gezegd van leer; vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

winddroog: het type *winddroog* in: K 195a; *winddrooch*, K 161a, 182; *windróoch*, K 141; *windreuch*, P 102, 103; *wèndreuch*, K 142; *wijntdréúch*, L 260; *windréúch*, L 262; *windróóg*, die toestand van het leer waarin het bij dubbelvouwen geen water meer uit de zo ontstane plooï verliest, Brouwers.

GEMUIKT

[Volgens de respondent betekent „gemuikt”: vochtig, gezegd van leer. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

gemuikt: *gəməjkt*, P 102, 103.

DROGER

(N 41, 271)

[Degene die droogt.]

droger: het type *droger* in: K 163; *dréúgər*, K 183.

DROGERIJ

(N 41, 274)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

drogerij: het type *drogerij* in: K 195a; *dróógərėj*, K 141; *dróógerij*, afdeling waar gedroogd wordt, Brouwers.

DROOGZOLDER

(N 41, 275)

[De zolder waar het leer wordt gedroogd. Volgens Handboek p. 88 bevindt deze zolder zich op de tweede verdieping (bij een looierij met drie verdiepingen); volgens Scholte op de eerste (kleine looierijen) of op de daarboven gelegen verdiepingen, maar onder de bovenste zolder; volgens de respondent van L 262 boven de schorszolder (vergelijk dat lemma). Het type „droogkamer” is verplaatst naar een eigen lemma.]

droogzolder: het type *droogzolder* in: K 163, 195a; *dreuchsoldər*, K 142; *droochzöldər*, K 161a, 182, P 102, 103; *dróóchzöldər*, K 141; *dréúchzöldər*, L 260; *dréúchzöldər*, L 262; *dréúchzöldər*, K 183; *dróógsöldər*, zolder waar leer gedroogd wordt, Brouwers.

LUIK

(N 41, 276)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

luik: het type *luik* in: K 195a; *lèúk*, K 161a, 182, L 260; *laojk*, K 141; *lèúk*, opening in de vloer van de looierijzolder; schot waarmee de opening in de zoldervloer kan gesloten worden, Brouwers; **valluik**: *valèúk*, K 142; **val**: het type *val* in: K 195a.

KLEP

(N 41, 277)

[Het beweegbare luik in de wand van de droogzolder, ter regeling van de windtoevoer. Vergelijk Scholte p. 42: „Minstens de 2 langswanden (sc. van de droogzolder), soms 3 of alle 4 de wanden, bestaan uit elkaar gedeeltelijk overlappende planken, waarvan 2, soms 3 stroken, telkens 2 planken hoog, zijn ingericht als kleppen welke kunnen worden opgezet. Daardoor kan van die wanden ongeveer de helft worden geopend om den wind vrijen toegang te geven. Soms zijn de wanden uitgevoerd als jalouzieën en kan met één stang een vak van den wand over de geheele hoogte min of meer geopend worden. Deze jalouzieën (...) hebben (...) het nadeel van minder goed sluitend te blijven, in tegenstelling met de kleppen”. Vergelijk ook Willekens 1956 pp. 3, 5. Het type „luik” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

klep: de volgende opgaven zijn meervoud: het type *kleppen* in: K 195a; *kleppə*, K 163; *kléppə*, K 141, 161a, 182, L 262; *kleppe*, luiken in de wand van de droogzolder der looierij; die door op en neer bewegen open en dicht kunnen, Brouwers; **droogklep**: de volgende opgave is meervoud: *dreuchkleppə*, K 142; **luik**: de volgende opgave is meervoud: *lèúkə*, L 260, 262.

EERSTE (-DERDE) KEEP

[Aanduiding voor de hoek die de openstaande klep met de wand maakt, afhankelijk van de inkeping in het kleppehout waarop de klep is vastgezet. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

eerste (-derde) keep: het type *eerste (-derde) keep* in: K 163.

KLEPPEHOUT

[Het van inkepingen voorziene stuk hout, gebruikt om de klep in een bepaalde hoek met de wand vast te zetten. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

kleppehout: *kleppəhout*, K 163.

1.1.2.2.2.

HELEMAAL OPEN

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

helemaal open: *hilemaol oope*, gezegd van de kleppen van de droogzolder, Brouwers.

HALFSLAG

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

halfslag: *halfslach*, gezegd van de kleppen van de droogzolders: half open zodat ze met de muur een hoek van 45 graden vormen, Brouwers.

OP DE ONDERSTE VANG

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

op de onderste vang: *ob den ónderste vang*, vero., gezegd van de zolderkleppen: een klein beetje open, zodat de openstaande kleppen steunden op de eerste inkeping van het hout dat ze moest tegenhouden, Brouwers.

DROOGKAMER

[De respondent gaf helaas geen toelichting bij zijn opgave. Wellicht doelde hij op een afgeschoten ruimte op de zolder; de opgave zou evenwel ook betrekking kunnen hebben op een afzonderlijke ruimte met speciale voorzieningen voor de toe- en afvoer, circulatie, en verwarming van de lucht, vergelijk Van Vlimmeren pp. 166-167, 173-174. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

droogkamer: *dróochkaomər*, K 141.

DROOGWERKER

(N 41, 260)

[Volgens de respondent degene die op de droogzolder werkt.]

droogwerker: *dreuchwerkər*, K 142.

SPOELEN, VAN LEER

(N 41, 247)

[Volgens de respondent: van bovenleer, vóór het persen. Het type „spoelen” komt ook voor in de lemmata „spoelen”, „spoelen, van het haar” en „spoelen, bij het looien”.]

spoelen: *spüulla*, L 260.

PERSEN

(N 41, 248)

[Van leer, om het (minstens ten dele) droog te maken. Volgens de respondent van L 260

wordt bovenleer na het looien eerst gespoeld, en dan geperst; zooller wordt ter droging opgehangen, vervolgens als het halfdroog is, geperst, en daarna weer opgehangen. De Nederlandsche Lederindustrie (50) 52 p. 85 nooteert dat persen dient om het leer na het looien halfdroog te maken. De respondent van K 142 antwoordde niet enkel „persə” maar ook „glèddə” en „lekkə”, hetgeen naar alle waarschijnlijkheid in verband moet worden gebracht met alternatieven voor het persen (resp. droogstrijken en uit laten druipen). De desbetreffende typen zijn uit het lemma verwijderd.]

persen: het type *persen* in: K 195a; *persə*, K 142; *pərsə*, K 141, L 260; *perse*, druk uitoefenen op pas gelooide leer om het gedeeltelijk van het vocht te ontdoen, Brouwers.

PERSER

(N 41, 249)

[Degene die perst.]

perser: het type *perser* in: K 195a; *pərsər*, K 142; *perser*, werkman met het persen belast, Brouwers.

PERSMACHINE

(N 41, 250; N 41, 387)

[De machine, gebruikt om te persen. De Nederlandsche Lederindustrie (50) 52 p. 85 noemt de handspindelpers, de mechanische pers, de hydraulische pers en de zg. „quirin”- en „afwelk” pers, voorzien van „2 walzen met losse viltmouwen bekleed”. De respondent van L 260 antwoordde „plank”, daarbij klaarblijkelijk doelend op een met de hand bediende constructie.]

persmachine: *pərsməsjien*, K 142; **pers:** het type *pers* in: K 195a; *pers*, K 142; *pərs*, K 141; *pers*, machine waarop geperst wordt, Brouwers.

BORSTELLEN

(N 41, 280)

[Plantaardig gelooide zooller (K 141, 161a, 182, L 260, Scholte p. 46) na het drogen met een borstel ontdoen van aangedroogd schorsmeel.]

borstelen: het type *borstelen* in: K 163, 195a; *borstələ*, K 161a, 182; *bərstələ*, K 141; *bərsələ*, L 260; *bəstələ*, P 102, 103; **afborstelen:** *afbaorsələ*, L 262.

BORSTEL

(N 41, 281)

[Gebruikt om plantaardig gelooide zooller te

ontdoen van aangedroogd schorsmeel. Vergelijk voor het type „bamboerosses” het lemma „rosses”.]

borstel: het type *borstel* in: K 163; *børstəl*, K 141; *böstəl*, P 102, 103; *børsəl*, L 260; **leerborstel:** het type *leerborstel* in: K 195a; *leerbørstəl*, K 161a, 182; *laerbørstəl*, borstel om leer af te vegen, Brouwers; **handborstel:** *hantborsəl*, L 262; **handveger:** *hantvaegər*, L 260; **bamboerosses:** *bamböerössər*, L 262.

BORSTELMACHINE

(N 41, 282)

[De machine, gebruikt om te borstelen.]

borstelmachine: het type *borstelmachine* in: K 195a; *børstelmesjien*, machine om te borstelen, Brouwers.

—2.7. Bijwerken van leer

SPLITTEN, VAN DE GELOOIDE HUID

(N 41, 119)

[Vergelijk de semantische toelichting bij de lemmata „splitten, van de gekalkte bloot”, „splitmachine” en „splitten in de blue”.]

geloid splitten: *gəlóđjt splittə*, K 141; **droog splitten:** het type *droog splitten* in: K 195a; **splitten:** *splittə*, K 142, 163; *splitten*, I 102, K 168, L 99, 149, 185, 209a, 244, een (sc. gelooide) huid in de dikte halveren, Linssen 1967; *splitte*, het op de juiste dikte brengen van het leer, Brouwers; **splitsen:** *splitsen*, I 118, hetzelfde als splitten, Linssen 1967; wellicht is het volgende type Hoogduits: **spalten:** *spalten*, L 110, hetzelfde als splitten, Linssen 1967.

SNOEIEN

(N 41, 286; N 41, 287a)

[De hele gelooide huid recht afsnijden, d.w.z. ontdoen van kop, poten en flanken. In ruimere zin betekent „snoeien” ook het doorsnijden van de huid zonder meer; vergelijk het type „gesnoeide huid” in het lemma „halve rug”. Het type „crouponneren” is verplaatst naar het gelijknamige lemma.]

snoeien: het type *snoeien* in: K 195a; *snoejə*, K 163; *snöějə*, K 141, 161a, 182, L 260, 262; *snoeje*, recht snijden van de gelooide huid, Brouwers; **afsnoeien:** *afsnöějə*, K 161a, 182; *afsnoeje*, afsnijden van delen van de gelooide huid om die afzonderlijk te verhandelen; „de lies wort afgesnoeijt”, de lies wordt van de huid afgesneden, Brouwers; **toilet maken:** *twalet maokə*, P 102, 103; **boorden:** *boorden*, den kop, de klauwen en borstdeelen van de gelooide vellen afsnijden, Corn. Vervl. A.; **doorsnijden:** *dursnējə*, K 142.

KROMBEK

[Volgens de respondent is een „krombek” het mes, gebruikt om te snoeien. Het heeft een breed handvat, en een iets minder breed, naar de punt toe gebogen lemme. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

krombek: *krómbèk*, P 102, 103.

CROUPONNEREN

(N 41, 286; N 41, 287)

[De „croupon” (vergelijk voor de betekenissen van dat woord de semantische toelichting bij het lemma „halve rug”) door snoeien scheiden van de overige delen van de gelooide huid. De opgave „crouponneren” voor K 163 is afkomstig uit vraag N 41, 286. Vergelijk voor het type „crouperen” Dierick p. 59 en Van Dale onder „kroep” (I) (kruis, achterste gedeelte van de romp van paarden).]

crouponneren: het type *crouponneren* in: K 163, 195a; *kroeponnéérə*, K 142; *kröëpònéeérə*, K 161a, 182, L 262, P 102, 103; **crouperen:** *kröëpéeérə*, K 141.

SPLIT SNOEIEN

(N 41, 288)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

(de) split snoeien: het type *split snoeien* in: K 195a; *split snoejə*, K 142; *de split snoeje*, afsnijden van de te dunne delen van het split, Brouwers.

—2.8. Afwerken van zoolleer

APPRETEREN

(N 41, 283)

[Afwerken; gezegd van zoolleer, na het drogen en borstelen.]

appreteren: het type *appreteren* in: K 195a; *aprətéeérə*, K 161a, 182.

WALSEN

(N 41, 284)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers; gezegd van zoolleer. Het type „kloppen” is verplaatst naar een eigen lemma.]

walsen: het type *walsen* in: K 163; *walsə*, K 141, 142, 161a, 182, L 260, 262; *walse*, leer met de wals pletten, Brouwers; **pletten:** *plèttə*, P 102, 103.

KLOPPEN, VAN ZOOLLEER

(N 41, 284)

[Pletten van zoolleer; vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „hamer”. Het type „kloppen” komt ook voor in het lemma „kloppen, van haar”.]

kloppen: *kløppa*, P 102, 103.

WALS

(N 41, 285)

[De machine, gebruikt om zoolleer te walsen. De meeste respondenten doelen hoogstwaarschijnlijk op de zg. „karrewals” of modernere varianten daarvan; vergelijk De Nederlandse Lederindustrie (50) 52 p. 85. Scholte p. 46 omschrijft de „karrewals” als „Een machine waarbij een smalle cylinder uit hartgusz over een gladde baan heen en weer beweegt en daarbij op het op die loopbaan uitgebreide leer een groote druk, tot 30.000 K.G. toe, uitoefent”. Het type „cylinder” is een pars prototo, ter aanduiding van een gelijksoortige machine. Het type „hamer” is verplaatst naar een eigen lemma.]

wals: het type *wals* in: K 195a; *wals*, K 141, 142, L 260; *wals*, machine met zware cylinders om leer te pletten, Brouwers; **karrewals:** het type *karrewals* in: K 195a; *karrəwals*, K 141, L 262; **leerwals:** *leerwals*, K 161a, 182; **cylinder:** *siēlindr*, P 102, 103; het volgende type is een merknaam: **schlageter:** *slachnéētər*, K 141.

HAMER

(N 41, 285)

[Een machine, gebruikt voor het pletten (inz. kloppen) van zoolleer, die qua model en gebruik klaarblijkelijk afwijkt van de wals (vergelijk dat lemma). Naar alle waarschijnlijkheid betreft het een variant op de „zware houten stampers, door stoomkracht in beweging gebracht”, waarmee volgens Dierick p. 58 zoolleer wordt „overklopt”.]

hamer: *haomər*, P 102, 103.

—2.9. Varia

SCHAPEBLOOT

[Gelooid schapevel. Vergelijk voor het type „bloom” het gelijknamige lemma.]

schapebloom: *schaopənbloūt*, gelooid schapevel, De Bont; **bloom:** *bléūt*, gelooid schapevel waarvan de wol is verwijderd, De Bont.

OPROLLEN

(N 41, 278)

[Van zoolleer. Het type „opkussen” is verplaatst naar een eigen lemma. Het type „oppakken” (K 163) is uit het lemma verwijderd.]

oprollen: het type *oprollen* in: K 195a; *oprolla*, K 142; *óprøllə*, L 260; *óprøllə*, K 141, 161a, 182; **rollen:** *røllə*, P 102, 103.

—3. Touwen

—3.0. Algemeen

TOUWEN

(N 41, 290)

[Leer (na het looien) afwerken, d.w.z. een aantal bewerkingen doen ondergaan, ter verfraaiing en ter verbetering van de kwaliteit en de bruikbaarheid. Het touwen was vroeger een afzonderlijk vak, dat voor eigen rekening kon worden uitgeoefend, maar ook werd gecombineerd met het eigenlijke looiersbedrijf: de touwer huisde dan met zijn bedrijf in de looierij. Zoolleer werd volgens een vrij eenvoudig procédé afgewerkt door de looier zelf, maar alle overige leersoorten werden getouwd. De uit te voeren bewerkingen waren afhankelijk van de toestand waarin het leer werd aangeboden (nat of droog, ontdaan van overtollige looistof of niet) én van de toestand waarin het diende te worden opgeleverd (bv. al of niet geverfd). Zo noemt Handboek pp. 165-191 voor overleer e.d. achtereenvolgens: spoelen, trappen of stampen, spoelen, stoten op de vleeskant, spoelen, uitwassen, schuren en uitzetten op de nerfkant, vetten van de nerf- en daarna de vleeskant met traan, vet en/of talk, drogen, verwijderen van het teveel aan vet, bijwerken van de nerfkant (met traan), uitzetten; bij leer dat niet wordt gezwart (geverfd) vervolgens grof slichten, schaven of blancheren, glanzen; bij te zwarten leer (na het vetten) schuren, zwarten, uitzetten, desgewenst prenten, drogen, kispelen, aftranen, slichten, schaven of blancheren, kispelen, en afvegen; tuigleer wordt gespoeld, gehalveerd, men laat het uitlekken, daarna wordt het uitgeschaafd, gestoten, getrapt, uitgewassen en uitgezet, op de nerfkant gevet, aangedroogd, uitgezet, gedroogd, uitgezet; gevet op de vleeskant, gedroogd, desgewenst gezwart, uitgezet, gedroogd, op de nerfkant afgewreven met lijnolie, geblancheerd en geglansd. Volgens Scholte pp. 46-47 wordt tuigleer gespoeld, uitgestoten op de vleeskant, en uitgezet onder begieting op de nerfkant, terwijl overleer vaak wordt getrapt

of gekneet en daarna geperst; daarna (en pas hier begint volgens Scholte het touwen) wordt het leer gevet met traan en vet op de vleeskant en met traan op de nerfkant, opgehangen en gedroogd, en uitgezet; tuigleer wordt enkele keren gesmeerd en gedroogd, geblancheerd en geglansd; overleer wordt gekrispeld, geprent, geslicht of geblancheerd; soms wordt het leer gezwart. Het touwen in de moderne looierij (anno 1911) omvat volgens Scholte p. 48: machinaal schaven, vetten, drogen, invochten, rekken op de stolmachine, drogen, glanzen met de glansstootmachine, prenten, glanzen en krispelen. Over het verven (door Van Herwijnen onderscheiden in anilineverven en dekverven) zegt hij enkel dat het na het looien gebeurt. Vergelijk voor de thans gebruikelijke gang van zaken de uiteenzettingen in de grote encyclopedieën. De opgave „stroppə” (K 142) is niet opgenomen.]

touwen: het type *touwen* in: K 195a; *touə*, K 163; *tòwə*, K 161a, 182, P 102, 103; *taowə*, L 262; *taawə*, L 260; *tàəwə(n)*, (leer) glad maken en uitstrijken, De Bont.

TOUWERIJ

(N 41, 289)

[De afdeling of ruimte in de looierij waar wordt getouwd, c.q. de eigen bedrijfsruimte van een van de looierij onafhankelijke touwer. Als het touwen wordt gecombineerd met het looien bevindt de touwerij zich meestal op de eerste verdieping (de zolder) van de looierij; vergelijk Scholte p. 42 en Willekens 1946 pp. 4-5. Het type „overleerlooierij” is uit het lemma verwijderd.]

touwerij: het type *touwerij* in: K 195a; *tòwəréj*, K 161a, 182; *taawəréj*, L 260; *touwerij*, vero., afdeling in de looierij waar men leer tot iets anders dan zoolleer afwerkt, Brouwers; **leer-touwerij:** *lèrtowəréj*, P 102, 103; **afwerkerij:** *afwèrkəréj*, K 183.

TOUWMES

[Vergelijk de semantische toelichting van De Bont.]

touwmès: *tàwmés*, mes om leer te touwen d.i. dunner te maken, De Bont.

—3.1. Het leer reinigen van looistof en het glad en soepel maken

TRAPPEN

(N 41, 299)

[Leer (volgens Scholte p. 47 overleer) in natte toestand (d.w.z. nadat het is gespoeld) met

zware klompen of schoenen treden, om het zacht en soepel te maken en de overtollige looistof te verwijderen; volgens de respondent van L 262 op de vloer, volgens de respondent van L 260 in een ton, volgens Scholte p. 47 in een tobbe. Vergelijk ook Kasteleijn p. 31 en Handboek pp. 165-166. Het type „stampen” heeft wellicht eerder betrekking op hetgeen Handboek p. 165 als volgt verwoordt: „Op sommige plaatsen wordt dit leder ook wel gestampt, wat bijna op dezelfde wijze kan gedaan worden, als de waschvrouwen het linnen stampen”. De typen „trappen” en „stampen” komen ook voor in het lemma „aantrappen”. Het type „krispelen” is verplaatst naar het gelijknamige lemma.]

trappen: het type *trappen* in: K 195a; *trappə*, K 161a, 182, L 260, 262; **stampen:** *stampə*, L 262; **gladwerken:** *glatwèrkə*, K 1 :2.

TRAPSCHOEN

(N 41, 299c)

[De zware schoen of klomp, volgens Kasteleijn p. 82 met een houten zool, waarmee het leer wordt getrapt.]

klomp: de volgende opgave is meervoud: *klómpə*, L 260.

STAMPER

(N 41, 299c)

[De respondent gaf „stamper” als alternatief voor „klomp” (vergelijk het lemma „trapschoen”) en vermeldde erbij: „In een ton”; men zou kunnen denken aan een linnenstamper, vergelijk het lemma „trappen”.]

stamper: *stampər*, L 260.

KNEDEN

(N 41, 299b)

[Van leer, in natte toestand, als alternatief voor het trappen (vergelijk dat lemma); volgens Scholte p. 47 in niet nader aangeduide „toestellen”; volgens Handboek p. 165 in een walkvat, volgens De Nederlandsche Lederindustrie (50) 52 p. 82 in een zg. „kurbelwalk”.]

kneden: het type *kneden* in: K 195a.

STOTEN

(N 41, 291)

[De (door het looien grof en vezelig geworden) vleeskant van het leer met een stootmes op de stootboom (vergelijk die lemmata) reinigen van vuil, vezels en overtollige looistof; volgens de respondent van L 262 tevens „om de rek er uit te krijgen en om putten, veroorzaakt door ’t schorsmeel er uit te halen” (vergelijk het lem-

1.1.2.2.

ma „put“). Kasteleijn pp. 31, 82 en Handboek p. 165 laten deze bewerking volgen op het „trappen“ (of „kneden“); Scholte p. 46 reserveert „uitstoten“ voor tuigleer, en „trappen“ of „kneden“ voor overleer. Het type „stoten“ komt ook voor in de lemmata „haren“ en „stoten, bij het vlezen“. Het type „schaven“ komt ook voor in het lemma „schaven, van de huid“.]

stoten: het type *stoten* in: K 195a; *stootā*, K 142; *stóótā*, L 262; **uitstoten:** het type *uitstoten* in: K 161; **schaven:** *schaovā*, K 142.

STOOTBOOM

(N 41, 293)

[De boom waarop wordt gestoten: volgens Handboek p. 101 1/3 smaller dan de vleesboom; blijkens de opgave van de respondent van L 262 evenwel identiek (althans in L 262) met de vleesboom. Vergelijk verder de semantische toelichting bij en de typen in het lemma „haarboom“. Het type „tafel“ verwijst naar alle waarschijnlijkheid naar de zg. „uitzettafel“, en is daarom verplaatst naar dat lemma.]

stootboom: het type *stootboom* in: K 161; **stootblok:** het type *stootblok* in: K 195a; **vleesboom:** *vleesboom*, L 262.

STOOTMES

(N 41, 292)

[Het mes, met de vorm van het haarmes, gebruikt om te stoten. Volgens de respondent van L 262 is het bot; volgens Kasteleijn p. 82 is het „sterk- en stompsnijdend“; volgens Handboek p. 101 is het een „half rond mes dat stomp en niet snijdend is“. Vergelijk de semantische toelichting bij en het type „stootmes“ in het lemma „haarmes“. Het type „sortermes“ (K 142) is uit het lemma verwijderd.]

stootmes: het type *stootmes* in: K 161, 163, 195a; *stóótmes*, L 262.

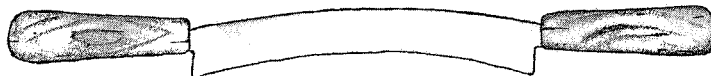
UITZETTEN

(N 41, 294)

[De door het looien en het drogen in de looierij verschrompelde nerfkant van het leer op de uitzettafel met een uitzetter strijken (vergelijk de lemmata „uitzettafel“ en „uitzetter (werktuig)“), c.q. met de uitzetmachine bewerken.

Scholte pp. 46-47 noteert dat tuigleer na te zijn gespoeld en te zijn uitgestoten op de vleeskant, op de uitzettafel wordt uitgezet onder begieting (uitwassen), op de nerfkant, om de overtollige looistof te verwijderen. Handboek pp. 165-166 zegt dat het leer (sc. over- en ander leer) na het stoten in water wordt gelegd, waarna het op de uitzettafel eerst op de nerfkant wordt uitgewassen met een stenen, en vervolgens (na te zijn geschuurd) uitgezet met een stalen of koperen uitzetter. Het uitwassen heeft tot doel: „De eek (sc. de overtollige looistof) uit het leder te werken en de nerfzijde schoon en glad te maken“; het „uitzetten“ wordt beargumenteerd met de woorden: „Goed uitzetten is een voornaam werk, want dan blijven de huiden of vellen niet zoo nat en kunnen dus ook spoediger drogen. Ook is het goed om als er putjes in het leder zijn tengevolge van te grove run of van het te veel op elkander staan der huiden, die putjes te verwijderen“. Vergelijk de toelichtingen, gegeven door de respondenten: „nerfzijde reinigen en glad maken“ (K 161), „verwijderen van putten“ (K 161a, 182), „overtollig water weghalen en glad maken“ (K 183), „om 't leer glad te maken, om de putten er uit te halen“ (L 260). De respondent van P 102 en 103 onderscheidde tussen „platzetten“ met een „[kōrs]“ en „uitslikken“ met een „slikker“ (vergelijk het lemma „uitzetter (werktuig)“), en maakte daarnaast als enige melding van het door Kasteleijn p. 32, Handboek p. 170, Scholte p. 47 en Willekens 1946 p. 11 genoemde uitzetten ná het vetten: blijkens zijn mededelingen moest men na het vetten van de nerfkant de vleeskant openstoten („oopenstoot“) met een uitzetter. Het type „rekken“ verwijst hoogstwaarschijnlijk naar een bewerking die in de richting komt van een van de functies van het uitzetten, te weten het gladmaken van het leer. Het type „uitstrijken“ komt voor in de lemmata „strijken“ en „uitstrijken“.]

uitzetten: het type *uitzetten* in: K 161, 163, 195a; *oÿtséttā*, L 260; *èùtséttā*, L 262; *òtséttā* (of: *èùt-?*), K 161a, 182; *òtséttā*, K 183; *uitzetten*, de huid zoo lang en zoo breed mogelijk maken, de plooien doen verdwijnen door trappen en kloppen, om ze effen en glad te krijgen, Corn. Vervl. A.; *òtsette*, plooien uitstrijken; toen werd „mee de hant de hant òtgezet, een vel wier plat op taofel gewerkt“ met een „hantòtsetter“ of een „òtsetmes“, Brou-

Tek. 13: Stootmes.

wers; **uitstrijken**: *èutstréekə*, K 142; **platzetten** – en uitslikken *platsétta*, P 102, 103; **uitslikken**: *platsétten* en – *èutslikka*, P 102, 103; **uitwassen**: het type *uitwassen* in: K 161; **rekken**: het type *rekken* in: K 195a.

UITZETTAFEL

(N 41, 296)

[Het werkblad waarop wordt uitgezet. Volgens Kasteleijn p. 79 is het een houten tafel; volgens Handboek p. 165 een hardstenen tafel; volgens Scholte p. 47 een „grote vlakke hardstenen plaat op 2 schragen opgesteld”; volgens Willekens 1946 p. 11 een „grote tafel met een zwaar steenen blad”. De respondenten van L 260 en 262 bevestigen in een toelichting dat de tafel van hardsteen is. Vergelijk voorts het type „arduintafel”. Blijkens de typen „touwtafel”, „arduintafel” en „tafel” (dit laatste type is afkomstig uit vraag N 41, 293) wordt de uitzettafel ook voor andere werkzaamheden in de touwerij gebruikt; vergelijk hiervoor de typen „touwtafel” en „arduintafel” in het lemma „smeertafel”.]

uitzettafel: *òtsétaofəl*, K 161a, 182; *èùtsetoffəl*, K 142; **touwtafel**: het type *touwtafel* in: K 161, 163, 195a; *taawtòffəl*, L 260, 262; *tààwtòffəl*, tafel van hardsteen waarop de looier „taauwt”. De Bont; **arduintafel**: *ardòjntaofəl*, P 102, 103; **tafel**: *taofəl*, K 142.

UITZETTER (WERKTUIG)

(N 41, 295)

[Het werktuig, gebruikt om uit te zetten: een „botte, smalle, ijzeren strook in een houten handvat” (Scholte p. 47), een „smal, dik stuk ijzer, recht van vorm, in een houten handvat” (Willekens 1946 p. 11). Volgens de respondent van K 161 is de uitzetter van roestvrij staal, volgens de respondent van L 262 van koper. Vergelijk Handboek p. 166. De uitzetter kan echter ook van steen zijn, vergelijk ibidem, Kasteleijn p. 82, Willekens 1946 p. 11, de realia in het schoenenmuseum te Waalwijk en de semantische toelichting bij het lemma „uit-

zetten”. Kasteleijn p. 32 waarschuwt in dit verband dat ijzer altijd iets afgeeft. Het zelfstandig naamwoord „slikker” (niet in het WNT of Van Dale) wordt gebruikt door Handboek p. 166; men denke aan „to slick” (eng.), gladmaken, polijsten. Het type „[kòrs]” benoemt volgens de respondent een werktuig dat meer de vorm heeft van de „kletpan”; vergelijk dat lemma en het type „[kòrs]” in het lemma „strijkmes”.]

uitzetter: het type *uitzetter* in: K 161, 195a; *èùtzettər*, K 142; *èùtséttər*, L 262; *òjtséttər*, L 260; *òtséttər*, K 183; *òtsetter*, uitzetmes, Brouwers; **handuitzetter**: *hantòtsetter*, uitzetter, Brouwers; **uitzetmes**: het type *uitzetmes* in: K 163; *òtsetmes*, uitzetter, Brouwers; **slikker**: *slikkər*, P 102, 103; **[kòrs]**: *kòrs*, P 102, 103.

UITZETTER (ARBEIDER)

(N 41, 298)

[Degene die uitzet, inz. met de hand. Volgens de respondent van P 102 en 103 is het een „stīelman” (vakman). Het type „uitzetter” komt ook voor in het lemma „uitzetter (werktuig)”.]

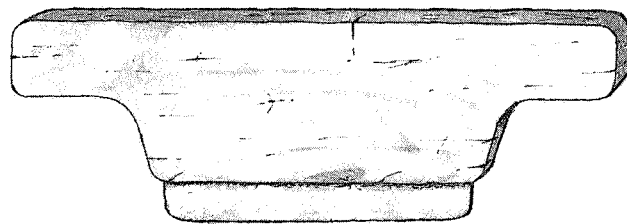
uitzetter: het type *uitzetter* in: K 161; *èùtzettər*, K 142; *òtsetter*, vero., werkman belast met het uitzetten, Brouwers.

UITZETMACHINE

(N 41, 297)

[De machine, gebruikt om uit te zetten. De Nederlandsche Lederindustrie (50) 52 pp. 83, 85 noemt in dit kader de verticale tafeluitzetmachine, de tafeluitzetmachine, en de trommeluitzetmachine. De laatste heeft een „bewegelijke verschuifbare smalle uitzetcylinde”. Vergelijk voorts Scholte p. 77 en de afbeelding t.o. p. 77. Het type „uitzetter” komt ook voor in de lemmata „uitzetter (werktuig)” en „uitzetter (arbeider)”; het type „slikker” in het lemma „uitzetter (werktuig)”.]

uitzetmachine: *òjtzétmasjēn*, P 102, 103; *òtsétmasjēnna*, K 183; *èùtsetmasjēn*, K 142; *uitsetmasjen*, K 163; *òtsetmesjen*, machine

Tek. 14: Uitzetter (werktuig).

1.1.2.2.2.

waarmee men uitzet, Brouwers; **uitzetter**: het type *uitzetter* in: K 195a; *ōtsetter*, uitzetmachine, Brouwers; **slikker**: het type *slikker* in: K 195a.

PUT

(N 41, 142)

[Een oneffenheid in het leer, veroorzaakt door aanklevend/ingedroogd schorsmeel. Het type „put” komt ook voor in de lemmata „weekbak” en „kalkkuip”.]

put: de volgende opgaven zijn meervoud: het type *putten* in: K 195a; *puttə*, K 141, 161a, 182, 183, L 260, 262.

–3.2. Vetten

VETTEN

(N 41, 300; N 41, 301; N 41, 352; N 41, 355)

[Van leer, om het meer waterafstotend c.q. waterondoorlaatbaar te maken, om de luchtdoorlaatbaarheid te verminderen, om het zacht en mals te maken, om de trekkracht te vergroten, om de nerf tegen uitdroging te beschermen, en om (bij plantaardige looing) de plantaardige looistoffen te beschermen tegen oxydatie waardoor het donker worden van het leer wordt tegengegaan, vergelijk Van Herwijnen p. 340. In de moderne looierij gebeurt het ná het verven met anilinekleurstoffen en vóór het dekverven, door afoliën, hand- en vatsmeren, inbranden of vetliquoren, afhankelijk van de leersoort, vergelijk idem pp. 340-344, 351, 355. Vergelijk voor het vetten in de oude touwerij de overzichten in de semantische toelichting bij het lemma „touwen”. Wellicht ten overvloede zij i.v.m. het type „oliën” opgemerkt dat er chemisch/geen principieel verschil is tussen oliën en vetten, vergelijk Van Vlimmeren p. 72. Dit type komt ook voor in het lemma „bleken”.]

vetten: het type *vetten* in: K 163, 195a; *vettə*, K 142; *vette*, vet in het leer brengen, Brouwers; **invetten**: het type *invetten* in: K 163; *invettə*, K 142; **in het vet zetten**: *int vèt zétta*, P 102, 103; **smeren**: het type *smeren* in: K 161, 163, 195a; *smaerə*, L 260, 262; *sméerə*, K 161a, 182; **oliën**: *oolieja*, K 142.

VETSOORTEN

(N 41, 302; N 41, 304; N 41, 320a; N 41, 354)
[Het middel, gebruikt om te vetten, al dan niet in combinatie met gelijksoortige stoffen. „Roet” is vet, inz. van runderen, schapen en geiten; „moellon” (fr.) is volgens de respondent het uittreksel van schapevellenafval; het

lijkt evenwel niet uitgesloten dat hij feitelijk doelde op een afvalproduct van de vetlooiing (uitgeperst ongebonden vet, looiersvet), de zg. „dégras” of „moellon”, vergelijk Van Vlimmeren p. 235. De respondent van L 260 gebruikte traan en rundvet op de vleeskant, en blanke of halfblanke traan op de nerfkant. De respondent van P 102 en 103 vette de nerfkant met visolie of traanolie, en de vleeskant met een mengsel van visolie, roet en moellon. De respondent van K 161 gebruikte bij het inbranden (vergelijk dat lemma) stearine.]

blanke traan: het type *blanke traan* in: K 161; *blankə traon*, L 260; *blankən traon*, L 262; **halfblanke traan**: *halfblankən traon*, L 260, 262; **bruine traan**: het type *bruine traan* in: K 161; **traan**: het type *traan* in: K 195a; *traon*, K 161a, 182, L 262; – en rundvet *traon*, L 260; **traanolie**: *traonöjlə*, P 102, 103; **rundvet**: traan en – *runtvət*, L 260; **visolie**: –, roet en moellon *visöjlə*, P 102, 103; **roet**: visolie, – en moellon *rujt*, P 102, 103; **moellon (fr.)**: visolie, roet en – *mwalaon*, P 102, 103; **stearine**: warm vet en – het type *stearine* in: K 161; de volgende typen zijn meer algemeen: **vet**: warm – en stearine: het type *vet* in: K 161; **smeer**: *smaer*, L 262; **smeerolie**: *sméeroolie*, K 142; **olie**: *oolie*, K 142.

SMEERLAP

(N 41, 310)

[De lap, klaarblijkelijk een oorspronkelijk voor andere doeleinden bestemd, afgedankt stuk textiel, gebruikt bij het met de hand vetten van leer.]

smeervod: het type *smeervod* in: K 161, 195a; *smaervòt*, L 262; **sok**: het type *sok* in: K 163, 195a; *sòk*, K 161a, 182; oude – *sòk*, L 262; *zòk*, L 260.

SMEERBORSTEL

(N 41, 310)

[De borstel, gebruikt bij het met de hand vetten van leer. Het type „borstel” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

borstel: het type *borstel* in: K 161; *borsəl*, K 142; *böstəl*, P 102, 103.

SMEERTAFEL

(N 41, 311)

[De tafel, waarop het leer (met de hand) wordt gevet. Het betreft klaarblijkelijk vaak de tafel waarop ook wordt uitgezet; vergelijk de typen in het lemma „uitzettafel”. De respondent van L 260 noemt een hardstenen tafel, maar nooteert elders in een toegift dat overleer wordt gevet op een houten tafel. Kasteleijn p. 79

spreekt van een vurehouten tafel; Willekens 1946 p. 11 van een „groote tafel met een zwaar steenen blad”. Vergelijk verder de semantische toelichting bij het lemma „uitzettafel”.] **smeertafel:** het type *smeertafel* in: K 161; *sméertaofəl*, K 161a, 182; *sméertoffəl*, K 142; de volgende typen zijn meer algemeen: **touwtafel:** het type *touwtafel* in: K 163, 195a; *tòwtaofəl*, K 161a, 182; *taawtòffəl*, L 260, 262; **arduintafel:** *ardöjntaofəl*, P 102, 103.

INSMEREN

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

insmeren: *insmaere*, leer met smeersel bestrijken, Brouwers.

AFOLIËN

(N 41, 351)

[Leer vetten op de nerf- of vleeskant of op beide kanten (afhankelijk van de leersoort) met traan, klauwenolie, gesulfoneerde oliën of glycerine; met de hand of met de afoliema-chine; bij over- en zware leersoorten (tuig- en zoolleer). Vergelijk Van Herwijnen p. 340. Het type „oliën” komt ook voor in de lemmata „bleken” en „vetten”.]

afoliën: het type *afoliën* in: K 195a; *afolijə*, K 142; **oliën:** het type *oliën* in: K 195a.

VATSMEREN

(N 41, 307)

[Vetten, van tevoren op de smeertafel met een borstel gevet leer, door walken in het hete-luchtvat; bij zg. koudgesmeerd drijfriemen-leer, grauwover-, chroomvet-, semichroomvet- en tuigleer. Vergelijk Van Herwijnen pp. 341-342. Het type „smeren” komt ook voor in het lemma „vetten”.]

vet smeren: het type *vet smeren* in: K 195a; *vet smaere*, droog draaien van vellen in hete-luchtvat waar een gesmolten-vetmengsel in gaat, Brouwers; **smeren:** *sméerə*, K 142.

VETVAT

(N 41, 308)

[Het vat (volgens Van Herwijnen pp. 341-342 een heteluchtvat waarin wordt gewalkt, d.w.z. een soort walkvat), gebruikt bij het vatsmeren. Vergelijk voor het type „walkvat” het gelijknamige lemma.]

vetvat: het type *vetvat* in: K 195a; *vetvat*, vat waarin het vatsmeren geschiedt, Brouwers; **smeervat:** het type *smeervat* in: K 161; het volgende type is meer algemeen: **walkvat:** *walləkvat*, K 142.

INBRANDEN

(N 41, 301; N 41, 309)

[Leer vetten door het te dompelen in een warm (50-70°C) vetmengsel van gesmolten vetten als paraffine, stearine (genoemd door de respondent van K 161) en rundvet. Vergelijk Van Herwijnen p. 342. Volgens de respondent van K 161 en Scholte p. 47 betreft het tuigleer; volgens Van Herwijnen, ibidem, technische leersoorten, inz. kerndrijfriemen- en manchettenleer, en chroomgeloooid zoolleer. Het type „invetten” komt ook voor in het lemma „vetten”.]

inbranden: het type *inbranden* in: K 161; **vet –** het type *inbranden* in: K 195a; **invetten:** het type *invetten* in: K 163.

VETLIQUOREN

(N 41, 301)

[Leer vetten met een emulsie van olie en water, in een vat; vergelijk Van Herwijnen p. 343, Van Vlimmeren p. 229 en de semantische toelichting van Brouwers. Volgens Van Herwijnen pp. 343, 351 wordt het vetliquoren meestal toegepast op overleer en fijne leersoorten.]

vetliquoren: *vetlikeere*, leer in een bad met een vetemulsie brengen, Brouwers; **vetten in het vat:** het type *vetten in het vat* in: K 195a.

VETLIQUOR

(N 41, 302; N 41, 355)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

vetliquor: *vetlikeər*, K 195a; *vetlikeer*, een bad met een vetemulsie, Brouwers; **fat liquor (eng.):** het type *fat liquor* in: K 195a.

WASSEN

[Vergelijk de toelichting van de respondent: „Vroeger sprak men ook van „gewast” leer. Dit werd met een afkooksel van was, zeep, vet en carrageen mos op de vleeszijde ingesmeerd. Het werd gebruikt voor militaire en mijnwerkersschoenen”. Volgens Handboek pp. 162, 163 betreft het grauwoverleer. Het type „wassen” komt ook voor in de lemmata „wassen, van het haar” en „wassen, van leer”. Het lemma is samengesteld uit een toegift.] **wassen:** de volgende opgave is een vervoegde vorm: *gəwast*, K 161.

AFSMEREN

(N 41, 319)

[Leer een laatste behandeling geven met olie

1.1.2.2.2.

of traan. Het type „smeren” komt ook voor in de lemmata „vetten” en „vatsmeren”; het type „afoliën” in het gelijknamige lemma.]
afsmere: het type *afsmere* in: K 161; **smere**: het type *smere* in: K 163, 195a; *sméera*, K 142; **afoliën**: *afólieje*, een slotbewerking doen ondergaan door met olie te bestrijken, Brouwers; **lekken**: *lekken*, Langstraat, het leder lekken, het leder voor de laatste maal met traan insmeren, hs 1756.

—3.3. Rekken

ZAAGSELEN

(N 41, 356)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

zaagselen: *zaochsala*, K 142, 183; *zaogelse*, zaagsel met een zeker vochtgehalte over het vel (sc. leer) strooien dat te droog of te hard is na het drogen, vóór het stollen, Brouwers; **aanvochten**: *aanvóchtə*, L 262.

ZAAGMEEL

(N 41, 356)

[Gebruikt om te zaagselen.]

zaagmeel: het type *zaagmeel* in: K 195a; **zaagmeel**: *zaoğəməjl*, P 102, 103.

STOLLEN

(N 41, 357)

[Leer soepel maken (na het vetten en drogen) „door het tussen bewegende machinedelen te wrijven en te rekken” (Van Dale). De respondent van P 102 en 103 noteert bij zijn opgave „knéjda”: „Om ’t leer „mals” te maken”. Het type „kneden” komt ook voor in het gelijknamige lemma; het type „rekken” in het lemma „uitzetten”.]

stollen: het type *stollen* in: K 195a; *stolla*, K 142; *stòlla*, K 183; *stòlle*, soepel maken van het gedroogde leer, Brouwers; **kneden**: *knéjda*, P 102, 103; **rekken**: *rékkə*, P 102, 103.

STOLLER

(N 41, 358)

[Degene die stolt.]

stoller: het type *stoller* in: K 195a; *stollar*, K 142; *stòller*, werkman belast met het stollen, Brouwers.

STOLMACHINE

(N 41, 359)

[De machine waarmee wordt gestold. De ty-

pen „slichtmachine” en „foulon” (vergelijk hiervoor het lemma „spoelvat”) benoemen wellicht een anders ingerichte machine dan de machine, bedoeld met het type „stolmachine”.]

stolmachine: het type *stolmachine* in: K 195a; *stolmasjien*, K 142; *stòlmasiën*, L 260; *stòlmesjien*, machine om te stollen, Brouwers; de volgende typen horen wellicht elders thuis: **slichtmachine**: *slichtmasjien*, K 183; **foulon** (fr.): *fuulon*, P 102, 103.

OVER DE KOP STOLLEN

(N 41, 360)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

over de kop stollen: het type *over de kop stollen* in: K 195a; *over de kòp stòlle*, leer beschadigen bij het stollen doordat het te droog of te hard was toen het deze bewerking onderging, Brouwers.

LOSNERVIG

(N 41, 361)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. Het type „nerfschade” (K 163) is uit het lemma verwijderd.]

losnervig: het type *losnervig* in: K 195a; *lòsnerveg*, beschadigd als gevolg van het stollen van leer dat te hard of te droog was, Brouwers.

REKKEN

(N 41, 362)

[Van boekbindersleer, na de looiing, om het glad en soepel te maken. Vergelijk Willekens 1946 p. 9. Het type „rekken” komt ook voor in de lemmata „uitzetten” en „stollen”.]

rekken: het type *rekken* in: K 195a; *rekkə*, K 142; *rékkə*, K 141, L 262.

REKSCHOP

(N 41, 363)

[Het werktuig, gebruikt om te rekken: „een houten voet waarop een halfronde ijzeren schop” (Willekens 1946 p. 9) of een „dun, stevig cirkelstuk, drie duimen boven een vaststaand hout uitsteekende”, van ijzer of koper (Kasteleijn p. 13).]

rekschop: het type *rekschop* in: K 195a.

REK

(N 41, 416)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. De opgave „spannig” (K 161) is niet opgenomen.]

rek: het type *rek* in: K 161, 195a; *rek*, K 142; *rek*, de rekbaarheid van het leer, Brouwers.

OPSPIJKEREN

(N 41, 364)

[Van chroomleer, om de rek eruit te halen. Het type „opspannen” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

opspijkeren: het type *opspijkeren* in: K 195a; **opnagelen:** *ópnaogələ*, K 141; **opspannen:** *opspannə*, K 142; **oprekken:** het type *oprekken* in: K 163.

—3.4. Verven

VERVEN

(N 41, 346)

[Kleuren van leer.]

verven: het type *verven* in: K 195a; *verrvə*, K 142; *vèrvə*, K 183.

ZWARTEN

(N 41, 313)

[Zwart kleuren van leer, na het vetten; vroeger de meest gebruikelijke methode om leer (tuigen overleer) te verven. Volgens Handboek pp. 174-175 moet het te zwarten leer eerst op de nerfkant worden geschuurd met een mengsel van water en soda; Scholte p. 47 noteert dat het wordt gewassen met een oplossing van soda of ammonia; Van Herwijnen p. 306 spreekt van inwrijven met een soda- of ammoniakoplossing. De respondent van P 102 en 103 geeft als toelichting: „Na eerst het vet opgelost te hebben in sodabad”. Vervolgens wordt de nerfkant met een borstel (L 260) gezwart. Vergelijk voor het gebruikte zwartsel het lemma „zwartmiddel”. Het type „verven” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

zwarten: het type *zwarten* in: K 161, 195a; *zwartə*, L 262; **zwart maken:** *zwart maokə*, L 260; **verven:** *verrvə*, K 142; *vèrvə*, P 102, 103; leer — *vèrvə*, K 161a, 182.

ZWARTMIDDEL

(N 41, 314)

[Het middel, gebruikt om te zwarten. Scholte p. 47 omschrijft het als: „Een mengsel van ferrosulfaat, koperrood genaamd, en runnat, hetgeen neerkomt op het vormen van inkt. De klassieke methode is om in plaats van koperrood te gebruiken een aftreksel van oud en roestig ijzer op zuur bier, „lek” geheeten”. Handboek p. 176 geeft het volgende recept: men neme „Zuur oud bier, of ook wel goede

zure melk van de kaasmakerij afkomstig, men laat dit, wat men ook neemt twee à drie weken staan, waarna men de schuim die er op komt afscherpt (sic), doet er dan een paar flesschen beste wijnazijn op één ton bier- of melk bij, werpt er vervolgens eene goede hoeveelheid oud ijzer in, en nadat dit zoo eenige tijd gestaan heeft, is het goed om te gebruiken. Als men het gebruiken moet, kan men er naar gelang der hoeveelheid een weinig koperrood bij doen, gewoonlijk een half ons koperrood op een liter nat. In plaats van bier of melk, kan men ook zuur runnat nemen, maar moet deze dan zeer sterk zijn, en van goede zure run afkomstig”. De respondent van K 195a gaf geen direct antwoord, maar merkte op dat de in de vraag gegeven opsomming (naar Scholte) juist was; de respondent van K 161a en 182 antwoordde „koperlood en zuurnat”; de respondent van K 163 „koperlood van geroest ijzer”; de respondent van L 260 „koperrood, vroeger kwaad bier met geroest ijzer”; de respondent van L 262 „koperrood en oud bier of zuurnat”. De respondent van K 161 antwoordde „thans met anilinezwart”, hetgeen op een moderne(r) verfmethode wijst, vergelijk het lemma „anilineverven”. De respondent van P 102 en 103 noemde ijzersulfaat (d.w.z. koperrood), ijzerwater, daarmee wellicht doelend op het aftreksel van roestig ijzer op bier, en aniline, hetgeen naar analogie van het antwoord voor K 161 zou kunnen worden gelezen als „thans met aniline”. „Koperlood”, genoemd door de respondenten van K 161a, 163 en 182 (de respondent van K 163 lichte nog toe: „van geroest ijzer”) is nagenoeg zeker een verbastering van „koperrood”. Vergelijk voor het type „zuurnat” het gelijknamige lemma.]

koperrood: *koopəroot*, L 260; — en oud bier of zuurnat *koopəróót*, L 262; **koperlood (?)**: het type *koperlood* in: K 163; — en zuurnat *koopərlóót*, K 161a, 182; **ijzerwater:** — of aniline, ijzersulfaat *éézərwəotə*, P 102, 103; **ijzersulfaat:** ijzerwater of aniline, — *éézərsulfaat*, P 102, 103; **geroest ijzer:** kwaad bier met — *gəróəst éjzə*, L 260; **kwaad bier:** — met geroest ijzer *kaoj bier*, L 260; **oud bier:** koperrood en — of zuurnat *aaw bier*, L 262; **zuurnat:** koperlood en — *zūurnat*, K 161a, 182; koperrood en oud bier of — *zoernat*, L 262; de volgende typen betreffen vermoedelijk een modernere verfmethode: **aniline:** ijzerwater of —, ijzersulfaat *anūūliēnə*, P 102, 103; **anilinezwart:** het type *anilinezwart* in: K 161.

ANILINEVERVEN

[Kleuren van leer met anilinekleurstoffen, vóór het zg. dekverven. Van Herwijnen p. 306

1.1.2.2.

omschrijft het doel ervan als volgt: „vele leer-soorten een zo egaal mogelijk gewenste kleur te geven met kleurstoffen, die goed aan de leervezel gebonden worden, waarbij de wrijf-echtheid, zowel in natte als in droge toestand, goed moet zijn. Het nerfbeeld en de gevuldheid van het leer mogen daarbij niet slechter worden”. Het type „verven” komt ook voor in het gelijknamige lemma en in het lemma „zwarten”.]

anilineverven: *anelieneverve*, hetzelfde als ver-
ven, Brouwers; **verven:** *verve*, kleuren met
aniline-kleurstoffen (te onderscheiden van
dekverven, dat een later toe te passen bewer-
king is), Brouwers.

ANILINE

(N 41, 348)

[Verzamelnamen voor de kleurstoffen (basis-
che (kationische) kleurstoffen, zure kleurstof-
fen, beitskleurstoffen, substantieve of directe
kleurstoffen, ontwikkelings- en zwavelkleur-
stoffen), die aniline (een organische base,
verkregen uit kolenteer) tot grondstof hebben.
Vergelijk Van Herwijnen p. 307. Het type
„aniline” komt ook voor in het lemma
„zwartmiddel”.]

aniline: het type *aniline* in: K 195a;
annālīennā, K 183.

VERFVAT

(N 41, 349)

verfvat: het type *verfvat* in: K 195a; *verrafat*, K
142; de volgende opgave is meervoud: *ver-
faotā*, K 142.

DEKVERVEN

(N 41, 370)

[Leer afwerken met dekverf, volgens Van
Herwijnen p. 355 ten behoeve van „Het egaal
van tint maken van aniline gekleurd leer, het
meer afstotend maken tegen vuil, het geven
van een gemakkelijk onderhoud aan het leer
(geen vlekkenvorming door poetsen), het
minder opvallend maken van kleine nerf-
beschadigingen, het licht- en wrijfacht maken
van leer”.]

dekverven: het type *dekverven* in: K 195a;
dekverrvā, K 142; *dekferve*, verflaag opbren-
gen, Brouwers.

DEKVERF

(N 41, 371)

dekverf: het type *dekverf* in: K 163; *dekverraf*,
K 142; de volgende opgave is misschien het
meervoud van „dekverf”: *dēkvèrvā*, K 183.

DEKVERFSOORTEN

(N 41, 371)

[Vergelijk voor de verschillende soorten (ca-
seïne- of waterdekverven, collodiumdekver-
ven, plasticdekverven) Van Herwijnen pp.
358-380. Het type „celluloseverf” verwijst
naar de pigmentdrager bij collodiumdekverf,
te weten collodiumwol, d.i. (nitro)cellulose.]

I: caseïne- of waterdekverf: **waterv-
erf:** het type *waterv-
erf* in: K 195a; II: collodiumdekverf:
collodiumverf: de volgende opgave is meer-
voud: *koloodiējumvèrvā*, K 183; **collodium:** het
type *collodium* in: K 163; **celluloseverf:** het
type *celluloseverf* in: K 195a; III: plasticdek-
verf: **plasticverf:** de volgende opgave is meer-
voud: *plèstikvèrvā*, K 183.

SPUITEN

(N 41, 372)

[Verf op het leer brengen m.b.v. een spuitpis-
tool of een spuitmachine (vergelijk de gelijk-
namige lemmata).]

spuiten: het type *spuiten* in: K 195a; *spèutā*, K
142, 183; *spèute*, verf met kracht op het leer
brengen, Brouwers.

SPUITPISTOOL

(N 41, 372)

[Verfspuit in de vorm van een (hand)vuurwa-
pen, inz. een pistool.]

spuitrevolver: *spèutrevolver*, handmachine om
te spuiten, Brouwers; **revolver:** het type *revol-
ver* in: K 163.

SPUITMACHINE

[Vergelijk de semantische toelichting van
Brouwers.]

spuitmachine: *spèutmesjien*, machine om te
spuiten, Brouwers.

PLUCHEN

(N 41, 373)

[Verf uitstrijken op het leer d.m.v. een
„plankje met pluche overtrokken, waar tussen
zich een schuimrubber laagje bevindt om
strepenvorming op het leer door te hard
drukken met deze plucheborstel te voorko-
men”, Van Herwijnen p. 365, dan wel d.m.v.
een pluchemachine. Het type „uitstrijken”
komt ook voor in de lemmata „strijken”,
„uitstrijken” en „uitzetten”.]

pluchen: het type *pluchen* in: K 195a; *pluusje*,
verf op leer strijken door middel van een met
pluchestof bekleed plankje, Brouwers; **uit-
strijken:** *èutstrèkā*, K 142.

PLUCHEMACHINE

(N 41, 374)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

pluchemachine: het type *pluchemachine* in: K 195a; *pluusmesjien*, machine om te pluchen, Brouwers.

FIXEREN, VAN DE VERF

(N 41, 377)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. Het type „fixeren” komt ook voor in het gelijknamige lemma en in het lemma „schoonwassen”.]

fixeren: het type *fixeren* in: K 195a; *fiekséere*, stof op de deksverf spuiten om deze duurzaam te maken, Brouwers.

FIXEER

(N 41, 378)

[Het middel, gebruikt om de verflaag te fixeren.]

fixeer: het type *fixeer* in: K 195a; *fiekséer*, stof waarmee gefixeerd wordt, Brouwers.

VERVER

(N 41, 347)

[Degene die verft.]

verver: het type *verver* in: K 195a; *vervør*, K 142; *verver*, werkman belast met het verven, Brouwers.

VERFMEESTER

(N 41, 375)

[Degene die aan het hoofd staat van de ververij. De semantische toelichting van Brouwers is te eng, vergelijk Van Herwijnen p. 322 (taken van de verfmeester bij het anilineverven). Het type „verver” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

verfmeester: het type *verfmeester* in: K 195a; *verfmistar*, K 142; *verfmister*, ook „verver”, hoofd van de afdeling waar men deksverf aanbrengt, Brouwers; **verfbaas:** *verfbaos*, K 163; **verver:** *verver*, zie verfmeester, Brouwers.

VERVERIJ

(N 41, 376)

[De afdeling of ruimte waar wordt geverfd.]

ververij: het type *ververij* in: K 163, 195a; *vervørj*, K 142; *ververij*, afdeling waar het leer geverfd wordt, Brouwers; **spuiterij:** *spèùtaréj*, K 183.

—3.5. De vleeskant op gelijke dikte brengen

FALZMACHINE

(N 41, 327)

[De volgens Scholte in de machinale looierij gebruikte machine om overleer te schaven (egaliseren), vóór het vetten: „Na het looien wordt het overleer allereerst machinaal geschaafd. Op een cylinder zijn verschillende spiraalvormige messen aangebracht en wel zoodanig, dat zij van uit het midden van den cylinder waarop ze zijn bevestigd, naar 2 zijden in tegengestelde richting loopen en dus de neiging hebben het te „falzen” leer altijd glad uit te breiden”. Vergelijk idem, pp. 77-78 en de afbeelding t.o. p. 77. „Falzen” (d.) betekent afstoten, gezegd van huiden.]

falzmachine: het type *falzmachine* in: K 195a; *falsmasien*, K 183.

SCHAVEN, VAN LEER

(N 41, 320a)

[Het leer na het vetten aan de vleeskant uitdunnen c.q. op gelijke dikte brengen, met een schaafmes of met een schaafmachine (vergelijk die lemmata); ter vervanging van het schaven vóór de looiing (vergelijk het lemma „schaven, van de huid”) of als nabewerking (in de touwerij) na dat schaven. Het type „natschaven” (volgens de respondent machinaal) staat tegenover „droogschaven” (vóór de looiing). Het type „schaven” komt ook voor in de lemmata „schaven, van de huid” en „stoten”.]

schaven: het type *schaven* in: K 161, 195a; *schaovø*, K 142, 161a, 163, 182, L 262, P 102, 103; **natschaven:** *natschaovø*, K 183.

SPIEGELSCHAVEN

[De zg. „stuit” (vergelijk dat lemma) of „spiegel” met een schaafmes en een blanchermes aan de vleeskant glad afwerken. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

spiegelschaven: het type *spiegelschaven* in: K 161.

SCHAAFSEL

(N 41, 329)

[Vergelijk de semantische toelichtingen van Brouwers.]

schaafsel: het type *schaafsel* in: K 161, 195a; *schaofsøl*, K 142, 161a, 182, L 260, 262; *schaofsøl*, leerafval ten gevolge van schaven, Brouwers; **schaveling:** het type *schaveling* in: K 163, 195a; *schaoføling*, P 102, 103; *schaoveiling*, leerafval ten gevolge van schaven, Brouwers.

1.1.2.2.

BLANCHEREN

(N 41, 315; N 60, 228b)

[Het leer na het vetten aan de vleeskant uitdunnen, op gelijke dikte brengen en schoon afschaven, m.b.v. een blancheermes. Uit een toelichting van de respondent van P 102 en 103, Scholte fig. 5, de vorm van de desbetreffende realia in het Schoenenmuseum te Waalwijk en uit Handboek pp. 171-172 kan worden afgeleid dat blancheren verschilt van schaven op grond van a) de vorm van het gebruikte werktuig (vergelijk de lemmata „schaafmes” en „blancheermes”) en b) de vorm van het gebruikte werkblad (de „schaafboom” voor het schaven, een tafel (P 102 en 103), „een hardsteen eenigszins schuin staande tafel”, Handboek p. 172 voor het blancheren. Het mag in dit kader opmerkelijk worden genoemd dat de respondent van P 102 en 103 aan beide bewerkingen de term „schaven” hecht. Dit type komt ook voor in de lemmata „schaven, van de huid”, „stoten” en „schaven, van leer”.]

blancheren: het type *blancheren* in: K 161, 163; *blansjéérə*, L 262; *blanzjéérə*, K 161a, 182, L 260; afsteken en dan – het type *blancheren* in: K 195a; *blanzjeeren*, Langstraat, het leder blank snijden met een blanzjeermes (Fr. *blanchir*), hs 1756; **schaven:** *schaovə*, K 142, P 102, 103.

BLANCHEERMES

(N 41, 316; N 60, 228c)

[Het werktuig, gebruikt om te blancheren: een dun, breed, stalen mes, op de snee licht gerond, in een houten handvat. Het wordt op dezelfde wijze geslepen als het schaafmes; vergelijk dat lemma. Het type „schaafslikker” houdt hoogstwaarschijnlijk verband met het

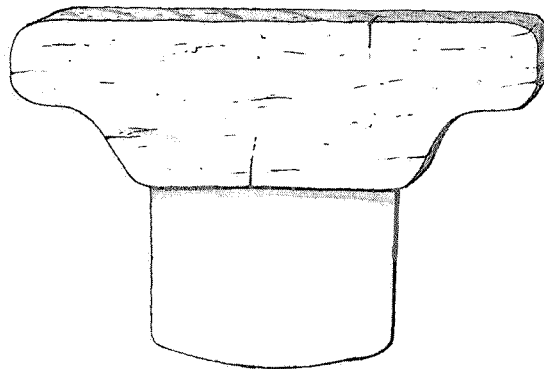
feit dat het blancheermes eenzelfde soort handvat heeft als en qua vorm lijkt op de (m.n. de glazen) uitzetter; vergelijk het lemma „glanzer”.]

blancheermes: het type *blancheermes* in: K 161, 163, 195a; *blansjéérmés*, L 262; *blanzjéérmés*, K 161a, 182, L 260; *blansjéjrmés*, P 102, 103; *blanzjeermes*, Langstraat, gereedschap van den leerlooier (zie blanzjeeren), hs 1756; **schaafslikker:** *schaofslikkər*, P 102, 103.

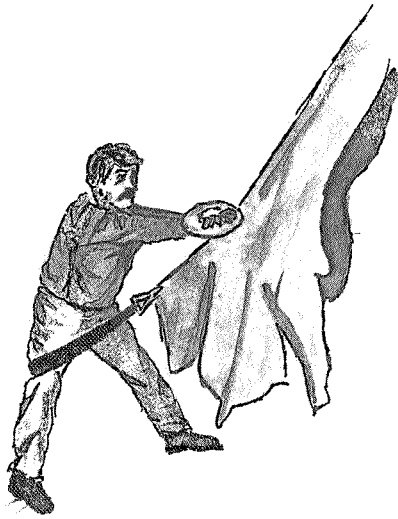
SLICHTEN

(N 41, 342)

[Het leer aan de vleeskant uitdunnen c.q. gelijk van dikte maken m.b.v. een slichtmaan; in plaats van schaven of blancheren (Handboek p. 171) of – als grove bewerking – voorafgaand aan het (fijnere) blancheren (Scholte p. 47). Handboek p. 171 noteert erover: „Het slechten van het leder is van zeer oude datum en wordt tegenwoordig (sc. 1889) niet veel meer gedaan”. De respondent van L 260 (geboren in 1888) tekende aan dat zijn vader nog had geslicht; hijzelf had klaarblijkelijk enkel geblancheerd of geschaafd. Scholte daarentegen noemt in 1911 het slichten zonder enigerlei kanttekening over het vóórkomen ervan. De hier bedoelde procedure wordt door Willekens 1946 p. 12 als volgt geschetst: „Het slichten geschiedt op een slichtboom of slichtraam. Dit bestaat uit een constructie van een vaste en een losse balk bevestigd aan den zolder. De huid wordt tusschen beide balken vastgezet. De onderzijde wordt in twee vattangen geklemd, verbonden door een riem, waarin de leertouwer stapt om zodoende de huid strak te trekken. Het ronde slichtmes heeft een opening in het midden afgezet door een leeren rand ter bescherming van de handen. De touwer gaat met beide handen in de

Tek. 15: Blancheermes.

Tek. 16: Slichten.

opening, houdt aldus de slichtmaan of slichtmes vast en schraapt over de vleeschzijde van de huid, ze op deze wijze uitdunnend en gelijk makend". Deze omschrijving komt overeen met hetgeen te zien is op de afbeelding bij Scholte t.o.p. 47. Vergelijk voorts de lemmata „slichttang”, „slichtriem” en „slichtmaan”.]

slichten: het type *slichten* in: K 195a; *slichtə*, K 142, 161a, 182, L 262; de toelichting bij de volgende opgave is niet geheel correct (men leze „gelooiden huiden” i.p.v. „huiden”): *slichten*, Langstraat, de huiden kaal maken, hs 1756.

SLICHTTANG

(N 41, 343)

[Elk van beide tangen aan het uiteinde van de slichtriem, gebruikt om het te slichten leer onderaan vast te klemmen. Vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „slichten”. Het type „tang” komt ook voor in het lemma „trektang”.]

slichttang: de volgende opgave is meervoud: *slichttangə*, L 262; de volgende opgave is enkelvoud: de toelichting bij de volgende opgave is niet geheel correct (men leze „gelooiden huiden” i.p.v. „huiden”): *slichttang*, Langstraat, tang waarmee dan (sc. bij het slichten) de huid wordt vastgehouden, hs 1756; **vattang**: de volgende opgave is meervoud: het type *vattangen* in: K 195a; **tang**: de volgende opgave is meervoud: *tangə*, K 142.

SLICHTRIEM

(N 41, 344)

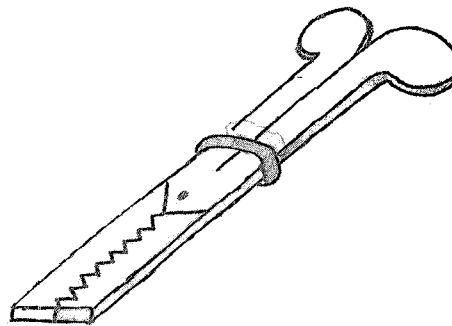
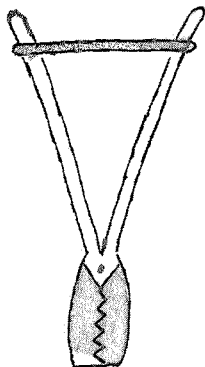
[De riem, aan de beide uiteinden via een tang met het te slichten leer verbonden, waarmee de touwer het leer straktrekt; vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „slichten”. Het type „riem” komt ook voor in het lemma „wetriem”.]

riem: het type *riem* in: K 195a; de volgende opgave is meervoud: *rĭemmə*, L 262.

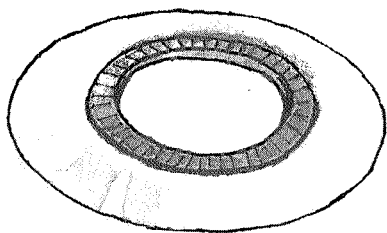
SLICHTMAAN

(N 41, 345)

[Het cirkelvormige, naar de buitenkant toe afgeplatte stalen mes met een groot rond gat in het midden, gebruikt om te slichten. Het is

Tek. 17: Slichttangen (twee typen).

Tek. 18: Slichtmaan.

rondom het gat met leer bekleed, ter bescherming van de handen. Vergelijk Kasteleijn p. 83, Scholte p. 47, de realia in het Schoenenmuseum te Waalwijk en de semantische toelichting bij het lemma „slichten”. Het type „slichtmes” komt ook voor in het lemma „kapmes”.]

slichtmaan: *slichtmaon*, Langstraat, werktuig waarmee men dat (sc. slichten) doet (maan of cirkelvormig gebogen stalen mes, met een gat er in), hs 1756; **maan:** het type *maan* in: K 161, 163, 195a; *maon*, K 142, L 262; *moon*, maanvormige stalen schijf voor het gladmaken van huiden, gewoonlijk met een gat als handvat, De Bont; **slichtmes:** het type *slichtmes* in: K 195a.

—3.6. Bewerkingen i.v.m. de nerftekening

KRISPELEN

(N 41, 331)

[Leer bewerken met een krispelbord of met een krispelmachine (vergelijk die lemmata) om het soepel te maken en de nerftekening beter te doen uitkomen. Over de wijze waarop dit (met de hand) gebeurt zegt Krecke p. 566: „Het gedeelte van het leder, dat gekrispeld moet worden, buigt men om, zoodat de nerfzijden op elkander komen te liggen. Nu beweegt men het krispelhout heen en weder, waardoor de plooi insgelijks heen en weder wordt bewogen. Daardoor komt de nerf te voorschijn”. Scholte p. 47 spreekt van „rollen en (. .) wrijven, met de nerf op elkaar”. Wilkens 1946 p. 11 noteert evenwel: „De huid wordt dubbelgeslagen met de nerfzijde naar buiten. Men zet het krispelbord op de vouw en beweegt het krispelbord voorwaarts, waardoor de huid over elkaar gaat rollen”. Volgens Kasteleijn pp. 33-34 wordt zowel de nerf- als de vleeskant gekrispeld. Het is overigens opmerkelijk dat noch Kasteleijn, noch Handboek melding maken van het ombuigen of dubbelslaan van het leer. Volgens Handboek p. 172 krispelt men „over langs en over breed

of ook wel uit de vier klauwen”, volgens Kasteleijn pp. 33, 34 op de nerf- en daarna de vleeskant „uit vier kwartieren” (vetleer) of „over den nerf, tweemaal, in eene schuinsche richting”, waarna „in vier of zes richtingen, over de vleeschzijde” (leer van zuigers en pinken). „Paumeller” is Frans voor „krispelen”. De in dit lemma voorkomende (helaas niet zeer heldere) opgaven van Brouwers hebben klaarblijkelijk uitsluitend betrekking op krispelen met de krispelmachine.]

krispelen: het type *krispelen* in: K 161, 163, 195a; *krispələ*, K 161a, 182, L 260, 262; *krispələ(n)*, benaming voor een van de bewerkingen die het leder in de leerlooierij ondergaat, nl. mals en plooibaar maken, De Bont; *krispelen*, Langstraat, met het „krispelbord” het leder glad maken, hs 1756; *krispele*, soepel maken van het leer door rollen, en wel met de nerf tegen de rol aan; zie ondertrekken, Brouwers; **kerspen:** *kerspen*, de getaande en geschaafde huiden met de kersp slap en plooibaar maken, Corn. Vervl.; *kerpsen*, hetzelfde als kerspen, Corn. Vervl. A.; het volgende (vernederlandste) type is afgeleid van het franse werkwoord „paumeller”: **paumelleren:** *pòmèlèèra*, P 102, 103; het volgende type is een denominatief bij het franse woord „paumelle”: **paumellen:** bij de volgende opgave leek, volgens de spelling van de respondent, de klemtoon op de eerste lettergreep te liggen; wellicht is hier sprake van een spellingsfout: *pommələn* (of: *pomellən?*), K 195a; *pomellen*, bewerking om den nerfkant van het vel meer te doen vooruitkomen, de vleeschzijde in te drukken en het leder malscher te maken; na deze bewerking vertoont het leder rimpelingen; dient bijzonder voor het pinkleder, Corn. Vervl. A.; **ondertrekken:** *òndertrekke*, soepel maken van leer door rollen met de nerf aan de buitenzijde, d.i. niet tegen de rol aan; zie krispelen, Brouwers.

KRISPELBORD

(N 41, 333)

[Het werktuig, gebruikt om te krispelen: een aan de bovenzijde vlak, aan de onderzijde gebogen stuk hout, dat meestal is voorzien van een riem in de breedte aan de bovenzijde waaronder de hand wordt gestoken. De grotere borden hebben links op de bovenzijde een schuin opstaande greep voor de hand, en rechts een riem waaronder de arm wordt gestoken; op het uiteinde rechts bevindt zich soms een (leren) kussentje. Afhankelijk van de te krispelen leersoort en de beoogde nerf is het krispelbord voorzien van evenwijdige groeven in de breedte in het hout aan de onderzijde, met kurk bekleed, of aan de onderzijde voor-

zien van een gegroefde koperen of loden plaat. Vergelijk Handboek pp. 172, 184, Krecke p. 566, en Willekens 1946 p. 11. De respondent van K 161 tekende bij zijn opgave „krispelbord” een bord zonder, en bij zijn opgave „magriet” een bord met handvat; de respondent van P 102 en 103 tekende bij zijn opgave „pòmèl” een bord met handvat, en vermeldde voorts dat het bord aan de onderzijde voorzien was van kurk. Vergelijk voor het type „magriet” Van Dale onder „magriet”. „Paumelle” (fr.) betekent „krispelbord”; vergelijk voorts de typen „paumelleren” en „paumellen” in het lemma „krispelen”.]

krispelbord: het type *krispelbord* in: K 161, 163, 195a; *krispəlbòrt*, K 161a, 182, L 260, 262; *krispəlburt*, het aan ééne zijde gebogen en van evenwijdige groeven voorzien stuk hout waarmee het leder wordt gekrispeld, De Bont; *krispelbord*, Langstraat, een gebogen, veelal houten, bord met lederen handvatsels, waarmee over het leder gestreken wordt; dit bord noemt men ook „magriet”, hs 1756; *krispəlbòrt*, vero., platen waarmee vroeger gekrispeld werd; het geschiedde met de hand, Brouwers; **krispelhout:** *krispəlhàwt*, hetzelfde als krispelbord, De Bont; **kersp:** *kersp*, werktuig, bestaande uit een houten afgerond blokje, dat dient om het leder te kerspen, d.i. malsch en plooibaar te maken, Corn. Vervl.; *kerps*, hetzelfde als kersp; er zijn twee soorten van kerspen: de „platte kersp”, met een glad leder bekleed en dienende om het leder langs den vleeschkant te bewerken; en de „gekertelde kersp”, dienende om den nerfkant te behandelen, Corn. Vervl. A.; **kerspblok:** *ke(r)spblok*, hetzelfde als kersp, Corn. Vervl. A.; *kerpsblok*,

hetzelfde als kersp, Corn. Vervl. A.; **magriet:** het type *magriet* in: K 161; *magriet*, Langstraat, hetzelfde als krispelbord, hs 1756; **paumelle (fr.):** *pòmèl*, P 102, 103; *pomel*, klemt. op mel, werktuig met gebogen vlak, waarmee men de vellen pomelt, Corn. Vervl. A.

KRISPELMACHINE

(N 41, 335)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

krispelmachine: het type *krispelmachine* in: K 195a; *krispəlmesjien*, machine om te krispelen, Brouwers.

SOORTEN NERFTEKENING

(N 41, 332)

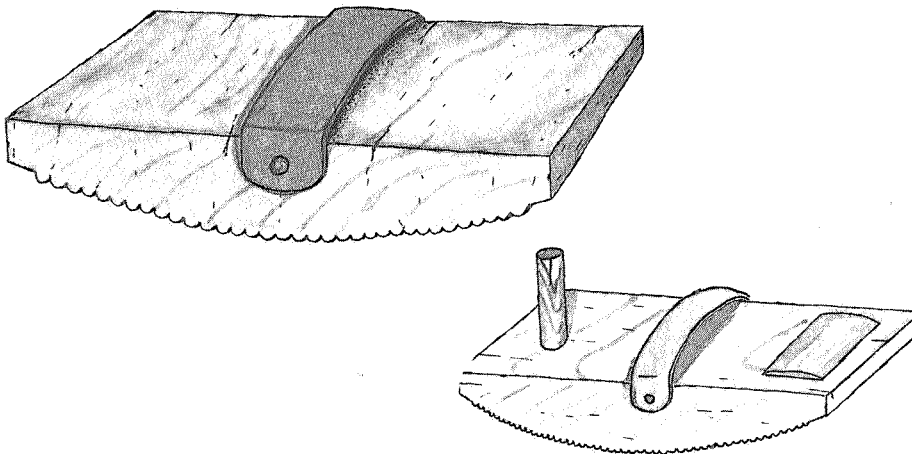
[Benamingen voor de door het krispelen veroorzaakte nerftekening. „Friese” en „ronde” nerf zijn volgens Scholte p. 47 identiek. Bij het type „carreetje” zou men ook kunnen denken aan een d.m.v. prenten (vergelijk dat lemma) aangebrachte nerftekening.]

friese nerf: het type *friese nerf* in: K 161, 195a; **ronde nerf:** *rònda nèrrəf*, L 260; **gebroken nerf:** *gəbróókə nèrrəf*, L 262; het volgende type is afgeleid van het franse woord „carré”: **carreetje:** de volgende opgave is meervoud: *karééjkəs*, P 102, 103.

PANTOFFELEN

(N 41, 384)

[Van Dale omschrijft „pantoffelen” als: „Leer glanzend maken door het met de vleeszijde op een tafel te leggen en het vervolgens met het

Tek. 19: Krispelbord.

1.1.2.2.2.

pantoffelhout (sc. „gereedschap met een kurklaag aan de onderzijde”) te poetsen”; de respondent zegt evenwel: „Rollen in dubbel en in alle richtingen om soepel te maken”. Wellicht betreft het een soort kripelen (vergelijk de toelichting van de respondent) met een met kurk bekleed kripelbord (vergelijk Van Dale).]

pantoffelen: het type *pantoffelen* in: K 195a.

PRENTEN

(N 41, 335)

[Met de hand of de machine onder druk een motief of tekening in het leer persen, o.a. om het de tekening van exotische leersoorten te geven; inz. bij splitleer. De semantische toelichting van Brouwers bij „prente” is te eng, daar ze slechts betrekking heeft op één van de manieren waarop een motief of tekening in het leer kan worden aangebracht (nl. d.m.v. een plaat). Van Dale noteert onder „chagrineren”: „Reliëftekening in leer persen”; onder „greineren”: „Een oppervlakte ruw maken, korrelen”. Vergelijk „grain” (fr., eng.), nerf. De typen „rollen” en „inrollen” zijn verplaatst naar het lemma „rollen”. Vergelijk voorts de lemmata „rollen” t/m „prentmachine”.]

prenten: het type *prenten* in: K 195a; *prentə*, K 142, 163; *prentə*, K 161a, 182, L 260, 262, P 102, 103; *prente*, leer persen onder een plaat met een bepaalde nerftekening, Brouwers; **chagrineren:** het type *chagrineren* in: K 195a; *sjachriñénéerə*, L 262; **greineren:** *grèjnèerə*, P 102, 103.

ROLLEN

(N 41, 335)

[Prenten met een rol, met de hand of machinaal. Vergelijk voorts de lemmata „rol” t/m „prentmachine”. Het type „rollen” komt ook voor in het lemma „oprollen”.]

rollen: *rólłə*, L 262; **inrollen:** *inrólłə*, P 102, 103.

ROL

(N 41, 336)

[De van een motief of nerftekening voorziene cylinder, gebruikt om te prenten. Het type „leerrol” werd door de desbetreffende respondent opgegeven als verzamelnaam voor de hand- en de veerrol (vergelijk die lemmata). Van de opgaven onder het type „rol” is onduidelijk wat er precies wordt bedoeld; de benoemde zaak kan identiek zijn met de hand- of de veerrol, of (als pars pro toto) de prentwagen of zelfs de prentmachine, voor zover deze van een rol is voorzien. Vergelijk de gelijknamige lemmata.]

leerrol: *lééról*, K 161a, 182; **rol:** het type *rol* in: K 163; *ról*, L 260, 262.

HANDROL

(N 41, 336)

[De (ijzeren) cylinder, gevat in hout, tussen twee handvatten, voorzien van een motief of nerftekening, gebruikt om met de hand te prenten. Vergelijk Willekens 1946 p. 12.]

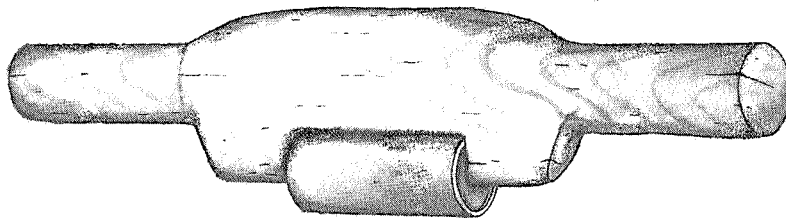
handrol: het type *handrol* in: K 195a; *hantról*, K 161a, 182.

PRENTWAGEN

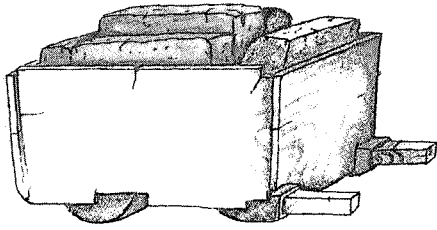
(N 41, 337)

[Volgens Willekens 1946 p. 12 kan bij het prenten met de hand ter verhoging van de druk gebruik worden gemaakt van een met keien verzwaard wagentje, met twee handvatten, met onderin een rol. Scholte t.o. p. 47 geeft een afbeelding waarop een dergelijk wagentje te zien is: de rol bevindt zich onderin in het midden (in plaats van wielen), de handvatten bevinden zich aan de voorzijde, het geheel wordt heen en weer gereden over het op de werktafel uitgespreide leer. Het type „prentrol” is klaarblijkelijk een pars pro toto.]

prentrol: het type *prentrol* in: K 195a.

Tek. 20: Handrol.

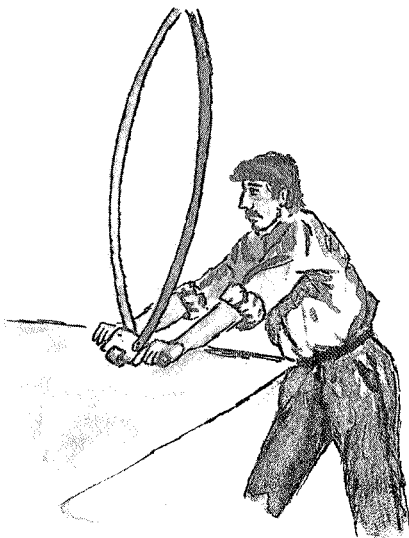

tek. 21: Prentwagen.

VEERROL

(N 41, 336)

[Gebruikt om met de hand te prenten. De respondent van K 161a en 182 licht toe: „Met veerbeugel aan het plafond”; bij de typen lijkt dan ook sprake van een pars pro toto. Scholte t.o. p. 46 geeft een afbeelding van „het chargineren van overleer met den veerbeugel”: een cylinder, gevat in hout, tussen twee handvatten (m.a.w.: een handrol), waaraan twee smalle repen zijn vastgemaakt die naar een vast punt in het plafond lopen (de veer?). Het lijkt zeer aannemelijk dat d.m.v. deze constructie de druk op het te prenten leer kan worden vergroot; hoe en waarom is evenwel niet duidelijk.]

Tek. 22: Veerrol.

veerrol: *veeról*, K 161a, 182; **veerbeugel:** het type *veerbeugel* in: K 195a; **beugel:** *beugel*, L 260.

BEUGELPERS

(N 41, 336)

[Gebruikt om te prenten. Gezien de toelichting van de respondent („Bij de machinelooiing”) betreft het een machine.]

beugelpers: het type *beugelpers* in: K 163.

PERS

(N 41, 336)

[Gebruikt om te prenten. Het betreft hoogstwaarschijnlijk (voor K 195a) resp. zeker (voor K 142) een machine. Het type „pers” komt ook voor in het lemma „persmachine”.]

pers: het type *pers* in: K 195a; *pers*, K 142.

PRENTMACHINE

(N 41, 341)

[De machine, gebruikt om te prenten. Scholte p. 48 noemt in dit kader de „altera”: „In deze machine wordt het leer op een langen band uitgespreid, vervolgens beweegt onder dien band een wagentje, waarop zich een smalle cylinder van ongeveer 40 c.M. diameter bevindt, waardoor het op den band uitgespreide leer geperst wordt tegen een door stoom verhitte plaat, waarop de gewenschte teekening en relief is aangebracht”.]

prentmachine: het type *prentmachine* in: K 195a; *prentmäsjiën*, K 142; *prentmäsien*, K 163.

PRENTPLAAT

(N 41, 339)

[De plaat (vergelijk de semantische toelichting bij het lemma „prentmachine”), gebruikt om te prenten. Het type „rol” is verplaatst naar het gelijknamige lemma. Het type „plaat” komt ook voor in het lemma „rug”.]

prentplaat: het type *prentplaat* in: K 195a; *prentplaat*, K 142; *prentplaat*, plaat waarmee geprent wordt, Brouwers; **prent:** *prènt*, L 260; **greineerplaat:** *grènéerplaat*, P 102, 103; **plaat:** het type *plaat* in: K 163.

PRENT

(N 41, 338; N 41, 340)

[Het motief of de tekening op de plaat of rol, resp. de afdruk van de plaat of rol in het leer. Het type „prent” komt ook voor in het lemma „prentplaat”. Het type „nerf” komt ook voor in de lemmata „nerfkant”, „nerf”, en „nerf, bij splitten”.]

prent: het type *prent* in: K 195a; *prent*, K 142; *prènt*, K 161a, 182, L 262, P 102, 103; de volgende opgave is meervoud: *prentən*, K 163; de volgende opgave is enkelvoud: *prent*, afdruk

1.1.2.2.2.

in het leer aangebracht, Brouwers; **nerftekening**: *naerftéekening*, afbeelding in een prentplaat die in het leer wordt gedrukt; de aftekening van de prentplaat in het leer, Brouwers; **nerf**: *nèrrəf*, L 260.

BUGELEN/BÜGELN

(N 41, 381)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

bugelen/bügel (du.): het type *bugelen* in: K 163, 195a; *büggələ*, K 142; *buugele*, leer persen met een gladde plaat, d.i. een plaat zonder nerftekening, zodat de originele nerftekening blijft, maar gladder wordt, Brouwers.

BUGELPLAAT/BÜGELPLAAT

(N 41, 382)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

bugelplaat/bügelplaat: het type *bugelplaat* in: K 195a; *büügəplaoit*, K 142; *buugelplaoit*, plaat die bij het bugelen op het leer wordt gedrukt, Brouwers.

BUGELMACHINE/BÜGELMACHINE

(N 41, 383)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

bugelmachine/bügelmaschine: het type *bugelmachine* in: K 195a; *büügəlməsjiën*, K 142; *buugelmesjien*, machine waarmee men bugelt, Brouwers.

SCHUREN

(N 41, 365)

[Van leer, op de nerfkant; met fijn schuurpapier, of met een schuurmachine. Vergelijk voorts de semantische toelichting van Brouwers. Deze bewerking vindt klaarblijkelijk plaats ná het anilineverven, vóór het dekverven, vergelijk Van Herwijnen pp. 325, 331, 358. Vergelijk voor de typen „buffen” en „afbuffen” (de term „afbuffen” wordt gebruikt door Van Herwijnen p. 358) het engelse „to buff”, polijsten.]

schuren: *schüürə*, K 183, P 102, 103; *schuure*, hetzelfde als buffen, Brouwers; **afschuren**: *afschuure*, hetzelfde als buffen, Brouwers; **slijpen**: het type *slijpen* in: K 163, 195a; *slijpə*, K 142; *slèəpə*, K 183; **buffen**: het type *buffen* in: K 195a; *buffe*, het heel fijn afschuren van de nerf van het leer om kleine oneffenheden en/of lichte beschadigingen te verwijderen, Brouwers; **afbuffen**: *avbuffe*, hetzelfde als buffen, Brouwers.

SCHUURDER

(N 41, 367)

[Degene die schuurt.]

schuurder: het type *schuurder* in: K 195a; *schuurder*, werkmán met het schuren belast, Brouwers.

SCHUURMACHINE

(N 41, 368)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

schuurmachine: het type *schuurmachine* in: K 195a; *schüürmasjiën*, P 102, 103; *schuurmesjien*, machine om te schuren, Brouwers.

SCHUURSEL

(N 41, 369)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

schuursel: het type *schuursel* in: K 195a; *schuursel*, afval dat door schuren vrij komt, Brouwers.

BORSTELLEN, VAN GESCHUURD LEER

[Het type „borstelen” komt ook voor in het lemma „borstelen”.]

borstelen: *börstele*, afvegen met een borstel om het schuursel te verwijderen, Brouwers.

SCHUURDERIJ

(N 41, 366)

[De afdeling of ruimte waar wordt geschuurd.]

schuurderij: het type *schuurderij* in: K 195a; *schuurderij*, afdeling waar het schuren plaats vindt, Brouwers.

—3.7. Glanzen

GLANZEN

(N 41, 317; N 41, 379)

[Leer aan de nerfkant glanzend maken, na het vetten (indien het wordt gevefd: na het vetten), door strijken met een glazen uitzetter (vergelijk het lemma „glanzer”) of machinaal op de glansstootmachine. De respondent van P 102 en 103 glansde als volgt: het leer werd ingerost („inrössə”) met bloempap, waarna de vezel werd gladgestreken. „int dróóch”, d.w.z., in droge toestand. De semantische toelichting uit hs 1756 behandelt enkel een neveneffect van het glanzen.]

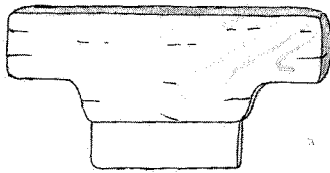
glanzen: het type *glanzen* in: K 195a; *glanzə*, K 161a, 182, L 262; *glaanzə*, K 142, 183;

glansstoten: het type *glansstoten* in: K 161, 163, 195a; *glaanstootə*, K 142; *glaanstóótə*, K 183; **glans opleggen:** *glans ópléggə*, L 260; **glaceren:** *glaséjra*, P 102, 103; *glazeeren*, Langstraat, de plooiën en „putten” die nog in het leder mochten zijn, uitzetten (d.i. glad maken) met een glazen „uitzetter”, hs 1756.

GLANZER

(N 41, 318)

[Het werktuig waarmee met de hand wordt geglansd: een aan de onderzijde licht gerond, dik stuk glas, in een houten handvat. Qua vorm wijkt het niet af van de uitzetter. Vergelijk Scholte fig. 5 en de realia in het Schoenenmuseum te Waalwijk. De typen „uitzetter” en „slikker” komen ook voor in het lemma „uitzetter (werktuig)”.]

tekening 23. Glanzer

glanzer: het type *glanzer* in: K 195a; **glansstoter:** het type *glansstoter* in: K 161; *glanstóótər*, L 262; **glaceerder:** *glåseerdər*, werktuig dienende om leer glad te maken, De Bont; **glas:** *glas*, P 102, 103; **uitzetter:** *ójtséttər*, L 260; glazen — *èùtséttər*, L 262; *uitzetter*, Langstraat, zie bij „glazeeren”, hs 1756; **slikker:** glazen — *slikkər*, P 102, 103.

GLANSSTOOTMACHINE

(N 41, 380)

[De machine waarmee wordt geglansd.]

glansstootmachine: het type *glansstootmachine* in: K 195a; *glaanstóótmasjĕn*, K 183; *glaanstootmäsĕjĕn*, K 142.

—4. Enkele leersoorten

[In deze paragraaf zijn enkele lemmata geplaatst die niet passen bij de terminologieën van de schoenmaker en de zadelmaker; voor de algemene woordenschat zijn ze wellicht te weinig algemeen.]

LEERSOORTEN MET APARTE NERF

(N 41, 386)

[De typen „buffelnerf”, „grove kroko”, „kleine kroko” (lees: krokodilleleer), „vissenerf”, „slangenerf” en „kalfsnerf” benoemen hoogstwaarschijnlijk leer dat van een kunstmatige nerftekening is voorzien (dat is „geprent”, vergelijk het lemma „prenten” in de paragraaf over de leerlooierij). Een „friese nerf” is het gevolg van het krispelen van het leer (vergelijk de lemmata „krispelen” en „soorten nerftekening” in de paragraaf over de leerlooierij). De betekenis van het type „juteleer” is onduidelijk; doelde de respondent op leer dat een tekening als van juteweefsel heeft of op kunstleer?]

buffelnerf: het type *buffelnerf* in: K 195a; **kalfsnerf:** *kalfsnèèrəf*, K 183; **slangenerf:** *slangənèèrəf*, K 183; **vissenerf:** *vissənèèrəf*, K 183; **friese nerf:** het type *friese nerf* in: K 195a; **generft leer:** *gənèèrəft lèèr*, K 183; **grove kroko:** *gròvə krookoo*, K 183; **kleine kroko:** *klèènə krookoo*, K 183; van het volgende type is de betekenis onduidelijk: **juteleer:** het type *juteleer* in: K 195a; **suède:** het type *suède* in: K 163; **nappa:** het type *nappa* in: K 163; **juchtleer:** *juchtleer*, K 142; het volgende type is meer algemeen: **chroom:** *groom*, K 142.

NATUREL

(N 41, 350)

[Gezegd van ongekleurd leer. De toegift „juchtleer” (K 142) is verplaatst naar de paragraaf over de schoenmakerij.]

naturel: *natüürèl*, K 161a, 182; — leer: het type *naturel* in: K 195a; **blank:** — leer: *blaank*, K 163.

VETLEER

(N 41, 303)

[Leer dat na het looien is gevet, inz. door vetliquoren. Vergelijk de lemmata „vetliquoren” en „vetliquor” in de paragraaf over de leerlooierij. Van Dale zegt bij „vetle(d)er”: „Sterk, waterdicht leer verkregen door een speciale behandeling der huiden bij het looien, dat met vet of traan gesmeerd wordt om het lenig te houden.” Van Dale lijkt onder „vetleer” *vetgelooïd* leer te verstaan.]

vetleer: het type *vetleer* in: K 163, 195a; *vetlaer*, K 142; *vétleer*, K 161a, 182; *vétléér*, L 262; *vetlaer*, leer dat het vetliekeere heeft ondergaan, Brouwers; **chroomvetleer:** het type *chroomvetleer* in: K 163.

GRAUWLEER

(N 41, 305)

[Vraag N 41, 305 vroeg naar de benaming van „niet getraand bovenleer”, met als suggestie „grauwleer”. Vergelijk echter de toelichting van de respondent van L 262: „Was niet zwart en werd vaak aan de vleeszijde gebruikt, werd gesmeerd en geblancheerd. Voor militaire schoenen (hoge).” „Rundsbox” is volgens Van Dale met chroom geloid leer van Europese runderen. Het is onduidelijk of dit type hier thuishoort.]

grauwleer: het type *grauwleer* in: K 195a; *gröwlaer*, L 260; *grawléér*, L 262; **rundsbox:** *runsboks*, K 142.

TECHNISCH LEER

(N 41, 404)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

technisch leer: het type *technisch leer* in: K 195a; *technies laer*, K 142; *téchniës laer*, L 262; *technies laer*, *technies leer*, *leer* bestemd voor allerlei technische doeleinden: men onderscheidt er, al naargelang de bestemming veel soorten, zoals: *baggerzakkenleer*, *broekenleer* (waarbij weer *frotteerbroeken* en *kambroeken*), *drijfriemenleer*, *fRICTIELEER*, *kabelriemenleer*, *manchettenleer*, *pickerleer*, *slangenleer*, *slagriemenleer*, *snarenleer*, Brouwers; de volgende typen zijn meer specifiek: **drijfriemenleer:** *drèëfriemlaer*, K 142; **drijfriemenleer:** *drèëfriëmmaléjr*, P 102, 103; **riemenleer:** *rîëjmléjr*, P 102, 103; **riemenleer:** *rîëmmalèèr*, K 161a, 182.

MILITAIR LEER

(N 41, 413)

[Leer dat wordt gebruikt voor (onderdelen van) militaire uitrustingen. Het type „tuigleer” (K 142) is verplaatst naar de paragraaf over de zadelmakerij.]

militair leer: het type *militair leer* in: K 161, 195a.

KLEDINGLEER

(N 41, 407)

[De respondent van K 183 geeft bij het type „jassenleer” als toelichting: „Suède”.]

kledingleer: *kledinglaer*, K 142; **jassenleer:** *jassalaer*, K 183.

BEKLEDINGLEER

(N 41, 407; N 41, 411)

bekledingleer: *bèkledinglèèr*, K 183; *bekle-*

dingsleer: het type *bekledingleer* in: K 142, 195a; **autobekledingleer:** het type *autobekledingleer* in: K 195a.

HANDSCHOENLEER

(N 41, 406)

[Vergelijk voor de typen „nappa”, „nappa-leer” en „glacé” Van Dale s.v. „nappale(d)er” en „glacé”.]

handschoenenleer: *hantschöënnaléjr*, P. 102, 103; de volgende typen zijn meer specifiek: **nappa:** het type *nappa* in: K 195a; *napa*, K 161a, 182; **nappaleer:** *napalèèr*, K 183; **glacé:** *glazeej* (of: *glaseej* ?), K 142; **geiteleer:** *gééj-talæer*, L 262.

PORTEMONNEELEER

(N 41, 408)

portemonneeleer: *pörtamoneelèèr*, K 183; de volgende typen zijn meer specifiek: **fijn leer:** het type *fijn leer* in: K 195a; **overleer:** *ooværlæer*, K 142.

VLEGELLEER

(N 41, 409)

[Leer dat wordt gebruikt om riemen (de respondent van K 161 spreekt in een toegift bij een vraag m.b.t. de aluinlooiing van „kappen”) voor dorsvlegels te maken. Linszen 1967 zegt bij „gespkap” (synoniemen en varianten: *gespstuk*, *gespelkap*, *gespelstuk*, *gespkap* en *kap*): „Einde van een riem, waarin een gesp verwerkt zit.” Volgens de respondenten van L 262 („aluingaar leer” en „aluinleer”) en P 102 en 103 („gevet witleer”) betreft het aluinleer.] **vlegelleer:** het type *vlegelleer* in: K 195a; *vlééjgalaer*, L 262; de volgende typen zijn meer specifiek: **vetleer:** *vetlaer*, K 142; **gevet witleer:** *gævèt witleéjr*, P 102, 103; **aluingaar leer:** *alöjn-gaor laer*, L 262; **aluinleer:** *alöjnlaer*, L 262.

BOEKBINDERSLEER

(N 41, 410)

boekbindersleer: het type *boekbindersleer* in: K 195a; het volgende type is meer specifiek: **perkament:** *perkament*, K 142.

KOFFERLEER

(N 41, 412)

kofferleer: het type *kofferleer* in: K 195a.

—5. Leer gereedmaken voor de verkoop

METEN

(N 41, 390)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

meten: het type *meten* in: K 195a; *maetə*, L 260; *meetə*, K 142, 183, L 262, P 102, 103; *meete*, de oppervlaktemaat bepalen (sc. van het leer), Brouwers.

VOETENMAAT

(N 41, 391)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

voetenmaat: het type *voetenmaat* in: K 195a; *voetamaot*, K 142; *voetemaot*, oppervlaktemaat, d.i. de Engelse voet; overleer wordt per voet verkocht; zooleer naar het gewicht, Brouwers; **voet:** *vōēt*, L 260; *vōēt*, P 102, 103; *vōēwt*, L 262.

MEETMACHINE

(N 41, 392)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

meetmachine: het type *meetmachine* in: K 195a; *meetmasjīen*, P 102, 103; *meetmasjīen*, K 142; *meetmasiēn*, K 183, L 262; *meetmesjien*, machine om te meten, Brouwers.

SORTEREN

(N 41, 393; N 41, 395)

[Vergelijk de semantische toelichtingen van Brouwers.]

sorteren: het type *sorteren* in: K 195a; *sōrtaerə*, L 260; *sorteerə*, K 142; *sortээрə*, K 183; *sōrtээрə*, K 161a, 182, L 262; *sōrtээрə*, de in soort (kwaliteit, afmetingen, kleur) overeenkomende bijeenzoeken of bijeenvoegen, Brouwers; **uitsorteren:** *ōtsōrtээрə*, sorteren (contaminatie), Brouwers; **(het) assortiment bepalen:** het type *assortiment bepalen* in: K 195a; *assortiment bepaolə*, K 142; *het sōrtiement bepaole*, vaststellen tot welke soort het leer behoort, Brouwers; **assortiment maken:** *asortīēmēt maokə*, K 161a, 182; **soorten maken:** *sortə maokə*, L 260; **keus maken:** *kōjs maokə*, P 102, 103; **klasseren:** het type *klasseren* in: K 195a; **op kwaliteit brengen:** het type *op kwaliteit brengen* in: K 163.

VOORSORTEREN

(N 41, 394)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers.]

voorsorteren: het type *voorsorteren* in: K 195a; *vursorteerə*, K 142; *vursōrtээрə*, een eerste sortering van het leer uitvoeren, Brouwers.

UITZOEKEN

(N 41, 396)

[Van het leer dat men wil kopen. Het type „sorteren” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

uitzoeken: het type *uitzoeken* in: K 195a; *uitzuukə*, K 163; **sorteren:** het type *sorteren* in: K 195a; *sorteerə*, K 142; *sōrtээрə*, „ik kóm bij jou sōrtээрə”, ik kom bij jou uitzoeken wat ik wil kopen, Brouwers.

VERZENDEN

(N 41, 397)

[Van leer.]

verzenden: het type *verzenden* in: K 195a; **versturen:** *vərstuura*, K 142.

OPSLAAN, VAN LEER

(N 41, 398)

[Het type „opslaan” komt ook voor in het gelijknamige lemma.]

opslaan: het type *opslaan* in: K 195a; *opslaon*, K 142.

MAGAZIJN

(N 41, 399)

[Vergelijk de semantische toelichting van Brouwers. De respondent van L 260 antwoordde „dréúchzöldər”; vergelijk hiervoor Scholte p. 42: „In verschillende overleer- en tuigleerlooierijen bevindt zich het lokaal, waar het leder verder wordt bewerkt, de touwerij, (. . .) gelijkvloers. Veelal is deze echter gelegen op de eerste verdieping, evenals in groote looierijen ook de leerkamer, d.i. het magazijn van gereed leder. Beide lokalen beslaan slechts een gedeelte van het oppervlak van het gebouw; de rest is als zolder in gebruik, voor berging van zakken schors, droge huiden, en, in kleinere bedrijven, voor droogzolder.”]

magazijn: het type *magazijn* in: K 195a; *maggazèen*, K 142, 161a, 182; *magezèen*, ruimte waar het afgewerkte leer wordt opgeslagen, Brouwers.

1.1.2.2.3.

–.1.1.2.2.3. Schoenmaker

–.0. Algemeen

–.0.1. Werkkleding

WERKJAS

(N 60, 220c)

werkjasje: het type *werkjasje* in: L 148; **kiel:** het type *kiel* in: L 148; *kīēl*, L 207.

VOORSCHOOT

(N 60, 220a; OM, A/B)

[De voorschoot van leer, zwaar blauw linnen of katoenen stof, die de schoenmaker bij het werk draagt. De respondenten van O 69a en 153 zeggen dat de „schort” van leer kan zijn; „schootsvel” en „voorvel” zijn blijkens de toelichting bij Sassen ook van leer; de „voorschoot” kan volgens de respondent van O 69a van blauw linnen of katoen zijn en volgens die van P 16 van blauwe stof; de „sloof” is volgens de respondent van L 244 van blauw linnen en volgens die van L 148 van zwaar linnen; de respondent van K 141 zegt bij „sloven”: „Voor schoenmakers, met een leren stuk bovenaan erop gestikt voor het insnijden. Die waren gemaakt van donkerblauw „keepər” (keper).] **voorschoot:** het type *voorschoot* in: K 174, L 148; *vuschōēt*, P 16; *vuskōējt*, O 69a; leren – *vuskōējt*, O 69a; **schootsvel:** het type *schootsvel* in: K 163; *schootsvel*, zie voorvel (veurvel), Sassen 1893; **voorvel:** *veurvel*, voorvel (ook schootsvel), sloof van leer, door schoenmakers en smeden gedragen (Meierij), Sassen 1893; **sloof:** het type *sloof* in: K 142, L 148, 264; *sloof*, K 174; *slóóf*, L 200, 244; *slaof*, L 207; de volgende opgave is meervoud: *slóónvā*, K 141; **schort:** *schort*, I 268; leren – *sket*, O 153.

OVERALL

(N 60, 220c)

overall: het type *overall* in: L 148; **ketelpak:** het type *ketelpak* in: K 174.

WERKBROEK

(N 60, 220c)

[Vraag N 60, 220c is gesplitst in diverse lemmata. Met „turksleren” wordt volgens het WNT bedoeld „van diemit”.]

werkbroek: het type *werkbroek* in: L 148; **turksleren broek:** *törkslèère broek*, K 185, een manchester-broek, Liedmeier; **manchesterse boks:** *masjèèstārsā bóks*, L 207.

MOUWSTUKKEN

(N 60, 220c)

[Overmouwen om de gewone mouw bij het werken niet vuil te maken (Van Dale, „morsmouw”).]

mouwstukken: het type *mouwstukken* in: L 148; **morsmouwen:** het type *morsmouwen* in: L 148.

HANDLEER

(N 60, 220b)

[Stuk leer ter beschutting van de hand (Van Dale, „handle(d)er”). Van Ginneken zegt bij „Handleer”: „Een leer in de vorm van eenen handschoen zonder vingerlingen, gebruikt bij zwaar werk”. De respondent van L 148 merkt bij het type „want” op: „Halfleren want, enkel in de binnenhand”; die van L 244 zegt bij „handleer”: „Vooral bij draad doorhalen”. Het type „naailap” geeft ook een aanwijzing over het gebruik.]

handleer: het type *handleer* in: K 174, L 264; *hantléér*, L 200; *hāntlaer*, L 244; *haantlaer*, K 163; **handschoen:** *hāntskówn*, L 207; **want:** halfleren – het type *want* in: L 148; leren – *want*, O 153; **naailap:** *naoēlap*, P 16.

–.0.2. Personeel en werkruimte

BIJNAMEN

(N 60, 216b)

[Bijnamen voor de schoenmaker. Sommige benamingen worden niet door iedereen als spottend ervaren. Sommige benamingen waren in vroeger tijden in het geheel niet spottend bedoeld.]

schoenlapper: het type *schoenlapper* in: L 148; *schoenlappər*, K 174; *schōēnlāppər*, L 244; *schōēnlappər*, P 16; **schoenplekker:** *skōēnplēkkər*, L 207; **schoenpikker:** het type *schoenpikker* in: L 148; **schoenpik:** het type *schoenpik* in: K 155, L 148; *skōēnpik*, L 200, 207; **schoenpin:** het type *schoenpin* in: K 163, L 148; *skōēnpin*, L 200; **schoenpees:** *skōēnpees*, L 200, 207; **pekker:** *pēkkər*, I 268.

SLECHTE SCHOENMAKER

(N 60, 216c)

brader: *braojər*, L 148, 200; *braojer*, Langstraat, knoeier, broddelaar, die zijn vak niet verstaat, hs 1756; **prosser:** *prossər*, O 69a; **prutser:** *prutsər*, L 207, 244; **knoeier:** het type *knoeier* in: L 148; *knoejər*, K 174; **broddelaar:** *broddələr*, K 163; **sukkelaar:** *sōēkkəlījr*, O 69a; **dobberaar:** *doēbaraer*, O 153; **sokkenverzoler:** *sokkənvərzooldər*, L 148.

THUISWERKER

(N 60, 217c; OM, A/B)

[De knecht, die thuis het werk voor de baas maakt.]

thuiswerker: het type *thuiswerker* in: K 163, 174, L 148; *töjswérkar*, L 200, 244; *taojswérkar*, L 207; *tojswerkar*, O 153; *taoæswèrrakar*, P 16; **knecht-thuiswerker:** het type *knecht-thuiswerker* in: Langstraat; **thuis knecht:** *taojsknèècht*, L 207.

BAASKNECHT

(N 60, 217f)

[De knecht, die van de baas het toezicht over een kleinere werkplaats kreeg.]

De volgende typen zeggen iets over het leidinggeven: **baasknecht:** het type *baasknecht* in: L 148; *başknèècht*, L 207, 244; *baosknecht*, K 185, er bestonden, naast het overheersende huiswerk, ook wel kleine werkplaatsen, „winkels”, waarover één van de schoenmakers tot toezicht was gesteld door de baas; hij heette de baasknecht, Liedmeier; **toezichter:** *tuuzichtar*, O 153; **chef:** het type *chef* in: L 148; het volgende type zegt ook iets over de vakbekwaamheid: **meestergast:** *mieæstærgast*, I 268; *miejstærgast*, O 69a.

LAARZENMAKER

(N 60, 216d)

[De man, die uitsluitend laarzen maakt.]

laarzenmaker: het type *laarzenmaker* in: L 148; *laarzæmaokar*, K 163; **leerzenmaker:** *lèèrzæmaokar*, K 174, L 207, 244; **leerzentrekker:** *lerzæntrekkar*, L 148; **bottenmaker:** *bot-tæmaokar*, I 268; **bottier (fr.):** *bótjée*, P 16.

WERKPLAATS

(N 60, 219a)

[Het lokaal, waar o.a. het zwikblok opgesteld stond.]

werkplaats: het type *werkplaats* in: L 148; *wérkpláts*, L 244; *wérkpláts*, L 207; *wérkplotsj*, O 153; *wèrrækplöts*, I 268; *wérkpláts*, K 185, het lokaal waarin het zwikblok opgesteld stond, heette de werkplaats; ook oude fabriekjes hadden wel een werkplaats, waar enkele schoenmakers werkten onder toezicht van een baasknecht; maar liever sprak men in dat geval toch van winkel, en zelfs van werkwinkel, Liedmeier; **werkhuis:** *werkoojs*, O 69a; **atelier:** *atæljée*, O 153.

WINKEL

(N 60, 219b)

[Het kantoor en het magazijn, waar het leer uitgegeven werd; soms tevens ook de werkplaats. Het type „schoenfabriek” is niet opgenomen.]

winkel: het type *winkel* in: Langstraat, L 148; *winkel*, K 185, „bij de baas” noemde een zegsman het; zo sterk was deze naam dat de baas ook winkelier werd genoemd; het was het kantoor en magazijn, waar het leer werd uitgegeven aan de thuiswerkers en de schoenen ingenomen; ook was er wel een werkplaats aan verbonden, die eveneens winkel werd genoemd, Liedmeier; **uitgeefwinkel:** het type *uitgeefwinkel* in: L 148; **leerwinkel:** *lèrwinkal* (of: *lèèr-?*), O 153; **werkwinkel:** het type *werkwinkel* in: L 148; *wèrkwinkal*, L 244; **centraal magazijn:** het type *centraal magazijn* in: L 148; **magazijn:** *magazaajn*, O 69a.

MAGAZIJN

(N 60, 37b; OM, A/B)

[De ruimte, waar men het leer bewaart. De respondent van P 16 merkt i.v.m. het type „kelder” op, dat deze niet al te droog, maar wel tochtig dient te zijn. De respondent van O 153 merkt op, dat de kelder luchtig dient te zijn. De respondent van Langstraat merkt op, dat bij de thuiswerk-knecht het van de baas ontvangen zoolleer in een hoek bij de werktafel lag. De respondent van K 163 noemt deze hoek van het werkvertrek kennelijk de „tuighoek”. Enigszins curieus is het type „bedstee”.]

magazijn: *magazaajn*, O 69a; *magazaæn*, I 268; **kelder:** het type *kelder* in: K 174; *kèldar*, L 207; *kèldar*, P 16; een luchtige — *keljar*, O 153; **werkhuis:** *werkoojs*, O 69a; **leerkast:** het type *leerkast* in: L 148; **leerkas:** *lèérkas*, P 16; **leerkot:** *lijrkot*, O 69a; **tuighoek:** het type *tuighoek* in: K 163; **bedstee:** *bétstééj*, L 200.

—0.3. Werken

BEGINNEN MET HET WERK

(N 60, 222e)

beginnen: het type *beginnen* in: L 148; *bæginna*, O 153; *bæginna*, K 174, L 207; *bægiæn'n*, O 69a; *bægingæ*, I 268; **aanvangen:** het type *aanvangen* in: L 148; **aanleggen:** *aonlegge*, K 185, met het werk beginnen; hij heeft aangelegd (he heej aon-geleet) = hij is begonnen, Liedmeier; **aantijgen:** we zullen maar — *aontijæ*, K 163; **aan de slag gaan:** *uin dæ slach guin*, O 153; **in gang zetten:** *ingankséttæ*, P 16;

1.1.2.2.3.

de volgende, meer recente uitdrukking geeft op zich een voorbereidende handeling bij het machinaal werken aan, maar kan bij uitbreiding „beginnen met het werk” betekenen: **de riem opleggen**: *dā rīēm opleggan*, O 69a.

OPHOUDEN MET HET WERK

(N 60, 222e)

het volgende type is een uitdrukking en heeft een meer algemene betekenis (voor ieder werk): **zijn schup afkuisen**: *zaajn skūūp afkojsn*, O 69a; de volgende, meer recente uitdrukking geeft op zich een afsluitende handeling bij het machinaal werken aan, maar kan bij uitbreiding „ophouden met het werk” betekenen: **de riem afleggen**: *dā rīēm afleggān*, O 69a.

VOORUITWERKEN

(N 60, 224)

[Het in slappe tijden vervaardigen van een voorraad gangbare, goedkope schoenen, die voorlopig ergens opgeslagen worden.]

vooruitwerken: het type *vooruitwerken* in: K 174; het volgende type betekent misschien in voorraad maken en/of opslaan op zolder: **zolderen**: het type *zolderen* in: K 163.

—0.4. Folklore

SINT-CRISPINUS EN SINT-CRISPINI-ANUS

(N 60, 229)

[De patroonheiligen van de schoenmakers. Canter zegt op pag. 29: „In de derde eeuw, in de tijd dat in het laat Romeinse Rijk het Christendom gepredikt werd en „het bloed der martelaren het zaad der kerk” werd, trokken twee aanzienlijke Romeinse jonge mannen, twee broers genaamd Crispinus en Crispinianus naar het Noorden om getuigenis af te leggen van hun geloof en de zegen van het Christendom, die zij zelf dankbaar ontvingen, aan anderen mede te delen. Om in hun onderhoud te voorzien oefenden zij het schoenmakersvak uit, en deden dat goed. Zij vestigden zich in Soissons in Noord-Frankrijk; overdag bewerkte Crispinianus het leer, Crispinus maakte er schoenen van (het omgekeerde leest men ook); tegelijk predikten zij hun nieuwe geloof aan de velen, die naar hun bezielend woord kwamen luisteren. 's Nachts maakten ze gratis schoenen voor de armen en zó groot was de ijver van Crispinus hiervoor, dat hij zelfs leer stal om meer schoenen te kunnen wegschenken. Nu nog noemt men een

weldaad ten koste van anderen een „crispinade”. Maar toen de Romeinse keizer Maxentius van hen hoorde, gaf hij zijn hoofdman Rictius Varus bevel de beide broeders te laten arresteren. Iedere poging hen het Christendom te doen afzweren mislukte en met een molensteen om de hals gebonden gooide men hen in het water. Door een wonder verdronken ze niet; de wrede Romeinen kookten hen eerst in een ketel lood, daarna in gloeiende olie, maar een engel haalde hen er uit. Toen eindelijk op 7 November 287 werden ze onthoofd even buiten Soissons in de vallei, die nu nog hun naam draagt. Men beeldt hen dan ook af met als attributen: een schoen, een boek, een molensteen en schoenmakerswerktuigen”. In Helmond zei men volgens de respondent van L 244: „Crispien was een heilig man, hij dronk de klare (= jenever) uit de kan”. Zie ook het lemma „sint-crispijndag”.] **sint-crispijn/sint-crispien**: het type *sint-crispijn* in: K 163, L 264; *sint krispéjn*, L 200; *sīēnt krīēspijn*, O 69a; *sīēnt krīēspaajn*, O 69a; *sint krispaōan*, I 268; *sint krispiēn*, L 207, 244; **crispijn**: *krispojn*, O 153; **sint-crispinus**: het type *sint-crispinus* in: K 174; **sint-crispianus**: *sint krispiēnējaanus*, L 244.

SINT-CRISPIJNDAG

(N 60, 230)

[De naamdag van de heiligen Crispinus en Crispinianus, de patronen van de schoenmakers, op 25 oktober. De respondent van L 148 merkt op: „Deze dag werd in de Langstraat met veel feestvertoon en met gezellige bijeenkomsten gevierd”. Vraag N 60, 230 is gesplitst in diverse lemmata.]

sint-crispijndag: het type *sint-crispijndag* in: L 148.

EEN TREKNAALD ZETTEN

(N 60, 249)

[Het betreft hier een grapje dat schoenmakers met een nieuweling uithaalden. In de leren zitting van de schoenmakersstoel werden volgens de respondent van L 244 twee gaatjes gemaakt. In het ene zat een naald met het oog naar beneden. Een draad zat in het oog vast, ging langs de naald door het eerste gat omhoog en door het tweede gat omlaag. Als men aan de draad trok, ging de naald in de zitting omhoog met pijnlijk gevolg voor het slachtoffer. Vraag N 60, 249 is gesplitst in diverse lemmata.]

een treknaald zetten: *an tréknolt zétta*, L 244.

–0.5. Varia

SCHOENMAKERSGEREEDSCHAP

(N 60, 221b)

[Het gereedschap van de schoenmaker.]

schoenmakersgereedschap: het type *schoenmakersgereedschap* in: L 148; **schoenmakersgetuig**: *schoenmakersgetuig*, gereedschappen voor den schoenmaker, Corn.; **schoemakersgetuig**: *schoemakersgetuig*, Kempisch, zie schoenmakersgetuig, Corn.; **getuig**: *gətōjch*, L 200; **schoenmakerstuig**: het type *schoenmakerstuig* in: K 163; *schoenmaokərstuich*, K 174; *schōēnmaokərstōjch*, L 244; **schoenmakersgerief**: *schoenmaokərsgerief*, I 268; *schoenmakersgerief*, benodigdheden voor het schoenmaken, Corn.; **schoemakersgerief**: *skōēmoukərsgerief*, O 69a; *schoemakersgerief*, Kempisch, zie schoenmakersgerief, Corn.; **gerief**: *gərīēf*, L 207; *gərīēf*, P 16; **schoenmakersalaam**: *skunnmuikərsuilam*, O 153; **schoemakersalaam**: *skōēmoukərsoulam*, O 69a.

ONRAAD

(N 60, 142)

[De kleine benodigdheden die door de huisarbeider zelf betaald worden en die gebruikt worden bij het bewerken van het door de ondernemer geleverde materiaal, zoals tacks, speldnagels, houten pennen, garen, borstels, pek, schrapglas, zwartsel, was en vet. De Bont heeft een andere betekenis (afval van leer etc.). „Directie” spreekt op pag. 300 („steeds komen de kleine ingrediënten, het „omraad”, en de gereedschappen geheel ten laste van den huisarbeider”) en 302 van „omraad”. Het moet toch wel „omraad” zijn; vgl. het WNT bij „onraad (4)”: „Al wat geen gewin is voor iemand, maar schade”. Alle woordtypen die een van de benodigdheden aanduiden, zijn verplaatst naar de betreffende lemmata.]

onraad: *onraat*, L 148, 264; *onraot*, K 163; *ōnraot*, L 200; *onraot*, K 185, onraad was: alle gereedschappen en benodigdheden die bij de productie van een schoen een voorbijgaande rol spelen, Liedmeier; *ōnroot*, afval van leer en dergelijke, De Bont; het volgende type is meervoud: **fournituren**: het type *fournituren* in: L 148; *fornietuurə*, K 174; *fōrnīētūūrə*, L 244; **materiaal**: het type *materiaal* in: L 148; **alaam**: *uilam*, O 153; **gereedschap**: het type *gereedschap* in: L 148.

BAL

(N 60, 167a)

[De welving van de voet achter de tenen.]

bal: het type *bal* in: K 163, 174, L 148, 264; *bal*,

I 268, O 153, P 16; *bāl*, L 200, 207, 244; *bāl*, dat gedeelte van de voorvoet dat begrensd wordt door een lijn lopende vanaf de punt van de kleine teen tot waar de grote teen begint en vanaf dit punt tot het uiteinde van de kleine teen; bij het maken van schoenen op maat wordt door schoenmakers de bal gemeten omdat de voet daar het breedst is, De Bont; *bal*, K 185, het deel van de voet dat door Van Dale wordt omschreven als „de welving achter de tenen”, Liedmeier.

BALPARTIJ

(N 60, 167b)

[Het voorste gedeelte van de schoen, wat betreft het loopvlak. Van Ginneken zegt bij „Tert, terd”: „Het breedste deel van de lapzool van eenen schoen, die den tert van den schoen bedekt; vandaar: die schoenen zijn versleten aan den tert. — De tert van den voet is het onderdeel van den voet tusschen de teenen en de holte”. De term „bal” uit Corn. Vervl. A is vanwege de duistere en afwijkende betekenis („uitstekende kant van de schoen langs de kant van de enkel of knoesel”) niet opgenomen.]

balpartij: het type *balpartij* in: K 174, L 264; *bālpərtėj*, L 244; *balpartej*, K 185, tegenover „hielpartij” duidde balpartij het voorste gedeelte van de schoen aan, Liedmeier; **bal**: het type *bal* in: K 163, L 148; *bāl*, L 207; **balstuk**: het type *balstuk* in: L 148; **teenstuk**: het type *teenstuk* in: L 148; **tree**: *trae*, I 268; *trée*, P 16; *tree*, zachte e, het voorste deel van de zool, waar men op treedt, Corn. Vervl. A.; **terd**: *tet*, O 153; **trap**: *trap*, zie *tree*, Corn. Vervl. A.; **loopvlak**: *laopvlak*, L 200.

HOL

(N 60, 89a; OM, A/B)

[Het smalle middenstuk van de zool van een schoen, dat hoger ligt dan de rest van de zool; het gedeelte waar zich de holte van de voet bevindt. Van Ginneken zegt bij „Kamereur”: „Ook kamereur en kamerure in West-Vlaanderen. Dit woord heeft twee beteekenissen: 1°. Het uitgeholde buitendeel van het onderwerk tusschen den achterlap en den voorlap; anders ook tolsvoet en tol geheeten, (Fransch: *combrure*) van daar: smal of breed werken in den kamereur of kamereur. — 2°. Elk van de dunne stukskens leder, die tusschen de twee groote stukken van de zool geschoven worden, om aan de zool haren behoorlijken vorm te geven. Van daar: er zitten vijf kamereuren in, eene lange en vier korte.” Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst op pag. 4 onder „Holvoets”: „Geleng, voetholte, *combrure* (Fr.),

1.1.2.2.3.

uitgehuld deel van den leest, tusschen hiel en terd." Zie ook het lemma „cambreur”.]

hol: het type *hol* in: K 163, L 148; *ol*, K 174, O 69a; *hol*, *cambreur*, Corn. Vervl. A.; *hol*, K 185, het hol van de voet is het deel gelegen tussen bal en hiel; het hol van de schoen is het corresponderende deel tussen zool en hak, Liedmeier; **geleng:** het type *geleng* in: Langstraat, L 264; *gələng*, K 174; *gələng*, L 244; *geleng*, K 185, dit is een van de nieuwe woorden die met het blokwerk binnen kwamen, vermoedelijk uit Duitsland; het goed-Nederlandse woord is „hol”, dat in Oisterwijk ook in zwang was, zowel voor het deel van de voet tussen bal en hiel, als voor het overeenkomende stuk van de schoen, waarin de *cambreur* zat, Liedmeier; **gelengstuk:** *gələngstuk*, L 200; [**gələch**]: *gələch*, L 207; **cambreur/cambrure (fr.):** *kàmbreúr*, L 200; *kambrier*, O 153; *kambruur*, I 268; *kambriür*, P 16; *kambruur*, klemtoon, op de tweede lettergreep, uitgehuld buitendeel van het onderwerk tussen den hiel en den tree; ook: *hol* en *kreuk*, Corn. Vervl. A.; **kreuk:** *kreuk*, *cambreur*, Corn. Vervl. A.

HIEL

(N 60, 168a)

[Het achterste gedeelte van de voet. Het type „achterom” is verplaatst naar het lemma „boord”.]

hiel: het type *hiel* in: K 163, 174, L 264; *hiël*, L 200, 207, 244; *iel*, I 268, O 153; *iël*, O 69a, P 16;

hakstuk: het type *hakstuk* in: L 148.

HIELPARTIJ

(N 60, 168b)

[Het gedeelte van de schoen achter het hol.]

hielpartij: het type *hielpartij* in: K 174, L 264; *hiëlpártéj*, L 200, 244; *hiëlpártaj*, L 207; *hielpartej*, K 185, alles van de schoen achter het hol; dit woord staat tegenover *balpartij*, Liedmeier; **hiel:** *iel*, O 153; *iël*, O 69a, P 16; **hakgedeelte:** het type *hakgedeelte* in: L 148.

STEEK (ALS EENHEID VAN MAAT)

(N 60, 152c)

[Diverse eenheidsmaten van de schoenmakers. De Franse steek is bekend bij de meeste respondenten en meet twee-derde cm. De Engelse steek is 8,5 mm. Van de overige steken wordt de precieze lengte niet vermeld, noch door de respondenten van vragenlijst N 60, noch door de handboeken of in het monografisch materiaal. „Bels” (in: „belze steek”) betekent „Belgisch”. Aras I zegt op p. 55 en 56: „Voor het berekenen van de maten van bal,

wreef, enz. bestaan er verschillende stelsels. Wij zullen er twee van behandelen, die waarlijk bewezen hebben, degelijke resultaten op te leveren; nl. de berekening volgens de „Franse steekmaat” en „De metrische berekening”. Bovendien heeft men nog de Engelse maatverhouding, waarvan hier, met de andere maten, een vergelijkende schaal is afgebeeld. Aan de Engelse steekmaat is er een zekere eigenaardigheid verbonden, omdat ze van nr. 1 tot nr. 13 gaat en telkens weer herhaald wordt; ook begint de Engelse numerering met 1 slechts na afrekening van 4 duim, zijnde 15,24 Franse steek of 10,16 cm. Om deze indeling duidelijk te verstaan moeten we eerst iets weten over de Engelse eenheidsmaat, nl. de yard. Een yard is gelijk aan 3 voet; de voet is 12 duim; een duim is 12 lijnen en 4 lijnen is een steek. Een yard meet in vergelijking met de metrische maat 0,91438 m; de voetmaat 0,30479 m; en een duim 0,0254 m. Daar één Engelse steek het 1/3 van een duim bedraagt, is haar maat 0,00846 m. Op deze basis is dan ook de vergelijkende maatschaal opgemaakt tussen de Franse, de metrische en de Engelse lengtemaat.” Op p. 56 zegt hij over de Franse maatkalkulatie: „Bij een bepaalde maat heeft men verschillende omvangsmaten vastgesteld, omdat voeten van gelijke lengte niet altijd dezelfde dikte bezitten. Daarom heeft men voor elk leestnummer verschillende zwaarden bepaald. Deze heeft men in zogenaamde „wijdten” ingedeeld. Deze wijdten gaan van nr. 1 tot nr. 7. Nochtans worden al deze wijdten niet gebruikt; de meest gebruikte zijn: 5, 5 1/2 en 6. De Franse maatkalkulatie berust op het berekenen van de balmaat en de andere maten op de lengte van de leest, die in Franse steken is aangeduid. De verhouding van steken tot centimeters is: 3 steken is gelijk aan 2 cm; dus 1 Franse steek is gelijk aan 2/3 cm. Om nu een aantal steken te herleiden tot centimeters, moet men het aantal steken vermenigvuldigen met twee en delen door drie. B.v. 30 steken $\times 2 : 3 = 20$ cm.

Om een aantal centimeters te herleiden tot steken vermenigvuldigt men het aantal centimeters met drie en men deelt door twee.”]

steek: *staek*, I 268, K 174; *steek*, L 200, 207, O 69a; *stéék*, P 16; *stéjk*, ieder van de verdelingen of graden van een schoenmakersmaatstok, de Franse steek = 2/3 cm, De Bont; *steek*, K 185, de eenheid van maat der schoenmakers; men kende de Franse steek, van 2/3 cm, en de Engelse steek, van 8 1/2 mm, Liedmeier; **gewone steek:** *gəwōējnə steek*, O 69a; **hollandse steek:** het type *hollandse steek* in: L 148; **belze steek:** *bélzə steek*, I 268; **franse steek:** het type *franse steek* in: K 163, L 148; *fransə steek*, L 207; *frānsə steek*, L 200,

244; *fräänsa staek*, K 174; *franse steek*, K 185, zie steek, Liedmeier; **engelse steek**: het type *engelse steek* in: K 163; *engalsa staek*, K 174; *éngalsa staek*, I 268; *éngalsa steek*, L 200, 207; *éngalsa steek*, O 69a; *ingalsa staek*, O 153; *engelse steek*, K 185, zie steek, Liedmeier.

–.1. Materiaal

–.1.0. Algemeen

ER OP DE KRIMP INZITTEN

(N 60, 222b)

[De uitdrukking („er op de krimp inzitten”), waarmee aangegeven wordt, dat een gegeven hoeveelheid leer ternauwernood voldoende is voor een bepaalde schoen. De Bont tekent deze uitdrukking ook op voor de kleermaker. Niet opgenomen zijn de typen „mager bijgetuigd” (L 148) en „geen leer genoeg hebben” (O 69a).]

er op de krimp inzitten: het type *er op de krimp inzitten* in: L 148; de schoenmaker zegt: *at zit ar óp dā krimp in*, L 244; **krimp in zijn**: de schoenmaker zegt: *dur es kremp in*, O 153; het volgende type heeft een wat andere betekenis: **op de krimp zijn**: de schoenmaker zegt: *zē zēn óp dā krimp*, d.i. de schoenen zijn ruim klein; zie bij krimp, De Bont; **krimp gesneden zijn**: de schoenmaker zegt: *zā zēn kriēmp gāsnēéja*, P 16; **er krap inzitten**: de schoenmaker zegt: *at sit ar mar krap in*, K 174; **er nauw inzitten**: de schoenmaker zegt: *at sit ar naaw in*, L 207; **nijjes zitten**: *nēékas ziētn*, O 69a; **gaan korten**: de schoenmaker zegt: *at gaa kōtta*, I 268; het volgende type heeft wellicht een afwijkende betekenis: **te klein zijn**: het type *te klein zijn* in: K 163.

–.1.1. Leersoorten en voeringstoffen

OVERLEER

(N 41, 401; N 60, 1a)

[Het betere, fijnere leer voor de bovenzijde van schoenen of het deel van de schoen daarvan gemaakt. Zie Van Dale bij „bovenleder, . . . leer” en bij „overle(d)er”. Van Ginneken zegt bij „Euvelleer”: „Euvelleer en overleer, dat is: het deel van den schoen, dat den boventoet bedekt”. Knöfel I zegt op pag. 13: „Aangaande het overleder zij (. . .) opgemerkt, dat voor schoeisel, dat niet uitsluitend voor den winter, voor de jacht, voor arbeid in het water en dergelijke doeleinden wordt vervaardigd, het best overleer gebruikt wordt, dat steeds week en lenig blijft. In laarzen van zulk

leder zal de drager zich lekkerder, minder gedrongen gevoelen, dan bij leder, welks hardheid verhindert dat het om den voet kan sluiten”. „Schoenfabriek” vermeldt in zijn lijst van vaktermen onder „Overleer”: „Het leer, waaruit het bovenste gedeelte van den schoen samengesteld is”. Alle opgaven van leersoorten, die voor overleer gebruikt worden, zijn verplaatst naar het lemma „overleersoorten”.] **overle(d)er**: het type *overle(d)er* in: K 163, 174, L 148; *oovarlaer*, K 142, L 260; *ovvālaer*, K 141; *ovvārlèer*, K 161a, 182; *oovārléjr*, P 102, 103; *oowvārléér*, L 200; *overleer*, K 185, overleer, het dunne, soepele leer dat voor het boventuig gebruikt wordt, doch ook het gereedgekomen boventuig zelf werd zo genoemd, Liedmeier; *oovarlaer*, overleer, leer bestemd voor het boventuig van schoenen; ook leer voor lederwaren, kleding en technische doeleinden, Brouwers; **bovenle(d)er**: het type *bovenle(d)er* in: K 161, 195a, P 16; *boovālaer*, K 141, 142; *bóóvālaer*, L 207, 244; *boovāléér*, L 264; *bóóvāléér*, L 200; *beuvālaer* (of: *-ler?*), O 153; *bovenleër*, het leder van het been der schoenen, Corn. Vervl. A.

OVERLEERSOORTEN

(N 41, 401; N 41, 417; N 41, 418; N 41, 419; N 41, 420; N 41, 421; N 41, 422; N 41, 423; N 60, 1a; N 60, 1b; N 60, 5; OM, A/B)

[Leersoorten, die voor de bovenzijde van schoenen worden gebruikt. Dierick zegt op pag. 65: „Voor het bovenleder der schoenen gebruikt men alle slach van vellen, doch meest kalfsvellen, geiten-, lammeren- en schapenvellen; koeien-, paarden-, gemzen-, damherten, slangen- en crocodillenvellen, enz. worden ook gebruikt. Al deze soorten zijn niet even goed; elk heeft zijne eigenschappen en gebreken. In het algemeen is de rug het beste deel van het vel; dan den hals, den buik; de kop is gemeenlijk grof en dik; de liezen grof en oopen; de pooten gedeeltelijk goed. Koei- en kalfsvel is uit natuur sterk; geitenvel is licht en taai; schapenvel zacht en flauw. Van het bereiden der vellen en van de looistoffen waarmee zij bereid worden hangt er veel af voor de waarde en sterkte der vellen”. Voor de typen „plantaardig gelooïd leer”, „rungeer gelooïd leer”, „kuipleer” en „chroomle(d)er” kan verwezen worden naar de paragraaf over de leerlooiersterminologie. Ook de typen „aluingaar leer”, „aluinleer” en „witteer” kunnen in die paragraaf verduidelijkt worden; ze worden verderop besproken. Aras II behandelt op p. 93-108 de verschillende typen van afgewerkt bovenleder, door ons „overleer” genoemd (de spelling is die van Aras): A. Boxrund (bandenbox); B. Vaarzenbox (ge-

nissen, ook mastbox genaamd); C. Boxcalf; D. Verlakt leder; E. Geitenleder (chevreau of lustré); F. Chevette; G. Bastaardleder (mé-tis); H. Schapenleder; I. Paarden- en veulenleder; J. Damherten-, Gazellen- en Gemzenleder; K. Zweeds leder (peau de suède); L. Fantasieleder; M. Pink- of vetleder; N. Grainé of gekorrelt leder; O. Zeldzame typen van bovenleder. In verband met „boxrund (bandenbox)” (A) zegt Aras II op p. 93 (vgl. de woordtypen „rundsoks”, „rundsok”, „kips”, „boksband” en „band”): „Het is gemaakt van volwassen-runderhuiden. Men treft er twee verschillende soorten in aan, nl. van Europees rundvee en van Indisch rundvee. Boxrund van Indisch rundvee is gekend onder den naam van Javabox, ook „kips” genaamd. Javabox is vaster dan leder van het Europees rundvee; de flanken ervan zijn minder rekbaar, kleiner van afmeting en het heeft een beteren glans.” Ook op p. 93 merkt hij op: „Deze leersoorten worden verkocht in den vorm van halve huiden (banden). De grootte ervan kan schommelen tussen 13 en 23 vierkante voet en meer; gewoonlijk zijn de kleinste banden het fijnste van nerf.” De omschrijving van het type „kips” bij Corn. Vervl. is duister. In verband met „vaarzenbox (genissen, ook mastbox genaamd)” (B) zegt Aras II op p. 94 (vgl. de woordtypen „mastbox” en „mast”): „De hoedanigheid van deze leersoort is beter dan die van boxrund; dit leder blijft ook langer schoon bij het dragen. Vaarzenbox is vast voor ’t aanvoelen en heeft een grote veerkracht; de flanken ervan zijn vast, het heeft een fijne nerf. Het is de schakel tussen boxrund en boxkalf. De vellen komen voort van oudere kalveren en worden als box verkocht, zowel in den vorm van vellen (vel-lenbox) als onder vorm van banden (kalfsbanden, ook genissen genaamd). De grootte bij de vellen gaat van 13 tot 25 voet en bij de banden van 7 tot 15 voet. Vaarzenbox wordt veel gebruikt voor manschoenen en het fijnere voor vrouwenschoeisel.” In verband met „boxkalf” (C) zegt Aras II op p. 94 (vgl. de woordtypen „bokskalf” en „bokskalfs”): „Wat de hoedanigheid betreft, heeft boxkalf veel overeenkomst met het boxrund, met dit verschil echter dat het leder, afkomstig van het kalfsveld, lichter en soepeler en fijner is. Deze hoedanigheden zijn toe te schrijven aan den jongeren leeftijd waarop de dieren geslacht zijn. De kalfsvellen worden niet gezaagd, slechts aan den nek en den kop worden ze dunner gemaakt.” Op p. 95 geeft hij het onderscheid aan tussen „boxrund” en „boxkalf” („boxkalf” wordt b.v. in hele vellen verkocht en in „banden”). Van Dale zegt bij „Boxcalf(s), bokskalf(s)”: „Fijn, met chroom ge-

looid kalfsleer (van kistkalveren)”. Knöfel I zegt op pag. 346: „In de paar laatste jaren is „boxcalf” een der meest gebruikte overleersoorten geworden. Het is kalfsleer en heeft een z.g.n. natuurnerf, die met de hand gemaakt wordt; het leer wordt samengelegd en met de hand gerold, eerst volgens de lengte en dan volgens de breedte van het vel. Boxcalf staat sterk aan vervalsching en imitatie bloot; runds- en paardenleder wordt daar dan veel voor gebruikt. Boxcalf-imitatie van paardenleder wordt meestal alleen voor bovenkappen gebruikt, maar is zeer sterk en half zoo duur als echt boxcalf.” „Veau” (Fr.) betekent kalf. Met „vachette” (Fr.) worden kleine koehuiden aangeduid. In verband met „geitenleder (chevreau of lustré)” (E) zegt Aras II op p. 99 (vgl. de woordtypen „geiteleer”, „geitechroom” en „chevreau”): „De hoedanigheid en de eigenschappen van dit leder hangen grotendeels af van de herkomst, den leeftijd der dieren en de bewerking. De beste soorten van geitenleder komen uit Amerika. De hoedanigheid van deze leersoort kan zeer verschillend zijn: naast vellen met buitengewoon goede eigenschappen voor bovenleder, treft men er andere aan die ter nauwernood voldoening geven als voering.” In verband met „chevette” (Fr.) zegt Aras II op p. 99 en 100 (vgl. het woordtype „chevette”): „Dit is een product dat afgewerkt is zoals het gewone geitenleder. Het komt voort van het vel van de reegeit. Wanneer dit product afgewerkt is, valt het heel moeilijk dit leder van echt geitenleder te onderscheiden. De enige kenmerken zijn: een ruwere en grotere nerf, en een geringere soepelheid. Nochtans wordt chevette veel gebruikt voor goedkope fantasieartikelen in vereniging met chevreau, fluweelachtig leder en met lakleder. Men gebruikt het dan voor deze delen van den schoen waarvoor geen grote sterkte wordt vereist, zoals achterkwartieren van lage schoenen, overtrekken voor houten hakken en garnituren.” Op p. 100 en 101 behandelt Aras II het „schapenleder” (H) (vgl. de woordtypen „schaapsleer”, „schapeleer”, „schapebloot”, „bazaan”, en „bezaan”). Voor het type „schapebloot” en „bloot” verwijzen we naar de paragraaf over de leerlooi-erij. „Bazaan” of „bezaan” is van schapehuiden bereid leer. „Nappa” is een leersoort van met chroom gelooide lamsvellen. In verband met „paarden- en veulenleder” (I) zegt Aras II op p. 101 en 102 (vgl. de woordtypen „peerdsleer”, „paardele(d)er” etc.): „Men kan het paardeleder afwerken zoals boxkalf en chevreau. Aldus afgewerkt, is dit product bekend onder den naam van „poulain”, „paardenchevreau” en ook onder den naam van „Corduaans leder”. Het heeft een nerf gelijk-

kend op die van chevreau en ongeveer de dikte van boxkalf. De benaming „Corduaans leder” is ontleend aan de stad Cordova in Spanje, die in vroeger jaren het centrum was van leerlooierij; dit kwam door de onmiddellijke nabijheid van aluimijnen. Tegenwoordig wordt de benaming „Corduaans leder” veelal gebruikt om een in ’t rood of in ’t acajou afgewerkt kalfsleder aan te duiden. De productie van echt „Corduaans leder” is zeer gering en daarom vervangt men dit door kalfsleder. Voor kinderschoenen is paardenleder een uitstekend product, speciaal wanneer het lage schoenen, zoals sandalen betreft. Voor bottines is het minder aan te bevelen, omdat het geen lucht doorlaat. Ook wordt er van de paarden- en veulenhuiden lakleder vervaardigd, dat het uitzicht heeft van chevreauverlakt, zodat het soms ten onrechte voor eerste keus wordt verkocht.” „Stuit” of „stiet” is leer gemaakt van de huid van het achterste gedeelte van de rug van een paard. In verband met „damherten-, gazellen- en gemzenleder” (J) zegt Aras II op p. 102 (vgl. het woordtype „daim”): „De benaming „peau de daim” is toe te schrijven aan de afkomst van het vel, nl. van het damhert. Men treft nog een fijner gelijksoortig leder aan, bekend onder de naam van antiloop. Bij de schoenmakers geeft de benaming van beide leersoorten de voorstelling van fluweelachtig afgewerkt bovenleder. Als bovenleder hebben deze leersoorten zeer goede eigenschappen, nl. licht en zeer soepel te zijn aan den voet en bovendien een grote duurzaamheid te bezitten. Tengevolge van de fluweelachtige afwerking wordt het zeer gemakkelijk vuil; het is daarom een artikel dat goede verzorging en onderhoud vereist; het gebruik ervan is dan ook zeer beperkt en wel bijna uitsluitend tot fijne damesschoenen. Daar het zeer licht en rekbaar is, moet men aan zulke schoenen een beteren gevuldheid geven, door het leder te beplakken met gelijmd linnen of met flanel.” In verband met „zweeds leder (peau de suède)” (K) zegt Aras II op p. 102 (vgl. het type „suède”): „Zoals reeds is gezegd, is het een leersoort die fluweelachtig is afgewerkt. Het wollige, fluweelachtige (velours) uiterlijk ontstaat door afschuren en (bimzen) ponceren. Als bijzondere soorten van suède treft men aan: kalfssuède, geitensuède, reegeiten-, métis- en schapensuède en croûte-suède of croûte velours.” Over „kalfssuède” zegt hij op p. 102 en 103 (vgl. het type „kalfssuède”): „Het zijn chroomgelooide nuchtere kalfsvellen die fluweelachtig afgewerkt zijn langs den vleeskant. De vellen moeten zeer gaaf zijn langs den vleeskant; natgezouten vellen zijn altijd te verkiezen boven andere. Ook gebruikt men

meestal Poolse en Russische kalfsvellen. Dit leder munt uit door zijn soepelheid en zijn grote veerkracht. Het is zeer rekbaar en zit aangenaam aan den voet. Men treft bij deze leersoort een grote verscheidenheid in kleuren aan. Het verkrijgen van deze schone zwarte, blijvende kleur is voor den leerfabrikant een der moeilijkste bewerkingen; want bij veel zwart suède is er een zweem naar grijs of bruin rosachtig.” Over „New-Buck” zegt hij op p. 103 (vgl. het type „new buck/nubuck (?)”): „Is de Engelse naam voor nieuwe bok, maar heeft met die leersoort nochtans niets te maken. De nerf er van is oppervlakkig afgebuft (geponceerd, nl. fijn afgeschuurd) en meestal blank (naturel) afgewerkt. Dit leder wordt gemaakt van jonge koehuiden en vaarzenvellen. Het leder heeft een zeer karakteristiek uiterlijk en wordt gebruikt voor heren- en damesschoenen.” De Winkler Prins Technische Encyclopedie (dl. 4, p. 331) geeft echter in een overzicht van leersoorten „Nubuck” op als runderleersoort met chroomlooiing en met als bijzonderheid een afgeslepen nerflaag. In verband met „pink- of vetleder” (M) zegt Aras II op p. 104 (vgl. de woordtypen „pinkleer”, „pinkshuid”, „pinken”, „pink” en „vetle(der)”): „Dit is de benaming gegeven aan een plantaardig gelooide en geoliede bovenleersoort, vervaardigd van koehuiden of van zware kalfsvellen. Het pinkleder wordt gebruikt met de nerf naar binnen en dient uitsluitend voor zwaar ongeoerd werkschoeisel en soldatenschoenen. De redenen zijn: ten 1° omdat het plantaardig gelooide leder gemakkelijk verhardt wanneer het veel in aanraking komt met water; (om deze verharding te keer te gaan, moet men het leder invetten; welnu het vet dringt veel gemakkelijker in langs den vleeskant dan langs den nerfkant); ten 2° de nerf is zachter, en daar het hier schoeisel betreft zonder voering, moet de zachtste kant langs binnen worden gebruikt. Het pinkleder wordt tot heden toe nog meer gebruikt voor zware werkschoenen, en ook voor militair schoeisel, dan het chroomleder, omdat in oorlogstijd de schoenen veel aan vocht blootgesteld zijn, en omdat het gechrommeerd leder, wanneer het eenmaal doortrokken is met water, moeilijk opdroogt; terwijl plantaardig gelooide leder veel gemakkelijker droogt; en ook omdat het meer vetstoffen kan opnemen, waardoor een grotere waterdichtheid bereikt wordt.” Vetleer is sterk, waterdicht leer, verkregen door een speciale behandeling der huiden bij het looien, dat met vet of traan gesmeerd wordt om het lenig te houden. Volgens de respondent van L 262 spreekt men van „grauw overleer” als de vleeskant van een huid of huiddeel wordt gebruikt. Eén der res-

pondenten van K 143 merkt i.v.m. het type „grauw rundleder” op, dat deze leersoort voor soldatenschoenen gebruikt werd. In verband met „grainé of gekorrelt leder” (N) zegt Aras II op p. 105 (vgl. de woordtypen „veau grainé” en „grainé”): „Dit is een product dat op dezelfde wijze gelooit en bewerkt wordt als het boxrund, met dit verschil dat men hiervoor alleen zware huiden gebruikt, zoals koe en ossenhuiden. De huiden ondergaan een krispeling langs de nerf. Deze krispeling of indrukking wordt uitgevoerd door een machine, voorzien van een rol, waarop de indrukken zijn aangebracht. De rol wordt verwarmd en dan onder grote drukking op het leder ingedrukt, waardoor het leder het uitzicht krijgt van Java- of sagrijnleder. Grainé wordt zwart of bruin gekleurd en is ook uitsluitend voor werkschoenen en jachtlaarzen bestemd; het vervangt veelal het pinkleder. Het bezit een grote sterkte en kan ruwe behandeling doorstaan, dankzij zijn dikte. Het grainéleder moet, niettegenstaande zijn dikte, toch enige lenigheid bezitten, die het zal verkrijgen door de vetting die het moet ondergaan. De hoofdeigenschappen van deze leersoorten zijn: niet los of droog zijn en een grote sterkte bezitten.” Zie de paragraaf van de leerlooierij. In verband met „zeldzame typen bovenleder” (O; p. 105-108) zegt Aras II op p. 106 over „hertenleder (peau de cerf)” (vgl. het woordtype „herteleer”): „Dit leersoort lijkt veel op zeemleder, het is zwaarder maar even soepel en veerkrachtig. Meestal wordt het aangewend voor bekleding van orthopedische toestellen en handschoenen.” Over „Russisch leder (juchtleder)” zegt hij op p. 107: Het is gemaakt van runderhuiden en wordt plantaardig gelooit en heeft een bijzonder karakteristieke reuk, die voorkomt van de berenteerolie. Het wordt vervaardigd in rode en in zwarte kleur. Later is men ook in Duitsland met de namaak van dit leder begonnen en het kan nu in allerlei kleuren bekomen worden. Het heeft nochtans niet die reuk waardoor het echte juchtleder zich kenmerkt. Het juchtleder is uitstekend geschikt voor schoeisels en voor jachtartikels.” „Juchtleer” is een soort van zeer zacht, lenig, waterdicht, sterk riekend leer, dat vroeger vooral in Rusland van de huiden van halfvolwassen rundvee werd bereid. Over „aluingelooit leder (balleder)” zegt Aras II op p. 107 (vgl. de woordtypen „aluingaarder”, „aluinleer” en „witteleer”): „Vroeger jaren werden er veel voeringvellen (schapevellen) volgens deze looiwijze gelooit en werden zelfs voor goedkope genres van gelegenhedsschoeisel (voor trouw, plechtige communie, enz.) voor bovenste gebruikt. Tegenwoordig wordt voor deze gelegenheid- of ce-

remonieschoenen liever wit chevreau, boxkalf of poulain gebruikt. Het leder was hier gekend onder den naam van balleder (waarvan de naam herkomstig is heb ik nooit kunnen achterhalen). Het heeft een witte kleur, is zeer zacht, soepel en rekkerig, maar niet waterdicht. Tegenwoordig worden er meer runderhuiden volgens deze methode gelooit. Zij worden dan aangewend voor de zadelmakerij als paardentuig, bindriemen (voor dorsvlegels), enz.” De respondent van L 262 merkt i.v.m. het type „aluinleer” op dat dit gebruikt wordt voor vlegelleer (leer voor dorsvlegels; dit leer moet soepel zijn). Over „safiaanleder (chagrijn- of marokijnsleder)” zegt Aras II op p. 108 (vgl. de woordtypen „chagrinen” en „maroc”): „Alhoewel er tussen Safiaan- en marokijnsleder wel eenig verschil bestaat, nl. dat de nerf van marokijnsleder een fijne korrel heeft gelijken beide leersoorten zeer sterk op elkaar. Het leder wordt gemaakt van bokken- en geitevellen; terwijl de imitaties van bastaardvellen worden gemaakt, waarop dan een kunstmatige nerf wordt opgedrukt en die met collodium dekverf wordt afgewerkt. Het Safiaanleder is van Russisch en Oostersers oorsprong, maar wordt tegenwoordig in andere landen nageemaakt en wordt meestal voor de maroquinerie gebruikt. Vgl. het lemma „prenten” (typen „chagrineren” en „greineren”) bij de leerlooiersterminologie. Over „varkensleder (peccary of muskuszwin)” zegt hij op p. 108 (vgl. de typen „varkensleer”, „verkensleer” en „verkens”): „Het echte varkensleder is gemaakt van het vel van het muskuszwin dat leeft in Thibet en in Siberië. Het leder heeft een zeer karakteristieke nerf; de borstels (haren) laten kleine putjes achter, die, in groepen van 6 stuks op één lijn, onregelmatig over het vel verspreid zijn. De kleur is meestal crème of beige. Het wordt gebruikt voor dure handschoenen en tassen. Ook hiervan zijn reeds verschillende namaaksels ingevoerd, zowel in kalfsvellen voor de goede soorten als in schape-, bastaard- en andere vellen; zelfs in leerdoek wordt het veel nageemaakt.” Over „zeehondenleer” zegt Aras II op p. 106 (vgl. het type „zeehond”): „Zeehonden behoren tot de familie der robben en komen voor in de Noord- en Zuidpoolstreken. Zeehondenleer heeft een grove nerf met kleine regelmatig verdeelde verhogingen. Het is zeer soepel en buitengewoon teer en daarom wordt het in de schoenmakerij slechts als garneersel gebruikt.” Over „struisvogelleer” zegt hij op p. 106 (vgl. het type „struisvogelleer”): „Dit leder wordt deels plantaardig en deels met chroom gelooit. De structuur is zeer taai en het leder is gemakkelijk kenbaar aan de onregelmatigheid van het vel, aan de brede ver-

dikkingen aan de ruggegraat en tevens aan de gaatjes, waar de veren ingezeteten hebben. In de schoenmakerij wordt het niet veel gebruikt; het is meer om de eigenaardigheid van het leder dan om de schoonheid, dat het voor sommige artikels wordt aangewend.”]

plantaardig gelooïd leer: het type *plantaardig gelooïd leer* in: K 174; **rungaar gelooïd leer:** het type *rungaar gelooïd leer* in: K 143; **rungaar leder:** het type *rungaar leder* in: K 143; **kuipleer:** het type *kuipleer* in: K 143; **aluingaar leer:** *alöjn-gaor laer*, L 262; **aluinleer:** *alöjn-laer*, L 262; **witleer:** *witlèèr*, P 102, 103; het volgende type is algemener: **gelooïd (leer):** bij de volgende opgaven werd het zn. niet vermeld: het type *gelooïd [leer]* in: L 264; *galoeat [leer]*, I 268; **chroomle(d)er:** het type *chroomle(d)er* in: K 174, L 148; *groomlaer*, K 163; *chróomlaer*, L 244; **chroom:** het type *chroom* in: L 264; *groom*, K 163; **chroomvetleer:** *chróomvèllaer*, L 207; **vetle(d)er:** het type *vetle(d)er* in: K 142, Langstraat, K 163, 174, L 148; *vèllaer*, L 207, 262; *vètléèr*, L 200; *vetlèèr*, K 185, vetleer, dit woord heeft in Oisterwijk geen afwijkende betekenis, Liedmeier; **grauw overleer:** *graaw óóvërlaer*, L 262; **satijnleer:** het type *satijnleer* in: Langstraat; **juchtleer:** het type *juchtleer* in: Langstraat; *juchtlaer*, K 142; **juchten:** het type *juchten* in: L 148; **chagrin (fr.):** het type *chagrin* in: K 142, Langstraat; *segrèèn*, K 185, sagrijn, leer met een korrelig oppervlak; van het Frans grain = korrel; meestal leer van mindere kwaliteit, vandaar de woordspeling op chagrin, Liedmeier; **maroc:** het type *maroc* in: K 142; **rundsleer:** het type *rundsleer* in: L 148; *runtsléèr*, L 200, 264; **rundleer:** het type *rundleer* in: K 161, 195a; *runtlaer*, L 244; **runderleer:** het type *runderleer* in: K 174; **grauw rundsleer:** het type *grauw rundsleer* in: Langstraat; **grauw rundleer:** het type *grauw rundleer* in: K 143; **runds:** het type *runds* in: L 148; **rundsbofs:** *runsbofs*, K 142; **rundbofs:** *runtbófs*, L 244; **boksleer:** het type *boksleer* in: K 163; het volgende type is meervoud: **bokslappen:** *bókslappə*, L 207; **kips:** *kips*, gezaagd leder, geperst en bereid gelijk zeehond(leder); 't is oneffen en heeft overal kleine hobbeltjes, Corn. Vervl. A.; **mastbofs:** *mastbofs*, K 142; **mast:** *mast*, K 185, mastboxleer, het leer van halfwassen runderen: pinken en vaarzen, Liedmeier; **boks:** het type *boks* in: L 148; *boks*, O 153; *boks*, K 185, boks, dit woord komt uit het Engels, waar „boxcalf” betekent: met chroomzout gelooïd kalfsleer, in Oisterwijk heeft deze betekenis een uitbreiding gekregen, en wordt met boks alle runderleer aangeduid, Liedmeier; **boksband:** *baogzband*, P 16; **band:** *bant*, O 153; **buffel:** *büüffəl*, P 16; **kalfsle(d)er:** het type *kalfsle(d)er* in: K 142,

Langstraat, K 161, L 148; *kalfslaer*, L 262; *kålfslaer*, L 244; *kallafsléèr*, L 264; *kalfsléèr*, P 102, 103; **mat kalfsleder:** het type *mat kalfsleder* in: L 148; het volgende type is meervoud: **kalfslappen:** *kålfslappə*, L 207; **bokskalf:** het type *bokskalf* in: K 174, O 69a; *bókskalf*, P 16; *bokskalləf*, I 268; *bókskålləf*, L 207; **bokskalfs:** *bokskalləfs*, K 142; **kalfs:** het type *kalfs* in: K 163, 195a, L 148; *kalfs*, K 185, kalfsleer, de kalveren leverden een zeer goede kwaliteit leer; soepel, dun en sterk, dat meestal gebruikt werd voor het overleer, Liedmeier; **kalf:** *kalf*, O 153; *kålləf*, L 207; **kalfssuede:** *kalfsawèèda*, K 142; **suède:** het type *suède* in: L 148; **newbuck/nubuck (?):** het type *nubuck* in: L 148; **pinkleer:** *pinklèèr*, zwaar, dik en grof leder, waar de muil en de hielen van zware schoenen van gemaakt worden; men gebruikt pink of pinkleer aan baanschoenen, lapschoenen en soldatenschoenen, Corn. Vervl. A.; **pinkleer:** *pinkəlèèr*, P 102, 103; **pinkshuid:** *pinkshuit*, O 69a; **pinken:** *pinken*, overleer, bovenleer, Fr. empeigne, Corn. Vervl.; *pingkə*, pinken, vellen van pinken, Brouwers; **pink:** *pīənk*, P 16; *pink*, hetzelfde als pinkleer, zie aldaar, Corn. Vervl. A.; **frans (leer):** *frans(ch)*, Fransch lèèr, leder gelijk aan pink, maar wat rooder van kleur, Corn. Vervl. A.; **veau mat:** het type *veau mat* in: Langstraat; van de volgende opgave is de typering onzeker: *famat*, K 142; **veau grainé (fr.):** *vóó grānéé*, P 16; **grainé (fr.):** *grānee*, O 69a; **vachette (fr.):** *vasjet*, O 69a; **peerdsleer:** *pèrdsleer*, perdsleer, paardeleder, De Bont; *pèèrdsleèr*, (uitspr. perdsleèr, Kemp. ook *pjèslèèr*), paardeleder, Corn.; **paardele(d)er:** het type *paardele(d)er* in: Langstraat, K 161, 163, 195a, L 148; **peerdeleer:** *pèèrdalaer*, K 142, 174, L 244; **gezwart paardeleder:** het type *gezwart paardeleder* in: K 143; **paardestuit:** het type *paardestuit* in: K 143; **peerdestiet:** *pèèrdestiet*, leder gemaakt van de huid van 't achterste eens peerds, Corn. Vervl. A.; **peerd:** *pèèrd*, fijn zwart leder voortkomende van peerdenhuiden en meest voor het bovendeele van lichte schoenen gebruikt; Fransch peerd is fijner en duurder dan hierlandsch (of inlandsch) peerd, Corn. Vervl. A.; **peerds:** *pèèrds(ch)*, zie *pèèrd*, Corn. Vervl. A.; **ros:** *ros*, K 185, ros, paardenleer, het was dik en zwaar leer, vrij goedkoop, dat gebruikt werd voor vetleer en zoolleer; doordat er een vrij sterke hoornvorming plaats vindt in de paardenhuid, vooral aan de stuit, was het leer van de stuit geschikt voor overleer van bij uitstek glimmende schoenen; het hoorn was de likker dankbaar, Liedmeier; **veulenleer:** *vèúləlaer*, L 262; **varkensleer:** het type *varkensleer* in: K 161, 163, L 148; *varkəsléèr*, P 102, 103; **verkensleer:** *verkaslijr*, O 69a; **verkens:** *verkes*, K 185, varkensleer, Liedmeier; **schaapsleer:** het type

1.1.2.2.3.

schaapsleer in: K 195a; **schapeleer**: *schaopalaer*, K 174; **schapebloot**: de volgende opgave is meervoud: *schaopableutā*, K 142; **bazaan**: het type *bazaan* in: K 163; *bazaan*, K 161, 183; **bezaan**: *bazaon*, K 163; **geiteleer**: het type *geiteleer* in: K 161, 174, 195a; *gèjtalāer*, L 262; *gèjtalējr*, P 102, 103; *guitālээр*, L 264; **geitechroom**: *gètagroom*, K 142; **geit**: het type *geit* in: P 16; **chevreau (fr.)**: het type *chevreau* in: I 268, K 161, O 153; *sjāvroo*, O 69a; *sjāvróó*, P 16; **chevrette (fr.)**: het type *chevrette* in: I 268; **nappa**: het type *nappa* in: L 148; *nàpā*, L 244; **herteleer**: *hértalaer*, L 262; **daim (fr.)**: *dèè*, P 16; het volgende type is wellicht niet correct; het moet misschien gesplitst gelezen worden in een type „daim” en een type „pink”: **daimpink(?)**: het type *daimpink* in: O 153; **zeehond**: *zeehond*, leder met zwarten bovenkant en voorzien van kleine hobbels, wat groter dan die van de kips, Corn. Vervl. A.; **struisvogelleer**: het type *struisvogelleer* in: L 264.

ZOOLLEER

(N 41, 400; N 60, 2a)

[Dik, stevig leer voor zolen van schoenen. De respondent van O 69a zegt: „Zoolleer werd met eikeschors getanneerd.” Zie hiervoor de paragraaf over de leerlooierij. De woordtypen „hakleer” en „pollevieleer” zijn verplaatst naar het lemma „hakleer”. De typen „ondertuig” en „onderwerk” zijn verplaatst naar het lemma „onderwerk”. „Schoenfabriek” zegt op pag. 25: „Bij de verwerking van de huid, die het zoolleer levert, wordt er een groter nuttig effect bereikt, dan bij de verwerking van de huid, waaruit het overleer wordt gesneden, omdat aan een zoolleerhuid andere eischen gesteld worden en er niet in de eerste plaats gelet behoeft te worden op fijnheid van structuur. Een goede zoolleerhuid kenmerkt zich door stevigheid en geringe onderhevigheid aan slijtage. De (. . .) „kern” van de huid wordt gebruikt voor zolen en achterlappen. De hals levert de contreforts. Uit de lies worden binnenzolen gehaald.”

Alle leersoorten, die voor zoolleer gebruikt worden, zijn verplaatst naar het lemma „zoolleersoorten”.]

zoolle(d)er: het type *zoolle(d)er* in: K 141, 163, 174, L 148; *zoolaer*, K 142; *zóólaer*, L 207, 244, 262; *zoolèèr*, K 161a, 182, L 264; *zóóléér*, L 200; *zooléjr*, P 102, 103; *zoolijr*, I 268, O 69a; *zeulaer (of -ler?)*, O 153; *zoolaer*, zoolleer, leer bestemd voor schoenzolen, Brouwers.

ZOOLLEERSOORTEN

(N 60, 2b)

[Leersoorten, die voor de onderzijde van

schoenen worden gebruikt. Overgeplaatst naar de leerlooierij zijn de woordtypen „croupon”, „flank”, „lies”, „hals” en „runderhuid”. In verband met het type „bezaanleer” moet worden opgemerkt, dat deze leersoort niet geschikt is voor zoolleer; wel kan bezaanleer gebruikt worden voor de binnenzool. Niet opgenomen zijn de typen „liesleder” en „alles van runderen”.]

plantaardig (gelooid leer): het type *plantaardig (gelooid leer)* in: L 264; **rundleer**: het type *rundleer* in: K 174; **verkenleer**: *verkəslaer*, K 163; **bezaanleer**: *bazaonlèèr*, schapenleder, dienende als binnenzool voor de laars, Langstraat, hs 1756.

BINNENZOOLLEERSOORTEN

binnenzoolleer: *binnenzoollèèr*, zie flank, Corn. Vervl. A.; **flankeleer**: *flanke(n)lèèr*, zie flank, Corn. Vervl. A.; **flank**: *flank*, bij schoenmakers, gewoon leder, dat aan de binnenzolen genaaid wordt; ook *flanke(n)lèèr* en *binnenzoollèèr*, Corn. Vervl. A.; **bezaanleer**: *bezaonlèèr*, Langstraat, schapenleder, dienende als binnenzool voor de laars, hs 1756.

HAKLEER

[Het leer, dat een schoenmaker gebruikt voor het opbouwen van een hak; zowel voor de onderstukken als voor de achterlap.]

hakleer: *hàkleeer*, hakleer, hetzelfde als *hàkstòf*, De Bont; **pollevieleer**: *pollevielèèr*, K 185, pollevieleer, leer van mindere kwaliteit, dat gebruikt wordt voor de onderstukken, Liedmeier; *pòllavījleer*, pollevieleer, leer om er een hak van te maken, hetzelfde als *pòllavījstòf*, De Bont; **hakstof**: *hàkstòf*, hakstof, het gezamenlijke leer dat een schoenmaker nodig heeft voor het opbouwen van een hak, hetz. als hakleer en polleviestof, De Bont; **polleviestof**: *pòllavījstòf*, polleviestof, hakstof, (zie aldaar), hetz. als polleviejleer, De Bont.

VOERINGLEER

(N 41, 405; N 60, 4a; OM, A/B)

voeringle(d)er: het type *voeringle(d)er* in: K 174, 195a, L 264; *voeringlaer*, K 142, L 262; *voeringlèèr*, K 183; **voeringsleer**: *voeringslèèr*, leder, dat men van binnen in den schoen plakt, Corn. Vervl. A.; *voeringslèèr*, zie *voeringslèèr*, Corn. Vervl. A.; **voerleer**: *voejarlaer*, K 163; *vōèjarlèèr*, K 161a, 182; *vōèddarléjr*, P 102, 103; **voervel**: *voeiervel*, bij schoenmakers, zie *bazaan*; Corn. Vervl. A.; *voeiervel*, zie *voeiervel*, Corn. Vervl. A.

VOERINGLEERSOORTEN

(N 41, 405; N 60, 4a; N 60, 4b)

[Leersoorten, die voor de voering van schoenen worden gebruikt. Overgeplaatst naar het lemma „voeringstoffen” zijn de typen „linnen”, „katoenen voering”, „dril”, „keper” en „lijnwaad”. Verplaatst naar het lemma „splitleer” is het type „croûte”. Het type „voeringvel” is verplaatst naar het lemma „voeringleer”. Niet opgenomen zijn de woordtypen, die aangeven dat het voeringleer een bepaalde kleur heeft, zoals „blank”, „zwart”, „gekleurd” of „paille” (hetgeen strogeel betekent). „Mouton” (Fr.) betekent schaap. „Basane” (Fr.) betekent bezaanleer, geloid schapeleer. „Chevette” betekent klein geitje. „Métisse” (Fr.) is volgens de respondent van P 16 een kruising van een geit en een schaap. Vgl. de semantische toelichting bij het lemma „overleersoorten”. Aras II zegt i.v.m. „bastaardleder (métis)” (G) op p. 100: „Deze ledersoort is een product, ontstaan door kruising van geiten en schapen, en is, gelijk men ’t noemt, een tussenproduct. In hoedanigheid staat het ver beneden het gewoon geitenleder, zowel wat betreft sterkte als schoonheid en fijnheid. Om geitenleder uit métis te onderscheiden, dient op het verschil gewezen; eens dit verschil opgemerkt, ontgaat het u niet meer. Wanneer men twee onderscheidene leersoorten naast elkaar legt, zal men bemerken, dat de liezen en de koppen van métis zwaarder zijn. Het vel in zijn geheel is lossier, terwijl de vleeszijde bijna altijd de adervorming mist, die bij het geitenleder steeds is op te merken.”]

kalfsvoering: het type *kalfsvoering* in: L 148; **schapevoering:** het type *schapevoering* in: L 148; **schapele(d)er:** het type *schapele(d)er* in: K 143, L 148; *schaopalaer*, K 174, L 244; *skaopaleér*, L 200; *schaapalijr*, I 268; **schapevel:** *skaopavèl*, L 207; *skoupavel*, O 69a; *skuipavel*, O 153; **mouton (fr.):** het type *mouton* in: I 268; **bezaan:** *bəzaan*, L 244; *bəzaon*, L 207; *bəzaon*, L 200; *bezaan*, zie *bəzaan*, Corn. Vervl. A.; *bəzoon*, *bezaan*, geloid schapenvel, De Bont; **bazaan:** het type *bazaan* in: K 143, L 148, P 16; *bazaon*, K 163; *bazaan*, (ook *bezaan*, *bazaanvel* of *bezaanvel*), fijn, gekleurd leder, dat men van binnen in den schoen plakt; Corn. Vervl. A.; **basane (fr.):** *basan*, O 153; **bazaanleer:** het type *bazaanleer* in: Langstraat; **bezaanvel:** *bezaanvel*, zie *bezaan* en *bazaan*, Corn. Vervl. A.; **bazaanvel:** *bazaanvel*, ook *bezaanvel*, *bazaan* of *bezaan*, fijn, gekleurd leder, dat men van binnen in den schoen plakt, Corn. Vervl. A.; **geiteleer:** het type *geiteleer* in: L 148; **geitevel:** *gèjètavèl*, L 207; **chevette (fr.):** *sjavrèt*, P 16; **métisse**

(fr.): *mééïës*, P 16; **licht vetleer:** [*licht*] *vètlaer*, K 163.

VOERINGSTOFFEN

(N 41, 405; N 60, 4a; N 60, 4b)

[Soorten voering voor schoeisel die niet van leer zijn. Aras II spreekt op p. 147 en 148 i.v.m. „typen van weefsels” over „voering” (gewone tijk, tijkflanel, linnen of lijnwaad, katoen, mouton of molton) en „tussenvoering” (tijkflanel, flanel, jute). Op p. 147 zegt hij: „De voering dient om den schoen van binnen een zuiver uitzicht te geven, het zweet van den voet op te nemen en het bovenleder te beschermen en te verstevigen. We gebruiken vooral twee soorten voering: gewoon voering en tijkflanel. Gewoon tijk kan gebleekt, grauw of gesatineerd zijn. Bij tijk moeten we onderscheid maken tussen twee variëteiten van verbindingen, nl. de effen en keperverbinding. De hoedanigheid er van hangt af van de dichtheid van het weefsel en den aard van den vezel. Voor de sterkte is het gewenst, dat de inslagdraden even sterk zijn als de kettingdraden. Tijkflanel wordt tegenwoordig zeer veel gebruikt en heeft tegenover het gewone tijk de voordelen, aan den schoen (bovenleder) een grote gevuldheid te geven, het zweet van den voet gemakkelijk op te nemen en daardoor het bovenleder te beschermen; het is bijzonder goed voor lakleder. Hierdoor wordt dan ook tussenvoering uitgespaard. Alhoewel linnen (lijnwaad) zelden nog als voering wordt gebruikt, mogen we de sterkte er van niet onderschatten; integendeel, zij is veel groter dan deze van katoen. Deze voering wordt met leder gearneerd meer gebruikt als bovenste van heren- en dameszomerschoenen. De respectievelijke kenmerken van linnen en katoen zijn talrijk en duidelijk genoeg, opdat we beide stoffen met zekerheid van elkaar kunnen onderscheiden. Linnen is zwaarder dan katoen en het is koud voor ’t aanvoelen. In linnen weefsel treft men tal van kleine knobbel-tjes aan van de vezelstof. Wanneer we bovendien een weefdraad uit elkaar draaien, dan geeft de lengte van de vezels ons reeds de zekerheid of we met katoen ofwel met linnen te doen hebben. Het weefsel kan ook half uit linnen en half uit katoen of slechts uit kwart linnen samengesteld zijn”. Het Franse type „coutil” betekent „tijk” of „dril”. Het type „coutil” is afkomstig uit vraag N 60, 16. „Dril” is een benaming voor stevige, linnen en katoenen stoffen, inzonderheid drieknopige eenzijdige keper, waarbij op de rechte zijde twee-derde van de ketting zichtbaar is. „Keper” is een met keperpatroon geweven stof. Zie hiervoor de aflevering over de vaktermi-

1.1.2.2.3.

nologieën in verband met textiel. Niet geplaatst zijn de opgaven, die een kleur aanduiden, zoals rood, geel, blank, zwart, beige, grijs, champagnekleurig, gekleurd en paille (hetgeen strogeel betekent.)]

coutil (fr.): *koetiël*, P 16; *koetil (of: koetiel?)*, O 153; **keper:** het type *keper* in: Langstraat; **linnen:** het type *linnen* in: K 143, Langstraat, L 264; *lêngə*, L 207; **lijnwaad:** *laajvout*, O 69a; **katoenen voering:** het type *katoenen voering* in: K 143; **dril:** het type *dril* in: Langstraat.

LAKLEER

(N 41, 415)

[Leer, dat op de nerfzijde of op de vleeszijde van een laklaag is voorzien. In verband met het type „laqué” merkt de respondent van O 69a op, dat dit een soort van zeer blinkend leer was. „Laqué” (Fr.) betekent: gelakt. „Patent” is volgens de respondent van Langstraat een soort lakleer. Aras II spreekt op p. 95-99 over „verlakt leder” (D).]

lakle(d)er: het type *lakle(d)er* in: Langstraat, K 161, L 148; *laklaer*, K 142, 163; **gelakt leer:** het type *gelakt leer* in: K 195a; **verlakt leer:** *verlakt léjr*, P 102, 103; **laqué (fr.):** *lakee*, O 69a; **lak:** het type *lak* in: K 142, 163; **patent:** het type *patent* in: Langstraat.

SPLITLEER

(N 60, 3c; OM, A/B)

[Een lap leer van de vleeskant, die ontstaat door het leer overlans in tweeën te snijden. Het betreft zeer dun leer, dat bereid wordt uit de onderste huidlaag, die afvalt bij het splijten van huiden, die tot overleer verwerkt worden. Van Dale zegt bij „croûte”: (Fr.), splitleer, onderste, nietgenerfde leerlaag. Zie Aras II, p. 107 (croûteleder, vleessplit).]

split: het type *split* in: Langstraat, L 148, 264, O 153; *split*, K 185, L 200, 207, 244; *split*, K 185, split, het nieuwere woord voor *croûte*, zie aldaar, Liedmeier; **croûte (fr.):** het type *croûte* in: L 148; *kroet*, I 268, K 163, 174, L 148, 264, O 153; *kröēt*, L 244, O 69a, P 16; *kroet*, K 185, *croûte*, het leer sneed men wel overlans in tweeën, om dun leer te krijgen; het zogeheten schiften; de vleeskant van de huid gaf dan een lap los leer, niet al te sterk, dat men kroet noemde; leer van de andere zijde van de huid, waarop het haar had gestaan, heette nerf, Liedmeier; **vleeskant:** het type *vleeskant* in: L 264.

OVERIGE LEERSOORTEN

[Overgeplaatst zijn alle opgaven waarvan ons bekend was dat het „overleersoorten” of

„zoolleersoorten” waren (zie de lemmata van die naam). Bij de hiergenoemde leersoorten werd ons niet precies duidelijk waarvoor ze gebruikt worden. De typen „tuigleer” en „tuig” zijn verplaatst naar de paragraaf over de zadel- en gareelmaker. Het type „picker” is overgeplaatst naar de paragraaf over het handweven. „Lézard” (Fr.) betekent: hagedis. In verband met het type „klein vel” geeft de respondent van K 195a aan, dat daarmee velen van konijn, kat, hond etc. bedoeld zijn.]

klein vel: het type *klein vel* in: K 195a; **konijnevel:** de volgende opgave is meervoud: *kónéjnəvèlla*, P 102, 103; **slangele(d)er:** het type *slangele(d)er* in: K 161, 163, L 148; **serpent:** *serpenjt*, O 153; **krokodillele(d)er:** het type *krokodillele(d)er* in: K 161, 163, L 148; *krokodilləlājir*, O 69a; **krokodil:** *krookadil (of krookadiel?)*, O 153; **hagedisleer:** het type *hagedisleer* in: K 163; **lézard (fr.):** *lézar*, O 153; **reptieleer:** het type *reptieleer* in: K 161; **reptiel:** het type *reptiel* in: L 264; **nopjesleer:** *nopkenslèer*, leder met hobbeltjes aan de oppervlakte, Corn. Vervl. A.; **nekleer:** het type *nekleer* in: L 148.

—1.2. Kwaliteit van het leer

MALS

(N 41, 400; N 60, 9)

[Goedgeloid, zacht, lenig, buigzaam, gezegd van leer. In verband met het type „gaar” verwijzen wij naar de paragraaf over de leerlooierij.]

mals: het type *mals* in: K 174, L 148; — leer *mals*, I 268, L 260, O 69a, P 16; *màls*, L 244; *mals*, K 185, *mals*, goedgeloid, buigzaam leer noemde men wel *mals* leer, zie ook gemoedelijk, Liedmeier; **gemoeiig:** het type *gemoeiig* in: L 148; *gəmoejich*, K 163; *gəmoejəch*, O 69a; *gəməjəch*, P 16; *gəmoejech*, K 185, gemoedelijk, de soepelheid en makkelijke hanteerbaarheid van goed-geloid leer gaf dit curieuze woord in, Liedmeier; **soepel:** het type *soepel* in: K 174, O 153; *söëppəl*, L 200; **goedgeloid:** *gówi gəlójt*, L 207; **gaar:** het type *gaar* in: L 264.

GROEN

(N 60, 10)

[Slecht doorlooid, gezegd van zoolleer. Vraag N 60, 10 is gesplitst in twee lemmata. Zie ook het lemma „slecht doorlooid zoolleer”. Het type „ziel” is verplaatst naar de paragraaf over de leerlooierij (N 41, 157).]

groen: het type *groen* in: K 143, L 148; *grujn*, L 200, 244; **niet doorlooid:** *nie durloojt*, K 174;

niet gaar: het type *niet gaar* in: L 264; *nie gaor*, K 174; **breekbaar:** *braekbuir*, O 153.

SLECHT DOORLOOID ZOOLLEER

(N 60, 10)

[Zie het lemma „groen”.]

groentje: *gröëntjə*, L 207; **peperkoek:** *péé-parköök*, P 16.

TAAI

(N 60, 11)

[Gezegd van leer. Niet opgegeven is het type „trage looiing”, hetgeen waarschijnlijk de oorzaak van de taaiheid aangeeft. Vraag N 60, 11 is gesplitst in diverse lemmata.]

taai: *tao*, I 268; *taoa*, P 16; *tèèj*, L 207, 244; — als bokkeleer *tèèj*, L 200.

TAAI/HARD LEER

(N 60, 11)

[Zie het lemma „taai”. In verband met het type „harde croupon” moet worden opgemerkt, dat hiermee een deel van de huid wordt aangeduid. Zie hiervoor de subparagraaf over de huiddelen in de paragraaf over de leerlooiersterminologie.]

harde duvel: *etn düüvəl*, O 69a; **harde croupon:** *ettə kröëpong*, O 69a; **fitlefater:** *fitlefater*, stuk taai leer, (in het Oosten der Kempen), deur zoo ‘ne’ fitlefater is gee’ mes deur te krijgen, Corn. Vervl. A.

VASTHEID

[De vastheid van het leer. Het lemma is samengesteld uit een toegift bij vragenlijst N 41 (leerlooier).]

femeteit: *fërmatéjt*, P 102, 103.

DRACHT

(N 60, 11)

[Wellicht wordt met deze opgave de mate van rekbaarheid aangeduid.]

dracht: er zit — in het leer: het type *dracht* in: K 163.

SCHIMMELEN

(N 60, 12)

[Met schimmel bedekt raken, beschimmelen; gezegd van vetleer. Vraag N 60, 12 is gesplitst in twee lemmata.]

schimmelen: het type *schimmelen* in: L 148; *schimmələ*, L 244; *skimmələ*, L 200; *schummələ* (of: *schüümmələ?*), I 268; *schüümmələ*, P 16; *sküümməln*, O 69a; **uitslaan:** het type *uitslaan*

in: L 148; *uitslaon*, K 163; *uitslao*, L 264; **uitslagen:** *oojtslougən*, O 69a; het volgende type heeft wellicht een iets afwijkende betekenis: **zweten:** het type *zweten* in: L 148; **schurften:** *skörrəftə*, L 207; **[strufte]:** *strufte*, K 185, strufsten, uitslaan, schimmelen, vooral vetleer strufte gauw, Liedmeier.

SCHIMMEL

(N 60, 12)

[Zie het lemma „schimmelen”. Aras II zegt op p. 122 en 123: „Leder, in vochtige plaatsen opgestapeld, is blootgesteld aan beschimmeling, die het weefsel soms volledig vernietigt, gemakkelijk doet scheuren en breken. Om de schimmel van bovenleder te verwijderen, dient men het aan de lucht bloot te stellen; indien de slechte weersgesteldheid zulks niet toelaat, moet men het leder in verwarmde plaatsen onderbrengen, om het aldus te drogen. In drogen toestand kan de schimmel van het leder afgewreven worden met een schonen lap of zachten borstel. Moest men de schimmel in vochtigen toestand willen verwijderen, dan zou men haar voor een groot deel in de poriën van het leder wrijven, omdat schimmel in vochtigen staat kleverig is. Om het leder volledig van schimmel te zuiveren, moet men den vleeskant afwrijven met zaagmeel. Om het euvel te voorkomen, moet men het leder in goed verluchte en droge plaatsen onderbrengen. Bovendien moeten de vakken, waarin het wordt opgestapeld, in latwerk gemaakt zijn en wel zó, dat de latjes ongeveer 7 tot 10 centimeter van elkander verwijderd zijn, opdat de lucht langs alle zijden tot het leder kunne doordringen. De lokalen moeten rein, droog en warm gehouden worden, de vereiste temperatuur bij het bewaren is 10° tot 17° Celsius.”]

schimmel: het type *schimmel* in: L 148; **vetuitslag:** *vetjoejtslach*, O 153.

NATUREL

(N 60, 13; OM, A/B)

[Zijn natuurlijke kleur hebbend, gezegd van leer.]

naturel: het type *naturel* in: Langstraat, K 174, L 148; *natüürel*, O 69a; *natüürèl*, L 207, P 16; *nätüürèl*, L 200, 244; *nattərel*, I 268, O 153; **blank:** het type *blank* in: Langstraat, K 163, L 148, 264; *blaank*, K 174.

NATURELKEUR

(N 60, 13)

[Zie het lemma „naturel”.]

natuurkeur: *natiërkleer*, O 153.

1.1.2.2.3.

—2. Bewerkingen en gereedschap

—2.0. Algemeen gereedschap en benodigdheden voor diverse bewerkingen

—2.0.1. Meetwerktuigen

SCHUIFMAAT

(N 60, 152a; N 60, 152b)

[Het houten instrumentje met twee opstaande latjes, waarvan één opklapbaar en verschuifbaar, om de lengte van de voet te meten. Van Ginneken zegt bij „Passer”: „Houten werktuigskan dat dient om de lengte van den voet te meten, en zoo de lengte van de schoen te bepalen”. Volgens verschillende respondenten liep dit instrument gewoonlijk tot 50 steken.]

schuifmaat: het type *schuifmaat* in: K 163, L 148, 264; *sköjfmoot*, L 200; *schéúfmaat*, L 244; *skéúfmaat*, L 207; *sköfmaat*, K 185, een apparaat van hout om de lengte van de voet te meten. Op de meetlat zijn twee opstaande latjes aangebracht, het een vast, aan het ene einde, waartegen men de hiel plaatste, het ander verschuifbaar, dat men tegen de teen drukte, waarna men de maat kon aflezen, Liedmeier; **hielmaat:** *ielmaat*, K 174; **maatlat:** het type *maatlat* in: L 148; **passer:** het type *passer* in: K 174; *passer*, I 268, O 69a, 153, P 16.

MAATBAND/MEETLINT

(N 60, 153)

[Een lint van stof of een papieren reepje, waarmee men de hoogte van de voet aan de wreef (eventueel op meerdere plaatsen) en aan de hiel kan vaststellen. Van Ginneken zegt bij „maat”: „Papieren reepken waar men de hoogte van den voet, aan den wrijf en den hiel mee vaststelt.” De respondent van K 174 („wreefmaat”) bedoelt zo'n papieren strookje en ook de respondent van L 207 kent zoiets, zonder er een benaming voor te hebben. Knöfel I zegt op p. 59 en 60: „De oude schoenmakers vergenoegden er zich over het algemeen mede, den voet in zijn lengte en op verschillende plaatsen in de breedte te meten, en bedienden zich daarbij van de primitiefste aller maten, van een strook papier, waarin op de plaats die de maat aangaf een scheurtje gemaakt werd. Wij zullen zien, in hoever dit al of niet voldeed, en hoe men noodzakelijkerwijs moet meten, ten einde de maten zoodanig te krijgen als noodig is om een elk opzicht doelmatig model voor de laars, een leest, daarnaar klaar te maken. Wij bereiken het best ons doel, als wij de eenvoudige en aanvullingsmaten toepassen. Onder eenvoudig meten verstaan wij het maatnemen met be-

hulp van den maatband, welke ons de lengte en op verschillende plaatsen ook den omvang, de wijde van den voet aangeeft. Deze maatbanden zijn bij de schoenmakers algemeen in gebruik gekomen en dan ook voor het doel zeer geschikt. De gewone lengte er van bedraagt 60 centimeter, en de indeeling is aan de eene zijde in centimeters, aan de andere zijde in Fransche steekmaat. Drie van deze Fransche steken (points) zijn gelijk aan twee centimeters.” Ook Dierick spreekt op p. 11 en 13 van „maatband”. Aras I zegt op p. 48 i.v.m. de „wreefmaat”: „Om deze maat te nemen, leggen we den meetband aan op de wigvormige beenderen, leiden hem over het uitsteeksel van het vijfde of buitenste middelvoetsbeen, om dan langs het holvoetse deel naar het uitgangspunt te komen (zie afb. 29, D-D) Van boven gezien, valt de wreefmaat ongeveer in 't midden van de voetlengte.” I.v.m. „hogewreefmaat” zegt hij: „Het opmeten der hogewreefmaat wordt maar zelden toegepast. Deze wordt genomen over de verbinding van bootsbeen en sprongbeen. Deze maat is ongeveer 1 cm groter dan de wreefmaat.” I.v.m. „tussenwreefmaat” zegt hij: „Deze maat wordt genomen onmiddellijk achter den bal en omspant den middelvoet. Meestal is zij even groot als de balmaat; doch als de bal bij uitzondering sterk ontwikkeld is, of wanneer men met een ontwrichten bal te doen heeft, is de tussenwreefmaat kleiner. Juist in dit geval is het nodig, dat die maat genomen wordt; anders kan ze gemakkelijk gemist worden. Bij normale maatverhoudingen regelt de overgang van bal tot wreef zich als van zelf, doordien de omvang van den bal tot aan de wreef heel regelmatig toeneemt.” De respondent van K 163 zegt dat de „maatband” 30 cm lang was. De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „wreefmaat” op: „Ze deden twee verschillende scheurtjes in dat papiertje; de hoge wreef en de lage wreef.” De respondent van O 69a merkt i.v.m. het type „lintmeter” op: „Met de lintmeter mat men de maat van de voet achter de tenen en op de wreef.” Die van L 244 zegt dat de „centimeter” oprolbaar was.]

maatband: het type *maatband* in: K 163; **wreefmaat:** *wreefmaat*, K 174; **wreef- en hielmaat:** het type *wreef- en hielmaat* in: L 148; **maat:** *maat*, O 153; **lintmeter:** het type *lintmeter* in: P 16; *lintmaetar*, I 268; *liëntmaetar*, O 69a; **centimeter:** *sentiëmaetar*, L 244.

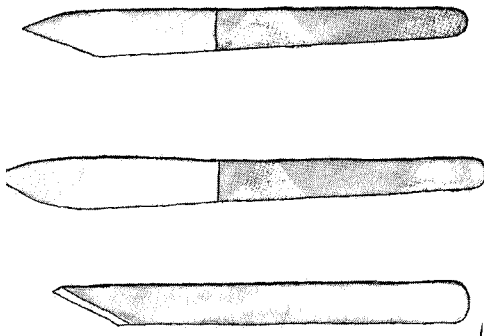
—2.0.2. Messen en wetgereedschap

SCHOENMAKERSMES

(N 60, 173; N 60, 240b; OM, A/B)

[Het algemene schoenmakersmes, dat voor

een zeer groot aantal bewerkingen gebruikt wordt. Dierick zegt op pag. 83: „De schoenmakersmessen, hier algemeen in gebruik, zijn lang en smal; men heeft er twee soorten: lichte en zware; deze laatste zijn wat breder dan de lichte; voor leergasten zijn de lichte best geschikt en worden ook meest gebruikt voor aan vrouw schoen te werken”. „Directie” zegt op pag. 305: „De messen (...) moeten dikwijls geslepen worden; na een half jaar zijn ze reeds zoo klein geworden, dat nieuwe gekocht moeten worden; sommige arbeiders ook laten ze à 1 cent per stuk slijpen”. In verband met het type „lierman” moet worden opgemerkt, dat Van Dale bij „liernaar, (2)” zegt: „Knipmes”, terwijl „lierman” volgens Van Dale een geheel andere betekenis heeft. Aras II zegt op p. 186 en 187 (zie ook afb. 52 op die pagina) i.v.m. het schoenmakersmes: „Dit moet aan den voorkant dun, en aan den rug (achterkant) dik zijn, om de handen tijdens het snijden niet te bezeren. Het mag ook niet te breed zijn, zowat 1 1/4 tot 1 1/2 cm (afb. 52); hoe breder het mes is, hoe moeilijker het te hanteren is.” Vraag N 60, 173 is gesplitst in twee lemmata.]

tekening 24. Schoenmakersmessen

schoenmakersmes: het type *schoenmakersmes* in: K 143, L 148, 264; *schoenmaokarsmes*, K 174; *schöēnmaokarsmés*, L 244, P 16; *sköēnmaokarsmés*, L 200, 207; *schoenmakersmes*, zie steekmes, Corn. Vervl. A.; **schoemakersmes:** *sköēmoukarsmes*, O 69a; **snijmes:** *snaamés*, I 268; gewone — het type *snijmes* in: L 148; **mes:** het type *mes* in: K 142, 143, Langstraat, K 163; *mes*, O 69a; *més*, I 268; — voor alle doeleinden: het type *mes* in: L 148; — zonder heft: het type *mes* in: K 174; *mes*, K 185, dit was in de vakkring de aanduiding van het schoenmakersmes, Liedmeier; het volgende type kan een afwijkende betekenis hebben: **lierman:** *lierəman*, O 153.

RANDMES

(N 60, 174b; N 60, 174c)

[Het mes voor het afsnijden of afsteken van de randen of kanten. Het type „randmesje” is afkomstig van vraag N 60, 174a.]

randmes: het type *randmes* in: K 174, L 148; *rantmés*, I 268; *rāntmés*, *randmes*, hetzelfde als *kantmes*, De Bont; **randmesje:** het type *randmesje* in: L 148; **kantmes:** het type *kantmes* in: L 148, 264; *kāntmés*, *kantmes*, *mes(je)* waarmee een schoenmaker een weinig van de kant van een zool uitsteekt, opdat deze niet te dicht bij het bovenleer zou komen, ook *randmes* geheten, De Bont.

VOETMES

[Van Ginneken zegt bij „Voetmes”: „Mes dat op de negge den vorm heeft van een halve maan en in het midden vast zit op eenen steel of hecht.” Vgl. het type „voetmes” in de lemmata „mes om leer voor (het kussenleder van) het haamkussen te snijden” en „mes om leer af te schilferen” bij de zadelmakersterminologie. Vraag N 60, 117b luidde: „Is dit hetzelfde als „voetmes”? Hoe spreekt U dit uit?” Voor de formulering van vraag N 60, 117a: zie de semantische toelichting bij het lemma „randsteekmes”. Vraag N 60, 117b leverde overigens niets op.]

voetmes: *voetmes*, bij schoenmakers, halve-maanvormig mes, Corn.

RUGKANT

(N 60, 175b)

[De rug of rugkant van een mes. Van Ginneken zegt bij „Oesel”: „Rug van het mes”.]

rugkant: het type *rugkant* in: L 148; **rug:** het type *rug* in: K 174, L 148; *ruch*, I 268, L 244; *réúch*, L 207; *rüüch*, O 69a, P 16; bij de volgende opgave is het lidwoord waarsch. inbegrepen: *drich*, O 153.

SNIJKANT

(N 60, 175a)

[Het scherpe gedeelte van een mes. Van Ginneken zegt bij „Negge, egge”: „Sned of scherp kant van het mes”.]

snijkant: het type *snijkant* in: L 148; *snijkaant*, K 174; **sne(d)e:** het type *sne* in: L 148; het type *snee* in: O 153; *snee*, O 69a; *snae*, I 268; *snée*, P 16; *snaej*, K 163; *sneej*, L 244; **scherp:** het type *scherp* in: L 148; *waat:* *waot*, L 207.

1.1.2.2.3.

WETSTEEN

(N 60, 45; OM, A/B)

[Een steen voor het wetten van messen. Dierick zegt op pag. 83: „Bij de messen heeft men een wetsteen noodig die van dagelijksch gebruik is. Er zijn verscheidene soorten wetsteen en eerst en vooral de eigenlijke wetsteen is een zacht grijs steen, langwerpig, omtrent 20 cm. lang, 2 1/2 breed en 1 1/2 dik; men maakt hem nat om te gebruiken. Een andere soort wetsteen is een langwerpig ovaal gegoten mineraal. Anderen gebruiken een stalen wetter gelijk de beenhouwers bezigen. Om de snede van het mes nog te verzachten, wet men het dan nog op een ingevette leëren riem.” Vraag N 60, 45 is gesplitst in twee lemmata. Zie Aras II, p. 190, afb. 67 („wetsteen”).]

tekening 25. Wetsteen

wetsteen: het type *wetsteen* in: Langstraat, K 163, 174; *wétstaen*, L 207; *wétstiën*, P 16; *wetstieën*, O 153; *wétstieën*, I 268; *wutstiejn*, O 69a; **wetkei:** *wétkèèj*, L 200; **zandsteen:** *zàntstaen*, L 207; **aanzetsteen:** het type *aanzetsteen* in: L 148.

WETPLANK

(N 60, 45)

[De plank voor het wetten van messen.]

wetplank: het type *wetplank* in: Langstraat, L 148, 264; *wétplànk*, L 207, 244; *wetplaank*, K 174; **wetlat:** het type *wetlat* in: L 264; **plankje:** *plankskæn*, O 69a; het volgende type heeft een iets andere betekenis: **voetblok:** *voetblok*, eiken blok om er de messen op te wetten, Corn.

—2.0.3. Els, bros, priem

ELS

(N 60, 176a; N 60, 176c; N 60, 234; DC 27, 17; L 5, 17; znd B2, 238; znd 5, 62; znd 40, 72; OM, A/B; sgv)

[Het gebogen, puntige instrument om gaatjes voor het naaien vóór te steken. Van Ginneken zegt bij „Elsen”: „Men heeft drie voorname soorten van elsen: spanels, doornaaiels en bros.” Dierick zegt op pag. 83: „Het klein en broos werktuig dat een schoenmaker dagelijks te gebruiken heeft is het elsen. Daar zijn er verscheidene grootten en soorten. De elsens

om binnenzolen te naaien zijn gekromd en moeten geschikt zijn licht of zwaar volgens het werk; een lang, zwaar elsen is maar goed voor zwaar manswerk en om in te rijgen. Een zwaar elsen om licht te naaien is altijd af te keuren, daar een fijne draad niet goed sluiten kan in de wijde gaten door het elsen in de binnenzool gemaakt en dus geen vaste naad kan voortbrengen. Gewoonlijk is de punt van een nieuw elsen te dik en moet wat verscherpt worden om goed door het leder te kunnen stekken; het gebeurt wel eens dat de punt afkraakt, dit kan hersteld worden met er een aan te slijpen. Het elsen moet in een houten handvatstel vastgezet worden en moet er recht in zitten; het mag noch achteruit noch vooruit hellen en bijzonderlijk niet scheef of men is elke steek in gevaar het te breken, en de hand te kwetsen”. Knöfel I zegt op pag. 176: „De tegenwoordige schoenmakers kunnen de naald noch de spanen pikeerelst niet meer zoo goed hanteeren als de vroegere, omdat zij er zich minder in oefenen”. De typen „blokels” en „klompelst” zijn overgeplaatst naar de paragraaf over de klompenmakersterminologie. Het type „schoenpik” is verplaatst naar het lemma „bijnamen”. Niet opgenomen zijn de typen „steeknaald” (K 296), „stopnaald” (K 245), „rijgnaald” (I 220 en K 272), „peknaald” (L 205, 206), „paknaald” (of „pooknaald”); (O 162), „naald” (P 84), „ijzeren draad” (K 250), „[püüntsøm of füüntsøm?]” (P 198), „[pels]” (L 146) en „pik” (O 162; de invuller plaatste er een vraagteken bij). De typen „priem”, „bros” en dergelijke komen voor in diverse lemmata. In verband met het type „lens” vergelijkte men Van Dale bij „lens” (I en II).]

els/als: het type *els* in: I 78, 79, 102a, K 100, 101, 107, 125, 126, 128, 129a, 133, 133c, 138, 140, 142, 143, Langstraat, K 146, 150a, 151, 153, 157, 158a, 161a, 164a, 169, 170, 171, 173, 173a, 174, 176a, 179, 183, 183b, 188, 190, 191, 195a, 204, 206, 212, 215, 216, 218b, 225b, 233, 234, 235, 241, 242, 245, 246, 248, 265, 266, 269, 272, 274, 275, 277, 281, 287, 292, 295, 299, 302, 303, 304, 306, 309, 310, 311, 311a, 313, 317, 325, 329, 341, 342, 344, 346, 348, 349, 351, 352, 355, 356, L 93, 96b, 99, 100, 102, 104, 110, 112, 144, 145, 146, 148, 150, 151a, 158a, 159, 159b, 161, 162, 177c, 178, 178a, 180, 181, 184, 185, 200, 204, 204a, 205, 206, 207b, 208, 209a, 228, 229, 236, 240, 244, 255, 256, 258, 259, 261, 263a, 264, 279, 280, 285, O 67, 70, 72, 73, 156, 157, 162, 173, 243, P 2, 5, 14, 15, 18a, 20, 23, 24, 35, 39, 60a, 64, 77, 79, 86, 88, 93, 96a, 104, 105, 111, 124, 131, 136, 137, 137a, 138, 144, 145, 146, 147, 150, 152, 157a, 161a, 162a, 166; *èls*, K 238, 244, 250, L 152, 153, 158, 186, 187, 190, 200, 207; *èls*, I 57b, 265, 268, 269, 274, 275, K 133a, 136a, 141, 164, 188a, 189, 197, 201, 208,

210, 213, 221, 225, 231, 232, 236, 237, 240, 243, 244, 251, 257, 268, 271, 276, 277, 279, 283, 286, 291, 296, 300a, 301, 305, 307, 307a, 308a, 312, 315, 318, 320, 322, 330, 333, 335, 339, 349a, 350, 358, L 96, 109, 147, 160, 180a, 241, 244, 285a, O 69, 174a, P 10, 12, 16, 18, 25, 29a, 35a, 37, 41, 94, 95, 96, 106, 107, 164, 169, 171; *hêls*, K 337; *ils*, P 134; *éêls*, I 180, K 247, L 186, 283a; *aels*, L 212; *èêls*, L 189, 190, 233; *ijsl*, P 89; *ajls*, P 134; *als*, P 107; de opgave van O 156 werd door de ene respondent met „sj” gespeld en door de andere met „ch”; de opgave van O 242 werd met „ch” gespeld: *elsj* (of: *elchn?*), O 156, 242; *elzj*, O 275; *êls*, *els*, men onderscheidt: brosj-, rijg-, span-, of stikels en zâäl-*elskə*(n), De Bont; *els*, K 185, het gebogen, puntige instrument om de gaatjes voor het naaien vóór te steken, Liedmeier; **elsen/alsen**: *elsən*, I 273, K 272, O 153, 154, P 37, 66; *elsn*, O 69a; *elsəm*, K 276; *elsə*, P 10, 77, 88, 92, 96a; *elzə*, K 188a, 307, 330, 346, 357, O 287; *helzə*, K 212; *êlsən*, K 206, O 72, 153, 156, 165, 166; *êlzən*, K 353, O 74, 174; *êlsn*, O 162; *êlzn*, O 69; *êlsə*, K 204, 209, 332, O 69, P 4, 14, 27, 74, 89, 127, 133, 198, 199; *êlzə*, K 189a, 273, 276, 307, 330, P 41a, 145; *êlzən*, K 352, P 99; *êélzə*, K 276; *èêlsə*, K 189b; *ijslə*, P 198, 199; *hijlsə*, O 289; *alsə*, P 80, 81, 129; *aelsə*(?), P 13, 65, 76, 80, 129, 136; *ajlsən*, O 239; *ajlsə*, O 289, P 70, 81, 128, 131, 133; *aajlsə*, O 289, P 128; *ojslən*, O 160a; *ôjlsn*, O 70; de volgende varianten lijken op diminutieven, maar zijn dit waarschijnlijk niet: *elsjən*, O 153, 154, 159, 166; *elsjn*, O 157, 274, 275; *elsjə*, K 109, 125, 133d, 237, 241a, 309, O 241, P 65; *êlsjən*, O 242; *êlsjn*, O 157, 158; *êljsjən*, O 242; *ijsjən*, O 243; *alsjən*, O 244, 274a; *alsjn*, O 175; *alsjə*, O 178a, 286, P 65; *ajlsjn*, O 160a; *ajlsjə*, O 178, P 60a; *aajlsjə*, O 251; *ojsjən*, O 242; *houlsjə*, O 250; de volgende variant is wellicht ontstaan door metathesis: *ousjal*, O 290; de volgende varianten werden door de respondenten met „ch” gespeld; mogelijk bedoelden zij daarmee „sj”: *elsjən* (of: *elchən?*), O 242; *elsjn* (of: *elchn?*), O 232; *alsjə* (of: *als-chə?*), O 289; *ajlsjən* (of: *ajlchən?*), O 175; *ojsjən* (of: *ojlchən?*), O 244; *ojsjə* (of: *ojlchə?*), O 256; *olsjə* (of: *olchə?*), O 278; bij de volgende variant spelde de ene respondent „els’g’n” en de andere „els-chən”: *els-ch(ə)n* (of: *elsj(ə)n?*), K 241; *elsen*, *els*, de timmerlie en schoenmakers gebruiken *elsens*, Corn. Vervl.; *elsen*, zoo scherp als ’n *elsen*, Corn.; **elsie**: het type *elsie* in: K 0107, 162, 176a, 181, 182b, 184, 184a, 186, 187, 195, 197a, 211, 213, 216, 218b, 218c; *elsie*, K 163; *êlsie*, K 184b, 191, 196; *êlsiej*, K 208; *êlsīe*, *elsie*, *els*, gebogen priem, De Bont; **elst**: het type *elst* in: K 0153, L 100, 149, P 148; *êlst*, P 145, 154, 154a, 164, 168; *eelst*, L 283; **elster**: bij de opgave van K 224 was vanwege het onduidelijke

handschrift moeilijk te zien of er een „t” of een „k” stond: *elstər*, I 118, K 274, P 38; *êlstər*, K 224(?), P 105, 144, 155; *helstər*, P 103; **elser**: *êlsər*, K 212, 267, P 96; *êlsjər*, O 276; de type-ring als diminutief is bij de volgende typen niet geheel zeker: **elsje/alsje**: *elskə*, K 210, 237, 289, 297, 330, L 203, 225a, 0265, O 286; *elskə* (of: *ilskə?*): K 274; *elskən*, K 240, 272, 278, 340a, O 69a; *êlskə*, K 208, 221, 231, 245, 268, 287, 291, 295, 300a, 301, 302, 305, 306, 310, 325, 336, 348, L 281, P 112; *êlskə*, L 237; *ajlskən*(?), O 238; **elsentje**: *êlsəkə*, K 270; *êlzəkə*, K 245, P 10, 41; **elstje/alstje**: *aalstjn*, O 274a; **elstertje**: *elstərəkən*, K 192; **elsertje**: *el-sərəkə*, K 256; **schoenmakersels**: *schoenmaokərsels*, K 142; **schoenels/schoenals**: *skōēwnals*, L 182; **naaiels**: het type *naaiels* in: K 174, L 148, 160; *naojels*, K 174; *nao-êls*, I 268; *naaiels*, ook *naaielsen*, *els* om te naaien, Corn. Vervl. A.; **naaielsen**: *naaielsen*, zie *naaiels*, Corn. Vervl. A.; **elsenpriem**: *elsə-priem*, P 38; **schoenmakerspriem**: het type *schoenmakerspriem* in: K 344, P 15; *schoenmoukərspriem*, K 247; *schoenmookərspraem*, K 244; **steekpriem**: *stijkpriem*, P 96a; *stijkpreem*, O 177; **priem**: het type *priem* in: K 133a, 148, 174, 185, 206, 216a, 218, 244, 254, 286, 292, 339, 341, 350, 354, 356, L 112, 145, 147, 150, 154, 256, 257, P 23, 24, 26, 30, 35a, 37, 38, 40, 41, 65a, 69, 89, 93, 108a, 109, 110, 111, 136, 161, 161a, 162a, 164, 171, 199; *priem*, K 145a, 219, 291, L 186, 229, 255, 260, P 25, 27, 95; *priēm*, K 337; *priejm*, K 171, P 99; *priejəm*, L 208; *praem*, P 10; **priempje**: *priemkə*, K 295; *priēməkə*, K 296; *priēmākə*, K 292, 332; **pin**: het type *pin* in: L 103; *peen*, L 261; **steekpunt**: *stèkpunt* (of: *-pöent?*), K 330; **schoenboor**: het type *schoenboor* in: K 244; **broj**: het type *broj* in: K 174, 189, 305, L 240; *pros*, I 78a, K 0153, 173, 188; *pròs*, K 215; **brojsje**: *broskən*, K 305, 340a; **lens**: *lens*, P 14; *léəs*(?), P 30.

RIJGELS

(N 60, 176b)

[De gebogen *els*, wat groter dan de spanels, die voor allerlei rijgwerk dient. Het type „gebogen *els*” is afkomstig van vraag N 60, 234. De typen „naaiels” en „*els*” zijn verplaatst naar het lemma „*els*”. Het type „binnennaaiels” is verplaatst naar het lemma „binnennaaiels”. Niet opgenomen is de moeilijk leesbare opgave van O 153 („peupnoije?”). Het is de vraag of het type „driegnaald” hier thuis hoort.]

rijgels: het type *rijgels* in: L 264; *réjchêls*, L 207; *raoagêls*, I 268; *reegêls*, *rijgels*, gebogen *els*, (van grotere afmetingen dan de spanels), die voor allerlei rijgwerk dient, De Bont; **inrijgels**: *inréjchêls*, L 200; *inréjchêls*, L 244;

1.1.2.2.3.

tekening 26. Rijgels

inrijgelsie: *inrijchelsie*, K 163; **kromme els:** het type *kromme els* in: O 69a; *kröemma els*, P 16; **gebogen els:** het type *gebogen els* in: L 148; **driegnaald:** *drojchnojjə*, O 153.

SPANELS

(N 60, 176d)

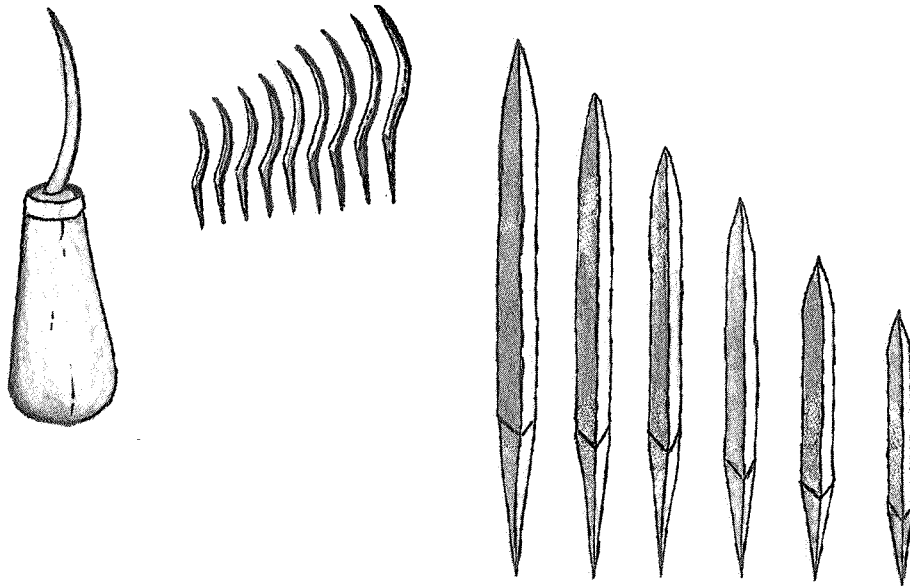
[De kleine, fijne, gebogen els, waarmee gespannen wordt en die volgens sommige bronnen ook gebruikt wordt bij het pennen van fijn werk. Van Ginneken zegt bij „Spaeneels”:

„Fijn gebogen els, dienende voor fijn werk”. De respondent van K 163 merkt i.v.m. het type „spanelsie” op: „Voor pennen kan deze elsie niet gebruikt worden; hij zou in het stugge zoolleer onmiddelijk breken”. De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „Duitse els” op: „Deze was driekantig; dan scheurt hij niet. Deze els gebruikte men om mee te naaien en te spannen”. Hensen geeft op p. 36 (afb. 15c) afbeeldingen van Duitse elzen van diverse afmetingen. Op deze tekening zijn de elzen echter vierkantig. De typen „elsen” en „elsje” zijn verplaatst naar het lemma „els”.]

spanels: het type *spanels* in: L 264; *spanéls*, P 16; *spànéls*, L 200; *spanels*, zie spanelsen, Corn. Vervl. A.; *spànéls*, spanels, kleine fijne, gebogen els waarmee gespannen wordt, ook stikels genoemd, De Bont; **spanelsen:** *spanelsen*, ook spanels, kleine, fijne, gebogen els, dienende voor het fijn werk, Corn. Vervl. A.; **spanelsie:** *spanelsie*, K 163; **stikels:** *stikéls*, L 207; *stikéls*, L 244; *stikéls*, stikels, hetzelfde als *spànéls*, De Bont; **stekels:** *stekels*, ook stekelsen, zie pegelsen, Corn. Vervl. A.; **stekelsen:** *stekelsen*, zie pegelsen, Corn. Vervl. A.; **pegels:** het type *pegels* in: L 264; *pegels*, ook pegelsen, gebogen els, gebruikt bij het peggen van fijn werk, Corn. Vervl. A.; **pegelsen:** *pegelsen*, zie pegels, Corn. Vervl. A.; **scheve els:** *schieaf éls*, I 268; **duitse els:** *dötsə els*, K 174.

BROS

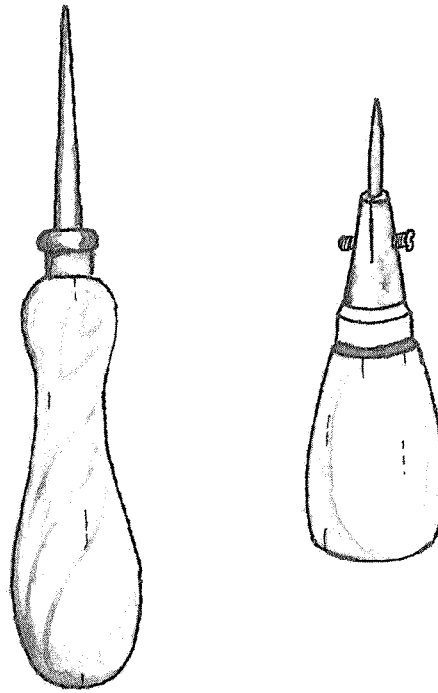
(N 60, 180; OM, A/B)

tekening 27. Spanels, Duitse els

[De grove, rechte els die gebruikt wordt bij het „doornaaien” (zie dat lemma) of om gaatjes te slaan voor de houten pennen. Aras II zegt op p. 186 i.v.m. de „houten-pennenbros”: „De houtenpennenbros (afb. 51) mag niet te lang zijn en moet om goed te steken, een ovale doorsnede bezitten; aan de zijkanen moet ze bijna scherp toelopen. De pennenbros moet dunner zijn dan de houten pennen, omdat deze in de voorgestoken gaatjes goed zouden geprangd zitten, want hiervan hangt geheel de sterkte van het met hout gepende werk af. Ook moet de pennenbros iets korter zijn dan de houten pennen.” Op p. 241 zegt hij in een paragraaf over „gepend werk” i.v.m. de „dikte van de pennenbros”: „De dikte van de houten-pennenbros moet aangepast zijn aan de dikte van de houten pennen, en wel zodanig dat de houten pennen in de openingen geperst zitten; de sterkte zal groter zijn, dan wanneer voor dünnere pennen een dikkere pennenbros gebruikt wordt; ook moet de pennenbros iets korter zijn dan de houten pennen.” Hensen zegt op p. 35 (zie ook foto 9 op p. 36): „De naam ‘bros’ is bij een niet-vakman onbekend. Foto 9 geeft een broshlecht en 3 losse penbrossen weer. Met een penbros wordt een gaatje in de zool of hak geslagen waarna dat gaatje met een houten pennetje wordt opgevuld. Tegenwoordig ziet men maar weinig houtgepende zolen meer, doch vroeger werd dit systeem van zoolbevestiging veel toegepast.” De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „bros” op: „De brosh was om gaatjes te slaan; voor het pennen. De peggen gingen daar in. Om figuurtjes te maken kon men deze els vierkant maken.” De respondent van K 163 merkt i.v.m. het type „pinbros” op: „Deze werd vroeger gemaakt van stukjes paraplu-blijnen van ongeveer 3 cm. lengte; deze werden aangeslepen.” Het type „voorprikker” is afkomstig van vraag N 60, 234.]

bros: het type *bros* in: K 143, 174, L 148; *bros*, O 69a, 153; *bròs*, L 200, 207, 244, P 16; *bros*, Westelijk Noordbrabant, els waarop met den hamer geslagen wordt, hs 1229a; *bros*, Langstraat, puntig, niet gebogen, stalen priempje, dienende om gaatjes te steken in het leder, niet te verwarren met els, hs 1756; *bros*, rechte els, Corn. Vervl. A.; *bròs*, brosh, rechte els dienende om gaatjes in het zoolleer te steken, ook brosh-els geheten, De Bont; *bros*, brosh, een grove, rechte els die gebruikt werd bij het doornaaien, of om gaatjes te slaan voor de houten pennen, Liedmeier; *pros*, West Brabant, K 173, els, een werktuig, Weijnen EV 9; *pros*, priem, els, AG, K 177; **penbros:** het type *penbros* in: Langstraat, L 264; **pinbros:** het type *pinbros* in: K 163; **pegbros:** *pegbros*, rechte els, wat grooter dan de brosh, Corn. Vervl. A.;

tekening 28. Bros (met vast en los handvat)

stekbros: *stekbros*, zie *pegbros*, Corn. Vervl. A.; **sla(a)gbros (?):** *slaagbros*, els dienende om den pollevie te bewerken, zij is dikker dan de gewone els, Corn. Vervl. A.; **houten pinnenbrosje:** *houte(n)-pinnenbrosken*, zie *steekelsen*, Corn. Vervl. A.; **broche (fr.):** *brosh*, I 268; **broshels:** *bròzèls*, broshels, oorspronkelijk een soort els van ± 3 cm. lengte met in het midden een verdikking; het ene eind was in een houten heft bevestigd; de schoenmaker zette de broshels op de achterlap (van een hak) en sloeg met een hamer op de heft, in de aldus ontstane gaatjes werden de stiften geslagen of wat hetzelfde is: de hak werd gebrosht, kortweg heet de broshels ook brosh, De Bont; **pinshels:** *pinèls*, L 200; **stikshels:** *stikshels*, ook *stikshen*, kleine, rechte els, dienende voor het stikwerk, Corn. Vervl. A.; **stiekhels:** *stiekhels*, zie *stiekhels*, Corn. Vervl. A.; **stiekhels:** *stiekhels*, ook *steekshen*, brosh, ook: *houte(n)-pinnenbrosken*, Corn. Vervl. A.; **stiekhelsen:** *stiekhelsen*, zie *stiekhels*, Corn. Vervl. A.; **zaalshelsje:** *zálèlskə(n)*, zaalshelske, hetzelfde als *bròs*, De Bont; **voorprikker:** het type *voorprikker* in: K 174; **prik:** *prik*, L 207; **priem:** het type *priem* in: L 148.

1.1.2.2.3.

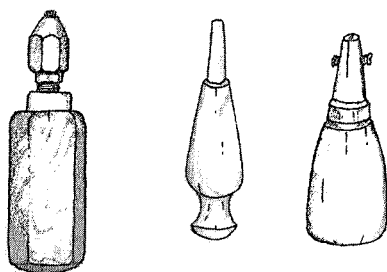
PRIEM

(N 60, 181a; N 60, 181b; OM, A/B)
 [De dikkere, zwaardere bros. De respondent van L 244 zegt: „De priem heeft de zelfde vorm als een bros, maar dan dikker”. De respondent van K 174 zegt: „Een priem is niet hetzelfde als een bros; een priem is langer; men moest er mee drukken om de gaatjes te vormen”. De respondent van P 16 zegt: „Een priem is meer om grotere gaten te slaan, met een hamer; om vervolgens schroeven in hakken te kunnen draaien”. De respondent van L 148 zegt: „Een priem is niet hetzelfde als een bros, want een priem is niet verwisselbaar”. Tenslotte verwijzen wij naar het lemma „merkpriem”.]

priem: het type *priem* in: K 142, 163, 174, L 148, P 16; *priem*, I 268, O 153; *prïem*, L 207, 244; grote, kleine, vierhoekige of zware, ronde – het type *priem* in: L 148; *priem*, zoo scherp als een priem, Corn. Vervl. A.; *prïejm*, priem, De Bont; **priempje:** *pruimkə(n)*, met verkorte ui, priemke(n), Corn.; de volgende typen horen misschien thuis in het lemma „bros”: **pinbros:** – voor zolen: het type *pinbros* in: K 163; zwaardere – voor hakken: het type *pinbros* in: K 163; **bros:** het type *bros* in: L 148.

SCHROEFHEFT

(N 60, 182a)
 [Een heft, voorzien van een schroef, dienende om een (gebroken) els te bevatten. Zie ook het lemma „bodder”. De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „schroefheft” op: „Je hoeft dan maar één heft te hebben.” Misschien wordt met sommige typen ook wel een heft zonder schroef bedoeld.]

tekening 29. Schroefheft, elsheft

vijshecht: *vijshecht*, hecht van een neepken voorzien en dienende om eene gebroken els te dragen, Corn. Vervl. A.; **schroefheft:** het type *schroefheft* in: K 174, L 148; *schröëfheft*, L 244; **schroefdop:** *skroefdop*, O 153; **elzesteel:** *elzästéél*, P 16; **steel:** *steel*, O 69a.

BODDER

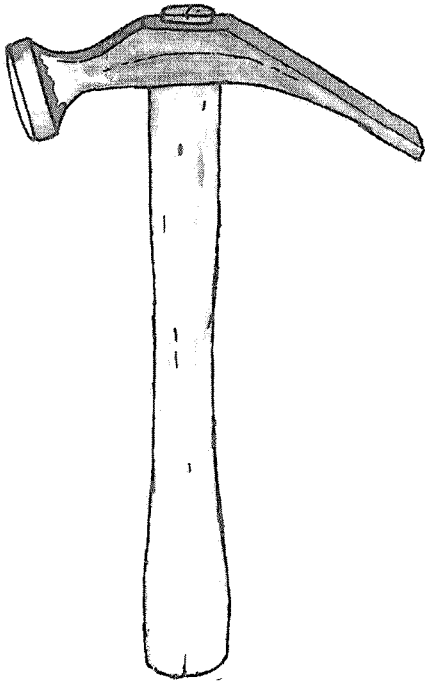
[Een gebroken els, die weer aangevijld is en die dient om dikke stukken leer te doorboren.]
bodder: *bòddər*, bodder, gebroken elsen aangevijld om dikke stukken leder te doorboren; opm.: wellicht hetzelfde als Ndl. bodder (iemand die zwaar werk verricht), Goemans.

–2.0.4. Hamers

SCHOENMAKERSHAMER

(N 60, 183a; OM, A/B)
 [De algemene schoenmakershamer, die voor een zeer groot aantal bewerkingen gebruikt wordt. Dierick zegt op pag. 84: „De schoenmaker gebruikt twee hamers: een groote om het geweekte zoolleer te kloppen en de talons toe te slaan; en een mindere voor het nagelen en al ander werk te doen. Hoe lichter de kleine hamer is, hoe beter om mede te werken. Beide hamers zijn rond van kop en breed van bek; de kop mag echter niet te bolrond zijn, omdat men er mede het zoolleer niet overal even vast en effen kan kloppen en men er mede niet gemakkelijk nagelen kan. De bek van den hamer mag niet te scherp zijn aan de hoeken daar dit gevaarlijk is om het overleder te kwetsen bij het van steke kappen der zolen. Beide gebreken hebben dikwijls de nieuwe hamers; men kan ze echter verbeteren met de hoeken lichtelijk af te vijlen en den kop wat effen te slijpen. De steel van den hamer is in het midden wat fijner dan het uiteinde omdat men hem slapper in de hand kan houden zonder weg te schuiven. Om te kloppen houdt men hand en voorarm slap; met stijve arm kan men wel slaan, maar niet goed kloppen, noch macht gebruiken; met slappe hand valt de hamer veel meer toe”. Aras II zegt op p. 187: Het is aan te raden twee soorten van hamers te gebruiken, een zwaren en een lichten. De ene moet uitsluitend dienen om leder te kloppen en mag bijgevolg niet te licht zijn. De tweede, die voor de andere bewerkingen gebruikt wordt, mag minder zwaar zijn, doch ook weer niet „te” licht, anders kan er geen vast werk bekomen worden. Juist daarom zijn hamertjes met twee slagkanten af te keuren; deze zijn alleen te gebruiken om zolen te nagelen. De hamer mag een weinig achterover staan, doch niet te ver: er moet tijdens het kloppen, tussen steel en leder, nog plaats genoeg zijn, opdat de vingers niet met den klopsteen in aanraking zouden komen. (Zie afb. 53)” Hensen zegt op p. 34 en 35: „Genoemde tacks kunnen met een ‘schoenmakershamer’ of met een zwiktang ingeslagen worden. De schoenmakershamer

(foto 6) heeft een enigzins bolvormige kop omdat deze hamer ook gebruikt werd om leer uit te kloppen. Leer werd eerst geweekt en daarna geklopt om het vaster te maken en de rek er uit te halen." De opgave „een soort stoffeerdershamer" is niet opgenomen.]

tekening 30. Schoenmakershamer

schoenmakershamer: het type *schoenmakershamer* in: L 148; *schoenmaakærsaamær*, I 268; *schoenmaokærsaomær*, K 174; *schöænmaokærshämmær*, L 244; *sköænmaokærshämmær*, L 200, 207; *schoenmuikærsuimær*, O 153; **schoenmakershamer:** *sköëmuokærsoumær*, O 69a; **hamer:** het type *hamer* in: K 143, Langstraat; *oumær*, O 69a; de algemene – het type *hamer* in: L 148; *haamer*, K 185, de schoenmakershamer, met de ietwat ronde kop, werd door de schoenmakers zonder meer hamer genoemd, tenzij verwarring dreigde met andere typen hamers, Liedmeier.

ZADELMAKERSHAMER

(N 60, 183d)

[De hamer, waarmee men heel diep, binnen in de schoen, spijkers in de hak kan timmeren. Niet opgenomen zijn de opgaven „een hamer om diep in de schoen te kunnen timmeren" (L 207) en „de algemene hamer" (L 148).]

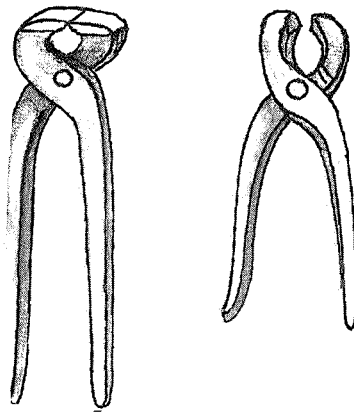
zadelmakershamer: het type *zadelmakershamer* in: P 16.

–2.0.5. Tangen en spijkertrekker

NIJPTANG

(N 60, 184a; N 60, 236; OM, A/B)

[Het werktuig om te nijpen en te trekken (in het algemeen). Dierick zegt op pag. 84: „De nijptang dient om bij het naaien der binnenzool de pinnen uit te trekken alsook de nagels waarmede de zolen vastgelegd zijn. De nijptang moet niet zwaar noch van groot kaliber zijn. Sommige schoenmakers vergenoegen zich met een kleine snijdende nijptang die geschikt is om de koppen der nagels af te nijpen, doch dit is gevaarlijk voor het uittrekken der nagels die in de zolen vastzitten. Men mag de trektang niet gebruiken voor het uittrekken der pinnen of nagels, omdat dit de groeven der tang verslijt en alzoo haar gebruik bij het opleesten benadeeligt." Aras II zegt over de „nijptang (nijper of trektang)" op p. 187: „Deze is bij de schoenmakers bekend onder den naam van nijper. De nijptang behoeft slechts weinig uitleg; zorg er enkel voor, dat ze den vorm heeft van afb. 54."]

tekening 31. Nijptang, snijptang

nijptang: het type *nijptang* in: Langstraat; *nijptang*, K 174; *néjptang*, L 200; *néjptaang*, L 207, 244; *neptang*, K 174; *nèptang*, I 268; **timmermansnijptang:** het type *timmermansnijptang* in: K 163; **schoenmakerstang:** het type *schoenmakerstang* in: L 148; **trektang:** *trektang*, O 69a, 153; *tréktang*, I 268, P 16; *tréktaang*, L 207; **torntang:** het type *torntang* in: L 148; **pintang:** *pintang*, I 268; **tang:** het type *tang*, in: K 142, 163, L 148; *tang*, O 69a; **nijper(d):** het type *nijper* in: K 163; *nijpært*, K 142.

1.1.2.2.3.

SNIJTANG

(N 60, 184d)

[Het tangetje waarmee men spijkers plat af kan knippen. Hensen zegt op p. 35: „Een ‘snijtang’ of ook ‘knijptang’ gebruikte de schoenmaker voor het afknippen van de koppen van de tacks of spijkertjes die hij verwerkte (foto 8).”

De respondent van L 244 tekende bij het type „snijtang” niet het model van een soort nijptang, maar van een tang met een meer spitse en niet open bek (met een lengte van ongeveer 10 cm). De typen „torntang”, „nijptang” en „schoenmakerstang” zijn verplaatst naar het lemma „nijptang”. De typen „revolvertang” en „gaatjestang” zijn verplaatst naar het lemma „gaatjestang”. De opgave „tang om de ringen uit de schoen te halen” is niet opgenomen.]

snijtang: *snijtang*, K 174; *snèèjtaang*, L 244; **spijkerafnijptangetje:** het type *spijkerafnijptangetje* in: L 148; **zwaluwtangetje:** *zwaluwtangetje*, K 174.

SPIJKERTANG

(N 60, 184c)

[De speciale nijptang om spijkers uit te trekken. Van Ginneken zegt bij „trekkooize”: „Bijzonder gebruikt in West-Vlaanderen: een trektang met twee omgebogen klauwen om nagels uit de schoenen te trekken. Van het fra. *tricoise*”.]

semencetjestang: *sémenskæstang*, P 16; **ophaaltangetje:** klein – het type *ophaaltangetje* in: L 148; **kniptangetje:** het type *kniptangetje* in: L 148.

SPIJKERTREKKER

(N 60, 184c)

[Het speciale ijzeren werktuigje om spijkers uit te trekken. Hensen zegt op p. 37: „Bij schoenen die met de hand gemaakt worden, dus genaaid, gaan de tacks maar gedeeltelijk in het leer als een voorlopige bevestiging. Deze tacks worden dan tijdens het naaien één voor één verwijderd met een ‘tacksenwipper’ (foto 12). Ook kromme, slecht ingeslagen tacks en spijkertjes kunnen met de tacksenwipper er uit gehaald worden.” De typen „trektang”, „nijptang” en „nijper” zijn verplaatst naar het lemma „nijptang”. Vraag N 60, 184c is gesplitst in twee lemmata.]

tekening 32. Spijkertrekker („tackswipper”)

tackswipper: *tèkswippær*, L 207; *tèkswippær*, L 244; **koeievoet:** *koejævuut*, O 153.

–2.0.6. Leesten en leestonderdelen

LEEST

(N 60, 185a; N 60, 244a; znd l a-m; znd 30, 8; OM, A/B; sgv)

[De (beukenhouten) pasvorm waaraan men de schoenen maakt in het algemeen. De respondent van Langstraat zegt: „De leesten waren van beukenhout, aanvankelijk (...) handwerk. Omstreeks 1885 werden ook reeds machinaal gemaakte leesten uit het buitenland ingevoerd. Aanvankelijk gebruikte men z.g.n. zachte leesten; voor beide voeten de zelfde leest. De kromme leesten werden het eerst voor het herenwerk gebruikt. In 1890 waren er ook reeds kromme leesten voor dameswerk. Zolang pekdraad en houten pennen de verbindingsmiddelen waren, bestonden de leesten geheel uit hout. Toen men met stiften ging werken, kreeg de leest achter een ijzeren plaatje”. Knöfel I definieert op pag. 2 het begrip „leest” als volgt: „Een contravorm voor de vervaardiging van schoenwerk; een voorwerp dat den voet zoo getrouw mogelijk weergeeft wat den vorm aangaat, maar toch ook weer die in de practijk noodige eigenschappen bezitten moet, welke wij juist behoeven om een in alle opzichten practisch bekleedsel van den voet te bekomen, een bekleedsel, dat den voet in geen deele benadeelt, maar toch ook ten volle rekening houdt met den goeden smaak, den schoonheidszin”. Dierick zegt op pag. 7: „De leest waarop de schoen gemaakt wordt moet als het ware net een afgietsel zijn van de voet, en voor wat den stand aangaat, geschikt zijn volgens de hoogte der hiel waarvoor hij zal gebruikt worden”. Aras I behandelt op p. 66 e.v. „de leest en haar maakwijze”. Het type „plaatleest” is verplaatst naar het lemma „plaatleest”. Het type „houten leest” naar het lemma van die naam. Het type „driepikkel” is verplaatst naar het lemma „drievoot”.]

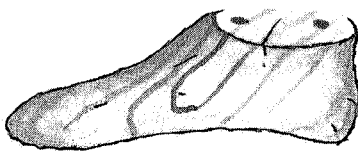
leest: het type *leest* in: I 268a, 275, K 142, 143, Langstraat, K 163, 174, 189a, 196, 201, 230, 233, 272, 285, 304, 346, L 148, 186, 261, 264, O 67, 274, 275, P 2, 4, 102; *leest*, K 170; *lèest*, K 240, L 208; *lèest*, K 239; *léest*, K 214, 215, 275, L 184, 187, 189, 257; *lèest*, L 144, 145, 199, 205, 206, 260, 279, 280; *laest*, K 210, 305, O 241; *liest*, K 237, 244, 245, 249, 291, 330, 341, O 174a, 178, 278, 285, 288, 289, P 18, 60a, 61, 68, 76, 77, 94, 98, 99, 126, 127a, 133, 152, 155, 160, 198, 199; *liest* (of: *list?*), O 243, P 86; *lieast*, I 220, 221, 268, 269, 272, 274, K 188a, 203, 204,

204c, 205, 206, 209, 210, 213a, 221, 231, 235, 236, 237, 239, 244, 245, 246, 249, 250, 253, 256, 257, 267, 268, 273, 274, 276, 277, 284, 287, 295, 296, 301, 305, 307, 330, 331, 332, 339, 343, O 157, 158, 162, 166, 239, 286, P 13, 16, 25, 27, 41, 64, 65, 73, 80, 88, 95, 96a, 98, 99, 107, 111, 129, 130a, 145, 154; *lĕest*, K 244, 277, 291, 330, 356, O 244, 285, 286, P 10, 96, 112; *lĕest*, I 266, K 251, 286, 307, 329, O 158, P 16, 32, 89; *lĕst*, K 184, 197a, 215, 269, L 91, 158, 162, 185, 189, 283, 285, P 25, 86; *lĕast*, P 3; *lĕst*, L 104, 153, 154a, 155; *lĕs*, L 109; *lest* (of: *list?*), K 195a, 206, 213, 240, 255, 262, 286, 293, 296, 301, 307, 332, 339, 348, 349, 349a, 350, 354, P 25, 35a; *list*, K 185, 218, L 94, 100, 102, 148, 152, 154, 200, 207, 244; *leejst*, K 148, L 150; *lĕejst*, K 241; *laejst*, I 180, K 206, 272, 279, 286, O 166; *laejast*, K 277, O 7; *liejst*, K 237, 244, 277, P 60a, 128; *liejast*, K 237, 244, 274, 352, O 153, P 94, 99; *liejst* (of: *lijst?*), P 24; *lĕejst*, O 69a; *lĕejast*, K 237, P 145; *lĕewst*, O 241; *lĕjst*, L 93, 190, 212, 236; *lĕjast*, K 307; *lijst*, K 308, 312; *lijst* (of: *liejst?*), K 210, 213, 240, 287, 301, 305, 307, 312, 339, P 17; *lijast*, K 307, 351; *lijast* (of: *liejast?*), K 307, 309, 348; *ljeest*, K 205, 216, 219, L 233, 237; *ljeewst*, L 256; *ljĕest*, L 229; *ljĕest*, L 240, 244; *ljaest*, K 206; *ljest* (of: *lijst?*), K 188a, 277; *ljĕst*, K 171; *ljĕst*, K 220, L 153, 264; *ljast*, K 214, 215; *lĕest*, leest, dim. *lĕeskā*, Goemans; *lĕst*, leest, De Bont; *leest*, K 185, de houten pasvorm waaraan men de schoenen maakte, Liedmeier; **schoenleest**: het type *schoenleest* in: K 212; het is de vraag of de respondenten met het volgende type „schoenleest” of „lende” bedoeld hebben: **lee**: *lĕĕ*, I 265; *lĕĕ*, I 265; **voet**: *voet*, P 23, 157a; *vĕĕt*, O 272; *viwt*, K 240.

HOUTEN LEEST

(N 60, 185b; OM, A/B)

[De houten leest, waar geen ijzer aan zit. Vraag N 60, 185b is gesplitst in twee lemmata. De niet opgenomen opgave „good yaeerleest” (L 148) moet wellicht gelezen worden als „Good Yearleest”.]

tekening 33. Houten leest

houten leest: het type *houten leest* in: K 163; *outā laest*, K 174; *aatā lĕest*, I 268; *aatān liejast*, O 153; *hawtā list*, L 207, 244; **zachte leest**: het type *zachte leest* in: Langstraat, L 264; *zaachtā*

list, L 244; **blote leest**: *blōētā lĕest*, P 16; **handwerkleest**: *hantwĕrklĕst*, L 200; **leest zonder fluit**: *liejast* [zonder fluit], O 153.

HOUTEN PENLEEST

(N 60, 185b)

[De leest voor het met hout gepende werk?]

houten penleest: het type *houten penleest* in: L 148.

RECHTE LEEST

(N 60, 185c)

[De leest die zowel voor een linker- als voor een rechterschoen gebruikt wordt. Deze leest werd tot in de tachtiger jaren van de negentiende eeuw gebruikt.

Merkwaardig is dat Knöfel I en Aras I elkaar tegenspreken w.b. het gebruik van de termen „tweeballig” en „eenballig” zoals uit het onderstaande blijkt. Knöfel I gebruikt voor deze leest verschillende benamingen, zoals de symmetrische, de tweeballige, de spitse of de rechte leest. Meer hierover in Knöfel I blz. 12 e.v. Aras I zegt op p. 67: „De éénballige of rechte leest is een leesttype, waarop beide schoenen, de rechter en de linker, gemaakt worden. Zulk een leest is voorgesteld in afb. 32. Zij beantwoordt niet aan den vorm van den voet en wordt tegenwoordig nog slechts voor een zekere soort van pantoffels gebruikt.” Vraag N 60, 185 is gesplitst in diverse lemmata.]

tekening 34. Rechte leest (zoolvlak)

rechte leest: *rĕechtā list*, L 200, 244; *rĕechtā lĕst*, zie bij *lĕst*; is een en dezelfde leest voor linker- en rechervoet; tegengestelde ene *krōmmā lĕst*, De Bont.

KROMME LEEST

(N 60, 185c; OM, A/B)

[De leest die verschillend is voor de linker en de rechter voet. De respondent van Langstraat zegt: Kromme leesten werden omstreeks 1885 voor herenwerk ingevoerd en in 1890 waren er ook reeds kromme leesten voor damesschoenen. Knöfel I spreekt van „het rationele schoenwerk; het met den normalen vorm van den voet overeenstemmende schoenwerk” en van: „de a-symmetrische, éénballige, kromme leesten”. Meer hierover in Knöfel I, blz. 8 e.v., blz. 12 e.v. en tenslotte op blz. 77 e.v. Aras I zegt op p. 67: „De tweeballige leest, ook kromme leest genaamd, heeft meer overeenkomst met den normalen bouw van den voet. Het zoolvlak ervan is voorgesteld in afb. 33.” Merkwaardig is dat Knöfel I en Aras I elkaar tegenspreken w.b. het gebruik van de termen „eenballig” en „tweeballig” zoals uit het bovenstaande blijkt.]

tekening 35. Kromme leest (zoolvlak)

kromme leest: het type *kromme leest* in: Langstraat; *krimma liejast*, O 153; *krómma list*, L 200; *krómma lést*, zie bij *lést*; tegenovergestelde van *rèechtəlést*, De Bont; de betekenisomschrijving van Corn. Vervl. A. is waarschijnlijk niet helemaal correct: *kromme leest*, zie bij *krom*; leest voor mansschoenen; ook: mansleest, Corn. Vervl. A.; **scheve leest:** *schieavə leest*, I 268; **gebogen leest:** het type *gebogen leest* in: L 148; **gezwaaide leest:** het type *gezwaaide leest* in: K 163.

LINKERLEEST

(N 60, 185c)

[De kromme leest, waarop een linkerschoen vervaardigd kan worden. Zie Van Dale bij „link” (II, 1).]

linke leest: *lienkə liējst*, O 69a; **linkse leest:** *liengsə laest*, K 174; *lénkəsə list*, L 244.

RECHTERLEEST

(N 60, 185c)

[De kromme leest, waarop een rechter schoen gemaakt kan worden. Zie Van Dale bij „recht” (I, 12).]

rechte leest: *rechtə liējst*, O 69a; **rechtse leest:** *rechtsə laest*, K 174; *rèchsə list*, L 244.

KINDERLEEST

(N 60, 186a)

[De leest voor kinderschoenen. Volgens De Bont zijn dat de maten van 20-25 steken; volgens de respondent van I 268: 18-24; K 163: 18-28; L 244: 20- 30/31 steken; L 148: 22-28; L 200: 18-36; de respondent van K 174 zegt, dat jongensschoenen tot 39 gaan (herenmaten: 40- 46/48) en meisjesschoenen tot 35 (damesmaten: 36-43).]

kinderleest: het type *kinderleest* in: L 264; *kiendərleest*, K 174; *kīēndərliēst*, P. 16; *kindərleest*, I 268; *kinjərliējast*, O 153; *kīēn-nərliējst*, O 69a; *kindərlist*, L 207, 244; *kéjn-dərlist*, L 200; *kéndərleest*, *kinderleest*, zie *lést*; van 20-25 steken, De Bont; *kinderleest*, kleine leest voor kinderschoenen, Corn. Vervl. A.

JONGENSLEEST

(N 60, 186b)

[De leest voor jongensschoenen. Volgens de respondent van I 268 zijn dat de maten 25 tot en met 32; volgens de respondent van K 163: 29-36; L 148 en L 200: 29-39; L 244: 32-36 steken; De Bont: 30-36 steken.]

jongensleest: het type *jongensleest* in: L 200, 264; *jōēngəsliēst*, P 16; *joēngəsleest*, I 268; *joēngəsliējast*, O 153; *jōēngəsliējst*, O 69a; *jōngəslist*, L 207, 244; *jōngəsleest*, *jongensleest*, zie *lést*; van 30-36 steken, De Bont.

MEISJESLEEST

(N 60, 186c)

[De leest voor meisjesschoenen. Het betreft hier de maten 29 tot en met 37 (L 148 en L 200: 29-36; L 244: 33-36 steken; I 268: 33-37; De Bont: 25-30 steken).]

meisjesleest: het type *meisjesleest* in: L 264; *maskəsleest*, I 268; *maskəsliējast*, O 153; *maskəsliējst*, O 69a; *méjksəslist*, L 244; *mèskəslist*, L 200; *maajksəslist*, L 207; *mèskəsleest*, *meisjesleest*, zie *lést*; van 25-30 steken, De Bont; het eerste lid van het volgende type is een frans woordtype: **filletteleest:** *fiēljétta-liēst*, P 16; het volgende type heeft misschien

een meer specifieke betekenis: **drieling**: het type *drieling* in: L 264; *drieling*, hetzelfde als *mèskàslést*, De Bont.

MANSLEEST

(N 60, 186d)

[De leest voor manneschoenen. Het betreft de maten 39 tot en met 50 (De Bont: 40-48/49; I 268: 40-46; L 244: boven de 40 steken; L 200: 39-46; L 148: 40 tot 46-47-48-50; K 163: 41-49). Het type „kromme leest” (Corn. Vervl. A.) is geplaatst bij het lemma „kromme leest”.]

mansleest: het type *mansleest* in: L 264; *māānslaest*, K 174; *manslieāst*, I 268; *mansliēst*, P 16; *mansliējst*, O 69a; *mansliejāst*, L 153; *maanslist*, L 207, 244; *māānslist*, L 200; *māns-lést*, mansleest, zie *lést*; van 40 steken en hoger, tot 48 en 49 toe, De Bont; *mansleest*, scherpe e, leest voor mansschoenen; ook: kromme leest, Corn. Vervl. A.; **mans**: het type *mans* in: K 163; **herenleest**: het type *herenleest* in: L 148; *haerālaest*, K 174.

VROUWENLEEST

(N 60, 186e)

[De leest voor vrouwenschoenen. Het betreft de maten 36 tot en met 43 (De Bont, I 268, L 200 en L 244: 36-42; L 200: 36-43).]

vrouwenleest: het type *vrouwenleest* in: L 200; *vrouwālaest*, K 174; *vřòwālist*, L 207, 244; *vraavāliējst*, O 69a; *vřé(j)vāliēst*, P 16; *vřāwālést*, vrouwenleest, zie *lést*; van 36-42 steken, De Bont; **vrouwleest**: *vraalieāst*, I 268; *vraliejāst*, O 153; **damesleest**: het type *damesleest* in: L 148; *daomāslaest*, K 174.

ONDERMANSLEEST

(N 60, 186f)

[De leest voor jongemannenschoenen. Het betreft de maten 36 tot en met 40 (De Bont en de respondenten van K 163 en L 244 vermelden dit). Het Franse „pointure garçonnet” betekent „jongensmaat”.]

ondermansleest: het type *ondermansleest* in: L 148, 264; *ōndarmāānslaest*, K 174; *ōndarmansliejāst*, O 153; *ōndarmāānslist*, L 244; *ōndarmāānslist*, L 207; *ōndarmāānslist*, L 200; *ōndarmāānslést*, ondermansleest, zie *lést*; voor jongens van 10 tot 12 jaar ongeveer, van 36-40 steken, De Bont; **ondermans**: het type *ondermans* in: K 163; **(pointure) garçonnet (fr.)**: bij de volgende opgave werd het woord „pointure” niet vermeld: het type *(pointure) garçonnet* in: P 16.

ONDERVROUWENLEEST

(N 60, 186g)

[De leest voor jongevrouwenschoenen. Het betreft de maten tussen de 36 en de 40 steken (volgens De Bont en de respondent van L 244). De typen „meisjesleest” en „drieling” komen ook voor in het lemma „meisjesleest”. In verband met het type „fillette” vergelijk men het type „(pointure) garçonnet” in het lemma „ondermansleest”.]

ondervrouwenleest: *ōndarvrāwālést*, ondervrouwenleest, zie *lést*; van 30-36 steken, De Bont; **ondervrouweleest**: *ōndarvrāliejāst*, O 153; **meisjesleest**: het type *meisjesleest* in: L 148, 264; *mèskāslést*, L 200; **drieling**: *driēling*, L 244; **fillette (fr.)**: het type *fillette* in: P 16.

SCHUIFLEEST

(N 60, 187a)

[De houten leest met een los bovengedeelte, een zogenaamde schuif of kap. De respondent van L 207 merkt op: „Leesten hadden allemaal een los bovenstuk; alleen de oude niet.” De respondent van K 174 merkt op: „Vroeger had men volle leesten; later werd daar een stuk ingezaagd en met een schroef vastgezet; de schoenen werden dan makkelijker uitgeleest”. Het type „kap” is verplaatst naar het lemma „schuif” en het type „leest” naar het lemma „leest”. Vgl. Van Ginneken bij „kwijn”; vgl. Joos (Waasch Idioticon) bij „kwein”, „kweinleest” en „kweenleest”. Waarschijnlijk is het woord „kwein” of „kwijn” afkomstig van het Fr. „coin”, zoals uit het volgende citaat kan blijken. Aras I zegt n.l. op p. 67 i.v.m. „delen van de leest”: „De leest bestaat gewoonlijk uit het onderste gedeelte (de leest) en den dop of schuif (ook kwijn of coin genaamd); deze laatste wordt op de leest vastgehouden door middel van een schroef of veer. Tegenwoordig zijn er nog leesten met bijzondere verdelingen en sluitsystemen. Het voordeel van deze gebreveteerde verdeling bestaat hierin, dat het zoeken naar gepaste doppen voor de leesten ophoudt, en dat het mogelijk is, zonder gevaar voor scheuren van de schacht, den schoen opnieuw in te leesten.” Vgl. het lemma „dop”, type „spic”.]

schuifleest: *schuiflaest*, K 174; *skōjflist*, L 200; **kapleest**: het type *kapleest* in: L 264; *kapleest*, scherpe e, houten leest met kap; de kapleest dient vooral om de noodige dikte aan den wrijf te geven, Corn. Vervl. A.; **leest mee een dop**: *list mi nān dōp*, L 244; **kweinleest/kwijnleest (?)**: *kwaōnliēst*, P 16; *kwojnliejāst*, O 153; *kweinleest*, platte leest waar men eenen kwein op zet, Corn. Vervl. A.; de volgende opgave is wellicht bij het hieraan voorafgaan-

1.1.2.2.3.

de type onder te brengen: **[twaoən]leest**: *twaoənleest*, I 268.

SCHUIF

(N 60, 187b)

[Het bovenste, losse gedeelte van een schuifleest, dat met behulp van een schroef of een spijker aan het overige gedeelte van deze leest kan worden vastgemaakt. Vgl. Van Ginneken bij „kwijn”; vgl. Joos (Waasch Idioticon) bij „kwein”, „kweinleest” en „kweenleest”.

„Kwijn” of „kwein” (?) is wellicht afkomstig uit het.Fr. „coin”. Zie het citaat uit Aras I, p. 67 in de semantische toelichting bij het lemma „schuifleest”. Vgl. het lemma „dop”, type „spie”.]

schuif: het type *schuif* in: K 174, L 148, 264; *sköjff*, L 200; *skéúf*, L 207; *scheüf*, bovenste, losse gedeelte van een leest, dat met behulp van een schroef aan het overige deel kan worden vastgemaakt, De Bont; *schuif*, zie kap, Corn. Vervl. A.; **schuifkap**: het type *schuifkap* in: K 163; **kap**: het type *kap* in: K 163; *kap*, O 69a; *kap*, bovenste deel der leest, op en af beweegbaar en den vorm hebbende van het bovenste deel des voets; ook: *schuif* en *kwein*, Corn. Vervl. A.; **dop**: *dòp*, L 244; **kwein/kwijn** (?): *kwojn*, O 153; *kwaoən*, P 16; *kwein*, het stuk hout, dat op den leest gegeven of genageld wordt en den wrijf van den schoen vormt, Corn. Vervl. A.; de volgende opgave is wellicht ook als „kwein/kwijn (?)” te typeren: **[twaoən]**: *twaoən*, I 268.

HOOS/HASSE (FR.)

(N 60, 84a; N 60, 84b; N 60, 188a; N 60, 188c)
[Een stukje leer, met schuins afgeschalmde kanten, dat op een leest wordt gelegd, om de wreefpartij wat ruimer te maken. Van Ginneken zegt bij „asen”: „Stukken leer die men slaat op den leest om de breedte van den schoen te bepalen”. Knöfel I zegt op pag. 84: „Heeft men aan den voet bij het maatnemen een dikken winter- of ontwrichten bal waargenomen, dan moet men deze door oplegels — met den Franschen term („housse”) meestal hozen genaamd, — (...) aan de leest aanbrenge[n], want de voetvorm moet ook hier weergegeven worden zooals hij inderdaad is”. Wij verwijzen ook naar het lemma „knoot”.]

hoos/hasse (fr.): het type *hoos* in: K 163, L 148, 264; *hoos*, K 174; *oos*, I 268; *óós*, P 16; *haos*, L 207; *hoes*, L 148; *aas*, O 153; *uis*, O 153; *hòws*, L 200; *haws*, L 244; *haus*, elkeen van de stukjes leder, die op den dop van de leest gevestigd worden, om aan den schoen zijne behoorlijke gedaante en grootte te geven, Corn. Vervl.; *hoos*, zachte o, stuk leder wat op

den kwein genageld wordt om hem bultiger te maken, Corn. Vervl.; *hoos*, Langstraat, gebogen stuk leder, dat tussen de laars en de leest wordt gestoken, om aan de laars haar behoorlijke wijdte te geven, hs 1756; de volgende opgave is meervoud: *hooze*, K 185, hetzelfde als *eksterogen*, Liedmeier; **kapleer**: *kaplijr*, O 69a; **onderschuiver**: de volgende opgave is meervoud: *òndàrskéúvars*, L 207; **eksteroog**: de volgende opgave is meervoud: *eksterooge*, K 185, men had niet zo'n grote keuze van leesten als nu; om voor een bepaalde schoen de leest pasklaar te maken sloeg men er stukjes leer aan; die stukjes heetten *eksterogen* of *hozen*, Liedmeier; **bekleding**: het type *bekleding* in: L 148.

DOP

(N 60, 188b)

[Het enigszins plat uitlopende houtje, dat de schoenmaker onder de hozen slaat of steekt, om de laars voldoende strakheid te geven. De typen „spie” en „cambrure” komen voor in diverse lemmata.]

dop: het type *dop* in: L 264; *dop*, L 244, O 153; de volgende opgave is meervoud: *doppen*, Langstraat, eenigszins plat uitlopende houtjes die de schoenmaker onder de „hoozen” slaat of steekt, om de laars voldoende strakheid te geven, hs 1756; **spie**: *spīj*, L 200; **cambreur/cambrure (fr.)**: *kombruur (of: kambruur?)*, I 268.

KNOOT

(N 60, 188c)

[Het been, beentje of botje, dat men op de leest legt, als men een schoen moet maken voor iemand die een gebrek aan de voet heeft, bijv. een eksteroog. De typen „stukje leer” (L 207) en „dik stuk leer” (L 244) zijn niet opgenomen.]

knoot: *knoot*, zachte o; been dat men op de leest legt, als men eenen schoen moet maken voor iemand die een gebrek aan den voet, b.v. een eksteroog heeft, Corn. Vervl. A.; **knook**: het type *knook* in: K 163; **knobbel**: het type *knobbel* in: L 148; **hobbel**: *oebal*, I 268, O 153.

OPTREKKER

(N 60, 190)

[Het stuk leer, dat gebruikt wordt om de leest in de schoen te trekken. De respondent van K 163 merkt i.v.m. het type „trekhoos” op: „Dat was een stevig stuk halsleer”. „Directie” spreekt op pag. 300 over een „hoos”, een hard stuk leer dat i.p.v. een zwiktang gebruikt wordt bij het zwikken. Vgl. ook met het lemma

„hoos/hausse (Fr.)”. Vraag N 60, 190 is gesplitst in twee lemmata.]

optrekker: *optrekkær*, O 153; *optrekker*, een stuk leder dat gebruikt wordt om den leest in den schoen te trekken, gelijk wij den schoenhoren gebruiken om den voet in den schoen te krijgen, Corn. Vervl.; **trekhoos:** het type *trekhoos* in: K 163.

IJZEREN TREKKER

(N 60, 190)

[De dubbele ijzeren trekker, waarmee soms ingeleest werd, i.p.v. met de „optrekker”.]

trekker: het type *trekker* in: K 174.

SPRONG

(N 60, 191)

[De mate waarin de zool omhoog loopt, gerekend vanaf de bal in de richting van de hak. Deze hoek is groter naar mate de hak hoger is. Knöfel I zegt op pag. 80: „Onder springing verstaat men den stand, dien de leest met het oog op den stand van den voet hebben moet. Staat de leest met den bal op een tafel, dan moet het voorste deel der zool gemiddeld 1 centimeter van de tafel afstaan. De springing achter, vanaf den bal naar den hiel, richt zich naar de hoogte der hak. De springing voor aan de zool blijft zich daarentegen steeds gelijk; zij hangt niet of maar heel weinig van de hakhoogte af. Als men nu eens niet op de springing acht sloeg, doch naar willekeur nu eens hooge, dan weer lage hakken onder dezelfde leesten bracht, dan zou het onvermijdelijk moeten gebeuren, dat vele laarzen alleen op de hak en de punt dragen, of ook, dat de punt van voren bovenmatig omhoog, de schacht daarentegen te veel achterover zou staan. De springing der leest richt zich derhalve naar de hoogte der hak, en deze weer naar het soort van schoenwerk. Een pantoffel krijgt gewoonlijk geen of althans maar een zeer lage hak; de leest voor pantoffels mag daarom alleen van voren den gebruikelijken centimeter opdragen, achter daarentegen slechts zooveel omhoog staan, dat er de gedachte lage hak ondergeschoven kan worden. Een dameslaars met zeer hooge hak moet over een zeer hoog opdragende leest gemaakt worden, wil de stand, dien de laars innemen zal, juist zijn. Het oog van een bekwaam schoenmaker ziet direct of de hak al dan niet een met de springing overeenkomstige hoogte heeft, en of de bovenkap al dan niet den juisten stand heeft. Ongeoefenden is dit zelfs niet met veel woorden duidelijk te maken”. De opgave van O 153 is onzeker. De respondent schreef „springing af” of „springingaf”.]

sprong: het type *sprong* in: K 163, L 148; *spróng*, L 207; – van de leest: het type *sprong* in: K 174, L 200, 264; *spróng*, L 244; *sprong*, K 185, de sprong van de leest was de mate waarin de zool omhoog liep; de sprong werd dus bepaald door de hoogte van de hak; men zei ook: *springing*, Liedmeier; **leestsprong:** het type *leestsprong* in: L 148; **sprong:** *sprïeng*, P 16; **springing:** *springing* (?), O 153; *springing*, K 185, zie sprong, Liedmeier.

KAM

(N 60, 192)

[Het deel van de leest dat overeenkomt met de veteropening van de schoen. De typen „inschot”, „ingang” en „entree” zijn verplaatst naar het lemma „inschot”.]

kam: het type *kam* in: K 163, L 148; *kàm*, L 244; *kam*, K 185, het deel van de leest, overeenkomend met de veteropening van de schoen, Liedmeier.

–2.0.7. Werktafel en werkstoel

WERKTAFEL

(N 60, 193a; OM, A/B)

[Het lage tafeltje, waaraan de schoenmaker, op een werkstoel gezeten, werkte en waarop hij het gereedschap en het onraad legde. „Directie” zegt op pag. 305: „Dan heeft elk schoenmakershuishouden een werktafel, de „werkstoel” genoemd, een laag tafeltje met twee bladen onder elkaar, waarop alle gereedschappen en onraad gelegd worden. Tot drie man kunnen aan een dergelijken werkstoel werken zonder elkaar te hinderen”. De respondent van Langstraat zegt: „De ‘werkstoel’ (werktafel) was een vierkant meubel van hout van plm. 65 × 65 × 65 cm. Bovenop een aangesloten blad, waarop het gereedschap een plaats kreeg. Ongeveer 25 cm. onder dat blad was nog een blad aangebracht. Onder het bovenblad was aan een paar zijden een klein laadje. Verder waren de zijden open. Langs het bovenblad was een opstaand randje om het afglijden van het gereedschap tegen te gaan. Boven in de stijltjes, die aan de vier hoeken een paar cm. boven de tafel uitkwamen, was een ondiep gaatje van een paar cm. middellijn, waarin een stukje vetkaars werd gestopt voor het indopen van de els. De plaats was afhankelijk van de ruimte en de situatie van het vertrek, maar als regel stond hij toch wel voor een raam”. Hensen zegt op p. 34: „Keren we nu terug naar de werkstoel en zijn gereedschappen dan zullen voor velen de typische benamingen ervan, vreemd in de oren klinken. Met de werkstoel wordt niet de zit-

1.1.2.2.3.

plaats van de schoenmaker aangeduid. Het is een laag vierkant tafeltje waaraan de schoenmaker zijn arbeid verrichtte. De poten van het tafeltje kwamen iets boven het tafelblad uit. Op de poten had men een gaatje gemaakt van $\pm 2\ 1/2$ cm. rond. Hierin deed men was, om de „els” enigzins vet te maken zodat deze gemakkelijk door het leer gestoken kon worden.”]

werktafel: het type *werktafel* in: K 143; *wèrk-töffel*, L 207; **werktafeltje:** *werktaofältje*, K 174; **tafeltje:** *taafälkə*, I 268; *toufälkən*, O 69a; **werkbank:** *wèrrəGbank*, P 16; **werkstoel:** het type *werkstoel* in: K 142, Langstraat, K 163, L 148, 264; *wèrkstówl*, L 200, 207; *wèrrəkstówl*, L 244; *werkstuul*, O 153; *wèrrəkstōöewl*, vierkante werktafel van een schoenmaker, waarop in chaotische wanorde gereedschap en materiaal ligt, De Bont; *werkstoel*, K 185, het lage tafeltje waaraan men, op een kruk gezeten, werkte en waarop men de gereedschappen, speldnagels en wat dies meer zij, lei; een eigenaardigheid van de werkstoel was, dat de poten met hun kop boven het blad uitstaken en dat het blad met latjes omheind was; in de kruk van de poten zat het vetgat, Liedmeier.

SCHOENLADE

(N 60, 193b; OM, A/B)

[De lade of een van de laden in de werktafel. De respondent van Langstraat gaf eigenlijk een meervoud op („laatjes”).]

schoenla(de): het type *schoenla* in: L 264; *schöēnlaoj*, L 244; *sköēnlaoj*, L 207; *schöēnlaoj*, lade in de werkstoel van een schoenmaker, De Bont; **berglade:** het type *berglade* in: L 148; **laatje:** het type *laatje* in: Langstraat; **schoenschuif:** *schoenskojəf*, O 153; **schuif:** het type *schuif* in: K 163; *schojəf*, O 69a; *schoəjəf*, I 268, P 16.

VETGAT

(N 60, 193c)

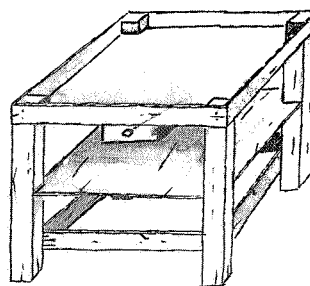
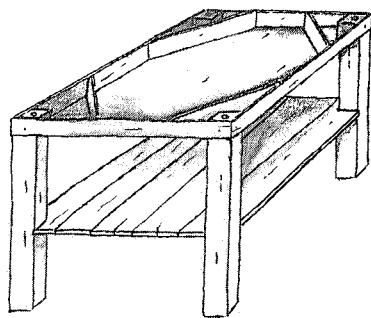
[Het ondiepe gat in de poot van een werktafel, dat gevuld is met vet, dat diende om de els glad te maken.]

vetgat: het type *vetgat* in: L 148, 264; *vetjgat*, O 153; *vetchat*, K 185, in de poot van de werkstoel die boven het blad uitstak, zat een gat gevuld met vet; dit vet diende om de els glad te maken en zo het steken te vergemakkelijken, Liedmeier; **gat:** — voor vetkaarsje: het type *gat* in: K 143; **gaatje:** — voor vetkaars: het type *gaatje* in: Langstraat.

WERKSTOEL

(N 60, 193d; OM, A/B)

[De stoel, het stoeltje of het krukje, waarop de schoenmaker, aan de werktafel, zat te werken. De respondent van Langstraat zegt in verband met het type „zitstoel”: „De zitstoelen waren (...) verschillend. Soms was het een oud-Brabantse stoel met biezenzitting en hoge, smalle rugleuning. De poten waren dan soms iets ingekort. Soms was de stoel zonder rugleuning (afgezaagd), soms met biezen zitting, soms met gevlochten riemen, soms met één stuk leer. Krukjes met drie poten kwamen niet voor. Soms stond de „werkstoel” (de werktafel) plus de zitstoelen er omheen op een houten verhoog van ongeveer tien cm.” De respondent van K 143 merkt i.v.m. de typen „stoel” en „krukje” op, dat de stoelen van beukenhout waren en dat de leuning er meestal afgezaagd was; soms hadden ze een krukje met meestal biezen mat, later met gevlochten riemen, die over de rand gespijkerd werden. Ook de respondent van L 200 spreekt i.v.m. de typen „werkstoel” en „werkstoeltje” over een stoel met afgezaagde leuning. De respondent van K 174 zegt i.v.m. de typen „schoenmakerspikkel” en „pikkel” dat de leuning van een gewone stoel eraf geslagen werd en dat de poten werden ingekort.]

tekening 36. Werktafel

werkstoel: *wérkstówl*, L 200; **pekstoel:** *pèk-stówl*, L 207, 244; **zitstoel:** het type *zitstoel* in: Langstraat; **stoel:** het type *stoel* in: K 143; *stoel*, I 268; *stōel*, O 69a; **werkstoeltje:** *wérkstüüllakə*, L 200; **pekstoeltje:** *pèk-stüüllakə*, L 244; **prikstoeltje:** het type *prikstoeltje* in: L 264; *prikstoeltje*, 3-potig stoeltje van de schoenmaker, hs K 183; **stoeltje:** het type *stoeltje* in: K 163; *stōējlkən*, O 69a; **schoenmakerspikkel:** *schoenmaokərspikkəl*, K 174; **driepikkel:** *driepikkel*, Oudgastel, schoenmakersstoeltje, Weijnen GR 4; **drijpikkel:** *drojpikkəl*, O 153; *draoəpiëkkəl*, P 16; **pikkel:** *pikkəl*, K 174; *pikkel*, stoel zonder rugleun, waar de schoenmakers op zitten, Corn. Vervl.; **schoenmakerskruk:** het type *schoenmakerskruk* in: L 148; **vierpootkrukje:** het type *vierpootkrukje* in: L 148; **krukje:** het type *krukje* in: K 143.

– 2.0.8. Reservoirs/bewaarplaatsen

LEERKIST

(N 60, 37a; OM, A/B)

[De kist, waarin de handwerker-schoenmaker het leer bewaarde. Deze kist stond altijd vlak naast de stoel waarop de schoenmaker zat te werken, zodat de grotere en vooral de kleinere stukken leer voor hem voortdurend voor het grijpen lagen. Het type „leerkast” is verplaatst naar het lemma „magazijn”.]

leerkist: het type *leerkist* in: L 148; *laerkist* (of: *ler-?*), O 153; **werkkist:** het type *werkkist* in: K 143; **kist:** het type *kist* in: L 244; **leerbak:** *léerbək*, L 200; *lijrbak*, O 69a; **tuigdoos:** het type *tuigdoos* in: K 163.

WATERBAK

(N 60, 194a; OM, A/B)

[De bak, kom, kuip of emmer, waarin de schoenmaker de pek bewaart (K 143, K 174 en Langstraat) en het leer weekt. Dierick spreekt op pag. 87 over „een eemer”, „een houten kuipken” of „ijzeren kommen” voor het werken.]

waterbak: het type *waterbak* in: K 143; *wát-tərbək*, L 244; **weekbak:** *wééjkbək*, L 207; *wiejəkbək*, O 153; **sopbak:** het type *sopbak* in: K 163, L 148; **lesbak:** *lézbək*, L 200; **bak:** – met water: het type *bak* in: Langstraat; **kom:** de volgende opgave is meervoud: *kōēmmeə*, O 69a; **kuip:** *kaop*, P 16; **emmer:** het type *emmer* in: K 143.

PAPTEST

(N 60, 194b)

[De bak, pot, schotel, kom of kuip, waar het plaksel ingedaan wordt. Vraag N 60, 194b is gesplitst in twee lemmata.]

paptest: het type *paptest* in: K 163.

PLAKSELKLOMP

(N 60, 194b)

[De klomp, waar het plaksel of stijfjel ingedaan werd. De respondent van Langstraat zegt: „De stijfjel bevond zich in een oude klomp, die in een hoekje stond of op de onderste etage van de werkstoel (zie lemma „werktafel”). Voor direct gebruik deed men een kleine hoeveelheid in een busje of doosje of vaak in een stuk van een afgezaagde koehoorn, waarvan dan een kant met een stukje leer was dichtgemaakt. De klomp die ik kende was een grote, afgedragen klomp, waarvan een stuk van de kap was weggenomen”.]

klomp: het type *klomp* in: K 143, Langstraat; *klōmp*, L 244.

KOEIEHOREN

(N 60, 194c; OM, A/B)

[De horen van een rund, waar men het zwartsel, het plaksel of het vet in deed. De respondent van K 163 merkt op, dat de „koeiehoren” werd gebruikt om zwartsel in te doen. Met een riempje werd deze aan de tafelpoot bevestigd. Zie de opmerking van de respondent van Langstraat in het lemma „plakselklomp”. Vraag N 60, 194c is gesplitst in diverse lemmata. Niet opgenomen is het woordtype „zwezerik”, waarbij de respondent van K 174 opmerkte, dat die gebruikt werd om de els mee in te vetten (zie lemma „plakselpot/vetpot”). Het lijkt ons onwaarschijnlijk, dat hiervoor een zwezerik gebruikt wordt; misschien werd door de zegsman bedoeld de „pezerik”, die ook wel voor het vetten van zagen gebruikt werd.]

koeiehoren: het type *koeiehoren* in: K 163; **koehoren:** het type *koehoren* in: K 143, Langstraat; **ossehoren:** het type *ossehoren* in: K 143; **stijfjelhoren:** *stéjfsəlhorə*, L 244; *stesselhoren*, zie horen, Corn. Vervl. A.; **vethorentje:** *vethorentje*, schapen of geitenhorentje, dat de schoenmaker met pap of stijfjel op z'n werktafel heeft staan, hs K 183; **horen:** *horen*, potje dienende om de pap of het plaksel in te doen, Corn. Vervl. A.

PLAKSELPOT/VETPOT

(N 60, 194c)

[De pot, het potje, het busje of het doosje, waarin men het plaksel of het vet bewaarde.]
plekselpot: *plèksəlpòt*, L 207; **pappot:** *papòt*, P 16; **pappotje:** *papottəkən*, O 69a; **vetpot:** *vèt-pòt*, L 200; *vetjpot*, O 153; de volgende typen hebben wellicht een iets afwijkende betekenis: **busje:** het type *busje* in: Langstraat; **doosje:** het type *doosje* in: Langstraat.

VETRESERVOIRTJE

(N 60, 193c)

vetkas(t)je: *vajtkeskən*, O 69a.

ZWARTSELRESERVOIRTJE

(N 60, 194d; OM, A/B)

[Busje, potje, fles(je) of kruik, waarin men het zwartsel bewaarde.]

zwartselkruik: het type *zwartselkruik* in: Langstraat; **kruik:** het type *kruik* in: K 143; **zwartselfles:** *zwetsəlfles*, O 69a; **fles:** het type *fles* in: L 148; *flès*, I 268; **flesje:** *fleskə*, K 174; **zwartselpotje:** *zwetsəlpottəkən*, O 69a; **potje:** het type *potje* in: Langstraat; stenen — *pōtjə*, L 244; **pot:** stenen — *pòt*, L 207; **busje:** het type *busje* in: Langstraat.

SCHOENPOETSDOOSJE

(N 60, 194e; OM, A/B)

[Een doosje voor schoenpoets. De typen „glans” en „appretuur” zijn verplaatst naar het lemma „zwartsel”.]

schoenpoetsdoosje: *schōēnpōētsdēùjskə*, L 244; *skōēnpōētsdaojskə*, L 207; **schoendoosje:** *skōēndēùskə*, L 200; **blinkdoosje:** *blinkdoeazəkə*, I 268; *blīēnkduūsəkən*, O 69a; **blinkdoos:** *blinkdoeəs*, O 153; *blīēnGdōēs*, P 16; **blinkendesmeerdoosje:** *blinkandəsmeer-dēùskə(n)*, schoenpoetsdoosje, De Bont; **doosje:** — met schoenpoets: het type *doosje* in: L 148; — blink *dūūsəkən*, O 69a; **doos:** het type *doos* in: Langstraat; — schoensmeer *doos*, K 174.

—2.0.9. Bevestigingsmiddelen

—2.0.9.1. Draad

PEKDRAAD

(N 60, 195a; N 60, 238a; znd 40, 39; OM, A/B)

[De draad, die men maakt door hennep- of vlasvezels (zie ook het lemma „spinaalgaren”) in elkaar te draaien en met pek in te smeren, door middel van de strijklap. Knöfel I zegt op

pag. 197: „Een goede pekdraad is door en door gepekt, zoodat hij dwars doorgesneden, op de doorsnede er geheel verzadigd en vettig glanzend uitziet”. Dierick zegt op pag. 92: „De pekdraad wordt op de volgende manier gemaakt: men neemt eene bol kempgaren en meet er de noodige lengte die den draad moet hebben en houdt daar het garen met de linkerhand vast, legt het op de knie en strijkt met de rechterhand het garen vooruit, opdat het ontdraaie en met breekt dan het garen met beide handen; daardoor zijn de vezels van het garen aan de uiteinden los en breken op verschillende lengten zoodat de draad langzaam verfijnt. Moest het garen afgesneden of rad afgekraakt worden dan zou de rispeind (zoo noemt men het uiteinde van den pekdraad) te dik zijn en ongeschikt om te naaien. Een pekdraad bestaat uit verscheidene dikten garen, schinkels genoemd, die niet allen even lang mogen zijn; om een fijnen rispeind te hebben, legt men den tweeden schinkel een weinig korter dan den eersten; men neemt ze dan beiden vast met de linker hand, trekt ze door de rechter hand tot ze even lang zijn en breekt den tweeden op dezelfde manier gelijk den eersten; op dezelfde wijze gaat men voort tot de draad de noodige dikte heeft. Dan maakt men hem met een weinig speksel vochtig, draait hem in geheel zijne lengte, den eenen kant in de linker hand gesloten houdende terwijl men hem met de rechter op den knie vooruit strijkt, herhaalde malen tot hij goed ineem gedraaid is. Alsdan strijkt men hem met pek. Daarna draait men nog eens goed ineem met de hand of met eenen draaitop en strijkt hem effen met een stukje vet leder. Om den draad goed rond te hebben raadt men aan een oneffen getal schinkels te gebruiken. Nu zet men er de borstels aan. De borstels hebben een dikke kop die gauw overplooit in de steke en alzo een beletsel is om hem gemakkelijk door te steken; om dit te vermijden snijdt men ineens al de koppen af van een geheel pakje borstels en dan wrijft men ze rond met een puimsteen; deze kleine bewerking die in twee minuten gedaan is, geeft een groot gemak in het naaien en veel tijdgewin.” Aras II zegt op p. 195 en 196 i.v.m. de samenstelling van pekdraad: „De pekdraad is samengesteld uit verschillende enkelvoudige draden (schinkels), die eenmaal bijeengebracht, al rollend tot een geheel verwerkt worden. Het hoofdvereiste voor goeden draad is voorzeker de sterkte; op deze eigenschap dient vooral onze aandacht gevestigd. Om het onderwerk van den schoen te naaien, gebruiken we drie soorten van garen.

1° Kempgaren (grauw garen) wordt uitsluitend gebruikt om binnen te naaien en te rij-

gen. Als goed kempgaren is het merk „Fil chanvre D.V.” (Drouler-Vernier à Lille) zeer aan te prijzen. Dit garen wordt verkocht in bollen van 50 en 100 gram of in pakken van 0,500 kg en 1 kg. Men gebruikt nrs. 6 en 8; hoe hoger het nummer des te fijner de draad.

2° Patentgaren is een fijner soort en wordt gebruikt om gesloten rand af te lappen, ook om door te naaien.

3° Vlasgaren (spinaal) wordt uitsluitend gebruikt als aflapdraad voor bloten steek, ook om zwaar bovenleder te stikken. Deze garensoort treffen we aan in verschillende kleuren, zoals: zwart, rood, wit en geel. Als vezelgrondstof wordt hiervoor meest vlas gebruikt, ook gemengde draad en zelfs louter katoen.

Men kan een bol garen van binnen en van buiten beginnen. Wenselijk is het den bol garen van binnen te beginnen en hem in een doos te leggen, die de grootte heeft van den bol, en waaruit de draad, langs een opening in het deksel der doos gemaakt, uitkomt. Zo zal het garen niet zo gauw in de war geraken en ook minder bevuild worden. We meten de nodige lengte van den draad door de armen uit te strekken volgens het deel dat we moeten naaien; de nodige lengte zullen we door ondervinding zelf kunnen vaststellen. We nemen den draad met de linkerhand vast, wrijven hem met de rechter op de knie voorwaarts, opdat hij ontvezele, en breken hem met de beide handen: de vezels breken op verschillende lengten, zodat de draad langzaam verfijnt. Moest de draad afgesneden of afgebroken worden zonder eerst ontvezeld te zijn, dan zou het raspeinde (uiteinde van de pekdraad) te dik zijn en ongeschikt tot naaien. Om een fijn raspeinde te verkrijgen, leggen we den tweeden schinkel twee tot drie centimeter vóór of voorbij het begin van den eersten enkelvoudigen draad; dan nemen we beide vast met de linkerhand, trekken ze door de rechter tot ze even lang zijn, en breken den tweeden op dezelfde manier als den eersten. Op dezelfde wijze gaan we voort tot de nodige dikte is bereikt. Bestaat de draad uit vijf of meer schinkels, dan legt men de drie enkelvoudige draden op dezelfde manier, terwijl de andere op een afstand van ongeveer 10 cm in lengte telkens worden verminderd. Om na te gaan of er geen dikten of oneffenheden in voorkomen, wrijven we er met de hand over; zo kan men ze gewaar worden en verwijderen. Het is aan te raden een oneven getal schinkels te gebruiken, om een goeden ronden draad te bekomen. Vele schoenmakers maken den pekdraad nat en laten hem dan opgedraaid drogen. Deze handelwijze is af te keuren, wijl dan de pek niet in den draad kan dringen, wat een harden en stuggen draad oplevert.” I.v.m. het „aan-

pekken en draaien” zegt hij op p. 196: „We moeten een draad matig aanpekken. Het pek mag niet te plat of te hard zijn; in het eerste geval besmeurt het de handen en bijgevolg ook den schoen, terwijl het in het tweede geval, niet aan den draad kan gehouden worden, waardoor deze heel wat minder sterk is. Pek is een harsachtig bestanddeel, getrokken uit mast- of dennebomen. Om bruikbaar te zijn, moet het vermengd worden met olie. Dierlijke vetten en minerale oliën zijn af te keuren; we gebruiken liefst plantaardige olie, smout of olijfolie. Daar pek door de temperatuur beïnvloed wordt, verschilt de verhouding van 17° C, nemen we op 1 kg ruw pek ongeveer 50 g olie, en op een temperatuur van 10° C gebruiken we voor dezelfde hoeveelheid ruwe pek 75 g olie. We laten pek en olie in een potje verwarmen en koken, vervolgens gieten we dit alles in een pot koud water; de bekomen massa trekken we vervolgens goed dooreen, om ze eindelijk in bollen te snijden en in grauw papier in te pakken; aldus blijft het pek het langst bewaard. Het draaien van den draad gebeurt op den draaitop of op de knie. Beide einden moeten evenveel gedraaid worden. Een aflapdraad moet meer gedraaid worden dan een binnendraad, omdat de eerste bij het naaien zich ontrolt, terwijl de andere bij het naaien nog meer opdraait. Is de draad behoorlijk gedraaid, dan wrijft men hem effen met een vet stukje leder.”

De respondent van Langstraat zegt: „De pekdraad werd geschoren van hennepgaren. Het aantal ‘strengen’ (draden) die voor een pekdraad werden gebruikt, was afhankelijk van het werk dat met de draad moest worden verricht. De voor een pekdraad benodigde ‘strengen’ werden niet afgesneden of afgeknipt, maar afgeschoren. De schoenmaker mat, met zijn arm als maatstok, de streng op de juiste lengte af, legde het gedeelte waar deze moest worden verbroken op zijn knie, en wreef hem met zijn ruwe handpalm totdat de lange vezels uit elkaar schoten en het afgemeten stuk losraakte. Daarna verliep de draad in een punt. De afgebroken strengen werden bijeengebundeld tot de gewenste dikte. Na verwijdering van alle oneffenheden werden de samengevoegde ‘strengen’ met pek bestreken, daarna op de knie gedraaid en verder met een leren lapje glad gestreken. Aan de uiteinden van de draad (rispelsend) werd dan een ‘borstel’ (varkenshaar) gedraaid”. De respondent van K 142 zegt i.v.m. het type „pekdraad”: „Bestond uit vier draden van kempgaren (= hennepgaren), welke gepekt werden en daarna uitgestreken met een strijklap” (zie het lemma met die naam). De respondent van K 143 zegt dat een pekdraad van hennepgaren of

vlasgaren gemaakt wordt. Het type „pek-garen” is afkomstig van vraag N 60, 111d. Van Ginneken spreekt van „pekdraad” of „spinaal”. Het type „pinnetjesdraad” (P 89) is niet opgenomen (Van Dale, pinnekensdraad = prikkeldraad.)

pekdraad: het type *pekdraad* in: K 142, 143, Langstraat, K 163, 196, 203, 212, 213, 224, 225a, 245, 248, 277, 287, 291, 305, 309, 325, 334, 352, L 148, 264, P 18a, 86; *pék[draad]*, O 174; *pekdraat*, I 269, K 329, P 4, 81; *pékdraat*, I 268, K 330, 335, O 69, 72, 162, 165, P 65; *péjkdraat*, I 274, O 70; *pijkdraat*, K 330, P 18; *pijkdraat*, I 275; *pékdraaet*, O 162; *péjkdraaet*, P 23, 24; *pajékdraaet*, P 2; *[pek]draot*, O 158, P 37; *pekdraot*, I 220, K 174, 192, 221, 235, 237, 240, 241, 241a, 250, 254, 272, 274, 276, 295, 296, 301, 302, 307, 341, 342, 346, 348, 354, O 173, 175, 289, P 14, 26, 41, 62, 64, 65a, 66, 70, 89, 96a, 125, 136, 198, 199; *pékdraot*, L 207; *pekdraot*, K 189, 195a, 208, 209, 210, 231, 233, 244, 269, 270, 286, O 174a, P 10, 60, 80, 129; *péékdraot*, P 131; *pijkdraot*, K 275, 286, 295, 310, 336, 341, P 14, 20, 38; *pékdraot*, L 200; *pekdraaot*, P 128; *pékdròet*, K 269; *péGdròet*, P 134; *pakdroet*, P 99; *pékdro*, L 244; *pekdroot*, O 173, 275, P 60a, 105; *pijkdroot*, K 292; *pajkdroot*, O 177; *pekdrooet*, K 206, P 146; *pekdroet*, O 178, 232, 244, 251, 275, 287, P 65, 88, 89, 124a; *pékdroet*, O 286; *pekdroeet*, P 145; *pékdroeet*, O 178a; *pijkdroeet*, P 137a; *péGdròet*, P 134; *pékdròet*, O 290; *pékdròet*, O 242, 243, P 124; *pékdròet*, O 160a; *pékdrùut*, O 239; *pékdròt*, O 154, 166; *pékdròjt*, O 156; *pekdruijt*, O 153; *pekdraajt*, O 67; *pekdroeijt*, O 242, 288, 289; *pekdroeijt* (of: *-druijt?*), P 198, 199; *pekdrout*, K 211, 272, 307, 349, O 69a, P 25, 41; *pékdrout*, O 69, 162, P 77; *pajkdrouet*, P 144; *pekdraowt*, I 180; *pékdraowt*, I 265; *pékdròwt*, K 320, O 166, P 35a, 76; — met borstels: het type *pekdraad* in: L 148; — van hennepdraad *pekdraot*, K 174; *pekdraot*, K 185, van een streng kempegaren nam men enkele lange vezels, die men in elkaar draaide (zie twijnen) en dan insmeerde met pek; door de besmeerde draad in een stukje leer, de strijker snel heen en weer te wrijven, smolt men de pek in de draad; men lei de vezels zo aan elkaar, dat de punt geleidelijk spits toeliep; dat gaf het rispeld, waar men de borstel aansloeg; het verkleinwoord luidt pekdruike, Liedmeier; **pekkedraad:** *pékkændraot*, O 174a; **peknaaidraad:** het type *peknaaidraad* in: L 148; **pikdraad:** bij de opgave van P 76 twijfelde de respondent: *pikdraot*, L 238; *pikdròwt*, P 76; **harstedraad:** *hastændrout*, P 161a; *òstændròet*, P 161a; **harsdraad:** *harsdraot*, K 274; **herstedraad:** *hestændraot*, K 350, P 40, 74, 93; *hestændròet*, P 109; *hestændrout*, K 351; *hestændraowæt*, P 35; *estændraat*, O 70; *estæn-*

draaet, P 25; *estændroet*, P 137; *estændroet*, O 286, P 79; *estndrout*, O 69a; *éstændròwt*, K 320; *éstændròwæt*, P 133; *éstændrèüt*, P 25; *èstændraot*, P 16, 88; *èstændròöt*, P 145; *esndroot* (of: *-droet?*), O 274; *èsndraoet*, O 70; *hijstændraot*, P 96; *ijstændraat*, K 330; *ijstændraot*, P 14, 15, 89; *ijstændroet*, P 89; **herstdraad:** *est[draad]*, O 162; *estdraat*, O 242; *estrout*, O 157; *èstdraat*, O 72; *èstraot*, O 157; *èstdraot*, P 94; *ijstdraat*, K 329; **hersedraad:** *essæn[draad]*, I 274; *èssændròet*, O 160a; **hersdraad:** *hesdraat*, K 235, 276, 277, 310, 348, P 25; *hesdraaet*, K 311; *hesdraot*, K 241a, 265, 269, 272, 277, 301, 303, 307, 313, 344; *hesdraoet*, K 272; *hèzdraat*, K 238; *hèsdraot*, K 240; *hèsdrouet*, K 306; *hèsdròwt*, K 307; *hijsdraot*, K 340a; *esdraat*, K 291; *esdroot*, K 254; *hæsdraod*, hersdraad (Kemp.), pekdraad, Corn. Vervl.; **borsteledraad:** *borstældraat*, P 150; **borsteldraad:** *bostældrooet*, P 111; *bös-tældraat*, P 81; *bussældraot*, P 198; *bussældraot* (of: *beusæl-?*), O 241; *bussældroet*, O 242; mischien hoort de volgende opgave hier niet thuis: *bòstændrowæt*, P 155; **draad:** — van hennepgaren: het type *draad* in: K 143; **pek-garen:** *pékgárræ*, L 207; **schoemakersgaren:** *schœmookærsgoaræn* (of: *-goeræn?*), O 238.

HENNEPGAREN

(N 60, 196a; N 60, 238b; OM, A/B)

[Het grove hennepgaren, waar men pekdraad van vervaardigt. Het type „schoenmakersgaren” komt ook voor in het lemma „pekdraad”. Het type „harsdraad” is verplaatst naar het lemma „pekdraad”. Aras II spreekt op p. 195 van „kempgaren (grauw garen)”. Zie het citaat in de semantische toelichting bij het lemma „pekdraad”.]

hennepgaren: *hènnæpgárræ*, L 200, 244; *hènnæpçárræ*, L 207; *ennæpgaoræ*, K 174; **kennepgaren:** *kènnæpgárræ*, L 207; **kempegaren:** het type *kempegaren* in: K 163; *kempegaore*, K 185, het hennepgaren waar men de pekdraad van draaide, heette kempegaren, (. . .); van het woord spinaal (Van Dale i.v.) ben ik geen spoor tegen gekomen in Oisterwijk, Liedmeier; **kempgaren:** het type *kempgaren* in: L 148; *kempgourn*, O 69a; *kempguiræn*, O 153; **kemp:** *kémp*, I 268; **bonggaren:** *bong-gaore*, K 185, hennepdraad, zie kempegaren, Liedmeier; **schoemakersgaren:** *skòëmoukærsgourn*, O 69a; *skòëmoukærsgourn*, O 69a; **schoenmakersgaren:** *schœnmakersgaren*, geel garen waar de schoenmakers hunnen pekdraad van maken; schoenmakersgaren is grof, spinaal is fijn, Corn. Vervl. A.; **schoegaren:** *skòëgourn*, O 69a; **stikgaren:** *stîëkgourn*, O 69a.

TWIJNEN

(N 60, 197a)

[Het in elkaar draaien van hennepvezels tot een draad. Zie de semantische toelichting bij het lemma „pekdraad”.]

twijnen: het type *twijnen* in: L 264; *twijnə*, K 174; *twéjnə*, L 244; *twojnən*, O 153; *twaoənə*, I 268; een draad – het type *twijnen* in: L 148; *twèene*, K 185, de vezels van hennep in elkaar draaien tot draad, Liedmeier; **opdraaien:** draad – het type *opdraaien* in: L 148; **draaien:** draan, O 69a; in mekaar – *draajə* (of: *draojə?*), K 174; *drèjə*, L 200; **draad maken:** *draot maokə*, K 163; de volgende twee typen hebben wellicht een afwijkende betekenis: **een pekdraad maken:** *nə pèkdraot maokə*, L 207; **herstedraad maken:** *èstəndraot maokə*, P 16.

PEK

(N 60, 197b; znd 40, 38)

[De kleverige, zwarte massa die de schoenmakers gebruiken om een draad mee in te smeren. Zie het lemma „pekdraad”. Van Ginneken zegt bij „ast”: „Pek waarmede men den pekdraad bestrijkt. Ast staat voor harst”. Knöfel I zegt op pag. 160: „Ter verkrijging van een goeden draad behoort insgelijks goed pek en een goede borstel. Pek is alleszins in goede qualiteit te bekomen; of het bruin dan wel zwart is, doet zeer weinig ter zake; lichtkleurig pek is wel is waar zindelijker. Bij het bereiden van pek brenge men er niet te veel vet onder, het verliest anders aan deugdelijkheid”. Dierick zegt op pag. 86: „Het pek is onderhavig aan de luchtgesteltnis; in de winter is het hard en verbrijzelt gauw, indien er geen olie genoeg in gemengd is; ’s zomers smelt het van de hitte; indien men het in den grond of in den alaambak laat liggen zal het er gauw aanplakken of met nagels, glasscherven of andere stoffen vermengd worden; om zulks te vermijden legt men het op een stukje caoutchouc, b.v. een deel van een kaatsbal waarin het goed bewaart blijft”. De typen „pekdraad” en „herstedraad” zijn verplaatst naar het lemma „pekdraad”. Aras II spreekt op p. 196 over pek. Zie het citaat in de semantische toelichting bij het lemma „pekdraad”.]

pek: het type *pek* in: K 163, 174, L 148, 264, O 158, P 37, 146; *pek*, K 192, 195a, 196, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 221, 224, 225a, 231, 233, 235, 237, 240, 241, 241a, 244, 245, 248, 250, 254, 269, 270, 272, 275, 276, 277, 286, 287, 291, 295, 296, 302, 303, 307, 309, 311, 313, 320, 325, 329, 330, 341, 342, 344, 346, 348, 350, 354, O 67, 69, 69a, 70, 72, 153, 154, 156, 160, 162, 165, 166, 173, 174, 174a, 175, 178, 232, 238, 239, 242, 243, 244, 251, 275, 286, 287, 288, 289,

P 4, 10, 14, 18a, 25, 26, 35a, 40, 41, 60a, 62, 64, 65, 65a, 66, 66a, 69, 70, 74, 76, 80, 81, 86, 89, 93, 94, 96a, 105, 124, 124a, 125, 128, 129, 131, 133, 134, 136, 139, 145, 150, 198, 199; *pèk*, I 180, 220, 265, 269, 274, K 189, 208, 237, 244, 272, 274, 277, 286, 291, 295, 305, 335, 346, 352, O 69, P 25, 60, 77; *pèk*, I 268, L 200, 207, 244, P 155; *peək*, K 330; *pekj* (of: *pikj?*), P 137; *peek*, K 310; *peejk*, K 330; *pèjk*, P 23, 24; *pijk*, K 292, 295, 310, 330, 336, 341, P 14, 18, 20, 38, 89, 111, 137a; *pijkj*, I 275; *pajk*, O 177, P 144; *pajək*, P 2; *pak*, P 99; **harst:** het type *harst* in: P 88; *hast*, P 161a; *òst*, P 161a; **hars:** *hars*, K 274, P 96a(?); *hars*, ook *hers*, dik pek dat de schoenmakers gebruiken, Corn. Vervl.; **herst:** *hest*, K 351, P 79; *est*, O 69a, 242, 274, 286; *èst*, O 70, 72, 157, P 25, 124, 133; *èst*, O 162, 241, P 16, 94; *hijst* (?), P 96a; *ijst*, K 329, P 89; *hiest*, P 109; **hers:** het type *hers* in: K 235; *hes*, K 265, 269, 276, 277, 301, 307; *hes* (of: *his?*), K 348; *hès*, K 241a, 306; *hèz*, K 238; *hijs*, K 340a; *héjs*, K 306; *hàs*, *hers* (Kemp.), zie *hars*, Corn. Vervl.; de volgende typering is onzeker doordat de opgave moeilijk leesbaar was (garen- of gazen-?): **garenteer:** *gaarəntijr*, P 60a; **teer:** het type *teer* in: O 232; *téér*, P 145; *tijr*, I 274, K 269, 329, O 157; **tar:** *tar*, I 180, K 250, P 23; *taar*, K 237, 244, 248, 274, 276, 307, 349, P 15, 25; **mastiek:** *mòstīèk*, K 329; **goudron (fr.):** het type *goudron* in: P 81.

HERSEN

[Met pek bestrijken. Aras II spreekt op p. 196 van „aanpekken”. Zie het citaat in de semantische toelichting bij het lemma „pekdraad”.] **hersen:** *hersen*, met *hers*, met pek bestrijken; ’nen draad *hersen*, Corn. Vervl. A.

PEKBOL

(N 60, 197b)

[Een bolvormige hoeveelheid pek. Aras II spreekt op p. 196 van „bollen”. Zie het citaat in de toelichting bij het lemma „pekdraad”.] **pekbol:** het type *pekbol* in: L 148.

PEKPAN

(N 60, 197c)

[De pan, pot, kom of ketel, waarin men de pek verwarmt en bewaart. Dierick adviseert op pag. 86 het pek b.v. in een deel van een kaatsbal te bewaren. Zie het citaat uit Dierick in de semantische toelichting bij het lemma „pek”. De respondent van O 69a zegt: „De herst, die ik kende, moest niet gesmolten worden; ’s winters alleen in de warme handen wat verwarmd”. De respondent van L 244 merkt i.v.m. het type „pan” op: „Er moest

1.1.2.2.3.

raapolie bij". Aras II spreekt op p. 196 van een potje waarin men de pek verwarmt en kookt. Zie het citaat in de semantische toelichting bij het lemma „pekdraad”.]

pekpan: *pèkpàn*, L 200; *pèkpaan*, L 207; *pek-pennà* (of: *-panna?*), O 153; **herspan:** *herspan*, pan waar men pek in kookt en bewaart, Corn. Vervl. A.; **pan:** oude – *paan*, L 244; **herstepannetje:** *èstèpännəkə*, P 16; **pannetje:** *pannəkə*, K 174; **pekpote:** het type *pekpote* in: K 163; **kom:** *koem*, I 268; **ketel:** oude – *kittəl*, L 244.

STRIJKLAP

(N 60, 197d; OM, A/B)

[Het stukje leer, waarmee men de pek over de draad strijkt. Zie het lemma „pekdraad”. Dierick zegt op pag. 93: „Alsdan strijkt men hem met pek. Daarna draait men nog eens goed ineen met de hand of met een draaitop en strijkt hem effen met een stukje vet leder.” De respondent van L 244 merkt n.a.v. het type „strijklap” op: „Het gebeurde ook wel met de vinger.” Ook Aras II spreekt op p. 196 over een „vet stukje leder”. Zie het citaat in de semantische toelichting bij het lemma „pekdraad”.]

strijklap: het type *strijklap* in: K 142, 163, 174, L 148; *strèjklàp*, L 207, 244; *straaəklap*, P 16; **strijkleer:** het type *strijkleer* in: L 264; *strojəklèr* (of: *-lèèr?*), O 153; *strijklèèr*, stuk malsch overlader gebezigd om den hars op den draad overal te verspreiden, Corn. Vervl. A.; **strijker:** *strèèker*, K 185, een lapje leer, dat men vouwde, om erin de pekdraad heen en weer te wrijven, zodat de pek in de draad smolt, Liedmeier; **uitwrijver:** *öjtvréjvər*, L 200; **slab:** *slap*, K 142.

RISPELEIND

(N 60, 195b; OM, A/B)

[Het spits toelopende uiteinde van de pekdraad, waaraan men een varkenshaar bevestigde. Dierick zegt op pag. 93: „De borstel kan men op twee manieren vasthechten: 1° men splot den borstel tot den halven en houdt hem in de linker hand tusschen duim en wijsvinger, het één gesplette deel vrij latende, terwijl men het andere tusschen de twee laatste vingers vast houdt; dan steekt men het uiteinde van den rispeind tusschen het gesplette deel onder den duim en houdt het zoo vast, terwijl men het vrije deel rond den rispeind draait met beide tusschen duim en wijsvinger der rechter hand te wrijven, den duim naar zich toe wrijvende; behoorlijk rond gedraaid zijnde, neemt men dit deel vast tusschen derde en vierde vinger der linker hand; dan laat men

het eerste gesplette deel los en draait het ook zoo op zijn eigen, waarna men beide deelen vereenigt en rond elkander draait met het niet gesplette deel tusschen duim en wijsvinger der rechter hand te wrijven; men houdt nu den borstel gesloten tusschen de twee laatste vingers, het deel met den rispeind tusschen duim en wijsvinger; eindelijk steekt men met het elsen eene opening in den rispeind, een tot twee centimeters van het einde des borstels, steekt den kop door de opening en trekt hem door. Zoo is hij goed vastgehecht.

Tweede manier: men neemt den borstel tusschen duim en wijsvinger, met den kop naar buiten; ten halven windt men het zeer fijn en goed gepekt einde van den draad rond den borstel, dan neemt men de kop binnen de hand, vereenigt het overige met den rispeind en draait beide rond een, gelijk hiervoren”. Het type „borstel” is verplaatst naar het lemma „borstel”. Aras II spreekt op p. 195 en 196 van „raspeinde”. Zie het citaat in de toelichting bij het lemma „pekdraad”.]

rispeleind: het type *rispeleind* in: L 148, 264; *rispəlīnt*, K 163; *rispələjnt*, L 244; **rispelend:** *rispelent*, K 185, het spits toelopende eindje van de pekdraad, waaraan men de borstel bevestigde, Liedmeier; **rispelsend:** het type *rispelsend* in: Langstraat; **wispelend:** *wispəlānt*, L 207; **kwispel:** *kwispəl*, L 200; **eindje:** *entjə*, K 174; **punt:** *püünt*, P 16; **spits:** *spitsj*, O 153; **voorloper:** *veu(r)lōējpər*, O 69a; **haarinzet:** het type *haarinzet* in: L 148; **gavelinzet:** het type *gavelinzet* in: L 148.

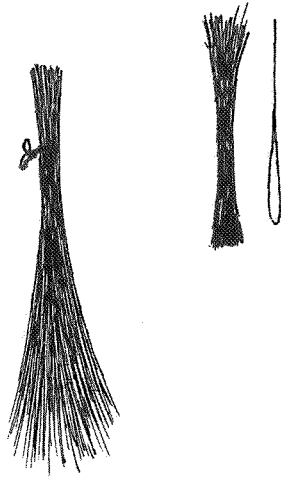
BORSTEL

(N 60, 198a)

[Het stijve haar van een varken, dat aan de uiteinden van de pekdraad (zie het lemma „rispeleind”) wordt vastgemaakt om de draad gemakkelijker door de met de els geprikte gaten heen te halen. Knöfel I zegt op pag. 160: „De borstel zij glad en rond; onder goedkope soorten bevinden zich vele onbruikbare, men kieze daarom slechts betere kwaliteit. De borstel zij niet te dun, opdat zij bij het gebruik niet te gemakkelijk buige; evenwel ook weer niet te stijf, omdat zij dan nergens voor deugt en den draad stuk maakt. Men lette op de doelmatige lengte. Te lange borstels maken het gewicht overtollig hooger, wat een voornaam punt is omdat borstels een duur artikel zijn”. Dierick zegt op pag. 86: „In een pakje borstels zijn er altijd drie soorten: dikke, lichtere en slappe. De strafte gebruikt men voor de binnenzooldraad; de fijnere voor de buitenzool en de slappe om door te halen, omdat deze goed plooiën zonder te breken en den draad niet verzwaren, en dus beter door de nauwe

elsengaten der zool kunnen getrokken worden." Hensen zegt op p. 37: „Bij ‘binnenge-naaide’ schoenen maakt men gebruik van een pekdraad. Die pekdraad bestaat uit ongeveer 4 tot 6 dünnere draden van vlas welke in elkaar gedraaid worden en van pek voorzien, om verrotting door vocht en verschuiving tegen te gaan. De beide uiteinden van de pekdraad moeten geleidelijk uitlopen (rispeleind) om een borstel te kunnen bevestigen. Deze borstels kunnen van varkenshaar zijn of van staal (foto's 13 en 14). Het aanzetten van die borstels moet op een speciale manier gebeuren en een bepaalde behendigheid is ervoor vereist. Met een ‘els’ worden er gaatjes in het leer gestoken en vervolgens de pekdraad er door gehaald.” Zie ook foto 13 en 14 bij Hensen (p. 36).

Aras II spreekt op p. 236 en 237 over het „aanzetten van de borstels”. Zie het citaat in de toelichting bij het lemma „een borstel aanzetten”. De typen „varkenshaar” en „varkensbaard” zijn afkomstig van vraag N 60, 238a.]

tekening 37. Borstels (van haar en staal)

borstel: het type *borstel* in: K 143, Langstraat, K 163, L 148, 264; *baorstäl*, L 207; *baorsäl*, L 200, 244; *böstäl*, I 268; *bustäl*, O 69a, 153, P 16; *bestäl*, O 153; — van varkenshaar *borstäl*, K 174; *börsäl*, zie bij *ánzétta(n)*, dik en stijf stekelhaar van een varken, De Bont; *borsel*, K 185, schoenen werden genaaid met een met pek bestreken draad; met de els stak men de gaatjes waar de pekdraad doorheen gehaald werd; de borstel nu zat aan het uiteinde van de pekdraad en deed dienst als naald; het was de stijve haar van een zwijn; om de borstel aan de pekdraad te slaan, spleet men de borstel gedeeltelijk; de twee spliteindjes draaide men kruislings om het rispelend — het toelopende

puntje van de pekdraad, — en zette men vast in de galgeknoop; de borstels kwamen gemeenlijk uit Rusland, Liedmeier; **varkensborstel:** het type *varkensborstel* in: L 148; *varkäsbörstäl*, K 174; **verkensborstel:** *verkasborstäl*, L 148; **varkenshaar:** het type *varkenshaar* in: L 148; **verkenshaar:** *verkasour*, O 69a; **varkensbaard:** het type *varkensbaard* in: L 148.

EEN BORSTEL AANZETTEN

(N 60, 198b)

[Het aan de pekdraad bevestigen van een varkensborstel. Men splijt de borstels daarbij gedeeltelijk en draait de twee spliteindjes kruislings om het spitse uiteinde van de pekdraad (zie het lemma „rispeleind”) en zet de borsteleindjes vast in een gaatje in de pekdraad. Aras II zegt op p. 196 en 197 over het „aanzetten van de borstels”: „De borstels worden aangezet op de volgende manier: we splijten den borstel tot op den helft en houden hem in de linkerhand tussen duim en wijsvinger, het ene gespleten deel laten we vrij, terwijl we het andere tussen de twee vingers vasthouden. We steken het uiteinde van het raspeinde tussen het gespleten deel onder den duim en houden het zo vast, terwijl we het vrije deel om het raspeinde draaien met beide delen tussen duim en wijsvinger te wrijven, den duim naar ons toewrijvende. Is het behoorlijk rondgedraaid, dan grijpen we dit deel vast tussen den derden en vierden vinger der linkerhand; nu laten we het eerste deel los en draaien het op zijn eigen, op dezelfde manier. Beide delen worden verenigd en rond elkaar gedraaid, door het niet gespleten deel tussen duim en wijsvinger der rechterhand te wrijven; vervolgens houden we den borstel gesloten tussen de twee laatste vingers, het deel met het raspeind tussen duim en wijsvinger. Eindelijk steken we, om den borstel vast te hechten, met de els een gaatje in het raspeind, één tot twee centimeter van het uiteinde van den borstel, en trekken den kop door de opening. De borstels hebben een dikke kop, die gauw overplooit in den steek en alzo een beletsel wordt voor den borstel om door de opening te geraken. Om dit te vermijden, snijden we den kop van den borstel en wrijven hem rond met schuurpapier. Deze kleine bewerking, in een hand omdraai afgelopen, brengt ons veel gemak bij gedurende het naaien.”]

(een) borstel aanzetten: het type *(een) borstel aanzetten* in: K 163, L 148, 264; *borstäl aonzetta*, K 174; *nä bestäl uinzettan*, O 153; *böstäl aonzetta*, I 258; *bustäl aonzetta*, P 16; *näm baorstäl änzetta*, L 207; *näm baorsäl anzetta*, L 200; *näm baorsäl änzetta*, L 244; *bustäl ouzeta*, O 69a; *änän börsäl änzetta(n)*, zie *änzetta(n)*,

1.1.2.2.3.

een borstel (dik en stijf stekelhaar van een varken) met behulp van een els aan de pekdraad bevestigen, De Bont.

GALGEKNOOP

(N 60, 198c)

[De knoop waarmee borstel en pekdraad bij het „rispeleind” aan elkaar bevestigd worden. Vraag N 60, 198c is gesplitst in drie lemmata.] **galgeknoop**: het type *galgeknoop* in: L 264; *gālgəknaojp*, L 207; *gālgəkneúp*, L 200; *gālgəkniejap* (of: *-kni-jap?*), O 153; een – leggen: het type *galgeknoop* in: L 148; *galgeknoop*, K 185, in de pekdraad prikte men, waar borstel en draad aan elkaar gehecht moesten worden, een gaatje in de pekdraad om daarin de twee borsteleindjes vast te leggen; dit noemde men de galgeknoop, Liedmeier.

GALGEKNOOPGAATJE

(N 60, 198c)

[Het gaatje, dat men bij het „rispeleind” in de pekdraad prikt, om daarin de twee uiteindjes van het varkenshaar vast te zetten.] **gaatje**: *gōtjə*, K 174.

EEN GALGEKNOOP LEGGEN

(N 60, 198c)

galgeknoop leggen: het type *galgeknoop leggen* in: L 148; **tuieren**: we zullen hem – het type *tuieren* in: L 148.

SPINAALGAREN

(N 60, 196b)

[Het fijne, gele of witte garen, dat veel gebruikt wordt om het binnenwerk te naaien en waar ook pekdraad van gemaakt wordt. De respondent van L 200 merkt i.v.m. het type „spinaalgaren” op, dat dit gebruikt wordt om af te lappen en dat dit getwijnd is; 6 tot 8 dik. Aras II zegt op p. 151 (vgl. ook p. 195 en 235) i.v.m. „onderwerkarens”: „Voor de schoenmakerij zijn er, voor onderwerk met de hand genaaid, twee soorten van garen: kemp- of grauwgaren en vlasdraad (spinaal). Deze garensoorten zijn niet getwijnd; dit wordt immers door den schoenmaker gedaan bij het maken van pek- of wasdraad. Kemp- of hennepgaren heeft een grauwe kleur. Men treft het aan in nummers 4 tot 8; meestal wordt voor binnennaad nr. 6 en voor aflap- en doornaaidraad nr.8 gebruikt. Bij de beoordeling letten we bijzonder op de verdikkingen (knopen of slakken) die zich in de lengte der vezels bevinden: zulks mag bij goed gespon-

nen garen niet voorkomen. Spinaal (vlasgaren) wordt als gekleurde draad voor aflapdraad gebruikt. Bij de beoordeling ziet men bijzonder de vezellengte na en ook, of de hoedanigheid niet verminderd is door het verven, omdat de draad in sommige gevallen meer dan eenmaal geverfd is.”]

spinaalgaren: het type *spinaalgaren* in: L 264; *spiēnaolgārrə*, L 200; *spinaalgaren*, zie spinaal, Corn. Vervl. A.; **spinaal**: *spiēnaol*, P 16; *spiniuil*, O 153; *spinaal*, fijn geel of wit garen dat veel gebruikt wordt om het binnenwerk te naaien en waar ook hersdraad van gemaakt wordt; het verschilt van het „schoenmakersgaren” dat grover en dikker is, Corn. Vervl. A.; de volgende typen hebben wellicht een iets minder specifieke betekenis; het is de vraag of al deze woordtypen hier thuishoren: **vlasgaren**: *vlasgaorə*, K 174; **aflapgaren**: *aflapgaorə*, K 174; **gemaakt garen**: *gəməkt gārrə*, L 207; **garen**: *gārrə*, L 244; *gourn*, O 69a.

GEKLEURD GAREN

(N 60, 196c; OM, A/B)

[Het type „spinaalgaren” is verplaatst naar het lemma „spinaalgaren”. De respondent van Langstraat merkt op: „Soms was de draad (gewaste draad bij korte steek, bij open kant) gekleurd. Men sprak van aflappen met gele steek.” Vgl. het citaat uit Aras II in de toelichting bij het lemma „spinaalgaren”. Ook op p. 236 spreekt Aras II van „gekleurd garen”.] **gekleurd garen**: *gəkléurt gārrə*, L 207, 244; **kleurgaren**: *kleerguirən*, O 153.

WASDRAAD

(N 60, 195c; OM, A/B)

[Een draad, die ingewreven is met was. De respondent van Langstraat zegt dat de (soms gekleurde) wasdraad (of gewaste draad) bij open kant en korte steek gebruikt werd.]

wasdraad: het type *wasdraad* in: Langstraat, L 148, 264; *wasdraot*, K 174; *wazdraot*, P 16; *wāzdraot*, L 207; *wāzdraot*, L 200; *wasdruit*, O 153; *wāsdro*, L 244; *wasdraot*, K 185, een draad om te naaien, op dezelfde manier vervaardigd als een pekdraad, behalve dat men de draad inwreef met was in plaats van met pek; deze draad was bedoeld voor schoenen met lichte zolen; de opvallende steken poetste men naderhand geel met kurkuma, Liedmeier; **afgewaste draad**: het type *afgewaste draad* in: L 148; **gewaste draad**: het type *gewaste draad* in: Langstraat, K 163.

BIJENWAS

(N 60, 113)

[De was die gebruikt werd om wasdraad te maken. De woordtypen „bijenwas” en „was” komen ook voor in het lemma „uitpoetswas”.] **bijenwas**: het type *bijenwas* in: K 174; **was**: *was*, I 268; *wàs*, L 207; – van *bijen*: het type *was* in: P 16.

–.2.0.9.2. Houten pennen

HOUTEN PEN

(N 60, 199a; OM, A/B)

[Elk der houten pennen die de schoenmaker gebruikt om zolen en hakken aan de schoen vast te maken. De respondent van I 268 zegt: „Er waren drie lengtes: 12, 14 en 16 mm.” Knöfel I zegt op pag. 160: „Houten pinnen onderzoeken men of er niet te veel onbruikbare onder zitten, wat bij ’t pinnen veel tijdverlies geeft. Het hout moet gezond, mag niet vergaan zijn, wat nog al eens voorkomt als de pinnen lang op een vochtige plaats verwijlden. Dit verhoogt almede het gewicht en maakt ze dus tevens duurder”. De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „oppinnagel” op: „Dit zijn langere houten pinnetjes of pluggen”. Het type „oppinnagel” is afkomstig van vraag N 60, 235. De typen „spijkertje” en „tack” zijn verplaatst naar het lemma „spijkertjes waarmee geklonken wordt”. Aras II spreekt i.v.m. „gepend werk” op p. 241 van „houten penwerk”.]

houten pen: het type *houten pen* in: K 143, Langstraat; **pen**: het type *pen* in: L 264; *peen*, L 244; **houten pin**: het type *houten pin* in: L 148; *hawtə pin*, L 200; de volgende twee opgaven zijn meervoud: *aatə pinnə*, I 268; *aatə piën'n*, O 69a; de volgende opgave is enkelvoud: *aatə pun*, I 268; de volgende opgave is meervoud: *houte pinne*, K 185, houten pennen dienden om de zolen aan elkaar te slaan; vooral in de doorgenaaide schoenen zaten houten pennen; als de schoenmakers van het handwerk verklaren dat hun schoenen genaaid zijn en niet gespijkerd, tellen deze houten pennen niet mee, noch de stiften waarmee de hak in elkaar gezet is, Liedmeier; **houten pinnetje**: *outə pinnəkə*, K 174; **pin**: het type *pin* in: K 163, L 264; de volgende opgaven zijn meervoud: *pinnə*, K 174; *piënnə*, O 69a; **peg**: *pèch*, L 207, 244; *peg*, houten pinnetten dat de schoenmakers bezigen om de zolen aan de schoenen vast te maken, Corn. Vervl.; *pèch*, houten pennetje om de zolen aan de schoenen vast te maken, De Bont; **plug**: het type *plug* in: K 174, Langstraat; **spietje**: de

volgende opgave is meervoud: *spiëkəs*, P 16; **stiftje**: het type *stiftje* in: Langstraat; **nikkel**: *nikkel*, houten pinnetje, waarmee de schoenmakers de zolen aan de schoenen vastmaken (Zuiden der Kempen), Corn. Vervl.; het volgende type heeft een ruimere betekenis: **splitseling**: *splitseling*, puntig stukje hout of ijzeren nageltje zonder kop, door de schoenmakers gebezigd om de zolen aan de schoenen vast te maken (Zuiden der Kempen); elders *peg*, Corn. Vervl.

HAKPIN

(N 60, 199b)

[Een van de houten pennen of pinnen, waarmee hakken aan de schoenen bevestigd worden. De respondent van K 163 merkt i.v.m. het type „halve hakpin” op: „Deze zijn voor zwaar werk”. Het type „tack” en het type „tacks” zijn verplaatst naar het lemma „spijkertjes waarmee geklonken wordt”. Het type „spietje” is verplaatst naar het lemma „houten pen”. Vraag N 60, 199b is gesplitst in twee lemmata. De opgave „vierkant” is niet opgenomen.]

hakpin: het type *hakpin* in: K 163; **halve hakpin**: het type *halve hakpin* in: K 163.

VOOROMPIN

(N 60, 199b)

[Een zeker soort houten pen. De korte is voor licht werk, de lange voor zwaardere werk; volgens de respondent van K 163.]

korte voorompin: het type *korte voorompin* in: K 163; **lange voorompin**: het type *lange voorompin* in: K 163.

–.2.0.9.3. Spijkers, stiften etc.

SPELDNAGEL/OPPINNAGEL

(N 60, 101; N 60, 202a; N 60, 203a; N 60, 203b; OM, A/B)

[De spijker, waarmee de bovenzool voor en achter voorlopig vastgezet wordt. Zie het lemma „oppinnen”. I.v.m. het woordtype „speldnagel” merkt de respondent van K 163 op, dat deze ongeveer 2 cm lang is. Volgens die van L 244 was deze ongeveer 2 1/2 cm lang, voorzien van een kleine, platte kop en heel dun. Volgens één der respondenten van L 148 gebruikte men een te grote spijker, om hem er weer uit te kunnen trekken. De respondenten van L 207 en O 69a hebben allebei, bij wijze van voorbeeld, een speldnagel bij de beantwoorde en ingevulde vragenlijst bijgevoegd. Deze twee speldnagels zien er precies hetzelfde

1.1.2.2.3.

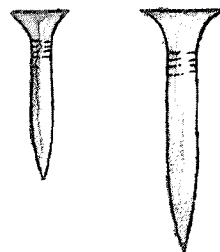
de uit. Ze hebben heel weinig kop; het zijn platte, konische koppen. De eigenlijke speldnagels hebben een punt, zijn rond en 16 mm lang. „Directie” zegt op pag. 300: „De neus wordt met een spelnagel voor aan de leest bevestigd, de schacht wordt met de zwiktang of met de hoos (een hard stuk leer) over de leest heengehaald en nu met draadnagels of steekpinnen vastgezet”. De typen „tack” en „semence” zijn verplaatst naar het lemma „tack”. Het type „lambert” is verplaatst naar het lemma van die naam. De opgave „oppennen” is niet opgenomen. I.v.m. het type „draadnagel” merkt de respondent van L 244 op dat dit 'n soort speldnagel was die hij niet gebruikte. De respondent van L 148 zegt dat de draadnagel zelden gebruikt werd en dan voor rubberhakken. De respondent van K 174 zegt bij „draadnagel”: „Eigenlijk rivet” (zie de lemmata „hakspijker” en „rivet”). Het is de vraag of het type „draadnagel” hier thuis hoort. Aras II zegt i.v.m. het „opwerken van de onderstukken” (van de hak) op p. 245 en 246: „Het opslaan van de onderstukken kan geschieden met kleine speldnagels, die nochtans nooit te lang mogen zijn. Te lange nagels moeten na het uitleesten (bewerking, die dikwijls met grote moeite gepaard gaat) worden omgeslagen; zij doen de hak daardoor gemakkelijk bersten en kunnen den drager veel ongemak veroorzaken.”]

speldnagel: het type *speldnagel* in: K 163, L 148, 264; *spelnaogəl*, K 174; *spèltnaogəl*, L 207; *spelnaagəl*, K 163, L 148; *spèltnaagəl*, I 268; *spelnaogəl*, K 174; *spèltnaogəl*, L 200, 207, 244, P 16; *spelnougəl*, O 69a; de volgende opgave is meervoud: *spelnuigəls*, O 153; de volgende opgaven zijn enkelvoud: *spenaagəl*, K 143; *spèltnaogəl*, lange enigszins speldvormige nagel, De Bont; *spelnaogəl*, K 185, een dunne spijker, gebruikt voor het oppinnen, Liedmeier; **speldenagel:** de volgende opgaven zijn meervoud: *spellənuigəls*, O 153; *speljənuigəls*, O 153; **oppennagel:** *openaogəl*, K 174; **oppinnagel:** het type *oppinnagel* in: L 148; *opinnaogəl*, K 174; *oppinnagel*, lange dunne nagel zonder kop, gebruikt bij het oppinnen der schoenen, Corn.; **pinnagel:** *pinnagel*, lange dunne nagel zonder kop, gebruikt bij het oppinnen der schoenen, Corn. Vervl. A.; **draadnagel:** het type *draadnagel* in: L 148; *draotnaogəl*, K 174, L 244; **schoenagel:** *skōēnougəl*, O 69a; **nagel:** het type *nagel* in: Langstraat; met het volgende type wordt wellicht een ander soort spijker bedoeld: **koperen nagel:** *koopərn nougəl*, O 69a; **oppenspijker:** het type *oppenspijker* in: K 174; **spijker:** een te grote — het type *spijker* in: L 148; **steker:** de volgende opgave is meervoud: *staekərs*, O 153.

KOPEREN NAGEL

(N 60, 201a)

[Soort spijker, die men gebruikt om de zool aan de schoen te nagelen. De respondent van O 69a heeft bij wijze van voorbeeld twee verschillende koperen schoennagels bij de beantwoorde en ingevulde vragenlijst bijgevoegd. Deze koperen schoennagels hebben platte, ronde koppen. De eigenlijke nagels zijn recht en rond, cilindervormig dus. De ene koperen schoennagel is 13 mm lang; de andere 18 mm. Volgens de respondent van K 174 kan men alle soorten spijkers gebruiken voor het aan de schoen nagelen van de zool. Deze respondent merkt op dat het van het materiaal afhangt. Ook rivets kwamen volgens hem in aanmerking; alleen voor damesschoenen kon men geen rivets gebruiken. De typen „tack”, „semence” en „semencekop” zijn verplaatst naar het lemma „tack”; het type „lambert” naar het lemma „lambert” en het type „rivet” naar het lemma „hakspijker”.]

tekening 38. Koperen nagels

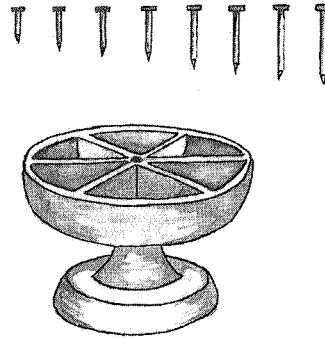
koperen nagel: *koopərn nougəl*, O 69a; **koper-nagel:** de volgende opgaven zijn meervoud: *koopərnaagəla*, I 268; *koopərnougəln*, O 69a; **koperen schoe(n)nagel:** *koopərs skōēnougəl*, O 69a; **koperen brosnagel:** het type *koperen brosnagel* in: K 163; **koperen spijkertje:** het type *koperen spijkertje* in: Langstraat.

TACK

(N 60, 202b; N 60, 202c; N 60, 235; N 60, 235a; OM, A/B)

[Het kleine, puntige, kantige, taaie spijkertje met betrekkelijk grote kop, dat o.a. gebruikt wordt om het bovenleer voorlopig op de zool vast te maken, totdat die met pekdraad geregen is. De respondent van L 207 heeft bij wijze van voorbeeld een tack bij de beantwoorde en ingevulde vragenlijst bijgevoegd. De respondent van O 69a heeft twee verschillende semencetjes bijgevoegd. Deze drie realia hebben platte, ronde koppen; ze hebben punten, zijn vierhoekig en lopen taps toe. De tack, die

door de respondent van L 207 is bijgevoegd, is 14 mm lang, net als de grootste van de twee semencetjes van O 69a; het andere semencetje van O 69a is 8 mm lang. De respondent van I 268 merkt op: „Semencen zijn fijn en lamberts zijn rond”. In verband hiermee verwijzen wij naar het lemma „lambert”. De respondent van L 148 merkt op: „Voor klinken altijd tacks, want rivets zijn te stug om te klinken”. De respondent van K 174 merkt op: „Voor klinken altijd tacks, want rivets slaan moeilijker om; ze zijn te hard van structuur”. De respondent van L 148 merkt i.v.m. het type „tack” op: „Er waren vele maten; 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, en 22 mm.; de kleintjes werden gebruikt voor het zwikken; de grotere voor het spijkeren van rubberzolen”. De typen „speldnagel” en „speldenagel” zijn verplaatst naar het lemma „speldnagel/oppinnagel”. Het type „rivet” is verplaatst naar het lemma „hakspijker”. Het type „lambert” is verplaatst naar het lemma „lambert”. Het Engelse type „tack” komt hoogstzelden voor als de dialectvariant „tek” of iets dergelijks maar bijna altijd als „tacks”, „teks”, „tèks” of iets dergelijks. De Engelse meervoudsvorm heeft in de Brabantse dialecten de enkelvoudsbetekenis gekregen. Dus bijv.: „één teks; twee teksten”! De curieuze reeks stapelvormen (bijv. een tacks, twee tacksen, etc etc.) vindt waarschijnlijk haar oorsprong in het feit, dat op de uit Engeland afkomstige verpakkingen altijd het woord „tacks” vermeld stond. Tacks zijn de vrij algemeen bekende, vaak uit Engeland afkomstige schoenmakersspijkers. Ze komen voor in een groot aantal lengten. Het Franse type „semence” duidt een betrekkelijk klein spijkertje aan. Dit woordtype komt ook voor in diverse lemmata. Wij verwijzen naar het lemma „spijkertjes waarmee geklonken wordt”. De respondent van L 148 merkt i.v.m. het type „tack” op: „Deze kan men de kop afknippen; maar ze hebben wel altijd koppen; ze lopen vierkant spits toe”. De respondent van P 16 merkt i.v.m. het type „semence” op: „Deze hebben vier platte kanten; er zijn er met en zonder kop”. Volgens de respondent van L 207 zijn er tacks met en zonder kop. I.v.m. het type „spetertje”, vergelijkte men Van Dale bij „speten” (Zuidn.: vastspelden). Hensen zegt op p. 34 en 35: „De kleine spijkertjes (tacks) welke de schoenmaker gebruikte zijn in verschillende lengten verkrijgbaar. De lengteaanduiding is in m.n. b.v. 5-6-7 tot ongeveer 18 m.m. (foto 4). De tacks van verschillende lengten en ook wel andere spijkertjes zoals: steekstiften, rivets, haknagels enz. werden in een speciale, draaibare, tacksenbak bewaard. De tacksenbak kwam men bij veel schoenmakers tegen (foto 5). Genoemde tacks

tekening 39. Tacks en tacksbak

kunnen met een ‘schoenmakershamer’ of met een zwiktang ingeslagen worden.”] **tack(s)**: het type *tack* in: K 143, Langstraat, L 148; *ték*, L 244; de volgende opgave die, formeel gezien, een meervoud lijkt, is toch bedoeld als enkelvoud (als meervoud werd opgegeven: *teksa*): *teks*, K 174; de volgende opgaven zijn wellicht meervoud: *teks*, L 148; *téks*, L 244; *tèks*, L 200, 207; grote – *tekstæn*, L 148; kleine – *tekstæn*, L 148; *tèks*, variant van *téks*, De Bont; *téks*, waarnaast *tèks*, kleine stiftjes met betrekkelijk grote kop, die door schoenmakers worden gebruikt o.a. om het bovenleer (de zgn. kap) voorlopig op de zool te bevestigen, totdat die kap met een pekdraad ingeregen is; het is het eng. *tack*, znw.: spijkertje, stift; deze *tèks* was nl. verpakt in pakken waarop het woord *tacks* stond; een synoniem is *schrôt*, De Bont; **tack(s)je**: formeel gezien is de volgende variant een meervoudsvorm, gevolgd door een diminutiefsuffix; „*teks*” werd echter gezien als enkelvoud: *tekskə*, K 174; **oppentack(s)**: de volgende variant is formeel een meervoudsvorm; deze is echter als enkelvoud bedoeld: *openteks*, L 148; **tack(s)nageltje**: *téksnaogəltjə(n)*, tekснагелтје, De Bont; met het volgende woordtype wordt waarschijnlijk aangegeven, dat het betreffende spijkertje ongeveer het model van een tack had: **tack(s)model**: het type *tacksmodel* in: K 174; **schrôt**: *schrôt*, hetzelfde als kleine *teks*, De Bont; **semence (fr.)**: het type *semence* in: P 16; *semansə*, I 268; de volgende opgaven zijn meervoud: *siemensən*, O 153; vierkante – *siemensən*, O 153; **semencetje**: de volgende opgave is meervoud: *səmanskəs*, O 69a; **semencekop**: *siemensənkop*, O 153; **spetertje**: de volgende opgave is meervoud: *spéétarkəs*, P 16.

GRUISJE

[Onder het lemma-opschrift „gruisje” brengen wij een aantal spijkerbenamingen bijeen, die in sommige gevallen wellicht een identieke betekenis hebben; in andere gevallen een soortgelijke of verwante betekenis. Het WNT zegt, dat „gruis” (4a) een benaming is voor de, vroeger gebruikelijke, zoogenaamde *halfponders* (van 1 1/2 duim lengte) en *kwartponders*, de eersten werden groot – de laatste klein gruis genoemd (. . .)”. Bij „gruis” (4b) zegt het WNT dat dit een soort zoolnagels zijn „wanneer het slechts stiften zonder kop zijn”. De Bo spreekt van „grui” (W.VL. gru), „gruitje” (W.VL. „gruwte”), „schruif” („schruitje, schruwtje, schruwken” als verkleinwoord) en „schruw” in de betekenis van: klein tapijtnageltje met platte kop (Fr. *semence*). De Bo onderscheidt „groot grui”, „kleen grui” en „middelbaar grui”. Dierick spreekt op pag. 98 en 103 van „gruwkens” en „gruwen”; ook spreekt hij op pag. 103 over „gruwen” als werkwoord. Vgl. het type „semence” in het lemma „tack”. Sommige respondenten merken op, dat er behalve „semences” met kop ook „semences” zonder kop zijn. Of het type „smousje” (Corn. Vervl. A.: *smouskens*) afkomstig is (wellicht via de variant „smaaskan”) van het Fr. *semence*, is niet duidelijk. Het WNT zegt bij „smous” (7): „In de vorm van het verkleinwoord *smousken*” (waarna de definitie van Corn. Vervl. A. volgt). Het WNT zegt bij „halfponder”: „Verouderde benaming van zeker soort van spijkers van welke er duizend in een half (oud) pond gaan”. De typen „mussbek” en „punt” geven een indicatie over de vorm van de spijker. In verband met het type „punt” moet worden opgemerkt dat Dierick op pag. 92 spreekt over „zware poonten” en „lichte poontjes” (om op te pinnen), op pag. 95 over een „poont” en op de pagina’s 98 en 99 over „(zeer) fijne poontjes”. De vragen N 60, 200c en N 60, 201b, die informeerden naar de woordtypen „gruisje”, „smousje”, „punt” en „halfponder”, leverden niets op.]

gruisje: de volgende opgave is meervoud: *gruiskens*, korte nageltjes zonder kop, van kantegeachtige gedaante, die de schoenmakers rondom de zool der schoenen slaan, Fr. *chevilles carrées*; ook: *musschekken*; bij De Bo betekent „grui” kleine tapijtnageltjes met platten kop, Corn. Vervl.; **halfponder**: *halfponder*, wigvormige ijzeren nagel dien men in de hielen slaat, bijzonderlijk van de vrouwen-schoenen; het zijn kleine „musschenbekken”, Corn. Vervl. A.; **mussbek**: de volgende opgave is meervoud: *muss(ch)ebekken*, soort van kleine nagels zonder kop (Lier); zie *gruiskens*,

Corn. Vervl.; **punt**: *punt*, fransche punten, soort van nagels om in de zolen geslagen te worden, Corn. Vervl. A.; **smousje**: de volgende opgave is meervoud: *smouskens*, ijzeren nageltjes zonder kop om de zool aan den schoen te nagelen, Corn. Vervl. A.

LAMBERT

(N 60, 101; N 60, 146b; N 60, 200c; N 60, 235) [Een bepaalde schoenmakersspijker. De respondent van O 69a merkt i.v.m. het type „lambert” op: „Een ijzeren nagel om de achterlap op de schoen te bevestigen; ze waren er in 2 à 3 maten”. Deze respondent plakte er een „lambert” bij: een ronde ijzeren spijker, met een ronde kop en hoekig spitse punt, ongeveer 19 mm lang (met kop erbij). De respondent van I 268 zegt dat het een ronde spijker is (met klein kopje?); die van P 16 zegt dat het een ronde nagel is voor de hakken. Gents Woordenboek zegt bij „Lambert”: „Schoenmakersspijker in de vorm van een groef; hij heeft gewoonlijk tien à twaalf draden of lijnen, die men ‘liedekens’ noemt; ieder liedeken is een milimeter”.]

lambert: het type *lambert* in: P 16; *lambéér*, O 69a; *lambèèr*, I 268; de volgende opgaven zijn meervoud: *lambers*, O 153; *lambéèrs*, O 69a; *lambèèrs*, I 268.

STIFT

(N 60, 200a; OM, A/B)

[Het spijkertje zonder kop en met platte kanten, waarmee de hak in elkaar gezet wordt. Van Ginneken zegt bij „Stek, stekke”: „Een puntig tapken of nagel zonder hoofd, dien men in den hiel en de zool van schoen en leerzen slaat.” De respondent van L 244 zegt echter dat de „hakstift” 16 mm lang is, rond en met platte konische kop. De respondent van K 143 merkt in verband met het maken van de hak op: „Heel vroeger met gedeelte haknaaien achter de steek en verder met houten pennen; later met stiftjes, brospennen en koperen rivets”. De respondent van L 244 zegt ook bij het type „stift” dat deze rond is; die van L 200 spreekt van vierkante stalen stiften tegen het slijten. Zie verder de toelichtingen bij het monografisch materiaal. De woordtypen „tack” en „semence” zijn overgeplaatst naar het lemma „tack”, ook al werden tacks, waar de kop afgeknepen werd, ook voor dit werk gebruikt en ook al waren er ook tacks zonder kop volgens de respondent van K 174. Het type „rivet” is geplaatst bij het lemma „hakspijker”.]

stift: het type *stift* in: Langstraat, L 264; *stift*, L 200; de volgende opgave is meervoud: *stifta*, L

244; de volgende opgave is enkelvoud: *stift*, spijkertje zonder kop en met platte kanten, ook „håkstift” genoemd, omdat ze bij voorkeur voor hakken gebruikt wordt, De Bont; de volgende opgave is meervoud: *stifte*, K 185, spijkers zonder kop, waarmee de hak in elkaar gezet werd, Liedmeier; *stiftje*: het type *stiftje* in: K 143; *steekstift*: de volgende opgave is meervoud: *steekstiften*, Langstraat, ijzeren pinnetjes, die de schoenmaker gebruikt, hs 1756; *hakstift*: het type *hakstift* in: L 264; *håkstift*, L 207, 244; *håkstift*, stift die in de hak geslagen wordt; zie stift, De Bont; het volgende type komt ook voor in het lemma „houten pen”: *plug*: het type *plug* in: K 163.

BROSPIN

(N 60, 200d; OM, A/B)

[De pin zonder kop, die niet geheel in een onderstuk ingeslagen wordt, zodat het volgende onderstuk, bij de opbouw van de hak, daarop kan worden geslagen. Zie „Directie” op blz. 301. De respondent van L 244 zegt dat een „brospin” rond is, geen kop heeft en ongeveer de lengte van een speldnagel heeft. Vraag N 60, 200d is gesplitst in diverse lemmata.]

brospin: *bròspin*, L 207; *bròspeen*, L 244; *brospen*: het type *brospen* in: K 143; *bròs*: *bròs*, P 16.

HAKKEBROS

(N 60, 180)

[Elk der ijzeren pennetjes, welke ter versiering in de hak aangebracht worden.]

hakkebros: de volgende opgave is meervoud: *håkkabròssø*, L 244.

HAKSPIJKER

(N 60, 200e; N 60, 235b; OM, A/B)

[Een van de spijkertjes, die gebruikt worden voor de hak. De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „rivet” op: „Een rond spijkertje, met een taps toelopend kopje; voor hakken te spijkeren; het waren dikkere spijkertjes; om de slijtage tegen te houden”. De respondent van L 148 merkt i.v.m. het type „rivet” op: „Een hakspijkertje; bijna zonder kop; een mooi stug spijkertje; ze waren er van koper en van ijzer”. De respondent van L 244 merkt i.v.m. hetzelfde type op: „Vijftien à zestien millimeter; met konische, ronde kop; voor het zetten van de achterlap op de hak”. De respondent van L 200 merkt i.v.m. het type „rivet” op: „Rond, met krabjes (inkepingen?) en zonder kop”. Vraag N 60, 200e is gesplitst in twee lemmata. Vgl. het lemma „rivet”.]

hakspijker: het type *hakspijker* in: L 148; *akspijkær*, K 174; *rivet*: het type *rivet* in: L 148; *rievèt*, K 174; *riëvèt*, L 200, 207, 244; *rivit*, K 143; *røvet*, K 174, O 153.

SPIJKERS TEGEN SLIJTAGE VAN DE HAK

(N 60, 200i)

[De meestal koperen spijkertjes, tegen slijtage van de hak. De typen „speldnagel”, „tack” en „rivet” zijn verplaatst naar resp. de lemmata „speldnagel”, „tack” en „hakspijker”. Het type „semencetje” is verplaatst naar het lemma „tack”. Het type „lambert” is verplaatst naar het lemma van die naam. I.v.m. het type „mussekoppen” vergelijk men het type „mussebek” in het lemma „gruisje”.]

koperen nagels: *koopær nougæl*, O 69a; *koperen pinnen*: het type *koperen pinnen* in: L 148; *mussekoppen*: *miskækoppæn*, O 153.

KOPSPIJKER

(N 60, 201c; N 60, 201d; N 60, 203c)

[De tamelijk dikke spijker met brede kop, die tegen slijtage op de zool of de hak wordt geslagen of voor de sterkte op de rand van de zool. Van Ginneken zegt bij „Pijkhouweele, tase, tatsenagel”: „Een ijzeren schoennaagel met eenen kop, rond of kantig, dien men in de klompen en zolen slaat voor de sterkte. Men bedoelt er ook eenen schoennaagel mee wiens kop opkrult rond den boord van de zool”. Zie het WNT bij „taats” en bij „traatse”. De uitspraak van het WNT dat „traatse” waarschijnlijk beperkt is tot het gebied van Hasselt is niet in overeenstemming met de door ons verzamelde varianten. Wellicht werden met de diverse woordtypen verschillende soorten kopspijkers bedoeld.]

kopspijker: het type *kopspijker* in: L 148; *kopspijkær*, K 174; *kopnagel*: het type *kopnagel* in: L 148; *kopnaagæl*, I 268; *kòpnaogæl*, L 207, 244; de volgende opgave is meervoud: *kòpnaogæls*, P 16; de volgende opgave is enkelvoud: *kopnougæl*, O 69a; de volgende opgave is meervoud: *kopnuigæls*, O 153; de volgende opgave is enkelvoud: *kopnagel*, korte nagel met grooten ronden of vierkanten kop; hij wordt voor de sleet op de zool der schoenen geslagen; ook: walenkop en walennagel, Corn. Vervl. A.; *hoednagel*: *oetnuigæl*, O 153; *kramnagel*: *kramnuigæl*, O 153; *kramnagel*, zie hamerkop, Corn. Vervl. A.; *vijsnagel*: *vijsnagel*, nagel met dikker lijf en dikkeren, platten kop dan de spelnagel; hij wordt op de zool geslagen voor de sleet, alsook in de hielen om de hoefijzers vast te zetten, Corn. Vervl. A.; *wale(n)nagel*: *wale(n)nagel*, zie kopnagel,

1.1.2.2.3.

Corn. Vervl. A.; **wale(n)kop**: *wale(n)kop*, zie kopnagel, Corn. Vervl. A.; **hamerkop**: *hamerkop*, nagel met breeden kop die, voor de sterkte, op den boord der zool geslagen wordt en deels met zijnen kop er over valt; ook: *kram* en *kramnagel*, Corn. Vervl. A.; **koffieboon**: *koffieboon*, nagel veel gelijkende op den hamerkop, maar zijn kop valt niet over den boord van den schoen, Corn. Vervl. A.; **kram**: *kram*, zie hamerkop, Corn. Vervl. A.; **taats**: de volgende opgaven zijn meervoud: *tatsə*, L 148; *tòtsə*, L 200; *toetsən*, L 148; *tetsən*, K 163; *tetsə*, K 174; *tètsə*, I 268; **traats**: *tràts*, L 207; *trets*, schoenmakers- en stoffeerdersspijkertje, Jacob; **caboche** (fr.): het type *caboche* in: P 16.

BROSDRAAD

(OM, A/B)

[Het koperen draad, waarmee dubbele zolen en hakken in verschillende motieven versierd werden. Het type „rivet” is verplaatst naar het lemma „hakspijker”. Het type „tack(s)je” is verplaatst naar het lemma „tack”.]

brosdraad: het type *brosdraad* in: Langstraat.

KOPEREN STIFTEN

(OM, A/B)

[De koperen stiftjes, die van het koperdraad gesneden werden.]

koperen stiftjes: het type *koperen stiftjes* in: Langstraat.

RIVET

(N 60, 200e)

[De klinknagel, waarvan de twee delen met een drijver in elkaar worden geslagen, bijv. om riempjes aan schoenen vast te maken. Het type „rivet” komt ook voor in het lemma „hakspijker”.]

rivet: het type *rivet* in: L 148, P 16; *rīvet*, K 163, O 69a.

HANDVOL SPIJKERS

(N 60, 163)

[Een handje vol spijkers, die men in de mond nam. De invuller van K 174 merkt op: „De vader van de respondent deed dat wel; hij nam een handvol tacks en die gingen gewoon in zijn mond; elke spijker kwam met de kop precies naar voren”. Liedmeier zegt bij het type „haffeltje”: „Een nieuw woord. Wat voordien een minderwaardig procédé werd geacht, het geheel en al spijkeren van de zolen, omdat gespijkerde schoenen én minder stevig én minder soepel zijn dan genaaide schoenen, werd bij het blokwerk enigszins gewetenloos

ingevoerd. Om nu de aanzienlijke hoeveelheid spijkers, die in een zool gaan, vlot in te hameren en telkens snel een spijker bij de hand te hebben, stak men een bosje spijkers, een haffeltje speldnagels, in de mond en werkte met de tong elke volgende speldnagel in de juiste positie voor afname. Hetzelfde bedoelde men met een moffeltje speldnagels. Deze woorden zijn een vergroeiing van twee woorden, haffel uit een „hand vol” en moffel uit een „mond vol”. Eenzelfde wijze van woordvorming schijnt meer voor te komen. In het boerenbedrijf kent men ook het woord „ervel” in b.v. een ervel stro, uit een „arm vol”.”]

haffel (**handvol**): het type *haffel* in: L 148; — tacks *haffəl*, L 148; **haffeltje**: *hèffəlkə*, L 207, 244; *heffeltje*, K 185, haffeltje, zie de semantische toelichting, Liedmeier; **moffel** (**mondvol**): het type *moffel* in: L 264; *moffel*, K 185, het busseltje spijkers dat men in de mond stak heette ook moffeltje speldnagels; van mond vol; zie haffeltje, Liedmeier; **mondje vol**: *montjə vol*, O 153.

—2.0.9.4. Lijm

PLAKSEL

(N 60, 92a; N 60, 92b; N 60, 92c)

[Diverse plakmiddelen, welke vroeger gebruikt werden. Dierick zegt op pag. 86 (de zin loopt niet goed): „Het steksel of stijfpap dat men gebruikt is gemaakt van bloem in water geroerd al koken en tweemaal laten opkomen om fijn plaksel te hebben. Men gebruikt colle voor den inplak” (redactie: „steksel” = sterksel?). Knöfel I zegt op pag. 159: „Als plaksel gebruikt men in de schachten- en schoenbranche algemeen de goede, zoogenaamde Weener pap (lijm). Er doken in den jongsten tijd wel nog andere kleefmiddelen op, maar de Weener pap voldoet uitmuntend. Als er echter wat anders komen mocht, dat even goed doch goedkooper is, dan zullen de schoenmakers het natuurlijk gaarne accepteren.” Diverse respondenten geven aan, dat lijnzaadmeelplaksel als lijmmiddel gebruikt werd voor toppen, tips, neuzen, contreforts en cambreurs en bij het voorlopig op elkaar plakken van onderdelen van het bovenwerk, om het stikken te vergemakkelijken. Eén der respondenten van L 148 merkt i.v.m. het type „roggemeelplaksel” op, dat dit lijmmiddel gebruikt werd voor het inplakken van binnenneuzen, contreforts en voeringonderdelen. Dextrine is een gomachtige stof, waarin zetmeel door de inwerking van zuren, oxyden etc. wordt omgezet. De typen „pap” en „stijfsel” komen voor in diverse lemmata. Het type

„wener lijn” is verplaatst naar het lemma van die naam. Zie ook de lemmata „de lijn voor het plakken”, „stijfjel” en „wener lijn”.]

plaksel: het type *plaksel* in: L 264; **pleksel:** *plèksæl*, L 207; *pleksel*, K 185, lijn, zie pap, Liedmeier; **plek:** *plèk*, L 207; **stijfjel:** *stessæl*, K 174; **dextrine:** het type *dextrine* in: K 174; *dèkstriènna*, L 200, 244; **pap:** het type *pap* in: K 163; *pap*, I 268, O 69a, 153, P 16; *pàp*, L 200; *pap*, K 185, vóór de vinding en verbreiding van de wener lijn gebruikte men lijn van rogge-meel en lijnzaadmeel; die noemde men pap; zie roggeblommepap en lijnzaadmeelpap, Liedmeier; **plakselpap:** het type *plakselpap* in: L 148; **lijnzaadmeelpap:** het type *lijnzaadmeelpap* in: L 148; *lojzàmèlpap*, O 153; *lezentmeelpap*, K 185, lijn van lijnzaadmeel; deze lijn was minder gebruikelijk dan roggeblommepap, Liedmeier; **korenpap:** *kòerapap*, O 153; **bloempap:** *bloempap*, I 268; **roggebloemepap:** *roggeblommepap*, K 185, lijn van rogge-meel; het werd vooral gebruikt voor de vulling tussen binnenzool en tussen-zool, Liedmeier; **roggemeelplaksel:** het type *roggemeelplaksel* in: L 148; **roggemeel:** het type *roggemeel* in: L 264; *ròggamael*, L 244; *ròggaméél*, L 200.

WENER LIJM

(N 60, 164a)

[Een nieuwe, betere soort lijn, die omstreeks 1910 zijn intrede deed. Knöfel I geeft op pag. 212 een recept voor de Wener pap, schoenmakerspap of kleber van de hand van de heer W.H. Salinger te Wenen: „Gekneusde gerst wordt met heet water aangeroerd tot een dikke brij; door het opgieten van kleine hoeveelheden kokend of heet water houdt men de temperatuur der geheele massa zoo hoog, dat zij tusschen de 30 en 40 graden Celsius bedraagt. Eenige dagen na het aanmaken der massa begint deze te werken, er komen blazen op en er ontwikkelen zich reukelooze gassen; spoedig echter wordt de gasontwikkeling sterker, er komt een zure reuk aan, die weldra plaats maakt voor een stinkende. De papmassa verliest tengevolge van de zure gisting haar korrelige aard al meer en meer en gaat eindelijk over in een gelijkmatige, bruinachtige, dikvloeibare massa, welke zich aan lange draden laat uittrekken en een groot kleefvermogen bezit. Liet men de massa nu verder maar aan zichzelf over, zoo zou het ontbindingsproces steeds ten einde toe doorgaan, waardoor ten slotte niets overbleef dan een waterige, zure vloeistof. Men houdt daarom het ontbindings- of rottingsproces, als het eenmaal zoover gevorderd is dat de pap een egaal voorkomen en een hoog kleefvermogen verkregen heeft, te-

gen en wel door de pap met een lepel uit den bak te scheppen, waardoor de warmtegraad eenigszins daalt. Hetzelfde resultaat verkrijgt men ook door er alsdan een kleine hoeveelheid carbolzuur in te doen”. De respondent van L 148 meent evenwel dat deze lijnsoort van beenderen gemaakt wordt en de respondent van L 244 meent gehoord te hebben dat deze lijnsoort afkomstig is van afval van het looien. De respondent van K 163 spreekt „wiener pap” uit als „wiemelpap” en meent dat deze lijn uit rijst wordt samengesteld. De respondent van L 207 spreekt van „melklijm” en meent net als de respondent van L 148 dat de belangrijkste grondstof „beenderen” is.] **wener lijn:** het type *wener lijn* in: K 163, 174, L 148; *weenar léjm*, L 200, 244; *weener lem*, een nieuwe, betere lijn die omstreeks 1910 zijn intrede deed; hiermee ging men ook gelijmd werk maken, Liedmeier; **wiener lijn:** *wiènnar léjm*, L 207; **colle de vienne (fr.):** het type *colle de vienne* in: P 16; **wiener pap:** *wiemelpap*, K 163; **melklijm:** *mèllakléjm*, L 207.

SYNTHETISCHE LIJMEN

(N 60, 164b)

[De lijnsoorten, waarmee men gelijmd onderwerk kan vervaardigen. „Schoenfabriek” vermeldt in zijn lijst van vaktermen op pag. 45 onder „Ago”: „Lijnsoort, gebruikt voor het lijmen van leder; ook wel aanduiding van het systeem, waarbij de Agolijn toegepast wordt”.]

synthetische lijmen: het type *synthetische lijmen* in: K 163.

GELIJMD ONDERWERK

(N 60, 164b)

[Het onderwerk, dat met wener lijn of met een synthetische lijnsoort vervaardigd wordt. Volgens de meeste respondenten was het onmogelijk om gelijmd onderwerk te maken met wener lijn. Ook volgens de scriptie van Liedmeier kon het met deze lijnsoort niet geheel en al zonder spijkers. Volgens de respondent van K 163 kan gelijmd werk alleen met behulp van synthetische lijmen vervaardigd worden. Volgens de respondent van K 174 was de wener lijn wèl ideaal voor het inplakken van hielstijven en stijve neuzen.]

gelijmd onderwerk: *gelemt onderwerk*, K 185, een van de nieuwigheden, door de uitvinding van betere lijn, de wener lijn, mogelijk geworden; ook bij het handwerk werd het onderwerk mede gelijmd, maar op het naaiwerk kwam het aan; gelijmd onderwerk was voornamelijk met lijn bevestigd, niet genaaid; wel zat hier en daar een spijkertje, Liedmeier; **gelijmd werk:** *galéjmt wèerak*, L 200.

1.1.2.2.3.

—2.0.10. **Steken**

STEEK

(N 60, 111a; OM, A/B)

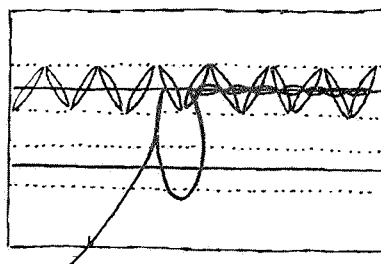
[De doorgehaalde draad (in de groef), of de manier van naaien. Het type „aflapsteek” is verplaatst naar het lemma „aflapsteek”. Er is ook een lemma „steek (als eenheid van maat)”.]

steek: het type *steek* in: Langstraat, K 174, L 148, 264; *staek*, I 268, O 153; *steek*, L 207, 244; *stéek*, P 16; *steijk*, L 200; *steek*, K 185, de manier van naaien; men had o.a. de binnennaasteek, de aflapsteek, de kruissteek, Liedmeier.

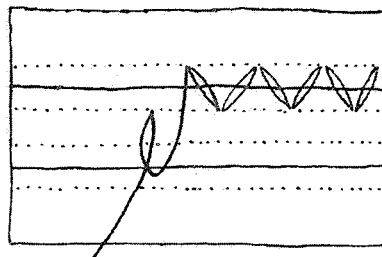
KRUISSTEEK

(N 60, 112c)

[Aras II zegt op p. 198 i.v.m. de toepassing van de „kruissteek”: „De kruissteek wordt meestal gelegd op leder, dat gekloven of gebersten is b.v. een gekloven bovenleder waar noch stuk, noch nieuw voorblad mag ingezet worden. Het opleggen van een fijnen kruissteek is hier de enige uitweg.” I.v.m. de maakwijze zegt hij: „Om een goeden kruissteek te plaatsen, nemen we een zeer fijn draadje en een fijne els. We beginnen aan het uiteinde van de kloof en steken altijd over en weer, d.w.z. nu op den enen en dan op den anderen kant der kloof. (Zie afb. 92.) We moeten er echter goed zorg voor dragen, niet te nauw op den kant te steken, om uitscheuren te voorkomen, daar de steek altijd goed moet toegetrokken worden. Op die manier gaan we verder tot de kloof gansch is toegestikt. Om nog fijner werk te maken, is het goed tussen elken steek nog een bijsteek te plaatsen, zo wordt het geheel schoner en ook sterker. (Zie afb. 93.)” Verschillende respondenten geven aan, dat de kruissteek bij het binnennaaien gebruikt werd (I 268; Liedmeier). De respondent van K 163 merkt i.v.m. het type „vangsteek” op: „Bij zware laarzen en bij vetleren schoenen, bij het z.g. inrijgen; dat is de verbinding maken van overleer en binnenzool (bij neus en contrefort)”. De respondent van L 207 merkt i.v.m. het type „kruissteek” op: „Bij vetleren schoenen; om biezen achter vast te zetten, waar later een andere bies overheen kwam.” I.v.m. het type „kruissteek” worden nog andere gebruiksmogelijkheden aangegeven, zoals: „Bij het aflappen; met de pekdraad” (L 148); „Bij reparatie; om een scheur te dichten” (P 16); „Bij waterlaarzen; om het spijkergat achter in contrefort te dichten” (K 163). De opgave „vasthaken” is niet opgenomen.]

versterkte kruissteek

tekening 40. Kruissteek

kruissteek: het type *kruissteek* in: K 163; *kraojsteek*, L 207, 244; *kraoostaek*, I 268; *kruissteek*, K 185, zie binnennaasteek, Liedmeier; het is onzeker of het volgende type hierbij hoort: **vangsteek:** het type *vangsteek* in: K 163.

—2.0.11. **Overig gereedschap**

SPANRIEM

(N 60, 57; OM, A/B)

[De leren riem waarmee men de te bewerken schoen of het schoenonderdeel vastklemt op de knie door middel van de voet. Van Ginneken zegt bij „spanriem”: „Een lederen riem waarmede men de schoen vastspant op de knie.” Dierick zegt op pag. 95: „Als de zool geklopt is, bestrijkt men de duiwers met plaksel en legt er de zool op; dan legt men de spanriem in het holvoets en spant ze goed toe, terwijl men de zool al voren rondom toeklopt; het holvoets werkt men in, met den punt van den hamer de spanriem verschuivende; dan legt men het achterwerk vast met een nagel van achter en twee op zijde.” „Directie” zegt op pag. 301: „Als het schrooien, zooals de technische term luidt, is afgelopen, wordt de schoen met een spanriem op de knie vastgekneeld om de zool te „likken”. Daartoe wordt met kracht een glad likhout over de met

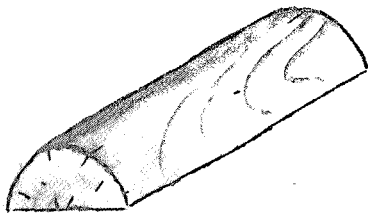
speeksel bevochtigde zool gewreven." Aras II zegt in hoofdstuk VI („het zetten van buitenzolen") op p. 230 i.v.m. het „opbrengen" van de zool: „We bestrijken het vuller met plaksel en leggen er de zool op; van voren zetten we haar vast met één of twee nagels, dan leggen we den spanriem in het holvoetse deel, zetten de zool vast op den bal, en kloppen ze aan de voorzijde goed aan. Het holvoetse deel wordt ingewerkt, door den spanriem te verschuiven en daarop te kloppen; ook slaan we nog een nagel in van achteren. Indien we het nodig oordelen, kunnen we haar ook in het holvoetse deel met één of twee nagels vastzetten. We duwen den rand aan 't voorwerk vlak met een rits, om des te beter de zool te kunnen vormen." Vgl. het lemma „drijven". Zie ook de lemmata „spanblok", „spannen", „spannaad" en „naaispaan".]

spanriem: het type *spanriem* in: K 142, Langstraat, K 163, 174, L 148, 264; *spanriem*, I 268, O 153; *spanriem*, L 200; *spanriem*, O 69a, P 16; *spanriem*, L 207, 244; *spanriem*, K 185, een leren riem waarmee men de te bewerken schoen op de knie nestelde en vasthield; de spanriem liep strak om de maakschoen en onder de voet van de schoenmaker door, Liedmeier.

SPANBLOK

(N 60, 58; OM, A/B)

[Het halfronde blok hout waarop het leer m.b.v. een „spanriem" (zie daar) gespannen wordt. De respondent van L 200 zegt: „Het spanblok gaat op de knieën, het leer erover en dan de riem spannen met de voet". De respondent van L 244 zegt: „Het spanblok wordt gebruikt bij laarzen en schachten om de rand te kloppen in de lengterichting om een goed slot te verkrijgen". Ook de respondent van L 207 zegt dat het spanblok gebruikt wordt bij het maken van laarzen. Het type „cambreren" is verplaatst naar het lemma „zetten". Zie ook de lemmata „spanriem", „spannen", „spannaad" en „naaispaan".]

tekening 41. Spanblok

spanblok: het type *spanblok* in: Langstraat; *spanblok*, I 268; *spanblök*, L 200, 207, 244; *spanblök*, P 16; *spanblök*, toestel om leer te spannen; het is een halfronde blok hout ter lengte van $\pm 1/2$ m en ter dikte van 7 à 8 cm, De Bont.

SPANNEN

(N 60, 54b; OM, A/B)

[Vraag N 60, 54b luidde: „Hoe zegt U: wij zullen twee stukken leer tegen elkaar bevestigen met behulp van spanriem en spanblok (spannen?)?" De vraag was gesteld naar aanleiding van de term van het type „spannen" (4) bij De Bont. Uit de antwoorden werd niet duidelijker wat er onder „spannen" precies verstaan wordt. Omdat de vraag in de buurt stond van de vraag die naar de „spannaad" informeerde (N 60, 55) is het mogelijk dat sommige respondenten onder „spannen" ook het „maken van een spannaad" kunnen verstaan, waarbij het voor de redactie dan weer de vraag was of dit ook m.b.v. „spanriem" en „spanblok" geschiedde. We geven hieronder eerst twee citaten waaruit de verschillende betekenissen van „spannen" kunnen blijken. Dierick zegt op pag. 95: „Als de zool geklopt is, bestrijkt men de duiwers met plaksel en legt er de zool op, ze vast leggende met een poont van voren in het midden der zool; dan legt men de spanriem in het holvoets en spant ze goed toe, terwijl men de zool al voren rondom toeklopt; het holvoets werkt men in, met de punt van den hamer de spanriem verschuivende; dan legt men het achterwerk vast met een nagel van achter en twee op zijde." Knöfel I zegt op pag. 175: „Terwijl het stikken met de hand, het pikeeren, bijna geheel door de machine verdrongen is, zoodat men het nauwelijks meer doet dan hoogstens bij bevestiging van contreforts enz., bij nieuw werk en bij reparaties voor het aannaaien van lapjes, het spannen van naden is van veel grooter betekenis en zal, ook al is er een machine uitgevonden voor spannaden, niet zoo licht verdrongen worden. Het spannen wordt verschillend gedaan. Zoo wordt bij de eene manier het leder aan weerszijden gespleten, bij de andere manier daarentegen wordt het glad afgesneden."

De opgaven van de beide respondenten van K 143 betekenen waarschijnlijk het maken van een „spannaad". Deze opgaven, hoewel afkomstig uit OM, A/B, zijn toch hierbij geplaatst omdat het de redactie niet duidelijk was of bij dit soort „spannen" niet ook „spanriem" en „spanblok" gebruikt werden (één van de twee zegt dat een „stikspaan", zie het lemma „naaispaan", gebruikt werd). Eén

1.1.2.2.3.

der respondenten van K 143 zegt: „Voordat de naai- of stikmachines in de handel waren, werden de delen met een draad van hennepgaren aan elkaar gespannen; met een hulpwerktuig genaamd: de stikspaan.” De andere respondent van K 143 zegt: „De bovendelen werden met een pekdraad van hennep- of vlasgaren aan elkander genaaid door spannen of naaien.” Het type „overdrijven” komt ook voor in het lemma „drijven”. Het type „spannaad” is verplaatst naar het lemma „spannaad”. Het type „spanriem” is verplaatst naar het lemma „spanriem”. Vgl. het citaat uit Aras II, p. 198 en 199 in het lemma „spannaad”.

Al met al een zeer onduidelijk lemma.

Vgl. de lemmata „spanriem”, „spanblok”, „spannaad” en „naaispaan”.]

spannen: het type *spannen* in: K 143, L 264; *spannən*, O 153; *spannə*, I 268, P 16; *spānnə*, L 200, 244; *spānnə(n)*, twee stukken leer tegen elkaar bevestigen met behulp van spanriem en spanblok, De Bont; **overdrijven:** het type *overdrijven* in: K 163.

KLEPEL

(N 60, 155)

[De dikke stok, waarmee men spijkers in de hiel van een schoen breekt. Van Ginneken zegt bij „klipper”: „Zoo zegt men ook in de volkstaal kleper voor klepel, leper voor lepel. – De klippel is een dikke stok dien men gebruikt wanneer er een nagel steekt in den hiel van den schoen. Men breekt zoo den nagel”. Het type „raps” is verplaatst naar het lemma „rasp”.]

klepel: het type *klepel* in: O 153; **klippel:** *klippel*, L 207.

BUUT

(N 60, 156)

[Zeker ijzeren werktuig.]

de volgende typering is onzeker: **buut:** *buit*, O 153; *būūjt*, buut, stukje ijzer, aan de ene kant met groeven en dergelijke doorsneden dat de schoenmaker op de zool zette ter plaatse waar de speldnagels hadden gezeten, om er vervolgens met een hamer op te slaan zodat er een afdruk kwam te staan, De Bont.

–.2.1. **Bovenwerk (het vervaardigen van het boventuig)**

–.2.1.0. **Algemeen**

BOVENTUIG

(N 60, 14; N 60, 15a; OM, A/B)

[Het bovenste gedeelte van de schoen. Lied-

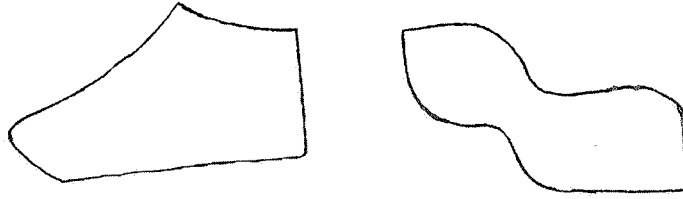
meier zegt bij „kap”: „Van Dale geeft voor kap: „wijde bovenstukken van de schachten der laarzen”, die dus ongeveer bij de knieën zitten, en „leren omhulsels voor het onderbeen bij wijze van laarzeschachten”, die dus de kuit omhullen. In Oisterwijk is het: het bovenste deel van een bottine. Zie tekening 1a. Men sprak ook wel van het bovenkapje (boovekepke). Het feit dat de kap, vanaf de knieën via de kuiten, in Oisterwijk zo is afgezakt, zal wel samenhangen met het feit dat in Oisterwijk, voor het allergrootste deel van de productie, bottines werden gemaakt.” Bij „schaft (skaft)” zegt Liedmeier: „Oorspronkelijk laarzebeneden betekend, in overeenstemming met de betekenis van het woord = koker, is het ook de kap (z.a.) van bottines gaan beduiden en toen ook een bepaald soort bottines, de eenstuksbottines (z.a.), die uit één stuk leer waren vervaardigd: waar dus de kap vanzelf overging in de hele schoen. Zie tekening 3. (...). Nog verder is de verschuiving gegaan: op het ogenblik is „schaft” een synoniem van „boventuig”.”]

boventuig: het type *boventuig* in: K 163, L 148; *bóóvataojch*, L 207; *boovetöch*, K 185, boventuig, tegenover het onderwerk betekende boventuig het bovenste gedeelte, het overleer, Liedmeier; **bovenwerk:** het type *bovenwerk* in: L 264; *bóóvawèèrak*, L 244; **bovenstuk:** het type *bovenstuk* in: Langstraat; **bovenschoen:** het type *bovenschoen* in: Langstraat; **bovenkap:** de volgende opgave is meervoud: *boovvakäppə*, L 200; **bovenkapje:** *boovekepke*, K 185, Liedmeier; **kap:** het type *kap* in: K 174; *kap*, P 16; *kàp*, L 244; *kàp*, het bovenste deel van een schoen, waaraan de zool en de hak moeten bevestigd worden, De Bont; *kap*, bovenste deel van den schoen, dat aan het overleer vastgenaaid is, Corn. Vervl. A.; *kap*, zie de semantische toelichting, Liedmeier; **schacht:** het type *schacht* in: K 174, L 148, 264; *schacht*, I 268; *schächt*, L 244; *skacht*, L 200, O 153; *skächt*, L 207; **shaft:** *shaft*, K 163; *skaft*, K 185, zie de semantische toelichting, Liedmeier; **tige (fr.):** het type *tige* in: O 153; *tiesj*, I 268; *tīēs*, O 69a, P 16; *tis*, overleer eens schoens gansch aaneengestikt, Fr. tige, Corn. Vervl. A.

LAARZESCHACHT

(N 60, 15b)

[Het gedeelte van de laars dat het been omgeeft. Van Ginneken zegt bij „been”: „Het bovenleer van den schoen, bestaande uit den overschoen en de kap”. De typen „schacht” en „schaft” komen ook voor in het lemma „boventuig”. Het Franse type „quartier” is verplaatst naar het lemma „hielpand”. Het type

tekening 42. Hielpand

„bottine” is verplaatst naar de algemene woordenschat.]

leerzeschacht: *lèèrzaskácht*, L 207; **schacht:** het type *schacht* in: L 148; *schácht*, L 244; **schaft:** *schaft*, K 163; *scháft*, schaft, schacht, het deel van een laars dat het been boven de voet omsluit, vooral wanneer dit gedeelte een koker vormt, De Bont; **beenstuk:** het type *beenstuk* in: L 148; *beejnstuk*, L 200; *bieanstuk*, I 268; **been:** het type *been* in: P 16; *bijn*, L 264; *bījn*, O 69a.

WREEF

(N 60, 36)

[Het hoogste deel van de voorzijde van de voet. Dierick vermeldt in de vakwoordenlijst op pag. 5 onder „wrijf”: „Wreef, cou-de-pied (Fr.)”.]

wreef: het type *wreef* in: K 163, 174, L 264; *wreef*, L 244; *vreef*, L 207; *vrèèf*, P 16; *vreefj*, L 200; *vrojaf*, O 153; *vraoaf*, I 268; *vraajf*, O 69a; *vreef*, K 185, de wreef van de voet, Liedmeier; *wreef*, enen dikke wreef, het woord wreef is in Oerle alleen gangbaar in schoenmakerstaal, die het uit de algemene taal zal ontleend hebben; overigens hoort men gewricht en wricht, De Bont; **gewricht:** het type *gewricht* in: K 163, L 148.

INSCHOT

(N 60, 29)

[De plaats waar men met de voet in de schoen schiet. Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst op pag. 4 onder „ingang”: „Intreè, inschot, entrée du pied (Fr.)” Dierick zegt op pag. 16: „De wreef is gewoonlijk een ctm. dikker dan den bal; de ingang is een derde wijder dan de wreef en het been boven den enkel gemeten geeft de wijde van den bal op iets min.” Dierick zegt op pag. 91: „Een schoen die te weinig voorwaarts getrokken is zal plooiën maken aan den voet; te veel afgetrokken al achter, dan helt het been te veel over, het heeft geen goede stand en duwt al gaan eene plooi die spant aan ingang en wrijf.” Het type „mond” is afkomstig van vraag N 60, 30c. Het type „ingang” is afkomstig van vraag N 60, 192.]

inschot: het type *inschot* in: K 174, L 264; *inschot*, K 163; *inschòt*, L 244; *inskòt*, L 200, 207; *inschot*, K 185, de plaats waar men met de voet in de schoen schiet, of de handeling van het voet-in-de-schoen-steken; zo spreekt men van een „makkelijke inschot”, Liedmeier; **inschiet:** het type *inschiet* in: L 148; *ïenschīēt*, P 16; *inskij*, O 153; **ingang:** het type *ingang* in: O 153; **entree:** het type *entree* in: I 268; *entrèé*, P 16; **mond:** het type *mond* in: L 148.

–2.1.1. Delen van het bovenwerk

–2.1.1.1. Leren delen

HIELPAND

(N 60, 17; N 60, 28)

[Het gedeelte van het boventuig dat de achterkant van de voet, het achterste deel van de zijkant van de voet en de bovenkant van de wreef bedekt. „Schoenfabriek” spreekt op p. 24 van „hiel”. Dierick zegt op p. 42: „De hoogte van het achterstuk is gelijk aan 3/10 der leestlengte.” De respondent van K 174 zegt: „De hielpartij bestaat uit twee kwartieren; n.l. links en rechts kwartier.” Eenzelfde tweedeling wordt aangeduid door de woordtypen „hielpand”, „halve hiel”, „zijpand”, „zijstuk”, „kwartier” en het overeenkomstige Franse woordtype „quartier”. Dit gedeelte van het boventuig bestond soms uit vier delen; twee hielpanden, die de zijkanten van de hiel bedekten en twee zijpanden, die op de wreef lagen. Soms bestond dit gedeelte uit twee delen die dan aan de achterzijde d.m.v. een naad aan elkaar bevestigd werden. Dit gedeelte kon ook uit één deel of uit drie delen bestaan; in die gevallen was er aan de achterkant geen naad. Dierick zegt op pag. 71: „Een groot kalfsvél kan drie paren bottienen uit een stuk geven en het overschot kan gebruikt worden voor hielstukken van lage schoenen of kwartieren van bottienen.” Het type „hielvoering” is verplaatst naar het lemma „voering”. Aras II geeft op p. 124 bij afb. 23 tekeningen van diverse schoendelen; de benamingen van de afzonderlijke delen staan er helaas niet bij, al kan men wel een en ander uit

1.1.2.3.

de tekst daar en elders opmaken. Met „achterstuk” (dl. II, p. 152, afb. 41) bedoelt Aras wellicht wat wij bedoelen met „hielpand”. Verder spreekt hij nog van „achterhielstuk” (dl. I, p. 124), „bovenkwartieren” (dl. I, p. 114 en 124; dl. II, p. 125 en 152 met afb. 41) en „achterkwartieren” (dl. II, p. 125, 138 met afb. 40 en p. 181 met afb. 46.)

hielpand: het type *hielpand* in: K 163; **hielstuk:** *hielstuk*, L 207; **hiel:** het type *hiel* in: L 264; *hiel*, L 200, 244; **achterhiel:** het type *achterhiel* in: K 174; **halve hiel:** het type *halve hiel* in: L 148; **zijpand:** het type *zijpand* in: L 148; **zijstuk:** de volgende opgave is meervoud: *zijstukkə*, K 174; **achterstuk:** het type *achterstuk* in: I 268; *achtərstuk*, L 207; *achtərstiük*, O 69a; *achtərstik*, O 153; **wreef:** *wreef*, L 207; **kwartier:** het type *kwartier* in: K 174, L 264; *kwartier* (?), O 153; *kotier*, I 268, O 153; **kwaartier,** achterste half bovenleder van den schoen, Corn. Vervl. A.; **quartier (fr.):** *kartjée*, P 16.

KRANS

(N 60, 22)

[Het aaneengesloten stuk leer rond de voet bij zogeheten kransbottines en kransmolières. Liedmeier zegt onder „krans”: „Krans betekende een aaneengesloten stuk leer rond de voet: de krans had dus slechts één naad. Het woord krans werd ook gebezigd om een soort schoen aan te duiden: men had de kransbottines en de kransmolières tegenover de derbybottines en de derbymolières. Evenwel was er een verschil tussen de krans van een kransbottine en die van een kransmolière. De kransbottine had een ononderbroken stuk leer lopen om hiel en tenen, steeds grenzend aan zool en hak; de kransmolière om hiel en wreef, steeds grenzend aan de inschot. Als een kransbottine een losse aangenaaide neus had, bleef men nog van een kransbottine spreken. De naad van een krans der bottine viel in het hol, aan de binnenkant van de voet, waar hij het minste opviel. De krans van een krans-

tekening 43. Krans

molière had geen naad.” Het type „knop” is verplaatst naar het lemma „knopjes”. Het type „achterhiel” is verplaatst naar het lemma „hielpand”. De typen „kransbottine”, „knopbottine”, „galoche” en „molière” zijn overgeplaatst naar de paragraaf over de algemene woordenschat.

Aras I spreekt op p. 91, 92, 94, 96, 97, 115, 117, 121 en 122 van de „krans” (zie ook afb. 65 op p. 95.)

krans: het type *krans* in: K 163; *kràns*, L 200, 207, 244; *kràns*, kransvormig uit één stuk bestaand bovenleer van een schoen d.i. het zgn. voorste leer waaraan zonder naden de hiel, De Bont; *krans*, K 185, zie het citaat in de semantische toelichting, Liedmeier.

SPIEGEL

(N 60, 21c)

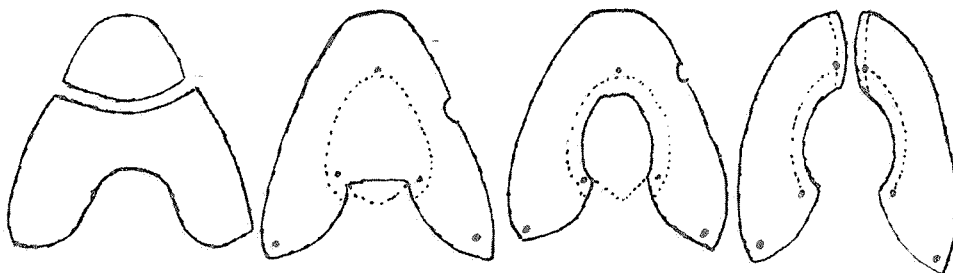
[Zeker gedeelte van het boventuig bij bepaalde soorten bottines. Het betreft wellicht een bepaald onderdeel van het boventuig van de knoobottine of de kransbottine, dat op de wreef lag.]

spiegel: het type *spiegel* in: K 174, L 264; *spīëggəl*, L 200, 207; *spīëggəl*, P 16; *spīëjgəl*, linker- resp. rechterbovenzijde der schoenkap van een hoogmodel schoen, De Bont.

VOORBLAD

(N 60, 23a)

[Het voorste gedeelte van het overleer. Dit kon

tekening 44. Voorblad

bestaan uit één deel: het voorblad; of uit twee delen: de neus en het voorblad, etc. In dit laatste geval is het voorblad dus niet het allervoorste gedeelte van het bovenleer, maar het deel dat op de bovenkant van de voet ligt, vlak achter de neus. Het type „voorstuk mee tip” is afkomstig van vraag N 60, 21a. Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst op pag. 5 onder „voorvoet”: „Krans, voorblad, spiegel, claue (Fr.), empeigne (Fr.)” Knöfel I spreekt op pag. 164 van voorsten en bladen. De typen „neus”, „teen” en „tip” zijn verplaatst naar het lemma „neus”. Het type „galoche” is verplaatst naar de algemene woordenschat. Uit Aras I afb. 225, 226 en 227 (p. 193) blijkt dat een „voorblad” dat ook het neusgedeelte bedekt gesplitst kan zijn in een linker- en een rechtergedeelte (er loopt dan een naad over de neus). Zie verder Aras I, p. 91, 92, 111, 120, 137, en 142.]

voorblad: het type *voorblad* in: K 174; *veurblat*, L 264; *vörblät*, L 200, 207, 244; *vurblat*, K 185, het voorste gedeelte van het overleer: de neus met de vleugels, Liedmeier; **voorblad met losse neus:** het type *voorblad met losse neus* in: K 174; **voorst:** het type *voorst* in: L 264; *vorst*, K 163; *vörst*, L 244; de volgende vier opgaven zijn meervoud: *veurstæn*, L 264; *vurræsten*, O 69a; *vorsten*, Langstraat, voorste delen van schoenen of laarzen, niet van het zoolleder maar van het bovenleder, hs 1756; *veursten*, het overleer van eenen schoen, Corn. Vervl. A.; *vorst*, K 185, zie voorblad, Liedmeier; het volgende type is een zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord: **voorst:** het – *veursta*, I 268; **voorstuk:** het type *voorstuk* in: L 148; **voorstuk met neus:** het type *voorstuk met neus* in: L 148; **voorstuk mee tip:** *veestik mè tip*, O 153; **muil:** *moohl*, O 69a; **empeigne (fr.):** het type *empeigne* in: O 153.

VLEUGELS

[De vleugelvormige gedeelten van het voorblad. Dierick spreekt op pag. 45 van: „de vleugel”.

Van vraag N 60, 23b zijn alle woordtypen als volgt verplaatst of niet opgenomen. De typen „vleugelteen” en „vlinderneus” zijn verplaatst naar het lemma „neus”. De typen „voorblad”, „voorstuk”, „muil” en „voorst” zijn verplaatst naar het lemma „voorblad”. De typen „achterstuk” en „hielstuk” zijn verplaatst naar het lemma „hielpand”. De opgaven „buitenkant” en „binnenkant” zijn niet opgenomen.]

vleugels: *vleugels*, K 185, de voorst, het voorste deel van het boventuig, loopt om het vetergat heen met twee vleugels, die, grenzend aan de zool, tot in het hol reiken; de naam hebben ze aan hun vorm te danken, Liedmeier.

NEUS

(N 60, 25)

[Het voorste deel van de schoen, dat de tenen omsluit. Van Ginneken zegt bij „neus”: „Het uitspringende vormdeel van den schoen. In West-Vlaanderen neuze, neuzelap, neuslap.” Het type „teen” is afkomstig van vraag N 60, 23a. De typen „vleugelteen” en „vlinderneus” zijn afkomstig van vraag N 60, 23b. Zie het lemma „bovenneus” i.v.m. de typen „tip” en „bout”. Enkele woordtypen zijn minder algemeen.]

neus: het type *neus* in: K 163, 174, L 148, 264; *néús*, L 200, 207, 244; *neus*, K 185, het voorste deel van de schoen dat de tenen omsluit, Liedmeier; het volgende type is meer specifiek: **vlinderneus:** *vlindærnéús*, L 200; **teen:** *tîên*, P 16; het volgende type is meer specifiek: **vleugelteen:** *vléúgoltîên*, P 16; de volgende typen horen wellicht thuis in het lemma „bovenneus”: **tip:** *tip*, I 268, O 153; *tîep*, O 69a; **bout (fr.):** *bōē*, P 16.

BOVENNEUS

(N 60, 81b)

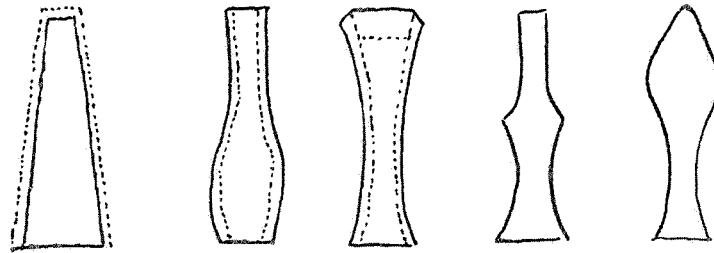
[De normale neus van de schoen die boven de binnenneus zit. Dierick vermeldt in de vakwoordenlijst op p. 5 onder „top”: „Neus, bout (Fr.), bout verni (Fr.), verlakte top. Harde top, stijve top, bout dur (Fr.)” (zie het lemma „binnenneus”). Aras I spreekt op p. 93 (zie ook afb. 66 op p. 95), 138 en 205 van „boven-top (bovenneus)”. Op p. 205 (zie afb. 99 en 100) spreekt Aras II van „stijve toppen (stijve neuzen)”; zie lemma „binnenneus”. De typen „neus” en „tip” komen voor in diverse lemmata.]

bovenneus: het type *bovenneus* in: L 148; *bóóvænéús*, L 207, 244; *booveneus*, K 185, ter versterking van het overleer aan de neus werd voor in de schoen een onderneus of binnenneus gezet; tegenover de binnenneus werd de normale neus, die vaak van een apart stuk leer gemaakt en met een naad aan de rest van het overleer vastgenaaid werd, bovenneus genoemd, Liedmeier; **neus:** het type *neus* in: K 163; *néús*, L 200; **boventip:** *beuvântip*, O 153; **tip:** *tîep*, O 69a; **stijve bout (fr.):** *stèèvæn bōē*, P 16.

TONG

(N 60, 24)

[De leren lap in rijgschoenen, die de wreef bedekt. Van Dale zegt bij „Tong”: „Strookje leer tussen de kleppen van de schoen, lipje”. Dierick zegt op pag. 69: „De afval der vellen kan gewoonlijk gebruikt worden voor banden,

tekening 45. Achterbies

biezen, tongen en belegsels, volgens hoedanigheid." Dezelfde bron zegt op p. 72: „Indien de achterpoot zuiver en zwaar genoeg is kan men er een hielstuk uit snijden; zooniet gebruikt men hem voor contrefortvoering en tongen even als de voorpoten." Aras I spreekt op p. 101 (afb. 73), 112, 114 (afb. 99: boventong; afb. 100: voeringtong), 116, 117 (afb. 108: derby-tong), 124 (afb. 119), 125, 140 (afb. 150), 141, 142 en 143 (afb. 155: boventong; afb. 156: voeringtong) over de tongen van diverse schoensoorten. Op p. 112, 115 (afb. 103 en 104), 116 en 174 spreekt Aras I over de „waterklep". Het type „boventong" is afkomstig uit vraag N 60, 26.]

tong: het type *tong* in: K 174, L 148, 264; *tong*, O 153; *tóng*, L 200; *tóong*, L 207, 244; *toeng*, I 268; *töng*, O 69a, P 16; *tong*, vooruitstekend einde van den muil eener pantoffel; lederen lap in rijgschoenen, die de wreef bedekt, Corn. Vervl. A.; de volgende typen hebben een meer specifieke betekenis: **boventong:** het type *boventong* in: L 148; **watertong:** het type *watertong* in: L 148; **waartoeng**, I 268; **waterkap:** *wátarkap*, L 244; **flap:** het type *flap* in: K 163.

KLEP

(N 60, 26)

[De flap met vetergaten, welke bij derbybottines en bij derbymolières los op de schoen ligt en slechts aan één kant vastgenaaid is. De typen „tong" en „watertong" en „boventong" zijn verplaatst naar het lemma „tong".]

klep: het type *klep* in: K 174, L 148, 200, 264; *klep*, O 153; *klép*, L 207, 244, P 16; *klep*, K 185, de flap met vetergaten, die bij derbybottines en derbymolières, los op de schoen lag – slechts aan een zijde vastgenaaid – heette *klep*, Liedmeier; **klepje:** *klepkə*, K 174.

BIES

(N 60, 18a)

[Een reep leer in het algemeen. Het type „bies" komt voor in diverse lemmata.]

bies: het type *bies* in: K 163, L 264; *bies*, I 268; *bïēs*, L 200, 207; *bïēs*, O 69a, P 16; **biesje:** *bïēskən*, O 69a; **riem:** *rïēm*, O 69a; **riempje:** *rïēmkan*, O 69a; **strook:** *stróók*, L 244; **rand:** *raant*, L 244; **pat:** *pat*, O 153.

ACHTERBIES

(N 60, 18b)

[Een reep leer die aan de buitenkant van de schoen, aan de achterkant, van de hak af naar boven loopt, evenwijdig aan de achillespees en die vaak diende om een eventuele naad te verbergen. Knöfel I zegt op pag. 177: „De achternaad wordt meestal met bies gemaakt, (...) zoo is ook het opstikken van achterbiezen (die in dit geval onder in een dekstuk overgaan) met de zijde zelfs elegant te noemen". Het type „bies" komt voor in diverse lemmata. Aras I zegt op p. 101 (zie ook afb. 75: Amerikaanse bies) en 102 i.v.m. „biezen" (elders spreekt hij ook van „achterbies"): „Aan de biezen kunnen verschillende vormen gegeven worden. Aldus hebben we: 1° de rechte bies; 2° de Amerikaanse bies die bovenop en een andere die aan den krans wordt aangestikt; 3° een klein biesje dat den naad van het bovenkwartier geheel of gedeeltelijk bedekt. In afb. 75 is een Amerikaanse bies voorgesteld, die bovenop wordt gestikt en geheel den naad van het bovenkwartier bedekt. Deze bies wordt op dezelfde manier verkregen met dit verschil, dat de krans zijn gehele lengte moet behouden en de gebogen lijn in tegenovergestelde richting getrokken wordt. Biezen worden uit bovenleder van dezelfde kleur als de krans gesneden." Zie verder Aras I, p. 104 (afb. 80: rechte bies als achterbies), 106, 110 (afb. 92: achterbies), 115 (afb. 102: achterbies voor derbybottines), 121 (Amerikaanse bies), 125, 134 (afb. 140: achterbies pantoffel), 135, 140 (afb. 151), 143 (afb. 157) en 144 i.v.m. biezen voor diverse schoensoorten.]

achterbies: het type *achterbies* in: I 268, K 174, L 148, 264; *achtərbies*, O 153; *achtərbiēs*, P 16; *ächtərbiēs*, L 200; *ächtərbiēs*, L 207; *achterbies*,

K 185, achterbies, een reep leer, die, aan de buitenkant van de schoen, van de hak af naar boven liep, evenwijdig aan de achillespees, en vaak diende om een eventuele naad daar te verhullen bij de derbymodellen, Liedmeier; **bies**: het type *bies* in: K 163; *bies*, L 148; *biēs*, L 244; *biēs*, O 69a; *bīēs*, een reepje bovenleer aan de achterzijde van een schoen, over de naad, De Bont; het volgende type hoort wellicht thuis in het lemma „broekbies”: **sok**: het type *sok* in: L 148.

GLIJBIES

(N 60, 18c)

[Een reep leer, die aan de binnenkant van de schoen, van de hak af naar boven loopt, evenwijdig aan de achillespees en die dient om de hiel gemakkelijker in de schoen te laten schuiven. Knöfel I zegt op pag. 177: „De achternaad moet van binnen steeds met een zoogenaamde glijbies voorzien (gedekt) worden, die aan weerszijden van den naad gestikt en aan den kanten ook met de hand aangezet kan worden. Boven reikt deze glijbies tot of onder de stijve kap, onder naait men hem aan weerszijden aan de contrefortvoering vast.” Het Franse type „glissière” betekent: schuif of geleidespoor. In verband met het type „glijbies/geleibies (?)” kan men zich afvragen of er verband is met het werkwoord „glijden” of „geleiden” (vgl. Van Dale bij „gelei”, II). Aras I zegt op p. 102 (zie afb. 76 op p. 101): „Glijbiezen dienen om het vlug verslijten van de tijkvoering tegen te gaan”. Aras I spreekt op p. 102 trouwens over „glijbies (spoorleder)”. Wellicht is ons lemma „spoorleer/achtervoering” deels te vereenzelvigen met „glijbies”; „spoorleer” is echter afgevraagd bij de afdeling „reparatie”. Aras I spreekt verder op p. 104, 106, 114 en 125 over de „glijbies”. Het type „bies” komt voor in diverse lemmata.] **glijbies/geleibies (?)**: het type *glijbies* in: K 163, 174, L 148, 264; *gléjbiēs*, L 200; *glèèjbiēs*, L 207; *glojbies*, O 153; *glebies*, K 185, *glijbies*

of *geleibies*, deze *bies* liep op dezelfde plaats als de achterbies, maar dan aan de binnenkant van de schoen, en diende om de hiel makkelijker in de schoen te laten schuiven, Liedmeier; **binnenbies**: *binnabies*, I 268; **hielbies**: het type *hielbies* in: L 148; **bies**: *biēs*, O 69a; **glissière (fr.)**: *glīēsjiéér*, P 16.

STROPBIES

(N 60, 18d)

[De reep leer, waarvan de lus, strop of trekker aan de hiel van bottines gemaakt wordt.

De typen „strop” en „trekker” komen ook voor in het lemma „strop”.]

stropbies: het type *stropbies* in: L 264; *stròp-biēs*, L 200; *stropbies*, K 185, *stropbies*, de reep leer waarvan de strop gemaakt werd, deze was vaak gecombineerd met de achterbies en de geleibies, Liedmeier; **strop**: het type *strop* in: K 163; *stròp*, L 244; **lus**: *lus*, I 268, L 207; **trekker**: het type *trekker* in: K 174; *trekkar*, O 153; *trèkkar*, P 16.

BROEKBIES

(N 60, 19)

[De achterbies (zie het lemma achterbies) welke naar onderen breed uitloopt en die de onderkant van de hiel, onmiddellijk boven de hak, aan beide zijden bedekt. I.v.m. het type „kransbies” kan verwezen worden naar het lemma „krans”. I.v.m. de typen „contrefortstuk” en „doblele konterfoor” verwijzen wij naar het lemma „contrefort”.]

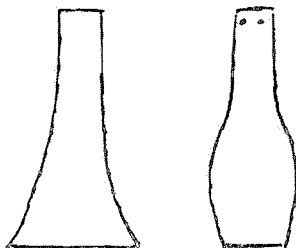
broekbies: *bröëkbīēs*, L 207; **broek**: het type *broek* in: K 163, L 200, 264; *bröëk*, L 207; *broek*, K 185, *broek*, bij sommige bottines liep de achterbies naar onderen breed uit en bedekte als het ware de hele hiel, zo'n *bies* noemde men *broek*, Liedmeier; het is onduidelijk of alle volgende woordtypen hier thuishoren: **kransbies**: *krāānsbies*, K 174; **engelse bies**: *éngəlsəm biēs*, L 200; **contrefortstuk**: *kontrafaorstuk*, I 268; **doblele konterfoor**: *dobbəla kontərfōējr*, O 69a; **talonnette (fr.)**: *talonet*, O 153.

VOERINGBIES

(N 60, 18e)

[Een *bies*, welke ergens aan de binnenzijde van een schoen aangebracht wordt. Het Franse type „garance” duidt wellicht een scharlakenrode *bies* aan. Vraag N 60, 18e is gesplitst in diverse lemmata.]

voeringbies: het type *voeringbies* in: L 200; **garance (fr.)**: — voor voering *garans*, O 153.

tekening 46. Glijbies

1.1.2.2.3.

BOVENBIES

(N 60, 18e)

[De bies, die aan de binnenzijde, aan de bovenkant bij het inschot, in een schoen aangebracht wordt. De respondent van L 200 merkt i.v.m. het type „bovenbies” op: „Bij kransbottines: voeringbies langs de beenlijn (bij linnen binnenvoering)”. Aras I spreekt op p. 100 (afb. 72), 104, 105, 106, 110 (afb. 91), 114 en 125 (afb. 118) van de „bovenbanden” van diverse schoensoorten.]

tekening 47. Bovenbies

bovenbies: *boovvabiēs*, L 200.

ZIJBIES

(N 60, 18e)

[Een bovenbies, die aan de zijkant in een schoen aangebracht is.]

zijbies: het type *zijbies* in: K 174.

RUGBIES

(N 60, 18e)

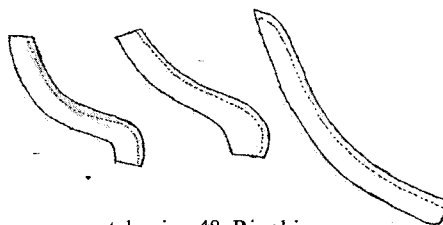
[Een bovenbies, die aan de achterkant in een schoen aangebracht wordt.]

rugbies: het type *rugbies* in: L 200.

RINGBIES

(N 60, 18e)

[Een voeringbies, die aan de binnenkant, aan de voorkant bij het inschot, aangebracht wordt, op de plaats waar vervolgens de ringetjes, ter versterking van de vetergaatjes, bevestigd worden. Aras I spreekt op p. 100, 114 (afb. 101), 117 (afb. 109), 124 (afb. 117), 125 en 143 (afb. 153: ringbies op voering geplakt) van „ringbies (bandelette)” en op p. 140 (afb. 149) van „tussenringbies”.]

tekening 48. Ringbies

ringbies: het type *ringbies* in: L 148, 264; *ringbiēs*, L 200.

HAAKBIES

(N 60, 18e)

[De bies, die op dezelfde plaats als de ringbies aangebracht wordt, maar die dient om de plaats waar de schoenhaakjes bevestigd zijn te versterken en om de voet tegen de achterkanten van de haakjes te beschermen.]

haakbies: het type *haakbies* in: L 148.

SPANBIES

[Het lemma is samengesteld uit een toegift en monografisch materiaal. De respondent van L 244 zegt i.v.m. het type „spanbies”: „Bij laarzen; lengtenaad van de schacht. Hiertussen kwam een bies, die de schacht waterdicht maakte. Het uitstekende gedeelte werd afgesneden”.]

spanbies: *spanbiēs*, L 244; **bies:** *bies*, een lederen strookje, smaller dan een rand, om te spannen, Corn. Vervl.; *bīējs*, een reepje leer dat bevestigd wordt tussen twee andere stukken leer bij het zgn. spannen, De Bont.

STROP

(N 60, 20)

[De lus aan een laars of schoen om deze op te trekken. Van Ginneken zegt bij „litse”: „In de omstreken van Gent; voor trekker of trekleer. Trekker, trekleer: een dubbel leeren reepken van boven aan den bottien gezet, dienende om den schoen aan te trekken.”]

Knöfel I zegt op pag. 159: „Stroppen neme de schoenmaker uitsluitend in goede qualiteit, want het-prijverschil tusschen goed en slecht is hier maar zeer gering. Groote zaken laten meestal in de stroppen de firma of den naam weven”. In tegenstelling tot de biezen, die altijd van leer waren, kon de strop zowel van leer als van stof zijn. Stroppen zaten aan de achterkant vast aan de achterbies, aan de glijbies of aan beide; of ze vormden met één van deze twee of met alletwee één geheel. Zie echter ook het lemma „stropbies”.]

strop: het type *strop* in: K 163, L 264; *stròp*, L 200, 244; *strop*, K 185, strop, lus aan de hiel van bottines, om het aantrekken te vergemakkelijken, Liedmeier; *stròp*, een dubbel leeren reepje achter boven aan de bottine gezet, dienende om de schoen aan te trekken, gewoonlijk lis of liske(n) geheten, zie lis, De Bont; **trekker:** het type *trekker* in: K 174, L 148; *trékkar*, L 207; *trekker*, dubbel lederen riemen van boven aan den bottien, dienende om den schoen aan te trekken, Corn. Vervl. A.; **aantrekker:** *aantrekkar*, I 268; **treklee:** *treklèèr*, zie trekker, Corn. Vervl. A.; **trekker-lits:** *trekkarlitsj*, O 153; *lits:* *līēts*, O 69a, P 16.

—2.1.1.2. Leren of stoffen delen

VOERING

(N 60, 16)

[De bekleding van leer of van stoffen die binnen in de schoen aangebracht wordt. Van Ginneken zegt bij „voering”: „Stof om den schoen langs binnen te bekleeden”. Het type „voeringle(d)er” is verplaatst naar het lemma „voeringleer”. Het type „bazaan” is verplaatst naar het lemma „voeringleersoorten”. Het type „croûte” is verplaatst naar het lemma „splitleer”. De typen „coutil” en „linnen” zijn verplaatst naar het lemma „voeringstoffen”. Het type „glijbies” is verplaatst naar het lemma „glijbies”. Het type „hielvoering” is afkomstig van vraag N 60, 17. Zie ook de lemmata „voeringleer”, „voeringleersoorten” en „voeringstoffen”. Aras I spreekt op p. 98 (e.v.), 103, 105, 113, 124, 130 (e.v.), 138 (e.v.), 142 (e.v.), 156, 158, 175 (e.v.) etc. over voering.]
voering: het type *voering* in: L 148, 264; *võering*, L 200, 244; *voejriënk*, O 69a; *vojåring* (of: *võjåring?*), I 268; *voer*: *voejår*, K 163; de volgende opgave is meervoud: *voejers*, K 185, voeringen, van binnen worden de schoenen met stof gevoerd, Liedmeier; **binnengoed**: *binnengoed*, leder of stoffen die binnen in de schoenen aangebracht zijn, Corn. Vervl. A.; **binnenvoering**: *binnenvoering*, K 174; de volgende typen hebben een meer specifieke betekenis: **voorvoering**: *voorvoering*, K 185, voorvoering, de voering voor in de schoen, Liedmeier; **hielvoering**: het type *hielvoering* in: L 148.

VETER

(N 60, 27a; N 60, 27b; znd B 1, 72; znd 5, 14)

[Koord of smal gevlochten band door de ogen van schoenen geregen, om de kleppen naar elkaar toe te halen en te bevestigen. Van Dale zegt bij „nestel”: „Veter, rijgsnoer.” Van Ginneken zegt bij „nestel, nesteling”: „Leeren koordeken om de schoen toe te rijgen.” Van Ginneken zegt bij „schoentrekkers, schoensteerten”: „Nestels van leer.” Van Ginneken zegt bij „rijgkoorden, rijgkoorden”: „Nestels die gekeperd zijn.” Dezelfde bron zegt bij „riemeken”: „Het sluitsnoer bij eene leegen schoen.” Knöfel I zegt op pag. 246: „Leeren schoenriemen kan elke schoenmaker zelf maken en wel zonder noemenswaardige kosten. Men snijdt die uit stukken afval met behulp van een mes, of vlugger en egalder, met een vetersnijder.”]

veter: het type *veter* in: K 163, 174, L 148; *feetar*, L 207, 244; leren — het type *veter* in: L 148; **schoenveter**: *skõenfeetar*, L 207; **rijgveter**:

réjchfeetar, L 207; **koordveter**: het type *koordveter* in: L 148; **snoer**: *snõer*, K 251, O 67, 69a; *snõr*, P 198; *snûur*, O 238; *snier*, O 155; *sneuj*, P 199; leren — *snõer*, O 69a; *snier*, O 153; **schoensnoer**: *schoensnuur*, O 162; *schoensnûur*, O 274; *skõensnûura* (?), O 275; *schoensnier*, O 162; **rijgsnoer**: *rijchsnoer*, P 133a; *raajhsnoer* (of: *-snoer?*), P 65; *rijchsnoer*, O 67; *raajchsnoer*, O 69a; *raaachsnoer*, P 13; *raaachsnuur*, P 80; *rijhsnuur*, P 125; *raaachsnuur*, P 127; *raaasnur*, P 10; *rajsnõr*, P 60a; *rajsnõr*, O 178; *rijasneuar*, O 251; *rojksnier*, O 153; leren — *raajchsnoer*, O 69a; **nestel**: het type *nestel* in: K 226, 244; *nestål*, I 220, 269, K 196, 206, 213, 236, 243, 244, 245, 257, 271, 276, 283, 291, 292, 295, 296, 300a, 305, 307, 315, 325, 330, 332, 339, 349a, 350, 353, O 286, P 14, 15, 25, 27, 41, 41a, 88, 99, 136; *nestl*, P 88; *néstål*, K 210, 231, 237, 244, 245, 267, 268, 274, 279, 286, 287, 291, 296, 307, 308a, 310, 312, 320, 322, 330, 333, 335, 348, O 276, P 12, 16, 18, 25, 27, 29a, 30, 35a, 37, 41, 89, 94, 95, 96, 105, 107; *néstål*, K 244, 250, P 41; *naestål*, K 237, 272, 307; *neestål*, K 273, 291; *néestål*, K 247; *nistål*, I 57, K 163, 189a, 189b, 191, 204, 210, 212, 225, 231, 332, 356, P 112, 144, 154, 164, 165, 166, 171; *niestål*, K 208, O 286, P 145; *niestål* (of: *nistål?*), P 154a; *niëstål*, K 206, P 147; *nijstål*, K 247; *nèustål* (of: *nèestål?*), K 232; *nessål*, K 241, 272; *nëssål*, K 189, 241, 276, 318, 357, 358; *nëssål*, K 352; *nësl*, K 240; *nësl*, K 353; *neesål*, K 273; *niessål*, K 174; *nïessål*, K 189; *naasål*, L 148; *nëjsål*, K 277; leren — *néstål*, P 16; **schoennestel**: het type *schoennestel* in: P 47, 106; **rijgnestel**: *réjnëssål*, L 200; *réjnaosål*, L 207; *rájnaosål*, L 207; *renassål* (?), L 148; **nesteling**: *neståling*, I 268; *nestålaenk*, I 180; *nèeståling* (of: *nèeståling?*), I 180; **rijgkoord**: *rijgkoor*, I 266; **rijgkoordje**: *réjchkõrtjå*, L 207; **schoenriem**: *schõenriëm*, L 244; **staartel**: *stattål*, P 169, 171; **lacet (fr.)**: *lasae*, O 69a.

—2.1.1.3. overige delen

REKKER

(N 60, 206d)

[De elastieke reep aan beide zijden van de elastiekbottine. Van Ginneken zegt bij „rekker”: „Elastiek. Volgens De Bo: moervel. Dat is eene stoffe die men bezijden in de bottienen steekt om het aantrekken te vergemakkelijken”. Zie Knöfel I pag. 11 (elastiek) en Dierick pag. 29 en 78 (elastiek).]

rekker: het type *rekker* in: L 264; *rekkar*, O 153; *rekker*, elastieke reep aan beide zijden van den schoen om het aantrekken te vergemakkelijken, Corn. Vervl. A.; **dubbele rekker**: het type *dubbele rekker* in: L 148; **rek**: het type *rek* in: P 16; *rek*, O 69a; **elastiek**: het type

1.1.2.2.3.

elastiek in: K 163; *elastiëk*, O 69a; *elastiek*, I 268; *illastiëk*, L 200, 244.

STRIK

(N 60, 35)

[De strik, die ter versiering op sommige schoenen werd aangebracht. Vraag N 60, 35 is uitgesplitst in diverse lemmata. Voor het type „boekel” kan verwezen worden naar de semantische toelichting bij het lemma „gesp”.]

strik: het type *strik* in: L 148; *strik*, L 200; *striëk*, P 16; de volgende opgaven zijn meervoud: *strikkə*, K 174; *striken*, K 185, Liedmeier; **strikje:** *striëkskən*, O 69a; de volgende opgave is meervoud: *strikskəs*, L 244; **boekel:** *böëkkəl*, P 16.

POMPON

(N 60, 35)

[Kleine, bolvormige wollen of zijden versiering op het voorblad van schoenen.]

pompon: het type *pompon* in: I 268, K 174, L 148; *pömpón*, L 200, P 16; de volgende opgaven zijn meervoud: *paompaons*, O 69a; *pompōns*, K 185, zie rozet, Liedmeier.

SIERROZET

(N 60, 34a)

[Een roosvormige versiering.]

sierrozet: het type *sierrozet* in: L 148; **rozet:** het type *rozet* in: L 264; *rozet*, K 163, O 69a; *rosét*, O 153; *rozèt*, L 200, 207, 244; *rosét*, I 268; *ròzét*, P 16; de volgende opgave is meervoud: *rozettə*, K 174; de volgende opgave is enkelvoud: *roozet*, K 185, afgezien van roosvormige sieraden (striken en pompons e.d.), met dit woord aangeduid, werd hiermee een ingezet stukje leer bedoeld in een zetlaars op de wreef; de wreef van de laars was zeer moeilijk passend te maken; vandaar dat men met een ingezet stukje werkte dat men door een elegante vorm als versiering voorwendde, Liedmeier.

PASROZET

(N 60, 34b)

[Ingezet stukje leer op de wreef van een zetlaars om deze passend te maken. I.v.m. de typen „pasrozet” en „rozet” kan verwezen worden naar het lemma „sierrozet”. De typen „hoos” en „onderschuiver” zijn verplaatst naar het lemma „hoos”.]

pasrozet: het type *pasrozet* in: L 148; **rozet:** het type *rozet* in: L 264; *rozet*, O 69a; *rosét*, O 153; *roozet*, K 185, zie lemma sierrozet, type rozet, Liedmeier; **riem:** het type *riem* in: I 268.

OVERIGE VERSIERINGEN

(N 60, 35)

[Diverse versieringen. Dierick zegt op pag. 42: „Men maakt hedendaags allerhande lage schoentjes gegarniert met velerlei gekleurde versiersels op voorvoet en achterstuk. Alle slach van vellen, zooals gekleurde, zilveren, bronzen, gouden chevreaux, slangenvellen, crocodilevellen, enz. De kleinste stukjes afval dier vellen worden gebruikt voor versiersels”. Dezelfde bron zegt op pag. 47: „Men versiert lage schoenen met allerlei versieringen. Op het grondplan worden die versieringen geteekend. Men maakt er thans veel die uit 30, 40, 50 stukjes samengesteld zijn”. Een derde opgave van O 153 en de opgave van P 16 waren resp. onleesbaar of onduidbaar.]

garnituren: *garniëtierən*, O 153; **topjes:** *toppəkəs*, O 69a; **stiksels:** *stiksəls*, O 153.

RING

(N 60, 31a)

[Het metalen ringetje, waarmee de vetergaatjes worden versterkt. Van Ginneken zegt bij „ringken”: „Zie buisken”. Bij „buisken” zegt hij: „Kleine koperen buiskens die men nijpt in de schoenen met nestels.” Het type „blinde ring” is afkomstig van vraag N 60, 31b. Een blinde ring is een ring die alleen in de voering of in de voeringbies vastzit en niet zichtbaar is aan de buitenkant van het overleer. Zie ook het lemma „ringbies”.]

ring: het type *ring* in: K 163; *ring*, L 244; *rèng*, L 200; de volgende opgaven zijn meervoud: *ringən*, O 153; *riengə*, K 174; *rīəngə*, P 16; *rèngə*, L 207; *ringe*, K 185, de vetergaatjes werden versterkt met een metalen ringetje, de hier bedoelde ringen, Liedmeier; **schoenring:** het type *schoenring* in: L 148; **blinde ring:** de volgende opgave is meervoud: *blində riengə*, K 174; **ringetje:** het type *ringetje* in: L 264; *riengəskə*, K 174; de volgende opgave is meervoud: *ringskəs*, I 268; *ringesken*, zie oogsken, Corn. Vervl. A.; **oog:** de volgende opgave is meervoud: het type *ogen* in: L 148; **oogje:** *ōējchskən*, O 69a; *oogskən*, koperen rondekens, dat men in de gaatjes steekt, waar de nestel doorgetrokken wordt, Corn. Vervl. A.

HAAK

(N 60, 31b)

[De haken (bijv. op bottines) waar de veter omheen geslagen wordt. Knöfel I zegt op pag. 243: „Op het gebied van de schoensluiting doen zich bijna doorlopend nieuwe vindingen voor, die echter voor een groot deel van

korten levensduur zijn. Niet minder talrijk zijn de nouveautés in vetersluitingen; van het eenvoudige ringetje tot den besten haakring komen er al door verbeteringen voor van allerlei aard. Zeer gewild zijn de Fransche, zoogenaamde crochets, een haakring die niet alleen zeer sterk is, doch tegelijkertijd ook de sierlijkheid van het schoeisel verhoogt. In lateren tijd treft men ringen enz. van celluloid, welke onveranderlijk zijn en steeds als nieuw blijven." Het type „blinde ring" is verplaatst naar het lemma „ring".]

haak: het type *haak* in: K 163, L 148; *aak*, I 268; *haok*, L 244; de volgende opgaven zijn meervoud: *haokə*, L 200, 207; *aokə*, K 174, P 16; *oukan*, O 69a; *haoke*, K 185, op bottines ziet men wel de haken, waar de veter omheen geslagen kan worden, Liedmeier; **haakje:** *ðkskə*, K 174; **schoenhaak:** het type *schoenhaak* in: L 148; de volgende opgave is meervoud: *skuunhuikan*, O 153.

KNOPJES

(N 60, 32)

[De knopjes, waarmede knopbottines dichtgeknoopt worden. Dierick zegt op pag. 78: „Andere toebehoorten zooals ringen, haken, knoppen, trekkers, nestels, elastieken, kan men juist bepalen per getal, maat of paar".]

knoppen: *knoppə*, I 268; *knöppə*, P 16; **kn(o)pjes:** *knopkəs*, K 174; *knoppəkəs*, O 69a; *knöpkəs*, L 207; *knupkes*, K 185, bottines, die met knopjes dicht werden gemaakt, zijn niet meer in zwang; zij werden met de lijvige knopjestang met één kneep of hun plaats bevestigd, Liedmeier; **schoenkn(o)pjes:** *sköëknoppəkəs*, O 69a; de volgende opgave is enkelvoud: *sköëknöpkə*, L 200; **knopen:** de volgende opgave is enkelvoud: *knèùjp*, L 244; **schoenknopen:** het type *schoenknopen* in: K 163; *sköëknèùp*, L 200; **bottineknopen:** het type *bottineknopen* in: L 148; **schoennoppen:** *skuunoppən*, O 153.

GESP

(N 60, 33)

[De gesp op bepaalde damesschoenen en op sportieve modellen. Het type „boekel" komt ook voor in het lemma „strikken". „Boekel" houdt wellicht verband met het Franse „boucle" en kan zowel „gesp" als „strik" of „krul" betekenen.]

gesp: *gèsp*, L 207, 244; *gèsp*, P 16; de volgende opgave is meervoud: *gespən*, O 153; de volgende opgaven zijn enkelvoud: *geps*, O 69a; *gèps*, I 268; de volgende opgave is meervoud: *gepsə*, K 174; de volgende opgave is enkelvoud: *geps*, K 185, op schoenen zaten wel

gespen, vooral op bepaalde damesschoenen en sportieve modellen, Liedmeier; **siergesp:** het type *siergesp* in: K 163, L 148; *sīērgèsp*, L 200; **boekel:** de volgende opgave is meervoud: *boekəls*, O 153.

—2.1.2. Het snijden van de onderdelen

PATRONEN MAKEN

(N 60, 218a)

[Het maken van de overleerpatronen of -modellen. Vraag N 60, 218a is gesplitst in twee lemmata. Aras I bespreekt in het tweede deel „het maken van patronen" (p. 83-231). Daarin worden de „leestcopie" (inleiding), „patronen voor mansschoenen (bottines)" (hoofdstuk I), „patronen voor damesschoenen (bottines)" (II), „patronen voor lage schoenen" (III), „laarspatronen" (IV), „grondpatronen volgens andere methodes ontworpen" (V), „modeleren van patronen" (VI) en „het maken van seriepatronen" (VII) behandeld.]

patronen maken: *pətroonə maokə*, K 174; **modellen maken:** *mədellə maokə*, K 174.

PATRONENMAKER

(N 60, 218a)

[De man, die de modellen ontwerpt en de patronen maakt.]

patronenmaker: het type *patronenmaker* in: L 148; *pətróónəmaokər*, L 207, 244; *patroeanəmaokər*, I 268; *paatroomemaoker*, K 185, soms had een fabrikant een afzonderlijke man in dienst, die de modellen ontwierp en de patronen volgens welke het leer uitgesneden moest worden; dit kwam toch niet veel voor, omdat, niet alleen er weinig verandering was in de gangbare modellen, maar ook in Oisterwijk voornamelijk een vrij goedkoop standaardmodel werd geproduceerd, Liedmeier; **patronensnijder:** *patroenənsnojər*, O 153; **snijder:** *snijər*, K 163; de volgende typering is onzeker (is het een deverbatief zelfstandig naamwoord, afgeleid van het Franse werkwoord „patronner" d.m.v. een suffix?); **patronnier** (fr.?): *patronéés*, P 16; **modelleur:** het type *modelleur* in: L 148; *modəlèúr*, L 200.

PATRONEN

(N 60, 39a; OM, A/B)

[Snijmodellen van papier of karton. Dierick zegt op pag. 52: „Hedendaags kan men de patroons in zink of karton per machien doen uitsnijden, alsook de seriën". Op pag. 55 spreekt Dierick van „uitsnijpatroons". „Directie" zegt op pag. 298: „De meesterknecht

1.1.2.2.3.

legt op de huid een model van karton en hij ritst, nauwkeurig den omtrek van het model volgend, een stuk van de vereischte grootte uit". Het type „bovenkap" is verplaatst naar het lemma „boventuig". Het type „gewricht" is verplaatst naar het lemma „wreef". De typen „bottine" en „galoche" zijn verplaatst naar de algemene woordenschat.]

tekening 49. Patronen (voeringpatroon en grondpatroon)

patronen: het type *patronen* in: Langstraat, L 148, 264; *patroonə*, K 174; de volgende opgave is enkelvoud: *patraon*, L 207, 244; de volgende opgaven zijn meervoud: *patroəəna*, I 268; *pò-tròəna*, P 16; *patròəjn'n*, O 69a; **maatmodellen:** het type *maatmodellen* in: L 148.

SNIJLOOD

(N 60, 39b; OM, A/B)

[Het loden blokje, dat men op de patronen legde om deze op hun plaats te houden.]

snijlood: het type *snijlood* in: Langstraat; **lood:** *laot*, L 244; *lòèt*, P 16; **loodje:** *lòójka*, L 207; **gewicht:** het type *gewicht* in: K 163.

SNIT

(N 60, 226)

[De wijze waarop de schoenonderdelen gesneden zijn.]

snit: het type *snit* in: K 174, L 148; *snit*, L 207, 244; *snit*, K 185, dit woord had geen afwijkende betekenis in Oisterwijk, Liedmeier; **snee:** *snee*, O 69a; *snae*, O 153; **coupe:** het type *coupe* in: L 148; *kòèp*, P 16; **model:** het type *model* in: K 163.

SNIJDEN

(N 60, 38; OM, A/B)

[Het leer snijden. Toen er nog geen stanzen bestonden, sneed de handwerker-schoenmaker het leer met een eenvoudig mes in pasklare stukken. Volgens de respondent van K 142 gebruikte men daarvoor een soort broodmes. Eén der respondenten van K 143 merkt i.v.m. het type „afhakken" op, dat van zoollleder, wanneer dat groen van binnen was (dat wil dus zeggen: slecht doorlooid), met een kap-

bijlste stukken afgehakt werden. Dierick zegt op pag. 52: „Wanneer de serieën patroons afgeteekend zijn moeten zij afzonderlijk uitgesneden worden. Evenzoo voor elke der onderverdelingen die men noodig heeft voor het uitsnijden der vellen; top, voorvoet, hielstuk, enz." Dierick onderscheidt het uitsnijden van zoollleder en het uitsnijden van vellen bovenleder. Door verschillende respondenten wordt een overeenkomstig onderscheid aangebracht, zoals bijv. „tigsnijden" en „ondertuig snijden". Het type „leestklaar maken" is verplaatst naar het lemma „leestklaar maken".]

snijden: het type *snijden* in: K 143, Langstraat; met de hand — het type *snijden* in: K 142; het leer — *snèèja*, L 207; ondertuig — *snééja*, L 244; *snaan*, O 69a; *snaa*, I 268; tige — *snojan*, O 153; *sneje*, K 185, het leer in pasklare stukken snijden, Liedmeier; **uitsnijden:** *uitsnijə*, K 174; *aoatsnéé(j)*, P 16; **afhakken:** het type *afhakken* in: K 143; **bijtuigen:** het type *bijtuigen* in: L 148.

OVERLEERSNIJDER

(N 60, 217f)

[De baasknecht, die met het uitsnijden van de overleeronderdelen belast was.]

overleersnijder: het type *overleersnijder* in: K 163.

OVERLEERSNIJMES

(N 60, 173)

[Het mes waarmee het overleer in pasklare stukken gesneden werd. De respondent van K 163 merkt i.v.m. het type „overleersnijmes" op: „Deze was ongeveer 1 cm breed; met een tamelijk korte snee". Het type „overleermes" is afkomstig van vraag N 60, 50b.

Waarschijnlijk is het overleersnijmes gelijk te stellen met het „snijmes" (zie dat lemma).]

overleersnijmes: het type *overleersnijmes* in: K 163; **overleermes:** het type *overleermes* in: K 174; **bovenleermes:** het type *bovenleermes* in: K 174.

SNIJMES

(N 60, 40; OM, A/B)

[Het mes waarmee men het leer in pasklare stukken snijdt. Eén der respondenten van K 143 merkt op, dat een versleten broodmes werd gebruikt. Dit broodmes werd spits geslepen. Voor slappe messen was het leer meestal te dik. De respondent van Langstraat merkt op dat het snijden door de baas of door de zogeheten meesterknecht gedaan werd met behulp van een recht mes, dat soms een hou-

ten heft had, maar over het algemeen niet. Verder merkt deze respondent op, dat later de smalle overleermesjes in gebruik kwamen. De respondent van K 163 merkt op, dat het snijden geschiedde met een mes, dat half zo breed was als een schoenmakersmes. Sommige respondenten antwoorden op vraag N 60, 40 dat het snijden met het gewone schoenmakersmes geschiedde. Volgens anderen gebeurde het met een mes, dat in ieder geval smaller was dan het gewone mes en volgens een enkeling ook korter. Niet opgenomen is het type „smaller” (L 264). Wellicht werd bedoeld: „smaller mes”. De respondent van O 69a merkt i.v.m. het type „coupeermesje” op, dat dit werktuigje bestond uit een platte houten schede en een los lemmet, dat bij afslijten verder uit de schede getrokken kon worden. Waarschijnlijk is het snijmes gelijk te stellen met het „overleersnijmes” (zie dat lemma).] **snijmes:** het type *snijmes* in: K 142, 163; *snéj-més*, L 200; **snijmesje:** *snaaméskə*, I 268; **overleermes:** het type *overleermes* in: K 174; **overleermesje:** *dóvərlaerméskə*, L 244; **schoenmakersmes:** het type *schoenmakersmes* in: L 148; **smal** – het type *schoenmakersmes* in: K 143; *sköënaokərsməs*, L 207; **schoemakersmes:** *skoemoukərsməs*, O 69a; **coupeermesje:** *köëpeermeskən*, O 69a; **coupeursmesje:** *köëpéürsméskə*, P 16; **mes:** recht – het type *mes* in: Langstraat; **broodmes:** versleten – het type *broodmes* in: K 143.

LEERSCHAAR

(N 60, 41; N 60, 240a)

[De grote, zware schaar om het leer te knippen. Verschillende respondenten merken op, dat deze schaar groot, zwaar, getand, gebogen, aan een zijde gekarteld of van een veer of spitse bek voorzien was. De respondent van L 200 merkt i.v.m. het type „leerschaar” op, dat men buiten de vaktaal van scheer (skeer) sprak.]

le(d)erschaar: het type *lederschaar* in: L 148; *léerskààr*, L 200; *léerskaor*, L 200; **leerscheer:** het type *leerscheer* in: O 153; *laerschaer*, K 174, L 244; *laerskaer*, L 207; *leerschèèr*, K 174; *léerschéèr*, P 16; *lijrskijr*, O 69a; *lèerschèèr*, schaar, groter en zwaarder dan de gewone, en dienende om leder te snijden, Corn. Vervl. A.; **knipscheer:** *knipschijr*, I 268; **snijnscheer:** *snijnschèèr*, K 174; **scheer:** *skijr*, O 69a; **schaar:** gewone – het type *schaar* in: L 148.

BIEZENSTEKER

(N 60, 42)

[Een mesje waarmee biezen werden gesneden. Misschien bedoelen De Bont en Corn. Vervl.

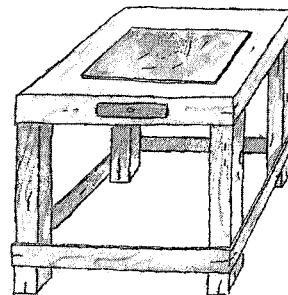
met respectievelijk de typen „biezensteker”, „biezenwiekser”, „biesmes” en „biesijzer” wel hetzelfde als A. Jackson en D. Day op p. 35 van „Handboek Gereedschap” (Kluwer Technische Boeken B.V., Deventer-Antwerpen 1979) afbeelden en beschrijven (benamingen: randijzer, biesijzer, kantijzer). Als doel van dat gereedschap wordt echter opgegeven: „Snijlijnen op leer afschrijven.” De meeste respondenten zijn niet bij machte n.a.v. deze vraag (N 60, 42) een benaming van een specifiek werktuig op te geven. Kennelijk verrichtte men deze aangelegenheid met een gewoon snijmes, gezien ook het antwoord van de respondent van O 153. Deze respondent geeft aan, dat het biezen snijden met een gewoon snijmes gebeurde. Het type „snijmes” komt voor in diverse lemmata.]

biezensteker: *bīējzəsteekər*, mesje in staartvorm waarmee biezen (= leren riempjes) worden uitgestoken; door sommige schoenmakers werd dit werktuigje (klank- en beweging-schilderend wel een biejzewiekser geheten, De Bont; **biezenwiekser:** *bīējzawīēksər*, zie biezensteker, De Bont; **biesmes:** *biesmes*, mes dat gebruikt werd om de bies, die men tussen den naad van de leerzen naaide, schoon recht af te snijden, Corn. Vervl.; **biesijzer:** *bīēzaazər*, P 16; *biesijzer*, mesje om biezen te snijden, Corn. Vervl.; **snijmes:** gewoon – *snojmes*, O 153.

SNIJTAFEL

(N 60, 43a; OM, A/B)

[De smalle, hoge werktafel waarop het leer gesneden wordt. Eén der respondenten van K 143 merkt op, dat een dergelijke tafel alleen bij de patroon te vinden was en niet bij de arbeider-thuiswerker. Volgens deze respondent en die van Langstraat stond deze tafel in de werkplaats van de baas voor een raam. Volgens de laatstgenoemde respondent waren de afmetingen ongeveer: lengte 1.10 m., breedte 55 cm. en hoogte ruim één meter.

tekening 50. Snijtafel

1.1.2.2.3.

Knöfel I zegt op pag. 178: „De snijtafel moet zoo hoog zijn dat er in staande houding aan gewerkt kan worden; het tafelvlak zij minstens zoo groot, dat men er een kalfsvleed behoortijk op uitspreiden kan. Rechts en links van den snijder moeten in de tafel schuifladen aangebracht zijn ter bewaring of berging van kleine lederstukken, elastiek, gereedschap enz. Ter berging van de vellen enz. dienen verschillende, naast de tafel geplaatste schappen of rekken.”]

snijtafel: het type *snijtafel* in: K 143, Langstraat, L 148; *snaataafal*, I 268; *snijtaofal*, K 163, 174, L 264; *snéé(j)taofal*, P 16; *snèèjtoffal*, L 207; *snèèjtòffal*, L 200, 244; *snojætufal*, O 153; **tafel:** *toufal*, O 69a.

SNIJPLANK

(N 60, 43b; OM, A/B)

[De lindenhouten plank die op de snijtafel lag. Volgens de respondent van Langstraat waren de afmetingen van deze plank 80 × 50 × 6 cm. Knöfel I zegt op pag. 178: „De snijplank is van lindenhout; men gebruikt er ook wel eens peppelenhout (populier-) voor, maar linden is beter. De in lateren tijd veel in gebruik gekomen snijplanken, die uit een aantal samengelijmde blokjes (kopshout) bestaan en waarbij men het hout op de kopzijde (eindelings) snijdt, zijn zeer aan te bevelen. Niettegenstaande zij duurder zijn dan gewone snijplanken, zijn zij toch in 't gebruik voordeelijker, omdat zij meer weinig afslijten en zelden geschaafd behoeven te worden”. Knöfel I zegt op pag. 239: „Men heeft al eens beproefd, op glas te snijden, wat zeker bevorderlijk is voor accuraat werk, maar het vereischt hardere messen, want onze gewone messen worden op glazen snijplanken heel gauw stomp. Op zinkplaten is zeer goed te snijden.”]

snijplank: het type *snijplank* in: K 163, L 148, 264; glad geschaafde linden — het type *snijplank* in: Langstraat; *snijplaank*, K 174; *snèèjplànk*, L 200; *snèèjplànk*, L 207, 244; *snojèplank*, O 153; *snijplank*, zie *lèèrplank*, Corn. Vervl. A.; *snèèjplànk*, lange plank waar op leer wordt afgesneden, De Bont; **leerplank:** *lèèrplank*, plank waar men het leder op legt en snijdt, Corn. Vervl. A.; **plank:** lindenhouten — het type *plank* in: K 143; **snijblok:** het type *snijblok* in: L 264; het volgende type heeft een afwijkende betekenis: **zinken plaat:** *zinkè plaat*, I 268.

MERKPRIEM

(N 60, 44; OM, A/B)

[Een priem voor het aanbrengen van tekens; ten gerieve van de stikster. De respondent van

L 264 merkt op, dat deze priem smal was en van een ronde punt voorzien. De respondent van L 200 merkt i.v.m. het type „prikker” op, dat deze eruit zag als een priem. Verscheidene respondenten verwijzen naar de tekening behorende bij vraag N 60, 180 over de bros. Zie hiervoor het lemma „bros”. De typen „priem”, „bros” en „els” komen voor in diverse lemmata. Tenslotte moet nog verwezen worden naar het lemma „priem”.]

priem: het type *priem* in: K 174; *priëm*, L 200, 207; **prikker:** het type *prikker* in: L 200; *prikker*, I 268; **puntsel:** *punjtsel*, O 153; **bros:** het type *bros* in: K 174; **penbros:** het type *penbros* in: K 174; **merkijzer:** het type *merkijzer* in: K 163; **els:** *èls*, L 200.

AFVALLEER

(N 60, 48; OM, A/B)

[De snippers leer, die overblijven van het uitsnijden van de pasklare stukken. Van Ginneken zegt bij „snijlingen”: „Afgesneden stukken leër genoemd afval; in West-Vlaanderen: snielingen.” Eén der respondenten van L 148 merkt i.v.m. het type „snippers” op, dat men de grootste altijd bewaarde en de kleinere als vuil beschouwde en dus weggooide. I.v.m. het type „afvallig (leer)” moet worden betwijfeld of Liedmeier in zijn scriptie over de vaktaal der schoenmakers het begrip „afvallig leer” correct verklaart. In ieder geval betekent „afvallig leer” in de leerlooierij iets geheel anders. Brouwers definieert in zijn scriptie over de termen uit de leerlooierij het begrip „afvallig” als volgt: „(Te) dun in de richting van en aan de buik en hals, gezegd van de huid; staat tegenover goed gesteld, goed aanhouden.” Zie ook de lemmata „afvallig” en „afvallig zijn” in de paragraaf over de leerlooierij.]

afvalleer: het type *afvalleer* in: K 142; *afval:* het type *afval* in: K 163; *afval*, I 268; *afal*, O 153, P 16, *afal*, L 207; **stansafval:** het type *stansafval* in: L 148; **overlederafval:** het type *overlederafval* in: L 148; **afvallig (leer):** *afvallech*, K 185, het leer in snippers dat overbleef van het uitsnijden der pasklare stukken, noemde men wel afvallig leer; bij uitbreiding ging men ook ongesneden leer waarvan veel als afval beschouwd moest worden, afvallig leer heten, Liedmeier, **snit:** *snit*, L 200, 244; de volgende typen zijn meervoud: **snijstukken:** het type *snijstukken* in: L 148; **snippers:** het type *snippers* in: K 174; **snippeltjes:** *snèèppalkas*, O 69a.

—2.1.3. Gereedschap voor het aanbrengen van gaatjes, ringen, haken en knopen

HOLPIJPJE

(N 60, 46a)

[Een stalen staafje, dat van onderen in een scherp gerand kokertje uitloopt, waarmee men gaatjes in het leer kan slaan. Het Franse „emporte-pièce” betekent „doorslag”, „uitsnijmes” of „ponsmachine”.]

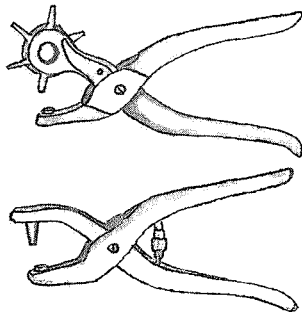
tekening 51. Holpijpje

holpijpje: het type *holpijpje* in: L 264; *hól-péjpkæ*, L 244; *holpepke*, K 185, een stalen staafje dat van onderen een scherp gerand kokertje vormde, waarmee men gaatjes in het leer kon slaan, b.v. vetergaatjes; dit is een gemeenlands woord, dat ook door mensen van andere ambachten gebruikt wordt, in wat voor materiaal ze dan ook gaatjes maken, Liedmeier; **holpijp:** *hólpejþ*, L 200, 207; **holletjespijpje:** *ollækaspepkæ*, K 174; **gaatjespijp:** *gòt-jæspjip*, K 174; **gatenklopper:** *goutækloppær*, O 69a; **slagijzer:** het type *slagijzer* in: L 148; **emporte-pièce (fr.):** het type *emporte-pièce* in: P 16; *portapiejæs* (of: *portapi-jes?*), O 153; het volgende Franse type heeft een Nederlands diminutief-suffix: **emporte-pièceje:** *portæpieskæ* (of: *pjèskæ?*), I 268.

GAATJESTANG

(N 60, 46b; OM, A/B)

[Een tang om rijggaten te maken.]

tekening 52. Gaatjestangen

gaatjestang: het type *gaatjestang* in: K 163, L 148, 264; *gatjæstång*, L 200; *gatjæstaang*, L 244; *gátjæstaang*, L 207; *gotjæstång*, O 153; *gòtjæstång*, K 174; *getjæstång*, *gaatjestang*, Ja-

cob; **kotjestang:** *kòjkæstång*, P 16; **revolvertang:** het type *revolvertang* in: L 148; *rævòl-værtang*, L 207; **gaatjesnijper:** *gotjæsneèpær*, I 268; *gotjæsneèpær*, O 69a; *gaatjesnijper*, soort van ijzeren nijptang om de rijggaten in de bottinen te maken, Corn. Vervl. A.; **oogjesnijper:** *oogkensnijper*, zie *gaatjesnijper*, Corn. Vervl. A.; **holletjesnijper:** *ollækæsneèpær*, I 268; *ollækæsnojper*, O 153; *hollekensnijper*, zie *gaatjesnijper*, Corn. Vervl. A.; **kotjespitser:** *kòjkæspietsær*, P 16.

HAALPIJP

(N 60, 46c)

[Een werktuigje om koperen ringetjes in rijggaten te bevestigen. I.v.m. de typen „matrijs”, „dop” en „ringstempel” kan worden opgemerkt, dat uit tekeningen blijkt, dat de invulders hiermee een soortgelijk instrumentje bedoelen, als wat Corn. Vervl. A. een „haalpijp” noemt. De typen „ringenmachine”, „ring- en haakmachine” en „gaatjestang” zijn verplaatst naar de gelijknamige lemmata.]

tekening 53. Haalpijp

haalpijp: *haalpijp*, klein eenvoudig werktuig om koperen ringskens in de rijggaten van de schoenen te vestigen; het bestaat uit twee delen: een pijpje en eene ijzeren pin, die in dat pijpje past; tegenwoordig wordt de haalpijp niet meer gebruikt; men bezigt thans eenen nijper om de ringskens in de gaten vast te maken, Corn. Vervl.; **slagpijp:** het type *slagpijp* in: K 174; **doorslager:** *déu(r)slougær*, O 69a; **matrijs:** de volgende opgave is meer-

I.1.2.2.3.

voud: *matraaəəə*, P 16; **dop**: de volgende opgave is meervoud: het type *doppen* in: L 148; **ringstempel**: *ringstèmpəl*, L 200.

RINGETJESTANG

(N 60, 46d)

[De tang, waarmee men de ringetjes in de vtergaatjes bevestigt. Het type „machientje (voor oogjes in te zetten)” is verplaatst naar het lemma „ringenmachine”. Vraag N 60, 46d is gesplitst in twee lemmata. De respondent van K 163 zegt i.v.m. het type „ringtang”: „Zelfde als gaatjestang, maar met stempel.”] **ringetjestang**: het type *ringetjestang* in: L 264; *ringkəstang*, I 268, O 153; *rĭəngskəstang*, O 69a, P 16; **ringtang**: het type *ringtang* in: K 163; *ringtàng*, L 200; *ringtaang*, L 207; **ringtang**: *ringtaang*, L 244; **ringetjesnijper**: *ringetjesnijper*, werktuig dat de ringskens platnijpt in de hollekens, door den oogskensnijper gemaakt, Corn. Vervl. A.

RINGENMACHINE

(N 60, 46b; N 60, 46c)

[De machine, waarmee ringetjes voor de vtergaatjes in schoenwerk worden aangebracht. Zie het lemma „ring”. Aras I zegt op p. 140: „Ook treft men tegenwoordig in den handel ringmachines aan, waarmee het mogelijk is, na het stikken van de schoenen, gaatjes en bedekte ringen in één trek in te nijpen.”] **ringenmachine**: *ringəmasjien*, I 268; **machinetje**: — voor oogjes in te zetten: het type *machinetje* in: O 69a.

RING— EN HAAKMACHINE

(N 60, 46c; N 60, 248; N 60, 249)

[De machine, waarmee ringetjes voor de vtergaatjes en haken aan schoenwerk worden aangebracht. Zie de lemmata „ring” en „haak”.]

ring- en haakmachientje: het type *ring- en haakmachientje* in: L 148; **haak- en ringmachine**: *haok en ringməsĭen*, L 207, 244.

HAKENTANG

(N 60, 46d)

[De tang, waarmee men de schoenhaken aan het overleer bevestigt.]

hakentang: *haokətaang*, L 207.

SIERGAATJESTANG

(N 60, 46e)

[De tang voor het maken van siergaatjes. De typen „gaatjestang” en „gaatjesnijper” komen

ook voor in het lemma „gaatjestang”. Knöfel I zegt op p. 244 i.v.m. de „gaatjestang”: „Daarentegen komt in een besteldzaak de nevenstaande *gaatjestang* zeer te stade, daar met de verschillende holpijpen, hierbij eveneens in beeld gebracht, de menigvuldigste afwisselingen en combinaties in de dessins te bewerken zijn.”]

siertang: *siějrtang*, L 207; **gaatjestang**: *gotjəstang*, I 268, O 153; **driegaatjestang**: *driegötjəstang*, K 174; **perforeertang**: het type *perforeertang* in: K 163; **gaatjesnijper**: *gojtəsneépar*, O 69a; **teennijper**: *teennijper*, werktuig waarmee men de kleine, fijne gaatjes maakt in de huid of het teenstuk van eenen bottin, Corn. Vervl. A.

KNOPENTANG

(N 60, 47b)

[Een tang, waarmee men bij knopbottines de knopen aan het overleer bevestigt. Het type „knopjeshak” is verplaatst naar de algemene woordenschat (lemma „knophaak”). Knöfel I spreekt op p. 242 en 243 (zie de afb. van een „peninsular” knoopbevestiger op p. 243) over „knoopbevestigingsmanieren”.]

knopentang: *knoopətang*, K 174; **knooptang**: het type *knooptang* in: K 163; **kno(o)pjestang**: *knöpəkəstàng*, L 200; *knöpəkəstaang*, L 244; **knoppentang**: *knoppətang*, O 69a; *knoppətang*, I 268; *knöppətang*, P 16; **knoptang**: *knoptang*, O 69a, 153.

KNOOPSGATENTANG

(N 60, 47c; OM, A/B)

[Een tang, waarmee men knoopsgaten maakt. Sommige respondenten merken op, dat knoopsgaten met de hand gemaakt werden, d.w.z. niet met een speciaal instrument, maar met een (schoenmakers-)mes.]

knoopsgatentang: het type *knoopsgatentang* in: Langstraat, L 148; *knoopsaatətang*, K 174; **knopsgatentang**: *knopsgaatətang*, I 268; *knopsgoutntang*, O 69a; **knopgatentang**: *knöpchaotətang*, P 16; **knopsgattang**: *knopsgatəng*, O 153.

—2.1.4. Het plakken en schaimen

[De bewerkingen, gereedschappen etc. die in de lemmata van deze paragraaf worden behandeld, kunnen in sommige gevallen zowel voor het bovenwerk als voor het onderwerk gelden; ze zijn toch in deze paragraaf over het bovenwerk geplaatst omdat ze in dit verband ook zijn afgevraagd of daar het beste passen.]

1.1.2.2.3.

diverse plaatsen (p. 203, 205, 206, 218, 219, 225, 227, 229, 243, 244 etc.) over het „afschalmen” van „conterforts” (zie lemma „contrefort”), belegsels (bezetsels), stijve toppen of stijve neuzen (vgl. lemma „bovenneus”), binnenzool, randen, tussenzool en inplak (balplak).]

schalmen: het type *schalmen* in: L 264; *schalmā*, K 174; *schallāmā*, I 268, P 16; *skalmān*, O 69a, 153; *skālmā*, L 200, 207; *skallāmān*, O 69a; *schalmen*, een stuk leer schalmen, langs den eenen kant dunner snijden dan langs den anderen, Corn. Vervl. A.; *schalmen*, K 185, hetzelfde als schiften; dit woord is met de machines in Oisterwijk gekomen, Liedmeier; **afschalmen:** *afschallāmā*, I 268; *āfschālmā*, L 244; **aanschalmen:** *ānschālmā(n)*, bezetsel en binnenzool met een schoenmes langs de kanten schuin afsnijden, De Bont; **schiften:** het type *schiften* in: K 163, L 200; *schiftā*, K 174; *skifte*, K 185, om dun leer te krijgen sneed men nerf en croute van elkaar; dat heette schiften; ook als men een geleidelijk toelopende rand wilde hebben, zoals van contrefort en omloper, schifte men het leer (zie afschiften), Liedmeier; **aanschiften:** *ānschiftā(n)*, hetzelfde als *āfschiftā(n)* en *ānschālmā(n)*, De Bont; **afschiften:** *āfschiftā(n)*, hetzelfde als *ānschiftā*, De Bont; *afskifte*, K 185, een „contrefort”, een „binnenneus” en een „omloper” moesten tegen een ander stuk leer aangevoegd worden, maar zo dat er geen overgang of afscheiding merkbaar is; met het mes werd daarom aan het leer daarvan een geleidelijk toelopende, heel dunne rand gesneden; dat heette „een rand plat afschiften” (*n rant plat afskifte), Liedmeier; **afschifteren:** *āfschiftārā(n)*, hetzelfde als *āfschiftā(n)*, De Bont; **schuin afdunnen:** het type *schuin afdunnen* in: Langstraat; **op niks eweg laten lopen:** *ōp niks əwēch laotā laopā*, L 207.

SCHALMMES

(N 60, 50b)

[Het mes, waarmee het leer wordt geschald. Knöfel I zegt op pag. 178: „Aparte schalmmessen, die gebogen, slechts matig dik en vooral scherp moeten zijn, zijn even onontbeerlijk als rechte snijmessen.” Het type „schiftmesje” is afkomstig van vraag N 60, 174. Het type „overleermes” is verplaatst naar het lemma „overleersnijmes”. De respondent van L 148 tekende een soort recht smal mesje en zei dat men ook wel een gewoon schoenmakersmes gebruikte; de respondent van L 200 spreekt i.v.m. de typen „schalmmes” en „schiftmes” van een „gebogen schoenmakersmes”.]

schalmmes: *skalmes*, O 153; *skālmēs*, L 200;

schallāmēs, I 268; **schiftmes:** het type *schiftmes* in: L 148, 200; **schiftmesje:** het smalle — het type *schiftmesje* in: L 148.

SCHALMPLANK

(N 60, 51a)

[Het houten blok (of plaat?), waarop men het leer schalmt; ofwel afschuint. Een „schalmplaat” is wellicht niet van hout, maar van steen. Zie het lemma „schalmsteen”. Het type „arduin” is verplaatst naar het lemma „schalmsteen”.]

schalmplank: het type *schalmplank* in: L 264; *schallāmplank*, I 268, P 16; *skalmplank*, O 69a, 153; *schālmplānk*, L 244; *skālmplānk*, L 207; *schalmplank*, zie schalmblok, Corn. Vervl. A.; **schalmplankje:** *skālmplēnkskā*, L 200; **schalmplaat:** het type *schalmplaat* in: L 264; **schalmleest:** *schalmleest*, zie schalmblok, Corn. Vervl. A.; **schalmblok:** *schalmblok*, houten blok waar men het leder op schalmt, Corn. Vervl. A.; **schiftblok:** het type *schiftblok* in: K 163.

SCHALMSTEEN

(N 60, 51b; OM, A/B)

[De steen waarop men het leer afschuint. Knöfel I zegt op pag. 178: „om de uitgesneden lederstukken gelijkmatig te kunnen schalmen, heeft men een schalmplaat nodig. Daartoe leenen zich uitstekend lithografische steenen, omdat men daarop tevens het leer kan omslaan; de steen of schalmplaat moet zuiver vlak en effen zijn.” De typen „schalmen” en „afschalmen” zijn verplaatst naar het lemma „schalmen”. De respondent van K 163 merkte i.v.m. het type „schiftsteen” op: „Meestal een stuk leisteen”.]

schalmsteen: het type *schalmsteen* in: Langstraat; *skālmstaen*, L 207; *schallāmstieān*, I 268; *schallāmstiēn*, P 16; *skalmstiejān*, O 153; **schiftsteen:** het type *schiftsteen* in: K 163; **arduin:** het type *arduin* in: K 174.

SCHALMGLAS

(N 60, 51b)

[Het stuk glas, waarop men het leer schalmt; ofwel afschuint. De respondent van L 244 merkt i.v.m. het type „glas” op, dat bij fijn overleer ook wel op glas afgeschald werd. Dit werd wel „fijn afschalmen” genoemd.]

glas: *glās*, L 244.

OMBOEKEN

(N 60, 52)

[Het omvouwen en vastlijmen van de randen

PLAKKEN

(N 60, 49)

[Het vastkleven van de voering en het leer aan het stuk waaraan het later zal worden vastgestikt. „Directie” zegt op pag. 298: „Het plakken geschiedt door een vrouwelijk arbeider te huis of op de werkplaats. Voering en leer worden zorgvuldig tezamen genomen en met stijf sel, lijm en of zeep vastgekleefd aan het stuk, waaraan het later zal worden vastgestikt.” Het type „omboeken” is verplaatst naar het lemma „omboeken”. De respondent van P 16 merkt i.v.m. het type „pappen” op: „Dit werd gedaan met pap, een meeloplossing.” Het „cementen” gebeurde volgens de respondent van K 163 met „cementlijm”. De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „opleggen” op: „Het één op het ander opleggen; met rubberlijm”. Vraag N 60, 49 is gesplitst in twee lemmata. Zie ook het lemma „lijm voor het plakken”.]

plekken: *plekkən*, O 69a; *plèkkə*, L 244; **opplekken:** *oplèkkə*, L 200; *oeplèkkə*, I 268; **biesje** — *óplèkkə*, L 244; **pappen:** *pappə*, P 16; **vastlijmen:** *vástlijmə*, L 264; **lijmen:** *léjmə*, L 207; **cementen:** het type *cementen* in: K 163; **opleggen:** *opleggə*, K 174.

LIJM VOOR HET PLAKKEN

(N 60, 49)

[De lijm die bij het plakken werd gebruikt. Zie ook het lemma „plakken”.]

leerlijm: het type *leerlijm* in: L 148; **rubberlijm:** het type *rubberlijm* in: K 174, L 148; **cementlijm:** het type *cementlijm* in: K 163; *səməntléjmə*, L 200; **cement:** het type *cement* in: K 163, L 148, O 153; **colle (fr.):** *kol*, I 268, O 69a, 153; **pap:** het type *pap* in: P 16; **solutie:** het type *solutie* in: L 264.

SPLITTEN

(N 60, 50a)

[Het van elkaar snijden van het nerf leer en het splitleer, oftewel het scheiden van de nerf en de croûte. Verschillende respondenten merken op dat dit in de fabriek of de leerlooierij gedaan werd en niet door de schoenmaker. Wij verwijzen hiervoor naar het lemma „splitten” in de paragraaf over de leerlooierij (waarop dit lemma een aanvulling is) en naar het lemma „splitleer” in deze paragraaf over de schoenmakerij. De woordtypen „schiften”, „schalmen” en „afschalmen” komen ook voor in het lemma „schalmen”. Ook treedt soms verwarring op met het afschalmen van nerf en vlees. Dat wil zeggen, dat zowel aan de nerfzijde als aan de vleeszijde van het leer over-

tolligheden worden afgeslepen. Dit „afschalmen” levert één stuk leer op, dat aan beide zijden mooi glad is. Het „schalmen” levert een stukje leer op, dat rondom of aan een kant schuin afgesneden is. Zie het lemma „schalmen”. Het „splitten”, waar het in dit lemma om gaat, levert twee lappen leer op; één lap van de vleeszijde (het z.g. splitleer) en één lap van de nerfzijde; dat is de kant waar de haren hebben gezeten. In meer recente tijden is men er in geslaagd machines te ontwikkelen, waarmee men een lap leer, als dit voldoende dik is, in drie, vier, vijf of zes lagen kan splitsen. Het type „croûte” is verplaatst naar het lemma „splitleer”.]

splitten: het type *splitten* in: L 148; *splittə*, K 174; **splitsen:** *splītsə*, P 16; **schiften:** het type *schiften* in: K 163, L 264; *schiftə*, L 244; *skiftə*, L 200, 207; *skifte*, K 185, om dun leer te krijgen sneed men nerf en croûte van elkaar; dat heette schiften; ook als men een geleidelijk toelopende rand wilde hebben, zoals van contrefort en omloper, schiftte men het leer (zie afschiften in lemma „schalmen”), Liedmeier; **schalmen:** *schalmen*, K 185, hetzelfde als schiften; dit woord is met de machines in Oisterwijk gekomen, Liedmeier; **afschalmen:** het type *afschalmen* in: L 264; **zagen:** laten — *zougən*, O 69a; **doorsteken:** *deesteekən*, O 153.

SCHALMEN

(N 60, 50b; OM, A/B)

[Het langs de kanten schuin afsnijden van het leer. Dierick zegt op pag. 88: „De contreforts worden al boven den vleeschkant langzaam afgeschalmd; daarna den nerfkant ook al boven; al onder wordt hij een centimeter ver te nieten uit afgeschalmd: ’t is te zeggen, zoo ver of dat hij zal moeten ingeplooid en ingeregien worden. Op den boord van den leest moet de contrefort geheel zijne dikte bewaren; ware hij verder afgeschalmd dan zou hij zijne stevigheid verliezen en algauw doorzakken, hetgeen de schoen misvormt en zijne weerde vermindert.” Dierick zegt op pag. 95: „De buitenzool moet gansch doorweekt zijn en wat gewrongen vooralleer te verwerken (. . .). Men verlicht ze in het holvoets met den vleeschkant af te schalmen. Voor licht werk is het soms noodig de zool van voren ook wat te verlichten, doch men mag er nooit te veel leder afschalmen of de zool verliest van hare sterkte.” „Directie” zegt op pag. 300: „Bij contrefort en neus moet er goed voor gezorgd worden, dat de kanten dun uitloopen, zoodat geen onefenheden in het bovenleer ontstaan op de plaats, waar contrefort en neus eindigen; zij moeten worden geschift.” Vraag N 60, 50b is gesplitst in twee lemmata. Aras II spreekt over

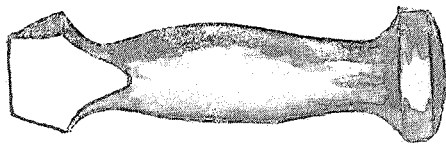
van het leerwerk. De respondent van O 69a merkt i.v.m. het type „omplooien” het volgende op: „Omplooien en lijmen; er werd op geklopt”. Het Franse „replier” betekent: „Omvouwen”. De typering die berust op dit Franse werkwoord komt, wanneer men naar de betekenis kijkt eerder in aanmerking; wanneer men naar de vorm van de varianten kijkt, lijkt de typering die berust op het Franse „remplier” („een opnaaisel leggen in”) meer op zijn plaats al is de betekenis afwijkend.]

omboeken: het type *omboeken* in: K 163, L 148, 264; *omboekə*, K 174; *umböëkkə*, L 200, 207, 244; *omboeke*, K 185, het omvouwen en vastlijmen van de randen van het leerwerk, nadat men die bijgeschift had, b.v. aan de inschot, Liedmeier; **omkloppen:** *omkloppən*, O 153; **omplooien:** — en lijmen *öemplöëjn*, O 69a; de volgende typering is onzeker: **re(m)-pliëren:** *rampli-jaera*, I 268; *ramplijëëra*, P 16.

OMBOEKHAMER

(N 60, 183d)

[De hamer zonder steel welke gebruikt wordt voor het „omboeken” (zie dat lemma) van geschalmd overleer (zie het lemma „schalmen”). Hensen zegt op p. 35: „Het volgende stuk gereedschap is een ‘omboekhamer’ (foto 7). Een hamer zonder steel welke gebruikt wordt voor het ‘omboeken’ van overleer. De omboekhamer wordt vastgehouden tussen de vier vingers en de duim. Omboeken is een vakterm voor omvouwen en vastkloppen. Het is een kantafwerking van leder b.v. bovenlangs de schoen. De kant van het leer wordt eerst dunner gemaakt, (schalmen of schiften genoemd) ± 8 m.m. breed, daarna met lijm ingesmeerd, verder 4 m.m. omgevouwen en vastgeklopt met de omboekhamer.”]

tekening 54. Omboekhamer

omboekhamer: het type *omboekhamer* in: K 163.

— 2.1.5. Leestklaar maken (naaien, stikken, spannen)

[De bewerkingen, gereedschappen etc. die in de lemmata van deze paragraaf worden be-

handeld, kunnen in sommige gevallen zowel voor het bovenwerk als voor het onderwerk gelden; ze zijn toch in deze paragraaf over het bovenwerk geplaatst, omdat ze in dat verband ook zijn afgevraagd of daar het beste passen.]

LEESTKLAAR MAKEN

(N 60, 53)

[Het door middel van naden verbinden van de verschillende uitgesneden delen van het boventuig en het inrichten der bovenwerken voor rijg-, knoop-, gesp- en elastieksluiting. Het type „naaien” is verplaatst naar het lemma „stikken”. Het type „schachten” (een werkwoord) is afkomstig van vraag N 60, 249 en betekent „boventuig maken”. Knöfel noemt op pag. 174 als „handbewerkingen bij het leestklaar maken”: „Naaien, spannen en stikken met de hand”.]

leestklaar maken: het type *leestklaar maken* in: L 264; *laestklaor maokə*, K 163; *listklaor maokə*, L 207, 244; **bovenwerk maken:** *bóó-vəwërrək maokə*, P 16; **boventuig maken:** *boowvatöjch maokə*, L 200; *bóóvatöjch maokə*, L 200; **schachten maken:** *skachtə maokə*, L 200; **tige maken:** *tisjan muikən (of: tiesjan -?)*, O 153; *tïëssə maokə*, P 16; *tïëssə moukən*, O 69a; **tige stikken:** *tïëssə stïëkkən*, O 69a; **schachten:** *skachtə*, L 200.

STIKKEN

(N 60, 54a; N 60, 239; OM, A/B)

[Het d.m.v. een draad aan elkaar bevestigen van twee stukken leer. Over het algemeen wordt de term „naaien” gebruikt voor het vroegere handwerk en de term „stikken” voor het latere machinale werk, maar de beide woordtypen worden wel voor beide werkwijzen gebruikt. De respondent van K 142 merkt i.v.m. het type „stikken” op: „Stikken met de hand gebeurde met pekdraad en een els of naaispaan; het was zwaar werk. Later, toen het stikken met de hand bijna geheel verdrongen was door het stikken met de naaimachine, werd het lichtere dameswerk nog wel met de hand gestikt; dit gebeurde met de zogenaamde stiksteek.” Het type „stikwerk” is niet opgenomen.]

stikken: het type *stikken* in: K 142, 163, L 148, 264, P 16; *stikkən*, O 153, *stikkə*, I 268, K 174, L 200, 207, 244; *stïëkkən*, O 69a; *stïëkkə*, P 16; aan elkaar - *stikkə*, L 207; (de) tige(s) - *stikkən*, O 153; *stïëkkən*, O 69a; *stikkə(n)*, twee stukken leer op elkaar bevestigen door middel van een draad, De Bont; **naaien:** het type *naaien* in: K 143, L 148, 264, P 16; *naojə*, K 174; *naon*, O 69a; *nao*, I 268; *nëjə*, L 200, 244; tige - *naon*, O 69a.

STIKKER/STIKSTER

(N 60, 65; OM, A/B)

[Degene, die het stikwerk doet. Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst onder „Stekster”: „Piqueuse (Fr.)”. „Directie” zegt op pag. 311: „Vrouwelijke arbeiders, de zoogenaamde stikmeisjes, komen op vele werkplaatsen voor; heeft de patroon zelf dochters, dan verrichten deze bijna altijd dit werk, soms in de huiskamer, maar meestal ook in het algemeene arbeidsvertrek. De vrouw des huizes stikt gewoonlijk in de huiskamer.”]

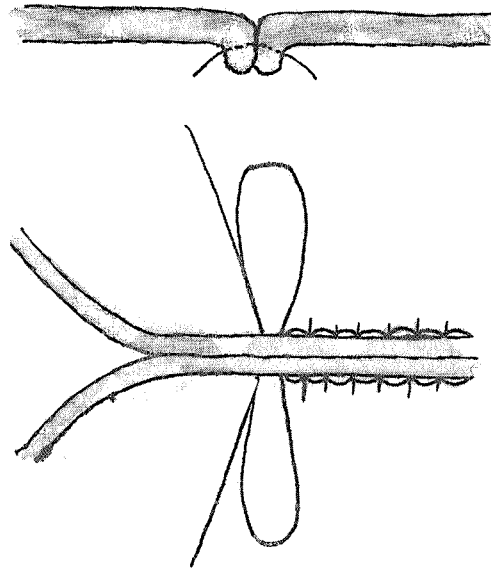
stikker: het type *stikker* in: K 174, L 148; *stikkār*, I 268, L 200, 207; *stīkkār*, O 69a, P 16; **stikster:** het type *stikster* in: K 163, 174; *stikstār*, I 268, L 244; *stīkstār*, O 69a, P 16; **thuisstikster:** het type *thuisstikster* in: Langstraat; **naaier:** *nojār*, O 153.

SPANNAAD

(N 60, 55)

[De naad, die ontstaat door de randen van het leer naar binnen te draaien en aan de binnenkant vast te naaien. Na het naaien wordt het leer opgespannen en de naad gladgewreven. Knöfel I zegt op pag. 174: „Een spannaad heet een naad, die twee lederstukken zoodanig met elkaar verbindt, dat de kanten juist tegen elkaar komen. Zoo zijn b.v. de zijnaden bij gezette laarzen, bij zware rijglaarzen, de achternaden bij laatstgenoemden en bij tonglaarzen, zoomede dikwerf de naden, die het tongblad met de schacht verbinden, spannaden of gespannen naden.”]

Aras II zegt op p. 198 en 199 (zie ook afb. 94 van de „spansteek”) i.v.m. de „spansteek”: „De spansteek heeft veel gelijkenis met den binnennaadsteek. Hij wordt gebezigd om bovenleder samen te spannen, wanneer het grof leder betreft, zoals b.v. gewalkte laarzen; immers, zulke schoenen worden terzijde niet aaneengestikt, doch gespannen. We gebruiken eveneens den spansteek, voor het toepanspannen van fijne kloven in grove bovenleders en voor het aanspannen van halvezolen bij het herstellen van schoenen. Daar de spansteek tot verschillende doeleinden wordt aangewend, dient men er bij het maken van den draad rekening mee te houden, welke bewerking er mee moet uitgevoerd worden, want met het oog daarop moet de draad dik of dun gemaakt zijn. Om een goeden spansteek te bekomen naaien we naar ons toe; we geven een lichte insnede schuin in het leder tot zover we moeten naaien; zodoende komt er een licht pelletje los, dat de steken zal dekken. We gebruiken een fijn els, die van boven en onder plat moet zijn, b.v. een lepelels. Moest de els

tekening 55. Spannaad (boven) en spansteek (onder).

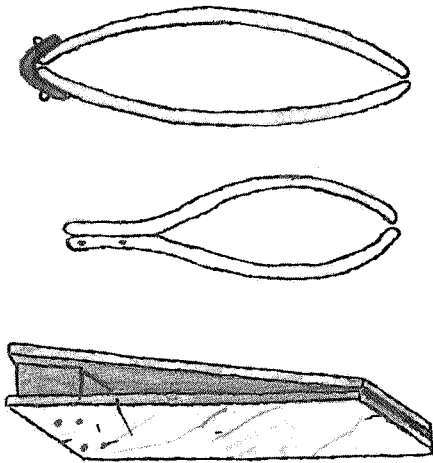
vierkant zijn, zoals de Franse els, dan zou de steek meermalen doorscheuren en het werk gans bedorven worden. Men moet ook zorgen dat men bij het naaien, niet dieper steekt dan $\frac{2}{3}$ van de dikte van het leder. (Zie afb. 94.)”]

spannaad: het type *spannaad* in: L 264; *spannaot*, I 268; *spanaot*, K 163, 174, P 16; *spānaot*, L 207; *spānaot*, L 200, 244; *spanuit*, O 153.

NAAISPAAN

(N 60, 56; OM, A/B)

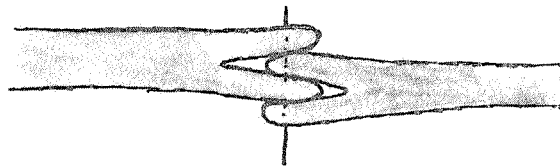
[Het instrument, waarmee men bij het naaien de stukken leer bij elkaar houdt. Van Ginneken zegt bij „spanberd”: „Werktuig bestaande uit twee lange, kromme stukken hout, die aan den eenen kant verbonden zijn door een stuk leder, en aan den anderen kant als eene tang gebruikt worden, om het leder te klemmen, dat men spannen of stikken moet.” Knöfel I zegt op pag. 175: „De volgens de tweede manier gespannen naad wordt meestal gemaakt met behulp van klemmen, de vlakke evenwel op een spanhout, waarop de schachtdeelen met de kanten vlak tegen elkaar gespannen worden.” De respondent van Langstraat onderscheidt net als Knöfel I twee manieren van spannen; nl. spannen met behulp van de houten naaispaan (of bedoelt Knöfel I met „spanhout” het „spanblok”; zie dat lemma) en spannen met behulp van klemmen. Zie het lemma „spannen”.

tekening 56. Naaispaan

Het type „spanriem” is verplaatst naar het lemma „spanriem”. Het type „bies” is verplaatst naar het lemma „spanbies”.]

naaispaan: het type *naaispaan* in: K 142, Langstraat, L 264; *naojspaon*, K 174; *naojspaon*, P 16; *naaispaan*, zie stikspaan, Corn.; **stikspaan:** het type *stikspaan* in: K 143, L 148; *stikspaan*, K 163, L 207, 244; *stikspaan*, L 200; *stikspuin*, O 153; *stikspoon*, stikspaan, uit twee naar elkaar toegebogen duigen met voetstuk bestaand toestel, dienende om te stikken, De Bont; *stikspaan*, getuig, bestaande uit twee lange kromme stukken hout, die aan den eenen kant verbonden zijn door een stuk leder, en aan den anderen kant als eene tang gebruikt worden om het leder te klemmen, dat men spannen of stikken moet, Corn. Vervl.; **steekspaan:** *steekspaan*, K 185, een instrument om bij het naaien twee stukken leer bijeen te houden; twee gebogen latten b.v. twee duigen, waren van de ene kant met een stukje leer aan elkaar vastgemaakt, zodat ze daar konden scharnieren; men klemde het te naaien leer tussen de gebogen latten, door ze met de knieën tegen elkaar te drukken, Liedmeier; **stiklat:** *stiklat*, zie stikspaan, Corn. Vervl. A.

tekening 57. Klieven

KLEMMEN

(OM, A/B)

[De instrumenten, waarmee men bij het naaien de stukken leer bij elkaar houdt, en die wel gebruikt werden in plaats van de naaispaan. Zie ook het lemma „naaispaan”.]

klemmen: het type *klemmen* in: Langstraat.

KLIEVEN

(N 60, 59a)

[Een bepaalde manier van naaien, waardoor een waterdichte naad ontstaat. De beide leer-randen worden even gesplitst en de splits-eindjes worden „wisselings” op elkaar gelegd en aan elkaar genaaid. Het type „splitsen” komt ook voor in het lemma „splitten”. Het type „spannen” komt voor in diverse lemmata. Het type „binnennaaien” komt ook voor in het lemma „binnennaaien”. Het type „naaien” komt ook voor in het lemma „stikken”.]

klieven: het type *klieven* in: L 264; *klievæn*, O 153; *kliëvvæ*, L 200; *klieve*, K 185, een bepaalde manier van naaien, waardoor een waterdichte naad ontstond, vooral bij lieslaarzen; de beide leerranden werden even gesplitst; de splitseindjes werden wisselings op elkaar gelegd en stevig aaneen genaaid; de randen hield men onder het naaien bijeen met een steekspaan, Liedmeier; **splitsen:** *splitsæ*, L 244; het is de vraag of al de volgende typen hier thuishoren: **spannen:** het type *spannen* in: K 163; **terugslaan:** de volgende opgave is een voltooid deelwoord: *truchgæsloagø*, K 174; **omslaan:** de volgende opgave is een voltooid deelwoord: *omgæsloagø*, K 174; **binnennaaien:** *binnænao*, I 268; **naaien:** *nojan*, O 153.

STROPPEN

(N 60, 59b)

[Een manier van naaien, waarbij men met een Engelse els (zie de lemmata „binnennaaiels” en „aflapels”) gaatjes onder de nerf van het leer doorsteekt en de randen stijf tegen elkaar trekt. Het type „klieven” komt ook voor in het lemma „klieven”. Het type „spannen” komt voor in diverse lemmata. Vgl. het lemma „spannen”.]

1.1.2.2.3.

stroppen: *stroppa*, I 268; **spannen:** het type *spannen* in: K 163; **klieven:** *klievan*, O 153; *kliëvvə*, L 200; *klieve*, K 185, ook een andere manier van een waterdichte naad maken heette klieven; men stak met een Engelse els gaatjes onder de nerf van het leer door en trok dan de randen stijf tegen elkaar aan; ook hierbij deed de steekspaan dienst. Men ziet dat het woord klieven, dat oorspronkelijk alleen op het splitsen geslagen zal hebben, het hele procédé aanduidt, ook daar waar van splitsen geen sprake meer is, Liedmeier.

DE STEEK DOORTREKKEN

(N 60, 60)

[Bij het klieven door het leerwerk heen steken. Zie ook het lemma „te lucht steken”.]

de steek doortrekken: *də staek deurtrekkə*, K 163; **te lucht steken:** *te locht steeke*, K 185, te lucht steken; als men bij het klieven door het leerwerk heenstak, of bij het binnennaaien niet diep genoeg, stak men te lucht, Liedmeier.

BIEZEN

(N 60, 61)

[De kanten met biezen beleggen. Het Franse „bourrelet” betekent ril of ribbel.]

biezen: *biezen*, schoenen biezen, de kanten met biezen beleggen, Corn. Vervl. A.; **ombiezen:** *umbiëzzə*, L 200; **randen:** *rannə*, I 268; **randen zetten:** *rannən zettən*, O 153; **bourrelet leggen:** *böërlé léggə*, P 16.

SIERSTEKEN OPLEGGEN

(N 60, 62)

[Versieringen op schoenen of laarzen stikken. Vraag N 60, 62 is gesplitst in twee lemmata.] **siersteken opleggen:** *sījrstækə ópléggə*, L 207; **siersteek aanbrengen:** het type *siersteek aanbrengen* in: K 163; **fratsen stikken:** *fratsen stikken*, Langstraat, met garen of zijde in allerlei bochten figuren op de dameslaarzen stikken, hs 1756.

SIERSTIKSEL

(N 60, 62)

[Versieringen, die op laarzen of schoenen ge-

stikt worden. Zie ook het lemma „siersteken opleggen”.]

sierstiksel: het type *sierstiksel* in: K 174; **garniersel:** *garniersal*, O 153; **fantasie:** *fantasie*, I 268.

STIKMACHINE

(N 60, 63; N 60, 237; OM, A/B)

[De machine, waarmee men het stikwerk verricht. De respondent van K 143 merkt op, dat de naai- of stikmachine omstreeks 1865 haar intrede deed. De respondent van L 244 merkt i.v.m. het type „stikmachine” op, dat voor het aaneenstikken van de delen van het bovenwerk een linksstaande machine wordt gebruikt. Knöfel I zegt op pag. 258: „Men kan machines bekomen met cilindervormige hoofdplaat en linksstaand vliegwiel. Dat de arm der machine links van den werkenden persoon staat, komt bij het werken zeer te stade, omdat zodoende hand noch oog gehinderd wordt.” „Directie” zegt op pag. 299: „Het stikken gebeurt tegenwoordig, met uitzondering van het zware waterwerk, dat met de hand wordt gestikt, met een machine, in hoofdzaak van het zelfde model als de gewone naaimachine, alleen zwaarder gebouwd.” Op de diverse typen van stikmachines die in dit lemma voorkomen, wordt hier niet verder ingegaan.]

stikmachine: het type *stikmachine* in: K 143, Langstraat; *stikmasjien*, I 268, O 153; *stikmasjien*, K 174; *stikmasiën*, L 200, 207, 244; *stiëkmasjien*, P 16; *stiëkmasjien*, O 69a; **platstikmachine:** het type *platstikmachine* in: L 148; **reparatiestikmachine:** het type *reparatiestikmachine* in: L 148; **reparatiemachine:** *riparaasiëmäsien*, L 244; **naaimachine:** het type *naaimachine* in: K 143; *naomasjien*, O 69a; **schoenmachine:** het type *schoenmachine* in: K 163; **linkse-arm-machine:** het type *linkse-arm-machine* in: L 264; **armmachine:** het type *armmachine* in: L 148; *ermasjien*, O 69a; *èrramasjien*, I 268; *èrramasjien*, P 16.

NAADZETTER

(N 60, 64)

[Een werktuig, dat men over de naad laat glijden om deze recht te krijgen. Knöfel I zegt op pag. 178: „Achter- en voornaden moeten vlakgewreven worden; hiervoor bezigt men

tekening 58. Stroppen

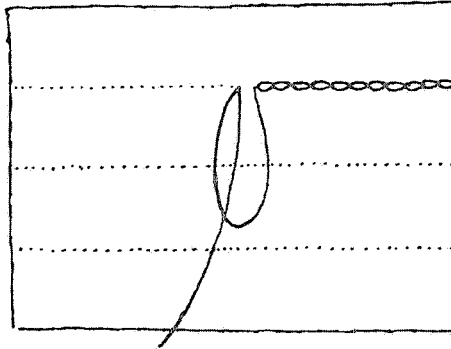
een zoogenaamd naad- of biezenhout. Dit hout past in het gebogen verloop der naden en heeft den vorm van onze letter T. In het eind van den overlanschen balk zit een inkeping, waarmede men bij het aanzetten van het naadhout tegen de tafel de noodige vastigheid krijgt. Het dwarsstuk staat daarbij naar de borst gekeerd." De respondent van L 200 merkt in verband met het type „likhoutje" op: „Dit werd met een likhout gedaan". Het type „likhout" komt voor in diverse lemmata. Het type „groevenmachine" is overgeplaatst naar het lemma „instrument om groeven te snijden".]

naadzetter: *naadzetter*, een werktuig met eene groef in, dat men eertijds over den naad deed glijden, om dezen recht te krijgen; na dat de schoenen met de machine genaaid worden, wordt dit werktuig weinig of niet meer gebruikt, Corn. Vervl.; **nadenzetter:** *nèùjzèttar*, L 207; bij het volgende type gaat het om een andersoortig gereedschap: **likhoutje:** *likhawtjə*, L 200.

STEKEN VOOR HET BOVENWERK

(N 60, 66; OM, A/B)

[Benamingen van enkele steken voor het bovenwerk. De respondent van K 142 merkt in verband met het type „stiksteek" op: „Het lichtere dameswerk werd met de hand gestikt, met de zogenaamde stiksteek". Aras II zegt op p.197 i.v.m. hetaanleren van de stiksteek: „Een stiksteek leren we best maken op een stukje licht leder uit een zachte hals of flank. In een stiklat, die we straf tussen beide knieën geklemd houden, plaatsen we het leder met zijn nerf naar rechts gekeerd. We gebruiken een zeer fijnen draad, die niet te lang mag zijn; ook bezigen we een dunne stikels. We steken met een els een gaatje en trekken den draad door de opening, tot op de helft zijner lengte. Vervolgens beginnen we te stikken in een rechte lijn, die reeds van te voren afgetekend is. We moeten bij het stikken altijd korte steken nemen (van 1 mm b.v.) en er voor zorgen dat de borstels die we van achteren doorsteken, altijd aan den voorkant van het gaatje uitkomen. We moeten er op letten, dat dit bij alle steken gebeurt; want komt de borstel nu eens van voren, dan weer van achteren, dan zullen de steken ongelijk en in zig-zag liggen, hoe recht we ook gaatjes steken. Ook zullen we alle steken even goed toetrekken, zodat zij zich als pareltjes vertonen en overall even groot op het leder liggen. (Zie afb. 90.)" I.v.m. de toepassing van de stiksteek zegt hij: „De stiksteek gelijkt zeer veel op de aflapsteek. We noemen hem slechts stiksteek, wanneer we zulk een steek op schachten van schoenen

tekening 59. Stiksteek

leggen en aflapsteek, wanneer we de zool aan den rand naaien. Dit verklaart, waarom een goed stikker gemakkelijk een goeden aflapnaad leert leggen." De opgaven van het type „blinde steek" en „open kantsteek" van de respondent van L 207 werden respectievelijk geplaatst bij de lemmata „blinde steek" en „kantsteek". De opgaven van het type „grof genaaid" en „fijn genaaid" zijn niet opgenomen.]

stiksteek: het type *stiksteek* in: K 142; *stiksteekj*, L 200; **kettingsteek:** *kèttìngsteekj*, L 200; **siersteek:** *sìèjrstèek*, L 207; **groffe steek:** de volgende opgave is meervoud: *groffə staekə*, K 174; **fijne steek:** het type *fijne steek* in: K 174.

—2.1.6. Zetten (walken) en plooiën

ZETTEN

(N 60, 67)

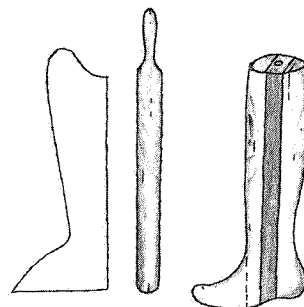
[Het overleer van laarzen of bottines met behulp van een houten vorm (zie de lemmata „zetvoet" en „laarzenbeen") naar de vorm van het been uitspannen. Verscheidene respondenten vermelden dat dit zetten geschiedt vóór het bevestigen van het bovenwerk aan het onderwerk. Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst op pag. 4 onder „Optrekken": „Zetten, walken, cambrer (Fr.)". Knöfel I zegt op pag. 189: „Onder „walken" (inpassen, zetten) verstaat men de bewerking, waardoor men aan deze en gene schachtdeelen den vorm geeft, welke vereischt wordt om ze met den voet- en beenvorm in overeenstemming te brengen." In verband met het type „walken" moet worden opgemerkt, dat in de leerlooierij het woord walken een geheel andere betekenis heeft. Zie hiervoor de lemmata „opwalken" en „walkvat" in de paragraaf over de leer-

looiërij. De woordtypen „zetten”, „trekken” en „cambrenen” komen voor in diverse lemmata. Aras I zegt i.v.m. het „walken of cambrenen” van „elastiekbottines” op p. 109 (zie ook het citaat in het lemma „zetvoet”): „Nadat het bovenleder is uitgesneden, wordt het op het walkblok opgepind (gezwikt) en gebugeld; dit gebeurt met een warm electrisch of gasverwarmd uitpoetsijzer. Maak daarna de gewalkte elastiekbottine los, en met een speciaal ontworpen «Modeluitsnijpatroon» zult ge het juiste patroon bekomen.” Op p. 164 zegt hij i.v.m. het „walken of cambrenen” van laarzen: „Het uitgesneden voorblad wordt nat opgehangen, goed in de hand gewreven en daarna opgepind. We beginnen met het voorblad aan de geer op de juiste hoogte vast te zetten, hetgeen we kunnen uitmeten met het uitsnijpatroon. Daarna zetten we het voorblad vast aan den top, dan aan punt 18 en vervolgens in alle richtingen, tot plooiën geheel zijn verdwenen en een strakke aansluiting is bereikt. Het is wenselijk, het voorblad na het oppinnen met een verwarmd strijkijzer te bugelen (uitstrijken). Na het opdrogen nemen we het voorblad er af en, door middel van het modeluitsnijpatroon, snijden we het juist van grootte.” Op p. 165 zegt Aras I i.v.m. het „opbenen” van laarzen: „Wanneer de laarzen gemaakt zijn en uitgeleest, worden de schachten nat gemaakt en opgebeend op een laarzenbeen. Na ze strak te hebben uitgespannen, kunnen we ze bugelen (uitstrijken met een verwarmd strijkijzer).”]

zetten: het type *zetten* in: L 264; *zétta*, L 200, 244; schaften – *zettan*, K 163; leer – *zétta*, L 207; op de leest – *zétta*, I 268; op de vorm – *zettan*, O 153; een laars – *zétta(n)*, de laarzenkap op een houten been uitspannen, De Bont; **vormen:** leest – *vormə*, K 174; **trekken:** *trekkən*, O 69a; **walken:** het type *walken* in: L 264; **krimpen:** *krimpen*, het overleer van leerzen of bottinnen op een krimpbeen wat uitspannen, opdat zij aan de vouw tusschen voet en been zouden passen, Corn. Vervl.; **cambrenen:** het type *cambrenen* in: O 153; *kambreera*, P 16.

LAARZENBEEN

(N 60, 68a; N 60, 69b; N 60, 228a; OM, A/B)
[De houten vorm, waarop laarzen en bottines uitgespannen worden. De respondent van K 143 merkt i.v.m. het type „hielbeen” op: „Als de oorspronkelijke leest verwijderd was, kwamen de hielbenen voor de dag. Een stuk hout als voorvoet, een stuk als hielstuk en daar tussenin spieën van verschillende dikten voor de grote maten.” De respondent van K 163 merkt i.v.m. het type „laarzenbeen” op: „Deze

tekening 60. Laarzenbeen (links) en ophaalbeen (rechts)

had een voorvoet en een achterbeen en meestal drie sleutels om te spannen.” De typen „zetbeen” (K 163) en „krimpbeen” (O 153) zijn verplaatst naar het lemma „zetvoet” (zie dat lemma). Aras I zegt op p. 165 i.v.m. het „opbenen” van laarzen: „Wanneer de laarzen gemaakt zijn en uitgeleest, worden de schachten nat gemaakt en opgebeend op een laarzenbeen. Na ze strak te hebben uitgespannen, kunnen we ze bugelen (uitstrijken met een verwarmd strijkijzer).” De respondent van Langstraat geeft bij het woordtype „ophaalbeentje” een tekening die afwijkt van een „laarzenbeen” (dat uit twee delen bestaat); het „ophaalbeentje” bestaat uit drie delen (voorkant van de laars, lange spie in het midden en achterkant) en is volgens de respondent meer het gereedschap voor hoge laarzen voor de werkwinkel van de patroon. Met alle woordtypen zal niet steeds hetzelfde voorwerp bedoeld worden (vgl. het lemma „zetvoet”). Niet opgenomen is het woordtype „bot” (I 268).]

laarzenbeen: het type *laarzenbeen* in: K 163, 174; **leerzebeen:** *lèèrzəmbeejn*, L 200; *lèèrzəmbaen*, L 207; *lèèrzənbijn* (of: *lèèrzən-?*), L 264; *lèèrzenbeen*, houten been waar men de leerzen op zet om ze op te poetsen of den gewenschten vorm te geven, als ze af zijn, Corn. Vervl. A.; **hielbeen:** het type *hielbeen* in: K 143; *hīlbaen*, L 244; **ophaalbeentje:** het type *ophaalbeentje* in: Langstraat; **bottebeen:** *bòttəbièn*, P 16; **botbeen:** *botbiejan*, O 153; **leerzemodel:** *laerzə[model]*, K 174; de volgende typen zouden misschien ook kunnen thuishoren bij het lemma „zetvoet”: **cambreerhout:** *kambreeraot*, O 153; leest: *lieast*, I 268.

LAARZENSPIE

(N 60, 68b)
[De spie, die men tussen twee delen van een laarzenbeen slaat om dit te doen spannen. Van Ginneken zegt bij „sleuter, sloter”: „Sleuter.

Dat is bij de schoenmakers: eene spie die men slaat tusschen de twee deelen van een leerzenbeen om dit te doen spannen in den schacht van eene leers." Zie ook het lemma „laarzebeen".]

leerzespie: *lèrzaspiěj*, L 207; **spanspie:** *spanspie*, O 153; **spie:** het type *spie* in: K 174; *spie*, I 268; *spīe*, P 16; *spīěj*, L 244.

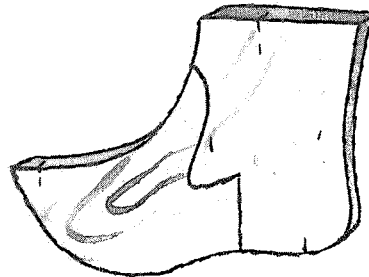
ROEFELHOUT

roefelhout: *röëffəlhəwt*, roeffelhout, roffel-hout, hout met grebben erin, dat diende om laarzen en eenmansbottines te „zetten" d.i. de kap ervan op een houten been uit te spannen, De Bont.

ZETVOET

(N 60, 69a; OM, A/B)

[Een instrument om het voorblad in model te brengen. Knöfel I zegt op pag. 189: „Voor het 'walken' heeft men een walkvorm noodig, waarover het leder 'gewalkt' moet worden. De schoenmakers gebruiken zulke vormen meest van hout, onder den naam van zetbeen, inpinbeen, walkbeen of walkblok." I.v.m. het type „inpinbeen" verwijzen wij naar het citaat uit Knöfel I, dat hierboven gegeven wordt. Zie het lemma „zetten". Aras I zegt op p. 109 i.v.m. de „gewalkte of gecambreerde elastiekbottine" over het „zetbeen (walkblok)": „Te-ken het grondpatroon af op een plank van ongeveer 3 cm dikte. Op het ingangspunt wordt er 1 cm dieper uitgehaald, zodat het been in de voetengte meer haaks staat, wat nodig is om te walken of te cambren, omdat het leder, na van het zetbeen te zijn afgenomen, weer terug slaat, dus voller wordt en zodoende zijn werkelijke *stand* krijgt. Nu wordt de plank op de voorste lijn gezaagd; de boven-, onder- en achterkant laat ge groter, om er alle voorkomende nummers te kunnen nagelen. Aan den voorkant wordt het zetbeen bijna scherp aangeraspt en daarna glad gemaakt. Deze scherpte van den voorkant is vereist, opdat de voorkant van het zetbeen zich na het opstrijken (bugelen) goed op het leder (elastiekbottine) zou afdrukken. (Zie afb. 88.) Daar elastiekbottines in lakleder, gewalkt of gecambreerd worden met de laklaag naar binnen gekeerd, wordt het walkblok over-trokken met bazaar-voeringleder, om be-schadiging van de laklaag te voorkomen." Op p. 164 zegt hij over het „walkblok of het zet-been" van een laars: „Het is gemaakt uit een stuk zacht hout van ongeveer 3 cm dikte, waarvan de vorm aan den voorkant overeen-komt met het model gegeven aan het «mo-deluitsnijpatroon» van het voorblad. Aan p.

tekening 61. Zetvoet

6 moet de uitholling in de voetlengte 1 cm dieper worden gemaakt, omdat het voorblad na het walken zich altijd een weinig terugtrekt. Na dezen vorm te hebben uitgezaagd, wordt er aan weerskanten bijna scherp aangeraspt, daarna geschrabd en geschuurd." De typen „zetbeen" en „krimpbeen" zijn afkomstig uit vraag N 60, 68a en monografisch materiaal. De typen „boventuig", „bovenkap" en „schacht" zijn verplaatst naar het lemma „boventuig".]

zetvoet: het type *zetvoet* in: L 264; *zétvówt*, L 244; *zétföewt*, voet waarop laarzen gezet worden, De Bont; **zetbeen:** het type *zetbeen* in: K 163, L 264; **krimpbeen:** *krimpiejan*, O 153; *krimpbeen*, houten vorm, waarop leerzen en bottinnen gekrompen worden, Corn. Vervl.; *krumpbeen*, krimpbeen, Corn. Vervl. A.; **inpinbeen:** *impintbeen*, een schoenmakerswerk-tuig, Jacob; **opspanbeentje:** het type *opspan-beentje* in: Langstraat; **cambreerleest:** *kam-breerliejəst*, O 153.

ZETLAARS

(N 60, 71)

[Een laars die de bewerking van het spannen op een houten vorm heeft ondergaan. Vgl. de lemmata „zetten", „zetvoet" en „laarzebeen". Het type „opleesten" is verplaatst naar het lemma „opzetten".]

zetlaars: het type *zetlaars* in: L 264; **zetleers:** de volgende opgave is meervoud: *zetlèerze*, K 185, hoge laarzen, zoals waterlaarzen, de naam schijnt hiervandaan te komen, dat de schacht opgezet werd op een houten namaak-been; hierdoor kregen ze een schone stand, zoals een zegsman opmerkte, Liedmeier; **ge-zette laars:** het type *gezette laars* in: K 163; **gezette leers:** *gazéttə lèers*, L 200.

PLOOIEN (ZN)

(N 60, 72)

[De plooiën, die soms in het overleer gemaakt worden.]

1.1.2.2.3.

plooien: *ploeān*, O 153; *ploeā*, I 268; **krimp-plooien:** *krimplōjā*, L 200; **rimpels:** *rimpāls*, O 153; **vouwen:** het type *vouwen* in: K 163.

PLOOIEN (WW)

(N 60, 72)

[Het maken van fijne plooien in het overleer. Zie Knöfel I, p. 191 en 192.]

plisseren: *plīšsээрā*, P 16.

GEREEDSCHAP VOOR HET PLOOIEN

(N 60, 73a; N 60, 73b; N 60, 73c)

[Het op een plankje bevestigde geribbelde koperen plaatje en het daarbij behorende plooi-ijzer of ander gereedschap voor het aanbrengen van plooien als versiering. Knöfel I zegt op pag. 191: „Tusschen tong en kap worden in kap-tonglaarzen dikwijls plooien gemaakt, nu eens in rondem, dan weer in gebroken vorm. Men bedient zich daartoe meestal van aparte plooi-beenen, waar de plooien in uitgewerkt zijn.” De respondent van K 174 geeft aan, dat men ook wel met een bollikker of een ander ijzeren werktuig, dat men verhitte, plooien vervaardigde. Het type „bollikker” is verplaatst naar het lemma „bollikker”. Knöfel I spreekt op p. 249 ook van een „plooi-machine” (zie ook de afb. op p. 249).]

plooi-ijzer: *plōē-aazər*, P 16; **plooi-ijzer:** *plōēprēssər*, I 268; **plooiplankje:** het type *plooiplankje* in: Langstraat; **plisseerplankje:** *plīšsээрplankskā*, P 16.

—2.2. **Onderwerk**

—2.2.0. **Algemeen**

ONDERWERK

(N 60, 74a; OM, A/B)

[Het onderste gedeelte van de schoen. Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst op pag. 4 onder „onderwerk”: „Wordt gezegd van het onderdeel van den schoen: zolen en talon.” En onder „stoffatie”: „Onderleër, furniture (Fr.), duidt al het leder aan van het onderwerk.” Knöfel I zegt op pag. 193: „Onder onderwerk verstaan wij hak, zool, rand, binnen-zool en contrefort (stijf) aan schoenwerk.” En op pag. 13: „Een stevig onderwerk weert niet alleen het binnendringen van vocht en koude in den herfst en ’s winters, maar even goed beschut het ook ’s zomers wel tegen te groote hitte, en men kan er veel langere tochten mee uithouden dan in schoenen met licht onderwerk. Op dit gebied geven de practische En-

gelschen ons een goed voorbeeld. Zij dragen niet alleen bij voorkeur dikke zolen, maar ook de gemakkelijke, breede, lage hakken worden vooral bij hen op hoogen prijs gesteld.” Het type „ondertuig” is afkomstig van vraag N 60, 2a. De typen „zool” en „hiel” zijn verplaatst naar resp. de lemmata „zool” en „hak”. De opgave „op de knie werken, voor schootwerk” is niet opgenomen.]

onderwerk: het type *onderwerk* in: K 143, 163, L 148, 200, 264; *ōndərwèrrək*, P 16; *ōndər-wèèrək*, L 200, 207, 244; *ōndərwaark*, K 174; *onnərwerk*, O 69a; *onderwerk*, K 185, het onderste gedeelte van de schoen, de zool en de hak, tegenover het boventuig, Liedmeier; *ōnderwerk*, zie onderstukken, Corn. Vervl. A.; **ondertuig:** het type *ondertuig* in: L 148; het volgende type is meervoud: **onderstukken:** het type *onderstukken* in: K 143; *onderstukken*, al wat de zool van eenen schoen uitmaakt, zooals de hiel, de tree, enz., Corn. Vervl. A.

ONDERWERKMAKER

(N 60, 74b; OM, A/B)

[Degene, die het onderwerk aan het bovenwerk bevestigt. Het type „oppinner” heeft een iets beperktere betekenis. Zie hiervoor ook de lemmata „overhalen” en „oppinnen”. Het type „schoenmaker”, dat een ruimere betekenis heeft, is verplaatst naar de algemene woordenschat.]

onderwerkmaker: het type *onderwerkmaker* in: Langstraat, L 264; *ōndərwerkmaokər*, K 174; *ōndərwèrrəkmaokər*, P 16; **onderwerker:** het type *onderwerker* in: L 148; **onderwerkzetter:** het type *onderwerkzetter* in: K 163; **zoolzetter:** *zeulzettər*, O 153; **oppinner:** *ōpin-nər*, L 200; *oepinnər*, I 268.

—2.2.1. **Enkele delen van het onderwerk**

—2.2.1.0. **Algemeen**

HIELSTUKJE

(N 60, 169b)

[Het stukje binnenzool dat achter in de schoen gelegd werd, over de spijkers (K 174), of een stukje leer aan de binnenkant van de achterzijde van het overleer aangebracht bij slijtage (L 207). De respondent van I 268 zegt bij „hielstukje”: „Inleg”. Het type „lichter” is verplaatst naar het lemma „lichter”. Liedmeier zegt bij het type „hielstukje”: „De betekenis van dit woord is zwevende. In Oosterwijk kon het net zo goed een stukje inlegzool voor de hiel betekenen, als een binnenstukje in de hiel van het overleer gezet als deze slap

was: naast de contrefort of in de schoenen zonder contrefort. Van Dale omschrijft hielstuk: „Het achterste gedeelte van schoenen en laarzen”, dus wat in deze lijst hielpartij heet, terwijl Kramer „cambrillon” vertaalt met „Hielstuk, stuk leer van den hiel des diers”. Zo ongespecificeerd is de betekenis van dit woord, en zo uiteenlopend de verschillende toepassingen, dat men zou zeggen dat het nog in statu nascendi is. Het is een van de vele combinaties, die eigenlijk geen eigen betekenis hebben, maar welker bedoeling door de context duidelijk wordt”.]

hielstukje: het type *hielstukje* in: K 174; *ielstukska*, I 268; *hielstukske*, zie het citaat in de semantische toelichting, Liedmeier; **hielstuk:** het type *hielstuk* in: L 148; *hiēlstuk*, L 207; **hakstuk:** het type *hakstuk* in: L 148; het volgende type heeft wellicht een afwijkende betekenis: **bon bout (fr.):** het type *bon bout* in: P 16.

–2.2.1.1. Zolen

ZOOL

(N 60, 76; N 60, 233a; OM, A/B)

[Algemene benaming voor alle onderdelen van de schoen, die evenwijdig lopen aan de onderkant van de voet. Van Ginneken zegt bij „zool”: „Het deel van den schoen, dat het onderste van den voet bedekt. De zool van den schoen bestaat uit drij deelen, a) den voorlap, onderzool of halfzool; b) den achterlap of klamp en c) de binnenzool.” Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst onder „zool”: „Semelle (fr.), duidt de buitenzool aan.” De woordtypen „hiel”, „binnenzool”, „tussenzool”, „buitenzool” en „randzool” zijn verplaatst naar resp. de lemmata „hak”, „binnenzool”, „tussenzool”, „buitenzool” en „rand”. Vraag N 60, 233a is gesplitst in twee lemmata. De typen „zoolvlak” en „zwikkant” zijn niet opgenomen.]

zool: het type *zool* in: K 143; *zool*, I 268, K 174, O 69a; *zóól*, K 308a, L 207, 244; *zóól*, L 200; – en hiel *zeul*, O 153; hele – *zool*, I 268; de volgende opgave is meervoud: gestanste – *zóól*, L 244; de volgende opgaven zijn enkelvoud: *zóól*, zool (zoolleer), Goemans; *zòwl*, zool, onderleer van schoeisel, dim. *zòoltje(n)*, De Bont; *zool*, K 185, alle onderdelen van de schoen die parallel lopen aan de zool van de voet, zoals de loopzool, of aan zool en hiel van de voet tesamen, zoals de binnenzool, de tussenzool en ook de inlegzool, Liedmeier; het volgende type is meer een reparatieterm: **lap:** *lap*, P 16; het volgende type is meer algemeen: **onderwerk:** het type *onderwerk* in: K 163.

DUBBELE ZOOL

(N 60, 171b; OM, A/B)

[Met „dubbele zool” kunnen verschillende zaken bedoeld zijn. Aras II beschrijft in hoofdstuk XIII (p. 279-282) het vervaardigen van „schoenen met dubbele zolen”. Op p. 279 zegt hij:

„Schoenen met dubbele zolen kunnen naar drie werkwijzen vervaardigd worden:

1° de tussenzool medenaaien met de buitenzool;

2° de tussenzool kan genaaid en de buitenzool aan het voorwerk genageld of gepend worden;

3° op het gewone schoenwerk een halvezool bovenop nagelen.”

Volgens de respondent van L 244 bevestigt men (ingeval van dubbele zolen) twee zolen met de vleeskanten tegen elkaar; tegen het kraken (anders zei men dat ze niet betaald waren). De respondent van K 174 merkt op:

„Twee buitenzolen kan een dubbele zool zijn; sommige mensen moesten twee buitenzolen hebben”. Verscheidene respondenten merken op, dat met dit begrip bedoeld wordt: een loopzool en een tussenzool. De respondent van L 200 merkt op: „Soms kwam er nog een halve zool extra tussen de loopzool en tussenzool”. De typen „loopzool” en „tussenzool” zijn verplaatst naar de betreffende lemmata.]

dubbele zool: het type *dubbele zool* in: K 143, 174, L 148, 264; **dobbele zool:** *dobbəla zool*, I 268, O 69a; *dəbbəla zóól*, L 207; de volgende opgave is meervoud: *dəbbəl zóól*, P 16; *dəbbəl zóól*, L 200; *dobbəla zeul*, O 153.

INPLAKZOOL

(N 60, 171c; OM, A/B)

[Het zooltje, dat in het betere schoeisel ingeplakt wordt.]

inplakzool: het type *inplakzool* in: L 148; **inplakzooltje:** het type *inplakzooltje* in: K 142, 174, L 148, 264; **inplekzool:** *impləksóól*, P 16; **inplekzooltje:** *impləksóóltjə*, L 207, 244; *impləksóoltjə*, L 200; **ingeplekt zooltje:** *ĩen-gəplekt zóólkən*, O 69a; **inlegzool:** het type *inlegzool* in: K 163; *inlėchzool*, I 268; *inlechzeul*, O 153; **inlegzooltje:** het type *inlegzooltje* in: K 174.

AANSLAG

(N 60, 165)

[Het verlengstuk aan de zool dat onder de hak komt te zitten, en dat voordeligheidshalve door de schoenmaker gebruikt wordt.]

aanslag: het type *aanslag* in: K 163, L 148; *anslăch*, L 200; *ānslăch*, L 207, 244; *ānslăch*, verlengstuk aan de zool, ook lengstuk geheten,

1.1.2.2.3.

dat onder de hak komt te zitten en voordeligheidshalve door de schoenmaker gebruikt wordt, De Bont; *aonslach*, K 185, als men, door een fout in het uitsnijden van de leerstukken, een te korte binnenzool had, hoefde men dat stuk leer niet perse als verloren te beschouwen; met een eigenlijk ongeoorloofd handigheidje werkte men er een ander stuk leer aan; dit stukje heette de „aanslag”, Liedmeier; **verlengsel**: *værléngsæl*, I 268; **lengsel**: *lèngsæl*, P 16; *lengsel*, Corn. Vervl. A.; **lengstuk**: het type *lengstuk* in: L 148, 264; *lengstik*, O 153; *lèngstik*, hetzelfde als *ánslach*, De Bont; het volgende type is merkwaardig: **gallengstuk**: *gælengstuk*, K 174.

KRAAKLEER

(N 60, 249)

[Het stukje leer, dat soms onder de bal van de voet of in het hol of geleng, tussen de binnenzool en de loopzool werd aangebracht om het kraken van het schoeisel op te wekken. De respondent van L 200 merkt i.v.m. het type „kraakleer” op: „De inplek en de houteren cambreur lagen dan los; men wilde dat soms”. De respondent van L 244 zegt dat de klant wel eens zei: „Schoenmaker, doe er voor een dubbeltje kraakleer in”. De respondent merkt verder op: „Dat was een groot gat met houten pen binnen in de schoen; het maakte veel geluid”. Knöfel I zegt op pag. 198: „Om het kraken van schoenwerk te voorkomen, gebruikt men inlegsels van teervilt, vilt, laken, oude elastieken enz., terwijl daarentegen zeer droge lederen stroken, zoo mogelijk met kleine tusschenruimten (luchtkanalen) en dan verscheidene opeen gelegd en flink met pap besmeerd, dienen moeten om het kraken op te wekken of te bevorderen. Nu eens wil de cliëntele dat het kraken wordt verhoed, dan weer dat het met opzet teweeggebracht wordt”.]

kraakleer: *kraaklaer*, L 244; *kraakléér*, L 200.

—2.2.1.2. Hakken

HAK

(N 60, 126a; N 60, 169a; znd B 1, 24; znd 1, 82; znd 48, 28a; znd 48, 28b; OM, A/B)

[De verhoging, al of niet geheel of gedeeltelijk van leer, onder de hiel van de voet. Knöfel I zegt op pag. 10: „Bijna alle schoenwerk wordt tegenwoordig van hakken voorzien, die nu eens hoog, dan weer laag gemaakt worden, maar toch op enkele uitzonderingen na weinig doelmatig, en als zij te hoog zijn voor den goeden gang in de laarzen zelfs hoogst na-

deelig zijn”. Van Ginneken zegt onder „pollevie”: „De hiel eens schoens; hij wordt gemaakt door een aantal opeenliggende achterlappen”. Knöfel I zegt op pag. 13: „Wie beweert, dat hakken aan schoenwerk bepaald noodig zijn om goed te kunnen loopen, maakt aan de natuur het verwijt, dat zij den mensch onvolkomen geschapen heeft”. Dierick vermeldt onder „talon, hak, hiel, talon (Fr.)”: „Hooge talons — hooge hakken. Talon wordt hier gebruikt om dit deel van den schoen aan te duiden; om alle verwarring te vermijden, gebruik ik hiel voor het achterdeel van voet en leest”. Dierick zegt op pag. 7: „De voet plat staande op den grond, valt het zwaarste punt van het lichaam door de middenlijn van het been en maakt met den grond een rechthoek; staat de hiel echter op een verhoog en de teenen op den grond, dan heeft de voet eene verandering ondergaan van stand; de wreef is vooruitgekomen en verhoogd met den hiel; het been is een weinig achteruit geheld en boven den hiel wat ingekrompen; daaruit volgt dat de schoen met een verhoog of talon gemaakt, ook een andere stand moet hebben”. „Schoenfabriek” zegt op pag. 25: „De hak wordt van hout gemaakt en met leer overtrokken, ofwel opgebouwd uit laagjes leer”. Zie voor het type „pollevie” Van Dale onder „pollevij”. De typen „hakkenopbouw” en „hielenopbouw” zijn verplaatst naar het lemma „hakkenopbouw”. Het type „zool” is verplaatst naar het lemma „zool”. Het type „achterlap” is verplaatst naar het lemma „achterlap”. Het type „schoenetrekker” is verplaatst naar de paragraaf over de algemene woordenschat. Het type „hieltje” is afkomstig van vraag N 60, 233c. Bij het type „hakje” bleek uit het vermelden van het lidwoord „het” of anderszins dat hier geen sprake was van meervouden. In verband met de typen „vessem” en „vas/ves” verwijzen wij naar Van Dale bij „vessem” en „verzenen” en Franck/Van Wijk bij „versenen”. Het WNT zegt bij „vas (III)”: „Zie verzene(n)”. De invuller van K 240 zegt i.v.m. de opgave „ves”: „Pollevie wordt wel eens gebruikt maar meestal ves = hiel, bepaaldelijk de pees boven de hiel”.] **hak**: het type *hák* in: K 143, Langstraat, K 163; *hak*, K 196, 226, 307; *hák*, L 200, 207, 244; *ak*, K 189, 189b, 244, 279, P 144, 166; de volgende opgave is meervoud: *akkə*, P 41; de volgende opgave is enkelvoud: *hak*, K 185, de verhoging van leer onder de hiel van de voet; de hak bestaat uit drie lagen, van boven naar beneden: de omloper, de onderstukken en de achterlap, Liedmeier; **hakje**: *akkə*, P 145; *ajkə*, P 145, 154a; *èkkə*, P 144; **hakverhoging**: het type *hakverhoging* in: L 148; **hiel**: *hiel*, I 266, K 191, 196, 231, 258, 268, 296, 339, O 153; *hiël*, K 206,

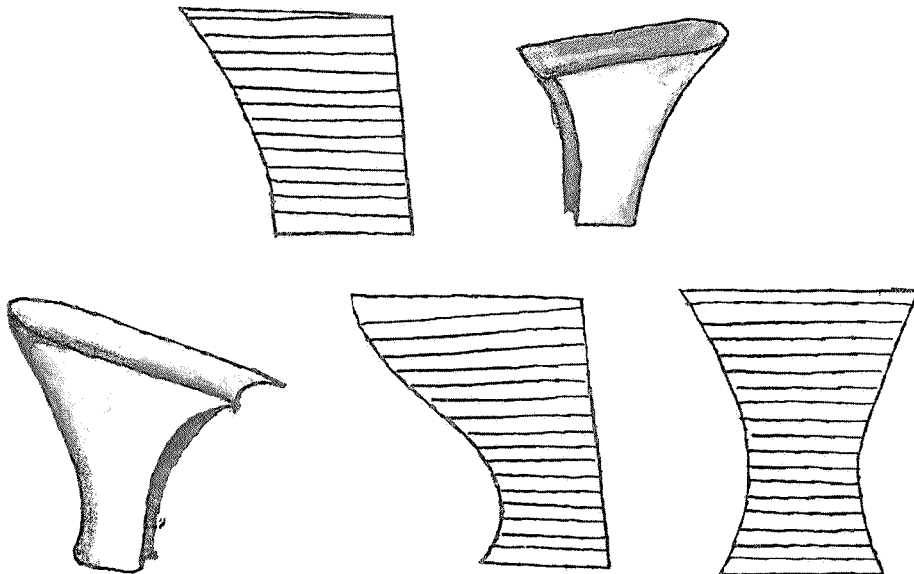
210, 232, 267, 268, 274, 296, 307; *iel*, I 180, 268, 269, K 237, O 153, P 30; *īel*, K 227; *īēl*, K 189b, 212, 237, 247, 251, 254, 286, 287, 320, 322, O 69a, 238, 276; *eel*, K 330, 335; *éél*, O 178, P 60a, 127; *el*, K 291; *hiejl*, K 240, 245; *hiejal*, K 245; **hieltje**: de volgende opgave is meervoud: *īēllakəs*, P 16; **vessem**: *vessəm*, K 276, P 45, 95, 108a; *vəssəm*, K 276, 318, 348, 357, P 27, 29a, 35a, 47, 94; *vəssəm*, K 307, P 14, 85, 105, 107; *vassəm*, P 147; de volgende varianten zijn vermoedelijk toch enkelvouden: *vessəmə*, P 40; *vijssəmə*, P 25; **vas/ves**: *vas*, P 171; *ves*, K 240; **pollevie**: het type *pollevie* in: K 211, 212, 240, 241, 244, 245, 266, 274, 275, 276, 277, 293, 295, 296, 305, 306, 307, 308, 308a, 309, 310, 311, 325, 330, 331, 333, 336, 339, 346, 348, 349, 350, 353, 358, O 69, 288, P 25, 27, 35a, 38, 39, 41a, 47, 88, 89, 92, 93, 98; *pollavie*, I 273, K 210, 235, 237, 248, 268, 272, 273, 292, 300, 303, 305, 307, 312, 315, 331, 339, 343, 353, 354, P 25, 35, 43, 88, 94, 100, 108a, 160; *póllavie*, K 274, 277, 296, 308, 315, 358, P 25; *pòllavie*, K 276, 278, 325, P 94; *pollavīē*, K 312a; *pòllavīē*, P 35; *pollavīē*, K 206, 212a, 333, 352, 358, O 157, 238, P 41, 43, 85, 107a; *póllavīē*, K 237, 296, 305, 349, P 29a; *pòllavīē*, K 244, 332, 333, 358, P 16, 18, 25, 27, 29a, 48, 86; *pollavie*, P 88; *pollaviej*, K 192, 277b, P 45, 94, 150; *pòllaviej*, K 237, 240; *pòllavīej*, P 88; *pollévīej*, P 145; *polvie*, K 294; *poloovie*, K 310a; *plooovie*, P 35; *poolavīē*, P 89; *bollavie*, I 268; *pollavij*, K 330, P 92; *pollavae*, K 330, P 101, 143a; *pollavee*, K 250;

poelavée, P 10; *pollavoej*, P 152; *pollavier*, P 21, 36, 37, 133a; *pollavier* (of: *poolavier?*), P 128; *pòllavier*, P 30; *pòllavīer*, P 37; *pòllavēer*, P 136; de volgende opgaven zijn meervoud: *pollaviean*, O 162; *pollaviejən*, K 230, 237, O 153; *pollaviejə*, K 213, 236, P 41; *pollavīejə(n)*, O 69a; *póllavīē*, K 330; *pollavies*, K 210; *pòllavīēzə*, P 41; *pollavaes*, K 330; *pollavaerə* (?), K 330; *pòllavēerə*, P 66; *pòllaver*, P 136; *pollavijər*, P 137a; de volgende opgave is weer enkelvoud: *pòllavīej*, achtersteunlap van een schoen, pollevij, De Bont; **pollevietje**: de volgende opgaven zijn meervoud: *pollaviekəs*, K 237, 274, 306; **talon** (fr.): *talon*, I 268; *talòn*, P 35a; *talō*, K 330.

FRANSE HAK/ LOUIS-VIJFTIEN-HAK

(N 60, 126b)

[Het lemma is verdeeld in drie delen (I, II en III). Aras spreekt op p. 244, 246, 249, en 259 (zie ook afb. 143 op p. 249 en afb. 147 op p. 259) van „schuine hakken (Franse hakken of talon bot)”. Op p. 245, 246, 249 en 259 (zie ook afb. 144 en 145 op p. 249 en afb. 146 op p. 259) van „uitgehaalde hakken (talon Louis XV)”. Zie de definitie Liedmeier bij het type „franse hak”; Liedmeier spreekt echter van „franse hak”, maar geeft een tekening van een uitgehaalde hak (Louis-vijftien-hak). De respondent van L 200 spreekt van een „Louis-vijftien-hak” en tekent echter een schuine hak.

tekening 62. Franse hak en Louis-vijftien-hak

1.1.2.2.3.

„Schoenfabriek” zegt op p. 6: „Onder Lodewijk XV kregen de hakken den fraaien, gewelfden vorm, die nog immer gedragen wordt en nog altijd „Louis-quinze-hak” heet”. Dierick spreekt op p. 97 van „smalle of uitgehaalde talons”. Het type „halfhoge hiel” is verplaatst naar het lemma „blokhak”. De typen „Louis-vijftien-hak” en „Lodewiek quinze (hiel)” zijn afkomstig van vraag N 60, 126d. In verband met het type „lowieke-hak” moet worden opgemerkt dat de opgave „lowieken-hak” wellicht als „louis-quinze-hak” had moeten worden getypeerd.]

I: bij het volgende type gaat het waarschijnlijk om een schuine hak **franse hak**: het type *franse hak* in: Langstraat, L 148, 264; *frānsən hāk*, L 207, 244; *frānsən ak*, K 174; *franse hak*, K 185, een bijzonder model hak, halfhoog, d.w.z. ongeveer 7 cm, zo breed als een gulden en sierlijk van lijn, Liedmeier; II: bij de volgende typen gaat het waarschijnlijk om uitgehaalde hakken: **louis-vijftien-hak**: *lōwīēvēftiēnhāk*, L 200; **louis-XV-hak**: het type *louis-XV-hak* in: K 174, P 16; van de volgende opgave is de typering onzeker: **lowieke-hak**: *lowiekənhāk*, L 200; **lodewiek-quinze-hak**: *lodewiekijnhāk*, Langstraat; **lodewiek-quinze(-hiel)**: *loodawiekēns(iel)*, I 268; **talon-louis-quinze (fr.)**: het type *talon-louis-quinze* in: O 153; **talon botte (fr.)**: het type *talon botte* in: P 16; *talon bot*, O 153; *talong bot*, O 69a; **botte-hiel**: *botniēl*, O 69a; **uitgeholde (uitgehaalde ?) hak**: *uitgəholdə ak*, K 174; III: bij de volgende typen is niet uit te maken of schuine, uitgehaalde of nog andere hakken bedoeld worden: **vlienderhak**: *vliēndərhāk*, L 200; **hoge hiel**: *ōējgən iēl*, O 69a; *oēəgə (iel)*, O 153.

BLOKHAK

(N 60, 126c)

[De halve Franse hak, met een hoogte van 3 cm, voor damesschoenen. Het type „lage hiel” is verplaatst naar het lemma „lage hak”. Het Franse type „talon botte” is verplaatst naar het lemma „Franse hak/Louis-vijftien-hak”.] **blokhak**: het type *blokhak* in: L 148, 264; *blokak*, K 174; *blōkhāk*, L 200, 244; *blokhak*, K 185, een halve Franse hak, ter hoogte van 3 cm, voor damesschoenen, Liedmeier; **halve hak**: het type *halve hak* in: L 148; **halve franse hak**: *hālvə frānsən hāk*, L 207; **halfhoge hiel**: *alləfoēəgə (iel)*, I 268; *alfōējgən iēl*, O 69a.

LAGE HAK

(N 60, 126d)

[Aras II spreekt op p. 244, 246 en 249 van „lage hakken” of „Engelse hakken”. Dierick spreekt op p. 97 van „Engelsche of platte talons”.

Vraag N 60, 126d is gesplitst in diverse lemmata.]

lage hiel: *liejəgə (iel)*, O 153; *līējgə iēl*, O 69a; de volgende opgave is meervoud: *lieəg ielə*, I 268; **platte hiel**: *plattə (iel)*, I 268; *platt iēl*, O 69a; **engelse (hiel)**: *ēngəlsə (iel)*, I 268; **platte hak**: *plättə hāk*, L 244; **engelse hak**: *ēngəlsə hāk*, L 244.

NAALDHAK

(N 60, 126d)

[De zeer hoge, zeer puntige hak, bij dameschoenen.]

stopnaald: *stopnojə*, O 69a.

STAARTHAK

(N 60, 126d; OM, A/B)

[Een hak van een herenschoen die blijkens een tekening van de respondent van L 200 twee à drie cm hoog is, en die niet de vorm van een hoofdletter D heeft; één van de hoeken loopt n.l. langer uit en is kleiner dan 90°. Zie ook het lemma „blokhak” (i.v.m. het type „staartblokhak”).]

staarthak: het type *staarthak* in: Langstraat; *stārthāk*, L 200; *staertak*, K 174; **staartblokhak**: *staertblokak*, K 174.

OVERIGE HAKKEN

(N 60, 126d)

[In dit lemma zijn allerlei overige hakbenamingen opgenomen waarbij de respondenten geen (of weinig) nadere toelichting gaven. Dierick spreekt op p. 98 van „houten talons”. De respondent van K 174 vermeldde bij het type „steekhak”: „Wordt onder de zool gestoken”.]

tekening 63. Staarthak (onderaanzicht)

leren hiel: *lijrn ĩel*, O 69a; **houten hiel:** *aatn ĩel*, O 69a; **brede hiel:** *brĕjn ĩel*, O 69a; **platte sporthiel:** *plattā sportiēl*, O 153; **fijn hieltje:** *faajn ĩēlkān*, O 69a; **steekhak:** *staekak*, K 174; **[kwĕnhák]:** *kwĕnhák*, L 207.

BOORD

(N 60, 166)

[De rand van de hak, die aan het overleer grenst. Het type „omloper” is verplaatst naar het lemma „omloper”. Aras II spreekt op p. 243 van „achterom”.]

boord: het type *boord* in: K 163, L 148, 264; *bóort*, L 207; *boeat*, O 153; – van de schoen: het type *boord* in: K 174; *boort*, K 185, rand van de hak grenzend aan het overleer. „Waar het achteromijzerke over ging”, zei een van de informanten; of deze specialisering van de betekenis van dit woord exclusief Oisterwijks is, weet ik niet; zie het achterom, Liedmeier; **achterom:** het type *achterom* in: K 174; *achtarōēm*, P 16; *aachterum*, L 244; *achterum*, K 185, om de „kant” te polijsten en te versieren, werkte men, voorom en achterom, de kant van de schoen langs met de daartoe dienende instrumenten; dit „voorom en achterom” werd gesubstantiveerd tot „het achterom”, dat hetzelfde betekent als de „boord”, Liedmeier; **achterrand:** het type *achterrand* in: L 148; **rand:** *rant*, O 69a.

HAKTIP/RUBBERTIP

(N 60, 170a; N 60, 170b)

[Het achterste gedeelte van de hak, waar soms ijzertjes opgezet werden. Het type „hakstukje” is verplaatst naar het lemma „hielstukje”. Het type „ijzertjes” is verplaatst naar het lemma „hakijzertjes”. De respondent van L 200 zegt dat de „tiphak” van rubber is. Aras II zegt op p. 297 dat er drie soorten van „rubberhakherstellingen” voorkomen 1) hakvormig rubber, 2) tips, 3) crêpe hakken. Op p. 297 en 298 zegt hij i.v.m. „tips”: „Nadat de versleten achterlap en de tips zijn verwijderd, maken we het hakvlak ruw, waarbij we er speciaal zorg voor dragen een gelijk vlak te verkrijgen. De tips kunnen er te voren opgeplakt worden, ofwel zetten we ze, van begin af, met twee nagels op de lip vast; de hoeken ervan mogen weggeknipt worden. Nadat de tips zijn vastgezet, plaatsen we een onderstuk, van gelijke dikte als de lip, dat deze laatste goed moet aansluiten. Dan werken we den achterlap stevig tegen den schuinen kant der tips, zodanig zelfs, dat zij door den bovenkant van den achterlap (nerf) een weinig achterwaarts worden gedrukt; de aansluiting is dan beter. Is de achterlap niet dik genoeg om met de tips vlak

bewerkt te worden, dan moeten we eerst een onderstuk plaatsen. Hierna wordt de achterlap naar model gesneden en geklonken. Ook hierbij is de afwerking op de hakken-schuurmachine gewenst.”]

tip: het type *tip* in: L 264; *tip*, K 185, het achterste einde van de hak, waar men wel ijzertjes zette, die ook tip genoemd werden, Liedmeier; **tiphak:** *tiphák*, L 200; *tipak*, O 153; **rubbertip:** de volgende opgaven zijn meervoud: het type *rubbertips* in: L 148; *rubbertips*, L 207.

HAKIJZERTJES

(N 60, 170b)

[De ijzertjes, die op de haktippen werden aangebracht. Vraag N 60, 170b is gesplitst in twee lemmata.]

hakijzertjes: *hákéjzarkas*, L 207; **achterijzertjes:** *achtarōjzarkas*, O 153; **stootijzers:** het type *stootijzers* in: K 163; **stootijzertjes:** *stootéjzarkas*, L 244; **ijzertjes:** het type *ijzertjes* in: L 148; *aajzarkas*, O 69a; *aaazarkas*, P 16; het volgende type komt ook voor in het lemma „haktip/rubbertip”: **tips:** de volgende opgaven zijn enkelvoud: het type *tip* in: L 148, 264; *tip*, K 185, het achterste einde van de hak, waar men wel ijzertjes zette, die ook tip genoemd werden, Liedmeier; **stootplaten:** de volgende opgave is enkelvoud: *stootplaat*, L 200.

–.2.2.2. Schootwerk

–.2.2.2.0. Algemeen

SCHOOTWERKER

(N 60, 175)

[De schoenmaker die zittend zijn werkstuk vervaardigt. „Directie” vergelijkt op pag. 304 het schootwerk met het blokwerk: „Het blokwerk heeft, hygiënisch beschouwd, voor, dat de arbeider den schoen nooit tegen zijn borst behoeft te drukken, zooals bij het schootwerk, en ook niet voortdurend in gebogen houding moet werken. Nadeelen zijn evenwel, dat bij den arbeid voortdurend gestaan en vooral, dat er meestal met haast gewerkt wordt. Zijn de meeste schootwerkers al tevreden, als zij een paar per dag maken, bij blokwerk, waarvan een handig werkman 6 tot 10 paar per dag kan maken naar gelang van het soort van werk, bestaat steeds de mogelijkheid door wat vlugger te werken er nog een paar per dag meer te maken.” Het type „thuiswerker” is verplaatst naar het lemma „thuiswerker”. Het type „schoenmaker” is verplaatst naar de afdeling over de algemene woordenschat.]

1.1.2.2.3.

schootwerker: het type *schootwerker* in: L 148, 264; *schóótwerkar*, L 244; *skóótwerkar*, L 207; *schoeatwerkar*, I 268; *schôêtwerrekár*, P 16; *skeoatwerkar*, O 153; het volgende type is meer algemeen: **handwerker:** *hantwerkar*, L 200.

OP DE KNIE WERKEN

(N 60, 96b)

op de knie werken: *ób ða knéej wérka*, L 244; bij de volgende opgave werd geen werkwoord vermeld: het type *op de knie* in: L 148.

—2.2.2.1. Op de leest brengen van de binnenzool

BINNENZOOI

(N 60, 77; N 60, 233f; OM, A/B)

[Het stuk leer, ter lengte van de hele voet, en in de vorm daarvan, waaroverheen het overleer wordt omgeslagen en waaronder de tussenzool, de loopzool en de hak bevestigd worden. Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst op pag. 4 onder „Binnenzool”: „Première semelle (Fr.), zool die op den leest gelegd wordt om er het overleder aan te naaien. Onderscheid van binnenzool-inplakzool.” Zie in verband met deze laatste opmerking het lemma „inplakzool”. Dierick zegt op pag. 87: „Als de stoffatie alzo voldoende geweest is begint men met de binnenzolen goed uit te rekken en zacht te kloppen; dan legt men ze op den leest met drie nagels vast, drukt ze met de hand erop dat ze rondom sluite en laat ze droogen.”]

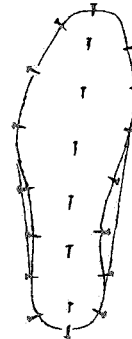
binnenzool: het type *binnenzool* in: K 142, 143, 163, L 148, 264; *binnəzool*, I 268, K 174; *bïënnəzool*, O 69a; *binnəzóól*, L 207, 244; *binnəzóól*, L 200; *bïënnəzóól*, P 16; *binnəzeul*, O 153; *binnenzool*, zool die van binnen in den schoen steekt, Corn. Vervl. A.; *binnəzówl*, dunnen zool die onmiddellijk op de leest komt, De Bont; *binnezool*, K 185, een stuk leer ter lengte van de hele voet en in de vorm daarvan, waaroverheen het overleer wordt omgeslagen bij het overhalen en waaronder de tussenzool, de loopzool en de hak bevestigd worden, Liedmeier; de volgende typen hebben een meer specifieke betekenis: **hele binnenzool:** het type *hele binnenzool* in: L 148; **halve binnenzool:** het type *halve binnenzool* in: L 148; *alləvə binnəzool*, I 268; het volgende type heeft misschien een wat andere betekenis: **inschieter:** het type *inschieter* in: L 148.

OPZETTEN

(N 60, 78)

[Het vastspijkeren van de binnenzool op de leest en het op de leest schuiven van het overleer. Aras II spreekt op p. 201 en 202 i.v.m. het „opbrengen van de binnenzool op de leest” eerst over het reinigen van de binnenzool aan de nerfkant en daarna aan de vleeskant en daarna over het „uitspannen van de binnenzool”. Op p. 202 zegt hij: „We leggen de binnenzool op de leest, zetten ze met nagel vast op den bal, nemen dan den spanriem en leggen hem in het holvoetse deel, terwijl we de leest met den top op de linker knie houden. We drukken nu den spanriem en rekken de binnenzool uit met een oppintang, in lengte en breedte, terwijl we ze van voren en van achteren vastzetten met een speldnagel. Ook slaan we nog een nagel bij in het holvoetse deel. We rekken de binnenzool uit langs weerkanten van den bal en in het holvoetse deel, terwijl ze aan den kant wordt vastgezet met fijne speldnagels, die we buitenwaarts omslaan. Hierna wrijven we met den achterkant van den likstok over de zool, tot ze aan den kant van de leest sluit; eindelijk laten we ze drogen. (Zie afb. 95.)” Dierick vermeldt in de vakwoordenlijst op pag. 4 onder „oppinnen”: „Opleesten, monter (Fr.), het overlēer op den leest trekken.” Het type „vastnagelen” heeft een iets beperktere betekenis en duidt alleen het voorlopig vastspijkeren van de binnenzool aan. De woordtypen „overhalen”, „oppinnen” en „zwicken” hebben meestal een andere betekenis. Hiervoor verwijzen wij naar de lemmata „overhalen” en „oppinnen”.]

opzetten: *opzettə*, L 264; *ópséttə*, L 207, 244; *oepzéttə*, I 268; *ðəpséttə*, P 16; *opzette*, K 185, b.v. een schoen opzetten: een binnenzool be-

tekening 64. Uitspannen van de binnenzool op de leest

vestigen en het overleer op de leest schuiven; op de duur kwam dit woord ook alleen voor: „Ik ga opzetten”, Liedmeier; **zetten**: *zetta*, K 174; op de leest —: het type *zetten* in: L 148; de tige op de leest — *zetn*, O 69a; **opleesten**: hij is — *ópchalist*, L 207; de volgende typen geven wellicht aspecten aan van het „opzetten”: **vastnagelen**: de binnenzool— *vastnougaln*, O 69a; de volgende typen komen ook elders voor: **overhalen**: het type *overhalen* in: L 148; **oppinnen**: *ópinnə*, L 200, 207; *opinnən*, O 153; **zwicken**: het type *zwicken* in: K 163; het bovenleer op de leest —: het type *zwicken* in: L 148.

EFFENEN

(N 60, 79; OM, A/B)

[Het bijsnijden van de binnenzool naar het model van de leest. De respondent van Langstraat merkt i.v.m. het type „effenen” op: „Na zondroog te zijn, werden de binnenzolen van de leest verwijderd en begon men aan het zoolmodel de binnenzool te effenen met de nu nog bekende schoenmakersmessen, welke toen echter door de dorpsmid gemaakt werden.” De woordtypen „effenen”, „snijden”, „opsnijden”, „afsnijden”, „bijsnijden”, „gelijksnijden”, „rangeren” en „reezetten” komen voor in diverse lemmata. „Directie” zegt op p. 300: „Uit het daarvoor bestemde stuk leer wordt eerst een binnenzool gesneden, op de leest vastgespijkerd met kleine spijkers en daarna naar het model van de leest bijgesneden.” Knöfel I zegt op p. 193: „Bij onderwerken zetten is rangeeren nummer een aan de beurt, en wordt daaronder verstaan het weekmaken, kloppen en vormen van de benodigde deelen. Bij binnenzolen, contreforts enz. geschiedt het laatste met behulp van patronen en wel snijdt de bestelschoenmaker de binnenzolen volgens het bij het leestenklaarmaken of van den voetomtrek genomen binnenzoolpatroon.” Aras II zegt i.v.m. het „gereedmaken van de binnenzool” over het „vormen” op p. 206: „Is de binnenzool voldoende opgedroogd, dan trekken we er de speldnagels uit aan den kant en we gaan er met den likstok over; dat maakt haar geheel effen. Daarna wordt ze gevormd: Aan het voor- en achterwerk wordt de binnenzool gelijk gesneden met den kant van de leest. De binnenkant van het holvoetse deel moet uitgehold worden volgens het soort van werk, de mode en de vereisten. Meestal wordt deze breedte aangegeven door de uiteinden van bal en hak. Den buitenkant maken we bijna recht; deze kant is meestal geheel door de vorming van de leest aangeduid. Is de binnenzool zuiver afgerond, dan verwijderen we met de punt van het mes den

boord (braam), die door het afronden aan den nerf is ontstaan.” Op p. 203 en 205 spreekt hij i.v.m. het „gereedmaken van de conterforten” en „de stijve toppen (stijve neuzen)” over „vereffenen”.]

effenen: het type *effenen* in: K 143, L 148; **snijden**: *snée(j)*, P 16; **opsnijden**: *ópsnééjə*, L 244; *ópsnééjə(n)*, ene zou opsnije d.i. met een schoenmes het model aan een zool brengen, De Bont; **afsnijden**: *afснаа*, I 268; **bijsnijden**: het type *bijsnijden* in: L 264; *bésnééjə*, L 200; *bajsnééjə*, L 207; **gelijksnijden**: *gəlaajksnaajn*, O 69a; **op maat snijden**: *op muit snojən*, O 153; **pasmaken**: binnenzool —: het type *pasmaken* in: L 148; **reezetten**: *raezettən*, K 163; het volgende type kan een wat ruimere betekenis hebben: **rangeren**: het type *rangeren* in: K 174.

—2.2.2.2. Contrefort en binnenneus

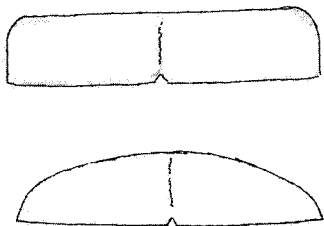
CONTREFORT

(N 60, 80; OM, A/B)

[Het stijve stuk leer, dat tot meerdere stevigheid in de schacht wordt vastgekleefd, aan de hielkant, tussen leer en voering. Van Ginneken zegt bij „konterfoor”: „In West-Vlaanderen konterfoord: het belegstuk van den hiel des schoens om dezes sterkte te verzekeren. De klemtoon valt op foor, foord met scherp lange oo.” Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst op pag. 4 onder „contrefort”: „Stijf achterleder”. Knöfel I zegt op pag. 194: „De contreforts (stijven) snijdt men steeds zoo dat zij den hiel omsluiten en mogen zij niet hooger of lager zijn, dan hun bestemming vordert. Te hooge contreforts schuren tegen den buitenenkel, te lage geven geen vastigheid, geen stand. Ook moeten zij van geschikte lengte zijn, n.l. dat zij behoorlijk tot vóór de hak in het hol reiken. Boven schalmt men de contreforts goed af, wat naar onderen toe minder het geval mag zijn. Ook zorg men dat de contreforts boven het nodige slot hebben, zoodat zij goed tegen de leest aanliggen.” „Directie” zegt op pag. 300: „In de schacht wordt aan den hielkant de contrefort, tot meerdere stevigheid, tusschen leer en voering vastgekleefd.” „Directie” zegt op pag. 306: „In schoenfabrieken worden de contreforts door de machine geschift; het afgesneden randje wordt later nog voor de hak gebruikt.” Aras II spreekt op p. 202, 203, 204 en 212 (zie ook afb. 96 en 97 op p. 202 en 203) over het gereedmaken en plaatsen van de „conterforten”.]

contrefort: het type *contrefort* in: K 142, 143, Langstraat, L 148, 264; *kontrafaor*, I 268; *kóntrafaor*, L 244; **konterfoor**: *kóntrafaor*, P 16; *kóntrafoējr*, O 69a; *kontrafoear*, O 153;

1.1.2.2.3.

tekening 65. Contreforts voor bottines met doorlopende krans (boven) en voor lage schoenen of bottines zonder krans (onder)

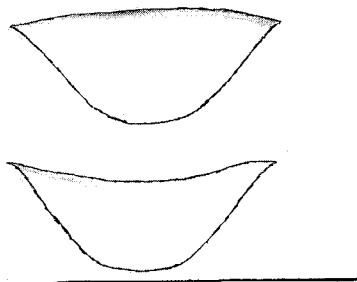
kontafoor, K 163; *kóntafóór*, L 200; *kóntafoor*, L 207; *konterfoor*, scherpe o, belegstuk van den hiel, Corn. Vervl.; *kontarféur*, belegstuk van den hiel des schoens om dezès sterkte te verzekeren, De Bont; *konterfêèr*, Langstraat, stuk stijf of hard leder, aangebracht in de schacht van een laars, tegen de hiel aan, diene om aan de laars boven de hak zijne stevigheid te geven, hs 1756; *konterfoor*, een stijf stuk leer ter versteviging van de hiel aangebracht; van het oude Nederlandse woord „hielbelegstuk”, dat Kramer geeft, heb ik geen spoor gevonden; zie Kramer i.v. contrefort; het was nogal een werk om een contrefort passend te schiften en te kloppen; een schilderachtige uitdrukking in geval de contrefort niet voegde, was: „Er zit muziek in”, Liedmeier; **hielstuk**: *hielstuk*, K 185, zie hielstukje, Liedmeier; **hielstukje**: *hielstukske*, K 185, de betekenis van dit woord is zwevende; in Oisterwijk kon het net zo goed een stukje inlegzool voor de hiel betekenen, als een binnenstukje in de hiel van het overleer gezet als deze te slap was: naast de contrefort of in schoenen zonder contrefort; Van Dale omschrijft hielstuk: „het achterste gedeelte van schoenen en laarzen”, dus wat in deze lijst hielpartij heet, terwijl Kramer „cambrillon” vertaalt met „hielstuk, stuk leer van den hiel des diers”. (...) het is een van de vele combinaties, die eigenlijk geen eigen betekenis hebben, maar welker bedoeling door de context duidelijk wordt, Liedmeier; **hielstijf**: het type *hielstijf* in: K 143; *hielstijf*, K 174; *hielstef*, K 185, hielstijf, contrefort, Liedmeier; **bezetsel**: *bazétsal*, zie konterfoor, De Bont.

BINNENNEUS

(N 60, 81a)

[Het stijve stuk leer, in de vorm van een schoenneus, dat ter versterking in de neus aangebracht wordt. Het Franse „bout” betekent: eind, uiteinde of punt. Dierick vermeldt

in de vakwoordenlijst op p. 5 onder „top”: „Neus, bout (Fr.), bout verni (Fr.), verlakte top. Harde top, stijve top, bout dur (Fr.)” Vgl ook het lemma „bovenneus”. Dierick zegt op pag. 88: „De stijve toppen of topbrokken worden aan den vleeschkant zuiver gemaakt en al boven den nerfkant langzaam afgeschalmd. (...) Het is volstrekt noodig dat de stijve toppen juist den vorm van den leest nemen; daarom, wanneer ze opgepind zijn, worden ze al boven platgeklopt en effen geraspt, tot ze geheel den vorm van den top getrouw weergeven.” De respondent van L 207 merkt i.v.m. het type „binnenneus” op: „Vroeger een binnenneus; tegenwoordig vervangen door neuzelinnen.” Het type „neuzelinnen” is niet opgenomen. De typen „neus” en „tip” komen voor in diverse lemmata. Op p. 205 (zie afb. 99 en 100) spreekt Aras II van „stijve toppen (stijve neuzen)”.]

tekening 66. Binnenneuzen

binnenneus: het type *binnenneus* in: L 148; *binnanéus*, L 207; *binneneus*, K 185, een stijf stuk leer in de vorm van een schoenneus, aangebracht in de neus van een schoen ter versterking, Liedmeier; **onderneus**: het type *onderneus* in: L 148; *onderneus*, K 185, zie binnenneus, Liedmeier; **neus**: het type *neus* in: K 163; *néus*, L 200; **stijve neus**: het type *stijve neus* in: K 174, L 264; *stéjv néus*, L 244; *stèève neus*, K 185, zie binnenneus, Liedmeier; **stijve teen**: *stèèvan tièn*, P 16; **stijve tip**: *stojvə tip*, O 153; *tip*: *tip*, I 268; **stijfsel**: *staajfsəl*, O 69a; **bout (fr.)**: de volgende opgave is meervoud: *bōēs*, O 69a.

—2.2.2.3. Het oppinnen en de voorbereidingen daartoe

DICHTBINDEN

(N 60, 82)

[Het met touw dichtbinden van de veteropening, voordat men begint met overhalen.] **toebinden**: *toebinnə*, I 268; **inbinden**: het type *inbinden* in: L 264; *iēnbiēnna*, P 16; *inbinde*, K

185, voor men ging overhalen bond men de veteropening met touw dicht; inrijgen heette dat, of inbinden, Liedmeier; **binden**: *bīēn'n*, O 69a; **dichtrijgen**: het type *dichtrijgen* in: K 163; *dichtrijgə*, K 174; *deechtrėjgə*, L 244; **inrijgen**: het type *inrijgen* in: L 148; *inrėjgə*, L 200, 207; *inrojgən*, O 153; *inrege*, K 185, zie inbinden, Liedmeier; **toedoen**: *tuuduun*, O 153.

OVERHALEN

(N 60, 83a)

[Het overleer op de leest om de rand van de binnenzool slaan en met een tang glad trekken. Zie de lemmata „rektang” en „zwicktang”. Knöfel I zegt op pag. 195: „Voor goed passen van de laars is buiten een goede leest en een dito bovenwerk vooral goed oppinnen noodzakelijk, een onderdeel van het schoenmaken dat op den onderwerkmaker neerkomt en waarbij deze het werk van zijn baas of goed voltooit of verprutsen kan. De patroon moet daarom een waakzaam oog op het oppinnen houden. Wanneer de binnenzool op de leest is gebracht, strijkt men haar aan de kanten goed aan, steekt of prikt ook bij randwerk de verschillende steken voor, daar men thans beter bepalen kan welke ligging zij innemen en hoe lang zij wezen moeten, terwijl bovendien het binnennaaien dan naderhand vlugger gaat. Als hoofdregel geldt bij alle leder, dat het bij het oppinnen grondig in de lengte en breedte wordt uitgerekt. Geschiedde dit niet, zoo zou de laars zich onvermijdelijk op plooiën werpen, uit den vorm gaan, in één woord slecht afdragen.” „Directie” zegt op pag. 303: „Zowel bij schootwerk als bij blokwerk wordt de schacht over de leest gehaald. Daarna wordt ‘gezwikt’, dat is: met een zwiktang het leer overal goed aangehaald en met een teks vastgeslagen.” De typen „oppinnen” en „zwicken” hebben normaal een andere betekenis. Voor deze typen kan verwezen worden naar het lemma „oppinnen”. Aras II zegt i.v.m. het „eigenlijke oppinnen” op p. 213 over het „overhalen van den schoen”: „We leggen den schoen van voren goed recht en trekken hem met de oppintang goed voorwaarts, tot hij de nodige spanning heeft bekomen; vervolgens zetten we hem van voren vast met een speldnagel. Alle schoenen mogen niet evenveel voorwaarts getrokken worden. Lichte dameschoenen mogen niet zoveel voorwaarts getrokken worden als zware werkschoenen, omdat het licht leder veel gemakkelijker rekt en voorwaarts komt. Lage schoenen moeten straffer voorwaarts getrokken worden dan bottines, om het achterwerk rond den enkel te doen sluiten.”]

overhalen: het type *overhalen* in: L 264; *oo-*

vəraalə, I 268; *oovərhaolə*, K 174; *óónvəraolə*, P 16; *ovvərhaolə*, L 244; *euvaruilən*, O 153; *overhalen*, van voren oppinnen; men haalt den schoen over, als men het voorste deel er van aan de leest nagelt, Corn. Vervl. A.; *overhaole*, K 185, het overleer, op de leest opgezet, sloeg men, vooraan bij de neus beginnend, om de rand van de binnenzool en trok het dan met de rektang over de leest glad; op die manier werkte men langs hak en zool, boord en kant af; het overleer werd voorlopig met speldnagels onder aan de binnenzool vastgezet, tot binnenzool, overleer en rand aaneengenaaid werden, Liedmeier; de volgende typen komen ook elders voor en belichten misschien een aspect van het overhalen: **overtrekken**: *ovvətrékkə*, L 207; *overtrekken*, zie overhalen, Corn. Vervl. A.; **oppinnen**: *opinnən*, O 153; *ópinnə*, L 200; *oepinnə*, I 268; *opiēn'n*, O 69a; **zwicken**: het type *zwicken* in: K 163, L 148; *zwickə*, K 174; *zwickə*, K 185, het nieuwe woord voor wat eerst overhalen heette, Liedmeier.

INSLAG

(N 60, 86)

[Het stuk overleer, dat men bij het overhalen over de rand van de binnenzool trekt om dit tussen binnenzool en tussenzool te kunnen vastnaaien.]

inslag: het type *inslag* in: K 163, 174, L 148, 264; *inslách*, L 207; *inslach*, K 185, bij het overhalen trok men het overleer over de rand van de binnenzool om dit tussen binnenzool en tussenzool vast te naaien; het stuk overleer dat over de rand van de binnenzool heen stak heette de inslag, Liedmeier; **zwickinslag**: het type *zwickinslag* in: L 148; **oppin**: *opin*, O 153; *oepin*, I 268; *öepiēn*, P 16; **belegstuk**: *bələch-stuk*, L 200.

FOUTEN BIJ SLECHT OVERHALEN

(N 60, 87)

[Fouten, die ontstaan, doordat men bij het overhalen het leer niet goed aantrekt. Zie de semantische toelichting bij het lemma „overhalen”. I.v.m. het type „gapen” kan verwezen worden naar het lemma „slobben”. Aras II zegt op p. 210 en 211 i.v.m. „bijzondere fouten en hun gevolgen” (bij oppinnen of zwicken): „Bij het oppinnen kunnen verschillende fouten begaan worden. Een schoen, die goed gesneden en op een goed gevormde leest is gemaakt, maar slecht is opgepind, zal aan den voet niet passen. We zullen hier de voornaamste fouten aanhalen en de gevolgen er van nagaan. 1° Een bottine, te weinig voorwaarts getrokken, kan aan den voet niet goed

1.1.2.2.3.

passen en zal plooiën maken. Het voorblad is dan niet genoeg gespannen, en wanneer de leest is uitgetrokken, valt het dadelijk op: de schoen heeft geen goeden stand en het voorblad valt nu reeds in. (Zie afb. 107.) Tevens zal men bij lage schoenen geen goede spanning onder den enkel bereiken. 2° Bij een bottine die te sterk is overgehaald, helt het been te veel naar voren, de ingang is te wijd en ingezakt boven het conterfort. (Zie afb. 108.) Bij lage schoenen bestaat er gevaar, dat de achternaad of de naad der bies te sterk gespannen wordt en zelfs zou afbersten of scheuren. 3° Bij een bottine die te veel is afgetrokken van achteren, helt het been te veel naar achteren en verkrijgen we geen goeden stand; de bottine zal bij het lopen plooiën, en spannen aan ingang en wreef. Een lage schoen die te ver is doorgetrokken, d.w.z. een schoen die te laag is van achteren, is zeer ongemakkelijk, daar de voethiel in den schoen niet aangesloten blijft, maar er in op en neer glijdt. Hierdoor kan er aan den schoen geen slot bereikt worden, wat tevens zeer slecht is voor de kousen. (Zie afb. 109.) 4° Een bottine, te weinig afgetrokken van achteren, vertoont bijna dezelfde nadelen als een schoen, die te veel voorwaarts is getrokken; het been (of bovenkwartier) helt nl. te veel naar voren, de ingang is te ruim en het bovenkwartier valt in boven het conterfort. Lage schoenen die te weinig doorgetrokken zijn, dus te hoog staan van achteren, prengen en snijden op de Achillespees. Meestal zijn zulke schoenen ook te hoog opzij, waardoor ze, tijdens het lopen, telkens pijnlijk onder de enkels aandrukken. (Zie afb. 110.) 5° Een scheef opgepinde schoen, nl. van achter- of voornaad, of aan de top en voorblad, geeft mismakkt werk. 6° Een schoen, opzij niet goed opgepinde, zal plooiën maken langs de zool, nl. achter den binnenbal.”]

plooi: het type *plooi* in: L 264; *plōēj*, O 69a; *ploea*, I 268; *plōē*, P 16; de volgende vier varianten zijn meervoud: *ploojā*, K 174; *plojā*, L 207; *plōjā*, L 200, 244; *ploean*, O 153; *plooj*, K 185, als men bij het overhalen het overleer niet goed aantrok, ontstond er een plooi, een fout dus; „plooiën kenden wij niet”, verklaarde een van mijn bronnen, Liedmeier; **ruimte:** het type *ruimte* in: K 174; de volgende typen zijn werkwoorden: **plooiën:** sterker — het type *plooiën* in: L 148; **scheeftrekken:** het type *scheeftrekken* in: L 264; **gapan:** *gaopā*, K 163.

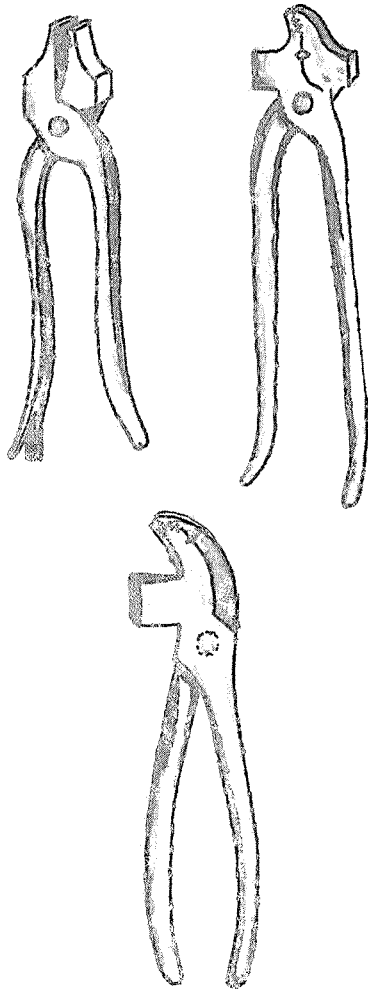
REKTANG

(N 60, 83b; N 60, 96a; OM, A/B)

[De tang, waarmee men overhaalt. Deze tang wordt ook gebruikt om het leer, meteen na het weken, flink uit te rekken, om er de meeste rek

uit te halen. Dierick zegt op pag. 84: „De trektang gebruikt men om de schoenen op te leesten; de hoeken der tang mogen niet te scherp zijn, maar ietwat afgerond, zooniet is men in gevaar het licht overleder dat men soms hard spannen moet stuk te trekken. Bij het oppinnen der toppen, bijzonder van leesten met smalle toppen, zijn er veel plooiën uit te pinnen en dat gaat moeilijk met de gewone trektang, wanneer den top reeds met verscheidene pinnen vastgelegd is; dan bedient men zich van eene smalle tang van een ctm. breed, waarmede men de plooiën tusschen de pinnen beter kan vastnemen en uittrekken.” „Directie” zegt op pag. 300: „De neus wordt met een spelnagel voor aan de leest bevestigd, de schacht wordt met de zwiktang of met de hoos (een hard stuk leer) over de leest heen-gehaald en nu met draadnagels of steekpinnen vastgezet. Dit oppinnen brengt de meeste moeilijkheden mee, want behalve dat het een tamelijk zwaar werk is om met de tang het leer overal glad over de leest gespannen te krijgen, is deze bewerking beslissend voor het model der schoen. Deze arbeid vereischt dan ook veel oefening en geduld.” De woordtypen „rektang”, „oppintang” en „zwiktang” komen ook voor in het lemma „zwiktang”.

In vraag N 60, 83b en N 60, 96a werd geïnfomeerd naar de tang met vrij rechte bek zonder voet, terwijl in vraag N 60, 83c werd gevraagd naar een tang met duidelijk gekromde bek en met voet (zie lemma „zwiktang”). Hensen geeft echter op blz. 36 twee afbeeldingen; één tang met heel lichtgebogen bek en een voet (afb. 11) die hij „rektang” noemt en één met duidelijk gekromde bek en nog meer geprononceerde voet die hij „zwiktang” noemt. Hensen zegt op p. 35 en 37: „Het ‘oppennen’ van schoenen gebeurde met een zwiktang (foto 10) en in sommige gevallen met een rektang (foto 11). Beide tangen worden gebruikt met verschillende bekbreedten, dit naargelang het werk dat gemaakt moet worden. De zwiktang en de rektang worden gebruikt om het bovenleer aan te trekken (zwikken), om te leggen op de binnenzool en het inslaan van de tacks. De voet van beide tangen dient als hefboom en als hamer. Met een zwiktang worden tacks uit de mond van de schoenmaker gehaald en vervolgens in de schoen geslagen.” Aras II geeft bij afb. 60 (p. 188) de tekening van een tang met rechte bek zonder voet (ongeveer dezelfde tekening als wij geven bij afb. N 60, 83b); hij noemt dit de „rechte oppintang”; afb. 61 (p. 188) laat een tang zien met heel licht gebogen bek en een voet (dezelfde ongeveer als Hensen, foto 11) die de „gebogen oppintang (bektang)” genoemd wordt. Aras zegt op p. 188 en 189:

tekening 67. Rektang, zwiktang

„Afb. 60 toont de oppintang (zwiktang), zoals zij bij het merendeel der schoenmakers in gebruik is, terwijl afb. 61 een betere, maar tot nog toe minder gekende oppintang voorstelt. De eerste heeft het nadeel, dat zij geen steun genoeg geeft om het bovenleder sterk op te pinnen, ook is het hamertje van de tweede beter gevormd, zodat haar slag beter is dan die der eerste. Bij afb. 61 staan de lippen een weinig rond; terwijl die van afb. 60 plat en recht zijn, waardoor het gevaar, het bovenleder te scheuren groter wordt.” In het lemma „zwiktang” wordt dus de tang met zeer duidelijk gebogen bek en met voet benoemd.]
 rektang: het type *rektang* in: K 143, 163, 174, L 148, 264; *rektang*, O 153; *réktang*, I 268, L 200;

réktang, L 207; de volgende opgave is meervoud: *réktangə*, L 207; de volgende opgave is enkelvoud: *rektang*, K 185, dit was de meest gebruikte tang bij het handwerk; op de eerste plaats, volgens de naam, diende hij om het leer, meteen na het soppen flink uit te trekken; om er de meeste rek uit te halen. Ook werd ermee overgehaald, Liedmeier; **optrektang**: *optrektang*, O 69a; **oppintang**: *oppintang*, O 153; *oepintang*, I 268; *opiëntang*, O 69a; *oppintang*, platte tang dienende om op te pinnen, over te halen of over te trekken, Corn. Vervl. A.; **zwiktang**: het type *zwiktang* in: K 163, L 148; *zwiktang*, L 200; *zwiktaang*, L 207; **dubbeltang**: het type *dubbeltang* in: L 264; *dubbeltaang*, L 244; **dobbeltang**: *dobbeltang*, L 200; *döbbältang*, dobbeltang (voornamelijk bij schoenmakers in gebruik); ze dient hoofdzakelijk om het overleer over de onderzijde van de leest te halen, De Bont; **leertang**: het type *leertang* in: Langstraat; **platte tang**: *platte tang*, tang om de schachten om te trekken, Corn. Vervl. A.

ZWIKTANG

(N 60, 83c; OM, A/B)

[De tang, waarmee men in het hol overhaalt. Knöfel I zegt op pag. 240: „Voor onderwerkmakers is Schreiber's gepatenteerde zwiktang aan te bevelen. Deze onderscheidt zich van andere gelijksoortige werktuigen, doordat zij het overleder vlak aan de leest haalt, zoodat het niet beschadigd wordt. De weerspanningste gezette randslederen laarzen laten zich met behulp van deze tang met gemak oppinnen.” „Directie” zegt op pag. 304: „In plaats van de rektang wordt veelal gebruikt de voor het opzwikken van doorgenaaid werk noodige zwiktang, die het voordeel heeft, dat hij ook als hamer te gebruiken en ongeveer even duur is.” De typen „zwiktang”, „oppintang” en „rektang” komen ook voor in het lemma „rektang”. Het type „snoekebek” komt ook voor in het lemma „bek”.

Zie de opmerkingen en de citaten uit Hensen en Aras II in de semantische toelichting bij het lemma „rektang”.]

zwiktang: het type *zwiktang* in: Langstraat, K 174, L 264; *zwiktang*, I 268; *zwiktaang*, L 207, 244; *zwiktang*, K 185, een later woord voor holtang, Liedmeier; **oppintang**: het type *oppintang* in: P 16; **rektang**: *rektang*, O 153; **holtang**: het type *holtang* in: K 163; *holtang*, K 185, de holtang werd gebruikt om in het hol over te halen, d.i. het overleer over de rand van de binnenzool strak langs de leest te trekken: men begon voor, aan de neus van de schoen over te halen; in het hol, waar men door het toelopen van de binnenzool ruimer

1.1.2.2.3.

leer moest samentrekken, moest men meer kracht uitoefenen; daarom had de holtang een langere bek en een voet; deze voet kon, dank zij de gebogenheid van de bek, enigszins als hefboom dienen, Liedmeier; **snoektang**: het type *snoektang* in: L 148; **snoekebek**: het type *snoekebek* in: K 142.

BEK

(N 60, 83d)

[Het voorste, getande gedeelte bij de rektangen en zwiktangen. Het type „snoekebek” komt ook voor in het lemma „zwiktang”.]

bek: het type *bek* in: K 163, 174, L 148, 264; *bek*, O 153; *bèk*, L 200, 207, 244, P 16; *bék*, I 268; *bek*, K 185, de rektang en de holtang hadden, de een grove, de andere fijnere, tanden, die de naam bek voor het voorste gedeelte van de tang, waarmee men het leer beetpakt, nog aannemelijker maken, Liedmeier; **snoekebek**: *snöëkkambék*, L 200.

OPPINNEN

(N 60, 85)

[Het voorlopig vastslaan van het overleer. Dit geschiedt onmiddellijk na het overhalen, of eigenlijk tijdens het overhalen. „Directie” zegt op pag. 300: „De neus wordt met een spelnagel voor aan de leest bevestigd, de schacht wordt met de zwiktang of met de hoos (een hard stuk leer) over de leest heengehaald en nu met draadnagels of steekpinnen vastgezet. Dit oppinnen brengt de meeste moeilijkheden mee, want deze bewerking is beslissend voor het model der schoen.” De respondent van O 69a merkt i.v.m. het type „oppinnen” op, dat het overhalen en het oppinnen twee bij elkaar horende handelingen zijn en tesamen met „oppinnen” worden aangeduid. De respondent van L 244 merkt i.v.m. het type „opzwikken” op, dat men bij opzwikken meteen het overleer vastslaat op de binnenzool. Zie verder de semantische toelichting bij het lemma „overhalen”. De typen „oppinnen” en „zwikken” komen ook voor in de lemmata „overhalen” en „opzetten”.

Aras II spreekt in hoofdstuk II (p. 210-217) over het „oppinnen (zwikken)”.]

oppinnen: het type *oppinnen* in: K 163, L 148; *ópinnə*, L 200, 244; *opiën'n*, O 69a; met tacks – het type *oppinnen* in: L 148; *oppinnen*, Langstraat, (de laars) over de leest halen, en dan met pinnen beslaan, hs 1756; *oppinnen*, wanneer de binnenzool op den leest is genageld en de „contrefort” tussen het „euverlèèr” steekt, dan wordt het bovenleer over den leest getrokken, nu met „spelnagels” vastgemaakt, totdat het overleer aan den binnenzool ge-

naaid is; die bewerking heet oppinnen, Corn. Vervl.; *ópinnə*, met behulp van een dobbeltang het overleer over de leest halen en het met zgn. spelnagels op de binnenzool vastzetten, De Bont; *oppinne*, K 185, het overleer overhalen en met spelnagels voorlopig vastzetten, Liedmeier; **opzwikken**: het type *opzwikken* in: L 264; *ópzwickə*, L 207; *ópswickə*, L 244; *opzwikke*, K 185, een nieuw woord voor oppinnen, Liedmeier; **zwikken**: het type *zwikken* in: K 163, L 148; *zwickə(n)*, de kap van een schoen met teks vastmaken aan de binnenzool na het bovenleer met een dobbeltang overgehaald te hebben, De Bont; **voorspijkeren**: *vurspekere*, K 185, voorspijkeren, bij het overhalen de inslag voorlopig met spelnagels vastzetten; waarschijnlijk is dit een nieuwer woord; het woord spijker was niet gebruikelijk, daarvoor in de plaats had men spelnagel en stift, Liedmeier; **vastzetten**: *vastzettə*, K 174; **vastspijkeren**: *vastspojkərən*, O 153; **vastspeten**: *vastspæta*, I 268; het is de vraag of het volgende type (dat normaal meestal „rijgen” betekent) hier thuishoort: **driegen**: *drīgə*, P 16.

–.2.2.2.4. Bevestigen van de rand (c.q. tussenzool) aan binnenzool en overleer

[Enkele zaken worden in deze paragraaf behandeld hoewel ze ook in een ander verband kunnen voorkomen.]

RAND

(N 60, 88a; OM, A/B)

[De reep leer, die vastgenaaid wordt aan de binnenzool en schacht, waaraan later de zool wordt bevestigd. Van Ginneken zegt bij „rand”: „Een riem van leder, die met den zoom van het overleer vastgenaaid wordt aan de binnenzool en dan aan de lapzool.” Eén der respondenten van L 148 merkt i.v.m. het type „rand” op, dat deze de tussenzool kon vervangen. „Directie” zegt op pag. 300: „Is het oppinnen afgeloopen, dan wordt de rand gesneden. Dit is een riem, die, na eerst geschild te zijn, vastgenaaid wordt aan binnenzool en

tekening 68. Rand (zie ook de tekening bij het lemma „open kant”)

schacht en waaraan later de zool wordt bevestigd." Het type „randzool” is afkomstig van vraag N 60, 76.)]

rand: het type *rand* in: K 143, 163, L 148, 264; *rant*, I 268, L 200, O 69a, 153, P 16; *raant*, K 174, L 207, 244; *rand*, eene strook leder, die met den zoom van het overleer vastgenaaid wordt aan den binnenzool en dan aan den lapzool, Corn. Vervl.; *rànt*, in schoenmakers-taal is de rand een strookje leer, dat naar de buitenkant toe dikker is en naar de binnenzijde heen dun is aangesneden, onder de zool; hij vervangt zuinigheidshalve de tussenzool, De Bont; *rant*, K 185, bij het binnennaaien naaide men eerst de binnenzool, het overleer en de rand, een reep leer, aan elkaar vast; en later de loopzool aan de rand, Liedmeier; **naairand:** het type *naairand* in: L 148; **randzool:** het type *randzool* in: L 148; **rabat:** *rabat*, dunne strook waar men de lap aan naait, Goemans.

TUSSENZOOL

(N 60, 171a; OM, A/B)

[De dunne zool die van binnen in de schoen gewerkt is en die tussen de eigenlijke zool en de binnenzool ligt. Deze zool is niet erg gebruikelijk; meestal wordt de tussenzool vervangen door een „rand”. Zie het betreffende lemma. „Ensie” zegt op pag. 634: „Bij heren- en jongensschoenen wordt meestal een rand of tussenzool aangebracht, om daarna de zool te kunnen bevestigen. Binnen het overleer en de rand moet het loopvlak worden opgevuld met kurk of teervilt, terwijl geleng en hiel worden gesteund door een z.g. cambreur van leerbord, hout of staal”. Het type „halve tussenzool” is afkomstig van vraag N 60, 93.]

tussenzool: het type *tussenzool* in: K 142, 163, L 148, 264; *tussəzool*, I 268, K 174; *tussəzóól*, L 207, 244; *tussəzóól*, L 200; *tüssəzóól*, P 16; *tiskəzeul*, O 153; *tussəzòwl*, tussenzool, dunne zool die van binnen in de schoen gewerkt is en

tussen de eigenlijke zool en de binnenzool ligt, men kan also bij een schoen onderscheiden, zòwl, *tussəzòwl* en *binnəzòwl*, De Bont; **tussenzooltje:** *tüssəzuilkən*, O 69a; het volgende type heeft een afwijkende betekenis: **halve tussenzool:** *hàlvə tussəzoowl*, L 200.

RANDGENAAID WERK

(N 60, 104)

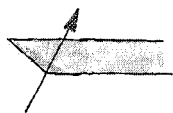
[Naaiwerk, waarbij de tussenzool is vervangen door een rand. Zie de lemmata „tussenzool” en „rand”.]

handwerk randgenaaid: het type *handwerk randgenaaid* in: L 148.

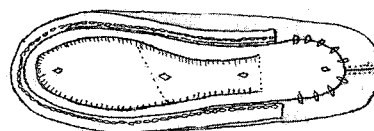
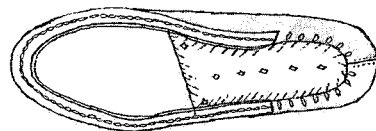
BINNENNAAIEN

(N 60, 88b)

[Het aan binnenzool en overleer vastnaaien van de rand. I.v.m. het woordtype „overwerpen” kan worden opgemerkt, dat dit verband houdt met de manier van naaien, die bij binnennaaien aan te bevelen is. Meer hierover vindt men in Dierick, blz. 94 en Knöfel I, blz. 196 e.v. Aras II zegt op p. 221 i.v.m. het „overwerpen van de draden” bij het binnennaaien: „De draad dien we langs de binnenzool doorsteken, komt langs den rand aan den voorkant uit en gaat onder den anderen draad door; terwijl de draad dien we langs den rand doorsteken, in de binnenzool uitkomt, in het midden gaat en boven den anderen draad blijft. Voor gesloten rand overwerpen we de draden voor geheel den naad op dezelfde manier. Als de schoen genaaid is, heeft hij het uitzicht, dat afb. 115 vertoont.” Aras II spreekt in hoofdstuk IV (p. 220-225) over de „bevestiging van het bovenleder op de binnenzool”; onder A spreekt hij o.a. over het binnennaaien voor open en gesloten rand (zie de lemmata „open kant” en „gesloten kant”). Zie bij Aras II afb. 115 op p. 221 („binnengenaaide schoen

tekening 69. Binnennaaien (links: doorsteken van de rand voor open kant; rechts boven: binnengenaaide schoen voor gesloten rand;

rechts onder: voor open kant; zie ook de tekening bij het lemma „open kant”)

voor gesloten rand”), afb. 116 op p. 222 („doorsteken van den rand voor open kant”) en afb. 118 op p. 222 („binnengenaaide schoen voor open kant (steekwerk”).]

binnennaaien: het type *binnennaaien* in: K 163, L 148, 264; *binnēnao*, I 268; *binnēnējə*, L 200, 207, 244; *binnennaaien*, den rand, d.i. een reepel leder, aan binnenzool en overleer naaien, Corn. Vervl.; *binnennaaien*, met den hersdraad het overleder aan den binnenzool naaien, Corn. Vervl. A.; *binnēnēje*, K 185, binnennaaien was een procédé dat stond tegenover doornaaien; binnengenaaide schoenen hadden een rand d.w.z. een strook leer, die enerzijds aan binnenzool en overleer was vastgemaakt (binnennaaien) en anderzijds aan tussenzool en loopzool (aflappen); het woord heeft dus twee betekenissen: het gehele procédé en een onderdeel van het procédé, het eigenlijke binnennaaien, Liedmeier; **randnaaien:** *rantnojən*, O 153; *rantnaoə*, P 16; *rantnao*, I 268; *rantnēje*, K 185, hetzelfde als binnennaaien, Liedmeier; **vastnaaien:** *vastnaojə*, K 174; het volgende type heeft een meer specifieke betekenis: **overwerpen:** de draad — *ovvərwerpə*, L 244.

BINNENNAAIGROEF

(N 60, 106a)

[De sleuf die men maakt rondom de rand van de binnenzool om onder het binnenvlak dat met de voetzool in aanraking kwam en dus effen en glad moest blijven, door te naaien. Dierick zegt op pag. 89: „Als de binnenzool nu zuiver gerond is teekent men achterwerk en voorwerk af. Aan het achterwerk maakt men geene groef maar men snijdt den boord schuins af om het inplooien van den contrefort te vergemakkelijken. Dan teekent men de eerste groef vijf millimeters van den boord voor gesloten rand, twee tot 3 millimeters van open rand of zoo men zegt stekewerk; in het holvoets is de groef al den buitenkant gelijk het voorwerk en al den binnenkant maakt men ze omtrent een centimeter van den boord. De eerste groef maakt men in rechte richting en zij mag nooit dieper zijn dan den helft der dikte van de binnenzool, om deze hare vastheid niet te doen verliezen; is zij te diep gemaakt en bijgevolg den boord der binnenzool te flauw, dan zou het overleer van den rand trekken wanneer de leest afgetrokken is. De groef gemaakt en open gedaan zijnde, wordt de boord der binnenzool afgeschrood tot in den groef. De tweede groef maakt men een halve centimeter van de eerste en in schuin-sche richting, de punt van het mes naar buiten gericht; deze groef is wat min diep dan de eerste en wordt ook opengedaan; men mag

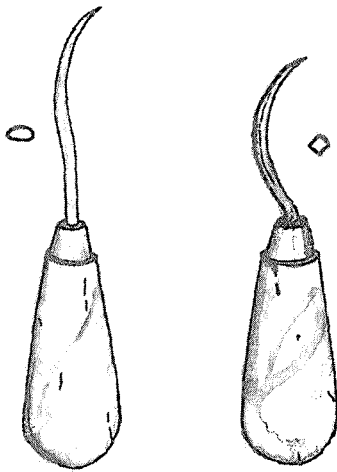
een weinig vleesch der binnenzool afsteken tot in de groef, doch dit is niet volstrekt noodig”. Het woordtype „brug” is te verklaren uit het brug-achtige voorkomen van de steken, die dwars op de twee evenwijdig lopende binnennaagroeven komen te staan; zoals ook blijkt uit het citaat uit Dierick hierboven. Liedmeier zegt bij „groef” (zie ook het type „groef” in het lemma „buitennaagroef”): „In de binnenzool maakte men een sleuf, rondom langs de rand, om onder het binnenvlak, dat met de voetzool in aanraking kwam en dus effen en glad moest blijven, door te naaien. Om de loopzool zo aan de schoen te naaien, dat er van de naad op het loopvlak niets te zien was, verzonk men deze. Men sneed daartoe een groef in het loopvlak — wat men noemde „een groef trekken” of merkwaardigerwijs „een groef opsnijden” — waarin de steken gelegd werden. Was men met het naaien klaar, dan werd het leer weer in elkaar geperst, „de groef sluiten, de groef dichtrollen”. Op de gesloten groef werd wel een prik aangebracht”. Aras II spreekt in hoofdstuk I van het eerste deel (p. 200-209) in een paragraaf over het gereedmaken van de binnenzool op p. 206 e.v. over het snijden van de groeven („eerste groef” en „tweede groef”).]

binnennaagroef: het type *binnennaagroef* in: L 148; **naagroef:** het type *naagroef* in: L 148; **groef:** het type *groef* in: K 163, L 264; *groef*; I 268, K 174; *grōēf*, L 200, 207; *grōēf*, P 16; *gruuf*, O 153; *groef*, K 185, zie het citaat in de semantische toelichting, Liedmeier; *glēuf*; *glēuf*, L 207; **brug:** *bruch*, L 244.

BINNENNAAIELS

(N 60, 177a; N 60, 177b)

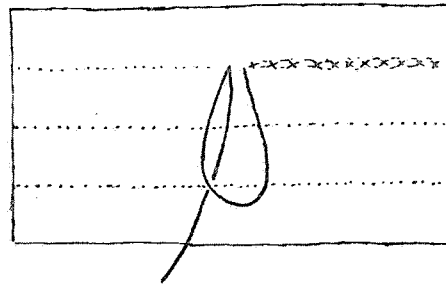
[Aras II zegt op p. 185 (zie ook afb. 47: lepelels of schup; afb. 48: Franse els) i.v.m. de „binnennaaiels”: „De doorsnede van de els moet ovaal zijn, zodat het gaatje dat er mede gemaakt wordt deze vorm heeft: 0. Daarom gebruikt men best de lepel-els (schup), omdat deze een zulkdanige doorsnede heeft. (Zie afb. 47). Het is aan te raden deze els te gebruiken, opdat de groef in de binnenzool bij het naaien niet zou doorscheuren. Er bestaat ook nog een andere els, die zeer veel gebruikt wordt om binnen te naaien, het is de zogenaamde „Franse els” (afb. 48); deze is het best bekend bij de schoenmakers. Nochtans is ze niet aan te bevelen, omdat zij vierkantig is en een grote nauwlettendheid vraagt, wil men ze hanteren. Ook gebeurt het niet zelden, dat zij na afvijling de nodige sterkte mist.” Hensen geeft op p. 36 (afb. 15a) een tekening van „schopelzen” van diverse afmetingen. De „schopels” (of „schopels”) is waarschijnlijk dus een lichtge-

tekening 70. Binnennaaiels (links: lepelels of schopels; rechts: Franse els)

bogen els met ovale doorsnede en lepelvormig uiteinde, want de respondent van L 244 merkt i.v.m. het type „schupels” op: „Hetzelfde model als de Engelse els; alleen is de punt plat en vlijmscherp om in het binnenhol/buitenhol te kunnen steken”. Het type „elsen” is verplaatst naar het lemma „els”. De typen „aflapels” en „inrijgels” zijn verplaatst naar de gelijknamige lemmata.]

binnennaaiels: het type *binnennaaiels* in: L 148, 264; *binnanaojels*, K 174; *binnandèjèls*, L 207; *binnennaaiëlsen*, zie lepel, Corn. Vervl. A.; **binnennaaielsen:** *binnanojelsjøn*, O 153; *binnennaaiëlsen*, zie lepel, Corn. Vervl. A.; **binnennaaielsie:** *binnanaojelsie*, K 163; **binnenels:** *binnænèls*, I 268; *biënnænèls*, P 16; *binnøjels*, K 185, binnennaaiels, een licht gewelfde els, vooral voor het binnennaaien, Liedmeier; **schepels:** het type *schepels* in: K 174, L 148; **schupels:** *schupèls*, L 244; **schupelsen:** *skipelsjøn*, O 153; **schoepels:** *sköepèls*, L 200; **lepelels:** *lepelels*, zie lepel, Corn. Vervl. A.; **lepelelsen:** *lepelelsen*, zie lepel, Corn. Vervl. A.; **platte els:** *platte els*, zie bij plat; zie lepel, Corn. Vervl. A.; **plat elsen:** *plat elsen*, zie bij plat; zie lepel, Corn. Vervl. A.; **schepper:** *schepper*, zie lepel, Corn. Vervl. A.; **schup:** *schup*, zie lepel, Corn. Vervl. A.; **schupje:** *schüüppəkə*, P 16; **lepel:** *lepel*, els die op een lepelte eindigt en dient om de schoenen binnen te naaien, ook lepelels, lepelelsen, platte els, plat elsen, schepper, schup, binnennaaiëls en binnennaaiëlsen, Corn. Vervl. A.; het volgende type hoort wellicht thuis bij het lemma „aflapels”: *engelse els: engælsə els*, K 174.

tekening 71. Steek voor het binnennaaien en aflappen: overworpen steek

BINNENNAAISTEEL

(N 60, 112a)

[De steek bij het binnennaaien. Het type „lange steek” is verplaatst naar het lemma „lange steek”. De opgave „met de pekdraad” is niet opgenomen. Aras II zegt i.v.m. de naden in de schoenmakerij op p. 197 en 198 over de „overworpen steek”: „Deze steek is, om zo te zeggen, gelijk aan den gewonen stiksteek, met dit verschil dat men, bij het doorsteken der borstels, den voorsten of den achtersten draad overwerpt. (Zie afb. 91.) De overworpen steek wordt toegepast bij het binnennaaien, alsook bij het aflappen (naaien van de zool aan den rand) voor open rand, waarvan de steken niet geprikt worden.” Zie ook p. 221 (afb. 114: „overwerpen van den draad voor gesloten rand”) en p. 222 (afb. 117: „overwerpen van de draden voor open kant”).]

binnennaaiesteek: het type *binnennaaiesteek* in: K 163; *binnanaojstaek*, K 174; *binnennaaiesteek*, K 185, Liedmeier; **binnensteek:** *binnasteek*, L 207; **rijgsteek:** *rojæchstaek*, O 153; **doornaadsteek:** *déúnaotstéék*, P 16.

TE LUCHT STEKEN

(N 60, 60)

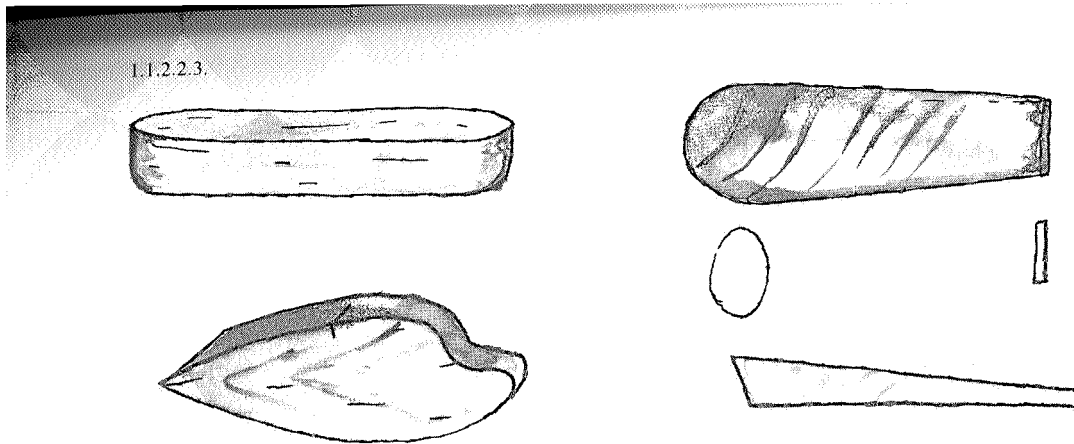
[Bij het binnennaaien niet diep genoeg steken met de els. Zie ook het lemma „de steek doortrekken”.]

te lucht steken: het type *te lucht steken* in: L 264; **te locht steken:** *tə löcht stééka*, L 200, P 16; **te locht steeke:** K 185, te lucht steken; als men bij het klieven door het leerwerk heenstak, of bij het binnennaaien niet diep genoeg, stak men te lucht, Liedmeier.

BLINDE STEEK

(N 60, 66)

[Volgens de respondent van L 207 werd de

tekening 72. Diverse ritsen

„blinde steek” bij het „binnennaaien” (zie dat lemma) gebruikt.]

blinde steek: *blinda steek*, L 207.

RITS

(N 60, 150c)

[Een glad houtje (palmhout, letterhout) of stukje bot van diverse vorm, meestal aan een kant (of aan twee kanten) plat-spits toelopend, voor diverse functies of combinaties van functies. Zie ook het lemma „ritsen”. Volgens de tekening bij Liedmeier gaat het om een plankje van een zekere dikte, aan de ene kant rond met een uitsparing, aan de andere kant spits (ongeveer het silhouet van een tol, maar dan aan de ronde kant een uitsnijding); zie de gecombineerde functie bij de toelichting van Liedmeier bij het type rits. De respondent van L 244 schetste een palmhouten rits, aan de ene kant breed en rond in omtrek, aan de andere kant smaller, plat en puntig. Hij merkt daarbij op: „Zoals tek. 150 (redactie: de afbeelding van Liedmeier) maar dan rond op het brede stuk. Van palmhout; om een groef verder uit te zetten na behandeling met een schroevendraaier.” Anderen spreken weer van een meer plat houtje met een of twee puntige uiteinden. De respondent van K 174 spreekt b.v. van een „plat houtje”. De respondent van K 163 schetst een houtje dat (waarschijnlijk) aan de ene kant die schuin is afgezaagd wat breder is dan aan de andere recht afgezaagde kant. Hij merkt daarbij op: „Een rits diende niet voor kantbewerking, maar voor het polijsten van een ongeveer 2 cm brede strook van de zool, welke vanwege de hak niet bereikt kon worden door het likhout. Het was eveneens van letterhout of palmhout.” Aras II schetst op p. 189 (afb. 63) een rits in de vorm van een latje met twee enigszins ronde, niet te spitse uiteinden. Hij merkt daarbij op: „Deze moet uit hard hout (palm) of been gemaakt zijn. De rits

dient om de randen, na het binnennaaien, af te zetten; zij moet van voren en van achteren een weinig rond zijn en niet te scherp toelopen, om het bovenleder niet te beschadigen. (Zie afb. 63.)” Ook in verband met het „zetten van buitenzolen” (hoofdstuk VI in 2° boek, eerste deel) spreekt Aras II bij het „opbrengen” van de buitenzool vóór het „vormen” over het gebruik van de rits („we duwen de rand aan ’t voorwerk vlak met een rits, om des te beter de zool te kunnen vormen.”).

Wellicht bedoelt Dierick met „randafsteker” een „rits”. Op p. 85 zegt hij: „De randafsteker is een beenen of hardhouten stokje van omtrent 12 tot 15 ctm lang en ongeveer 2 ctm dik en aan het uiteinde stomp afgewrocht met de hoeken afgerond. Het is in den handel verkrijgbaar, doch men kan het zelf vervaardigen.” Het type „ritsen” is verplaatst naar het lemma „ritsen”.]

rits: het type *rits* in: K 143, 163, 174, L 148; *rits*, L 244; *rits*, werktuig gebruikt om het stikwerk effen en zuiver te maken, Corn. Ver- vl. A.; *rits*, benen of houten werktuigje, dienende om bij het naaien gleuven open te zetten, ook om kanten bij te werken, De Bont; *rits*, K 185, een gestroomlijnd instrument, geheel van palmhout, met aan de ene kant een sleuf om de kanten te likken, aan de andere kant spits om te polijsten tussen kant en overleer, Liedmeier.

RITSEN

(N 60, 150e)

[De bewerking met de rits. Aras II spreekt in een hoofdstuk over de „bevestiging van het bovenleder op de binnenzool” i.v.m. het „binnennaaien” als volgt over het „afritsen van de rand”: „We houden de linkerhand onder den rand, terwijl we met de rechterhand, door middel van de rits, den rand vlak duwen. Dit afritsen van den rand heeft ten

doel, aan den rand gemakkelijker een goeden vorm te kunnen snijden en het liksel, bij een open rand, vlak te kunnen uitwerken. Wanneer de schoen is binnengenaaid en de rand is afgeritst, snijden we het overtollige leder af, tot zover de naad er niet wordt door verzwakt." Vgl. verder Aras II, p. 230 en 232. Volgens de respondent van L 200 gebeurde het gladritsen van de rand vóór het prikken. Volgens één der respondenten van L 148 gebeurde de bewerking met de rits na het schrappen en schuren. De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „ritsen" wat cryptisch op: „Om de genaaide rand van het overleer af te halen." Bij het type „afritsen (de kant -)" is hij al niet veel duidelijker: „Dat die van het overleer afkwam".]

ritsen: *ritsə*, K 174, L 244; **afritsen:** *afritsə*, K 174; de kant — *afritsə*, K 174; *afritsen*, met de rits afwerken, schoenen afritsen, Corn.; **openzetten:** het type *openzetten* in: L 148.

BOK

(N 60, 151b)

[De hoorn van een geitebok om te polijsten, vooral aan de gleuf tussen zool en overleer. De respondent van L 244 merkt i.v.m. het type „bok" op, dat deze gebruikt werd als rits.]
bok: *bok*, L 244, O 153; *bók*, L 207; *bok*, K 185, de hoorn van een geitebok, die als gereedschap diende; het puntje van de hoorn werd gebruikt om te polijsten, vooral aan de gleuf tussen zool en overleer; dit totum pro parte werd wel als scherts aangevoeld, Liedmeier.

FUTSELAAR

(N 60, 150a; N 60, 150b; OM, A/B)

[Een instrument van been of hout om de gleuf tussen overleer en zool glad te maken of voor andere functies (zie de toelichting bij het type „futselaar"). Volgens informatie uit de documentatie-afdeling van het Openluchtmuseum te Arnhem is „futselaar" in Baardwijk (K 142) de term voor een „rits van been". Het type „rits" is verplaatst naar het lemma „rits". Het type „ritsen" is verplaatst naar het lemma „ritsen". Het type „prutsen" is verplaatst naar het lemma „futselen".]

futselaar: het type *futselaar* in: K 142, L 148; *futselèèr*, Langstraat, instrument van been of hout (niet verwarren met „likker") om de rand van een laars te „zetten" of om een zool glad te maken, hs 1756; **ritsbeen:** *ritsbeen*, K 185, een bot met een puntje, ook om de gleuf tussen overleer en zool glad te maken; de bewerking met het ritsbeen ging vooraf aan die met de rits en was bedoeld om opstaande stukjes weg te wrijven; het ritsbeen moest dus hard zijn

maar niet te scherp, daarom koos men een bot als materiaal voor dit instrument; de afleiding van de gemeenlandse betekenis van het woord rits: kras of schrap, is wel de moeite van het noteren waard; het is bij deze handeling alsof men de beweging van het krassen nabootst, Liedmeier.

FUTSELEN

(N 60, 150d)

[De bewerking met behulp van een futselaar of ritsbeen. Zie de toelichting bij het lemma „futselaar" en bij het type „futselen". Het type „prutsen" is afkomstig van vraag N 60, 150b.]
futselen: *futselen*, Langstraat, de rand van een laars „zetten" of een zool gladmaken met behulp van een futselèèr, hs 1756; **prutselen:** *prutsələn*, O 153; **prutsen:** *prutsən*, O 153; **gladwrijven:** het type *gladwrijven* in: L 148.

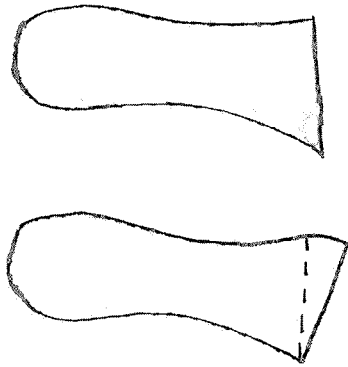
—2.2.2.5. Het opvullen van de schoen (bij hol en bal)

CAMBREUR

(N 60, 89b; OM, A/B)

[Het stukje hout of het stukje stijf leer, dat in de holte van de voet tussen de binnenzool en de loopzool wordt gelegd. De respondent van K 163 merkt i.v.m. het woordtype „spaan" op, dat dit de benaming is, indien de cambreur van hout is. Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst op pag. 4 onder „duiwer": „Campereur, cambrure (Fr.): opvulling van het holvoets." Dierick zegt op pag. 94: „Men noemt duiwers de opvulling die men legt tussen binnenzool en buitenzool; het voorste deel noemt men ook inplak en de duiwers van het holvoets cambrure (Fr.)." Knöfel I zegt op pag. 47: „Men zal bij den platvoet steeds waargenomen hebben, dat hij vooral op den voorkant der hak loopt, terwijl de achterkant der hak van den vlakken grond afstaat; dit is een teken dat het geleng te zwak was. Men gebruike daarom als campereur een zeer sterke stalen veer, die den vorm moet hebben van het hol der leest." „Directie" zegt op pag. 301: „In het hol van den schoen wordt nu de cambreur, die van hout, karton of leer kan zijn, en daarop de „oplegger", bijna steeds van leer, geplaatst en met teks of steekpinnen vastgeslagen. Dit dient om den schoen op de plaats tussen hak en zool (= hol) meerdere stevigheid te geven. Het komt voor, dat hier een stalen veer wordt ingelegd om het loopen veerkrachtiger te maken." Aras II zegt op p. 226 in een hoofdstuk over „het opvullen van den schoen": „Het opvulsel van den schoen

1.1.2.2.3.

tekening 73. Cambreurs

draagt den naam van: «Gelengleder» (cambreur of cambereur), voor het deel gelegen in het hol van den schoen (tussen binnen- en buitenzool), en «Inplak of balplak» voor het deel gelegen tussen binnen- en buitenzool, aan het voorwerk." Zie ook afb. 122 („vorm van een gelengstuk/cambreur") en afb. 123 („wijziging van het gelengstuk") op p. 226.]

cambreur/cambreur (fr.): het type *cambreur* in: K 143, 174, L 148, 264; *kambreur*, O 153; *kambrèür*, O 69a; *kàmbrèür*, L 200, 207, 244; *kambruur*, I 268; *kambrüür*, P 16; *kammæleur*, K 163; *kamereur*, Langstraat, spaan of hard stuk leder, liggende over het „hol" van de laars (tussen de zool en binnenzool) tot even onder den hak; hij dient om aan de hak zijn stevigheid te geven, hs 1756; *kambruur*, klemtoon op de tweede lettergreep, elk van de dunne stukjes leder die tusschen de twee groote stukken van de zool geschoven worden om hem den behoorlijken vorm te geven, Corn. Vervl. A.; *kammæréür*, wilgen of linden plankje dat door een schoenmaker in de holte van de voet op de binnenzool en onder de (eigenlijke) zool wordt gelegd om de holte daar aan te vullen, De Bont; *kambriër*, vulsel in het leder, wat men op 't voorste van de schoenmakersleest nagelt om de cambreur te vormen, Goemans; *kambruur*, K 185, de welving van de zool, overeenkomend met de voetholte, werd in het leer gehouden met een stukje hout, dat cambreur heette, naar het Frans (cambrer = welven); bij de klompenmakers in Udenhout haalde men de spaantjes (spaantjes) waaruit men de cambreurs sneed; de cambreur heette ook wel (plengske), zie plankje, Liedmeier; **gelengstuk:** *gæléngstuk*, L 200; [*gæléçh*]; *gæléçh*, L 207; **vulleer:** *vullèèr*, zie kambruur, Corn. Vervl. A.; *vullèèr*, oud leder om de zolen en pollewieën op te vullen, Corn. Vervl.; **plakleer:** *plaklèèr*, zie kambruur,

Corn. Vervl. A.; **spaan:** het type *spaan* in: K 163, L 200; **spaan(t)je:** *spontja(n)*, in de schoenmakerstaal is spöontje(n) een wilgen of linden spaanvormig houtje, dat een schoenmaker in de holte van de voet tussen binnenzool en zool legt om die ruimte aan te vullen, De Bont; de volgende opgave is meervoud: *spaantjes*, K 185, zie cambreur, Liedmeier; **plankje:** *plengske*, K 185, plankje, dit was het eigen woord voor cambreur, Liedmeier.

CAMBREUREN / CAMBREREN

(N 60, 90a; N 60, 90b)

[Het van een cambreur voorzien van het onderwerk. Meer hierover vindt men in Dierick, blz. 94 e.v. en in Knöfel I, blz. 197 e.v. Het type „hoos" is verplaatst naar het lemma „hoos".]

cambreuren/cambreuren: het type *cambreuren* in: L 264; *kambreuræ*, K 174; *kambruren*, zie kambréeren, Corn. Vervl. A.; **cambreren:** *kambraeræn*, O 153; *kambrééræ*, P 16; *kàmbréeræ*, L 244; *kambréeren*, opvullen; den buitenzool kambréeren; ook kambruren, opkambréeren en opkambruren; men maakt onderscheid tusschen kambréeren en kambruren: men zegt kambréeren, als er spraak is van bovenwerk (boven den wrijf) en kambruren, als er spraak is van onderwerk (onder de plank van den voet), Corn. Vervl. A.; **opkambréeren:** *opkambréeren*, zie kambréeren, Corn. Vervl. A.; **opkambruren:** *opkambruren*, zie kambréeren, Corn. Vervl. A.; **zetten:** een cambreur – *zettæn*, O 153; **vastzetten:** cambreur – het type *vastzetten* in: L 148; **steken:** een cambreur – *staekæn*, O 153; **inleggen:** *inlèggæ*, I 268; cambreur/cambreur (fr.) – *inlèggæ*, K 163; *inlèggæ*, P 16; **opvullen:** het type *opvullen* in: L 264; *ópnullæ*, L 207; *oepnullæ*, I 268; *opvillæn*, O 153; **ophogen:** *opoeægæn*, O 153.

INPLAK

(N 60, 91; N 60, 172a; N 60, 172b)

[Eén stukje of meerdere stukjes afvalleer of teervilt om holtes op te vullen na het cambreuren of cambreeren. Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst op pag. 4 onder „inplak": „Remplissage (Fr.), duiwers van het voorwerk". Meer hierover bij Dierick blz. 86 e.v.; Knöfel I, blz. 47 e.v.; Knöfel I blz. 197 e.v. „Directie" zegt op pag. 301: „Voor het bevestigen van de bovenzool worden, wat vooral bij schoenen, waarvoor mindere kwaliteit leer gebruikt wordt, noodig is om overal gelijk oppervlak te verkrijgen, kleine stukjes karton of, wat veel beter is, teervilt ingeplakt." Aras II zegt op p. 227 in een hoofdstuk over „het opvullen van den schoen" over de grondstof:

„Om den schoen aan het voorwerk op te vullen, gebruiken we best teervilt uit één stuk, omdat dit soort opvulsel veel bijdraagt tot de lichtheid van het schoeisel.” „Inplak of balplak” noemt Aras II op p. 226 het opvulsel van de schoen „voor het deel gelegen tussen binnen- en buitenzool, aan het voorwerk”. Op p. 227 en 228 zegt Aras II i.v.m. het „opvullen”: „We geven het deel dat ingelegd moet worden, den nodigen vorm, plakken het op een binnenzool en laten alles drogen. Daarna schalmen we aan den kant het overtollige af. De binnenzool moet van voren zodanig worden opgevuld, dat ze geheel effen is met den naad. De inplak (balplak) moet effen zijn, zonder dikten noch holle plaatsen, zodat de zool effen is en overal gelijkmatig verslijt. Algemeen denkt men, dat het opvullen van den schoen van weinig belang is; bij nadere beschouwing nochtans zal men duidelijk bemerken, dat het opvullen van den schoen een zeer groten invloed uitoefent ten voor- of ten nadele van den schoen. Voorbeelden – Is de schoen aan het voorwerk te weinig opgevuld, dan zal in het midden der buitenzool een diepte ontstaan. Hierdoor draagt de kant der zool geheel den last en de naad lijdt zeer, terwijl het midden van de zool geen slijtage ondergaat. Is de schoen in 't midden te veel opgevuld, dan ligt de zool te rond; de schoen staat niet vast en helt naar binnen of naar buiten, volgens de neiging van den voet. Hierdoor geraakt de schoen in korten tijd misvormd. In één woord, het holvoetse deel moet vlak, vast en niet te lang zijn, van voren effen en niet dikker dan de naad. (Zie afb. 115.)” De opgave „galéch” en het type „cambrure” komen ook voor in de lemmata „hol” en „cambreur/cambrure”.]

inplak: het type *inplak* in: K 163, 174, L 148, 264; **inplek:** *implèk*, L 200, 244; *inplèk*, *inplek*, stuk minderwaardig leer of papier dat onder de z.g.n. bal tussen binnenzool en zool gelegd wordt om die holte te vullen, De Bont; **implek**, K 185, oneffenheden van de binnenzool, vooral door het onderzetten van de cambreur ontstaan, werkte men weg door holtes op te vullen met afvalleer dat erin geplakt werd, Liedmeier; **balplak:** het type *balplak* in: K 174; **plaksel:** *plaksel*, zie inleg, Corn. Vervl. A.; **inplaksel:** het type *inplaksel* in: L 148; **inleg:** *inlech*, O 153; *inlèch*, I 268; *inleg*, stukjes leder welke onder den zool gelegd worden, om de randen op te vullen, Corn. Vervl. A.; **belegsel:** de volgende opgave is meervoud: *bələchsəls*, P 16; *bələchsəl*, belegsel, meest blėksəl, vooral door schoenmakers gebruikt, Goemans; *blėksəl*, belegsel, Goemans; **vulsel:** *vūilsəl*, P 16; **opvulsel:** het type *opvulsel* in: L 264; *oepvulsəl*, I 268; *opvūilsəl*, O 69a; *op-*

vilsəl, O 153; **opvulling:** het type *opvulling* in: L 148; **zieltje:** *ziēltjə*, L 207; *zieltje*, klein stukje leder dat men van binnen midden in den schoen legt, Corn. Vervl. A.; de volgende typen komen ook voor in de lemmata „hol” en „cambreur” (wellicht horen ze in laatstgenoemd lemma thuis): **[gəlèch]:** *gəlèch*, L 207; **cambrure (fr.):** *kambruur*, I 268.

–2.2.2.6. Het snijden en vormen van de loopzool

[De bewerkingen, gereedschappen etc. die in de lemmata van deze paragraaf worden behandeld kunnen in sommige gevallen voor verschillende onderdelen van de schoen (zowel voor onderwerk als bovenwerk) gelden; ze zijn toch in deze paragraaf geplaatst omdat ze in dat verband ook zijn afgevraagd.]

LOOPZOOI

(N 60, 93; OM, A/B)

[De onderste zool die het tredvlak vormt en die in de lengte de helft van de binnenzool is. Het woordtype „onderzool” valt te begrijpen, als men bedenkt, dat de loopzool de onderste zool is, wanneer men met de gereede schoenen aan loopt. Het type „onderzool” komt ook voor in het lemma „halve zool”. De woordtypen „loopzool” en „buitenzool” zijn op de zelfde manier te verklaren. Het type „bovenzool” duidt dezelfde zool aan, maar dan gezien vanuit de schoenmaker-handwerker! Voor hem is de „onderzool” de „bovenzool”; immers zodra het „boventuig” klaar is, wordt dit ondersteboven gedraaid, om het onderwerk te kunnen zetten. De typen „tussenzool” en „halve tussenzool” zijn verplaatst naar het lemma „tussenzool”. De typen „halfzool”, „halve zool” en „halfap” zijn verplaatst naar het lemma „halve zool”. Het type „onderzool” is afkomstig van vraag N 60, 233a. Aras II spreekt op p. 229 e.v. van „buitenzolen”.]

loopzool: het type *loopzool* in: L 148; *laopzól*, L 207, 244; *loopzool*, K 185, de onderste zool, in lengte de helft van de binnenzool, en het tredvlak uitmakend, Liedmeier; **buitenzool:** het type *buitenzool* in: K 143, L 148; *buitenzool*, zool die men van buiten aan den schoen ziet, Corn. Vervl. A.; **bovenzool:** *bóvəzól*, L 244; **onderzool:** het type *onderzool* in: L 148.

RUW UITSNIJDEN

(N 60, 94)

[Op het oog een zool uitsnijden. „Directie” zegt op p. 301: „De bovenzool wordt, na eerst

1.1.2.2.3.

ruw uitgesneden en in water elastisch te zijn gemaakt, op een kei geklopt om eventueel later trekken te voorkomen." De opgave „een paar lappen voor een zeker paar schoenen" is niet opgenomen. Aras II spreekt op p. 229 in een hoofdstuk over „het zetten van de buitenzolen" over het met de els aftekenen (zie ook afb. 124) en uitsnijden; dit is dus niet het „ruw uitsnijden".]

rauw uitsnijden: *raw aojtsnééjə*, L 244; *ráw aojtsnèèjə*, L 207; het volgende type heeft een iets afwijkende betekenis: **nat uitsnijden:** *nat ojàtsnojən*, O 153; **bruut wegsnijden:** *bruut wéchsnaa*, I 268; **rauw snijden:** het type *rauw snijden* in: L 264; de volgende opgave is een voltooid deelwoord: *rouw gesneeje*, K 185, tegenwoordig worden met mallen de stukken leer zorgvuldig afgestempeld en uitgetekend voor men in de huid gaat snijden; vroeger had men geen aandacht voor deze besparing en sneed men op het oog ongeveer een zool uit die men later precies pasklaar maakte; dat waren rauw gesneden stukken, Liedmeier; **op 't zicht snijden:** *op at zīcht snaan*, O 69a; **op zicht (snijden):** het type *op zicht* in: K 174; **op 't heilig oog (snijden):** het type *op 't heilig oog* in: K 163.

WEKEN

(N 60, 95; OM, A/B)

[Het in water leggen van loopzool en ander leer. De respondent van Langstraat merkt i.v.m. het type „weken" op: „Voor de zool op de schoen werd gelegd, werd hij geweekt en geklopt op de klopsteen." Dierick zegt op pag. 87: „Wanneer men een paar schoenen begint te maken, is het eerste werk de stoffatie weken; daarvoor gebruikt men water in een houten kuipken of eemer. (...) Door het weken zwelt het leder en gaat open; de nuttelooze stoffen die er in zitten of er aan kleven gaan los en komen boven; men kan ze dan gemakkelijk afwerpen. Het is ook geraadzaam het leder te wringen, om het nog slapper te maken en beter te kunnen verwerken." „Directie" zegt op pag. 301: „De bovenzool wordt, na eerst ruw uitgesneden en in water elastisch te zijn gemaakt, op een kei geklopt om eventueel later trekken te voorkomen."

Aras II zegt op p. 200 en 201 in een hoofdstuk over „Het schoenonderwerk" over „het weken": „Al het onderleder wordt nat gemaakt. Dit doen we in zuiver water in een houten kuipje of emmer, of zelfs desnoods in aarden potten of kommen. IJzeren kommen of emmers zijn af te keuren, omdat zij roesten en aldus zwarte plekken in de zolen veroorzaken. *Werking bij het weken.* Bij het weken zwelt het leder en gaat het open, de nuttelooze stoffen die

het bevat of er aan kleven, gaan los en komen op het leder liggen; men kan ze dan gemakkelijk afschalen. Andere stoffen lossen in het water op. *Noodzakelijkheid en duur van het weken.* We moeten al het onderleder voldoende laten doorweken (met uitzondering van gelengleder, inplak (balplak) en binnenzolen voor met tacks opgepind werk). Immers, als het leder niet geheel en gans doorweekt is, blijft het van binnen hard, zet zich niet naar de leest, is te hard om doorgesneden te worden en moeilijk af te schalen en in te plooiën. Ook bestaat er gevaar, dat de steken bij het naaien zouden doorscheuren. Een binnenzool, die niet gans doorweekt is b.v., kan niet behoorlijk worden uitgerekt, is hard om te naaien en laat de steken dikwijls uitscheuren. Een buitenzool, onvoldoende doorweekt, kan niet goed geklopt worden: niettegenstaande het langdurig slaan, zal ze den rek niet verliezen. We trekken elk stuk leder uit het water, als het genoegzaam doorweekt is, en laten het uit zich zelf drogen. Het is van groot belang dat het leder voldoende doorweekt weze alvorens we het uit het water halen. Nochtans mogen alle lederstukken niet even lang in het water blijven; zware buitenzolen hebben b.v. meer tijd nodig om te doorweken dan open onderstukken en lichte binnenzolen."]

weken: het type *weken* in: Langstraat, L 148, 264; *waekə*, K 174; *wèèjkə*, L 200; *wéèjkə*, L 207; *wīèjkən*, O 69a; *wīèjkən*, O 153; *wīèkə*, I 268; *waajkən*, O 69a; *waakə*, P 16; *wèèke*, K 185, het leer nat maken, een nieuwer woord voor soppen, Liedmeier; **inweken:** *inwéèjkə*, L 244; **inwateren:** *inwaotere*, K 185, hetzelfde als invochten, Liedmeier; **invochten:** *invochte*, K 185, of ook inwateren; om het leer voegzaam te maken, lei men het eerst een kort ogenblik in het water; vochtig neemt het leer makkelijker allerlei vormen aan; tot een bepaalde graad liet men het dan weer drogen (zie winddroog en luchtdroog); invochten en inwateren waren nieuwere woorden; het oorspronkelijke Oisterwijkse woord was soppen, Liedmeier; **soppen:** het type *soppen* in: K 163, L 148; *soppe*, K 185, het leer in water dompelen om het een bepaalde graad van vochtigheid te geven voor men het ging verwerken (zie het luchtdroog); dit is het oorspronkelijke Oisterwijkse woord; invochten, inwateren en weken zijn van later datum, Liedmeier; **natmaken:** het type *natmaken* in: K 143.

REKBLOK

(N 60, 96b; OM, A/B)

[Het houten blok, waarop men met de rektang het leer rekt. Volgens één der respondenten van K 143 was het rekblok van hout; volgens

de respondenten van L 207, L 244 en K 163 was het rekblok vierkant; volgens één der respondenten van L 148 gebeurde het rekken gewoon op de knie, met de voorschoot ertussen. Volgens sommige respondenten gebeurde het rekken op het holblok of op de klopkei. Het type „holblok” is verplaatst naar het lemma „holblok”. De typen „klopkei” en „klopsteen” zijn verplaatst naar het lemma „klopkei/klopijzer”. De opgave „op de knie, met de schoot ertussen” is niet opgenomen. Zie ook het lemma „rektang”.]
rekblok: het type *rekblok* in: K 143, 174; *rekblok*, O 153; *rékblok*, I 268; *rékblòk*, L 207.

REK

(N 60, 96c)

[De mate waarin het leer meegeeft bij het rekken. De respondent van L 244 geeft aan, dat de rek sterk kan verschillen van huiddeel tot huiddeel. Aras II spreekt op p. 126 (zie ook afb. 25 en 26) en 127 over de „rek van bovenleder”. Op p. 230 zegt Aras II dat door het kloppen van de zool het leer „de rek gans verloren heeft”, waardoor de schoen bij het lopen niet zo vlug misvormd kan worden.]
rek: het type *rek* in: K 163, 174, L 148, 264; *rek*, O 153; *rék*, L 200, 207, 244; *rek*, K 185, het gesopte, natte leer werd uitgerekt; het ene stuk leer rekte meer dan het andere; de mate waarin het leer meegaf, heette de rek; „er is geen rek in dat leer”, zei men wel van stug leer, Liedmeier.

KLOPPEN

(N 60, 97a; N 60, 241a; OM, A/B)

[Op een steen op het leer (van de bovenzool) slaan. Dierick zegt op pag. 95: „Daarna (bedoeld wordt, na het weken) wordt de zool geklopt tot ze vast sluite, effen zij en gansch de rek er uit weze; zooniet dan rekt de zool bij het gaan en de schoen misvormt er van. In het kloppen lette men goed op, de zool niet te smeeren of te verpletteren met den hamer schuins te laten vallen. Om vast te kloppen mag men den arm niet stijf houden, het is slechts het vorenste deel tot aan den elleboog dat mag in beweging zijn; de hamer houdt men in slappe hand en laat hem plat toe vallen. Indien de hamer te rond is (te veel gebombard) klopt men de zool in putten en men moet veel te lang kloppen om de zool vast te krijgen; in zulk geval kan men den hamer verbeteren met hem af te slijpen.” „Directie” zegt op pag. 301: „De bovenzool wordt, na eerst ruw uitgesneden en in water elastisch te zijn gemaakt, op een kei geklopt om eventueel later trekken te voorkomen.” Aras II zegt in

een hoofdstuk over „het zetten van buitenzolen” (loopzolen) op p. 230 (zie ook p. 229 en 232) in geval van „open rand” (zie lemma „open kant”): „We kloppen de zool vast ineen en effen, totdat ze den rek gans verloren heeft, zoniet, zou de zool tijdens het lopen uitrekken en de schoen misvormen. Tijdens het kloppen letten we er op, de zool niet te beschadigen of te verpletteren door den hamer schuin te houden. Is de hamer rond (te sterk gebombard), dan kloppen we putten in de zool, en we moeten veel te lang slaan om de zool vast te krijgen. We kunnen deze fout verbeteren door den bol af te slijpen.”]

kloppen: het type *kloppen* in: Langstraat, L 148, 264; *kloppa*, I 268, K 174; *kloppan*, O 69a, 153; *klòppa*, L 200, 207, 244, P 16; leer — *kloppa*, K 163; *kloppe*, K 185, kloppen, met de hamer op het leer slaan, Liedmeier; **vastkloppen:** het type *vastkloppen* in: K 143; **uitkloppen:** het type *uitkloppen* in: L 148.

KLOPKEI/KLOPIJZER

(N 60, 97b; N 60, 241a; OM, A/B)

[De steen, waarop het leer van de bovenzool wordt geklopt. In verband met het type „klopkei” wordt opgemerkt voor K 174: „Dat was een kinderkopje”; voor L 200: „Deze had een holte”; voor L 207: „Deze steen was iets hol”; voor L 244: „Vierkant hardsteen”. In verband met het type „klopijzer” wordt voor O 69a opgemerkt: „In plaats van een klopsteen gebruikte men ook wel een vierkantig, ongeveer twee centimeter dik stuk ijzer.” Dierick zegt op pag. 100: „Men legt (. . .) den klopsteen op de knieën, neemt het achterste van de schoen in de rechterhand en slaat alzo herhaalde malen en hard de zool op den klopsteen. Daardoor komt zij geheel op haren plooi, de rimpels gaan er uit en zij wordt effen en plat.” „Directie” zegt op pag. 305: „De platte steen om het leer te kloppen is door het walsen met de walsmachine uit het gebruik geraakt.” De respondent van Langstraat zegt: „Oude klopstenen waren behoorlijke keien met een enigzins platte kant. Later waren het meest stukken van een hardstenen dorpel.” De formulering van de beschrijving van Liedmeier bij het type „klopkei” is o.i. niet helemaal juist; de bedoeling van het kloppen is niet om het leer „soepel” te krijgen (vgl. het lemma „kloppen”).]

klopkei: het type *klopkei* in: K 143, 174, L 148, 264; *klòpkèej*, L 200, 207, 244; *klopkaaj*, K 143, 163; *klopkej*, K 185, klopkei, klopsteen, een grote steen waarop men het leer soepel sloeg, Liedmeier; *klòpkèej*, klopkei, keisteen, waarop een schoenmaker met zijn hamer het zoolleer hard klopt, De Bont; **kei:** grote — het

1.1.2.3.

type *kei* in: L 148; **klopsteen**: het type *klopsteen* in: Langstraat, L 264; *klòpstaen*, L 244; *klopstiean*, I 268; *klòpstien*, P 16; *klopstiejn*, O 69a; *klopstiejn*, O 153; *klopsteen*, steen waar men het leder op effen klopt, Corn. Vervl. A.; **steen**: het type *steen* in: K 174; *stien*, I 268; *sitējn*, O 69a; **kinderkopje**: *kindarkopkə*, K 174; **klopijzer**: *klopaajzər* (?), O 69a.

KLOPHAMER

(N 60, 97a; N 60, 183b; OM, A/B)
[De zwaardere hamer, met ietwat ronde kop of kroon, waarmee men het leer klopt, met name de loopzool. Het kloppen gebeurde ook wel met de gewone „schoenmakershamer” (zie dat lemma). De typen „schoenmakershamer”, „schoenhamer” en „hamer” komen voor in diverse lemmata.]
klophamer: *klopaomər*, K 174; *klòpaomər*, P 16; *klopuimər*, O 153; – met grote kroon: het type *klophamer* in: L 148; **klopper**: *kloppər*, I 268; **leerhamer**: *lèerhamer*, hamer waar men leder mede klopt, Corn. Vervl. A.; **schoenmakershamer**: *schoenmaokərsaomər*, K 174; *schöēnmaokərsšämmər*, L 244; *sköēnmaokərsšämmər*, L 200; *sköēnmoukərsoumər*, O 69a; **schoenhamer**: het type *schoenhamer* in: L 148; **hamer**: *aomər*, K 174; *oumər*, O 69a; **stalen** – het type *hamer* in: K 143; de algemene – het type *hamer* in: L 148.

BOLSLAAN

(N 60, 98a)
[Een kleine ronding geven aan het (zool)leer, door middel van een schotelhamer en een holblok. Het type „holblok” is verplaatst naar het lemma „holblok”.]
bolslaan: *bòslon*, L 200; **bolzetten**: het type *bolzetten* in: L 148; **holkloppen**: *òlklòppə*, P 16; **hol uitkloppen**: het type *hol uitkloppen* in: L 148; **holleer**: de zool – het type *hollen* in: K 163; **schotelen**: *skeutələn*, O 153.

HOLBLOK

(N 60, 98b; OM, A/B)
[Een blok met een uitholling, waarop men d.m.v. een hamer het leer een kleine ronding geeft. De respondent van L 207 merkt op, dat het holblok ongeveer 30 cm. lang was en ongeveer 12 cm. breed. In het midden van het holblok zat een ronde holte, met een doorsnede van ongeveer 10 cm. en een maximale diepte van 2 à 3 cm. De respondent van Langstraat zegt: „Na bekloppen werd aan de zool een kleine ronding gegeven d.m.v. een hamer en een holblok; een houten blokje waarin een zwakke holte was aangebracht.”

„Directie” vermeldt in zijn lijst van gereedschap, dat elke schootwerker ten minste nodig heeft: „een holblok”. Het type „klopkei” (L 148) is verplaatst naar het lemma „klopkei/klopijzer”.]

holblok: het type *holblok* in: Langstraat, K 163, L 148; *hòlblòk*, L 207; **holsblok**: het type *holsblok* in: P 16; *holsblok*, houten blok met bolvormig gat erin, waarop of waarin het zoollider met den hamer tot een gebogen vorm wordt geklopt, Langstraat, hs 1756; *hòlzblok*, holsblok, uitgeholde houten klopkei, dienende om een zool een weinig rond te zetten, De Bont; **schotelblok**: *skeutəlblok*, O 153.

SCHOTELHAMER

(N 60, 98b)
[De hamer, waarmee men het leer bolslaat op een holblok. Het type „schoenhamer” komt ook voor in het lemma „klophamer”; het type „schoenmakershamer” komt voor in diverse lemmata.]
schotelhamer: *skeutəluimər*, O 153; **spijkerhamer**: het type *spijkerhamer* in: L 148; **schoenhamer**: het type *schoenhamer* in: L 148; **schoenmakershamer**: het type *schoenmakershamer* in: K 163.

WINDDROOG

(N 60, 99a)
[De toestand, waarin het leer geklopt moet worden. De respondent van L 148 merkt in verband met het woordtype „geweekt” op, dat het leer niet te nat en niet te droog mag zijn. Wij verwijzen voor deze verschillende graden van vochtigheid ook naar de paragraaf over de leerlooierij.]
winddroog: het type *winddroog* in: K 163, L 148, 264; *wiendrooch*, K 174; *winjtdroeach*, O 153; *wéjntdréúch*, L 200; *windrèùjch*, L 207; *wéjntdròjəch*, L 244; *wiēndrūjch*, O 69a; *wientrūúch*, P 16; *windróóg*, winddroog, die toestand van het leer waarin het bij dubbelvouwen geen water meer uit de zo ontstane plooi verliest, Brouwers; *wenddreuch*, K 185, winddroog, zie luchtdroog, Liedmeier; **luchtdroog**: *luchtdreuch*, K 185, luchtdroog = winddroog; vóór de bewerking dompelde men het leer even in water, daarna liet men het tot een bepaalde graad drogen om het vervolgens te kloppen; het leer moest niet te nat zijn en niet door en door droog, maar luchtdroog; voor hetzelfde zei men ook winddroog, Liedmeier; **schaduwgedroogd**: *schaodugedróógt*, schaduwgedroogd, Brouwers; **geweekt**: *gəwekt*, L 148.

ZONDROOG

(N 60, 99b; OM, A/B)

[De toestand, waarin het leer gereed is om geëffend te worden. Het leer is dan enkele graden droger dan winddroog. Eén der respondenten van K 143 zegt: „Na zondroog te zijn, werden deze (de binnenzolen) (van de leest) verwijderd en begon men aan het zoolmodel de binnenzool te effenen”. Zowel de term „winddroog” als de term „zondroog” zijn bij de meeste respondenten bekend. Evenwel is geen der respondenten bij machte aan te geven waar het onderscheid precies is gelegen. Ook in het monografisch materiaal, de scripties en de door ons geraadpleegde handboeken komt het onderscheid niet duidelijk naar voren. Wij verwijzen voor deze verschillende graden van vochtigheid van het leer ook naar de paragraaf over de leerlooierij.]

zondroog: het type *zondroog* in: K 143; *zondreuch*, L 148; **zongedroogd:** *zóngedróógt*, *zongedroogd*, Brouwers; **uitgedroogd:** *oĵat-gadri-jacht* (of: *-gadriējacht?*), O 153; **droog:** *dróóg*, *droog*, Brouwers.

INSMEREN

(N 60, 100)

[Het met lijm besmeren van de bovenzool, na het kloppen. „Directie” zegt op pag. 301: „De bovenzool wordt, na eerst ruw uitgesneden en in water elastisch te zijn gemaakt, op een kei geklopt om eventueel later trekken te voorkomen, daarna met lijm besmeerd en met een paar spijkers aan de hak en één bij den neus voorlopig vastgezet.” Eén der respondenten van L 148 zegt: „Een zool die geklopt is wordt niet met lijm ingesmeerd. Een zool die met lijm besmeerd wordt, doen wij eerst ruiven.” Het type „dextrine” is verplaatst naar het lemma „plaksel”. Met „kollen” wordt bedoeld: het met „colle” insmeren van de bovenzool. Het Franse „colle” betekent lijm. Met „pappen” wordt bedoeld: met pap insmeren; met „cementen” bedoelt men: met cementlijm insmeren. Zie ook het lemma „plaksel”.]

insmeren: het type *insmeren* in: O 153; *insmaera*, K 174; – mee pleksel *insmaera*, L 207; – met dextrine *insméérə*, L 200; **inlijmen:** het type *inlijmen* in: L 264; *lijmen:* *laajmən*, O 69a; **kollen:** *kollə*, I 268; **pappen:** *pappə*, P 16; **cementen:** het type *cementen* in: K 163.

DRIJVEN

(N 60, 102; OM, A/B)

[Het op de goede plaats brengen van de loop-

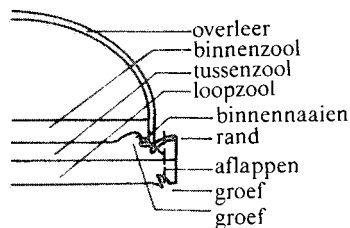
zool. Dit gebeurde m.b.v. een spanriem en een hamer. De respondent van Langstraat zegt: „Na het vastzetten van de zool werd deze met de spanriem en de hamer aangedreven, totdat hij overal goed aansloot”. Het type „zetten” komt voor in diverse lemmata. Het type „driegen” komt ook voor in het lemma „oppinnen”. Driegen is volgens Van Dale Zuidnederlands voor rijgen. Het is de vraag of dit type hier thuishoort. Aras II zegt in een hoofdstuk over „het zetten van buitenzolen” op p. 230 i.v.m. het „opbrengen”: „We bestrijken het vuller met plaksel en leggen er de zool op; van voren zetten we haar vast met één of twee nagels, dan leggen we den spanriem in het holvoetse deel, zetten de zool vast op den bal, en kloppen ze aan de voorzijde goed aan. Het holvoetse deel wordt ingewerkt, door den spanriem te verschuiven en daarop te kloppen; ook slaan we nog een nagel in van achteren. Indien we het nodig oordelen, kunnen we haar ook in het holvoetse deel met één of twee nagels vastzetten. We duwen den rand aan ’t voorwerk vlak met een rits, om des te beter de zool te kunnen vormen.” Zie de beschrijving van De Bont bij het type „drijven”.] **drijven:** *drojəvən*, O 153; *draoəvə*, I 268; *dreevə(n)*, *drijven*, ene zool dreve of opdreve: in dit geval wordt door de schoenmaker een zool met drie spèlnaogəl voorloepig vastgezet; dan spant hij de spanriem over die zool, bij de punt te beginnen, en duwt met de punt van zijn hamer de strak gespannen spanriem langzaam achterwaarts, beklopt de zool en zet deze met enige houten pinnen verder vast, De Bont; **opdrijven:** het type *opdrijven* in: L 264; *obdrėjə*, L 200; *óbdréeə*, L 207; *óbdreevə(n)*, *opdrijven*, hetzelfde als *dreevə(n)*, De Bont; **overdrijven:** het type *overdrijven* in: K 163; **aandrijven:** het type *aandrijven* in: Langstraat; **zetten:** *zəttə*, L 244; het is de vraag of het volgende type hier thuishoort: *ārtēgə:* *drīēgə*, P 16.

BIJSNIJDEN

(N 60, 103; OM, A/B)

[Het bijsnijden van de loopzool. De respondent van Langstraat zegt: „Dan (bedoeld wordt: na het aandrijven van de zool met de hamer en de spanriem) volgde het bijsnijden”. Knöfel I zegt op pag. 198: „Bij het rangeeren van het ondertuig reeds heeft men ze volgens de binnenzolen gereed gemaakt, zoodat men ze eigenlijk alleen nog wat bij te snijden heeft”. Alle typen komen ook voor in het lemma „effenen”. Aras II zegt op p. 230 in een hoofdstuk over „het zetten van buitenzolen” over het „vormen”: „Aan ’t voorwerk – We snijden de zool loodrecht gelijk met den rand,

1.1.2.2.3.

tekening 74. Open kant

zodat ze gans den vorm van de leest heeft en zuiver vloeiend is. De zool mag, aan het voorwerk voor open rand, nooit breder staan dan de rand en vooral niet schuin; zoniet, dan zijn we niet zeker van den kant der groef. In 't holvoetse deel — Hier snijden we de zool een weinig schuin naar onderen, zodanig dat de vleeskant van de zool een weinig over den rand staat; dit om goed sluiten van den ronden zoolkant te bevorderen. Aan 't achterwerk. — Van achteren snijden we de zool naar het achterom van den schoen, terwijl we ook rekening houden met de hak, die moet ondergezet worden. Voor een schuine hak (Franse en uitgehaalde hakken) snijden we de zool van achteren schuin, om, bij het opzetten van de hak, niet in houten pennen van het achterom terecht te komen.”]

bijsnijden: het type *bijsnijden* in: Langstraat, L 264; *bajsnèjə*, L 207, 244; de bovenzool — het type *bijsnijden* in: L 148; **opsnijden:** *opsnéjə(n)*, opsnijden, ene zool opsnije d.i. met een schoenmes het model aan een zool brengen, De Bont; **afsnijden:** *afsnéé(j)*, P 16; **ge-lijksnijden:** *gəlaajksnaan*, O 69a; *gəlaoəksnaa*, I 268; *gəlojəksnojan*, O 153; **effenen:** het type *effenen* in: L 148; **rangeren:** het type *rangeren* in: K 174; **reezetten:** *raezettən*, K 163.

—2.2.2.7. Bevestiging van de loopzool door naaien (genaaid werk)

NAAIWERK

(N 60, 104)

[Schoenen waarvan het bovenwerk aan het onderwerk genaaid is. Vraag N 60, 104 is gesplitst in diverse lemmata. Het begrip „naaiwerk” wordt gebruikt ter onderscheiding van „geklonken werk”, „gepind werk” en „gelijmd werk”. Zie de betreffende lemmata. Naaiwerk is te verdelen in diverse soorten van naaiwerk, o.a. „randgenaaid werk” en „afgelapt werk”. Zie de betreffende lemmata.]

naaiwerk: het type *naaiwerk* in: L 264; *nao-werk*, O 69a; *nuiəwerk*, O 153; *naowèrrək*, I 268; *naoəwèrrək*, P 16; *nèjwèèrək*, L 207, 244;

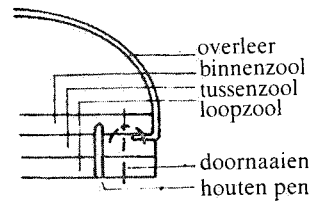
naojwaark, K 174; *naaiwerk*, schoenen met naaiwerk, schoenen waarvan de schachten op de hielen genaaid zijn, Corn. Vervl. A.; **genaaid werk:** het type *genaaid werk* in: K 163; *gənèjə wèèrək*, L 200.

OPEN KANT

(N 60, 105a; OM, A/B)

[De naar buiten uitstekende zoolband van een schoen. Dierick zegt op pag. 96: „Voor open rand (stekewerk) teekent men eerst de steken uit op den rand om ze al evenwijd te hebben. (. . .) Voor bloote steek trekt men eerst de steek op den rand en trekt men dan met de rechter hand den draad toe in de groef. Men moet zoo weinig mogelijk den draad aanraken met de hand om hem niet te bevuilden”. Knöfel I zegt op pag. 160: „Voor open naad, aflappen, gebruikt men geel, wit, blauw, groen vlas- of netelgaren”. Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst onder „open rand”: „Point découvert (fr.), waarop de steken zichtbaar zijn, stekewerk, afgelapt”. Aras II spreekt in twee hoofdstukken over „het zetten van buitenzolen” (p. 229-234) en over „het bevestigen van buitenzolen” (p. 235-242) over „open rand” (zie ook afb. 125 op p. 231: „op zool-gezette schoen voor open rand”).]

open kant: het type *open kant* in: Langstraat, L 148, 264; *óopə kánt*, L 207, 244; *óópə kánt*, L 200; *oopənkant*, K 174; *open kant*, K 185, men kende schoenen met een open kant en andere met een gesloten kant; als de zool naar buiten uitstak was het een schoen met open kant; op het uitstaande randje werd een versiering aangebracht: de prik; bij de gesloten kant was de overgang van overleer naar zoolrand vlak en zoveel mogelijk weggewerkt; de kant is de rand van de zool, Liedmeier; **prik-kant:** het type *prikkant* in: K 163, L 148; **buiten-kant:** *bojətənkant*, O 153; **buitenrand:** *bojətənrant*, O 153; **knooprand:** *knaoəprant* (?), I 268; **rand:** *rant*, O 69a; *raant*, K 174; **uitsteek:** *aoəststéék*, P 16; **oversteek:** *óvvərstéék*, P 16.

tekening 75. Gesloten kant

GESLOTEN KANT

(N 60, 105b; OM, A/B)

[De zoolrand die niet uitsteekt. De respondent van Langstraat zegt: „De manier van aflappen was afhankelijk van een open of gesloten kant. Bij gesloten kant werd doorgaans afgelapt met de peksteek”. Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst onder „gesloten rand”: „Point-couché (fr.), genaaid werk waarvan de steken door den rand gedekt zijn”. Het Franse „lisse collante” betekent ongeveer hetzelfde als „gesloten liksel”; volgens Dierick (zie bij „liksel”) betekent het Franse „lisse”: „Kant der zool als de schoen opgemaakt is”; „collant” betekent „nauwsluitend”. Aras II spreekt in twee hoofdstukken over „het zetten van buitenzolen” (p. 229-234) en over „het bevestigen van buitenzolen” (p. 235-242) over „gesloten rand” (zie ook afb. 126 op p. 232: „op zool-gezette schoen voor gesloten rand”).]

gesloten kant: het type *gesloten kant* in: Langstraat, K 163, L 148, 264; *gəslóótə kánt*, L 207, 244; *gəslóótə kánt*, L 200; *gəslóótən kaant*, K 174; *gesloten kant*, K 185, zie open kant, Liedmeier; **effen kant:** *uffə kant*, O 69a; **gesloten liksel:** *gəsləutən liksəl*, O 153; de volgende typering is onzeker: *lisse collante (fr.)*: *liəskóllant*, P 16.

BUITENNAAIGROEF

(N 60, 106b; OM, A/B)

[De groef in het loopvlak van de loopzool, waarin de steken gelegd worden. Deze groef wordt later gesloten. Dierick zegt op pag. 96: „Men teekent nu de groef af, twee tot drie millimeters van den boord. De groef moet met veel voorzichtigheid gemaakt worden; daarom houdt men het mes in de hand, juist gelijk men een pen houdt om te schrijven; men steunt met den tweeden vinger op de boord der zool en drukt met den wijsvinger op het mes in de lijn der groef een weinig schuins en trekt zoo het mes rond de zool. De groef mag nooit dieper dan den helft der dikte van de zool zijn; gaat het mes dieper, dan is de zool doorgroefd en elke steek is in gevaar door te

scheuren; maakt men de groef te recht, men zal de steken niet kunnen dekken; is ze te schuinsch langs den nerf, dan wrijft men bij het dekken der steken den nerf in stukken, ofwel in het schrepen der zool komt de nerf mede en de steken liggen bloot. Bij zulke schoenen in nat weder gedragen, is den nerf van den eersten keer los gegaan, de steken zijn bloot gekomen en het zien er versletene schoenen uit. De groef mag niet te ver van boord gemaakt worden, bijzonderlijk als zool of rand wat smal staan, want dan zou de groef lager zijn dan de binnenzoolsteken, men zou ondernaaien en dus geen sterken naad hebben; de zool ontnaaien”. Het type „groef” komt ook voor in het lemma „binnennaai-groef”.]

buitennaai-groef: het type *buitennaai-groef* in: L 148; **groef:** het type *groef* in: Langstraat, K 163, L 264; *groef*, I 268, K 174; *grōēf*, L 200, 207, 244; *grōēf*, P 16; *gruuf*, O 153; *groef*, K 185, zie het citaat in de semantische toelichting bij het lemma „binnennaai-groef”, Liedmeier.

EEN GROEF SNIJDEN

(N 60, 106c)

[Voor de semantische toelichting bij dit lemma verwijzen wij naar het lemma „buitennaai-groef”. Uiteraard werd ook een groef gesneden in de „binnenzool” (zie het lemma „binnennaai-groef”); vraag N 60, 106c informeerde echter naar het snijden van de „buitennaai-groef”. Aras II spreekt op p. 206 over het snijden van de groeven van de binnenzool en op p. 231-233 over het snijden van de groef van de „buitenzool” en het openmaken van de groef met het groefmesje. Zie het lemma „groefmes”.]

snijden: een groef — het type *snijden* in: L 148; *snèjə*, L 244; *snéé(j)*, P 16; groef — *snaa*, I 268; **opensnijden:** *eupənsnojan*, O 153; **opsnijden:** een groef — *ópsnèjə*, L 200; *opsnijden*, K 185, zie het citaat i.v.m. het type „groef” in de semantische toelichting bij het lemma „binnennaai-groef”, Liedmeier; **trekken:** het type

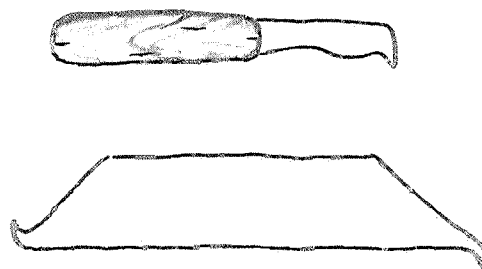
1.1.2.2.3.

trekken in: L 264; een groef – het type *trekken* in: L 148; *trékka*, L 207; *trekken*, K 185, zie het citaat i.v.m. het type „groef” in de semantische toelichting bij het lemma „binnennaigroef”, Liedmeier; (een) groef maken: *groefmaoka*, K 174; *ən gruufmuikan*, O 153; groeven: het type *groeven* in: L 148; de zool – het type *groeven* in: K 163.

GROEFMES

(N 60, 107)

[Het mes dat men gebruikt voor het maken van groeven (zie de lemmata „buitennaigroef” en „binnennaigroef”). Hiertoe worden verschillende soorten messen gebruikt (zie ook het lemma „instrument om groeven te snijden”). Het mes dat Liedmeier „groefmes” noemt heeft, blijkens de tekening, één punt vooraan op ’t lemmet en één punt vlak daarbij op het lemmet. De respondent van L 244 geeft een tekening van een „groefmesje” dat bestaat uit een handvat met een steel van enige lengte waaraan voor een taps toelopend hol snijwerktuig is bevestigd. Hij merkt daarbij op: „Eerst met een gewoon schoenmakersmes een groef snijden; daarna de groef openhalen met een gewone schroevendraaier; en dan met het groefmesje erdoor; het groefmesje is een soort holpijpe.” De respondent van L 207 gaf geen benaming maar wel een tekening (een latje met in het midden een driehoekig mesje). Het type „schoenmakersmes” komt voor in diverse lemmata. Aras II zegt op p. 190 bij „groefmesje” (zie afb. 69: een mesje in de vorm van een trapezium met aan de twee kleinste hoeken uitstekende licht gebogen aangeslepen puntjes): „Dit werktuig dient om de groeven in binnen- en buitenzool open te maken. Het is ongeveer 12 tot 15 cm lang en omtrent 2 cm breed, het loopt aan den enen kant scherp toe en heeft een klein haakje, dat dient bij het maken van de binnenzoolgroef. Aan den anderen kant loopt het schuins af, maar het is niet zeer scherp en het heeft tevens een grotere haak, die schuins is afgerond. (Afb. 69.)” Op p. 207 zegt hij i.v.m. het „bewerken der groeven” („binnennaigroeven”): „Eerste groef: De groeven worden opengemaakt met een groefmesje, om met juistheid te kunnen uitschalmen. We snijden de eerste groef uit, van den kant tot in de groef. Hierna wordt de kant der binnenzool aan het voorwerk afgeschalmd gelijk met den kant van de leest. We kunnen ook de eerste groef aan het voorwerk uitstekend met een daarvoor in gebruik zijnde steekmesje. Met dit werktuig werken we zekerder en op alle plaatsen even diep. (Zie afb. 103.)” Het „steekmesje” van afb. 103 heeft een handvat met korte steel en gutsvormig lem-

tekening 76. Groefmes

met. In verband met het maken van „buitennaigroeven” wordt het „groefmesje” door Aras II nog op p. 231, 232 en 236 genoemd. Vraag N 60, 107 is gesplitst in twee lemmata.] *groefmes*: het type *groefmes* in: K 163, L 148, 264; *gröefmés*, L 200; *gröefmés*, P 16; *gruufmes*, O 153; *groefmes*, een mes om langs den zoom van den zool eene reet te snijden, waar ’t spinaal in genaaid wordt, Corn. Vervl.; *groefmes*, K 185, vaak sneed men de groef met het schoenmakersmes; soms echter had men daartoe een speciaal mes, het groefmes; de vorm met twee uitsteeksels was handig om een regelmatige en overal van de rand even verwijderde groef te snijden, Liedmeier; *groefmesje*: *gröefméska*, L 244; *schoenmakersmes*: *schöennaokarsmés*, L 244.

INSTRUMENT OM GROEVEN TE SNIJDEN

(N 60, 107)

[Diverse instrumenten, welke gebruikt werden om groeven te snijden. Zie de lemmata „buitennaigroef” en „binnennaigroef”. Een groeventrekker is mogelijk hetzelfde als een groefmes. Zie het lemma „groefmes”. De groevenmachine is een recentere ontwikkeling. I.v.m. het woordtype „been” kan worden opgemerkt dat de respondent van I 268 wellicht bedoelt, dat voor het maken van de groeven een stuk been of bot gebruikt werd. Vgl. echter de lemmata „rits”, „bok” en „futselaar”; wellicht is het een instrumentje om de groef verder open te werken.] *groeventrekker*: *groevätrekkar*, K 174; *groevenmachine*: *groevomasjien*, I 268; *been*: *bien*, I 268.

GROEFLIP

(N 60, 108)

[Het uitpuilende leer, bij het maken van de groef, schuin in het leer. Het type „groef” is verplaatst naar het lemma „buitennaigroef”.

Zie dat lemma en het lemma „binnennaai-groef”.]

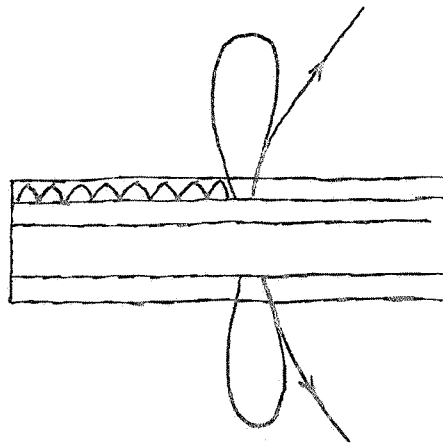
groeflip: het type *groeflip* in: L 148; **deklip:** het type *deklip* in: L 148; **lip:** het type *lip* in: K 174, L 264; *lip*, I 268, L 244, O 153; *liēp*, P 16; *lip*, K 185, als men een groef sneed, schuin in het leer, kwam er wat leer naar buiten gepuild: dat was de lip; overigens was lip een vrij veel gebruikt woord voor elk dun uitstekend deeltje, al naargelang de omgeving vanzelf duidelijk; b.v. aan het achteromijzerke zat een lipje, Liedmeier.

AFLAPPEN

(N 60, 109; OM, A/B)

[Het aan elkaar naaien van de „rand” (c.q. „tussenzool”) en de „loopzool”. Knöfel I zegt op pag. 200: „Het vastnaaien der zool op den rand noemt men aflappen. De naad op zich zelf is lichter dan de binnennaad en daarom maakt men ook den aflapnaad wat dunner. Niettemin moet hij sterk en zwaar genoeg zijn. Meestal gebruikt men er het taaie netelgaren voor. Inzonderheid heeft men bij het aflappen op egale steeklengte te letten, omdat de naad meer voor het oog ligt dan vele anderen en een ongelijkmatige aflapnaad zeer leelijk staat”. „Directie” zegt op pag. 301: „Op de zool wordt nu een groef gesneden, waarna het „aflappen” een aanvang kan nemen. Met een els wordt een gaatje gemaakt in den rand en in de groef van de zool, de draad wordt erdoor gehaald en dit herhaald, totdat de geheele zool aan den rand, die aan het boventuig vastzit, is vastgenaaid”. De respondent van Langstraat zegt: „In de groef kwamen steken van de bevestigingsnaad. Die bevestiging werd bij randgenaaid werk „aflappen” genoemd. Aras II zegt op p. 235 (zie ook afb. 129 op p. 236: „het naaien van de zool aan den rand; aflappen”) in een hoofdstuk over het „bevestigen van de buitenzolen” (zie lemma „loopzool”): „Het naaien van de zool aan den rand noemt men aflappen. Deze benaming geldt zowel voor open als voor gesloten rand”. Vgl. de lemmata „open kant” en „gesloten kant”. Het type „doornaaien” (O 153) is verplaatst naar het gelijknamige lemma.]

aflappen: het type *aflappen* in: K 143, Langstraat, K 163, L 148, 264; *aflappə*, I 268, K 174; *āflappə*, L 200, 207, 244; — met de pekdraad: het type *aflappen* in: L 148; — mee pekdraad *āflappə*, L 200; *aaflassen*, Langstraat, den rand en de zool van een laars door een pikdraad aan elkander naaien of hechten, hs 1756; *aflappe*, K 185, een buitenzool aannaaien: de laatste bewerking voor het polijsten, versieren en poetsen, Liedmeier; **steeknaaien:** *stééknaoə*, P 16.

tekening 77. Aflappen (zie ook de tekeningen bij de lemmata „binnennaai-steek” en „open kant”)

AFGELAPT WERK

(N 60, 104)

[Naaiwerk, waarbij de loopzool d.m.v. de aflapsteek aan de rand of aan de tussenzool is genaaid. Zie de betreffende lemmata.]

afgelapt (werk): bij de volgende opgave werd geen zelfstandig naamwoord vermeld: het type *afgelapt* in: L 148.

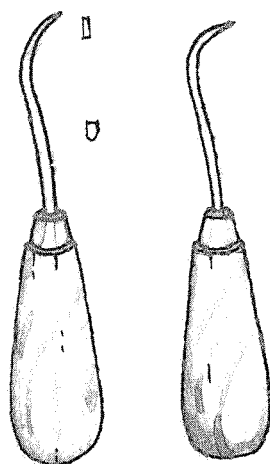
AFLAPELS

(N 60, 178a; N 60, 178b; N 60, 178c; OM, A/B)

[De kromme els, waarmee men gaatjes steekt door de rand en de loopzool, om deze aan elkaar te naaien. Zie het lemma „aflappen”. Dierick zegt op p. 83: „Om de buitenzool te naaien gebruikt men meest altijd engelsche elsens waarvan de top alleen gekromd en plat is. Men zorgte voor deze ook dat de punt goed steke en dat het van zwaarte geschikt zij volgens den draad die in de zool moet goed gesloten zijn, om niet te ontnaaien.” Aras II zegt op p. 185 (zie ook p. 235) i.v.m. de „aflap-els (Engelse els of mes-els)”: „Deze els mag niet scherp zijn langs beide kanten — boven- en onderzijde —. Zij moet langs de rugzijde afgerond zijn, om het bovenleder niet te beschadigen; de binnenzijde moet een plat kantje bezitten, om het doorscheuren van den rand te beletten. Het begin moet scherp zijn en aan de binnenzijde moet zij langzamerhand dikker worden. Om open rand af te lappen, mag de els niet rond zijn, anders moet ze afgeslepen worden. Bij het doorsteken zal zij

1.1.2.2.3.

dan deze opening achterlaten: 0, waardoor korte steken kunnen genomen worden, zonder gevaar voor doorscheuren van het leder. (Zie afb. 49.)” De respondent van Langstraat zegt: „De aflapels werd vroeger door de schoenmaker zelf in de juiste vorm geslepen. Later kwamen speciale elsen in de handel. Voor open kant met korte steek was een andere els nodig dan voor de gesloten kant.” De respondent van K 174 zegt: „De kantels voor gesloten kant moest krommer zijn.” Aras II vermeldt op p. 185 en 186 ook nog een bepaalde „lepel-els (schup-els)”, een andere dan in het lemma „binnennaaiels” vermeld wordt (zie afb. 50 bij Aras II, p. 186). Of dit soort iets te maken heeft met wat in dit lemma „gesloten kantels” en „kantels” genoemd wordt, is ons niet duidelijk. Aras II zegt op p. 185 en 186: „Om het holvoetse deel te naaien voor gesloten rand gebruiken we een lepel-els of schup-els (zie afb. 50). De doorsnede van de els moet ovaal zijn en de vorm zeer gebogen. Heeft zij dezen vorm niet, wat kan voorvallen, dan houden we de els over een vlam en buigen ze met een gebogen oppintang, tot ze de gewenste ronding vertoont. Met zulk een els kunnen we de smalste gelengen naaien, zonder de groef al te ver van den kant te moeten maken. Immers, in het holvoetse deel, moet de groef zich zeker zo nauw op den kant bevinden, als bij het voorwerk (afb. 50). Het type „zadelmakersels” is verplaatst naar de paragraaf over de zadelmakersterminologie.]
aflapels: het type *aflapels* in: Langstraat, K 174, L 148, 264; *aflapels*, K 174; *àflapèls*, L 200, 207; *àflapèls*, L 244; *aflapels*, K 185, een kromme els, waarmee men gaatjes stak door

tekening 78. Aflapels (links: Engelse els, mes-els; rechts: lepel-els, schopels)

‘rand’ en buitenzool om deze aan elkaar te naaien, de aflapels werd ook wel Engelse els genoemd, Liedmeier; **aflapelsen:** *aflapelsjən*, O 153; **aflapelsie:** gewone — *aflapelsie*, K 163; **engelse els:** het type *engelse els* in: L 264; *əngəlsə əls*, L 244; *iəngəls əls*, P 16; *engelse els*, K 185, dit instrument heette ook aflapels, Liedmeier; **kantels:** *kaantels*, K 174; **gesloten kantels:** *gəslōotə kaantels*, K 174; **kromme els:** *krōēmme əls*, P 16.

VOORSTEEKEN

(N 60, 110)

[Het met een els steken van gaatjes waardoorheen men, bij het naaien, de pekdraad zal gaan rijgen. Vraag N 60, 110 is gesplitst in twee lemmata. Het type „steek” is verplaatst naar het lemma „steek”.]

voorsteeken: *vōrstaekə*, L 207.

STEEKGAATJES

(N 60, 110)

[De met de els gestoken gaatjes waardoorheen men, bij het naaien, de pekdraad zal gaan rijgen. Zie de semantische toelichtingen bij de lemmata „aflappen” en „voorsteeken”.]

steekgaten: *stēekchaotə*, P 16; **voorgestoken gaatjes:** *vurgestooke gotjes*, K 185, voorgestoken gaatjes, de met de els gestoken gaatjes waardoorheen men, bij het naaien, de pekdraad zal gaan rijgen, Liedmeier; **elsgaatjes:** *elsjgotjəs*, O 153; **draadgaatjes:** het type *draadgaatjes* in: L 148; **gaatjes:** het type *gaatjes* in: K 163; *gātjəs*, L 244; *gōtjəs*, K 174.

KANTSTEEK

(N 60, 111b; N 60, 111c; N 60, 112b)

[Een steek voor het naaien van de „open kant” (zie dat lemma); welke precies is onduidelijk. Het type „open kantsteek” is afkomstig uit vraag N 60, 66. Volgens de respondent van L 207 was de „open kantsteek” een steek aan de buitenkant.]

kantsteek: het type *kantsteek* in: L 148; **open kantsteek:** *ōpə kàntsteek*, L 207; **randsteek:** *ràntstēek*, P 16.

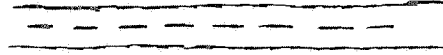
KORTE STEEK

(N 60, 111b; OM, A/B)

[De steek, die men gebruikt bij open kant. Dierick zegt op pag. 96: „Voor bloote steek trekt men eerst de steek op den rand en trekt men dan met de rechter hand den draad toe in de groef. Men moet zoo weinig mogelijk den draad aanraken met de hand om hem niet te bevuilen”. Het type „aflapsteek” komt voor in

tekening 79. Insnijdingen van de els bij korte steek

tekening 80. Insnijdingen van de els bij lange steek

diverse lemmata. Het type „kantsteek” is verplaatst naar het lemma „kantsteek”.]

korte steek: het type *korte steek* in: Langstraat, K 174, L 264; *körtā steek*, L 207, 244; **kleine steek:** *klijnā steek*, O 153; wellicht hoort het volgende type hier niet thuis: **aflapsteek:** het type *aflapsteek* in: K 163; *āflapsteek*, L 200.

GEKLEURDE STEEK

(N 60, 111c; OM, A/B)

[De korte steek met gekleurd wasgaren. Eén der respondenten van K 143 zegt: „Voor honderd en meer jaren geleden begon men al genaaide schoenen te maken en werden de zolen met een gekleurd soort garen afgelapt, dit noemde men geel op steek omdat dat wel de meest gangbare kleur was. De kleur werd met een worteltje kulkema opgeknapt”. Vgl. het lemma „kurkuma”. De respondent van Langstraat zegt: „Er werd vaak een gewaste draad gebruikt. Soms was deze draad gekleurd. Men sprak van aflappen met een gele steek. Ook was voor open kant met korte steek een andere els nodig dan voor de gesloten kant”. Knöfel I zegt op pag. 200: „De gelijkmatigheid der verschillende steken is vooral noodig bij het met open kant of met korte steken naaien, zoogenaamd aflappen met gelen of anderen steek. Wie in dit werk geoefend is kan gelijke steken maken zonder ze eerst met den stopper voor te tekenen, van welk hulpmiddel velen zich bedienen”. Het type „kantsteek” is verplaatst naar het lemma „kantsteek”. De opgave „geel op steek” is niet opgenomen.]

gele steek: het type *gele steek* in: Langstraat, K 163, O 153; *gaela steek*, L 244; **witte steek:** *wittā steek*, L 244; *wiēttā stéék*, P 16; **rode steek:** *róójā steek*, L 244; **droge steek:** *droeagā steek*, I 268.

LANGE STEEK

(N 60, 111d; OM, A/B)

[De steek die men gebruikt bij gesloten kant. De respondent van L 207 merkt i.v.m. het type „lange steek” op, dat deze steek niet in het zicht kwam en dat hij met pekgaren gemaakt werd. Het type „aflappen met pekdraad” is verplaatst naar het lemma „aflappen”. Het type „pekgaren” is verplaatst naar het lemma

„pekdraad”. De respondent van P 16 geeft i.v.m. het type „gestopte steek” aan, dat hiermee bedoeld werd, een niet zichtbare „weggestopte” steek. Het type „aflapsteek” komt voor in diverse lemmata.]

lange steek: *langā staek*, O 153; *langā steek*, L 207; *långā steek*, L 244; **gestopte steek:** *gastōptā stéék*, P 16; **peksteek:** het type *peksteek* in: Langstraat; *pekstaek*, I 268; het volgende type hoort hier wellicht niet thuis: **aflapsteek:** het type *aflapsteek* in: K 163.

AFLAPSTEEK

(N 60, 112b)

[Een steek bij het aflappen. Het type „randsteek” is verplaatst naar het lemma „kantsteek”. Het type „korte steek” is verplaatst naar het lemma „korte steek”. De opgaven „aflap” en „met de pekdraad” zijn niet opgenomen. Aras II zegt op p. 197 i.v.m. de toepassing van de stiksteek (zie ook het type „stiksteek” in het lemma „steken voor het bovenwerk”): „De stiksteek gelijkt zeer veel op den aflapsteek. We noemen hem slechts stiksteek, wanneer we zulk een steek op schachten van schoenen leggen, en aflapsteek, wanneer we de zool aan den rand naaien. Dit verklaart, waarom een goed stikker gemakkelijk een goeden aflapnaad leert leggen.” Zie ook het citaat van Aras II, p. 197 en 198, in het lemma „binnennaasteek”; Aras zegt daar dat de „overworpen steek” veel lijkt op de „stiksteek” en wordt toegepast zowel bij het „binnennaaien” als bij het „aflappen”. In afb. 129 op p. 236 laat Aras II „het naaien van de zool aan den rand (aflappen)” zien.]

aflapsteek: het type *aflapsteek* in: K 163, 174; *aflapstaek*, O 153; *āflapsteek*, L 207; *aflapsteek*, K 185, Liedmeier; **stiksteek:** het type *stiksteek* in: L 264.

KURKUMA

(N 60, 113; OM, A/B)

[De wortelstok van de tropische plant *curcuma longa* of geelwortel waaruit een gele kleurstof bereid wordt om een aflapnaad van wasdraad blank te poetsen. Knöfel I zegt op pag. 213: „Om gepinde gelengen geel te kleuren, gebruikt men gewone curcumawortel, verkrijgbaar in drogerijen of apotheken.

1.1.2.2.3.

Curcuma wordt daar in poedervorm verkocht en bewijst ook zijn diensten bij het maken van den zoogen. gelen steek". Vraag N 60, 113 is gesplitst in twee lemmata.]

kurkuma: het type *kurkuma* in: K 163; *kulkama*, K 143; *kulkerma*, K 185, kurkuma, een stukje geelwortel, dat men bij de drogist haalde en gebruikte om een aflapnaad van wasdraad blank te poetsen bij lichtgekleurde schoenen, Liedmeier.

DE GROEF SLUITEN

(N 60, 114a)

[Het met de scherpe kant van de hamer („staart”) toedrukken of dichtkloppen van de „buitennaagroef”, na er lijm in gesmeerd te hebben. „Schoenherstellersbedrijf” zegt op pag. 64: „Het groef sluiten is het dichtkloppen van de bij het aflappen ontstane groef waarin de draad ligt. Het gebeurt na het rolletteren en wordt gevolgd door het schrooien.” Aras II zegt op p. 236 over het dichtmaken van de buitennaagroef bij open kant: „We maken de groef zó dicht toe, dat er nog slechts een spoor van zichtbaar blijft. Nadat we het voorwerk genaaid hebben, maken we de groef een weinig vochtig en openen ze met een groefmesje of met den nagel van den duim. We doen een weinig plaksel in de groef en wrijven haar dicht met de pen van den hamer. Dan kloppen we de zool effen, waarbij wij den kant zoveel mogelijk vermijden. Door het bijkloppen gaat de groef een weinig open; we kloppen ze opzijde weer dicht, om ze daarna nog eens zacht bovenop effen te kloppen, zodat er nog slechts een teken van zichtbaar blijft.” Op p. 239 en 241 beschrijft Aras II het dichtmaken van de buitennaagroef bij respectievelijk gesloten kant en bij het doornaaien.]

sluiten: *slòwtā*, L 200; de groef — het type *sluiten* in: K 163, L 148; *sluitā*, K 174; *sluiten*, K 185, de groef sluiten, de groef dichtrollen, zie bij groef, Liedmeier; **dichtrollen:** het type *dichtrollen* in: L 264; *dichtrollā*, I 268; de groef — *dichtrollen*, K 185, de groef dichtrollen, de groef sluiten, zie bij groef, Liedmeier; **dichtkloppen:** *dichtkloppān*, O 153; met de veer van de hamer — *deechtklōppā*, L 244; **toedoen:** de groef — *tōēdōēn*, P 16; **sluitend maken:** de groef — *slaojtānt maokā*, L 207.

STAART

(N 60, 114b; OM, A/B)

[De scherpe kant van de hamer waarmee men de groef dichtmaakt.]

staart: het type *staart* in: L 148; *start*, L 148; *stārt*, L 200, 207; *stert*, K 185, staart, deel van de hamer, Liedmeier; **klauw:** het type *klauw*

in: K 163; *klaa*, I 268; — van de hamer *klaaw*, K 174; **bek:** het type *bek* in: L 264; **neus:** *naes*, O 153; **veer:** *vaer*, L 244; **tak:** het type *tak* in: Langstraat; **pen:** *pēn*, P 16; **scherpe kant:** *skerpā kant*, O 69a.

BOL

(N 60, 114c; OM, A/B)

[Het vlak van de hamer, waarmee de zool wordt gladgeklopt. Dierick zegt op pag. 84: „De schoenmaker gebruikt twee hamers, (. . .). Beide hamers zijn rond van kop en breed van bek; de kop mag echter niet te bolrond zijn, omdat men er mede het zoollader niet overal even vast en effen kan kloppen en men er mede niet gemakkelijk nagelen kan. De bek van den hamer mag niet te scherp zijn aan de hoeken daar dit gevaarlijk is om het overleder te kwetsen bij het van steke kappen der zolen. Beide gebreken hebben dikwijls de nieuwe hamers; men kan ze echter verbeteren met de hoeken lichtelijk af te vijlen en den kop wat effen te slijpen. De steel van den hamer is in het midden wat fijner dan het uiteinde omdat men hem slapper in de hand kan houden zonder weg te schuiven. Om te kloppen houdt men hand en voorarm slap; met stijven arm kan men wel slaan, maar niet goed kloppen, noch macht gebruiken; met slappe hand en arm valt de hamer veel meer toe”. De formulering van Liedmeier bij de omschrijving van het type bol is misschien niet helemaal zuiver; misschien moet men het woord „soepel” vervangen door „meer onvervormbaar”.]

bol: het type *bol* in: L 264; *bol*, O 153; *bòl*, L 207, 244, P 16; *bol*, K 185, het klopmassief van de hamer: het vlak waarmee men op de leest sloeg is rond; het zoollader wordt hiermee herhaaldelijk en intensief beklopt om het soepel te maken; hoe minder rond de bal is, hoe meer kans men heeft om het leer, door een onhandige slag, met de scherpe rand te beschadigen, hoe meer uitwerking daarentegen iedere slag heeft; het was een zaak van trots op vakbekwaamheid en vastheid van hand, een vlakke hamer te hanteren, Liedmeier; **bolkant:** *bòl-kánt*, L 200; **bolle kant:** *bolle kaant*, K 174; **platte kant:** *platta kant*, O 69a; **kop:** *kop*, I 268; **kroon:** het type *kroon* in: L 148; **kruin:** het type *kruin* in: Langstraat, K 163, L 148.

—2.2.2.8. Hakken opzetten

HAKKEN OPBOUWEN

(N 60, 126; N 60, 127)

[Het laag voor laag geleidelijk aan opbouwen van de hak, los van de schoen. Deze werkwijze

is niet algemeen gebruikelijk. „Directie” zegt op pag. 306: „De hak wordt niet laag voor laag opgebouwd, maar vooraf worden de uitgestansde stukken leer tot hak geperst en eerst daarna wordt de hak in zijn geheel machinaal op zool aangeslagen.” Zie de Lemmata „omloper”, „onderstukken”, „achterlap” en „hakken opzetten”. Aras II zegt op p. 245 en 246 in een hoofdstuk over „het zetten van hakken” (p. 243-250) i.v.m. het „opwerken van de onderstukken”: „1. *Van den eersten achteromrand*. Alvorens den omloper te bevestigen, maken we het achterom van de zool ruw door het af te raspen; daarna bestrijken we dit deel met een weinig plaksel, waarop we dan den eersten achteromrand bevestigen. We zetten den omloper op enige plaatsen vast en geven hem nadien den vereisten vorm, volgens de hak die er moet ondergeplakt worden, zo zullen we met zekerheid kunnen pennen. We pennen den omloper op ongeveer 3/4 cm van den kant, met houten pennen die 1/2 tot 3/4 cm van elkaar geslagen worden. Na den achteromrand gepend te hebben, schalmen we hem langs den binnenkant dun aan en raspen de houten pennen goed af, totdat we een effen vlak verkrijgen. 2. *Van de onderstukken*. 1° Op den achteromrand plaatsen we het eerste onderstuk, dat voor een hoge hak van goede hoedanigheid moet zijn. Dit onderstuk hoeven we niet geheel te pennen, daar het samen met den tweeden omloper kan bevestigd worden. 2° Nu bevestigen we op het eerste onderstuk den tweeden achteromrand; we geven hieraan den vereisten vorm en pennen hem rondom, het eerste onderstuk mee pennende. 3° De andere onderstukken worden nu opgewerkt, totdat de gewenste hoogte bereikt is. We mogen nooit meer dan twee of drie onderstukken tegelijk opwerken; tussen twee opelkaar volgende onderstukken moet plaksel gedaan worden. 3. *Waarmee en hoe bevestigen?* Het opslaan van de onderstukken kan geschieden met kleine speldnagels, die nochtans nooit te lang mogen zijn. Te lange nagels moeten na het uitleesten (bewerking, die dikwijls met grote moeite gepaard gaat) worden omgeslagen; zij doen de hak daardoor gemakkelijk bersten en kunnen den drager veel ongemak veroorzaken. Het pennen of nagelen van de onderstukken moet zo dicht mogelijk aan den kant geschieden, voor de vastheid en stevigheid van de hak. Bij het nagelen zorgen we er altijd voor, de nagels niet altijd recht door te slaan, want bij schuine en uitgehaalde hakken zou er soms gevaar zijn ze van buiten af te zien verschijnen, in welk geval we er op stuiten bij het schrooien (gelijk snijden van de onderstukken); wat veel last veroorzaakt, om het werk op zijn effen te krijgen. Na het klin-

ken moeten we telkens de hak goed aanhameren in het midden en voornamelijk aan den kant opdat de onderstukken goed op elkaar zouden sluiten.” Dierick zegt op pag. 97: „De onderstukken worden gerangschikt volgens grootte; voor engelsche talons zijn ze al even groot en men mag ze in eens opslaan en nagelen met kleine poonten; voor hooge talons zorg men dat het eerste stuk van goede hoedanigheid zij en met stekken genageld; vervolgens nagelt men twee stukken op en slaat ze vast toe; men herhaalt dit telkens met twee of drie onderstukken in eens te nagelen. Men moet van 't begin goed in het oog houden, hoeveel de talon moet onderzet zijn en hem versmallen, naarmate hij verhoogt om met zekerheid te kunnen nagelen; ook moet men zorgen dat al de nagels een weinig schuins naar het midden gericht zijn, want, slaat men ze recht door, dan is er gevaar dat ze al buiten uitkeeren, en dan vindt men ze in het schrooien.”]

hakken opbouwen: *akkə opbouə*, K 174; **een hak opbouwen:** het type *een hak opbouwen* in: K 174.

HAKKENOPBOUW

(N 60, 126a)

[De los van de schoen vervaardigde hak, bestaande uit een aantal onderstukken en eventueel een achterlap.]

hakkenopbouw: *akkənopbou*, K 174; **hielenopbouw:** *ielənopbou*, K 174.

HAKKEN OPZETTEN

(N 60, 127)

[Het aan de schoen bevestigen van de hakkenopbouw of het hakken opbouwen, direct, laag voor laag op de schoen. De respondent van K 143 zegt: „De hakken bestonden uit onderstukken, die stuk voor stuk werden opgeslagen; eerst met houten pennen; de hoogste stukken met spijkers”. De respondent van Langstraat merkt op: „De leren hak werd gemaakt van stukjes leer die tot het gewenste model en tot de gewenste hoogte op elkaar werden gestapeld en achtereenvolgens met de zool en verder onderling werden verbonden. De eerste hakken zullen plat zijn geweest en met pekdraad zijn bevestigd. Toen de hakken hoger werden, werden de eerste stukken ook nog met pekdraad aan de zool bevestigd. Bij de komst van de houten pennen werden deze het middel van bevestiging. Bij de herenschoenen hebben zich de houten pennen daarvoor lang gehandhaafd”. Verder verwijzen wij naar de semantische toelichting bij het lemma „franse hak”. Het type „hak ophogen”

1.1.2.2.3.

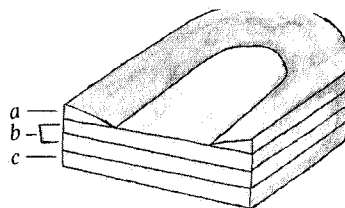
is afkomstig van vraag N 60, 128b. Het type „op hoogte brengen” is afkomstig van vraag N 60, 129a. Aras II wijdt een hoofdstuk (p. 243-250) aan „het zetten van hakken”. Zie ook het lemma „hakken opbouwen”.]

hak opzetten: de – het type *hak opzetten* in: L 148; **hiel opzetten:** een – *īēl opzetn*, O 69a; **hakken zetten:** het type *hakken zetten* in: L 264; *håkkə zēttə*, L 200, 244; *hakke zette*, K 185, men vervaardigde eerst afzonderlijk de hak; nadat men die had opgebouwd, d.w.z. de stukken op elkaar had gelegd, spijkerde men met stiften de stukken vast; daarna werd de hak onder de schoen bevestigd; dit geheel werd hakken zetten genoemd, Liedmeier; **hielen zetten:** *ielə zettən*, O 153; *ielə zēttə*, I 268; **talons zetten:** het type *talons zetten* in: P 16; **hakzetten:** het type *hakzetten* in: K 163, L 148; **haknaaien:** het type *haknaaien (?)* in: K 143; **hakken opslaan:** het type (*hakken*) *opslaan* in: K 143; **hak ophogen:** (de) – het type *hak ophogen* in: L 148; *håk óphaogə*, L 207; **op hoogte brengen:** de hak – het type *op hoogte brengen* in: K 163; **aan elkaar spijkeren:** het type *aan elkaar spijkeren* in: K 142.

OMLOPER

(N 60, 128; N 60, 128a)

[Het riempje dat, na geschalmd te zijn, in hoefijzervorm met tacks wordt vastgeslagen en op welke basis de hak laag voor laag wordt opgebouwd. De respondent van K 174 merkt op: „De omloper is het randje, dat dient om de zool weer vlak te krijgen”. De respondent van L 244 zegt: „De omloper werd vroeger met houten pennen bevestigd”. Knöfel I zegt op pag. 202: „Het zetten der hak begint met het bevestigen van den omlooper op de zool. Deze omlooper is een kernige lederstrook en dient om de welving, die de zool hier maakt, te vereffenen. Geschiedde zulks niet, zoo zouden alle onderstukken zich naar die welving zetten en de hak kreeg bersten en scheuren of zou althans hoogst onsoliede worden. Allereerst dus een effen, vlak fundament. De omlooper wordt, als hij rondom goed vastgeslagen is, flink geraspt en volgens den zoolkant besneden (geschrooid)”. Knöfel I spreekt verder op p. 204 ook van „keil” en „keder”. Aras II zegt op p. 243 i.v.m. het „effen werken van het achterom” (vgl. het lemma „boord”, type „achterom”): „Daar de zool aan het achterom een weinig rond (bol) staat, is het noodzakelijk een achteromrand (omloper) te gebruiken om ze eerst effen te werken. Het is zelfs aan te raden, voor een hoge hak twee achteromranden te gebruiken; de tweede achteromrand wordt geplaatst na het eerste onderstuk. Zo sparen we een onderstuk uit, wat tevens aan

tekening 81. Omloper (a), onderstukken (b), achterlap (c)

de hak een lichte uitholling bezorgt, zodat de onderstukken bij het omslaan nog beter aan den kant zullen sluiten.” I.v.m. het „bekomen van de achteromranden (omlopers)” zegt hij op p. 244: „De achteromranden kunnen naar twee verschillende methoden gevormd worden. *Eerste methode.* We nemen een lederen strook van omtrent 2 cm breedte en ruim 2 cm lang als de omtrek van het achterom en schalmen het zijdelings door. (Zie afb. 133.) We snijden enige stukjes leder uit in het midden (afb. 134), waarna we den omloper tot den vorm van het achterom van de zool kloppen. *Tweede methode.* We kunnen een omloper ook bekomen, door een stuk leder den vorm van een smal onderstuk te geven, het open te splitsen (afb. 135) en het tot den vorm van het achterom van de zool te kloppen. Deze beide methoden zijn goed; we geven aan dien vorm de voorkeur die voordeel biedt bij het uitsnijden.” Zie ook Aras II, p. 245 (zie het citaat in de semantische toelichting bij het lemma „hakken opbouwen”).]

omloper: het type *omloper* in: K 174, L 148, 264; *umlaopər*, L 200, 244; *omlæ̀eper*, Langstraat, stukje leder, dienende tot fundament van den laarshak, hs 1756; *omlooper*, K 185, de hiel van de voet is van onderen bol, zodat de hak daar enigszins hol moet zijn; deze lichte welving bereikte men door, als bovenste laag van de hak, een plat afgeschifte reep leer rondom te leggen in de vorm van een hoefijzer, Liedmeier; **omloop:** het type *omloop* in: L 148; **rondsel:** het type *rondsel* in: K 163; *rónsəl*, hetzelfde als *rèntjə(n)*, zie randje, De Bont; **onderrand:** *ondərant*, O 153; **rand:** *rant*, O 69a; **randje:** *rèntjə(n)*, ook et ronsele en (oudtijds) den trekker geheten, is het eerste aanzetstuk op de hak, De Bont; **trekker:** *trékkər*, hetzelfde als *rèntjə(n)*; het bedoelde leertje heet trekker, omdat het om de te maken hak getrokken wordt, De Bont.

ONDERSTUKKEN

(N 60, 128b)

[De stukken leer van mindere kwaliteit, tussen

de omloper en de achterlap. Dierick zegt op pag. 97: „De onderstukken moeten goed doorweekt en geklopt zijn, en dan bijna droog verwrocht; verwerkt men ze nat, dan zal de talon gemeenlijk opentrekken. Het is noodig elk onderstuk te schrepen of te raspen al den nerfkant, omdat de stukken dan beter aan elkaar plakken en min trekken; ook wanneer de talon afgereed is, teeken de stukken dan zoo zeer niet af en vormen meer een geheel. Bij het opslaan der talons wordt er aan ieder stuk stijfpap gedaan. De onderstukken worden gerangschikt volgens grootte; voor engelsche talons zijn ze al even groot en men mag ze in eens opslaan en nagelen met kleine poonten; voor hooge talons zorgte men dat het eerste stuk van goede hoedanigheid zij en met stekken genageld; vervolgens nagelt men twee stukken op en slaat ze vast toe; men herhaalt dit telkens met twee of drie onderstukken in eens te nagelen”. Het type „hak ophogen” is verplaatst naar het lemma „hakken opbouwen”. Aras II spreekt in een hoofdstuk over „het zetten van hakken” (p. 243-250) van „onderstukken” (zie de citaten in de lemmata „hakken opbouwen”, „hakken opzetten” en „omloper”). Op p. 244 zegt hij over het „uitsnijden van de onderstukken”: „Om een hak te zetten, snijden we niet enkele ongelijke stukken leder uit, maar bepalen reeds bij het uitsnijden, vorm, stand, grootte en hoogte van de hak, al naar gewenst of vereist wordt. Het zetten van de hak is zo veel gemakkelijker, daar ieder onderstuk bijna de gewenste vorm heeft.”]

onderstukken: het type *onderstukken* in: K 163, L 148, 264; *õndarstukkə*, I 268; *õndarstukkə*, L 200, 207, 244; *õndarstüükkə*, P 16; *õnderstikkən*, O 153; *õnderstükke*, K 185, om de hak hoogte te geven worden tussen de omloper en de achterlap stukken leer van mindere kwaliteit ingevoegd, de onderstukken, Liedmeier; de volgende opgave is enkelvoud: *õndarstuk*, stuk leer dat onder de (eigenlijke) achterlap zit, De Bont; **hielstukken:** *tēlstüükkən*, O 69a; **polleviestukken:** het type *polleviestukken* in: K 163; de volgende type-ring is wellicht twijfelachtig: **ondersthakken:** *õndarstakkə*, K 174; het volgende enkelvoudige type zou een enigszins andere betekenis kunnen hebben: *õpvulsəl*; *õepvulsəl*, I 268.

ACHTERLAP

(N 60, 128c; N 60, 233c; znd 1, 82; OM, A/B) [Het stuk leer, dat dient als bovenste laag (dus als loopvlak) van de hak. Knöfel I zegt op pag. 201: „Den somwijlen naar een afzonderlijk patroon gesneden achterlap bezigt men ook voor het rangeeren van de onderstukken. De-

ze worden naar onderen toe allengs langer en breeder. Met „onder” bedoelen wij de zool en den omlooper, terwijl wij onder „boven” den achterlap verstaan. Eigenlijk behoorde men den achterlap te beschouwen als het onderste, want plaatst men een laars op tafel, zoo bevindt zich de achterlap onder aan de hak”. „Schoenfabriek” zegt op pag. 45 onder „achterlap”: „Onderste laag van den hak, van kern-leder of van rubber”. Van Ginneken zegt onder „achterlap”: „Deel van de zool dat den hiel bedekt”. De respondent van Langstraat zegt: „Het laatste stuk van iedere hak was de achterlap; een stukje kernleer”. Vraag znd 1, 82 is gesplitst over twee lemmata, n.l. dit lemma en het lemma „hak”. Het type „sterk stuk” is niet opgenomen. Aras II zegt op p. 247 en 248 (zie ook p. 244) over het „bevestigen van den achterlap”: „Hebben we door het afschalmen een gelijk draagvlak bekomen, dan slaan we enige speldnagels niet geheel in het leder, nijpen de koppen van de nagels af en vijlen deze zo het nodig is, ook iets scherper aan. Daarop bevestigen we den achterlap, zodat hij onzichtbaar is vastgenageld (blind geklonken). Deze bewerking is voornamelijk aan te raden bij damesschoenen. 1. *Naarvorm-snijden van den achterlap*. Nadat we den achterlap bevestigd hebben, wordt de hak nog eens goed aangeklopt, daarna geven we aan den achterlap den gewenste vorm in overeenstemming met de achterom van de zool, zodat we een goed tredvlak bekomen. (Zie afb. 141.) Nemen we immers aan de zijkanten te veel af, zo wordt de achterlap te smal, we hebben geen vast draagvlak (zie afb. 142) en de schoen helt gemakkelijk naar binnen of naar buiten, volgens de neiging van den voet. 2. *Lengte van den achterlap*. Na den achterlap den nodigen vorm te hebben gegeven, snijden we hem op de vereisten lengte recht af. De buitenkant van de hak moet altijd een weinig langer genomen worden dan de binnenkant, om aan de hak een beter uitzicht en fraaiere vorm te geven.” Op p. 248 zegt Aras II over het „klinken van den achterlap”: „Nadat we aan den achterlap den nodigen vorm hebben gegeven, wordt deze geklonken. Het is bij fijne schoenen niet aan te raden, den achterlap bovenop vast te nagelen. Beter is het voor zulk werk den achterlap blind te klinken, zodat de nagels onzichtbaar zijn. Bij herenwerk is het toegelaten, na den achterlap blind opgebracht te hebben, dezen langs den kant te nagelen; zelfs voor zware, met hout gepende schoenen, is het nodig twee rijen nagels in den achterlap te slaan, daar hij dan meer weerstand zal bieden. We kloppen het conterfort nog eens goed aan, opdat hak en conterfort goed aaneensluiten.”]

1.1.2.2.3.

achterlap: het type *achterlap* in: Langstraat, K 163, 174, L 148, 264, O 69a; *achtərlap*, I 268, 269, K 174, 226, 244, 291, 307, 325, O 69a, 153, 286, P 16, 41, 88, 89, 199; *achterlāp*, L 244; *ächtərlop*, L 207, 244; *ächtərlop*, L 200; *achterlop*, P 47, 145; *aachtərlap*, K 189, 237; *aachterlap*, Langstraat, laatste stuk leer op den hak van een laars, hs 1756; *àächtərlop*, het enigszins betere en hardere stuk leer dat de schoenmaker het laatst op de hak slaat, De Bont; *achterlap*, K 185, Van Dale noemt dit het „gedeelte der zool van schoenen en laarzen onder de hiel”; in Oisterwijk had dit woord een meer speciale betekenis; een hak was opgebouwd uit drie delen, de „omloper”, de „onderstukken” en de „achterlap”; de achterlap was een dik en sterk stuk leer, onder aan de hak, dat het loopvlak moest gaan vormen; ook de betekenis die Prof. van Ginneken opgeeft, „deel van de zool dat den hiel bedekt”, komt hier niet mee overeen, Liedmeier.

AANKLOPPEN

(N 60, 129a)

[Het met een hamer bewerken van de onderstukken (c.q. contrefort) om een stevig geheel te krijgen. De woordtypen „aankloppen”, „bijkloppen”, „gladkloppen” en „kloppen” komen ook voor in het lemma „bijkloppen”. Het type „op hoogte brengen” is verplaatst naar het lemma „hakken opzetten”. Het type „aandrijven” komt ook voor in het lemma „drijven”.]
bij de volgende twee typen gaat het w.b. de opgaven van Liedmeier om de „contrefort”:
aankloppen: het type *aankloppen* in: L 148, 264; *aonkløppə*, P 16; *ånkløppə*, L 244; *uinklōppən*, O 153; *aonkloppe*, K 185, conterfoor aankloppen, bijkloppen, Liedmeier; **bijkloppen:** *bekloppe*, K 185, conterfoor aankloppen, bijkloppen, Liedmeier; **gladkloppen:** *glāt-kløppə*, L 207; **platkloppen:** *platklōppə*, I 268; **kloppen:** *kloppən*, O 69a; *kløppə*, L 200; de onderstukken – het type *kloppen* in: L 148; **aandrijven:** *aondrijvə*, K 174.

BIJKLOPPEN

(N 60, 129b)

[Het overleer overal glad kloppen met de hamer. De typen „bijkloppen”, „aankloppen”, „gladkloppen” en „kloppen” komen ook voor in het lemma „aankloppen”. De respondent van K 174 zegt: „Aankloppen is stevig doen; bijkloppen is zacht kloppen”.]
bijkloppen: het type *bijkloppen* in: L 264; *bijkloppe*, K 174; *bajkløppə*, L 207, 244; *békløppə*, L 200; *baøkløppə*, P 16; *bekloppe*, K 185, zie aankloppen, Liedmeier; **aankloppen:** het type

aankloppen in: K 163, L 148, 264; *aanklōppə*, I 268; *aonkløppə*, K 174; *ånkløppə*, L 207; *aonkloppe*, K 185, als het overleer strak over de leest getrokken was, zat het nog niet overal glad; oneffenheden en plooiatjes werden met de hamer aangeklopt; men zei ook wel „bijkloppen”, Liedmeier; **opkloppen:** het type *opkloppen* in: L 148; *opklōppən*, O 153; **gladkloppen:** het bovenleer – het type *gladkloppen* in: L 148; **kloppen:** *kloppən*, O 69a.

BLINDSPIJKEREN

(N 60, 200d)

[De aan de buitenkant onzichtbare manier van spijkeren bij brospinnen. Zie het lemma van die naam.]

blindspijkeren: *blientspijkərə*, K 174.

BINNENNAGELEN

(N 60, 228d)

[De formulering van Corn. Vervl. A. („nagelen zonder rand”) was niet duidelijk, vandaar dat vraag N 60, 228d daarnaar informeerde. De respondent van K 174 merkt op: „Binnennagelen is van buiten af niet zichtbaar; blindnagelen; ze zagen niet dat er nagels inzaten”. De respondent van I 268 zegt bij „binnennagelen”: „Hielen opzetten”. Veel duidelijker wordt de term er al met al niet door. In verband met het type „blindnagelen” vergelijk men het lemma „blindspijkeren”.]
binnennagelen: *binnənaagələ*, I 268; *binnənaogələ*, K 174; *binnennagelen*, nagelen zonder rand, Corn. Vervl. A.; **blindnagelen:** *bliēntnaogələ*, K 174; **krammen:** *krammən*, O 153.

STIFTEN

(N 60, 200b)

[Het van stiften (of andere spijkers (?)) voorzien van de hak. Het type „brossen” is verplaatst naar het gelijknamige lemma. De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „hakspijkeren” op: „Met kop, voor buiten”.]
stiften: het type *stiften* in: L 264; *stiftə*, L 207, 244; een hak – *stiftə*, L 207, 244; *stiftə(n)*, (een hak) van stiften voorzien, De Bont; bij de volgende typen is het niet duidelijk met welke spijkers de bewerking uitgevoerd wordt: **nagelen:** *nuiğələn*, O 153; **hakspijkeren:** *akspijkərə*, K 174; **spijkeren:** de hakken – het type *spijkeren* in: L 148.

OPZIJ UITKOMEN (GEZEGD VAN EEN HAKSTIFT)

(N 60, 222f)

[Het aan de zijkanten uitkomen van een onoordeelkundig ingeslagen hakstift. De respondent van L 244 merkt i.v.m. het type „een parelhak maken” op: „De punt zag er als een parel uit, als de spijker er opzij uitkwam”.

Dierick zegt op p. 98 i.v.m. het „zetten der talons”: „(. . .) ook moet men zorgen dat al de nagels een weinig schuins naar het midden gericht zijn, want al slaat men ze recht door, dan is er gevaar dat ze al buiten uitkeeren, en dan vindt men ze in het schrooden.”]

uitkomen: *uitkoomə*, K 163; opzij — *oijt-kommən*, O 153; **uitkruipen:** het type *uitkruipen* in: L 148; **tussenuitkrullen:** *tussenötkrolle*, K 185, als men een stift in de hak krom sloeg, zodat hij er opzij weer uitkwam, zei men dat de stift er tussen uit krulde, Liedmeier; **uitkrullen:** *aojtkrulla*, L 207, 244; **omkrullen:** *omkrulla*, K 174; **afschampen:** het type *afschampen* in: L 148; **een parelhak maken:** de schoenmaker zegt: *dië is nə pèèrəlhák an ət maokə*, L 244.

BROSSEN

(N 60, 200f)

[Het met brospinnen (of andere spijkers ?) beslaan van de achterlap. Zie de toelichtingen van Liedmeier en De Bont.]

brossen: het type *brossen* in: K 163, L 148; *brossən*, O 153; *brossə*, K 174; *brössə*, L 200, 244, P 16; *brossen*, de brosnagels in den hiel van eenen schoen slaan, Corn. Vervl.; *brössə(n)*, de brosnagels in den hiel van een schoen slaan, De Bont; *brosse*, K 185, o.a. bracht men met spijkertjes op de hak bevallige patronen aan. Dit heette „de achterlap brossen”, Liedmeier; **nagelen:** *naagələ*, I 268; **spijkereen:** het type *spijkereen* in: L 148; **beslaan:** *bəslon*, L 207.

MET KOPER BESLAAN

(N 60, 200i)

[Het met koperen spijkertjes beslaan van de hak, om slijtage tegen te gaan. Verwezen moet worden naar het lemma „brossen”.]

mee koper beslaan: *mi koppər bəslon*, L 207.

—2.2.2.9. Zool- en hakrand verder bewerken

VOOREFFENEN

(N 60, 115a)

[De eerste bewerking na het in elkaar naaien

van de schoen; de eerste bewerking van het gelijksnijden van de zool en de hakrand. De respondent van K 174 merkt op, dat het schoenmakersmes werd gebruikt om met de hand voor te effenen, voordat men machinaal ging schrooien. Vraag N 60, 115a is gesplitst in diverse lemmata.]

vooreffenen: *vooreffənə*, K 174.

SCHROOIEN

(N 60, 115a; OM, A/B)

[Het gelijksnijden van de zool- en de hakrand, na het in elkaar naaien van de schoen. Verschillende respondenten geven aan, dat men van „schrooien” spreekt, als het machinaal gebeurt en van „effenen” of „gelijksnijden” of iets dergelijks, als het met de hand, d.w.z. met het schrooimes gebeurt. „Schoenherstellersbedrijf” zegt op pag. 64: „Het schrooien is: het met behulp van een sneldraaiend fraimes bijwerken van de zool- en hakkanten. Het gebeurt na het groefsluiten en wordt gevolgd door het schuren”. Het type „schuren” is verplaatst naar het lemma „schuren”. Het type „raspen” is verplaatst naar het lemma „raspen”. Aras II spreekt op p. 249 (zie ook p. 246) over het „schrooien van de hak”.]

schrooien: het type *schrooien* in: K 143, Langstraat, K 163, L 264; *schrooə*, K 174; *schróóə*, L 244; *skróóə*, L 200, 207; *skroean*, O 153; *schrooien*, zie schrooien, Corn. Vervl.; *schrooien*, van voor aan den zool of van achter aan den hiel de opeengebrachte stukken leder gelijk snijden, Corn. Vervl.; *schréèien*, Langstraat, de hak van de laars in behoorlijke vorm snijden, hs 1756; *schreú.jə*, de kanten van een schoenzool gelijk maken, Jacob; *schréújə(n)*, schreuien, schrooien, met een mes hol uitsnijden, enen hak schreuij, De Bont; **bijschrooien:** *béjschróóə*, L 244; **schaven:** het type *schaven* in: L 200; *schaven*, de zool langs de boorden effen snijden, Corn. Vervl.; **effenen:** het type *effenen* in: L 148; *effənə*, K 174; *éffənə*, L 200; *effene*, K 185, effenen, als de schoen in elkaar genaaid was, werden de zoolrand en de hakrand gelijk gesneden; dit heette effenen; later, met het blokwerk, drong hiervoor het woord „schrooien” in de plaats, Liedmeier; **bijsnijden:** de hak — het type *bijsnijden* in: L 148; *bajsnèèjə*, L 207; **afsnijden:** *afsnaa*, I 268; **gelijksnijden:** *gəlaaəksnéé(j)*, P 16; **gelijkmaken:** *gəlijkməokə*, K 174; **vlakmaken:** *vlakməokə*, K 174.

VERSCHROOIEN

[Te veel wegschrooien van een zool- of hakrand.]

verschrooien: *verschrooien*, 'ne(n) schoen ver-

1.1.2.2.3.

schrooien, te veel van zool of hiel met het mes wegnemen, Corn. Vervl. A.

SCHROOIMES

(N 60, 115b)

[Het mes waarmee men schrooit. De meeste respondenten geven aan, dat men voor het schrooien geen afzonderlijk mes had. De meeste woordtypen komen dan ook voor in diverse lemmata. De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „schrooimes” op, dat dit een onderdeel was van de machine waarmee men schrooit; het gewone schoenmakersmes werd wel gebruikt om met de hand vóór te effenen.]

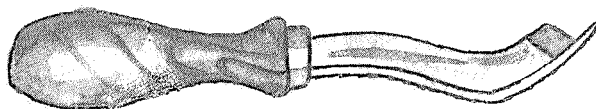
schrooimes: het type *schrooimes* in: L 264; *schrooimes*, K 174; *skrooimes*, O 153; **schrooier:** *schrooier*, Langstraat, schrooier, mes dat daartoe (tot het schrooien) dient, hs 1756; de volgende woordtypen duiden stukken gereedschap aan met een ruimere gebruiksmogelijkheid: **snijmes:** *snijmes*, L 200; **afsnijmes:** *afsnijmes*, I 268; **schoenmakersmes:** het type *schoenmakersmes* in: K 163, L 148, P 16; *schoenmakersmes*, K 174; *skoenmaokersmes*, L 207; **mes:** *mes*, L 244.

RANDSTEEKMES

(N 60, 116b; N 60, 117a; N 60, 174a; OM, A/B)

[Een instrument waarmee men het overhangende leer aan de zool gelijkmatig afsnijdt (zie de lemmata „uitsteken” en „schrooien”); mogelijk heeft het nog andere functies. Dierick zegt op p. 85: „Het van steek snijden der schoenen zonder het overleder min of meer te kwetsen is een zeer teeder werk en moet met veel behendigheid gedaan worden; het kan nochtans rap en zonder gevaar gedaan worden bij middel van een klein tuig dat men vansteeksnijder noemt, ébourroir in 't fransch. Dit is een mesje waarvan het uiterste snijpunt vooraf gegaan is van een lipken dat langs het overleder sleert als men het gebruikt en alzo belet het overleder te kwetsen.” Dierick zegt op p. 97: „Als het ijzer opgeduid is, snijdt men van steke, 't is te zeggen men snijdt het overschot van den rand af tot aan het teeken dat het ijzer er op gedrukt heeft. Dit werk moet met veel voorzorg geschieden om een zuiver lijksel te hebben en het overleër niet te

kwetsen. Om zulks te doen, houdt men het mes in de hand gelijk eene pen waarmede men schrijft. Een nuttig werktuig daartoe is de „ébourroir” (van-steke-snijder)”. Vraag N 60, 116a luidde: „Kent U het woord „steeksnijder” of „spanjaard”? Dient het om het overhangende leer aan de zool gelijkmatig af te snijden? Wanneer wordt het gebruikt?” Zie het lemma „spanjaard”. Vraag N 60, 117a luidde (zie de omschrijving van Corn. Vervl. A. bij de typen „randsteker” en „afsteker”): „Een cirkelvormig mes met platte voorkant, op heel zijn lengte van een omgekrulde rug voorzien die puntig vooruitsteekt en die dient om de uitstekende bies weg te nemen? Hoe ziet dit er precies uit (randsteker, afsteker)?” Vraag N 60, 174 luidde: „Kent U de volgende benamingen voor messen, hoe spreekt U ze uit, waar gebruikt U ze voor en hoe zien ze er precies uit: a) steekmes b) kantmes c) randmes?” Er moet opgemerkt worden, dat de woordtypen, die in dit lemma voorkomen bijeengeplaatst zijn op grond van vermoedens en op grond van tekeningen, die door de respondenten als bijlagen bij de antwoorden zijn gegeven. Niet alle typen duiden hetzelfde instrument aan; er zijn hoogstwaarschijnlijk kleinere of grotere onderlinge verschillen. De respondenten van L 207 (type „randsteker”; N 60, 117a), P 16 (type „uitsteker”; N 60, 117a), L 164 (type „uitsteekmes”; N 60, 117a), K 163 (type „opsteeksnijmes”; N 60, 116a) en L 244 (type „steekmesje”; N 60, 117a) gaven tekeningen erbij van op elkaar gelijkend gereedschap. We zullen hieronder per type onze opmerkingen en die van de respondenten weergeven. *Steeksnijder:* Zie de toelichting van hs 1756. De functie wordt omschreven; niet het uiterlijk. *Randsteker:* De respondent van L 207 (N 60, 117a) geeft een tekening erbij van een soort mes met een soort handvat als bij een vijl of schroevendraaier met daaraan een gebogen lemmet dat vooraan een korte schuine snede heeft met een spits toelopend puntje. Zie de omschrijving bij Corn. Vervl. A.; het is niet duidelijk of hiermee hetzelfde bedoeld wordt. Zie de opmerkingen bij het type „uitsteker”. De opgave van O 153 is afkomstig uit vraag N 60, 117a. *Afsteker:* Zelfde als „randsteker” bij Corn. Vervl. A. *Uitsteker:* De opgaven van K 142 en 143 zijn afkomstig uit OM, A/B; die van I 268 en P 16 uit vraag N 60, 117a; die van O 153 uit N 60, 116a. De

tekening 82. Randsteekmes

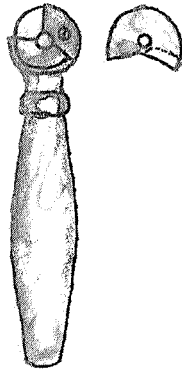
respondent van P 16 tekent een voorwerp dat lijkt op de „randsteker” van L 207, maar dan misschien met een omgebogen rug (zie de opmerking van Corn. Vervl. bij „randsteker”). *Uitsteekmes*: De respondent van K 174 merkt op: „Met handvat” (N 60, 174a); die van L 264 (N 60, 117a) geeft een tekening zoals de „randsteker” van L 207 maar dan meer met een handvat zoals bij een gewoon mes. Hij merkt er bij op dat een „spanjaard” een mes is met een ronde kop, maar dat ’n „uitsteekmes” een mes is met een punt; ze dienen om de zoolkant op alle plaatsen even breed en dik te snijden. *Opsteeksnijmes*: De respondent van K 163 geeft een tekening ongeveer zoals de respondenten van L 207 („randsteker”) of L 264 („uitsteekmes”) etc. en merkt op: „Dit dient om het overhangende leer van de rand weg te snijden en om een open kant te krijgen; later kwam er een speciaal mes voor de hakken; dit mes had een spanjaard.” Zie hiervoor het lemma „spanjaard”. *Steekmes*: De opgaven van de respondenten zijn afkomstig uit vraag N 60, 174a. De respondent van I 268 merkt op: „Om uit te steken”. Corn. Vervl. A. beschrijft vorm en functie vrij vaag. *Steekmesje*: De opgaven zijn afkomstig uit vraag N 60, 117a. De respondent van O 69a merkt, waarschijnlijk reagerend op de formulering („cirkelvormig”) van de vraag, op: „Sikkelvormig mes”. De respondent van L 244 tekent ongeveer hetzelfde als de „randsteker” van L 207 en merkt daarbij op: „Om de ruwheid van de rand af te steken bij open rand. Voor gesloten rand: hetzelfde idee maar dan driehoekig aan de punt en van binnen scherp. Het steekmesje kan dus plat of driehoekig zijn”. De respondent van L 244 tekent w.b. dit laatste een gereedschap dat op een „tackswipper” lijkt (zie het lemma „spijkertrekker”). In een toegift zegt de respondent van L 244 ook nog i.v.m. het „steekmesje”: „Om de spanbies te snijden” (zie lemma „spanbies”; vgl. de opmerking van Corn. Vervl. A. i.v.m. het type „randsteker”). Knöfel I zegt op p. 248 (zie ook de tekeningen): „Nu wij over dezen uitpoetsstandaard spreken, komt het ons van belang voor, tevens te wijzen op een paar andere werktuigen, bij fabriekswerkers in gebruik. Wij bedoelen eerstens den hiernaast afgebeelden hakhobel of hakschaaf, in verschillende nummers in den handel verkrijgbaar en waarmede de hakken na eenige oefening veel vlugger kunnen worden geschrooid (gehobeld) dan met onze gewone schrooiers. Hetzelfde is te zeggen van nevenstaande kanthobel, die evenals de vorige hobel oorspronkelijk een Amerikaanse vinding is en zeer zeker in sommige schoenmakerijen van veel voordeel zou zijn.”]

steeksnijder: *steeksnijer*, Langstraat, mes, dat dient om het overhangende leder aan de zool gelijkmatig af te snijden, hs 1756; **randsteker**: het type *randsteker* in: O 153; *rântstaekær*, L 207; *randsteker*, cirkelvormig mes met scherpe platten voorkant, op gansch zijne lengte van een omgekrulden rug voorzien, die puntig vooruitsteekt; hij wordt gebruikt om de uitstekende bies weg te nemen, Corn. Vervl. A.; **afsteker**: *afsteker*, zie *randsteker*, Corn. Vervl. A.; **uitsteker**: het type *uitsteker* in: K 142, 143; *oÿtstaekær*, O 153; *aoÿtstaekær*, I 268; *aoÿtstéékær*, P 16; **uitsteekmes**: het type *uitsteekmes* in: K 174, L 264; **opsteeksnijmes**: het type *opsteeksnijmes* in: K 163; **steekmes**: het type *steekmes* in: K 174, L 148, 264; *staekmés*, I 268, L 207, 244; *steekmes*, lang, smal mes, dienende om de randen en de zool te steken en het leder af te pellen, Corn. Vervl. A.; **steekmesje**: *staekméska*, L 244; *steekmeskan*, O 69a.

SPANJAARD

(N 60, 116a)

[Een instrument waarmee men het overhangende leer aan de zool en/of de hak gelijkmatig afsnijdt (zie de lemmata „uitsteken” en „schrooien”). Dit instrument heeft dezelfde functie als het randsteekmes, maar een andere vorm. Hensen zegt op p. 37: „Met de ‘steeksnijder’ of ‘spanjaard’ op foto 17, met los mesje, werd de zoolkant bovenop, een klein beetje weggestoken. Ná het hakschuren werd er rondom de hak ook wat weggestoken”. „Directie” zegt op pag. 301: „wanneer het aflappen klaar is, wordt lijm in de groef gesmeerd, die daarna met den scherpen kant van den hamer wordt toegedrukt. Met „steeksnijder” of „spanjaard”, rasp en glas wordt de zool gelijk gesneden en geschraapt, zoodat rand en zool bijna tot een geheel worden. Als dit schrooien, zooals de technische term luidt, is afgelopen, wordt de schoen met een spanriem op de knie vastgekneld om de zool te likken.” En op pag. 305 zegt dezelfde bron: „Ongeveer elk jaar moeten de schoenmakers het snijijzer van de spanjaard laten vernieuwen.” Knöfel I zegt op p. 248 (de tekening rechts geeft het instrument weer dat wij „spanjaard” noemen): „Een steekmes, waarmede men geen gevaar loopt het bovenleder te beschadigen, geeft het nevenstaande figuur te aanschouwen. Evenals de beide laatstbeschreven gereedschappen is dit steekmes een oorspronkelijk Amerikaansch werktuig.” De typen „uitsteker”, „opsteeksnijmes” en „uitsteekmes” zijn verplaatst naar het lemma „randsteekmes” op grond van beschrijvingen en tekeningen, maar helemaal zeker zijn deze verplaatsingen niet. De respondent van K 174

tekening 83. Spanjaard

zegt i.v.m. het type „spanjaard”: „Een uitsteekmesje om het leer er tegen aan te laten lopen.” De respondent van L 264 zegt i.v.m. de typen „spanjaard” en „uitsteekmes” (waarbij hij afbeeldingen geeft): „Om de zoolkant op alle plaatsen even breed en dik te snijden”. De respondent van L 244 levert een tekening, waarschijnlijk een spanjaard voorstellend, en merkt daarbij op: „Een schuin mesje; voor open kant uit te snijden bij de zool”. Voor de opmerking van de respondent van K 163 i.v.m. het type „spanjaard”, zie de toelichting bij het lemma „randsteekmes” (type „opsteeksnijmes”).]

spanjaard: het type *spanjaard* in: K 163, L 264; *spanjaort*, K 174.

UITSTEKEN

(N 60, 116c)

[Het wegsnijden van alle uitstaande oneffenheden aan de rand van de binnenzool, de loopzool en de hak, met behulp van een randsteekmes of een spanjaard.]

uitsteken: het type *uitsteken* in: L 148, 264; *uitstaekə*, K 174; *aojstaekə*, L 244; *ojetstaekən*, O 153; *aoəstaekə*, I 268; *aoəstéékə*, P 16; kant — het type *uitsteken* in: L 148; *ötsteekə*, K 185, *uitsteken*, als de binnenzool of de rand van ruw leer was, moest men de kant uitsteken, d.w.z. alle uitstaande oneffenheden wegsnijden, Liedmeier; *uitsteken*, het uitstekende leder, of de uitstekende bies, wegnemen, Corn. Vervl. A.; **afsteken:** het type *afsteken* in: O 153; *afsteken*, zie *uitsteken*, Corn. Vervl. A.; **uitsnijden:** *aojtsnèèjə*, L 207; **wegsnijden:** *wechsnofən*, O 153; **op steek snijden:** het type *op steek snijden* in: K 163; **gelijkmaken:** *gəlijkmaokə*, K 174.

FREESMACHINE

(N 60, 130)

[De machine, die voorzien is van een sneldraaiend freesmes en waarmee men de hakanten kan schrooien. „Schoenfabriek” zegt op pag. 14: „Om den zoolkant een egaal oppervlak te geven, wordt deze op de schrooimachine gefraisd”. „Schoenherstellersbedrijf” zegt op pag. 64: „Schrooien is het met behulp van een sneldraaiend fraismes bijwerken van de zool- en hakanten”. „Directie” vermeldt in de lijst van machines welke in schoenfabrieken voorkomen o.a. „de hakkenfreesmachine”. Het type „bollikker” is verplaatst naar het lemma „bollikker”. Het type „likkei” is verplaatst naar het lemma „roefelkei”.]

frees: *fraes*, I 268; *frèes*, O 69a.

FREZEN

(N 60, 242; N 60, 243a)

[Frezen van de hak en de zool m.b.v. de freesmachine.]

frezen: *freezə*, K 174; *frèzə*, L 207.

RASPEN/VIJLEN

(N 60, 118a; OM, A/B)

[Het met een „rasp”, „vijl” of „schrappglas” wegslijpen van de zool en aan de zoolrand. Dierick zegt op pag. 97: „Als de zool genaaid is, strijkt men pap in de groef en wrijft ze toe; men klopt de zool effen, den boord vermijnde en lijkt ze glad; alsdan raspt en schreept men het lijksels, snijdt den boord af tot aan de groef en wrijft het met glaspapier; daarna steekt men met veel zorg den boord van den rand af, zonder ééne steek aan te raken, en duiwt het ijzer op.” Aras II spreekt op p. 250 over het „raspen” van de hak met de „achteromrasp” (zie de toelichting bij het lemma „rasp”); op p. 251 en 253 spreekt hij in een hoofdstuk over het „afwerken van den schoen” over het „opnieuw raspen van lijksel en hak”.]

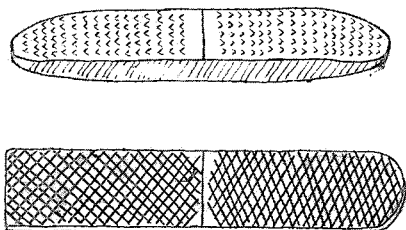
raspen: het type *raspen* in: K 142, 143; *raspə*, K 174, P 16; *rəspə*, L 244; *rəspə*, L 200; de kanten — het type *raspen* in: K 163; *raspe*, K 185, oneffenheden met een vijl of met schrapglas wegslijpen, Liedmeier; **rapsen:** *rapsə*, I 268; *rapsn*, O 69a; de volgende is een voltooid deelwoord: *gərapst*, K 174; **gladrapsen:** het type *gladrapsen* in: L 148; **vijlen:** *vaajln*, O 69a; **afvijlen:** *əfvéjlə*, L 207; *afvojaln*, O 153; **bijvijlen:** *béjvéjlə* (of: *báj-?*). L 207; **wegvijlen:** *wechvojaln*, O 153; **gelijkvijlen:** *gəlijkvijlə*, K 174; **gelijkmaken:** *gəlijkmaokə*, K 174; **zuivermaken:** met raps en vijl — het type *zuivermaken* in: L 148.

RASP/VIJL

(N 60, 118b; OM, A/B)

[Het gereedschap dat men gebruikt voor het raspen en/of vijlen. Dierick zegt op pag. 85: „De rasp dient om de talons en den boord der zolen effen te raspen wanneer ze met het mes geschrood en op den noodigen vorm gebracht zijn. De rasp mag niet te grof zijn om de sporen van het raspen niet te diep in talon en lijksel te printen. De vijl heeft men noodig voor genageld werk om de nagels van zolen en talons effen te vijlen en de luistervijl voor het vereffenen der zolen na het afschrepen van den nerf”. De respondent van K 174 zegt i.v.m. het type „raps”: „Daar zaten vier delen aan; grof, fijn, bollersaps en de andere was een vijl”. De typen „glas” en „schuurpapier” zijn verplaatst naar resp. de lemmata „schrappglas” en „schuurpapier”.

Aras II zegt op p. 187 en 188 over de „rasp”: „Een goeden rasp moet aan weerskanten plat zijn, d.w.z. geen gebogen of halfronde kanten vertonen. Vroeger gebruikte men de rasp met half ronden kant, omdat het toen nog in gebruik was hoge uitgehaalde hakken in leder te zetten. Voor zulk werk was een halfronde rasp nodig. Heden is ze een zeldzaamheid; worden er nu uitgehaalde hakken gemaakt, dan is het in hout (zogenaamde Louis XV), wat veel lichter werk bezorgt; hakken, uit leder vervaardigd, zijn ten huidigen dage uitsluitend recht. Moest men nu een halfronde rasp gebruiken, dan was er stellig één onbruikbare zijde, en dus heeft zulke rasp maar de helft der nuttige waarde. (Zie afb. 55). De rasp mag ook niet te grof gekapt zijn, anders vraagt het veel werk om de zool en de hak weer schoon effen te schrabbelen en er de grove retsen uit te halen. Het is ook raadzaam, voor het raspen van het lijksel een bijzondere rasp te gebruiken, zeer fijn gekapt en niet te groot, die dan uitsluitend tot dit doel gebezigd wordt.” Aras II noemt ook nog de „achteromrasp” (vgl. het lemma „boord”, type „achterom”). Op p. 188 zegt hij daarover: „Deze is zeer praktisch; met deze rasp kan de zool aan het achterom fijn afge-

tekening 84. Rasp, vijl

tekening 85. Platte vijl

werkt worden; men hoeft nooit bang te zijn, bij het raspen het bovenleder te beschadigen. (Zie afb. 56.)” Op p. 188 spreekt Aras II ook over de „vijl”; zie de toelichtingen bij de lemmata „platte rasp” en „bolle rasp”.]

rasp: het type *rasp* in: K 142, 143, Langstraat, K 163, L 148, 264; *rasp*, O 153, P 16; *ràsp*, L 200, 207, 244; *ràsp*, L 200; **raps:** het type *raps* in: L 148; *raps*, I 268, K 174, L 148, O 69a; **vijl:** het type *vijl* in: L 148; *vaajl*, O 69a; *vojəl*, O 153.

PLATTE RASP

(N 60, 118c; OM, A/B)

[De rasp met platte vlakken. Deze rasp kwam als afzonderlijk instrument voor en ook als onderdeel van de veel algemenere gecombineerde rasp. Vraag N 60, 118c is gesplitst in diverse lemmata. Aras II zegt op p. 188 over de „platte vijl”: „Afb. 57 verbeeldt een vijl dienstig voor alle gewoon werk; zij is langs weerskanten plat en is niet grof gekapt.” Aras II geeft op p. 188 ook nog de afbeelding (afb. 59) van een „puntige vijl” (een platte vijl die, ook wat betreft de dikte, puntig toeloopt). Hij zegt daarover: „Afb. 59 verbeeldt de vijl die dient om kanten van lederen hakken goed scherp en haaks te vijlen.”]

platte rasp: het type *platte rasp* in: L 148, 264; *plàttə ràsp*, L 207; *platte rasp*, zie bij plat; rasp dienende om de peggen of houten pinnen op den zool af te raspen, Corn. Vervl. A.; **platte raps:** *plattə raps*, I 268; *platte raps*, zie platte rasp, Corn. Vervl. A.

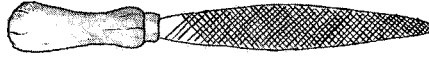
BOLLE RASP

(N 60, 118c)

[De cilindervormige, rattestaartvormige of half-cilindervormige rasp. De rasp kwam als afzonderlijk instrument voor, maar vooral als onderdeel van de algemenere gecombineerde rasp. Aras II zegt op p. 188 over de „halfronde vijl” die puntig toeloopt: „Afb. 58 toont een halfronde vijl, die dient voor het vijlen van de zolen tegen de houten hak aan. Een ronde vijl is daartoe natuurlijk nog beter geschikt, zij moet eveneens fijn gekapt zijn.”]

bolle rasp: het type *bolle rasp* in: L 148, 264; *bòllə ràsp*, L 207; **bolle raps:** *bollə raps*, I 268; **ronde raps:** *rondə raps*, I 268.

1.1.2.2.3.

tekening 86. Halfronde vijl

GECOMBINEERDE RASP

(N 60, 118c)

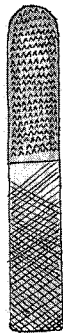
[De meest algemene rasp. De respondent van O 69a zegt: „De ene kant was fijn; de groffe kant was aan één zijde plat en aan de andere zijde bolvormig”. De respondent van K 163 zegt: „De ene kant was rond en de andere kant was plat. De platte kant was voor de helft een rasp en voor de andere helft een vijl”. De respondent van L 244 merkt i.v.m. het type „platte-en-bolle-rasp” op: „Eén stuk gereedschap; het platte gedeelte is voor de zool (de peggen); het bolle gedeelte is voor het hol”. Hensen geeft op p. 36 (foto 16) de afbeelding van een stuk gereedschap dat voor de helft een halfronde rasp is en voor de andere helft een vijl. Op p. 37 merkt hij op: „De ‘rasp’ op foto 16 gebruikte men om de zoolkanten van de schoenen glad te raspen zodat de grootste oneffenheden weg waren. Daarna werden de kanten nog bewerkt met schuurpapier en schrapglas. De zoolkant moest mooi glad en strak zijn en tevens in de vorm van het schoenmodel.”]

platte-en-bolle-rasp: het type *platte-en-bolle-rasp* in: P 16; *platta en bollà rasp*, O 153; *platta èn bòllà ràsp*, L 244.

SCHRAPPEN

(N 60, 119a; OM, A/B)

[Met „schrappglas” de zool- en hakrand glad schrapen. Knöfel I zegt op pag. 203: „Zoover gereed, wordt zij een weinig aangevocht en vervolgens met glas geschraapt. Dit moet net-

tekening 87. Gecombineerde rasp

jes gebeuren en zoo dat er na het schrapen niet het minste spoor van de rasp meer te bekennen is.” Het type „schuren” is verplaatst naar het lemma „schuren”. Aras II zegt in een hoofdstuk over het „afwerken van den schoen” over „het schrabben van hak en liksel” (voor „open rand”; zie lemma „open kant”) op p. 251: „Het schrabben moet gelijkmatig gebeuren en zonder den vorm van de hak en het liksel weg te nemen of te veranderen. We schrabben best met beide handen, omdat we dan meer vastheid hebben. Maar langs den kant tegen het bovenleder houden we het glas slechts in de rechterhand en duwen het met den duim voorwaarts, om het bovenleder niet te beschadigen.” Op p. 253 spreekt hij als volgt over het „schrabben” bij „gepend werk” (zie lemma „gepend werk”): „Na hak en liksel opnieuw geraspt te hebben, schrabben we deze delen en schuren ze effen; de houten pennen langs de zool worden ook afgevijld. In het holvoetse deel en het achterwerk wordt de braam afgesneden, waarna de achterlap gevijld wordt.” Zie ook het lemma „pinnenrasp”.]

schrappen: het type *schrappen* in: K 142, 143, 163, L 148, 264; *schrappà*, I 268, K 174; *skrappà*, L 200, 207; *skrappe*, K 185, met glas de zool- en hakrand glad krabben, Liedmeier; **schrabben:** *schrabbà*, L 244; **krabben:** *krabbàn*, O 69a; *krabbà*, P 16; **afkrabben:** *afkrabbàn*, O 153; **schraben:** het type *schraben* in: Langstraat, L 148; *schraopà*, K 174; — mee glas *schraopà*, K 174; **schrepen:** *skraepàn*, O 153.

SCHRAPGLAS

(N 60, 119b; OM, A/B)

[Het stuk glas, waarmee men schraapt. De respondent van Langstraat zegt: „De laatste bewerking die het afmaken voorafging gebeurde met schraapglas en schuurpapier. De handige werkmans kon uit een stuk glas een stukje breken waarvan het snijvlak ongeveer de vorm had van een halve cirkel. Daarna kon hij de gebogen lijnen en uithollingen volgen”. De respondent van K 174 zegt: „Na het raspen, schrapen met glas; kruiwagens vol glas werden er gebruikt!” Zie het citaat uit Aras II (p. 251) in de toelichting bij het lemma „schrappen”.]

schrappglas/schrabglas: het type *schrappglas* in: L 148; *schrappglas*, I 268, K 163, 174; *schràp-glàs*, L 244; *skràp-glàs*, L 200, 207; *skrapglas*, K 185, schrapglas, om de rand van zool en hak effen te krijgen schraapte men het af met een stukje glas, dat men op een curieuze manier, door er een bepaald keepje in te geven, rond wist af te breken, Liedmeier; **schraapglas:** het type *schraapglas* in: Langstraat, L 148, 264;

glas: het type *glas* in: K 142, 143, Langstraat; *glas*, O 69a, P 16; **glasschreper:** *glaskraepər*, O 153.

EEN BOOGJE BREKEN

(N 60, 119c)

[Het schrapglas in gebogen vorm breken, om daarmee de zool te schrappen. De respondent van L 200 merkt i.v.m. het type „rondbreken” op, dat dat met de rasp gebeurde. De respondent van K 163 merkt i.v.m. het type „glasbreken” op, dat het zeer veel oefening vroeg om de nodige ronding te krijgen.]

een boogje breken: het type *een boogje breken* in: L 264; *n bōogske breken*, Langstraat, schrapglas in gebogen vorm breken, om daarmee de zool van een laars af te schrappen, hs 1756; **een boog breken:** *nə beuch braekən*, O 153; **rondbreken:** *rōntbréekə*, L 200; **krombreken:** het schraapglas – het type *krombreken* in: L 148; **glasbreken:** het type *glasbreken* in: K 163; **een stukje glas breken:** *ə stūükskə glas breekn*, O 69a; **breken:** *braekə*, I 268; *bréekə*, P 16; **(tot een) half maantje (breken):** de volgende opgave was onvolledig: *alf maontjə*, K 174.

SCHUURPAPIER

(N 60, 120a; OM, A/B)

[Het sterke papier, met grof oppervlak, waarmee men het leeroppervlak glad maakt. „Directie” zegt op pag. 301: „Met een mes wordt nu het uitstekende leer bijgesneden en de hak gefatsoeneerd, geschrooid. Daarna met glas en eindelijk met schuurpapier volkomen glad geschrapt”. Dierick onderscheidt op pag. 105 grof en fijn glaspapier. Knöfel I onderscheidt op pag. 237 schuurlinnen nummer nul, schuurlinnen nummer één en het grovere schuurpapier nummer vijf.]

schuurpapier: het type *schuurpapier* in: K 142, Langstraat, K 163; *schuurpapier*, I 268; *schuurpapier*, K 174; *schūürpapiēr*, P 16; *skuurpapiē(r)*, O 69a; *schujrpapīējr*, L 244; *skujrpapīējr*, L 200; *skierpapier*, O 153; de volgende typen zijn meer specifiek: **grof schuurpapier:** het type *grof schuurpapier* in: L 148; *grōf skujrpapīējr*, L 207; *grof skierpapier*, O 153; **fijn schuurpapier:** het type *fijn schuurpapier* in: Langstraat; *fojn skierpapier*, O 153.

SCHUREN

(N 60, 120b; N 60, 242; OM, A/B)

[Het leer met schuurpapier of iets dergelijks glad maken. De respondent van K 174 merkt op: „Bimsen is: het leer heel fijn schuren; glad schuren”. „Bims” is uit het Rijnbekken af-

komstig puimsteengruis. „Schoenherstellers-bedrijf” zegt op pag. 64: „Schuren is: het met behulp van een draaiende schuurrol glad schuren van kanten, hakfront en het geleng. Bimsen is: het blankschuren van het zooloppervlak”. Aras II zegt in een hoofdstuk over het „afwerken van den schoen” op p. 251 over het „schuren van het onderwerk” (voor „open rand”; zie lemma „open kant”): „Hierna (redactie: na het „schrabben”) wordt het onderwerk effen geschuurd met fijn zandpapier, tot alle delen geheel effen zijn en er niet de minste streep of oneffenheid meer op voorkomt.” Op p. 252 spreekt hij over het „op-schuren” bij „gesloten rand” (zie lemma „gesloten kant”) en op p. 253 over „schuren” bij „doorgenaaid werk” en „gepend werk” (zie het lemma „gepind werk”).]

schuren: het type *schuren* in: K 142, 143, Langstraat, L 148; *schuurə*, I 268, K 174; *schūürə*, P 16; *skūürn*, O 69a; *schujrə*, L 244; *skujrə*, L 200, 207; de volgende typen hebben een meer specifieke betekenis: **grof schuren:** het type *grof schuren* in: K 163; **fijn schuren:** het type *fijn schuren* in: K 163; *fojn skierən*, O 153; **effen schuren:** *effən skierən*, O 153; **op-schuren:** *opskujrə*, L 200; **afschuren:** *afschūürə*, P 16; **bijschuren:** het type *bijschuren* in: L 148; *béjskujrə*, L 200; *bajskujrə*, L 207; **gladschuren:** *glātskujrə*, L 207; **gladpoetsen:** het type *gladpoetsen* in: L 148; het volgende type heeft een iets afwijkende betekenis: **bimsen:** het type *bimsen* in: L 148; *bimsə*, K 174.

NATMAKEN

(N 60, 121a; OM, A/B)

[Het natmaken van de zool om hem te kunnen likken. De respondent van P 16 merkt i.v.m. het type „natmaken” op: „Men spuwde erop; om speeksel te hebben pruimde men”. De respondent van L 148 merkt i.v.m. het type „vochten” op: „De zool vochten, om hem vervolgens naturel te poetsen”. De respondent van Langstraat zegt: „Na het schuren werd de zool natgemaakt en met de likstok oftewel het likhout flink ingewreven. Kleine plooitjes en oneffenheden werden zo weggewerkt”.]

natmaken: het type *natmaken* in: K 142, Langstraat; *natmaakə*, I 268; *natmaokə*, P 16; *nātmaokə*, L 207, 244; *natmuikən*, O 153; **soppen:** *soppə*, K 174; **vochten:** de zool – het type *vochten* in: L 148; *invochten:* het type *invochten* in: K 163.

AFSTIJFSELEN

(N 60, 121b; OM, A/B)

[De zool en/of de rand met stijf sel insmeren. De respondent van K 143 merkt op: „Voor het

wegwerken van de vezeltjes moest de stijfelpap te pas komen, waar ook het overleer mee opgeknapt werd". De respondent van Langstraat zegt: „Na de bewerkingen met de rasp, het glas en het schuurpapier werd over de strook, waar gepend is met houten pennen, een likje stijfjel gestreken, waarna er met de likstok een gladde bruine tint aan werd gegeven". Het type „blinkend maken" is verplaatst naar het lemma „likken".]

afstijfjelen: het type *afstijfjelen* in: K 142; *afstijfjæl*, L 244; **stijfjel strijken:** het type *stijfjel strijken* in: Langstraat; **met stijfjelpap opknappen:** het type *met stijfjelpap opknappen* in: K 143; **stijfpappen:** het type *stijfpappen* in: L 264; *staoæfpappæ*, I 268; **pappen:** *pappæn*, O 69a, 153; *pappæ*, P 16; *pæppæ*, L 207; **in de pap zetten:** het type *in de pap zetten* in: K 163; **insmeren:** *insmæéræ*, L 200; **afvetten:** het type *afvetten* in: Langstraat.

STIJFSEL

(N 60, 121c; OM, A/B)

[De pap waarmee men de zool en/of de rand afstijfjelt. Dierick zegt op pag. 97: „De stijfpap die men aan het lijksel doet, dient om het te doen glanzen; want moest men het eerst zwarten dan zou de inkt er te diep in dringen, den boord der zool bevlekkeren en het lijksel ruw maken". Knöfel I geeft op pag. 212 een recept voor schoenmakerspap of kleber ofwel de zogenaamde „stijfjel" van de hand van de heer W. H. Salinger te Wenen. Van Ginneken zegt op pag. 374: „Stijfpap, stijfjel: stijfpap wordt gewoonlijk van bloem gemaakt". Het type „borstel" is niet opgenomen. Aras II spreekt op p. 252, 253 en 256 over „stijfpap (bloem in water)".]

stijfjel: het type *stijfjel* in: Langstraat; *stijfjæl*, L 200, 207, 244; *stessel*, K 185, stijfjel, men smeerde de zolen in met stijfjel alvorens ze te likken: dat gaf een diepe glans, Liedmeier; **stijfjelpap:** het type *stijfjelpap* in: K 143; **pap:** *pap*, O 69a, 153; *pæp*, L 207; **papmeel:** het type *papmeel* in: K 163.

LIKKEN

(N 60, 122a; N 60, 122b; OM, A/B)

[Het leer gladmaken (polijsten) m.b.v. polijst-instrumenten (zie de betreffende lemmata in deze en volgende paragraaf). In vraag N 60, 122a werd gevraagd naar de algemene benaming van het polijsten. Vraag N 60, 122b luidde: „Hoe zegt Ú: we zullen met een glad stuk hout met kracht over de bevochtigde zool wrijven?" Met „een glad stuk hout" werd het „likhout" bedoeld (zie dat lemma). Hierna worden per type wat toelichtingen gegeven.

Likken: Liedmeier geeft de meer algemene omschrijving van vraag N 60, 122a. De opgave van P 16 is afkomstig uit vraag N 60, 122a; de opgaven van I 268, K 174 en L 200 uit N 60, 122b; L 148 uit N 60, 122a en b en N 60, 139 (toegift); K 143 uit OM, A/B. De respondent van K 143 merkt op: „Met de likstok". Die van K 174: „Na het schuren". De respondent van L 148 zegt bij vraag N 60, 122b: „Ook politoeren". **Oplikken:** Corn. Vervl. bedoelt de bewerking met de „bollikker" (zie dat lemma); De Bont bedoelt de bewerking met „roefelkei" en „likhout" (zie die lemmata). De opgaven van K 163 en L 244 zijn afkomstig uit vraag N 60, 122b (de bewerking met het „likhout" dus). **Aflikken:** Corn. Vervl. geeft een vrij vage omschrijving. De opgave van P 16 is afkomstig uit vraag N 60, 122b (de bewerking met een „likhout" dus). **Bollikken:** Dit type duidt op de bewerking m.b.v. een „bollikker" (zie dat lemma). De opgaven van L 148 en L 264 zijn afkomstig uit vraag N 60, 137a (toegift); die van O 153 uit N 60, 122b. De respondent van L 148 merkt op: „Ook likken". **Polijsten:** De respondent van L 244 merkt bij het type „polijsten" (vraag N 60, 122a) op: „Bij heel fijne schoentjes; zool zwart maken met zwartnat en was inbranden met poleerijzer" (zie lemma „polijstijzer"). **Polishen (?):** De respondent van O 69a merkt (bij vraag N 60, 122a) op: „Als dat met een soort zwartsel gebeurt; de zogenaamde „polish" („polies)". Zie het lemma „zwartsel". **Politoeren:** De respondent van L 180 merkt (bij vraag N 60, 122a) op: „Ook likken". **Polieren:** De opgave van I 268 is afkomstig uit vraag N 60, 122a. **Inwrijven:** De respondent van „Langstraat" merkt op (OM, A/B): „Vervolgens werd de zool natgemaakt en met het likhout (likstok) flink ingewreven. Kleine plooitjes en oneffenheden werden zo weggewerkt. (. . .). De strook waarin de houten pinnen zaten (bij grover werk) werd met rasp, glas en schuurpapier gladgemaakt. Vervolgens werd over die strook een likje stijfjel gestreken waarna er met de likstok een gladde bruine tint werd gegeven." **Opdressingen:** De opgave van K 163 is afkomstig uit vraag N 60, 122a. **Opblinken:** Afkomstig uit vraag N 60, 122a (vgl. lemma „schoenpoets", type „blink"). **Blinkend maken:** afkomstig uit N 60, 122a en b. **Gladmaken:** De respondent van K 143 merkt op (bij OM, A/B): „Het gladmaken geschiedde met z.g. likhouten en roefelkeien voor de hakken. Wat later kwamen de bollikkers van staal (. . .)." **Gladstrijken:** afkomstig uit vraag N 60, 122a. **Gledden:** De respondent van K 142 (OM, A/B) merkt op: „Daarna (na het zwart maken) de zool gledden met het gledijsel. Gledden bimsen." Zie de lemmata „zwartmaken (c.q.

tekening 88. Likhout

bruinmaken)", „gledijzer" en „schuren" (type „bimsen"). Aras II zegt in een hoofdstuk over het „afwerken van den schoen" op p. 252 i.v.m. het bereiken van een „schonen oppoets" (bij „open rand"; zie lemma „open kant"): „We maken de zool een weinig vochtig, waarna we ze afwrijven met een zachte vod; aldus wordt het stof, door het schuren voortgebracht, weggenomen. Dan likken we de zool glad, tot ze geheel effen en glanzend is. Nu wrijven we geheel het onderwerk in met lichte stijfpap, opdat de ijzers er gemakkelijk overheen glijden."]

likken: het type *likken* in: K 143, L 148; *likka*, I 268, K 174, L 200; *lĭkkā*, P 16; *likke*, K 185, polijsten, Liedmeier; **oplikken:** *oplikka*, L 244; de zool – het type *oplikken* in: K 163; *oplikken*, de zool met den bollikker met was gladmaken, Corn. Vervl. A.; *oplikka(n)*, met behulp van kei en oplikhout de zool doen glanzen, ene schoewn resp. ene zool oplikke, De Bont; **aflikken:** *aflĭkkā*, P 16; *aflikken*, een paar schoenen afwerken met de boorden te likken of te glanzen, Corn. Vervl.; **bollikken:** het type *bollikken* in: K 163, L 148, 264; *bollikkan*, O 153; *bollikken*, den zool met den bollikker met was gladmaken, Corn. Vervl. A.; **polijsten:** *pólĭjstā*, L 244; het volgende type is onzeker; verband met het Engelse „polish" wordt verondersteld: **polishen** (?): *polĭesn*, O 69a; **politoeren:** het type *politoeren* in: L 148; **polieren:** *polierā*, I 268; **inwrijven:** met het likhout flink – het type *inwrijven* in: Langstraat; **opdressingen:** het type *opdressingen* in: K 163; **opblinken:** *opblinkān*, O 153; **blinkend maken:** *blinkānt maokā*, K 174; **glad maken:** het type *glad maken* in: K 143; **gladstrijken:** *glāstrĕjka*, L 207; **gleden:** *gledān*, K 142.

LIKHOUT

(N 60, 122c; OM, A/B)

[Het stuk hout dat wordt gebruikt om de zolen stevig te polijsten. Van Ginneken zegt bij „bezegeel": „Likhout; volksetymologie van het Franse biseigle". Bij „likstok, lijkstok" merkt hij op: „Lang stuk bukshout om de zolen te wrijven en te glanzen". De respondent van K 163 zegt bij „likhout": „Meestal van een oude handboog; die was van letterhout of van Turkse eik en zeer hard". De respondent van

L 244 merkt i.v.m. het type „likhout" op: „Van palmhout; dat is zeer hard". De respondent van L 207 merkt i.v.m. het type „likstok" op: „Rond stuk hout met een handvat aan het uiteinde; ongeveer 50 cm. lang". „Directie" zegt op pag. 304 en 305: „Het gereedschap van elken schootwerker bestaat ten minste uit een mes, een hamer (. . .), een rasp, een polijstijzer, een hakkenlikker, een aantal kantlikkers, varierende van 2 tot 5 of meer stuks, een priklikker, een spanriem, een houten likker, kleine likhoutjes, die evenwel gewoonlijk door de schoenmakers zelf gemaakt worden; een platte steen om het leer te kloppen (. . .), een roefelkei, die de arbeiders meestal zoeken; een holblok, een leestentrekker". Aras II zegt op p. 189 over de „likstok": „Deze moet eveneens uit palmhout zijn. Hij dient om de zolen effen te wrijven. Men drage er goed zorg voor dat hij fijn blijve, opdat hij bij het wrijven (likken) geen scharren op de zolen zou maken. De onderkant van de likstok wordt gebruikt om de toppen en de conterforts, na het oppinnen en het kloppen, goed effen te wrijven, zodat er geen hamerslag meer op te zien is. (Zie afb. 64.)"]

likhout: het type *likhout* in: K 142, 143, 163, L 148; *likout*, K 174; *likhōwt*, L 244; *likhawt*, L 200; *lekaat*, O 69a; *likhout*, lang rond hout, dat dient om de zool eener laars uit te wrijven en glad te maken, hs 1756; *likhout*, K 185, een stuk hout, er uitzien als een stoelsport, gebruikt om de zolen stevig te polijsten, Liedmeier; *lĭkhou.t*, een hout, gewoonlijk een oude stoelsport, door schoenmakers gebezigd om een zool glad en glanzend te wrijven, Jacob; *likhāwt*, hout van palm (buchs) of van brem, waarmee een schoenmaker zool en hak een glanzendbruine kleur geeft door er met kracht overheen te gaan, nadat-ie het leer een weinig bevochtigd heeft, De Bont; **likstok:** het type *likstok* in: K 143, Langstraat, L 148, 264; *likstōk*, L 207; *lĭkstōk*, P 16; *likstok*, houten werktuig om te likken, Corn. Vervl.; **stok:** ronde eiken of beuken – het type *stok* in: L 148; **likker:** *likkār*, I 268; **bezegeel:** *bazaegāl*, O 153.

STEEKOPZETTER

(N 60, 124a; OM, A/B)

[Het instrument, waarmee in de rand de ste-

ken meer zichtbaar worden gemaakt. „Directie” zegt op pag. 301: „Als dit schrooien, zooals de technische term luidt, is afgeloopen, wordt de schoen met een spanriem op de knie vastgeknelde om de zool te „likken”. Daartoe wordt met kracht een glad likhout over de met speeksel bevochtigde zool gewreven. Met een „steekopzetter” worden in den rand de steken meer zichtbaar gemaakt, waarmee het werk aan de zool voorloopig klaar is”. Dierick zegt op pag. 85: „Hier dient nog gewaagd te worden van eenige kleine tuigen die ook nuttig of noodig zijn. Vooreerst de prikkel om de groeven der zolen open te prikken; dit tuig kan men zelf maken als volgt: men slaat in een elsenhout een nagel van ongeveer twee mm. dik en laat hem twee cm. uitsteken; dan kromt men hem omtrent een ctm, zoodat hij den haak vormt, en vijlt den top van den haak ietwat scherp en het tuig is vaardig”. Aras II zegt op p. 192, 193 en 194: „Voor het opprikken der steken worden twee soorten werktuigen gebruikt; het eerste (afb. 86) is een tweetandprikker, ook dubbele prikker genaamd. De tweetandprikker mag nooit breder zijn dan de breedte van den rand, omdat de prikker nooit in den kant van het liksel terecht mag komen; dit zou ten eerste het fijn afmaken van het liksel bemoeilijken. Het is daarom het best er een volledige reeks prikkers op na te houden, zodat we den gepasten prikker (opsteker) ter hand hebben voor de randen van alle breedten en steken van alle lengte. Voor het opsteken der aflapsteken van zwaar werk kunnen we een ronden prikker (afb. 87) gebruiken, zodat elke steek een parel gelijkt. Voor machinewerk gebruikt men één tandprikker (opsteker); deze kan ook bij handwerk worden aangewend, ’t zij voor zwaar werk of wanneer de steken niet regelmatig of niet van dezelfde grootte zijn.” In een hoofdstuk over het „bevestigen van de buitenzolen” spreekt Aras II i.v.m. het „naaien van het voorwerk” voor „open rand” (zie lemma „open kant”) op p. 235 over het „voortekenen van de steken” met „dubbele prikker”. Men moet de rand vochtig maken en met de prikker de grootte van de steken aftekenen. Op p. 237 zegt Aras II i.v.m. het „prikken van de steken”: „We zetten met een passenden prikker de steken af, er wel voor zorgende goede tegendruk te houden langs de zool, opdat deze bij het prikken niet zou afbuigen. Met een dubbele prikker beginnen we de steken te prikken, waar we geëindigd hebben af te lappen. Bij het prikken zorgen we ervoor, regelmatig en in dezelfde richting te werken, terwijl we de steken afprikken. Deze moeten op den rand afgetekend zijn, van den kant tot tegen het bovenleder. Met den prikmolen kan het prikken der steken

op twee wijzen geschieden. Eerste wijze. Nadat de braam is afgenomen, prikken we de steken met den ééntandprikker. Bij het oppoetsen van den schoen kunnen we den prikmolen opduwen.”

Zie ook het lemma „roulette”. In een hoofdstuk over het „oppoetsen van het onderwerk” zegt Aras II i.v.m. „zwart steekwerk” over het „prikken met den prikker” op p. 256: Alvoorens de steken te prikken, bestrijken we ze met schoencrème of was. Met een hard borsteltje wrijven we ze over de steken, tot we een fraaien glans verkrijgen; hierna prikken we de steken. Bij het prikken moeten we met een priklatje goeden tegendruk houden langs de zool. Ook moeten we den prikker altijd in goede richting houden.” Wat betreft de term „priklatje”: zie de toelichting bij het lemma „opprikken”. Het type „likker” is verplaatst naar het lemma „likker”. De typen „steek” en „prik” zijn verplaatst naar het lemma „prik”. Het type „afsteker” komt ook voor in het lemma „randsteekmes”.]

steekopzetter: het type *steekopzetter* in: Langstraat, K 163, L 264; *steekópséttar*, L 207, 244; *steekopzetter*, Langstraat, ijzeren of stalen gereedschap, dienende, om de „gelegde” steken gelijk te maken of te „zetten”, hs 1756; **steekzetter**: het type *steekzetter* in: K 174, L 264; *steekzetter*, K 185, hetzelfde als prikliker, Liedmeier; **prikopzetter**: het type *prikopzetter* in: K 174; **prikliker**: *priklikkar*, I 268; *prikliker*, K 185, instrument om een prik aan te brengen; het was, bij wijze van spreken, een ijzeren vorktongetje op een handvat, Liedmeier; **prikker**: het type *prikker* in: Langstraat, L 148; *prikkar*, L 200; **prik**: *prik*, zie prikliker, Liedmeier; **afsteker**: het type *afsteker* in: O 153; *afstéékar*, P 16.

STIKSELIJZER

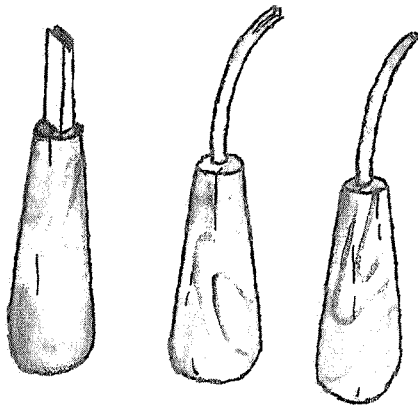
[Instrument om een stiknaad in het leer na te bootsen. Vgl. het lemma „roulette”, type „pikijzer”. Zie ook het lemma „steekopzetter”.]

stikselijzer: *stikselijzer*, werktuig in den aard van het pikijzer, dienende om eenen stiknaad in het leder na te bootsen, Corn. Vervl.

OPPRIKKEN

(N 60, 124b; OM, A/B)

[Het met behulp van een steekopzetter of roulette meer zichtbaar maken van de steken in de rand. De respondent van Langstraat zegt: „Met een steekopzetter of prikker werden de korte steekjes één voor één opgeprikt.” De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „opzetten” op: „Opnieuw een prik opzetten;

tekening 89. Steekopzetters (dubbel en rond)

voor het aflappen en erna; om de naad zichtbaar te maken." Het type „likken" is verplaatst naar het lemma „likken". Het type „afsteken" komt ook voor in het lemma „uitsteken". Zie de citaten en verwijzingen van Aras II (p. 192, 193, 194, 235, 237) in de toelichting bij het lemma „steekopzetter"; zie ook de toelichtingen bij het lemma „roulette". Aras II zegt op p. 191 i.v.m. het „priklatje" dat wij niet afgevraagd hebben: „Het is een houten plankje van ongeveer 10 cm lang, 4 cm breed en 1 cm dik. Het priklatje dient om de buitenzool tijdens het opprikken der steken tegen te houden, zodat deze niet achterover kan worden geduwd. Om het afschuiven te vermijden is het op geheel zijn lengte overtrokken met rubber (caoutchouc). (Afb. 73.)"] opprikken: het type opprikken in: Langstraat; *óprikka*, L 207; prikken: het type prikken in: L 264; *prikkan*, O 153; *prikka*, I 268, L 200; *prikka(n)*, (schoenen) met een prikker bewerken, De Bont; opzetten: de steek – het type opzetten in: K 163; steek – *ópséttā*, L 244; een prik – *opzettā*, K 174; opnieuw een prik – *opzettā*, K 174; blootlikken: het type blootlikken in: L 148; afsteken: *afstéékā*, P 16.

PRIK

(N 60, 124c)

[De versiering van dichtbijeestaande streepjes in de rand. De respondent van L 244 geeft aan dat men van „de prik" sprak, als men de roulette gebruikte.

Zie de lemmata „roulette" en „steekopzetter".]

prik: het type prik in: K 174, L 148, 264; prik, K 174, L 200, 207, 244, O 153; prik, de met een prikker bewerkte uitgestoken schoenrand, De Bont; prik, K 185, de uitstekende open kant

werd versierd door er dichtbijeestaande streepjes in te drukken; deze versiering heette de prik; ook heette het instrument waarmee de versiering werd aangebracht een prik of prikliker; een ander instrument om een dergelijke versiering aan te brengen was de rollet, Liedmeier; priksteek: het type priksteek in: K 163; afsteek: *afstéék*, P 16; steek: het type steek in: K 174; steek, L 244; wellicht wordt met het volgende type de verzameling van prikken bedoeld: sierrandje: *sièrèntjā*, L 200.

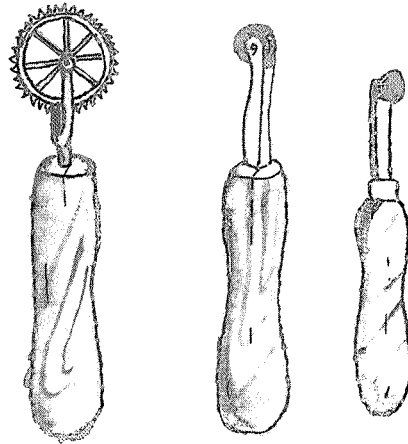
ROULETTE

(N 60, 125; OM, A/B)

[Het tandwielletje, al dan niet afgeschuind, waarmee men kanten en zolen van figuurtjes voorziet. Knöfel I zegt op pag. 238: „Wat aangaat het zoolvlak kan men dit zoo laten, doch het kan ook zwart uitgepoetst of met Black Enamel opgeglansd en door middel van een prikroulet met figuren versierd worden. Dit hangt van een ieders goeddunken af, daar het een ondergeschikte zaak is". Van Ginneken zegt bij „ritskén": „Klein getand wieleken, dienende om voorkens te maken in de randen der zolen". De respondent van O 69a zegt: „Roulette of wielletje; soms met afgeschuind loopvlak; diende om was op de bovenkant van de uitstekende rand van de zool in te branden, waardoor deze getand was". De respondent van L 207 merkt i.v.m. het type „roulette" op, dat dit een machinetje was om namaaksteken aan te brengen.

Aras II zegt op p. 194 (zie ook afb. 88 en 89 op p. 193): „Dan is er nog de prik-molen (roulette). Deze heeft men ook in de verschillende nummers en breedten (afb. 88.) We onderscheiden zelfs verschillende vormen. Er zijn er die gebruikt worden om de steken bij openrand op te prikken; andere modellen worden gebruikt, om op een gesloten rand te worden opgeduwd en alzo ribbeltjes in den uitgesneden of uitgestoken rand te drukken. Daarnevens zijn er nog steekmolens, die er bovendien nog een vals steek bij inprenten. Hij wordt meermaals gebruikt bij zwaar ingenageld (geklonken) en gepend werk. Ten laatste komen dan nog de werktuigen voor de zoolversieringen; zij zijn van verschillende vorm (afb. 89). De versieringsmolentjes mogen nooit te breed zijn: hoe smaller het wielletje, hoe fijner het werk." In een hoofdstuk over het „bevestigen van de buitenzolen" spreekt Aras II i.v.m. het „naaien van het voorwerk" voor „open rand" (zie lemma „open kant") op p. 235 en 236 over het „voortekenen van de steken met de „prik-molen". Men moet de rand vochtig maken en er met de „prik-molen" overheen gaan „zodat de steken voorgetekend zijn". Op p. 237 zegt

Aras II i.v.m. het „prikken van de steken“: „Met den prik-molen kan het prikken der steken op twee wijzen geschieden. Eerste wijze. Nadat de braam is afgenomen, prikken we de steken met den ééntandprikker. Bij het op-poetsen van den schoen kunnen we den prik-molen opduwen. Tweede wijze. We kunnen ook van het begin af de steken afprikken met een prik-molen en dit op de volgende wijze: we maken de rand vochtig en den prik-molen warm; dan laten we hem met een grote drukking over de steken lopen, zodat de kantjes op den vochtigen rand door de drukking van den warmen prik-molen hard worden en er alzo ingebrand worden. In het opzetten van den prik-molen moeten we een zekere vaardigheid verkrijgen; bij het omdraaien aan den top stellen we den duim daarop, waardoor de prik-molen gemakkelijker om de punt van de leest loopt.“ In een hoofdstuk over het „op-poetsen van het onderwerk“ zegt Aras II i.v.m. „zwart steekwerk“ over het „prikken met den prik-molen“ op p. 256: „Dezen maken we eerst warm en we bestrijken den rand met was. Vervolgens duwen we den molen over den rand, zodat de kantjes er ingebrand zijn. Na het opprikken van de steken, gaan we over tot het opblinken van het onderwerk.“ Op p. 257 zegt hij i.v.m. het „afwerken“: „Nadat we op de zool nog enige versieringen aangebracht hebben met behulp van een speciaal molentje, kunnen we de leesten uittrekken.“ Hensen zegt op p. 38 (zie ook foto 20 op p. 36): „Een ‘kantroulet’ brengt versiering aan d.m.v. streepjes op de zoolrand. Ook dit apparaatje moet eerst warm gemaakt worden (foto 20). Voor de hakken gebruikt men een hakroulet. Wanneer de zolen afgelapt zijn, dit is de zool aan de rand naaien, de aflapsteken zijn dan bovenop de zoolrand te zien, – worden de steken van een prik voorzien. Deze prikken drukken als het ware kleine sneedjes in de zoolrand haaks op de schoen. Het is hoofdzakelijk als een versiering bedoeld.”] *roulette* (fr.): het type *roulette* in: L 244, 264, P 16; *rolet*, K 142, 174; *röëlet*, O 69a; *röëlèt*, L 207; *rolet*, O 153; *rolèt*, I 268, K 174; *rolèt*, L 200, 244; *rolèt*, schuin ijzeren tandwiel-tje om kanten en zolen van figuurtjes te voorzien, De Bont; *rolet*, gekerteld wiel-tje in eene kleine ijzeren mik om reeffkens te drukken in den pollevie, ook meuleken geheeten; staat dat wiel-tje op zijde, dan noemt men het werktuig pikijzer, Corn. Vervl.; *rollet*, K 185, een instrument om een sierkarteltje te maken op de zijkant van de hak; het is een vernederlandsing van een – nietbestaand – Frans woord roulette of een nieuwvorming met het suffix -et naar analogie van Franse leenwoorden; het instrument bestond uit een tandwiel-tje,

tekening 90. Roulettes (prik-molen, versie-ringsmolen)

b.v. uit een wekker gesloopt, op een asje gemonteerd, Liedmeier; *rolprik*: het type *rolprik* in: L 148; *rolprik*, L 207; *rolprik*, hetzelfde als *rólèt*, De Bont; *prikliikker*: het type *prikliikker* in: K 163; *pikijzer*: *pikijzer*, een klein werktuig uit eenen steel of handhaaf met een getand ijzeren wiel-tje om het leder te prikken en af te steken, Corn. Vervl.; *meulentje*: *meuleke(n)*, zie rolet, Corn. Vervl.; *wiel-tje*: *wiëlkan*, O 69a.

– 2.2.2.10. Afwerken: kleuren, oppoetsen, roeffelen, likken, poetsen

AFMAKEN

(N 60, 131; N 60, 131a; OM, A/B)

[Het afwerken van de schoen; de laatste handelingen voor het uitleesten; het in model brengen en glad maken van de kanten en de zool, het uitpoetsen, in het zwart zetten, met was inbranden en ophalen van de schoen. De typen „uitpoetsen“, „oppoetsen“ en „aflikken“ zijn verplaatst naar het lemma „uitpoetsen“. De typen „in het zwart zetten“ en „in het bruin zetten“ zijn verplaatst naar het lemma „zwartmaken (c.q. bruinmaken)“. Het type „met was inbranden“ is verplaatst naar het lemma „inbranden“. De respondent van L 148 merkt i.v.m. het type „afmaken“ op: „afmaken, politoeren en uitpoetsen“. Aras II spreekt in hoofdstuk IX (p. 251-253) van het tweede boek, 1° deel, over het „afwerken van den schoen“; ook op p. 257, in een hoofdstuk over het „oppoetsen van het onderwerk“ spreekt hij over „afwerken“ van „zwart steekwerk“.]

afmaken: het type *afmaken* in: Langstraat, L

148, 264; *afmaakə*, I 268; *afmaokə*, K 174; *afmaokə*, L 200, 244; *afmuikan*, O 153; *afmaokə(n)*, de laatste hand aan een schoen leggen d.i. de hakken en de randen van de zolen met was inbranden, ze vervolgens met een doek uitwrijven en met een kantzetter bewerken, De Bont; *afwerken*: het type *afwerken* in: P 16; *afwerkən*, O 153.

UITPOETSEN

(N 60, 131b; OM, A/B)

[Het met diverse uitpoetspreparaten bewerken van de schoenen. „Directie” zegt op pag. 302: „Ten slotte wordt uitpoetst. Alles wat zwart moet worden, wordt met zwartsel ingewreven. Vroeger, toen alleen natuurlijk geloid zoolleer gebruikt werd, bepaalde zich dat tot de hak, het hol en de kanten der zool; deze laatste werd alleen afgeschraapt en was geheel wit. Het tegenwoordig veel gebruikte fabrieksleer heeft de eigenaardigheid, dat de oppervlakte, als de nerf eraf is geschraapt, geen egaal witte kleur vertoont. Om dit aan het oog van den koper te verbergen, moet ook de zool zwart gemaakt worden, wat tevens gewenscht is voor het werk, dat naar het magazijn gaat, daar dit anders vuil zou worden”. „Ensie” zegt op pag. 634: „Hiermede zijn we gekomen aan de uitpoetsafdeling, waar het schoeisel met behulp van alle mogelijke uitpoetspreparaten een aantrekkelijk uiterlijk krijgt. Het eigenlijke afwerken begint met het poleren van kant en hak en het uitpoetsen van de zool. Nu is de schoen van onderen klaar. De afwerking van de schacht bestaat in een reiniging en in een verlening van de gewenste hoogglans, de laatste door gebruik te maken van apprétuur of van crème”. „Schoenherstellersbedrijf” zegt op pag. 65: „Reinigen en uitpoetsen: reinigen geldt voor het suède schoeisel, uitpoetsen voor het normale schoeisel; hoogglansen is een speciale bewerking van het leder met was en op de uitpoetsmachine aangebrachte lappenschijven”. De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „handuitpoetsen” op: „Toen de poetsmachine kwam ontstond dit onderscheid; handuitpoetsen is: met de hand uitpoetsen; i.t.t. met de machine”. De typen „uitpoetsen”, „aflikken” en „afmaken” komen voor in diverse lemmata. Aras II spreekt (in het tweede boek, eerste deel, hoofdstuk XI, p. 256-258) over het „oppoetsen van het onderwerk” (zie ook p. 254).]

uitpoetsen: het type *uitpoetsen* in: K 143, L 148, 264; *uitpoetsə*, K 174; *öjtpöetsə*, L 200; *aojtpöetsə*, L 207; *handuitpoetsen*: *aantuitpoetsə*, K 174; *oppoetsen*: het type *oppoetsen* in: P 16; *opkuisen*: *oepkössə*, I 268; *opkosjən*,

O 153; *politoeeren*: het type *politoeeren* in: L 148; *glanswrijven*: het type *glanswrijven* in: L 148; *aflikken*: het type *aflikken* in: K 163, P 16; *afmaken*: het type *afmaken* in: L 148.

ZWARTSEL

(N 60, 132a; OM, A/B)

[Een zwarte verfstof om het leer zwart te kleuren. Knöfel I geeft op pag. 217 i.v.m. „het zwarten van leder” het volgende recept voor zwartsel: „Het zwartsmeer wordt bereid door oud ijzer te behandelen met gerstenextract, bedorven bier of zoet looinat, welke men eenige dagen beitsen laat, waarna de heldere vloeistof wordt afgetapt. Het zwartsmeer mag niet eerder opgebracht worden, dan nadat de grondverf volslagen ingetrokken is, daar het leder anders „roeterig” wordt”. De respondent van Langstraat merkt i.v.m. het type „zwartsel” op: „De kleur van de schoenen was vroeger, zeer overwegend, zwart. Voor het kleuren van hakken en kanten werd dan ook hoofdzakelijk een zwarte vloeistof gebruikt (zwartsel). Hoewel dat goedje ook wel eens door de schoenmaker zelf werd bereid, haalde de Langstraatse werkman dit bij de overleerlooiër waar hij voor een dubbelkje de kruik terecht kon. Later kwamen er gekleurde uitpoetsinkten”. De respondent van K 163: „Ook werden wel roestige spijkers in water gegooit. Dan kreeg men na verloop van tijd ook een aftreksel dat het leer ongeveer zwart verfde”. In verband met het type „zwartsel” merkt de respondent van K 174 op dat men een petroleumlamp liet „stomen” en dat men van de roetafzet zwartsel maakte; de respondent van L 207 zegt dat men zwartsel kocht bij de drogist; de respondent van P 16 zegt: „Met aniline: poeder en water”; die van K 142: „Van de looierij; wat men kocht à fl. 0,04 de kruik”; de respondent zegt dat het zwartsel gemaakt wordt van droge korrels die in water moeten worden opgelost. In verband met het type „zwartnat” vergelijkte men de opmerkingen van de respondenten van L 244 en L 200 in de semantische toelichting bij het lemma „ingrediënten voor zwartsel”. „Zwarte verf” werd volgens de respondent van L 148 altijd gekocht. De respondent van K 143 merkt i.v.m. het type „apprétuur” op: „Gemaakt van ijzerroest, gemengd met galnoten van eikebladeren; later kwam het schoensmeer „de geelaarsde kat”. De respondent van K 174 zegt: „Ze gebruikten ook apprétuur (glans); dat vervangt schoensmeer; apprétuur is zwart of naturel; appreteren is glanzend maken”. „Polish” (?) is volgens de respondent van O 69a een beter soort zwartsel dat vloeibaar is en in flesjes met „stop” zit, waaraan een metalen

sponshoudertje met sponsje bevestigd is. Het type „glans” is afkomstig van vraag N 60, 194e. Zie overeenkomstige lemmata bij de leerlooiersterminologie.]

zwartsel: het type *zwartsel* in: K 142, Langstraat, K 174, L 264; *zwartsæl*, L 207; *zwetsæl*, O 69a, 153; *zwetsæl*, I 268, P 16; **zwartnat:** het type *zwartnat* in: L 264; *zwartnåt*, L 244; *zwárnåt*, L 200; *zwárnåt*, van ijzerroest en bier gemaakt nat om de zijken van zolen en hakken zwart te maken, De Bont; *zwartnat*, K 185, zwarte verf om het leer te kleuren, Liedmeier; **brandzwart:** *brantzwèt*, I 268; **zwarte verf:** het type *zwarte verf* in: L 148; **appretuur:** het type *appretuur* in: K 143; *aprætuur*, K 174; **polish** (eng.?): *poliēs*, O 69a; **glans:** *glans*, K 174.

INGREDIËNTEN VOOR ZWARTSEL

(N 60, 132a)

[Zie ook het lemma „zwartmiddel” in de paragraaf over de leerlooierij. De respondent van K 163 spreekt van „koperlood”; wellicht is dat het woord dat men meende te horen toen „koperrood” voor het eerst gehoord werd. De respondent zegt ook dat ook wel roestige spijkers in water werden gegooid, waarbij men na verloop van tijd ook een aftreksel kreeg dat het leer ongeveer zwart verfde. „Zwartnat” (zie het lemma „zwartsel”) werd volgens de respondent van L 244 gemaakt van oud bier met koperrood en oud ijzer; volgens de respondent van L 200 wordt het gemaakt van koperrood. Van Dale zegt bij „koperrood (2)”: „Oude naam (uit Fr. *couperose*) voor in de lakenververij gebezigde metaalsulfaten, inz. ferrosulfaat”. De respondent van K 174 zegt dat men „koningsgroen” bij de drogist haalde; het werd met water aangemaakt.]

koperrood: *koppəróót*, L 200; *koppəraot*, L 244; het volgende type is wellicht ontstaan uit „koperrood”, door verkeerd verstaan: **koperlood** (?) *koopərlóot*, K 163; **koningsgroen:** het type *koningsgroen* in: K 174; **oud bier:** *aaw biējr*, L 244; **oud ijzer:** *aaw éjzər*, L 244.

UITPOETSINKT

(N 60, 132a; N 60, 132b)

[Het sterk verbeterde ledersmeersel, dat in recentere tijd het zwartsel verving. Aanvankelijk was er alleen zwarte uitpoetsinkt; later kwamen er ook uitpoetsinkten in diverse kleuren. In nog recentere tijd werden de uitpoetsinkten verdrongen door het schoensmeer. Vraag N 60, 132b is gesplitst in twee lemmata. De respondent van P 16 merkt i.v.m. het type „wasinkt” op: „Wasinkt is uitpoetsinkt op basis van was”.

Aras II spreekt in het tweede boek (eerste deel, hoofdstuk X, p. 254-255) over het „kleuren van het onderwerk” en noemt daar o.a. „inkt”, „likselinkt” en „anilineverfstoffen” (zie ook p. 257).]

uitpoetsinkt: het type *uitpoetsinkt* in: K 163, L 148; **gekleurde uitpoetsinkt:** het type *gekleurde uitpoetsinkt* in: Langstraat; **schoenmakersinkt:** *schoenmakersink*, Corn. Verl. A.; **wasinkt:** *wasink*, O 153; *wasiēnk*, P 16.

ZWARTMAKEN (C.Q. BRUINMAKEN)

(N 60, 132c; OM, A/B)

[Het insmeren met zwartsel van bepaalde delen van het schoeisel. De respondent van Langstraat zegt: „Bij de betere damesschoen werd na het uitpoetsen de zool geschraapt en geschuurd (. . .). Ik zal (. . .) hier iets over het „afmaken” (uitpoetsen) zeggen. De kleur van de schoenen was vroeger, zeer overwegend, zwart. Voor het kleuren van hakken en kanten werd dan ook hoofdzakelijk een zwarte vloeistof gebruikt (zwartsel). Hoewel dat goedje ook wel eens door de schoenmaker zelf werd bereid haalde de Langstraatse werkman dit bij de overleerlooier waar hij voor een dubbeltje de kruik terecht kon. Wanneer de hakken en kanten met stijf sel waren „afgevet” kreeg de kant d.m.v. de warme kantlieker een gladde en strakke vorm en werd de hak nog eens met de roefelkei bewerkt. Dat roefelen mocht geen „moeten” in de hak achterlaten. Dan werd er nog eens met een stukje vast schuurpapier langs gestreken en vervolgens werd tot het in-het-zwart-zetten overgegaan. Na drogen volgde weer een bewerking met roefelkei en warme likkers, waarna het inbranden van de was volgde (eveneens met kant en bollikker). Met een om de duim geslagen wollen lap werden kant en hak glanzend gewreven. Voor het uitpoetsen van zwarte zolen werd door de manswerker, i.p.v. de roefelkei een bollikker, de liekstock en het poleerijzer gebruikt”. Aras II bespreekt op p. 254 en 255 het „kleuren van het onderwerk”. Voor „zwart steekwerk” bedient men zich volgens hem van zwarte anilineverf (opgelost in water), inkt of inkt vermengd met was (bij het koud oppoetsen of „koud aftrekken”). Voor „gekleurd schoenwerk” noemt hij „bruine of acajou was” („natuuruitpoets”), „likselinkt”, „inktwas”, „email”, „anilineverfstoffen”, „rood krijt (varkenskrijt)” en „Oost-Indische inkt”.]

zwartmaken: het type *zwartmaken* in: L 264; *zwartmaokə*, K 174; *zwètmaokə*, P 16; *zwetmuikən*, O 153; — en uitpoetsen: het type *zwartmaken* in: K 142; **zwartverven:** *zwètverrəvə*, I 268; **zwartselen:** *zwetsəln*, O 69a; **in het zwart zetten:** het type *in het zwart zetten* in:

L 148; *in at zwart zétta*, L 244; *in het bruin zetten*: het type *in hei bruin zetten* in: L 148; de volgende typen lijken minder specifiek wat betreft betekenis: *verven*: het type *verven* in: K 143, I 148; *in de verf zetten*: het type *in de verf zetten* in: K 163; *insmeren*: het type *insmeren* in: L 148; het volgende type heeft wellicht een wat afwijkende betekenis: *bijwerken*: het type *bijwerken* in: L 148.

ROEFELKEI

(N 60, 133a; OM, A/B)

[De zeer gladde kiezelsteen, ter grootte van een pruim, waarmee met kracht het zwartsel in het leer gewreven wordt. „Directie” zegt op pag. 302: „Om de hak in te zwarten wordt veelvuldig een „roefelkei” gebruikt, een zeer gladde steen, waarmee met kracht het zwartsel in het leer gewreven wordt”. Liedmeier zegt bij het type „klanderkei” („klanterkei”): „Een gladde kiezel, ter grootte van een pruim, om het leer te polijsten. Men had er vooral gemak van bij het opglanzen van de hak. Aangezien kiezelstenen voor eenieder voor het oprapen liggen, had elke schoenmaker een eigen klanterkei, met enige zorg uitgezocht en met vrij veel moeite geschikt gemaakt; het duurde wat voordat er het door en door gladde vlak, nodig om te polijsten, aan geslepen was. Door dit ietwat persoonlijke, -- zelf gekozen en zelf vervaardigd --, sloop er een affectief element in de verhouding tot de klanterkei (. . .) Tekenend voor de persoonlijke waarde van de klanterkei is dat men ze soms als erfstukken naliet. Een van mijn zegslieden had de klanterkei van zijn oudoom geërfd. Het willekeurige van de benaming blijkt ook als we dit woord vergelijken met soortgelijke namen uit de omgeving: in Helvoirt sprak men van groebelkei, in Waalwijk van roefelkei (roefelen is snel heen en weer wrijven), terwijl overigens de verschillen tussen de vaktalen niet groot waren en meestal niet meer bedroegen dan de andere gemeenlandse benaming voor hetzelfde ding. Eén ding is onbegrijpelijk: Ginneken en Verbeeten geven in hun woordenlijst van Oisterwijk voor kei op: „kaai”. Toch ben ik positief in mijn notering „kej.” Vgl. Van Dale bij „kalander”, „klander” en „kalandersteen”. De respondent van L 200 zegt i.v.m. het type „likkei” dat niet het zwartsel maar de was werd ingewreven; het was een ronde bol van glas. Het type „bollikker” is verplaatst naar het lemma „bollikker”. De opgaven „(ronde eiken) stok” en „(ronde beuken) stok” zijn verplaatst naar het lemma „likhout”.]

roefelkei: het type *roefelkei* in: Langstraat, L 148, 264; *roefelkaaj*, K 142, 143; *roefelkaai*,

Langstraat, dit (bedoeld is: het roefelen) gebeurt met een ronde gladde keisteen („kietelkaai”) die dan „roefelkaai” genoemd wordt, hs 1756; *roefelkej*, K 141, zie klanterkei (type klanderkei), Liedmeier; *röeffalkèej*, roefelkei, roffelkei, ronde kei waarmee de schoenmaker snel en stevig over de holle kant van de schoenen gaat om er glans aan te geven en het leer te harden, De Bont; *klanderkei*: *klanterkei*, K 185, zie het citaat in de semantische toelichting, Liedmeier; *groebelkei*: *groebelkei*, K 169, zie het citaat in de semantische toelichting, Liedmeier; *likkei*: *likèej*, L 200; *kei*: *kaaj*, K 163; *liksteen*: *likstaen*, L 207, 244; *liëkstiën*, P 16; *liksti-jan* (of: *stiejən?*), O 153; *liksteen*, K 185, een ander woord voor klanterkei; iedere Oisterwijkse schoenmaker verstaat dit woord en gebruikt het als hij moet uitleggen wat een klanterkei is, maar het is toch bij verre niet zo gebruikelijk als klanterkei, Liedmeier.

ROEFELEN

(N 60, 133b; OM, A/B)

[Het vlug en krachtig glad likken of polijsten van de hak en de hakrand met behulp van een roefelkei. De typen „aflikken”, „likken” en „polijsten” komen voor in diverse lemmata.] *roefelen*: het type *roefelen* in: K 142, 143, Langstraat, L 148, 264; *roefelen*, Langstraat, het vlug en krachtig glad polijsten van de hakrand, hs 1756; *aflikken*: het type *aflikken* in: K 163; *likken*: *likkan*, O 153; *likka*, L 200, 207; *liëkka*, P 16; *polijsten*: het type *polijsten* in: L 148.

MOET

(OM, A/B)

[Een beschadiging ten gevolge van onoordeelkundig roefelen met de roefelkei; een achtergebleven spoor van te grote druk, uitgeoefend op de hak.] *moet*: het type *moet* in: Langstraat.

UITPOETSWAS

(N 60, 134a; OM, A/B)

[De was die in het leer gewreven wordt. De woordtypen „was” en „bijenwas” komen ook voor in het lemma „bijenwas”. Dierick zegt op pag. 104: „Het laatste werk dat een schoenmaker aan de schoenen te doen heeft is het afreeden, dat is het onderwerk uitpoetsen. In dit werk dat aan de schoen een net en schoon uitzicht geeft, wordt men maar ervaren na een langdurige oefening. Eenige kleine bemerkingen nopens dit punt zullen niet nutteloos zijn. De onderwerken moeten gansch droog

zijn vooraleer af te reeden- of men zal er geen goede glans in krijgen; is slechts het buitendeel van zool en talon droog, dan zal de vochtigheid na zekeren tijd doorslaan, en de liksels zullen doof worden; daarbij nog zullen talons, hoe vast zij gemaakt zijn, meest altijd opentrekken. Men borstelt eerst den in (sic) af en wrijft ze dan over met den poetslap tot de blauwendigheid verdwenen zij, en er een zwarte glans opkome. Dan wrijft men er was op, verwarmd aan lamp of petroolvuur. Intusschen laat men de ijzers op het vuur verwarmen. Indien de ijzers te heet opgezet worden, verbrandt het liksel, en men krijgt er geen glans op; men moet daarom elk ijzer beproeven, en vindt men het te heet, men doopt het eens in water en laat het wat verkoelen. De ijzers moeten met vaste hand opgedowen worden; hoe vaster, hoe schooner liksel. Het was wordt gemakkelijk afgewreven onmiddellijk na het opzetten der ijzers; laat men het hard worden, men zal er meer moeite mede hebben, doch een beteren glans verkrijgen". „Directie" zegt op pag. 302: „Om de hak in te zwarten wordt veelvuldig een „roefelkei" gebruikt, een zeer gladde steen, waarmee met kracht het zwartsel in het leer gewreven wordt. Ondertusschen zijn de „likkers" boven een lamp verhit. Telkens wordt wat zwarte was gesmolten en met den warmen likker in het leer gewreven. Dit is een vermoeiend werk wegens de vereischte krachtsinspanning. Met een lang „polijstijzer" met twee handvatsels wordt zoo de zool glimmend gepoetst, met een „haklikker" de hak en met een „kantlikker" de randen der zool. Eerst nu wordt met een leestentrekker de leest uit de schoen getrokken en is de schoen klaar om aan den werkgever afgeleverd te worden". De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „bolletjeswas" op: „Dat waren kleine bolletjes". Van Ginneken zegt onder „schoenwas": „Een smeer om de randen van zool en hiel te wrijven en te glanzen". Aras II zegt op p. 254 en 255 in een hoofdstuk over het „kleuren van het onderwerk": „Gekleurd schoenwerk kan op twee wijzen worden afgewerkt: 1° de schoendelen oppoetsen zonder iets anders dan was te gebruiken, nl. door natuuruitpoets; 2° aan het onderwerk een kleur geven in overeenstemming met het bovenwerk. De eerste bewerking vindt meestal haar toepassing bij met de hand genaaid schoenwerk; terwijl het kleuren van onderwerk veel toegepast wordt in de schoenfabrieken. Indien we dit onderwerk een natuuruitpoets geven, zorgen we er voor dat liksel en hak een schone glanzende bruine kleur vertonen, gelijk welke kleur het bovenleder vertoont. Om een schonen buiten natuuruitpoets te bekomen, wrijven we de

hakken en liksels in met ammoniak, na ze eerst met dunne pap (stijfsel, nl. witte bloem met water vermengd en gekookt) te hebben bestreken. Deze ammoniak is met de helft water aangengd. De ijzers moeten er warm en met een grote drukking opgezet worden en wel vóór deze delen geheel droog zijn. Daarna bestrijken we de liksels en hakken met bruine of acajou was en zetten de ijzers opnieuw op. Hierdoor bekomen we een eenvormige kleur en een schonen glans. Zool- en achterlapvlakken behouden hierbij ook hun natuurkleur. Nadat deze delen goed geschraab, gevild en effen geschuurd zijn, worden ze ingewreven met dunne en zuivere stijfpap, die we dan ook laten drogen. Ook hier kan men ammoniak gebruiken. Vervolgens bestrijken we zolen en achterlapvlakken met dunne was, laten dit enkele ogenblikken drogen en poetsen het gehele onderwerk op." Aras II zegt op p. 257 in een hoofdstuk over het „oppoetsen van het onderwerk" over „het aanwassen" bij „zwart steekwerk": „Is elk deel van het onderwerk ingebrand, dan bestrijken we het met was. Het is af te keuren een grote hoeveelheid was te gebruiken, omdat we dan veel te lang moeten wrijven om het overtollige er af te krijgen, zonder dat de glans hierbij verhoogt." In verband met „gekleurd onderwerk" zegt hij op dezelfde pagina: „Is er voor de liksels en hakken gebruik gemaakt van likselinkt, dan is het gewenst de hak niet in te branden alvorens er was aan te wrijven, maar als de schoen behoorlijk droog is, de hak in te wrijven met was en daarna vluchtig in te branden met een heten hakpolijster. Ronde zoolkant en liksel mogen, zoals bij zwart schoenwerk, eerst ingebrand, vervolgens aangewast en tenslotte opnieuw ingebrand worden." Het type „was-inkt" is verplaatst naar het lemma „uitpoets-inkt". Het type „schoensmeer" is verplaatst naar het lemma „schoensmeer".] **uitpoetswas:** het type *uitpoetswas* in: L 148; **schoenwas:** *schöñwàs*, zwart of bruine was waarmee de hakken van schoenen en de zij-kanten van de zolen worden ingewreven, De Bont; **bijenwas:** — met zwarte of bruine kleurstof: het type *bijenwas* in: K 163; *bjē-jawàs*, L 200; **bolletjeswas:** *bollakəswas*, K 174; **was:** het type *was* in: K 143; *was*, I 268, O 69a, P 16; *wàs*, L 207; **harde — wàs**, L 244; gele — het type *was* in: Langstraat.

AFTREKKEN

(N 60, 134b)

[Het met was bestrijken van de schoen. De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „aftrekken" op: „Of men warm of koud aftrekt, hangt van de was af". Het type „met

schoensmeer insmeren” is verplaatst naar het lemma „zwartmaken”. Het type „inrossen” komt ook voor in het lemma „tranen”.]

aftrekken: het type *aftrekken* in: L 264; *af-trekkən*, O 153; *aftrekkə*, K 174; *afirekken*, bestrijken: de schoen in de zwarte was aftrekken, Corn. Vervl. A.; **afwassen:** het type *afwassen* in: L 148; **inwassen:** *inwässə*, L 207; **wassen:** *wasn*, O 69a; in de was zetten: het type in de was zetten in: K 163; **was aandoen:** *waz aondōen*, P 16; **inrossen:** *inrössə*, I 268.

INBRANDEN

(N 60, 134c)

[Het aanbrengen van de was met een warm polijstinstrument; zie de lemmata „likijzer”, „kantlikker”, „bollikker” etc. Knöfel I zegt op pag. 203: „Na het likken worden de evenge-melde plaatsen „uitgebrand”. Dit geschiedt niet maar louter om de hak glimmend te maken, maar dient ook wel degelijk om haar hechter en beter bestand te maken tegen de invloeden van vocht en nattigheid. Een uitgebrande hak behoudt veel langer haar oorspronkelijk uiterlijk en haar gladheid dan een niet uitgepoetste of uitgebrande. Schoon met verschillende lakken, appreturen enz. hak en kant wel zoo bedriegelijk „opgepoetst” kunnen worden, dat een leek ze voor „uitgepoetst” zou verslijten, ziet een vakman toch onmiddellijk dat hier niet al goud is wat er blinkt. Men mist er den echt diepen glans welke aan een met vlijt uitgepoetste laars eigen is. De uitpoetsgereedschappen mogen niet overdreven heet wezen, ten einde het leer niet te verbranden en om te krullen. Dit te verhelpen of te verbergen zou dan niet meer gaan en de goede, diep zwarte glans is er niet meer op te brengen. Het branden zelf geschiedt door vrij krachtig opdrukken van het ijzer; de hak moet daarna reeds den behoorlijken glans hebben. Haar deze te willen geven door de bestrijking met een dikke laag was, is niet het ware”. De woordtypen „aftrekken” en „polijsten” komen voor in diverse lemmata.

Aras II spreekt op p. 252, 254, 256, 257 etc. over het warm maken van de ijzers en het „inbranden” van het onderwerk.]

inbranden: het type *inbranden* in: K 163, L 148; *imbrandə*, L 200; *inbraandə*, K 174, L 207, 244; *inbrannən*, O 153; *imbrannə*, P 16; met was — het type *inbranden* in: L 148; *inbrande*, K 185, handeling bij de afwerking van de schoen; om de schoen glans te geven smeerde men hem in met was, die met een hete bollikker ingebrand werd in het leer, Liedmeier; **aftrekken:** — met hete wasijzers *aftrekkən*, O 69a; **warm aftrekken:** *warm aftrekkə*, K 174; **heet aftrekken:** het type *heet aftrekken* in: L

264; in 't heet aftrekken: *in 't heet aftrekken*, 'ne(n) schoen in 't heet aftrekken, gebeurt met eenen warmen bezegel, Corn. Vervl. A.; **polijsten:** met polijststok — het type *polijsten* in: L 148; **bollikkeren:** *bolikkəra*, I 268.

KOUD AFTREKKEN

(N 60, 134d)

[Het aanbrengen van de was met een koud, houten polijstinstrument; zie het lemma „houten likker”; vgl. „likhout”. Aras II zegt op p. 254 in een hoofdstuk over het „kleuren van het onderwerk” voor „zwart steekwerk”: „Ook bestaat er een soort inkt vermengd met was; deze wordt aangewend, wanneer men koud wil oppoetsen of aftrekken, hetgeen veel bij machinaal vervaardigd schoenwerk gebeurt.” Het woordtype „afwerken” is verplaatst naar het lemma „ophalen”. De typen „likken” en „polijsten” komen voor in diverse lemmata. Niet opgenomen is de opgave van O 153: „[afsjiffəl]”. Vgl. het lemma „ophalen” (type „siffen” etc.).]

koud aftrekken: *kout aftrekkə*, K 174; *kaat aftrekkən*, O 153; in 't koud aftrekken: *in 't koud aftrekken*, 'ne(n) schoen in 't koud aftrekken, met eenen houten bezegel, Corn. Vervl. A.; **koud aflikken:** *kée(j)t aftriikkə*, P 16; **koud oplikken:** *kaaw óplikkə*, L 244; de volgende typen hebben misschien een algemene betekenis: **likken:** *likkə*, I 268; **polijsten:** met polijststok — het type *polijsten* in: L 148.

LIKKER

(N 60, 135a)

[Het polijstinstrument in het algemeen. Het Franse type „coulisse” duidt op een instrument, waarmee men schuivende en schurende bewegingen maakt. Het type „bollikker” is verplaatst naar het lemma „bollikker”. Het type „likijzer” is verplaatst naar het lemma „likijzer”. Het type „polijststok” is verplaatst naar het lemma „houten likker”. Van Ginneken zegt onder „likker, lijker”: „Hetzelfde als het Hollandsche likker: voorwerp van been, hout of ijzer om den schoen te doen glansen of — om in de vaktaal te spreken — den schoen te lijken (likken). Vandaar: lijken dat glad wrijven, of glansen of polijsten beteekent. — In de omstreken van Leuven, en elders in Brabant noemt men dit werktuig: likijzer, likhout of liksteen. (Ziet Schuermans). — Men onderscheidt verscheidene soorten van likkers”. Dierick zegt op pag. 85: „Het tuig of alaam voor het afreeden of uitpoetsen der schoenen bestaat uit menige stukken die allen zeer juist en fijn moeten opgemaakt zijn. Er zijn effene en sluitbijzegels voor elke zwaarte van het

1.1.2.2.3.

lijksel; platte en ronde sans-lisse voor het holvoets; ballon en achterijzer voor de talons". Het type „polijstbout" is afkomstig van vraag N 60, 139.]

likker: het type *likker* in: L 148, 264; *likkør*, I 268, L 200, 207, 244, O 153; *likker*, K 185, de benaming, gemeenschappelijk aan elk lid van de familie der polijstinstrumenten, en ook voor ongespecificeerde liggereedschappen; zo sprak men van „(een houtere likker)" en „(een ezere likker)"; als iemand zei: „Geef me die likker eens aan", kon het zowel een kanteliker b.v. zijn als een likhout; in het algemeen zij hier nog opgemerkt dat ik van de woorden bruineertand en glanshout (zie Kramer i.v. likhout) in Oisterwijk niets heb gevonden, Liedmeier; **opkruiser:** *opkosjør*, O 153; **polijstbout:** het type *polijstbout* in: L 148; **boutje:** het type *boutje* in: L 148; **coulisse (fr.):** *koelies*, K 174; *köelihessa*, P 16.

HOUTEN LIKKER

(N 60, 135b; N 60, 137b; N 60, 138b; OM, A/B)

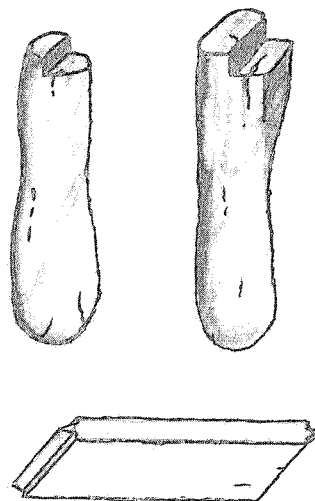
[Het houten polijstinstrument in het algemeen ofwel de houten representant van meestal ijzeren polijstinstrumenten, zoals b.v. de „kantlikker". Vraag N 60, 135b luidde: „Hoe noemt U in het algemeen een houten of benen polijstinstrument?" Vraag N 60, 137b luidde: „Indien dit instrument (redactie: bedoeld wordt de „bollikker"); zie dat lemma) ook in het hout voorkomt, hoe ziet het er dan uit en hoe wordt het dan gebruikt?" Deze vraag leverde geen indicatie op in de richting van een houten „bollikker". Vraag N 60, 138b luidde: „Indien dit instrument (redactie: bedoeld wordt de „kantlikker"; zie dat lemma) van hout is, ziet het er dan uit als op tek. 138b? Hoe gebruikt men het dan?" Hieronder zullen per type inlichtingen worden verstrekt.

Houten likker: De opgave van I 268 is afkomstig uit vraag N 60, 135b (dus algemeen) en die van K 174 uit N 60, 135b en 138b. Bij N 60, 138b zegt de respondent van K 174: „Om op te likken, om de kantjes blinkend te maken. Alleen koud. Langs de binnenkant flink wrijven." Bedoeld wordt dus een houten „kantlikker".

Houteren likker: Liedmeier bedoelt een houten polijstinstrument in het algemeen zoals vraag N 60, 135b.

Palmhouteren likker: Liedmeier bedoelt een houten „kantlikker" evenals de respondent van L 244 die er een tekening bijvoegde en tevens het type „likker" op gaf in vraag N 60, 138b.

Haklikker: De Bont beschrijft deze niet duidelijk.

tekening 91. Houten likkers (kantlikkers)

Kantlikker: De omschrijving van De Bont duidt op een houten „kantlikker"; hij geeft echter op p. 278 ook een tekening van een ijzeren „kantlikker".

Likker: De opgaven van L 148 en L 264 zijn afkomstig uit N 60, 135b; die van L 244 uit N 60, 138b; die van Langstraat uit OM, A/B. Corn. Vervl. A. verwijst naar het type „sluitbezel".

Likhout: De opgave van L 200 is afkomstig uit N 60, 137b; de respondent verwijst echter naar de tekeningen bij vraag N 60, 138b (bovenste tekening: „bij afgelapte kant"; onderste tekening: „bij gesloten kant rand open maken"). Hij bedoelt dus een houten „kantlikker". Vgl. ook het lemma „likhout".

Polijststok: De opgave van L 148 komt uit N 60, 135a (toegift). Vgl. lemma „likhout".

Stok: De opgave van L 148 komt uit N 60, 135b. Vgl. lemma „likhout".

Sluitbezel: Corn. Vervl. bedoelt wellicht een houten „kantlikker". Zie ook type „likker".

Bezel: De opgave van P 16 komt uit N 60, 135b. Dit type komt ook voor in het lemma „likhout". Corn. Vervl. formuleert vrij algemeen. Schuermans zegt bij „bezel": „Schoenmakers-gereedschap, likhout, likijzer, liksteen, d.i. het gereedschap waarmee men de schoenen likt of glad maakt (Leuven)". Het type „warme bout" is verplaatst naar het lemma „likijzer".]

houten likker: *outa likkør*, K 174; *aata likkør*, I 268; **houteren likker:** *houtere likker*, K 185, zie *likker*, Liedmeier; **palmhouteren likker:** [*palmhouten*] *likkør*, L 244; **palmhoutere likker**, K 185, een instrument, geheel van palm-

hout, aan beide einden in de vorm van de kop van de kantelikker, ook bestemd voor het polijsten der kanten; het heeft me verbaasd dat dit vrij markante instrument niet een eigen naam had in een onderscheiden woord, Liedmeier; **haklikker**: *håklikkår*, palmhouten of bremmen werktuigje waarmee een schoenmaker de hakken van de schoenen op zij glad maakt, De Bont; **kantlikker**: *kåntlikkår*, palmhouten schoenmakerswerktuigje, waarmee de zijkanten van de zolen gelikt worden, De Bont; **likker**: het type *likker* in: L 148, 264; *likkår*, L 244; *liekår*, Langstraat; *likker*, sluitbezel, Corn. Vervl. A.; **likhout**: *likhawt*, L 200; **polijststok**: het type *polijststok* in: L 148; **stok**: het type *stok* in: L 148; **sluitbezel**: *sluitbezel*, houten bezegel dienende om de dikte aan de zool te geven, Corn. Vervl. A.; **bezel**: *bezéégol*, P 16; *bezeegel*, palmhouten likker, Corn. Vervl.

LIKIJZER

(N 60, 135c)

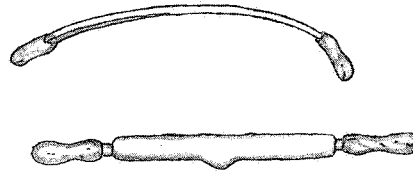
[Het ijzeren polijstinstrument in het algemeen. De typen „likker” en „bout” komen evenals het Franse type „coulisse” voor in diverse lemmata. Het type „bollikker” is verplaatst naar het lemma „bollikker”.]

likijzer: *līēkaazår*, P 16; *likezer*, K 185, likijzer worden genoemd alle instrumenten van ijzer om te likken, zoals de kantelikker, het achteromijzerke en de bollikker, Liedmeier; **ijzeren likker**: *ezere likker*, K 185, zie likker, Liedmeier; **likker**: *likkår*, L 244; **polijstinstrument**: *ijzeren – polojsinstrument*, O 153; **coulisse (fr.)**: het type *coulisse* in: L 264; *koelies*, K 174; *kõēlīesså*, P 16; **bout**: het type *bout* in: L 148; **warme bout**: het type *warme bout* in: Langstraat; **boutje**: het type *boutje* in: L 148.

POLIJSTIJZER

(N 60, 136; OM, A/B)

[Het lange, gebogen ijzer met twee handvatten, waarmee de zool met was glimmend ge-poetst wordt. „Directie” zegt op pag. 302: „Met een lang „polijstijzer” met twee handvatsels wordt (...) de zool glimmend ge-poetst”. De respondent van Langstraat zegt: „Voor het uitpoetsen van zwarte zolen werd door de manswerker i.p.v. de roefelkei een bollikker, de liekstock en het poleerijzer gebruikt”. Vgl. het lemma „gledijzer”. Aras II zegt op p. 192 (zie ook afb. 85 op p. 193): „De polijster of het zoolijzer (afb. 85) dient om de zolen op te poetsen (afrekken of deformereren). Hij is aan den enen kant plat, aan den anderen kant halfrond; hij moet bijzonder goed glad zijn. De bocht in het midden dient om de zool

tekening 92. Polijstijzers

tegen de uitronning van de hak in te branden.” Op p. 256 zegt Aras in een hoofdstuk over het „oppoetsen van het onderwerk” bij „zwart steekwerk” over het „inbranden van het onderwerk” (zie lemma „inbranden”): „Om het onderwerk een schonen glans te geven, bestrijken we de zool met een weinig dunne stijfpap, laten dit een ogenblik drogen, waarna elk deel wordt ingebrand, door er de ijzers warm op te duwen. We beginnen met het ronde en vervolgens met het gewone kantijzer; daarna wordt de hak ingebrand met een hakpolijster en het zool- en hakvlak met een zoolvlakijzer.”]

polijstijzer: het type *polijstijzer* in: L 148; *pó-léjstéjzår*, L 207; *pléjstéjzår*, L 200; **poleerijzer**: het type *poleerijzer* in: Langstraat, L 264; *pó-leeréjzår*, L 244; **polierijzer**: *póliēraazår*, P 16; *polierojsår*, O 153.

GLEDIJZER

(N 60, 123; OM, A/B)

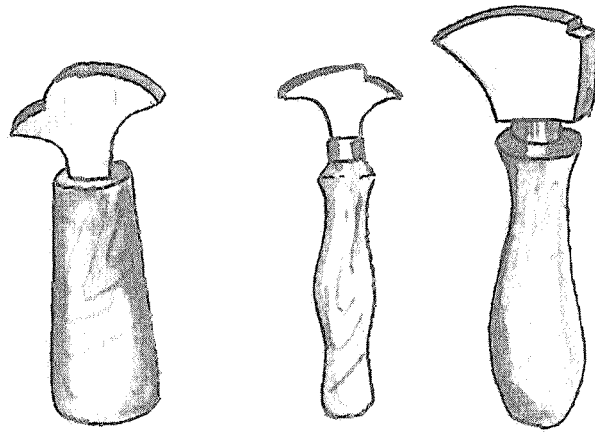
[Het ijzeren instrument dat met behulp van een gasbrander werd verhit en waarmee men de was inbrandde in de zool. Vgl. het type „gledden” in het lemma „likken”. De respondent van K 163 tekende een voorwerp dat er uitzag als een schopje met steel; hoe het schopvormige deel er opzij uitzag was uit de tekening niet op te maken. Hij merkte erbij op: „Wij noemden het inbrandijzer. Het had deze vorm en werd met gas verhit.” De respondent van L 200 tekende een langwerpige voorwerp dat aan een kant recht was afgesneden en aan de andere kant, naar het leek, schuin was afgewerkt. Hij merkte op: „Dien-de, heetgemaakt, om was in te branden.” Wellicht is er, zeker voor wat betreft dit laatste, verband met het lemma „sans-lisse”; vgl. ook de toelichting bij het lemma „kantzetter”.]

gledijzer: het type *gledijzer* in: K 142; *glétéjzår*, L 200; *gletojzår*, O 153; **inbrandijzer**: het type *inbrandijzer* in: K 163.

BOLLIKKER

(N 60, 137a; OM, A/B)

[Het instrument, met het spiegelgladde, min of

tekening 93. Bollikkers

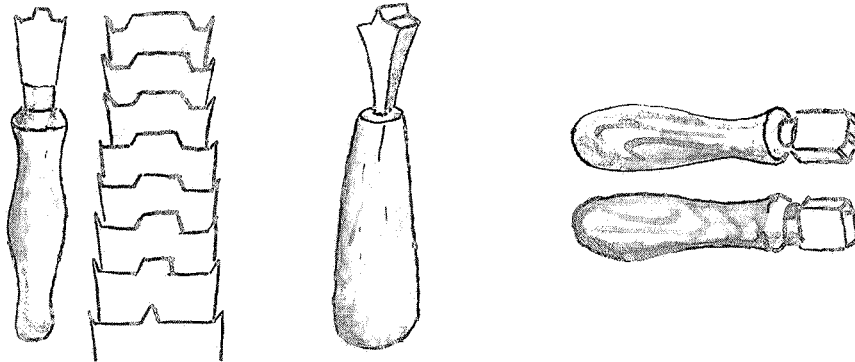
meer bolle, ijzeren oppervlak, waarmee de hak (en de zool?) gepolijst worden. Met de eventuele gleuf van de zijkant van dit instrument kunnen de zool- en hakranden behandeld worden. Van Ginneken zegt bij „bállikker, bállijker”: „Een beenen of ijzeren bout om b.v. de polevij te likken of te glanzen. De ballikker wordt ook veel de polevijlikker genoemd.” Hensen zegt op p. 37 (zie ook foto 19 op p. 36): „Verder kent men nog de ‘bollikker’ (foto 19) welke eenzelfde functie heeft als de kantenlikker. De bollikker gebruikt men in hoofdzaak om de hakkanten af te werken en ook wel eens, na schoongemaakt te zijn, om kleine plooitjes uit het bovenleer te strijken. Het is n.l. zo dat bovenleer gaat krimpen als het verwarmd wordt.” Aras II zegt op p. 192 (zie ook afb. 82 en 83 op p. 193): „De hakpolijster (afb. 82) is plat en dient voor het inbranden van rechte hakken. Hij heeft van boven een kantijzer (bezegel) voorzien van een groeffje, dat dient tot versiering van de hak rondom den achterlap. Deze daarentegen door afb. 83 voorgesteld, is half rond en natuurlijk beter geschikt voor het inbranden van meer uitgehaalde hakken.” Zie het citaat van Aras II (p. 256) in het lemma „polijstijzer”. Het type „kantlikker” is verplaatst naar het lemma „kantlikker”. Bij het type „hollikker” werd door de respondent van L 244 een tekening gegeven, die meer lijkt op de afbeelding van een kantlikker, met dit verschil, dat bij de hollikker de uitsparingen meer rond zijn. Het is niet duidelijk waar dit type zou thuishoren.] *bollikker*: het type *bollikker* in: K 142, 143, Langstraat, K 163, P 16; *bolikkær*, I 268, K 174, O 153; *bòlkkær*, L 200, 207, 244; *bòlèkkær*, P 16; *bòlkkær*, *bollikker*, *ballikker*, het is een gebogen ijzeren bout die, boven een grote pe-

troleumlamp heet gemaakt, dient om het schoenwas dat bezijden op de hak gesmeerd is, in te branden, De Bont; *bollikker*, Langstraat, ook *haklikker* genoemd is een likker met gebogen vorm, gebruikt om de hakken glad te polijsten of te „likken”; een likker is dus een polijstgereedschap, hs 1756; *bollikker*, ijzeren bout, dienende om de pollevie te likken of te glanzen, Corn. Vervl.; *bollikker*, K 185, een flink en stevig instrument, op het handvat waarvan een klomp ijzer zat met een gekromd oppervlak, zeer wel te vergelijken met de bal van een hamer onmiddellijk op een steel gemonteerd; het spiegelgladde oppervlak diende tot het polijsten vooral van de zool en de hak; de bollikker werd eerst verhit boven een petroleumlamp, dan werd ermee de was in het leer gebrand en het leer glad gestreken met kracht; aan een van de kanten van de bollikker zat een soort gleuf die het mogelijk maakte ook de randen te behandelen; Van Ginneken geeft „ballikker”, Liedmeier; *pollevielikker*: *pollevielikker*, zie *bollikker*, Corn. Vervl. A.; *hiellikker*: *hiellikker*, houten of ijzeren ronde likker om den hiel te likken, Corn. Vervl. A.; *hielijzer*: *hielijzer*, ijzeren hiellikker, Corn. Vervl. A.; *wasijzer*: *wasajzer*, O 69a; *bolcoulisse*: *bolcòëlies*, K 174; *coulisse* (fr.): *klieza*, K 174; het volgende type benoemt een andersoortig polijstinstrument met onbekende functie: *hollikker*: *hòlkkær*, L 244.

KANTLIKKER

(N 60, 138a; OM, A/B)

[Het ijzeren instrument op een houten handvat, waarmee de kanten gepolijst worden. De respondent van Langstraat zegt i.v.m. het type „kantlikker”: „Wanneer de hakken en kanten

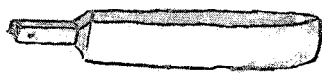

tekening 94. Kantlikkers

met stijf sel waren „afgevet” kreeg de kant d.m.v. de warme kantlieker een gladde en strakke vorm en werd de hak nog eens met de roefelkei bewerkt (. . .) waarna het in branden van de was volgde (eveneens met kant- en bollikker)”. Zie ook het lemma „sans-lisse”. Hensen zegt op p. 37 (zie ook foto 18 op p. 36): „Ná het hakschuren werd er rondom de hak ook wat weggestoken. Als de zoolkant mooi glad en strak is gaat er een laagje verf over. Door een staafje was, een beetje warm te maken en langs de zoolkant te bewegen, komt er een beetje was aan de zoolkant. Om de opgebrachte was mooi te laten vloeien hebben we een stukje gereedschap nodig met de merkwaardige naam ‘kantenlikker’. De kantenlikker moet precies even breed zijn als de zoolkant dik is, daarom zijn er veel kantenlikkers nodig in verschillende maten. Foto 18 geeft een aantal likkers te zien van diverse maten, het zijn dubbele kantenlikkers. De likker moest warm gemaakt worden met een spiritusvlam, op de platte buiskachel of boven op een olielamp. Door met de warme likker langs de zoolkant te gaan, smelt de daarop aangebrachte was tot een gladde en glanzende laag. De waslaag moet verhinderen dat het vocht vanaf de zijkant van de zool in het leer kan dringen.” Aras II zegt op p. 191 en 192: „Afb. 74 en 75 verbeelden twee kantijzers (coulissen) van dezelfde reeks, en wel het grootste en het kleinste. Het is onmogelijk de liksels goed af te werken, wanneer we maar over een beperkt aantal kantijzers beschikken; deze zijn dan voor sommige liksels bruikbaar en voor de meeste niet. Soms lopen we gevaar ons werk te bederven, met de liksels zodanig af te snijden, tot het kantijzer er op past. We moeten dus trachten een volledige reeks kantijzers (coulissen) ter hand te hebben, zodat we nooit het liksel naar het kantijzer moeten veranderen, maar voor elk liksel een daarop passend

kantijzer bezitten. Men gebruikt voor fijn werk kantijzers met enkele lip. Hetzelfde geldt voor het kantijzer in het holvoetse deel bij gesloten kant. (Afb. 76.) Het kantijzer voor het holvoetse deel (sans-lisse) mag niet te breed zijn, want hoe breder het is, hoe moeilijker wij het kunnen opzetten. Moeten we schoenen maken met kurkrand (chasse neige) of schoenen met twee liksels, dan hebben we daarvoor een bijzonder soort van kantijzer nodig, voorgesteld door afb. 77. Ook voor achterlappen van houten hakken zijn er speciale kantijzers (afb. 78); de kanten staan, zoals de afb. 78 aantoont, schuins. Voor den kant der zool tegen houten hakken gebruiken we een bijzonder soort kantijzer; (sans-lisse) dit moet zeer smal zijn om het beter te kunnen draaien. (Afb. 79.) Er bestaan ook nog andere modellen, nl. met lange lip; dit laatste komt tegenwoordig langzamerhand meer in gebruik.” Op p. 233 spreekt Aras II trouwens van „een passend kantijzer (bezegel)”. Zie verder Aras II, p. 251, 252 en 256.]

kantlikker: *kantlikkør*, O 153; *kantlieker*, Langstraat; *kantelikker*: het type *kantelikker* in: K 163, L 148; *kantalikkør*, I 268; *kantølikkør*, L 207; *kaantølikkør*, K 174; *kantelikker*, K 185, een ijzeren instrument op houten handvat om de kanten te polijsten, Liedmeier; *sluitlikker*: *sluitlikker*, ijzeren likker met eenen platten uitstekenden tand in 't midden, om den zool toe te likken met de randen, Corn. Vervl.; *likker*: het type *likker* in: K 174; *likkør*, L 244; *likker*, Langstraat, schoenmakersgereedschap, dienende om de rand en „zijrand” van een laars te „likken”, d.i. glad te maken, hs 1756; *kantsetter*: *kantazéttør*, L 200; *kroukijzer*: *kroukijzer*, smalle ijzeren likker, vooral gebruikt om den rand van de kreuk van een schoen te doen blinken, Corn.; *wasijzer*: *wasajzer*, O 69a; *coulisse* (fr.): het type *coulisse* in: K 143, L 264; *koelies*, K 163; *køelies*, K

tekening 95. Sans-lisse (links: voor het holvoetse deel; rechts: voor de zool tegen houten hakken)

174; *kōēlīs*, L 200, P 16; *kōēlies(ə)*, een instrument om de kanten der zolen mooi af te werken, Jacob.

KANTZETTER

(N 60, 154; OM, A/B)

[Vraag N 60, 154 luidde: „Kent U het woord „kantzetter”, hoe ziet dit instrument er uit, wat doet men ermee, hoe spreekt u het woord uit?” Zie de formulering van De Bont bij „kantzetter”. Zoals gewoonlijk het geval is bij dit soort vragen, kwamen er weinig duidelijke antwoorden. De respondent van K 163 merkt op: „Is een kante(n)likker; met twee lipjes waar de kant van de schoen tussen past.” Hij tekent daarbij iets wat op een „kantlikker” lijkt. Bedoelt hij nu dat „kantzetter” het woord is en dat dit ’n soort „kantlikker” is of geeft hij het type „kantelikker” op dat eventueel identiek is met het lemma „kantlikker”? De respondent van L 244 vraagt zich af of „kantzetter” zoiets is als „kantlikker” (zelf geeft hij in dat lemma het type „likker”). De respondent van K 174 merkt bij „kantzetter” op: „Een pijpje zetten op een spijker; daar gaf men een tits (redactie: tik?) op.” De respondent van L 148 tekende bij het type „kantzetter” een instrument dat lijkt op een pijl (met wigvormige punt) aan een handvat. Dit lijkt wat op het „inbrandijzer” dat de respondent van K 163 in het lemma „gledijzer” opgeeft. Vgl. ook het lemma „sans-lisse”. Het type „rekleest” is verplaatst naar het lemma „uitdraaileest”. Het type „plooiplankje” is verplaatst naar het lemma „gereedschap voor het plooiën”. Het type „kantelikker” komt ook voor in het lemma „kantlikker”.]

kantzetter: het type *kantzetter* in: K 163(?); L 148; *kantzéttar*, I 268; *kaantzettar*, K 174; *kantséttar*, werktuigje waarmee een schoenmaker een mooie kant aan de zool krijgt, De Bont; *kantelikker(?)*: het type *kantelikker(?)* in: K 163; *randlegger*: *randlegger*, I 268.

SANS-LISSE

[Waarschijnlijk gaat het bij onze opgave om een combinatie van twee gereedschappen: n.l. een „kantlikker” (zie het type „likker” van dat lemma) gecombineerd met een zogenaamde „sans-lisse”. Dierick zegt bij „sans-lisse”:

„Schuins gewrocht lijksel in het holvoets – ook het ijzer dat gebruikt wordt om dit lijksel te maken”. Onder „lijksel” verstaat Dierick wat wij met „liksel” (zie dat lemma) bedoelen; onder „holvoets” wat wij bedoelen met „hol” (zie dat lemma).

Aras II tekent op p. 191 (afb. 76) een „kantijzer voor het holvoetse deel (sans-lisse)”; wellicht is dit hetzelfde als wat de respondent van L 200 in het lemma „gledijzer” met het type „gledijzer” bedoelde (zie de toelichting daar). Vgl. in dat verband ook de opmerkingen bij het lemma „kantzetter”. Aras II zegt op p. 191 en 192: „Hetzelfde geldt voor het kantijzer in het holvoetse deel bij gesloten kant. (Afb. 76.) Het kantijzer voor het holvoetse deel (sans-lisse) mag niet te breed zijn, want hoe breder het is, hoe moeilijker wij het kunnen opzetten.” Op p. 192 tekent Aras II een ander soort en merkt daarbij op: „Voor den kant der zool tegen houten hakken gebruiken we een bijzonder soort kantijzer; (sans-lisse) dit moet zeer smal zijn om het beter te kunnen draaien. (Afb. 79.)” In een hoofdstuk over het „bevestigen van de buitenzolen” in een gedeelte over de „open rand” (zie lemma „open kant”) zegt Aras II op p. 238 i.v.m. het „naaien van het holvoetse deel” over het „maken van den ronden zoolkant (sans-lisse)”: „We snijden den kant der zool schuin af, daarna onderzoeken we of beide ronden zoolkanten overal even dik zijn en een effen kant bezitten. Dan kappen we den kant van den ronden zoolkant bij met de pen van den hamer. Om het liksel in het holvoetse deel te raspen, gebruiken we den halfonden kant van de rasp, om gemakkelijk den vorm te verkrijgen dien een ronden zoolkant vergt. Het raspen gaat nu gemakkelijk, daar de hak niet hindert.” Vgl. ook het lemma „bollikker”, type „hollikker”.]

sans-lisse (fr.): *sangelies*, Langstraat, dat deel van een likker, waarmee, in het „hol” van de laars, de zoolkant tegen het overleder gedrukt en tegelijk glad gemaakt wordt, hs 1756.

ACHTERIJZER

(N 60, 151a)

[Een stuk ijzer met een lipje eraan of met een rolletje, bevestigd op een handvat, dat diende om de gleuf tussen hak en overleer te polijsten. Aras II zegt op p. 192: „Afb. 80 en 81 stellen

twee soorten achterijzers voor; het ene is een gewoon achterijzer, terwijl het tweede een rolletje (wieletje) bezit voor verdere versiering van de hak." Verderop zegt hij: „Afb. 84 verbeeldt een achterijzer voor houten hakken; het wordt rondom de hak opgezet om den onderkant schoon, gelijk en scherp te maken." Op p. 252, 253 en 257 spreekt Aras II over het gebruik van „achterijzer" of „achteromijzer". Dierick zegt op pag. 85: „Het tuig of alaam voor het afreeden of uitpoetsen der schoenen bestaat uit menige stukken die allen zeer juist en fijn moeten opgemaakt zijn. Er zijn effene en sluitbijzegels voor elke zwaarte van het liksel; platte en ronde sans-lisse voor het holvoets; ballon en achterijzer voor de talons". De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „kantijzertje" op: „Heel smal; om het kantje van de schoen bij te werken". Het type „bok" is verplaatst naar het lemma „bok".] achterijzer: het type *achterijzer* in: L 148, 264; *achtarojsar*, O 153; *achtaraazar*, P 16; *achtardazor*, likijzer, Goemans; *achterijzer*, werktuig om het randje te groeven tussen den schoen en den pollevie, Corn. Vervl.; *achteromijzertje*: *achtoruméjzartje*, L 244; *achteromijzerke*, K 185, een achteromijzerke was een van de instrumenten ter afwerking van de schoen; rond de hak was de afscheiding tussen overleer en hak niet vanzelf glad; deze gleuf werd met het achteromijzerke gepolijst; het was een stukje ijzer met een lipje eraan, bevestigd op een handvat; later begon men dit woord ook wel te gebruiken om een „rollet" aan te duiden; met de rollet maakte men een sierkarteltje aan de hak, Liedmeier; *kantijzertje*: *kaantijzartje*, K 174.

LIKSEL

(N 60, 139)

[De afgeschaafde kant die met een polijstinstrument glad gewreven wordt. Dierick vermeldt in zijn vakwoordenlijst op pag. 4 onder „liksel": „Lisse (Fr.), kant der zool als de

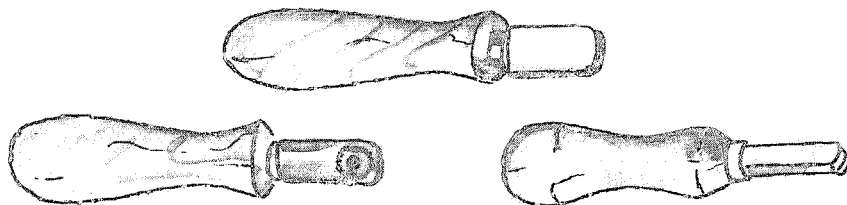
schoen opgemaakt is". Zie ook het lemma „sans-lisse". Het type „polijstbout" is verplaatst naar het lemma „likker". Het type „likken" is verplaatst naar het lemma „likken". Zie ook het lemma „gesloten kant". Het type „blink" is verplaatst naar het lemma „schoensmeer".

Aras II spreekt o.a. op p. 251-253 van „liksel".] liksel: het type *liksel* in: L 264, P 16; *liksel*, I 268, O 153; *liksel*, de afgeschaafde kant of zoom, die met den likker glad gewreven of gelikt wordt, Corn. Vervl.

PETROLEUMLAMP

(N 60, 140a; OM, A/B)

[De lamp, die op petroleum brandde en waarboven de polijstinstrumenten verwarmd werden. Het Franse type „quinquet" betekent olielampje. De respondent van Langstraat zegt i.v.m. het type „petroleumlamp": „Mijn kennis tot de verlichting boven de werkstoel bepaalt zich tot de petroleumlamp met gewone en met „Belze" brander. De gehele lamp — het glas uitgezonderd — was van metaal, ook de kap en van eenvoudige makelij. De lichtbron van de Belze brander was goed. Dikwijls was er pl.m. 5 cm. boven het glas een apparaat vastgemaakt, dat mogelijk maakte dat de liekers boven de lamp werden warmgemaakt. Wanneer overdag moest worden „afgemaakt" gebruikten vele schoenmakers een primitieve staande petroleumlamp waarbij het glas was vervangen door een metalen koker. Ook aan deze lamp was dan een apparaat voor de liekers. Het verwarmen der liekers gebeurde ook wel in een vuurtest". „Belze" betekent hier vermoedelijk „Belgische". De ene respondent van L 148 zegt i.v.m. het type „bus": „Een bus (blikje) met een katoentje erin en olie in het busje". Het Franse type „cage" betekent kooi of kast. Bij de typen „bus" kas(t)je" en „cage" gaat het niet om een petroleumlamp, die bedoeld is om licht te geven, maar om een blikken busje of kastje, waarin zich een olie-

tekening 96. Achterijzers (boven: gewoon; rechtsonder: voor houten bakken; linksonder: met rolletje)

1.1.2.2.3.

brandertje bevond, waarboven de polijstinstrumenten verwarmd werden. De respondent van L 244 tekende een soort kistje met in het bovenzvlak een gat met gaas en een petroleumlamp daaronder. Vraag N 60, 140a is gesplitst in diverse lemmata.]

petroleumlamp: het type *petroleumlamp* in: K 163, Langstraat; *patróóliējumlamp*, L 207; het eerste lid van de volgende samenstelling is een frans woordtype: **petrólelamp:** *patrólamp*, P 16; **bronolielamp:** *brómoļiēlamp*, L 207; **schoenmakerslamp:** het type *schoenmakerslamp* in: K 143, L 148; *schöenmaokərslamp*, L 244; **maaklamp:** het type *maaklamp* in: L 148; **lamp:** *lamp*, I 268; **snotneus:** het type *snotneus* in: K 143; **quinquet (fr.):** *kīēnkee*, O 69a; **bus:** het type *bus* in: L 148; **kas(t)je:** *keskən*, O 69a; van de volgende opgave is de typering onzeker: **cage (fr.):** *kjèès*, I 268.

SPIRITUSBRANDER

(N 60, 140a)

[De op spiritus brandende brander, waarboven de polijstinstrumenten verwarmd werden.]

spiritusbrander: [*spiritus*] *braandər*, K 174.

GASLAMP

(N 60, 140a)

[De op gas brandende lamp of brander waarboven de polijstinstrumenten verwarmd werden.]

gaslamp: *gaaslamp*, O 153; **gas:** het type *gas* in: K 174.

METALEN KOKER

(N 60, 140b; OM, A/B)

[De metalen koker, die soms het glas van de petroleumlamp verving, n.l. wanneer de lamp niet zozeer voor de verlichting diende, als wel om de polijstinstrumenten boven te verhitten.]

metalen koker: het type *metalen koker* in: Langstraat; **ijzeren glas:** *ezere glas*, K 185, ik vermoed niet dat deze zegswijze zo verbreid en frequent was, dat men hem tot de gevestigde taalschat kan rekenen; de bollikker waarmee men de was inbrandde in het leer, werd verhit op een petroleumlamp, boven de glazen koker die om de gloeiende pit bevestigd is; vaak stootte men het glas kapot, zodat men dan maar tot een ijzeren glas zijn toevlucht nam, Liedmeier; **hoed:** *hoet*, O 153.

OPHALEN

(N 60, 143a)

[De laatste poetsbewerking van de schoen met

behulp van borstels, zachte doeken etc., om de schoen zijn diepste glans te geven. Dierick spreekt op pag. 85 van „afreeden” of „uitpoetsen”.]

ophalen: het type *ophalen* in: L 264; *óphaolə*, L 207; *ophaole*, K 185, een laatste poetsbewerking van de schoen, met borstels en zachte doeken, om hem zijn diepste glans te geven, Liedmeier; **opkuisen:** *opkojsn*, O 69a; **opblinken:** *oepblinkə*, I 268; *öëbliēnkə*, P 16; **opsiffen:** *opsjiffən*, O 153; **siffen:** *siffen*, het was dat men op den hiel strijkt, met een versletenen lakenen lap uiteenwrijven, om den hiel te doen blinken, Corn. Vervl.; **aflikken:** het type *aflikken* in: K 163; **afwerken:** het type *afwerken* in: L 148; *əfwérkə*, L 207, 244; **uitpoetsen:** *òwtpöëtsə*, L 200; **weer blinkend maken:** *waer blienkənt maokə*, K 174; **er de laatste hand aan leggen:** het type *er de laatste hand aan leggen* in: L 148.

POETSBORSTEL

(N 60, 143b)

[De borstel voor het poetsen. Aras II zegt op p. 194: „Ten slotte gebruiken we nog verschillende soorten van borstels. Voor het afborstelen van den inkt, gebruiken we een gewonen schoenborstel; voor het opbrengen van schoencrème op de steken gebruiken we een tandenborsteltje, en om de steken te blinken, een smallen, hardharigen borstel. Voor het kleuren van het liksel, kan men ook een soort tandenborsteltje gebruiken; doch om de zool met wasinkt of email te kleuren, gebruikt men best een platten dasborstel.”]

poetsborstel: het type *poetsborstel* in: K 174; *pöëtsbaorsəl*, L 207; **uitpoetsborstel:** het type *uitpoetsborstel* in: L 148; *òwtpöëtsbaorsəl*, L 200; **glansborstel:** het type *glansborstel* in: L 148; **blinkborstel:** *bliēnkəbstəl*, P 16; **blinkbō(r)stel,** borstel om schoenen te blinken, te poetsen, Corn. Vervl.; **schoenborstel:** *schöēnbaorstəl*, L 244; *sköēnbustəl*, O 69a; **borstel:** *böstəl*, I 268; — voor op te blinken *bestəl*, O 153.

SCHOENSMEER

(N 60, 132b; znd I a-m; znd B1, 94; OM, A/B)

[Diverse ledersmeersels, die uitsluitend door schoenmakers of ook door particulieren gebruikt worden. Knöfel I zegt op pag. 218: „Goed schoensmeer of poets wordt aangewend met het oogmerk, om het leder week en lenig te maken, het te onderhouden en er glans aan te geven”. Vervolgens geeft Knöfel I zeven pagina's lang allerlei recepten voor diverse soorten schoensmeer, diverse ledersmeersels, waterdicht ledersmeersel, lederlak,

lederappretuur en ledercrème. De respondent van K 143 noemt i.v.m. het type „schoensmeer” de merknaam „de gelaarsde kat”.]

schoensmeer: het type *schoensmeer* in: K 143, 174, L 148; *schöensmeer*, K 307; *skównsmeer*, K 357; *schöensméer*, K 348; *schöensméér*, K 231; *schöensméear*, K 247; *schüünsméar*, K 276; *schüüwnsmér*, K 240; *sköensmaer*, L 207; *schöensmajr* (of: *-smèèr?*), K 287; **schoenpoets:** *schöënpöëts*, L 244; *sköënpöëts*, L 207; **schoencrème:** *schöënrèèm*, K 257; *schóónkrèèm*, K 330; **schoenblink:** *schöënblink*, K 318; *schöënbliënk*, K 251; *schöëmbliënk*, P 30; *schöënbliënk*, K 232, 335; *schöëmbliënk*, K 210; **schoenblik:** *schöënblik*, K 320; **blink:** het type *blink* in: K 189a, 204, 205, 213, 213a, 226, 239, 241, 244, 245, 274, 300a, 304, 305, 332, 349a, 350, O 67, 178a, 274, P 25, 35a, 37, 41, 80, 88, 99, 102, 106a, 107, 127, 144, 147, 154a, 198; *blink*, I 268, K 163, 237, 244, 274, 277, 279, 291, 320, 333, 335, 339, 357, 358, O 178, 276, P 2, 29a, 154; *bliënk*, K 257, 330, 356, P 112; *bliënk*, I 220, K 189, 189b, 208, 210, 212, 244, 251, 267, 268, 273, 286, 308a, 312, 322, 330, 332, O 69a, P 10, 13, 16, 25, 60a, 94, 95, 96, 171; *bliënk*, K 250; *blenk*, O 162; *bléenk*, K 210, 240, P 105, 145; *bleenk*, I 180, K 276; *bléenk*, I 180; *bliëng*, P 27, 88, 166; **zwarte** – *bliënk*, K 356; **gele** – *bliënk*, K 356.

TRANEN

(N 60, 144)

[Het met traan overstrijken van de schoen, om het leer mals te maken. De typen „inrossen” en „ophalen” komen voor in diverse lemmata.]

tranen: het type *tranen* in: L 148, 264; *traanə*, L 244; *traonə*, K 174, L 200, 207; *tranen*, 'ne(n) schoen tranen, met traan overstrijken om het leder malsch te maken, Corn. Vervl. A.; **invetten:** *invetjən*, O 153; *iënvajjn*, O 69a; **inwrijven:** *invraoəvə*, I 268; **inrossen:** *inrössə*, I 268; **ophalen:** *ophaolən*, K 163.

SCHOENPOETSER

(N 60, 218c)

[Degene, die de schoenen moet poetsen (vaak de jongste knecht). Vraag N 60, 218c is gesplitst in diverse lemmata.]

schoenpoets: *schoenpoetsər*, K 174; *schöënpöëtsər*, L 244; **schoenpoets:** schoenkuischer; die tot werk heeft de schoenen te poetsen, Corn. Vervl. A.; **poets:** het type *poets* in: L 148; **poetsjongen:** het type *poetsjongen* in: L 148; **schoenkuiser:** *skuunan-kosjər*, O 153; **opkuiser:** *oepkössər*, I 268; **opkuiser:** *oepköstar*, I 268; **corveeër:** het type *corveeër* in: L 148.

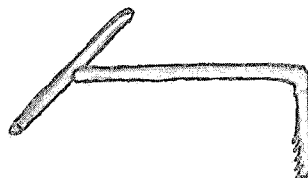
–.2.2.2.11. Uitteesten

LEESTHAAK

(N 60, 141a; OM, A/B)

[De haak, waarmee men de leest uit de opgemaakte schoen trekt. Van Ginneken zegt bij „leesthaak”: „Ijeren haak, waarmee men den leest uittrekt uit den opgemaakten schoen”. In verband met het type „[twaoən]trekker” vergelijk de typen „kweinleest/kwijnleest”(?) „[twaoən]leest”, „kwein/kwijn”(?) en „[twaoən]” uit de lemmata „schuifleest” en „schuif”. Aras II zegt op p. 189 i.v.m. de „leestenhaak”: „Ieder schoenmaker heeft zulk werktuig. Deze zaak moet goed getand zijn en een weinig voorover staan, om gemakkelijk en zonder uitschieten de leesten te kunnen uittrekken. (Zie afb. 62.)”]

leesthaak: het type *leesthaak* in: L 264; *liejastuik*, O 153; *leesthaak*, ijeren haak, waarmee men den leest uittrekt uit den opgemaakten schoen, Corn. Vervl.; **leestehaak:** het type *leestehaak* in: K 142, L 148, 264; *laestanhaok*, K 163; *laestanaok*, K 174; *listanhaok*, L 200; *léstanhaok*, ijeren haak waarmee de schoenmaker de leest uit de opgemaakte schoen trekt, De Bont; *leestehaok*, K 185, de haak waarmee men de leest uit de opgemaakte schoenen trekt; boven in de leest zat een gat waar de leestehaak in paste, Liedmeier; *leestenhaak*, zie *leesthaak*, Corn. Vervl. A.; **trekhaak:** *trékhaok*, L 207; *trekouk*, O 69a; *trekhaak*, haak dienende om de leesten uit de schoenen te trekken, Corn.; **uittrekhaak:** *uittrekhaak*, zie *leestentrekker*, Corn. Vervl. A.; **uittrektang:** het type *uittrektang* in: K 174; **uittrekker:** *uittrekker*, zie *leestentrekker*, Corn. Vervl. A.; **leesttrekker:** *lieastrékkər*, I 268; **leesttrekker:** het type *leesttrekker* in: L 148; *liëstatrékkər*, P 16; *listatrékkər*, L 244; *léstānrékkər*, hetzelfde als *leestenhaak*, De Bont; **leestentrekker:** zie *leesthaak*, Corn. Vervl. A.; **[twaoən]trekker:** *twaoəntrekkər*, I 268.

tekening 97. Leesthaak

UITLEESTEN

(N 60, 141b; OM, A/B)

[Het, eventueel met behulp van een leesthaak, uit de schoen trekken van de leest. De respondent van Langstraat zegt dat dit gebeurt bij het „doornaaien”. Ook Aras II spreekt van „uitleesten” (o.a. p. 245 en 258).]

uitleesten: het type *uitleesten* in: Langstraat, L 148, 264; *uitlaestā*, K 163, 174; *aojlista*, L 207, 244; *ōwtlista*, L 200; *aoatlieāsta*, I 268; *aoatliēsta*, P 16; *ōtleestā*, K 185, de leest uit de schoen trekken met de leesthaak, Liedmeier; **uittrekken:** *uittrekkā*, K 174; de leest — *ojtrekkān*, O 153; *ojtrekkān*, O 69a.

—2.2.2.12. Pinwerk

PINNEN

(N 60, 148a; N 60, 199a)

[Het machinaal of met de hand met houten pennen bevestigen. De respondent van K 174 merkt op: „Men spreekt van peggen, als het met de hand gebeurt en van pennen, als het met de machine gebeurt”. Knöfel I zegt op pag. 199: „Zware arbeidersschoenen zijn het voornamelijk, welke men meest pint. Dit geldt als de eenvoudigste bevestigingswijze der onderwerken en iedere schoenmaker kent het. Toch is het pinnen nog niet zoo oud als het naaien en is als Amerikaansche vinding pas in deze eeuw bij ons ingevoerd. Zekere voordeelen zijn gepinde onderwerken niet te ontzeggen, maar toch is de vraag of genaaid dan wel gepind werk beter is, te beantwoorden in dien zin dat het naaien bij beter soort werk of fijner leder onvoorwaardelijk de voorkeur verdient, omdat het een bevalliger en buigzamer onderwerk levert dan het pinnen, hetwelk op zijn beurt bij zware rondsleeren laarzen en bij het hakken zetten weer te stade komt. In schoenfabrieken werkt men ook met houten-pinmachines, die automatisch (zelf) de gaten en de pinnen inslaan. De schoenmaker doet dit uit de hand en wel met behulp van een pinbros die steeds spits, glad en rond behoort te zijn. De broos mag niet de volle dikte van de houten pin bezitten, opdat het gat altoos iets kleiner wordt dan de pin is. Daardoor moet de pin in de opening worden geperst en wordt laatstgenoemde volkomen gevuld. Zodoende is ook de sterkte en soliditeit grooter dan wanneer bij dunne pinnen een dikke broos wordt gebruikt, wat begrijpelijkerwijs geen solied werk oplevert. Verder wordt voor de sterkte van het werk vereischt, dat de pinnen bij het gebruik zeer droog zijn. Vochtige pinnen drogen namelijk als de laars gereed is na, waardoor de

soliditeit lijdt, de zool los gaat zitten en er gemakkelijk afvalt”. De respondent van L 244 zegt dat boeren „peggen” zeggen. Het type „zwicken” is verplaatst naar het lemma „oppinnen”. Het type „oppinnen” komt ook voor in het lemma „oppinnen”.]

pinnen: het type *pinnen* in: L 148, 264; *pinna*, I 268, L 200, 244; *pīēn'n*, O 69a; *pīēnna*, P 16; de schoen — het type *pinnen* in: K 163; *pinna(n)*, van pinnen voorzien, ene schoewin pinne, De Bont; **oppinnen:** *opinnān*, O 153; het volgende type heeft een iets afwijkende betekenis: **afpinnen:** *āfpinnān*, (een schoen) ten einde toe pinnen, De Bont; **vastpinnen:** *vastpinna*, K 174; *vāstpinna*, L 207; **pennen:** *pennā*, K 174; **met houten pennen bevestigen:** het type *met houten pennen bevestigen* in: K 143; **peggen:** het type *peggen* in: L 148; *peggā*, K 174; *péggā*, L 244; *peggen*, van peggen voorzien, met houten pinnen vastmaken, Eng. to peg; e stuk leer onder 'ne' kloon peggen; de schoenmaker pegt de zolen aan de schoenen, Corn. Vervl.; *péggā(n)*, van peggen voorzien, ene schoewin pegge, De Bont; **aanpeggen:** *aanpeggen*, ne schoen aanpeggen, met peggen, houten pinnen, de zool aan den rand vastmaken, Corn.; **vastpeggen:** *vastpeggen*, door middel van peggen vastmaken, Corn. Vervl. A.; **vastzetten:** *vastzettā*, K 174; *spieēn:* *spīē*, P 16; **stekken:** *stekken*, zie peggen, Corn. Vervl. A.

GEPIND WERK

(N 60, 148b)

[Schoenwerk, dat met houten pennen vervaardigd is. „Directie” zegt op pag. 303: „Schootwerkers, die schoeisel vervaardigen, met hout gepind. Ook hier is het technisch proces over het geheel hetzelfde, als bij het gewone type schootwerker. De arbeider pint op, rijgt echter daarna de schoen met pekdraad in, vult deze, slaat de zool er op en pint daarop met hout, door twee en soms in het hol drie rijen houten pennen te slaan”. „Ensie” omschrijft de „houtgepende maakwijze” op pag. 633 als: „De maakwijze, waarbij het overleder door middel van tacks aan de binnenzool wordt verbonden, terwijl de zool met houten pennen op de binnenzool wordt bevestigd”. Aras II zegt in een hoofdstuk over het „bevestigen van de buitenzolen” (p. 235-242) op p. 241 en 242 (zie ook in een ander hoofdstuk p. 234 met afb. 128 van een „opzool-gezette schoen voor gepend werk”) i.v.m. „gepend werk”: „1. *Dikte van de pennenbros*. De dikte van de houten-pennenbros moet aangepast zijn aan de dikte van de houten pennen, en wel zodanig dat de houten pennen in de openingen geperst zitten; de sterkte zal groter zijn, dan wanneer voor dunner pennen

een dikkere pennenbros gebruikt wordt; ook moet de pennenbros iets korter zijn dan de houten pennen. 2. *Drogen van de pennen*. De houten pennen moeten bij het gebruik goed droog zijn, wat we kunnen nagaan door er een door te breken; is zij geheel droog, dan zal zij volkomen doorbreken; in het andere geval zal zij breken, maar de twee stukken zullen nog met enkele vezels aan elkaar houden. Om de houten pennen te drogen, plaatsen we ze in een potje op een niet te heet vuur. Bij het drogen moeten we er bijzonder op letten, de houten pennen niet te laten verbranden, want dan hebben ze hun sterkte geheel verloren; schoenen met zulke houten pennen gemaakt, zullen reeds den eersten keer dat ze gedragen worden, loslaten. 3. *Pennen van de zool*. We kunnen een zool op twee wijzen pennen: 1° eerst al de gaten steken en daarna pennen; 2° na het steken van elk gaatje de houten pen er in slaan. De eerste werkwijze is veel vlugger dan de tweede en het werk is even solied. We pennen de eerste rij houten pennen op ongeveer 1 cm van den kant en maken de gaatjes 1/2 tot 3/4 cm van elkaar. Bij het inslaan van de tweede rij zorgte men er voor, dat ze afwisselend steken met de eerste rij, op ongeveer 1/2 cm afstand. (Zie afb. 132.) *Aankloppen en afraspen van de houten pennen*. – Wanneer de zool gepend is, kloppen we de houten pennen nog eens goed aan, we kloppen de zool effen en raspen de houten pennen af.”

De woordtypen „houten pin”, „houten pen” en „peg” zijn verplaatst naar het lemma „houten pen”.]

gepind werk: het type *gepind werk* in: K 163, 174, L 264; *gəpint wèèrək*, L 200, 244; *gəpintj werk*, O 153; *gəpeent wèèrək*, L 207; *gəpiənt wèrək*, P 16; *gepint werk*, K 185, penwerk, iets wat bij het handwerk onbekend was: schoenen die voornamelijk met speldnagels of houten pennen bevestigd waren, Liedmeier; het volgende type is meervoud: *gepinde schoenen*: *gəpiəndə skoen'n*, O 69a; *gepegd werk*: het type *gepegd werk* in: K 174; *gespied werk*: *gəspiēt wèrək*, P 16; **houten pinwerk**: het type *houten pinwerk* in: L 148; **houten penwerk**: het type *houten penwerk* in: L 148; **penwerk**: *penwerk*, K 185, zie *gepind werk*, Liedmeier.

PENHAMER

(N 60, 183c)

[De speciale hamer voor het penwerk. De opgave „de algemene hamer” is niet opgenomen. De respondent van L 244 tekende i.v.m. het type „penhamer” een hamer in de vorm van een pijl en boog (de pijl stelt dan de steel voor), aan de beide uiteinden bij elk der banen

(baan = vlak deel van de kop) rond van doorsnee.]

penhamer: *pənhämmər*, L 244; **peghamer**: *peghamer*, gewone hamer, wat lichter dan de lederhamer, Corn. Vervl. A.; **hamertje**: lucht – *aamərka*, I 268.

PINNENTREKKER

(N 60, 149)

[Diverse instrumentjes waarmee houten pinnen uitgetrokken en/of afgesneden worden. De respondenten van K 163 („pinnenkrabber”) en L 207 („trekrasp”) tekenden ongeveer hetzelfde apparaat: een handvat met daaraan een vooraan haaks geplaatst ijzer dat een snede heeft aan de kant van het handvat, zodat men er mee kan trekken. De respondent van L 207 merkte op: „Om houten pennen die door de binnenzool kwamen eraf te trekken.” De „kleine koevoet” zal er wel anders uitzien. De respondent van L 244 („maantje”) tekende een stuk gereedschap van 35 cm lengte bestaande uit een handvat met daaraan een steel met vooraan een rond plat gedeelte met een gat in het midden; het gereedschapje lijkt een soort snede te hebben op de plaats in het ronde gedeelte die het dichtst bij steel en handvat ligt; het lijkt wat dat betreft op een soort flesopenener. Waarschijnlijk kan men er door stoten de houten pennen mee afsnijden en door trekken deze verwijderen. De omschrijving bij Corn. Vervl. („goes”) is niet helemaal duidelijk. Het type „trekrasp” is afkomstig van vraag N 60, 118c. Wij verwijzen voor het overige naar de lemmata „pinnenrasp” en „pinnentrektang”.]

pinnenkrabber: *pinnəkrabbər*, K 163; **trekrasp**: *trėkrasp*, L 207; de volgende twee typen betreffen een stuk gereedschap van andere vorm: **kleine koevoet**: *klijnən koejvuut*, O 153; **maantje**: *montjə*, L 244; **goes**: *goes*, overgekruld mes, dat in eenen hecht zit en dient om peggen of houten pinnen uit te trekken, Corn. Vervl.

PINNENTREKTANG

(N 60, 184b; OM, A/B)

[De tang die dient om houten pennen of pinnen of peggen uit de schoen te trekken. De typen „timmermansnijptang” en „nijptang” zijn verplaatst naar het lemma „nijptang”. Wij verwijzen naar het lemma „pinnentrekker”.]

pinnentrekker: *pinnətrekkər*, O 153; **stektrekker**: *stektrekker*, zie *nijper*, Corn. Vervl. A.; **nijper**: *nijper*, nijptang die dient om de peggen of houten pinnen uit de schoenen te trekken, Corn. Vervl. A.

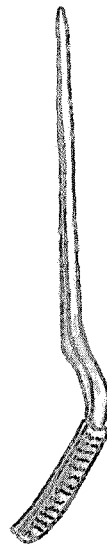
PINNENRASP

(N 60, 118d)

[Een rasp die in een bepaalde hoek aan een lange stoel bevestigd zit en dient om de „houten pennen” aan de binnenkant van de zool af te raspen; Corn. Vervl. A. lijkt met de typen „pegrasp”, „pegraps” en „stekrasp” toch een soort „platte rasp” (zie dat lemma) te bedoelen die dan waarschijnlijk dient om de „houten pennen” aan de buitenkant van de schoen te bewerken. Ook met het type „rasp” (gewone –) wordt misschien een „platte rasp” bedoeld. Aras II zegt in een hoofdstuk over het „bevestigen van buitenzolen” op p. 242 over het „aankloppen en afraspen van de houten pennen”: „– Wanneer de zool gepend is, kloppen we de houten pennen nog eens goed aan, we kloppen de zool effen en raspen de houten pennen af.” Hensen zegt op p. 35 (zie foto 9a op p. 36): „Als de schoen klaar was en de houten leest er uit, dan gebeurde het nog wel eens dat de houten pennen binnen er door kwamen. De ‘houtenpenrasp’ kwam er dan aan te pas om die houtenpennen vlak te raspen (foto 9a).”

De respondent van K 174 merkt i.v.m. het type „pinraps” op: „Om peggen of pinnen te raspen. Tegenwoordig worden er geen schoenen meer gepind. De pinraps; daar zat een lange beugel aan om ver in de schoen te kunnen komen; een stang met ijzeren plaatjes; aan de andere kant zat er ook een”. De respondent van L 244 merkt i.v.m. het type „pinnenkrasser” op: „Eerst met het maantje de uitstekende houten pennen afsnijden en dan met de pinnenkrasser verder glad bijwerken. De steel van de pinnenkrasser was van hout; het ijzeren gedeelte was voorzien van aan twee kanten snijdende groeven”. De respondent van L 200 merkt i.v.m. het type „schrobbe-ler” op: „De steel was van hout; het schrobgedeelte was gebogen en van ijzer”. Wij verwijzen in verband met de pinraps en het maantje naar het lemma „pinnentrekker”. Het type „trekrasp” is verplaatst naar het lemma „pinnen-trekker”.]

houten pinnenrasp: [houten] *piënnərasp*, P 16; **pinrasp:** *pinrasp*, O 153; **houten penrasp:** het type *houten penrasp* in: L 148; **pegrasp:** *pegrasp*, platte rasp, Corn. Vervl. A.; **stekrasp:** *stekrasp*, zie *pegrasp*, Corn. Vervl. A.; **spietjesrasp:** *spiekəsrasp*, P 16; het volgende type heeft wellicht een afwijkende betekenis: **laarsrasp:** het type *laarsrasp* in: L 148; het volgende type is algemener: **rasp:** de gewone – het type *rasp* in: L 148; **pinraps:** de volgende opgave is meervoud: *pinrapsə*, K 174; **pegraps:** *pegraps*, zie *pegrasp*, Corn. Vervl. A.; **stekraps:** *stekraps*, zie *stekrasp*, Corn. Vervl. A.;

tekening 98. Pinnenrasp

pinnenkrasser: *pinnəkrəssər*, L 244; **schrobbe-ler:** *skrəbbəlar*, L 200.

–.2.2.2.13. Geklonken werk

KLINKEN

(N 60, 146a; OM, A/B)

[Het met metalen spijkertjes aan het bovenwerk bevestigen van de loopzool. „Directie” zegt op pag. 302: „Schootwerkers die geklonken werk maken. De wijze van vervaardiging is hier dezelfde als bij n°. 1 (schoeisel met genaaiide rand), maar de schoenmaker pint hier alles. Waar de schootwerker n°. 1 els en garen gebruikt, bezigt hij koper, teks en brospinnen. Overigens zijn er geen verschilpunten”. De respondent van K 142 zegt: „Wanneer niet werd afgelapt, werd de zool met koper gepend en geklonken (dit is met voetje omgeklonken daar leesten geen ijzeren plaat hadden) of afgelapt en met hout gepend”. De typen „nagelen”, „brossen” en „spijkeren” komen voor in diverse lemmata. Aras II spreekt op p. 243 over het „klinken van den achterlap”.]

klinken: het type *klinken* in: K 142, 143, 163, L 264; *klinkə*, L 200, 244; **opklinken:** *opklinkə*, L 207; **nagelen:** *naagələ*, I 268; *naogələ*, P 16; **nougələn:** O 69a; *nuigələn*, O 153; **brossen:** het type *brossen* in: L 148; **tacksen:** de zool – *tekstən*, L 148; **spijkeren:** de zool – *spiekəran*, L 148; **vastspijkeren:** *vastspijkərə*, K 174; het volgende type heeft een afwijkende betekenis:

met koper pennen: — en klinken: het type *met koper pennen* in: K 142.

SPIJKERTJES WAARMEE GEKLONKEN WORDT

(N 60, 146b; OM, A/B)

[Diverse soorten spijkertjes, waarmee geklonken wordt. Tacks zijn schoenspijkers met een dikke kop. Rivets zijn klinknagels. Lamberts zijn volgens de respondent van I 268 koper-nagels met een klein kopje. Semences of semencetjes zijn volgens de respondent van P 16 spijkers in de vorm van een omgekeerde pyramide. De respondent van K 174 merkt op: „Tacks zijn vierkante spijkers en rivets zijn rond”. De respondent van L 200 zegt: „Tacks zijn voor de zool en rivets voor de hak”. De respondent van O 153 zegt: „Semences zijn voor de zolen en lamberts voor de hiel”. Het type „spijkertjes” is afkomstig van vraag N 60, 199a. Het type „koperen pinnen” is afkomstig van vraag N 60, 235. De typen „tacks”, „rivets”, „lamberts”, „semences”, en „semencetjes” komen voor in diverse lemmata. Gents Woordenboek zegt bij „Lambert”: „Schoenmakersspijker in vorm van een groef; hij heeft gewoonlijk tien à twaalf draden of lijnen, die men „liendekens” noemt; ieder liendeke is een millimeter”.]

tacks (eng.): bij de volgende opgaven is niet steeds zeker of er meervouden bedoeld zijn; soms zegt men wel eens „een tack”: *tëks*, K 143, L 200, 207; *téks*, L 244; *teksa*, K 174; de volgende opgave werd als enkelvoud bedoeld: *tekst*, L 148; *rievets*: *rievets*, K 174; *rievëts*, K 174; *riëvëts*, L 200; **lamberts**: *lamberts*, O 153; *lambéers*, O 69a; *lambèers*, I 268; **semences** (fr.)/**semencen**: het type *semences* in: P 16; *siemensan*, O 153; de volgende opgave is enkelvoud: *samansa*, I 268; **semencetjes**: *samanskas*, O 69a; *séménskás*, P 16; **spijkertjes**: het type *spijkertjes* in: Langstraat; **koperen spijkertjes**: het type *koperen spijkertjes* in: Langstraat; **koperen schoenagelen**: *koopərə skōnougəlŋ*, O 69a; **koperen pennen**: het type *koperen pennen* in: K 142; **koperen pinnen**: het type *koperen pinnen* in: L 148.

KLINKVOET

(N 60, 147a; OM, A/B)

[De ijzeren of stenen voet, waarop men klinkt. Van Ginneken zegt bij „taatsvoet, tatsevoet, tettevoet”: „Ijzeren of steenen voet waarop men den schoen steekt om tatsen (nagelen) in de zolen te slaan. De taatsvoet is bij de schoenmakers wat de tas bij de smeden is”. Het type „zwaantje” is afkomstig van vraag N 60, 244a. In verband met de typen „zwane-

hals” en „zwaantje” merkt de respondent van K 174 op: „Op een houten blok, de punt zat in een blok. Daar moest je je voet opzetten. Het bovenste deel was van gesmeed ijzer. Voor lange schoenen. Als een zwanehals loopt hij naar beneden”.

Zie ook het lemma „drievoet” in de paragraaf over reparatie.]

klinkvoet: het type *klinkvoet* in: K 163, L 148, 264; *klinkvówt*, L 200, 207, 244; **ijzeren voet**: *ojzəran vuut*, O 153; **voet**: *voet*, I 268; *vōēt*, O 69a; **voetje**: het type *voetje* in: K 142; **ijzeren leest**: het type *ijzeren leest* in: L 148; **leest**: *list*, L 207; **pikkel**: *piëkkəl*, P 16; **zwanehals**: *zwaonəns*, K 174; **zwaantje**: *zwaontjə*, K 174; **ijzeren [zaa]**: *ojzəran zaa*, O 153.

—2.2.2.14. Omgekeerd werk

OMGEKEERD WERK

(N 60, 145; OM, A/B)

[Schoenwerk, dat in eerste instantie binnestebuiten gemaakt wordt zonder afzonderlijke binnenzool. In vroeger tijden werd zo wel licht dameswerk gemaakt; in recentere tijd alleen nog klompsokken en pantoffels. Dierick zegt op pag. 99: „Men noemt gekeerd werk, scherpins, (escarpins) schoenen waarvan het overlêer aan de zool genaaid is zonder binnenzool en rand. Zulk werk is zeer licht en doet dubbele slete omdat de zool zeer buigzaam zijnde, bij elken stap met den voet medeplooit en bijgevolg niet veel op den grond wrijft en dus min verslijt”. „Directie” zegt op pag. 302: „Schootwerkers die omgekeerd werk maken. Deze maken alleen pantoffelwerk. Zij gebruiken geen binnenzool, maar slaan direct de zool op de leest met de nerf tegen den leestkant; modelleeren daarna de zool, snijden er een groef in en steken de gaatjes met de els. Zij nemen daarna de schacht, steken de contrefort er achter in, na deze afgeschalmd te hebben, zetten de schacht op de leest en pinnen haar averechts over de leest. Zij pinnen op als in het vorige geval, maken den draad en naaien het bovenleer aan de zool. Daarna wordt de leest uit den schoen gehaald en deze omgekeerd. De huisarbeider gaat daarna den schoen afwerken: oplikken, vorm klaarmaken, schuren enz. Hakken worden niet of hoogst zelden onder dit schoeisel gebracht”.

Aras II zegt in een hoofdstuk over „gekeerd werk” (p. 288-294) op p. 288: „Het werk dat we hier zullen behandelen, bestaat in het bovenleder rechtstreeks aan de buitenzool te bevestigen, zonder gebruik te maken van een binnenzool. Gekeerd werk slijt minder dan gewoon schoenwerk, omdat het zeer buig-

1.1.2.2.3.

zaam is en met den voet gemakkelijk medeplooit. Aan deze ongewone buigzaamheid is het toe te schrijven, dat de zool minder over den grond wrijft, waardoor ze dan ook minder aan afslijten is blootgesteld. Twee werkwijzen komen hier in aanmerking: 1° plat gekeerd schoenwerk en 2° gekeerd werk met houten hak.”]

omgekeerd werk: het type *omgekeerd werk* in: K 142, Langstraat, K 174; *oemgakieært wèrræk*, I 268; **gekeerd werk:** het type *gekeerd werk* in: L 264; *gakeert wèèræk*, L 200; *gakaert wèèræk*, L 244; **retourné (fr.):** het type *retourné* in: P 16.

—2.2.3. Blokwerk

ZWIKBLOK/WERKBLOK

(N 60, 158a; OM, A/B)

[Het verstelbare ijzeren apparaat (op een houten of (ijzeren?) paal die in de vloer is vastgezet) waarop de schoen tijdens de bewerking rust. „Directie” zegt op pag. 303 i.v.m. het „blokwerk”: „Het blok, waarop deze arbeiders hun werk vervaardigen, heeft hun de naam van blokwerkers doen geven. In tegenstelling met het schootwerk, dat steeds zittende gebeurt, wordt hier staande gewerkt. Op een houten paal, die in de vloer wordt vastgezet is een verstelbaar ijzeren apparaat bevestigd waarop de schoen bewerkt wordt. Daar toe is in de leest eene opening, waarin het uiteinde van den eenen arm van het blok past; de punt van den schoen rust op den anderen arm, terwijl dan met een schroef de beide armen worden vastgezet, waardoor de schoen tevens vaststaat”. Met „schoen” bedoelt „Directie” waarschijnlijk een „zwikblokleest” waarop een schoen gezet wordt. Meer hierover in het „Vakblad voor de Schoenmakerij”, december 1897, uitgeverij C. Misset, Doetinchem, en in Knöfel I pag. 246 e.v. Het type „pin” is verplaatst naar het lemma „zwikpin”.] **zwikblok:** het type *zwikblok* in: K 163, 174, L 264; *zwikblök*, L 207; *zwikblok*, K 185, bij de meer gerationaliseerde manier van werken, door de eerste machines in de hand gewerkt, stond men in de werkplaats met meerdere schoenmakers aan het zwikblok, een zware tafel, waarop de zwikpinnen waren bevestigd; het werk aan het blok was het begin van de centralisatie in fabrieken, Liedmeier; **werkblok:** het type *werkblok* in: Langstraat; **[balong]:** *balong*, O 153.

ZWIKPIN

(N 60, 158b)

[Een gebogen staaf met een knop aan het eind,

bevestigd aan het zwikblok, waarop men een „zwikblokleest” stevig vast kon zetten.]

zwikpin: het type *zwikpin* in: K 163; *zwikpeen*, L 207; *zwikpin*, K 185, een gebogen staaf met een knop aan het eind, bevestigd aan het zwikblok, waarop men een leest stevig vast kon zetten, Liedmeier; **[balong]pin:** *balongpin*, O 153; **pin:** *pun*, I 268.

ZWIKBLOKLEEST

(N 60, 158c; OM, A/B)

[De leest, die achter voorzien is van een leesthuls” (metalen buisje), waarmee deze op de „zwikpin” van het zwikblok (werkblok) geplaatst wordt. Onder de houten leest (beukenhout) bevindt zich een metalen plaat met drie spijkergaten voor het vastzetten van de binnenzool. Aras I spreekt op p. 68 van „op-pinleesten (zwikleesten)”. Vraag N 60, 158c is gesplitst in twee lemmata. Wellicht is de zwikblokleest gelijk te stellen met de „plaatleest” (zie dat lemma).]

leest: het type *leest* in: Langstraat, K 174; *list*, L 207; *lieest*, I 268; **houten leest:** *outa laest*, K 174; **[balong]leest:** *balongliejast*, O 153.

LEESTE HULS

(N 60, 158c)

[Het metalen hulsje in een „zwikblokleest” waarin de zwikpin van het zwikblok (werkblok) past.]

leestehuls: het type *leestehuls* in: K 163; **buisje:** het type *buisje* in: Langstraat.

PLAATLEEST

(N 60, 189a)

[De houten leest, die aan de onderzijde met een ijzeren plaat is beslagen. „Directie” zegt op pag. 303: „De voor blokwerk gebruikte leesten zijn met ijzer beslagen, daar hier in tegenstelling met het schootwerk uitsluitend met spijkers gewerkt wordt, die nu op de ijzeren plaat afstooten. In deze beschermingsplaat zijn drie gaten, een midden onder de zool, een onder de hak en een in het geleng. Deze dienen om met groote spelnagels de binnenzool voorloopig vast te slaan op de leest”. Het type „leest” komt voor in diverse lemmata. De respondent van O 69a merkt op: „Hier waren alle leesten zo; misschien nog niet toen de schoenen nog met houten pinnen gemaakt werden”. De respondent van K 174 merkt op: „Een houten leest met een plaat is een plaatleest; ik zet er zelf een plaat op”. Wellicht is de plaatleest gelijk te stellen met de „zwikblokleest” (zie dat lemma).]

plaatleest: het type *plaatleest* in: K 163, L 264;

plaatlaest, K 174; *plaatliëst*, P 16; *plaatlieest*, I 268; *phutliejst*, O 153; *plaatlist*, L 207; *plaatleest*, leest waar van onder eene ijzeren plaat op ligt; in die plaat zijn drie gaatjes, dienende om den zool te kunnen vastnagelen, Corn. Vervl. A.; *klinkleest*: het type *klinkleest* in: L 148; *klinklist*, L 207; *klénklist*, L 244; *klinklést*, houten leest die aan de onderzijde met een ijzeren plaat is beslagen; door deze plaat zijn drie spleetvormige openingen aangebracht, opdat het mogelijk zou zijn de binnenzool met spijkertjes vast te zetten, De Bont; *zwikleest*: *zwiklist*, L 200; *houten leest*: – met ijzeren plaat: het type *houten leest* in: L 148; – mee stalen plaat *outə laest*, K 174; *leest*: *liëjst*, O 69a.

LEESTPLAAT

(N 60, 189b; OM, A/B)

[De metalen plaat, die onderdeel uitmaakt van de plaatleest, en waarin drie spleetvormige openingen zijn aangebracht om de binnenzool met spijkertjes te kunnen vastslaan.] *leestplaat*: het type *leestplaat* in: K 163; *liëstplaat*, P 16; *plaat*: *plaat*, I 268; *plaat*, L 200, 244; *plout*, O 69a.

PINGAT

(N 60, 189c)

[Elk van de drie spleetvormige openingen in de leestplaat. Het type „spijkergaatje” is afkomstig van vraag N 60, 189b. De opgaven „terd”, „bal” en „hiel”, die duiden op de plaatsen waar deze drie pingaten zitten, zijn niet opgenomen.]

pingat: het type *pingat* in: K 163, L 264; *pingat*, I 268; *pin-gat*, L 200, 207; *piën-gat*, O 69a; *pin-gat*, elk van de drie openingen in de ijzeren plaat waarmee een leest aan de onderzijde is beslagen en door welke opening een spijker wordt geslagen om de binnenzool vast te zetten, De Bont; *pinnegat*: *pinnəgat*, O 153; *pəngat*: de volgende opgave is wellicht meervoud: *pén-gaot*, L 244; *nagelgat*: de volgende opgave is meervoud: *naogəlgəotə*, P 16; *pəngaatje*: het type *pəngaatje* in: L 148; *spijkergaatje*: het type *spijkergaatje* in: L 148.

BLOKWERKER

(N 60, 159a)

[De man, die staande werkt aan een zwikblok (werkblok). „Directie” onderscheidt op pag. 300 vier soorten blokwerkers, die vervolgens op pag. 303 behandeld worden. Verwezen kan worden naar de semantische toelichting bij het lemma „zwikblok/werkblok” voor wat betreft het citaat uit „Directie”.]

blokwerker: het type *blokwerker* in: L 264; *[balong]werker*: *balongwerkər*, O 153; *zwikker*: het type *zwikker* in: K 163; *uittrekker*: *aoatrėkkər*, I 268.

BLOKWERK

(N 60, 159b)

[Het schoenwerk dat door de blokwerker gemaakt wordt. „Directie” zegt op pag. 304: „Het blokwerk heeft, hygiënisch beschouwd, voor, dat de arbeider den schoen nooit tegen zijn borst behoeft te drukken, zooals bij het schootwerk, en ook niet voortdurend in gebogen houding moet werken. Nadeelen zijn evenwel, dat bij den arbeid voortdurend gestaan en vooral, dat er meestal met haast gewerkt wordt. Zijn de meeste schootwerkers al tevreden, als zij een paar per dag maken, bij blokwerk, waarvan een handig werkman 6 tot 10 paar per dag kan maken naar gelang van het soort van werk, bestaat steeds de mogelijkheid door wat vlugger te werken er nog een paar per dag meer te maken”.]

blokwerk: *blokwerk*, K 185, hoewel het huiswerk regel was, bestonden er een paar kleine fabriekjes; hier werkten de schoenmakers geschaard rond een zware tafel die het blok of het zwikblok werd genoemd; het werk in zo'n fabriek was dus het blokwerk, Liedmeier; *[balong]werk*: *balongwerk*, O 153; *zwikwerk*: het type *zwikwerk* in: K 163.

ZWIKKER

(N 60, 160)

[De man die de schacht of het bovenwerk over de leest haalt en met tacks vastslaat. „Directie” behandelt op pag. 303 als volgt de „zwikkers”: „De voor blokwerk gebruikte leesten zijn met ijzer beslagen, daar hier in tegenstelling met het schootwerk uitsluitend met spijkers gewerkt wordt, die nu op de ijzeren plaat afstooten. In deze beschermingsplaat zijn drie gaten, een midden onder de zool, een onder de hak en een in het geleng. Deze dienen om met groote spelnagels de binnenzool voorloopig vast te slaan op de leest. Evenals bij het schootwerk wordt de schacht nu over de leest gehaald. Daarna wordt „gezwikt”, dat is met een zwiktang het leer overal goed aangehaald en met een teks vastgeslagen. De verdere bewerking komt bijna geheel met het schootwerk overeen, totdat het naaiwerk begint”. Het type „oppinner” komt ook voor in het lemma „onderwerkmaker”.]

zwikker: het type *zwikker* in: K 163, 174, L 264; *zwikkər*, L 244; *zwiėkkər*, P 16; *oppinner*: *opiėnnər*, O 69a; *oepunnər*, I 268; *overhater*: *euvəruiłər*, O 153.

DOORNAAIEN

(N 60, 161a)

[Het, machinaal of met de hand, met één steek, aan elkaar naaien van de zool, de tussenzool, de binnenzool en het overleer. „Directie” zegt op pag. 303: „Het doornaaien (...) geschiedt op de volgende wijze. De schoen wordt met de groef onder een mechanisch gedreven naaimachine gebracht. De draad gaat dan dwars door alles heen. Dit is dus een geheel ander procédé dan het aflappen bij het schootwerk, waar de draad telkens op zij door den arbeider wordt uitgehaald”.

Aras II zegt in een hoofdstuk over het „bevestigen van de buitenzolen” op p. 240 over het „doornaaien”: „Alvorens den schoen door te naaien, wordt er eerst de hak opgezet; maar daar we nu het bevestigen van de zolen behandelen, zullen we, om de goede volgorde te houden, het doornaaien van den schoen behandelen. *Draad en els*. — De draad, dien we hier gebruiken, maken we van fijn grauw garen van goede hoedanigheid; hij wordt met gewoon pek bestreken. De els voor het doornaaien moet bijna recht en niet dik zijn. Deze els moet bijna recht zijn: 1° omdat zij een grote drukking moet onderstaan bij het doorsteken van zool — soms nog den rand inbegrepen — bovenleder en binnenzool; 2° om recht door te steken en aldus de buitenzool op haar plaats te houden en niet naast de binnenzool te naaien of er ook niet te ver op. *Voorzorgen te treffen om gemakkelijk te naaien*. — Alvorens de leest uit te trekken, is het aan te raden de gaatjes te steken, wijl dan de binnenzool niet afgebogen wordt en we bij het naaien veel gemakkelijker zullen werken. 1. *Het naaien*. Bij het doornaaien moeten we: 1° goeden tegendruk houden langs de binnenzool; want, alhoewel de gaatjes in de binnenzool reeds van te voren gestoken zijn, moeten we er toch nauwkeurig op letten de richting van de gaatjes te volgen; 2° bij het maken van elk gaatje moeten we de els recht doorsteken (wordt dit niet in acht genomen, dan zal de zool rond staan na het naaien en niet meer op den inplak liggen; ook loopt men dan gevaar naast de binnenzool te naaien); 3° de steken voor zulk werk mogen niet te groot zijn, omdat deze naad, zool, rand en binnenzool moet bijhouden en dus dubbele slijtage ondergaat. Er mogen slechts steken gemaakt worden van 1/2 tot 3/4 cm. Ook mag er niet nagelaten worden de steken goed toe te trekken, om geen dikte te veroorzaken in de binnenzool en om de groef in de buitenzool behoorlijk te kunnen dichtmaken (zie afb. 131.)”. Zie ook p. 233 en 234 (afb. 127: „Op zool-gezette schoen voor doorgenaaid werk”).]

doornaaien: het type *doornaaien* in: Langstraat, L 148, 264; *doornaojə*, K 174; *deurnaojən*, K 163; *déúnaoa*, P 16; *deunao*, I 268; *dörnèèjə*, L 200, 207, 244; *deernojən*, O 153; *deurnaaien*, zonder rand den zool aan het overleer naaien, dwarsdoor naaien en niet schuins; de zware schoenen der werklieden worden deurgenaaid, Corn. Vervl. en Corn. Vervl. A.; *déúrnèèjə(n)*, de eigenlijke zool d.i. de buitenzool met pekdraad aan de binnenzool bevestigen, De Bont; *durnèèje*, K 185, bij een doorgenaaide schoen waren zool, tussenzool, binnenzool en overleer met één steek aan elkaar genaaid; dit gaf een stevig en degelijk resultaat; vooral voor werkschoenen is dit het geeigende procédé; evenwel werd het bij het handwerk zo veel mogelijk vermeden, omdat het een zwaar karwei was; het werd in Oisterwijk pas meer toegepast toen er machines voor ontworpen waren, Liedmeier.

DOORGENAaid WERK

(N 60, 161b)

[Het schoenwerk dat met de doornaaimethode vervaardigd wordt. De respondent van K 174 merkt i.v.m. het gedeeltelijk Duitse woordtype „zwiegenäht (werk)” op: „De steek moet zichtbaar blijven en moet door drie zolen heen; de buitenzool, de tussenzool en de rand”. Zie de toelichting bij het lemma „doornaaien”.]

doorgenaaid werk: het type *doorgenaaid werk* in: Langstraat, K 163, L 148, 264; *doorganaojt werk*, K 174; *deuganaot wèrək*, I 268; *déuganaoat wèrək*, P 16; *dörganèèjt wèrək*, L 200, 207, 244; *deeganojt werk*, O 153; van het volgende type is het eerste lid waarschijnlijk (gedeeltelijk?) een Duits woordtype: *zwiegenäht (werk)* (?): bij de volgende opgave werd het zelfstandig naamwoord niet vermeld: *zwiegenaet*, K 174.

DOORNAAIELS

(N 60, 179)

[De els voor het grove werk, o.a. voor het „doornaaien” (zie dat lemma). Aras II zegt op p. 186 i.v.m. de „doornaaie-els”: „Deze els lijkt zeer veel op de Franse els (redactie: zie lemma „binnennaaiels”), met dit verschil echter dat de vorm rechter is. Dit is nodig, omdat deze els een grote drukking moet onderstaan bij het doorsteken van buitenzool, bovenleder en binnenzool. Moest nu deze els te sterk gebogen zijn, dan zou zij onder de drukking gemakkelijk breken; en moest zij te zwak zijn, dan zou zij buigen en onbruikbaar worden. Om dezelfde reden ook moet de doorsnede rond zijn. Het is tevens aan te ra-

den, er meer dan één els van elke soort op na te houden. Wanneer een schoenmaker altijd met dezelfde els naait, dan kan hij onmogelijk goed en sterk werk leveren, want nu eens moet hij met een dikken, en dan weer met een dunneren draad werken. Naarmate dan licht of zwaar werk voorhanden is, moet er een els volgens de zwaarte van den draad uitgekozen worden." Aras II zegt op p. 240 i.v.m. het „doornaaien": „De els voor het doornaaien moet bijna recht en niet dik zijn. Deze els moet bijna recht zijn: 1° omdat zij een grote drukking moet onderstaan bij het doorsteken van zool – soms nog den rand inbegrepen –, bovenleder en binnenzool; 2° om recht door te steken en aldus de buitenzool op haar plaats te houden en niet naast de binnenzool te naaien of er ook niet te ver op. Voorzorgen treffen om gemakkelijk te naaien –. Alvorens de leest uit te trekken, is het aan te raden de gaatjes te steken, wijl dan de binnenzool niet afgebogen wordt en we bij het naaien veel gemakkelijker zullen werken." Van Ginneken zegt bij „doornaaiels": „Dikke gebogen els dienende voor grof werk." De typen „bros" en „prijem" zijn verplaatst naar de gelijknamige lemmata.] **doornaaiels:** *dörnèjèls*, L 200; **doornaaielsen:** *deenojelsjøn*, O 153; *deurnaaiëlsen*, dikke, gebogen els voor grof werk, Corn. Vervl. A.; **dikke els:** *dikkə èls*, L 207.

INLEESTEN

(N 60, 162)

[Het weer op de leest wringen van de schoen, nadat deze voor een bepaalde bewerking van de leest is gehaald. De typen „opleesten" en „opzetten" komen ook voor in het lemma „opzetten".] **inleesten:** het type *inleesten* in: K 163, L 264; *inlaestə*, K 174; *inlista*, L 200, 244; *ienlièstə*, P 16; *inliejæsten* (of: *ien-?*), O 153; *inleeste*, K 185, dit woord stamt uit de omgeving van het blokwerk; het was „meer op zijn machinaals" zoals een van mijn zegsmannen verklaarde; halverwege het schoenmaken, b.v. tussen het binnennaaien en het aflappen, werd de leest uit de schoen gehaald, om de schoen een of andere bewerking te laten ondergaan van versiering of zoiets; daarna werd de leest er weer ingewrongen; dit noemde men inleesten, in tegenstelling tot het reeds bestaande uitleesten, de leest uit de schoen halen, Liedmeier; **opleesten:** *óplista*, L 207; *oeplicæstə*, I 268; weer – het type *opleesten* in: L 148; **opzetten:** het type *opzetten* in: L 148.

–.3. Product

–.3.0. Algemeen

KOPPELEN

(N 60, 222d)

[Het met een touwtje aan elkaar binden van een paar schoenen.]

koppelen: het type *koppelen* in: K 163; *koppələn*, O 153; *koppələn*, O 69a; *köppələ*, L 244; *koppele*, K 185, de bijeen behorende schoenen aan elkaar binden met een touwtje, Liedmeier; **paren:** het type *paren* in: L 148; *paarə*, I 268; *paorə*, P 16; *pourn*, O 69a; **trouwen:** we zullen ze – het type *trouwen* in: L 148; **binden:** aan elkaar – *bində*, L 207; **vastbinden:** het type *vastbinden* in: K 174.

–.3.1. Schoenen voor mannen, vrouwen of kinderen

MANSWERK

(N 60, 205a; OM, A/B)

[Schoenwerk voor heren in de grote maten, de maten 40 t/m 47; of ruimer gezegd: boven maat 40. Dierick spreekt op pag. 90 van „manswerk".]

manswerk: het type *manswerk* in: K 163; *maanswèèrək*, L 244; *manswerk*, K 185, een verzamelnaam voor schoenen in de grote maten, boven maat 40, Liedmeier; **herenwerk:** het type *herenwerk* in: Langstraat, L 264; de volgende typen zijn uiteraard meervoud: **mansschoenen:** *manschoenə*, I 268; *māānschoenə*, K 174; *manschōēnə*, P 16; *manskōēn'n*, O 69a; *manskuunən*, O 153; de volgende opgaven zijn ook meervoud (de enkelvouden zijn identiek; vgl. Van Dale bij „schoe"): *maanskówn*, L 200, 207; **mannenschoenen:** bij de volgende opgave is niet vast te stellen of enkelvoud of meervoud bedoeld wordt (vgl. Van Dale bij „schoe"): *man-nəschoen*, K 174; **herenschoenen:** het type *herenschoenen* in: Langstraat; bij de volgende opgave is niet vast te stellen of enkelvoud of meervoud bedoeld wordt (vgl. Van Dale bij „schoe"): *haeraschoen*, K 174; **mannenmaten:** het type *mannenmaten* in: L 148.

ONDERMANSWERK

(N 60, 205c)

[Schoenwerk voor jonge mannen in de maten 36 t/m 39. De typen „jongensschoenen" en „jongens" zijn verplaatst naar het lemma „jongensschoenen".]

ondermanswerk: *óndərmànswèèrək*, L 244;

1.1.2.2.3.

ondermans: het type *ondermans* in: K 163, L 148, 264; *ondermans*, K 185, schoenen in de maten 36 tot 40, d.w.z. tussen de kindermaten en de herenmaten in, Liedmeier; de volgende typen zijn meervoud: **ondermansschoenen:** *ondarmāānschoenā*, K 174; de volgende opgave is ook meervoud (het enkelvoud is identiek, vgl. Van Dale bij „schoe”): *ondarmaanskówn*, L 200; de volgende opgave is enkelvoud: *ondarmanskuun*, O 153; **knapen:** *knaope*, K 185, hetzelfde als ondermans, Liedmeier; **garçonnets:** het type *garçonnets* in: P 16; **drieling:** het type *drieling* in: L 148.

MANSWERKER

(N 60, 205h)

[Een schoenmaker die alleen schoenwerk voor mannen maakt.]

manswerker: het type *manswerker* in: Langstraat, K 163; *maanswérkær*, L 244; **herenwerker:** *hirrawérkær*, L 244; **schoenmaker voor mannen:** het type *schoenmaker voor mannen* in: L 148.

VROUWERK

(N 60, 205b; OM, A/B)

[Schoenwerk voor dames in de maten 36 t/m 43. Dierick spreekt op pag. 90 van „vrouwerk”.]

vrouwewerk: het type *vrouwewerk* in: K 163; *vròwawèèræk*, L 244; *vrouwewerk*, K 185, het schoeisel voor de dames bedoeld, Liedmeier; **vrouwewerk:** *vrouwewerk*, schoeisels voor vrouwen, in tegenoverstelling van die voor mannen of kinderen (A), Corn. Vervl.; **dameswerk:** het type *dameswerk* in: Langstraat, L 264; *daomāswèèræk*, L 244; de volgende typen zijn uiteraard meervoud: **vrouweschoenen:** *vrouwāschōenā*, K 174; *vraavāskōēn'n*, O 69a; de volgende opgaven zijn ook meervoud (de enkelvouden zijn identiek, vgl. Van Dale bij „schoe”): *vròwāskówn*, L 200, 207; **vrouwschoenen:** *vraaschoenā*, I 268; *vrāschōēnā*, P 16; *vraaskuunān*, O 153; **damesschoenen:** *daomaschoenā*, K 174; **vrouwematen:** het type *vrouwematen* in: L 148.

ONDERVROUWESCHOENEN

(N 60, 205d)

[Schoenwerk voor jonge vrouwen in de maten 36 t/m 39. De typen „meisjesschoenen” en „deertjesschoenen” zijn verplaatst naar het lemma „meisjesschoenen”.]

ondevrouweschoenen: het type *ondevrouweschoenen* in: L 200; *ondarvraaskuunān*, O 153; **ondevrouwen:** het type *ondevrouwen* in: K 163; **grote meisjes:** het type *grote meisjes* in: L

148; **fillettes:** het type *fillettes* in: P 16; het volgende type lijkt qua vorm meer algemeen: **overgangsmaten:** het type *overgangsmaten* in: L 148; **driekwarts:** het type *driekwarts* in: L 148.

VROUWERKER

(N 60, 205h; OM, A/B)

[Een schoenmaker die alleen schoenwerk voor vrouwen maakt.]

vrouwewerker: het type *vrouwewerker* in: K 163; *vròwawérkær*, L 244; *vrouwewerker*, schoenmaker, die enkel schoeisels voor vrouwen maakt (A), Corn. Vervl.; **vrouwewerker:** *vraawèèrækær*, I 268; **schoenmaker voor vrouwen:** het type *schoenmaker voor vrouwen* in: L 148.

JONGENSSCHOENEN

(N 60, 205e)

[Schoenwerk voor jongens; in de maten 32 t/m 35.]

jongensschoenen: *joengāschōenā*, I 268; *joengāskōēn'n*, O 69a; *juungāskūunān*, O 153; de volgende opgave is ook meervoud (het enkelvoud is identiek; vgl. Van Dale bij „schoe”): *jōngāskówn*, L 207; bij de volgende opgave is niet vast te stellen of enkelvoud of meervoud bedoeld wordt (vgl. Van Dale bij „schoe”): *jongaschoen*, K 174; **jongens:** het type *jongens* in: L 148.

MEISJESSCHOENEN

(N 60, 205e)

[Schoenwerk voor meisjes; in de maten 28 t/m 31.]

meisjesschoenen: *maskāschōenā*, I 268; *maskāskōēn'n*, O 69a; *maskāskūunān*, O 153; de volgende twee opgaven zijn ook meervoud (de enkelvouden zijn identiek, vgl. Van Dale bij „schoe”): *maajskāskówn*, L 207; *mēskāskówn*, L 200; bij de volgende opgave is niet vast te stellen of enkelvoud of meervoud bedoeld wordt (vgl. Van Dale bij „schoe”): *mijsjāschoen*, K 174; **deertjesschoenen:** de volgende opgave is meervoud (het enkelvoud is identiek, vgl. Van Dale bij „schoe”): *dōrskāschówn*, L 244; **meisjes:** het type *meisjes* in: L 264.

KINDERWERK

(N 60, 205f)

[Schoenwerk voor kinderen; de maten 24 t/m 27.]

kinderwerk: het type *kinderwerk* in: K 163; *kéjndarwèèræk*, L 244; de volgende typen zijn

meervoud: **kinderschoenen**: het type *kinderschoenen* in: P 16; *kindarschoenā*, I 268; *kiendarschoenā*, K 174; *kīēnnarskōēn'n*, O 69a; *kinjarskuunān*, O 153; de volgende opgaven zijn ook meervoud (de enkelvouden zijn identiek, vgl. Van Dale bij „schoe”): *kindarskōwn*, L 207; *kéjndarskōwn*, L 200; **grote kindermaten**: het type *grote kindermaten* in: L 148; **kleinere kindermaten**: het type *kleinere kindermaten* in: L 148; **kinder**: het type *kinder* in: L 264.

BABYSCHOENTJES

(N 60, 205g)

[Schoenwerk voor babies, peuters en kleuters; de maten 18 t/m 23.]

babyschoenen: de volgende opgave is meervoud (het enkelvoud is identiek, vgl. Van Dale bij „schoe”): *beebiēskōwn*, L 207; **babyschoentjes**: het type *babyschoentjes* in: L 148; *beebiēskōēntjās*, L 200; de volgende opgave is enkelvoud: *baebieschoentjā*, K 174; **babies**: het type *babies* in: P 16; **klein-kinderschoenen**: *klijn-kinjarskuunān*, O 153; **kinderschoentjes**: *kindarschoenākās*, I 268; *kīēnnarskōējnās*, O 69a; het volgende type is enkelvoud: **kinderwerk**: *kéjndarwèèrāk*, L 244; het volgende type is meervoud: **premiers pas** (fr.): het type *premiers pas* in: P 16.

—3.2. Speciaal werk

KUNSTWERK

(N 60, 223a)

[Moeilijk en fijn schoenwerk, dat veel vakbekwaamheid en vaardigheid vereist. Zie Knöfel I pag. 173: kunstproduct.]

kunstwerk: het type *kunstwerk* in: O 153; *kunstwèèrāk*, I 268; *kunstwèèrāk*, L 244; **kunstig werk**: het type *kunstig werk* in: K 174; *kunstāch wèèrāk*, L 207; *kunsteg (werk)*, K 185, zie kunstig, moeilijk en fijn werk, dat bij uitstek vakbekwaamheid en vaardigheid vereist, noemde men wel kunstig werk, Liedmeier; **fijn werk**: het type *fijn werk* in: K 163; *faajn werk*, O 69a; **vakwerk**: het type *vakwerk* in: L 148; **meesterwerk**: het type *meesterwerk* in: L 148; *miejāstārwerk*, O 153; **expositiewerk**: het type *expositiewerk* in: P 16.

KOSTBAAR WERK

(N 60, 223b)

[Duur en kostbaar schoenwerk.]

kostbaar werk: het type *kostbaar werk* in: L 148; **kostelijk werk**: het type *kostelijk werk* in: K 174; *kostalāāk wèèrāk*, I 268; *kèùstālāk*

wèèrāk, L 207, 244; bij de volgende opgaven werd het zelfstandig naamwoord niet vermeld: *kostelek (werk)*, K 185, duur, kostbaar, waaraan veel ten koste is gelegd, Liedmeier; *kōstelek (werk)*, K 185, zie kostelek (werk), Liedmeier; **kostelijk stuk**: *kostalāk stik*, O 153; **piekfijn werk**: het type *piekfijn werk* in: L 148; **fijn werk**: het type *fijn werk* in: K 163; **duur werk**: het type *duur werk* in: L 148; *dīēr werk*, O 69a.

STAPELWERK

(N 60, 224)

[De voorraad gangbare, goedkope schoenen die men in slappe tijden aanlegde en voorlopig ergens opsloeg. Niet opgenomen is het type „standaardartikel” (L 148).]

stapelwerk: het type *stapelwerk* in: L 148; *stuijpalwerk*, O 153; *staapelwerk*, K 185, in slappe tijden lei men voorraad aan, werkte men voor de zolder, d.w.z. men maakte een gangbare, goedkope schoen, die voorlopig opgeslagen werd, Liedmeier; **magazijnwerk**: *magazaoənwèèrāk*, I 268; **bazaarwerk**: *bazaarwèèrāk*, I 268; **werk in voren**: *wèèrāk in vōrrā*, L 244; **dumpgoed**: het type *dumpgoed* in: L 148; **reserve**: *rāzerf*, O 69a.

PROEFPAAR

(N 60, 222c)

[Het eerste paar schoenen door een leerling-schoenmaker, aan het einde van zijn leertijd, zelfstandig vervaardigd.]

proefpaar: het type *proefpaar* in: L 148.

PROEFPAAR MAKEN

(N 60, 222c)

[Het voor het eerst zelfstandig vervaardigen van een paar schoenen.]

zijn proefwerk afleggen: *zā pruuufwerk afleggān*, O 153; **op het paar zitten**: *op het paar zitte*, K 185, als een leerjongen alle afzonderlijke handelingen onder de knie had, kwam, na jaren, het grote moment dat hij voor het eerst, zij het onder supervisie, een heel paar schoenen zelf maken mocht; dan ging hij, naar de zeggwijze luidde, op het paar zitten; die ernaar vroegen kon hij met rechtmatige trots antwoorden: „Ik zit op mijn paar”; het betekent dus: zelfstandig schoenen kunnen maken, en zelfs wel vakbekwaam zijn, Liedmeier.

WINSTSCHOEN

(N 60, 211)

[De schoen die de schoenmaker op het einde van het jaar soms cadeau kreeg van zijn baas.

1.1.2.2.3.

In twee jaar tijd had hij er zodoende soms twee stuks (een paar) bij elkaar. De respondent van L 148 merkt op: „In mijn tijd kwam het niet meer voor”.]

winstschoen: het type *winstschoen* in: L 148;
winschoen: *winschoen*, K 185, het kwam voor dat een schoenmaker op het einde van het jaar, bij wijze van douceurtje, een schoen cadeau kreeg van zijn baas; in twee jaar had hij een paar; dat was de winschoen, Liedmeier.

KWÈKERS

kwèkers: *kwèkers*, Langstraat, schoenen of laarzen, waarvoor de knecht het weekloon heeft gehad, maar die nog niet door hem gemaakt of afgeleverd zijn, hs 1756.

THUISWERK

(N 60, 227; OM, A/B)

[Het werk, dat men thuis maakt.]

thuiswerk: het type *thuiswerk* in: K 142, 163, 174, L 148; *töjswèèræk*, L 244; *tojáswerk*, O 153; *taoáswèèræk*, I 268, P 16.

BEUNHAZENWERK

(N 60, 227)

beunhazerswerk: het type *beunhazerswerk* in: L 148.

—3.3. Kwaliteit

SLOB

(N 60, 30a)

[De overbodige ruimte van het boventuig, in de inschot of ter hoogte van het hol. Knöfel I zegt op pag. 81: „Schoenleesten dienen om bij lage schoenen de goede sluiting te bewerken, en behoren daarom boven aan de kam smal en in het hol vol te wezen. Dit laatste vooral dáárom, omdat anders de voet de welving in het hol van den schoen zou moeten neerdrukken, waardoor de bovenkant van den schoen „gapen” en het slot aldus verloren zou gaan.” Dierick zegt op pag. 89: „Voor lage schoenen mag het holvoets breed zijn, dit is voordeelig om het gapen van den schoen rond den knoezel te helpen vermijden.” Eén der respondenten van K 174 merkt op: „Wij spreken van slob, als er geen sluiting in zit.”]
slob: het type *slob* in: K 174, L 264; *slòp*, L 207; *slop*, K 185, overbodige ruimte van het boventuig, in de inschot of ter hoogte van het hol, Liedmeier; **slof:** *slof*, O 153; **gaping:** het type *gaping* in: K 163; *goupiënk*, O 69a; **speling:** *spöling*, L 244; **overwijdte:** het type *over-*

wijdte in: L 148; **toemaat:** *tówmaot*, L 200; **te ruim inschot:** het type *te ruim inschot* in: L 148; **te ruim inschiet:** het type *te ruim inschiet* in: L 148.

SLOBBEN

(N 60, 30b)

[Te veel of overbodige ruimte hebben, gezegd van schoenen. De respondent van O 69a geeft aan dat, als een schoen te veel of overbodige ruimte had, men ook wel zei: „Daar kan nog een koe in schijten.” De typen „te wijd”, „slodderig” en „slonzig” zijn verplaatst naar het lemma „te wijd”. Het type „speling” is verplaatst naar het lemma „slob”. De typen „uithakken”, „niet sluiten” en „niet voldoende sluiten” zijn afkomstig van vraag N 60, 30c.]

slobben: het type *slobben* in: L 264; *slobbe*, K 185, van schoenen: overbodige ruimte hebben „de schoen slobt” = „de schoen is te ruim”, Liedmeier; **slokken:** *slokkæn*, O 69a; *slokkæ*, I 268; **uitslokken:** *oojtslokkæn*, O 69a; **sleffen:** *sleffæ*, K 174; **uitsloffen:** *aoætslöëffæ*, P 16; **gapen:** de volgende opgaven zijn vervoegde vormen: hij — *gapt*, K 163; de schoen — *gopt*, O 69a; *göpt*, K 174; het volgende type geeft meer het gevolg van het „slobben” weer: **uithakken:** de volgende opgave is een zinnetje: *dàn hákt ië aojt*, L 244; **slabakken:** *slabakkæ*, P 16; **uitslabakken:** *oijtslabakkæn*, O 153; **niet sluiten:** de volgende opgave is een zinnetje: *æ slöt nie*, I 268; **niet voldoende sluiten:** het type *niet voldoende sluiten* in: L 148.

TE WIJD

(N 60, 30c)

[Gezegd van een schoen; met name als deze niet goed aansluit bij de inschot. Knöfel I zegt op pag. 10: „Schoenwerk met hakken moet vooral in de richting over den hiel naar de wreef toe goed slot hebben, goed aansluiten, omdat anders de voet, door de hak opgeheven en op een naar voren hellende vlakke gekomen, zeer licht te ver naar voren glijden kan. Dit slot moet het schoenwerk hebben, zonder dat daarvoor bepaald de veters of de knoopsluiting te hulp moet komen.” Vraag N 60, 30c is gesplitst in twee lemmata. Verder zijn de typen „gapen”, „uithakken”, „niet sluiten” en „niet voldoende sluiten” verplaatst naar het lemma „slobben”. De typen „te wijd”, „slodderig” en „slonzig” zijn afkomstig van vraag N 60, 30b.]

te wijd: *tæ wéjt*, L 200; **te groot:** *tæ groeæt*, O 153; de mond is — het type *te groot* in: L 148; **te breed:** *tæ briejæt*, O 153; **slodderig:** het type *slodderig* in: L 148; **slonzig:** het type *slonzig* in: L 148.

GEEN GOED SLOT

(N 60, 30c)

[Zie de toelichting bij Liedmeier en bij het lemma „te wijd”.]

geen goed slot: het type *geen goed slot* in: L 264; *gin goet slot*, K 174; *geen goed slot*, K 185, zie bij slot; hiermee bedoelde men de manier waarop de inschot aansloot aan de voet of aan de leest; als de schoen daar „gaapte”, had hij geen goed slot, Liedmeier; **geen slot:** de volgende opgaven zijn zinnetje: *haj hi gin slòt*, L 207; *dər zit gin slòt in*, L 200, 244; *dó zìet chie slòt ièn*, P 16.

STAND

(N 60, 225a)

[Het met zool en hak recht op de grond staan, gezegd van schoeisel. Niet opgenomen zijn de opgaven „looplijn” en „de schoen draagt”.]

stand: het type *stand* in: K 174; *stant*, L 200, P 16; *stànt*, L 207, 244; gelijke – het type *stand* in: L 148; *stant*, K 185, de schoen moest met hak en zool recht op de grond staan: dat was de goede stand; ook nog werd bekeken of de schoen voorover dan wel achterover helde; uiteindelijk breidde de betekenis zich uit, zodat „die schoen heeft geen stand”, wilde zeggen: „die schoen oogt niet”, en het woord *stand* het fraaie gezicht betekende, Liedmeier; het volgende type is merkwaardig: **terd:** *tet*, O 153.

GEEN STAND HEBBEN

(N 60, 225b)

[De uitdrukking, waarmee men aangeeft, dat een schoen er niet goed uitziet; geen stand heeft. Niet opgenomen zijn de typen „misbaksel” (L 148) en „verpruld” (K 163).]

geen stand hebben: het type *geen stand hebben* in: K 174, L 148; de volgende opgaven zijn zinnetje: *də skówn hi ginnə stànt*, L 207; *də schówn hi ginnə stànt*, L 244; *hėj hi ginnə göěja stant*, L 200; **geen terd hebben:** de volgende opgave is een zinnetje: *der zijt gaenə tet in*, O 153; de volgende typen zijn algemener: **geen model (hebben):** het werkwoord werd niet vermeld: *gieə modél*, I 268; **scheef zijn:** de schoen – *is schif*, L 244; **niet dragen:** de volgende opgave is een zinnetje: *è draocht nīet*, P 16.

WATERPROOF

(N 60, 213b)

[Ondoordringbaar voor water, gezegd van hoge laarzen.]

waterproof (eng. waterproof): *waatərproef*, I 268.

–3.4. Ophalen en bezorgen

SCHOENENOPHALER

(N 60, 218b)

[De man die, door de baas uitgezonden, op het eind van de week de verschillende schoenmakers afging om gemaakte schoenen mee te nemen naar de „winkel”.]

schoenenophaler: de respondent die de gewone spelling voor het ABN hanteerde, schreef eigenlijk „schoenenophaalder”: het type *schoenenophaler* in: L 148; **ophaler:** *opuilar*, O 153; *ophaolder*, K 185, de man die, door de baas uitgezonden, op het eind van de week de verschillende schoenmakers afging om de gemaakte schoenen mee te nemen naar de winkel, Liedmeier; *opholder*, K 185, zie *ophaolder*, Liedmeier; **schoenenbezorger:** het type *schoenenbezorger* in: L 148; **schoenenverzorger:** het type *schoenenverzorger* in: L 148.

SCHOENMAKERSPAADJE

(N 60, 218b)

[De binnenwegen van Oosterhout naar Dongen die de thuiswerkers volgden op zaterdag als ze het gemaakte bij de baas afleverden.]

schoenmakerspadje: het type *schoenmakerspadje* in: K 163.

AFREKENEN BIJ HET AFLEVEREN

(N 60, 222a)

[Het op de „winkel” afleveren van het schoenwerk en het in ontvangst nemen van het loon.]

afrekenen: *afraekənən*, O 153; *āfraekənə*, L 207; **rekenen:** leveren en – *raekənə*, K 163; *reekene*, K 185, dit woord had in Oisterwijk nog een speciale betekenis; als een schoenmaker zei „Ik ga rekenen”, wilde dat zeggen dat hij op de winkel zijn werk ging afleveren en zijn loon in ontvangst nemen; dat hier wel wat nauwkeurig rekenwerk bij te pas kwam is duidelijk als we denken aan de omvang van het loon en aan de gedwongen winkelnering; de prijs van de geleverde levensmiddelen werd tegelijk van het loon afgehouden, Liedmeier; **opleveren:** het type *opleveren* in: L 148; **leveren:** *laevərə*, I 268; – en rekenen *laevərə*, K 163.

KRUIWAGEN

kruiwagen: *kruie*, K 185, kruiwagen; de productie aan schoenen van Oisterwijk ging voor een groot deel naar Holland via Den Bosch; de schoenen werden dan per kruiwagen naar Den Bosch gebracht en daar op een schuit

1.1.2.2.3.

overgeladen, Liedmeier; **kruiwagel/kreugel:** *kreugel*, K 185, zie kruie (kruiwagen), Liedmeier.

–.4. Reparatie

–.4.0. Algemeen

REPARATIE

(N 60, 231c)

[Het repareren, maar ook hetgeen gerepareerd moet worden.]

reparatie: het type *reparatie* in: L 148, O 153; *repparaosie*, K 174; *reparaasa*, I 268; *repparaosa*, P 16; *reparousa*, O 69a; *ripaaraasiē*, L 244; *ripaaraasiē*, L 207.

REPAREREN

(N 60, 231b)

repareren: het type *repareren* in: L 148, O 153, P 16; *reparaera*, I 268; *repareern*, O 69a; *ripareera*, L 244; *ripareera*, L 207; **herstellen:** het type *herstellen* in: L 148; **lappen:** *lappən*, O 69a; *lappə*, I 268, K 174; *lappə*, L 200, 207; *lappə*, K 185, een schoen repareren; cf. aflappen, Liedmeier; **opknappen:** het type *opknappen* in: L 148; **maken:** het type *maken* in: L 148; *maokə*, K 174; *moukən*, O 69a.

REPARATIELEER

(N 60, 247)

[De opgave „póóróózóólə” (L 207) is niet opgenomen. Vraag N 60, 247 is gesplitst in twee lemmata.]

reparatieleer: *ripparaasiēlaer*, L 244.

REPARATIECROUPONLEER

(N 60, 247)

reparatiecroupon: de volgende opgave is meervoud: *ripparaasiēkrōēpóns*, L 244; **croupon:** *kroepən*, I 268.

REPARATIESTUKJE

(N 60, 233i)

[Een reparatiestukje in het algemeen. De respondent van O 69a merkt i.v.m. het type „stukje” op: „Bijvoorbeeld een stukje langs de binnenkant of de buitenkant of in het midden van een zool of een stukje aan een riempje zetten of op de hielen, als ze afgekapt zijn, d.i. versleten bij het gaan of scheef gelopen”.]

stukje: *stūūkskən*, O 69a.

–.4.1. Zoolreparatie

LEREN ZOOL

(N 60, 233a)

[Vraag N 60, 233a is gesplitst in diverse lemmata.]

leren zool: het type *leren zool* in: L 148; *lijrə zool*, O 69a; de volgende opgave is meervoud: *laerən zeulən*, O 153.

RUBBERZOOL

(N 60, 233a)

rubberzool: het type *rubberzool* in: L 148; *rubberzóól*, L 207; **caoutchouc zool:** *ka(t)sjōē-zool*, O 69a; **caoutchoucen zool:** de volgende opgave is meervoud: *katsjoeən zeulən*, O 153.

PLASTICZOOL

(N 60, 233a)

plasticzool: het type *plasticzool* in: L 148; **plastieken zool:** de volgende opgave is meervoud: *plastiekən zeulən*, O 153.

CRÊPEZOOL

(N 60, 233a)

crêpezool: de volgende opgaven zijn meervoud: *krèpzóólə*, L 207; *krepzeulən*, O 153.

HOUTEN ZOOL

(N 60, 233a)

[De respondent van O 69a merkt i.v.m. het type „houten zool” op: „Gedurende de eerste wereldoorlog maakten we soms schoenwerk met houten zolen”.]

houten zool: de volgende opgave is meervoud: *aata zooln*, O 69a.

VERZOLEN

(N 60, 232b)

[Het van nieuwe zolen voorzien van de schoenen. De opgave „nieuw onderwerk” is niet opgenomen.]

verzolen: het type *verzolen* in: L 148; *vərzooln*, O 69a; *vərzoolə*, I 268, K 174; *vərzóólə*, L 207, 244; *vərzóólə*, L 200; de volgende variant is een voltooid deelwoord: *verzóolt*, Huisseling, verzoold, Elemans; **nieuwzolen:** *nuufzoolə*, I 268; **nieuwe zolen opzetten:** *nievə zeulən opzettən*, O 153; **andere zolen opzetten:** *andrə zeulən opzettən*, O 153.

HALVEZOOL

(N 60, 39; N 60, 233b)

[Nieuwe of extra zool onder de voorste helft

van een schoen. Zie ook het lemma „loopzool”.

Aras II spreekt in een hoofdstuk over „zoolherstelling” op p. 299-301 over „halvezolen”. Van Ginneken zegt bij „voorlap” (ook: „halfzool” en „onderzool”): „Voorlap, deel van de zool dat het vorendeel van de voet bedekt.” Zie VD bij „halvezool”, „halfzool” en „half-lap”.]

halvezool: het type *halvezool* in: K 163, L 148; *hålvæzól*, L 207; *alvæzool*, K 174; *hålvæzowl*, de helft van een zool ongeveer, die bij gelapte schoenen het voorste deel van de voet bedekt, De Bont; **halfzool:** het type *halfzool* in: L 264; *alfzool*, O 69a; *allafzool*, I 268; *hållafzóól*, L 244; *halfzeul*, O 153; *halfzool*, zie *half-lap*, Corn. Vervl. A.; **half-lap:** *allaf-lap*, P 16; *half-lap*, deel van de zool dat het voorste deel van den voet bedekt, Corn. Vervl. A.; het volgende type komt ook voor in het lemma „loopzool”: **onderzool:** *onderzool*, halfzool, Corn. Vervl. A.

VERHALFZOLEN

(N 60, 232a)

[Het van nieuwe „halvezolen” voorzien van de schoenen. Het type „verzolen” komt ook voor in het lemma „verzolen”.]

verhalfzolen: het type *verhalfzolen* in: L 148; *værhållafszöwla(n)*, nieuwe „halfzolen” onder een schoen zetten, De Bont; **halfzolen:** *hålf-zóólə*, L 200; *hållafzóólə*, L 244; *alfzooln*, O 69a; *allafzoolə*, I 268; *halfzolen*, klemtoon op zolen, de halfzool vernieuwen, half-lappen zetten; e paar schoenen laten halfzolen, Corn. Vervl. A.; **halfzolen opzetten:** *alfzooln opzetn*, O 69a; **halfzolen zetten:** *alfzeulan zettən*, O 153; **half-lappen zetten:** *allaf-lappə zéttə*, P 16; **van halve zolen voorzien:** het type *van halve zolen voorzien* in: L 148; **verzolen:** *værzooln*, O 69a; *værzóólə*, L 207, 244.

ZOOLSTUK

(N 60, 233i)

[Het reparatiestukje dat op de zool gezet wordt.]

zoolstuk: het type *zoolstuk* in: L 148.

TEENSTUK

(N 60, 233d)

[Het reparatielapje onder de schoenzool, aan de teen.]

teenstuk: het type *teenstuk* in: K 174, L 148; *tinstuk*, L 207, 244; *teejnstuk*, L 200; *tieənstuk*, I 268; *tiejenstik* (of: *-stiek?*), O 153; *teenstuk*, zie *stuikestuk*, Corn. Vervl.; *ténstuk*, voorstukje aan de zool, De Bont; **stuikestuk:** *stuikestuk*, lederen lap op den zool, onder de teenen,

Corn. Vervl.; **stootlap:** *stoeëtlap*, lap onder den zool aan 't voorste deel eens schoens, Tuerlinckx; *stootlap*, lapje onder den schoenzool aan de teen, Corn. Vervl.; **tipje:** *tjēppəkən*, O 69a; de volgende opgave is meervoud: *tjēppəkəs*, P 16.

BALSTUK

(N 60, 233i)

[Het reparatiestukje dat op de bal aangebracht wordt.]

balstuk: het type *balstuk* in: L 148; *bålstuk*, L 207; de volgende opgaven zijn meervoud: *balstukkə*, K 174; *balstüükkə*, P 16.

GELENGSTUK

(N 60, 233i)

[Het reparatiestukje dat in het hol aangebracht wordt.]

gelengstuk: het type *gelengstuk* in: L 148.

—4.2. Hakreparatie

LEREN HAK

(N 60, 233c)

[Vraag N 60, 233c is gesplitst in diverse lemmata. Het type „achterlap” is verplaatst naar het lemma „achterlap”. De typen „hak” en „hieltje” zijn verplaatst naar het lemma „hak”. Het type „halfhoge hiel” is verplaatst naar het lemma „franse hak”. Het type „stop-naald” is verplaatst naar het lemma „naald-hak”. Aras II spreekt in een deel over „schoenherstellingen” op p. 295 en 296 in een hoofdstuk over „hakherstellingen” over „lederen hakken”.]

leren hak: het type *leren hak* in: L 148; **leren hiel:** *lijrn iēl*, O 69a.

RUBBERHAK/GUMMIHAK

(N 60, 233c)

[Aras II spreekt in een deel over „schoenherstellingen” op p. 297 in een hoofdstuk over „hakherstellingen” over „rubberhakherstellingen”. Hij noemt drie soorten „rubberhakherstellingen”: „hakvormige rubbers” (1), „tips” (2) en „crêpe hakken” (3).

Over het „zetten van hakvormige rubbers” zegt hij: „Wanneer er op de schoenen reeds rubber hakken zijn geweest, dan hebben we niets anders te doen, dan, na het aftrekken van de versleten rubber hakken, het hakvlak gelijk en ruw te maken; eveneens wordt het ondervlak van de rubber effen geruwd. Beide delen

1.1.2.2.3.

worden met cementlijm bestreken; zodra ze droog zijn worden ze op elkaar geplakt en geklonken; de nagels worden verder ingedreven met een doorslag. Er dient bijzonder op gelet, dat de vorm van de rubber hak aangepast is aan den vorm van de hak; zij mag niet kleiner zijn. Het afwerken gebeurt het eenvoudigst op de hakkenschuurmachine.”]
rubberhak: het type *rubberhak* in: L 148;
gummihak: *gumiēhák*, L 244; **caoutchoucen hiel:** *katsjōēn iēl*, O 69a.

PLASTICHAK

(N 60, 233c)

plastiēkhak: het type *plastiēkhak* in: L 148.

NYLONHAK

(N 60, 233c)

nylonhiel: *nīēlaongiēl*, O 69a; **nylonnen hiel:** *nīēlaon'n iēl*, O 69a.

LICHTER

(N 60, 169b; N 60, 248)

[Het WNT zegt bij „Lichter (III, 6)”: „Stuk leer, gewoonlijk van afval afkomstig, waarmee een hak wordt opgehoogd”.

De respondent van K 163 zegt bij het type „lichter”: „Om de hak te doen dragen.”]

lichter: het type *lichter* in: K 163, L 148.

HAKSTUK

(N 60, 233i)

[Het reparatiestukje, dat op de hak gezet wordt. Vraag N 60, 233i is gesplitst in diverse lemmata. Het type „oog” is verplaatst naar het lemma „ring”. Het type „haak” is verplaatst naar het lemma „haak”. Het type „muil” is verplaatst naar het lemma „voorblad”.

Aras II zegt in een deel over „schoenherstellingen” in een hoofdstuk over „hakterstellingen” op p. 297 i.v.m. „hakstukken”: „Wanneer door het bijzonder afslijten van den schoen, hakstukken moeten gezet worden, dan moeten we trachten de stukken symmetrisch te plaatsen. Inwerken van stukken is beter dan bovenop plaatsen.”]

hakstuk: het type *hakstuk* in: L 148; de volgende opgave is meervoud: *akstukkə*, K 174; **hakstukje:** *hákstukkə*, L 244; **hielstuk:** de volgende opgave is meervoud: *ielstukkə*, I 268; **tip:** *tip*, L 207.

HAKKEN RECHTZETTEN

(N 60, 233i)

[De respondent van O 69a merkt i.v.m. het

type „hielen rechtzetten” op: „Dit moet gebeuren, als de hielen schuin afgesleten zijn”.]
hielen rechtzetten: *iēlə rechtzetn*, O 69a.

—4.3. Andere reparaties

LAP

(N 60, 233g)

[Het lapje leer, dat ter reparatie op een scheur op het schoeisel gezet wordt.

Aras II zegt in een hoofdstuk over „andere voorkomende herstellingen” op p. 309 en 310 over „het zetten van lapjes (mutsen)”: Lapjes of mutsen zetten is een bovenleerherstelling die dikwijls voorkomt. Vroeger werd deze herstelling uitsluitend met de hand uitgevoerd; doch nu we over verschillende lijm-middelen beschikken, kan deze herstelling bijna onzichtbaar worden uitgevoerd. Slechts bij werkschoenen of vetleer kan men het bovenleder moeilijk plakken. Om de lapjes te plakken moeten we den schoen passend inleesten. De te herstellen fouten zijn meestal opengetrokken bersten, opzijde of van onderen aan het voorblad. Moeten er terzelfdertijd halvezolen worden opgezet, dan zullen we het lapje tussen den rand en het bovenleder inwerken. We maken op die plaats den rand los en na het lapje (muts) naar gr... te hebben gesneden en aangeschalmd, schuiven we het er tussen, waarna de rand opnieuw wordt vastgenaaid. Moeten er lapjes gezet worden zonder vernieuwing van halvezolen, dan moet men ze tegen den rand of tegen de zool vastnaaien.

Practisch gaan we als volgt te werk: We snijden een lapje bovenleder naar den juiste vorm uit en schalmen het aan den kant zeer dun aan; daarna wordt het ruw gemaakt met een stalen borsteltje. In de zool snijden we een groefje en naaien het lapje er tegen aan, zorgende het op de juiste plaats te houden en dat het goed aansluit met het bovenleder. Na de zool te hebben aangeklopt, drukken we het lapje tegen den schoen aan, waarna we met krijt over den kant van het lapje naar buiten wrijven, hierdoor krijgt men op den schoen een juiste afdruk van het nieuwe stuk. Nu geven we een zeer ondiepe insnede op de afgetekende plaats, de nerf wordt er afgehaald en het leder ruw gemaakt. Beide delen, lapje en ontnerfd bovenleder, worden ingestreken met lijm (colle Bouchou) en we laten ze drogen. Na het wit opdrogen, verwarmen we beide delen tot de lijm opnieuw week is en drukken ze dan op elkaar; met een verwarmden hakpolijster wrijven we het lapje goed aan. Na het oppoetsen van den schoen is de herstelling voltrokken.”]

lap: het type *lap* in: L 148; *lap*, K 174; *láp*, L 244; **lapje:** *lapkə*, K 174; *lappəkən*, O 69a; *lèpkə*, L 207; **muts:** *muts*, I 268; **mutsje:** *mutjskən*, O 153; *möjtskən*, O 69a; **huif:** *aoaf*, P 16; *huif*, lapje leer op de scheur van een schoeisel, Tuerlinckx; **huifje:** *huifke(n)*, lapken leer, dat op eene scheur in een schoeisel genaaid wordt, Corn. Vervl.

NEUSLAP

(N 60, 233e)

[Het reparatiestuk voor de neus van de schoen. Niet opgenomen is het type „overleder”. I.v.m. het type „muts”: zie het citaat van Aras II in de toelichting bij het lemma „lap”.] **lap:** *láp*, L 207; **stuk:** het type *stuk* in: L 244; **muts:** *muts*, I 268; **punt:** de volgende opgave is meervoud: *puntə*, K 174; **puntje:** de volgende opgave is meervoud: *puntjas*, K 174; het volgende type komt ook voor in het lemma „teenstuk”; wellicht hoort het daar thuis: **tipje:** de volgende opgave is meervoud: *tipkəs*, O 153; *tjèpkən*, O 69a; **nieuwe neus:** het type *nieuwe neus* in: L 148; **nieuwe teen:** het type *nieuwe teen* in: P 16.

SPOORLEER/ACHTERVOERING

(N 60, 233h)

[Het reparatiestuk dat in de schoen gezet wordt, als deze van binnen aan de hiel doorgesleten is. Zie de opmerkingen bij het lemma „glijbies”. Aras II spreekt in een hoofdstuk over „andere voorkomende herstellingen” op p. 310 als volgt over het „vernieuwen van spoorleders of achtervoering in lage schoenen”: „Bij goedkoop confectieschoeisel komt deze herstelling zeer dikwijls voor, omdat daarin meestal mindere kwaliteit van voering wordt gebruikt. Om deze herstelling goed uit te voeren, wordt de voering zover ze versleten is van boven losgemaakt en naar onderen toe uitgesneden; de afgesneden kanten worden zo dun mogelijk aangeschalmd. Een nieuw stuk wordt gesneden, met opzijde een overslag van 1,5 cm en van onderen 1 cm. We schalmen deze kanten dun aan en van onderen knippen we er van achteren enkele stukjes uit in den vorm van een V, juist zoals soms bij een achteromrand wordt gedaan. Beide delen worden ingesmeerd met cementlijm, daarna ingeplakt en gestikt. Versleten inlegzolen moeten ook vernieuwd worden”.

Van Dale zegt bij „spoorleer”: „Stuk dat van binnen op een schoen wordt gezet aan de hiel, ter plaatse van de zijspoor”. De omschrijving is ons niet geheel duidelijk. Het type „voering” komt ook voor in het lemma „voering”. De typen „bovenleer”, „contrefort” en „kon-

terfoor” zijn niet opgenomen. De respondent van L 148 merkte op: „Stevig bovenleer erin plakken”.]

spoorleer: *spóórléér*, P 16; *spoorlèèr*, leder dat men in den schoen zet, als hij van binnen achter aan den hiel is doorgesleten, Corn. Vervl.; de volgende typen hebben wellicht een iets andere betekenis dan het voorafgaande type: **achtervoering:** het type *achtervoering* in: L 148; **hielvoering:** *hièlvöèring*, L 200, 207; **voering:** *vöjəring*, I 268; **voerinkje:** — aan een hiel *voejriënskən*, O 69a; **hielstuk:** *hièlstuk*, L 244; de volgende opgave is meervoud: — van bezaan *ielstukkə*, K 174.

—4.4. Gereedschap, machines en enkele bewerkingen

LEERWALS

(N 60, 241b)

[De wals, waarmee men het leer tegenwoordig voor de reparatie bewerkt. Zie ook het lemma „wals” en het lemma „hamer” in de paragraaf over de leerlooierij. „Directie” noemt op p. 305 de „walsmachine”. Knöfel I zegt op p. 288: „Zoo o.a. een walsmachine. Zoollidermachines dienen om het kloppen te vervangen en werken, zooals de naam aanduidt, met zware walsen of rollen. Men is het in vakkringen nog niet geheel eens, wat beter is, walsen of kloppen, maar uit het feit, dat de walsmachines meer en meer ook bij de klein-industrie in gebruik komen, mag wel afgeleid worden, dat men, zoo er bezwaar mocht bestaan, daar met gerustheid overheen stapt. Wie een walsmachine in zijn bezit heeft, is er zeer tevreden mede, omdat het hem een moeilijk werk uit de hand neemt. Trouwens, zij zijn in de grootindustrie algemeen in gebruik. Het leer wordt onder de wals vaster en ook mooier op ’t oog. De hier afgebeelde machine is van de firma Robert Kiehle in Leipzig, en speciaal voor maat- of kleine handschoenmakerijen. Zij walst het leer in strooken, maar ook in reeds uitgesneden deelen. Bij de machine wordt desverlangd een ijzeren onderstel bijgeleverd. Ook andere fabrikanten van schoenmachines leveren ze, zooals in ons land de fabrikant J. Boessenkool, Almelo.”

De „afgebeelde machine” is een „parallelwalsmachine”.]

leerwals: het type *leerwals* in: K 174, L 148; *léerwàls*, L 200; **wals:** het type *wals* in: K 174; **walsler:** *walsər*, I 268; **wel:** *wèl*, P 16; **leerpres:** *laerpres* (of: *ler-?*), O 153.

1.1.2.2.3.

LEERSNIJMACHINE

(N 60, 240b; N 60, 248)

leersnijmachine: het type *leersnijmachine* in: L 148; **uitsnijmachine:** het type *uitsnijmachine* in: L 148.

SCHALMMACHINE

(N 60, 248)

[De machine waarmee het leer geschald wordt. Knöfel I zegt op p. 286: „Voor het schalmen van zware bovenstukken dient de hier afgebeelde, door Keats Maschinen Gesellschaft te Frankfurt a/d M. geleverde welke uitmunt door eenvoud, sterkte en groot werkvermogen. Met twee kleine stelschroefjes kan men elke gewenschte breedte en dikte verkrijgen. De eene schroef regelt de schuinite en de andere de breedte van den schalmkant. Bochtige kanten worden er even volkomen op geschald als rechte. Ook is de machine bruikbaar voor het afschalmen van binnenzolen en contreforts. Dezelfde firma levert ook een even handige machine voor het schalmen van lichte kalfs-, kid- en andere fijne lederen bovendeelen.” Op p. 291 en 292 zegt hij: „Zijn de verschillende deelen gestant, dan worden de contreforts geschald en in de zolen nog vóór het opbrengen de groef gemaakt. Het schalmen der contreforts kan voordeeliger geschieden met de hieronder afgebeelde machine van Chn. Mansfeld in Leipzig, waarbij de afgeschaldde strook der contreforts als keder of omlooper gebruikt kan worden. Snippers, zooals bij het schalmen met de hand, krijgt men dus niet; de strook leder, die bij het schalmen afvalt, doet goede diensten als omlooper. Ook is de machine geschikt, om van andere lederstukken omloopers te snijden en deze te spouwen.”]

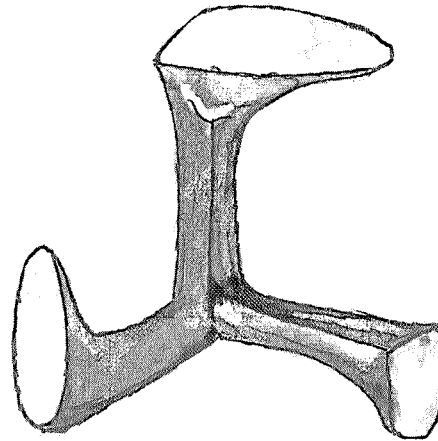
Vraag N 60, 248 is gesplitst in diverse lemmata. Niet opgenomen is het type „kurkvulling”. Het type „stansafval” is verplaatst naar het lemma „afvalleer”.]

schalmmachine: *skállamasiën*, L 207; *schelmasjiëna*, L 148.

DRIEVOET

(N 60, 147b; N 60, 244a; OM, A/B)

[De ijzeren driepoot met drie klinkvoeten. Knöfel I zegt op p. 244 en 245 (zie ook de afb. van een „klinkvoet” op die blz.): „Voor reparaties aan het onderwerk zijn *ijzeren leesten* dikwijls van onschatbare waarde. Zij zijn wel niet heel goedkoop, maar maken zich voor ieder, die een reparatie-inrichting heeft, toch spoedig betaald. Voor gedeeltelijke vervanging van deze leesten leent zich een zooge-

tekening 99. Driepoot

naamde *klinkvoet*. Deze bezit, gelijk de afbeelding aangeeft, een grooten en een kleinen voet benevens een stang voor de hak. Staat een der voeten ten gebruike omhoog, dan rust het toestel op de beide andere en blijft daarop staan. De schoen of laars wordt op een der voeten gestoken, waarna de zool of hak met metalen stiften kan bevestigd (geklonken) worden. Het is een zeer nuttig, bijkans onmisbaar werktuig.” Hensen zegt op p. 34: „Voor het ‘lappen’, dit is repareren, van gewone schoenen kan de gewone ‘lapvoet’ gebruikt worden (foto 3).”]

driepoot: het type *driepoot* in: K 143, 174; **ijzeren voet:** het type *ijzeren voet* in: L 148; *aajzərə vōēt*, O 69a; *aoəzərə voet*, I 268; **klinkvoet:** het type *klinkvoet* in: K 163; **voet:** *vōēt*, O 69a; **driepoot:** het type *driepoot* in: L 148; *driëpaot*, L 200, 207; ijzeren — het type *driepoot* in: L 148; — van gegoten ijzer: het type *driepoot* in: K 174; de volgende opgave is merkwaardig; wellicht zijn de delen die essentieel zijn voor het klinken, bedekt met ijzer: houten — het type *driepoot* in: L 148; **klinkpoot:** *klinkpaot*, L 244; **driepikkel:** het type *driepikkel* in: K 174, 188a; **driepikkeltje:** het type *driepikkeltje* in: K 174; **driepikkel:** *drojpikkəl*, O 153; *draoəpīëkkəl*, P 16; **pikkelleest:** *pīëkkəliëst*, P 16; **ijzeren jan:** het type *ijzeren jan* in: L 148, 264; *ezerə jan*, K 185, de ijzeren driepoot met drie klinkvoeten noemde men in Oisterwijk *ijzeren jan*, Liedmeier; **ijzeren bertus:** het type *ijzeren bertus* in: L 148.

STALEN LEEST

(N 60, 244b)

[Vraag N 60, 244b is gesplitst in twee lemmata. Het type „driepoot” is verplaatst naar het

lemma „drievoet”. Het type „houten leest” is verplaatst naar het lemma „houten leest”. De opgaven „houten leest met een stalen plaat” en „houten leest met ijzeren plaat” zijn verplaatst naar het lemma „plaatleest”.] **stalen leest:** *staola liëst*, P 16; *staola list*, L 200.

LAARZELEEST

(N 60, 244d)

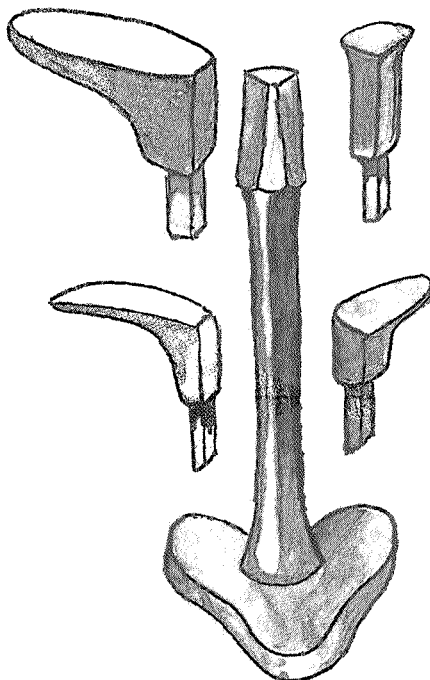
[Hensen zegt op p. 34: „Wanneer we de gereedschappen op de foto eens wat nader gaan bekijken, overigens niet in volgorde van de bewerkingen, dan zien we een dikke schacht die het geheel overeind houdt. Dit is een „laarzeleest” waarop zowel grote als kleine zolen en hakken kunnen worden gerepareerd (foto 2).”]

laarzeleest: het type *laarzeleest* in: L 148.

UITDRAAILEEST/OPREKLEEST

(N 60, 244b; N 60, 244c)

[Het apparaat, dat gebruikt wordt voor het „uitdraaien/oprekken” van schoenen. Knöfel I zegt op pag. 245: „Elken patroon zal het wel eens overkomen, dat een door hem geleverde laars hier of daar niet geheel naar wensch past en knelt. Vaak bedraagt het verschil maar zoo weinig, dat het met een weinig rekken of ver-

tekening 100. Laarzeleest

wijden van de laars verholpen is. Te dien einde zijn er verschillende rek- of verwijdingsapparaten gefabriceerd; (. . .) Dit apparaat rekt niet alleen in de breedte of wijde, maar ook overlans”.

Diverse respondenten (L 148, L 207 en O 69a) tekenden een stuk gereedschap dat sterk leek op de afbeelding van Knöfel I p. 245 en waarmee men in de lengte en de breedte kan rekken. I.v.m. het type „uitdraaileest” merkte de respondent van L 148 op dat dit een „flink ijzeren stuk werk” is; die van L 244 dat deze „verstelbaar naar opzij is”. I.v.m. het type „rekleest” merkte de respondent van O 69a op dat deze diende „om te smalle schoenen wat te rekken”; die van K 174 merkte op: „Net als een schoenleest met een gat en een ding erin waar men aan moest draaien”. I.v.m. de typen „spanleest” en „schoenspanner” merkte de respondent van K 174 op: „Met schroefdraad ging hij naar voren”. De respondent van L 207 merkte op: „Uitzetapparaat; in breedte en lengte kan men zo rekken.”]

uitdraaileest: *uitdroojaest*, L 148; *öjtdrèëjlist*, L 244; **uitzetleest:** het type *uitzetleest* in: L 148; *öwtzétlist*, L 200; **oprekleest:** *öpréklist*, L 207; **rekleest:** het type *rekleest* in: K 174; *rek-liejäst*, O 153; *reklieäst*, O 69a; **spanleest:** het type *spanleest* in: K 174; **klapleest:** *kläpllist*, L 200; **plooibare leest:** *ploeäbuurä liejäst*, O 153; **uitzetapparaat:** *öwtzétäppäraot*, L 200; **oprek-apparaat:** *öprékäppäraot*, L 207; **uitdraaiër:** *öwtdrèëjar*, L 200; **rekker:** *rékkär*, I 268; **schoenspanner:** het type *schoenspanner* in: K 174.

OPREKMACHINE

(N 60, 244d)

rekmachine: het type *rekmachine* in: P 16; **optrekmachine:** *optrekmäsjiën*, K 174.

UITDRAAIEN/OPREKKEN

(N 60, 245a; N 60, 245b)

[Het rekken van een schoen in de breedte en/of de lengte m.b.v. „uitdraaileest/oprekleest” en/of „oprekmachine”. I.v.m. het type „uitdraaien” merkten de respondenten van L 207 en L 244 op dat dit „in de breedte uitrekken” betekent; de respondent van L 200 zegt dat dit „breder en langer maken” betekent. „Oprekken” is volgens de respondent van L 148 „breder en langer maken”. De respondent van P 16 zegt dat het „rekken” met een „rekmachine” (zie lemma „oprekmachine”) gebeurt.] **uitdraaien:** *öjtdrèëjä* (of: *aojt-?*), L 244; *aojtdrèëjä*, L 207; *öwtdrèëjä*, L 200; **op de uitdraaileest zetten:** het type *op de uitdraaileest zetten* in: L 148; **oprekken:** het type *oprekken*

1.1.2.2.3.

in: L 148; *óprékkæ*, L 200, 207, 244; **rekken**: *rekkæn*, O 69a, 153; *rékkæ*, I 268, P 16; **openrekken**: *oopenrékkæ*, I 268; **uittrekken**: *uittrekkæ*, K 174; **uitleesten**: het type *uitleesten* in: L 148; **op de leest zetten**: bij de opgave van O 69a is met „leest” een „rekleest” bedoeld (zie lemma „uitdraaileest/oprekleest”): *ób ða list zéttæ*, L 244; *op ða liējst zetn*, O 69a; **verbreden**: *varbriējæn*, O 153; de volgende typen geven wellicht de mate waarin opgerekt wordt aan: **heel zwikken**: het type *heel zwikken* in: L 148; **half zwikken**: het type *half zwikken* in: L 148.

AFLAPMACHINE

(N 60, 237; N 60, 248)

[De stikmachine, die gebruikt wordt voor het „aflappen” (zie dat lemma). I.v.m. de „aflapmachine”: zie Knöfel I, p. 297 en 298 (afb. „Bertrand” tweedraads-aflapmachine).]

aflapmachine: het type *aflapmachine* in: L 148; *aflapmæsjiænæ*, K 174; **aflapper**: *aflæppær*, L 207.

SPIJKERMACHINE

(N 60, 248)

[De machine waarmee gespijkerd wordt.]

spijkermachine: het type *spijkermachine* in: L 148.

SCHUURMACHINE/SCHROOIMACHINE

(N 60, 243)

[De machine, waarmee geschrooid en geschuurd wordt. Deze machine komt als afzonderlijke machine voor, maar is meestal gecombineerd met de uitpoetsmachine. Zie ook de semantische toelichting bij het lemma „gecombineerde machine”.]

schuurmachine: *schuurmasjien*, I 268; *schüürmasjien*, P 16; *schujrmæsjiæn*, L 244; *skiermasjien*, O 153; **schrooimachine**: *schroojmasjien*, K 174.

SCHUURLINNEN

(N 60, 243)

[Met glas- of amarilpoeder beplakt linnen of katoen waarmee de zolen, de zoolkanten, het geleng en de hakkanten soms bewerkt worden. Zie ook het lemma „schuurpapier”.]

schuurlinnen: het type *schuurlinnen* in: L 148.

UITPOETSMACHINE

(N 60, 243)

[De machine, waarmee uitgepoetst wordt. Deze machine komt soms als afzonderlijke

machine voor, maar is meestal gecombineerd met de schrooi- en schuurmachine. Vraag N 60, 243 is gesplitst in diverse lemmata. Zie Knöfel I, p. 299 en 300.]

uitpoetsmachine: het type *uitpoetsmachine* in: L 148; *uitpoetsmæsjiæn*, K 174; *öjtpöëtsmæsjiæn*, L 200; *aojtpöëtsmæsjiæn*, L 207, 244; **uitpoetser**: het type *uitpoetser* in: K 174; **afmaakmachine**: het type *afmaakmachine* in: L 148.

GECOMBINEERDE MACHINE

(N 60, 243)

[De gecombineerde machine voor het schrooien, schuren, polijsten, en uitpoetsen. „Schoenherstellersbedrijf” merkt op pag. 76 onder „Uitpoetsmachine” op: „Deze combinatiemachine is de belangrijkste in het schoenherstellersbedrijf, waarvan overigens een zeer groot aantal merken en typen bestaat. In beginsel is de uitpoetsmachine een door middel van een drijfriem, elektrisch aangedreven horizontale as. Op deze as zijn beitels (voor het schrooien), schijven (voor het schuren), ringen (voor het coulissen) en borstels of lappenschijven (voor het poetsen) gemonteerd. Veelal zorgt een ingebouwde zuiginstallatie voor de afvoer van stof”. Knöfel I zegt op pag. 300: „Nu volgt het uitpoetsen der onderwerken. De kanten, gelengen en hakken worden achtereenvolgens gefreest (geschrooid), geraspt, geschaafd, geschuurd en dan komt het eigenlijke uitpoetsen aan de beurt. Dit geschiedt tegenwoordig meest langs kouden weg door middel van zwarte of gekleurde uitpoetsinkten. De daarbij gebezigde machines zijn voorzien van ronde schijven, bekleed met vilt of gummi, van schuiers enz., terwijl een exhaustor zorgt, dat alle stof en vuil een uitweg vindt. Het kouduitpoetsen is een groote vereenvoudiging tegenover de oude methode met gebruikmaking van was en verwarming, en geen wonder dat ook het handwerk van deze uitvinding partij zoekt te trekken. Daarvoor zijn reeds heel eenvoudige machines geconstrueerd, en de tijd is niet verre, dat deze zoo volmaakt en goedkoop zullen zijn, dat ook de kleine handwerker zich er van zal kunnen bedienen”. Zie de afbeelding van een „gecombineerde uitpoetsmachine” bij Knöfel I, p. 299.]

combiné: het type *combiné* in: O 153; *kombiënee*, O 69a; *kombiënéé*, P 16; **polijst- en uitpoetsmachine**: het type *polijst- en uitpoetsmachine* in: L 148.

ONDERDELEN VAN DE GECOMBI- NEERDE MACHINE

(N 60, 243)

schuurrol: *schuurrol*, I 268; *schujról*, L 244; *skujról*, L 200; *skuurol*, O 69a; *skierol*, O 153; de volgende opgave is meervoud: *schuurolla*, K 174; **polijstrolletje:** *polijsrolläka*, K 174; **schuurschijf:** het type *schuurschijf* in: L 148; **wasschijf:** de volgende opgave is meervoud: *waschijvə*, K 174; **schuurrasp:** *schūürasp*, P 16; **schuurborstel:** de volgende opgave is meervoud: *skuurbustəls*, O 69a; **uitpoetsborstel:** het type *uitpoetsborstel* in: K 174; **wasborstel:** het type *wasborstel* in: K 174; **bimskap:** het type *bimskap* in: L 148; **schrooimes:** het type *schrooimes* in: K 174; **blinker:** *blinkar*, O 69a.

1.1.2.2.4. Zadelmaker/gareelmaker

—0. Algemeen

HANDGREEP

[Linssen 1967 zegt bij „handgreep” (2): „Houten handvat van verschillende gereedschappen”.]

hecht: *hecht*, L 209a, = handgreep 2, Linssen 1967.

INREPEN

[Het lemma is samengesteld uit een toegift bij vraag N 36, 7. De respondent bedoelt er waarschijnlijk mee: beschadigen tijdens het snijden van leer (of huid?).]

inrepen: *inreepə*, I 57.

—1. Materiaal en benodigdheden

TUIGLEER/ZADELLEER

(N 36, 1; N 41, 402; N 41, 413; N 41, 414)

[Linssen 1967 zegt bij „tuigleer”: „Het leer zoals de zadelmaker dat van de looier trekt”. De typen „kernleer” en „kern” verwijzen naar leer uit het middenstuk (de rug) van de huid. De typen „rood(leer)”, „zwart(leer)” en „chroom(leer)” benoemen volgens de respondent resp. halfvet, halfvet en vet leer. Het type „chroom(leer)” verwijst bovendien naar een bepaalde bereidingswijze van het leer, nl. met chroomzouten. Ook bij „tuigleer” en „zadelleer” kan aan (een) bijzondere bereidingswijze(n) worden gedacht; het voor de zadelmakerij bestemde leer wordt door de looier immers speciaal geprepareerd. Zo zegt de respondent van K 168 bij zijn opgave

„tuigleer”: „Omdat het speciaal voor hamen e.d. gemaakt wordt. Is afhankelijk van soepelheid; d.m.v. schorslooiing (later gedeeltelijk extractlooiing)”. Anderzijds verwijzen deze typen uiteraard ook naar de producten die de zadelmaker vervaardigt.]

tuigleer: het type *tuigleer* in: K 153, 160, 161, 168, 174, 186, 189, 195a, 244, L 148; *tøjchlaer*, L 244, 260; *tøjchlээр*, K 141, 190; *tøjchléjr*, P 102, 103; *tøjwchlээр*, I 57; *tujchlaer*, L 262; *taojchlaer*, L 207; *toejchlijr*, P 5; *tèuchlaer*, K 142; *tèuchlèèr*, K 161a, 182; *tèuglaer*, *tuigleer*, leer dat dient om er tuig, b.v. paardetuig uit te maken, het is vaster, minder soepel, Brouwers; **zadelleer:** het type *zadelleer* in: K 195a; *zaadéléjr*, P 102, 103; de volgende typen zeggen iets over de soorten tuigleer of zadelleer: **kernleer:** *kernleer*, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, (I), voor de zadelmaker door de looier geprepareerd stuk leer, ook: kern, p. 11 en 12, Linssen 1967; **kern:** *kern*, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, kernleer, Linssen 1967; **rundsleer:** *runtslaer*, L 207; **rood (leer):** *rōēt*, P 133; **zwart (leer):** *zwéét*, P 133; **chroom(leer):** *krōēm*, P 133; het volgende type is meer algemeen: **le(er):** *lejr*, P 152.

HOUTSOORTEN

[De houtsoorten gebruikt voor diverse onderdelen van het tuig. Vergelijk de semantische toelichtingen van Linssen. Linssen 1963 noemt verder nog „populierenhout” (zie pepelhout); Linssen 1967 noemt nog „essehout” („hout van de es, levert materiaal op voor haamspanen en zadelboom”). In verband met de termen „haamspanen”, „zadelboom”, en „zadelplankjes” in de omschrijvingen bij Linssen, verwijzen wij naar de lemmata „haamspanen”, „zadelbrug” c.q. „zadelkap” en „zadelplankjes” in WBD dl. I, afl. 5. In verband met de omschrijving bij „palmhout” verwijzen wij naar het lemma „kanthout”.]

mannetjesessen: *mannekesessen*, I 118, L 110, bepaald soort essenhout, Linssen 1967; **vrouwjesessen:** *vrouwkesessen*, I 118, L 110, slecht soort essehout, Linssen 1967; **beukehout:** *beukehout*, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244a; hout van de beukeboom, dat materiaal levert voor de zadelbomen, Linssen 1963; **beuk:** *buuk*, L 185, beukehout, Linssen 1963; **peppelhout:** *peppelhout*, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, populierenhout, hout van peppel, populier; materiaal voor zadelplankjes; ook: populierenhout, Linssen 1963; **notehout:** *notehout*, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, hout van de noteboom, soms materiaal voor de haamspanen, Linssen 1963; **palmhout:** *palmhout*, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, hout van de palmboom; ma-

1.1.2.2.4.

teriaal van het kanthout, Linssen 1963; **appel-hout**: *appelhout*, K 168, L 99, 110, 149, 185, 209a, 244, hout van de appelboom – vroeger veel gebruikt voor haamspanen en zadelbomen, Linssen 1963.

HENNEPGAREN

(N 36, 44)

[Het dunne touw, van hennep, gebruikt als naaigaren. Bij de schoenmakerterminologie bevindt zich ook een lemma „hennepgaren”.] **hennepgaren**: *hennepgaora*, K 153; *hennepgaora*, K 160; **kemppgaren**: het type *kemppgaren* in: K 251, P 5; *kempchöerrä*, P 133; **kempegaren**: *kempelgaora*, K 168; **kempdraad**: het type *kempdraad* in: K 189.

VLASDRAAD

(N 36, 44)

[Het dunne touw van vlas, gebruikt als naaigaren.] **vlasdraad**: het type *vlasdraad* in: K 189.

PEKDRAAD

(N 36, 44)

[Het dunne, met pek bestreken touw, gebruikt als naaigaren. Volgens de respondent van L 207 betreft het hennepgaren, volgens de respondent van K 141 „grauw rauw hennepgaren”. Het lemma „pekdraad” komt ook voor bij de schoenmakerterminologie.] **pekdraad**: het type *pekdraad* in: K 244; *pekdraot*, K 168, L 148; *pekdraot*, K 141; *pekdraot*, I 57, L 207; *pekdraad*, I 102, K 168, L 99, 110, 149, dun touw dat door de pek gehaald is (doet dienst als naaigaren), Linssen 1963, 1967; **pikdraad**: *pikdraad*, I 118, L 185, 209a, 244, *pekdraad*, Linssen 1963, 1967; **pekdraadgaren**: *pekdraotgaora*, K 174; *péGdráátcháárá*, K 190.

WASDRAAD

[Bij de schoenmakerterminologie is er ook een lemma „wasdraad”.] **wasdraad**: *wasdraad*, L 209a, met was versterkt dun touw (dat doet dienst als naaigaren), Linssen 1963.

ELSENDRAAD

(N 36, 44)

[Het dunne touw, gebruikt om met de els te naaien.] **elsendraad**: *elsendraot*, P 152.

NESTEL

[Linssen 1967 zegt bij „naariemen”: „Smalle leren riempjes waarmee men naait”. „Transparantriemen” (of „transparantveters”) zijn volgens hem: „Naariemen van aluingelood leer”. Het lemma is samengesteld uit monografisch materiaal en een toegift. Zie het lemma „veter” bij de schoenmakerterminologie. Linssen 1967 verstaat onder „doorbinden”: „Met naariemen de binnenhaam verstevigen” („binnenhaam”: zie WBD dl. I, afl. 5, de lemmata „haamkussen” en „kussenleder”). Linssen zegt bij „knevelsteek”: „Naaiwijze waarbij de gebruikte draad (of naariem) zo gedraaid wordt dat deze zichzelf steeds steviger aantrekt (of het resultaat daarvan).” Ciliax zegt op p. 11 en 12: „De *knevelsteek* wordt aldus genoemd, wijl deze zich aan de knevels der hamen bevindt en is eene soort van riemnaad welke, gelijk de voorgaande, met riemen genaaid wordt; men maakt denzelven in het midden van stukken leder, door welke men ze doortrekt, om die steviger op elkander te hechten.” Linssen omschrijft „knevel” als: „Elk van de delen van een naad die met de knevelsteek genaaid is (wordt)”. Linssen spreekt verder over de „riemnaad” als de „hechtnaad van naariemen”; Ciliax zegt hierover op p. 11: „De riemnaad, namelijk die met riempjes genaaid, is de tweede soort: zijnde de gewone en samengestelde en is een zeer stevige naad; men maakt daarvan denzelven enkel van lederen riempjes en dient om achtertuigen en dergelijke voor voerlieden en landbouwers dienende voorwerpen te maken; deze naad is steviger en duurzamer dan die met garen of draad, daar de weersgesteldheid er minder invloed op heeft. Men heeft tweederlei soorten van naden met riempjes: 1) die met *halve steken*, en 2) die met *kettingsteken*. De naad met halve steken is de gewone, daar voor denzelven weinig riempjes gebruikt worden en de bewerking ook veel sneller gaat, dan met *kettingsteken* het geval is.” Volgens Linssen is een „strek” (Middelburg, Axel) een naariem die ook wel als leidsel gebruikt wordt.] **nestel**: *nistäl*, I 57; de volgende zijn meervoud: *nistels*, I 102, L 149, naariemen, Linssen 1967; *neestels*, K 168, naariemen, Linssen 1967.

HAAM- EN ZADELKUSSENVULLING

[Het materiaal dat gebruikt wordt om het „haamkussen” en de „zadelkussens” (zie WBD dl. I, afl. 5) te vullen. Linssen zegt op p. 13: „Geprepareerde haren van paarden en varkens worden als opvulling van diverse onderdelen gebruikt. De laatste zijn zachter. Een

en ander wordt kant en klaar ingekocht". In verband met „stro" zegt hij: „Voor een minder zachte vulling maakt men gebruik van tarwen en vooral roggestro." Ciliax noemt op p. 5 „koe-, kalfs- en paardehaar" en daarnaast „roggestro en schapewol". Het lemma is samengesteld uit toegiften.]

korenstro: — en koeiehaar: het type *korenstro* in: P 133; **stro:** — en paardehaar: het type *stro* in: P 133; **strooi:** — en koeiehaar *stròj*, L 207; **koeiehaar:** korenstro en — het type *koeiehaar* in: P 133; **stro en — kòëjhaor**, L 207; **paardehaar:** stro en — *pjèèròer*, P 133.

STOF VOOR DE ZADELKUSSENS

(N 36, 23)

[Het (grove) weefsel waarvan de overtrekken voor de „zadelkussens" (zie WBD dl I, afl. 5) worden gemaakt. „Baal" is wellicht een verkorting voor „baalkatoen"; vgl. Schuermans. Lees voor „carreau — serge": „serge à carreaux" (fr.), d.w.z. geruite serge. Linssen 1967 zegt op p. 13 dat linnen en vilt worden gebruikt bij het maken van een ondergareel" (zie lemma „vilt en haam" in WBD dl. I, afl. 5). De respondent van P 133 vulde in: „[blajt laenwòët]" (met als vertaling „blauw lijnwaad"). Waarschijnlijk moeten we „blajt]" typeren als „blauw" en niet als „blijd(e)"; de theorie van Vos (* blijd(e) = loodkleurig) is onjuist; zie de volgende artikelen: P.H. Vos, „Blij is niet altijd vrolijk; hoe men van de nood een (h)ors maakt", Mededelingen van de NCDN, XVIII (1981-1982) en A.A. Weijnen, F. Claes, H.H.M. van Lieshout en P.H. Vos, „Discussie over: P.H. Vos, Blij is niet altijd vrolijk; hoe men van de nood een (h)ors maakt." Mededelingen van de NCDN, XIX (1983-1984). In verband met de typen „lijnwaad", „lijwaad" en „lijwand" vergelijk men Van Dale bij deze woordtypen en Schuermans bij „lievend" of „liwend".]

zadelmakerslinnen: het type *zadelmakerslinnen* in: K 168, 186; *zaodølsmaokørslinnø*, I 57; *zaolmaakørslinnøn*, L 148; **zadellinnen:** het type *zadellinnen* in: K 168; *zaolinnø*, K 174; **linnen:** grof — het type *linnen* in: K 168; *linnø*, L 207; gewoon — *linnø*, K 153; grijs — *linnø*, K 141; **lijnwaad:** blauw — het type *lijnwaad* in: K 189; blauw — *laenwòët*, P 133; **lijwaad:** *lijvørt*, K 244, 251; **lijwand:** *lèèvønt*, K 184; **jute:** *juut*, K 160; **baal:** *baol*, P 152; **carreau-serge:** *ka-rooserzjə*, P 5.

—2. Gereedschap, bewerkingen etc. i.v.m. naaien

ZADELMAKERSNAALD

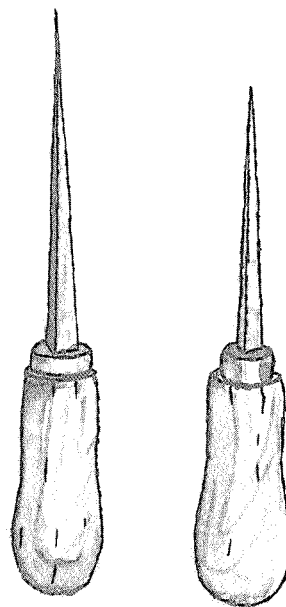
[Linssen 1967 spreekt ook nog van „zadelmakersnaald" („stevige stompe naald, men kent rechte en kromme"), „kromme naald" („gebogen naald voor het naaien van een enkele naad") en „naald" („zadelmakersnaald").]

canvasnaald: *canvasnaald*, L 149, stevige zadelmakersnaald, Linssen 1963, 1967.

ZADELMAKERSELS

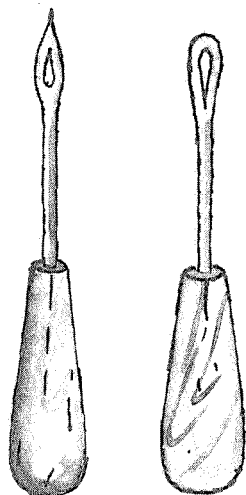
(N 36, 31)

[Vraag N 36, 31 informeerde naar „de grote els om gaten in het leer te maken". Dit lemma bevat alle antwoorden die niet van enige toelichting betreffende de vorm van het benoemde waren voorzien. De typen „gatels" (K 160, 186) en „nesteels" (K 244) zijn verplaatst (al was er geen toelichting bij). De „(gewone) elst" is volgens een bijgevoegde tekening van de respondent van I 57 kort, recht, puntig en met vier platte kanten; de „riemelst" (zie lemma „kussenels") is groter. De respondent van K 251 merkt i.v.m. het type „els" op dat er elzen zijn van verschillende diktes en lengten, maar dat de riemels (zie lemma „kussenels") een grote els is. De overige typen zijn verplaatst naar specifieke lemmata. Het type „elsen" is afkomstig uit materiaal van vraag N

tekening 101. Zadelmakersels

1.1.2.2.4.

tekening 102. Gatels (links), houvastentrekker (rechts)

36, 34. Linssen spreekt ook nog over een „rechte els” (p. 16; Middelburg en Axel) en van „priem” (1 = els); onder „priemen” verstaat hij: „gaten prikken met een priem”. Het type „zadelmakersels” is afkomstig uit een toegift bij de vragenlijst over de schoenmakersterminologie (bij vraag N 60, 179); de respondent merkte op dat dit een rechte els is.] **zadelmakersels:** *zaodälmaokärsëls*, L 244; **els:** het type *els* in: K 251; *ëls*, K 141, P 133; *ëls*, L 207; *els*, I 102, instrument bestaande uit een houten handgreep waarin een stevige metalen punt (in stevig leer prikt men er de gaatjes mee voor de naad), Linssen 1967; **elsen:** *elsän*, P 5; **elst:** gewoon — *ëlst*, I 57; *elst*, I 118, *els*, Linssen 1967; **ronde els:** het type *ronde els* in: K 168; *rónnə èls*, P 133; **grote els:** *groetə èls*, P 133; **lange els:** *lòngə èls*, P 133; **steekels:** het type *steekels* in: K 168, 186; **elsbeitel:** *elsbaatal*, P 152; **priem:** het type *priem* in: K 189, L 148, P 5.

GATELS

(N 36, 31)

[Vergelijk de semantische toelichting van Linssen. De respondent van I 57 merkt op dat de „houvastentrekker” gebruikt wordt om de „houvasten” door te trekken. „Houvasten” zijn de riempjes waarmee de „haamkussens” op de „haamspanen” (zie WBD dl. I, afl. 5) worden bevestigd; Linssen noemt ze „trekbanden” en „trekriemen”. Linssen vermeldt verder de woordtypen „oogels” (Enschede), „doorhaalpriem” (s'-Heerenhoek), „rijgpen” (Middelburg) en „bandijzer” (Goes).]

gatels: het type *gatels* in: K 168, 186; *gaotels*, K 168; *gatels*, K 168, L 110, 149, 244, grote els met een oog in de voorste punt, waardoor de naariemen kunnen worden meegetrokken, Linssen 1967; **nestels:** het type *nestels* in: K 244; **nesteltrekker:** *nisteltrekker*, I 102, *gate*, Linssen 1967; **houvastentrekker:** *hòwväs-tatrèkkär*, I 57; **doorhaler:** *doorhaler*, L 99, *gatels*, Linssen 1967; **priem:** *priem*, L 149, *gatels*, Linssen 1967.

KROMME ELS

(N 36, 31)

[Linssen 1967 zegt bij „kromme els”: „Gebogen els”. Hij onderscheidt verder de typen „sleepels” (Delden), „sleepelst” (Almelo) en „ronde els”. Het type „kromme els” komt ook voor in de lemmata „rijgels” en „aflapels” bij de schoenmakersterminologie. Als men de onduidelijke afbeelding in Linssen 1963 en 1967 van een „kromme els” vergelijkt met afbeeldingen van een „rijgels” bij de schoenmakersterminologie dan zou men kunnen concluderen dat hier sprake is van een gelijksoortig gereedschap.]

kromme els: *kroemə èls*, P 133; **kromels:** *kromels*, I 102, L 99, *kromme els*, Linssen 1967; **kromelst:** *kromelst*, I 118, *kromme els*, Linssen 1967; **rondels:** *rondels*, K 168, *kromme els*, Linssen 1967.

KUSSENELS

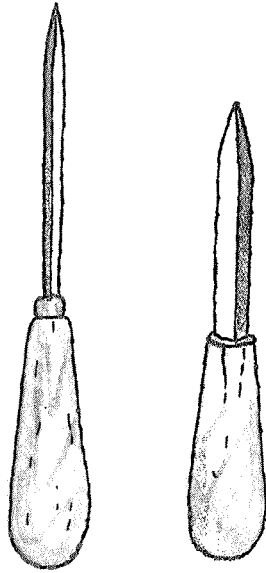
(N 36, 31)

[Zie de toelichting bij Linssen 1967. De respondent van I 57 geeft een tekening van de „riemelst” waarop men kan zien dat deze langer is dan de „(gewone) elst” (zie lemma „zadelmakersels”), recht, puntig en met vier platte kanten en gebruikt wordt om gaten in drijfriemen te maken voor de „nistëls” (nestels = leren veters). De respondent van K 251 merkt op dat er elsen zijn van verschillende diktes en lengten, maar dat de „riemels” een grote els is.]

kussenels: *kussenels*, L 149, grote vierhoekige platte els, Linssen 1967; **riemels:** het type *riemels* in: K 168, 186, 251; *riemels*, L 149, *kussenels*, Linssen 1967; **riemelst:** *riëmelst*, I 57; **drijfriemels:** het type *drijfriemels* in: K 153; **steekels:** *steekels*, K 168, *kussenels*, Linssen 1967; **priem:** *priem*, L 99, 185, *kussenels*, Linssen 1967; **ponjaard:** *ponjair*, L 110, *kussenels*, Linssen 1967; **els:** het type *els* in: K 160.

BROS

[Er is ook een lemma „bros” bij de schoen-

tekening 103. Kussenels (links), riemels (rechts)

makersterminologie. Linssen 1967 ziet in „bros” een ontlening uit het frans („broche”). Op p. 16 (nota 51) zegt hij dat deze benaming een kleine els geldt.]
bros: *bros*, I 118, L 209a, vierzijdige els, Linssen 1967.

LAS

[Linssen zegt bij „las” (‘s-Heerenhoek): „Plaats waar twee delen aaneengenaaid zijn” (zie p. 16). De respondent van K 244 merkt op: „Verdunnen van leder om een „lassing” te maken noemden wij afschalmen” (vgl. lemma „schalmen”). Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

lassing: *lassing*, K 244.

BLINDE NAAD

(N 36, 45)

[De naad die ontstaat bij „binnenstebuiten-naaien” (zie dat lemma); vgl. ook het lemma „stolpen/keren”. Ciliax zegt op p. 10 en 11 in verband met diverse andere naden: „De zadelmaker maakt verschillende naden om het leder aan elkander te zetten; hij duidt dezelve aan door de benaming van zwarte en witte naden, voor de vervaardiging waarvan hij elsen en naalden nodig heeft. De eene, welke hij met alle werklieden, die de naald hanteerden, gemeen heeft, zijn de overhandsche, met

voor- en achtersteken; deze naden zijn van de gewone naden alleen door dezelve dikte onderscheiden; anderen hebben, behoudens eenige kleine uitzonderingen, veel overeenkomst met de kettignaden der schoenmakers en eenige zijn geheel den zadelmaker eigen. De beide laatstgenoemde naden zullen wij hier kort omschrijven. De naden, welke met die der schoenmakers overeenkomen, heeten hecht- of lasnaden voor tuigen van voermans-paarden, en stiknaden voor fijnere tuigen, ofschoon de wijze van vervaardiging in beide gevallen dezelfde is. Men steekt den draad aan elk eind in, zoodat men twee naalden heeft, welke men bij elkander houdt om het midden van den draad te vinden, wanneer men dezen doorgetrokken heeft. Dit midden vormt alsnu den eersten steek. Daarna legt de arbeider de beide stukken leder, welke hij aaneen wil hechten, tusschen den lederknijper, neemt de steekplaat en handtang en trekt de helft van den draad door het met den els gemaakt gat; wanneer hij alsdan een tweede gat, hetzij digter bij of verder van het eerste afgestoken heeft, trekt hij den eersten draad met de rechterhand op de eene en den tweeden met de linker op de andere zijde door, waarmede hij tot aan het einde van de naad doorgaat, iederen steek stevig aantrekkende. Deze naad dient daartoe, om twee stukken leder langs de randen aan elkander te hechten. Wanneer men denzelven enkel met één draad wil maken, steekt hij denzelven achtereenvolgens door de gaten en noemt dit dan een naad met halve steken.” Op p. 12 zegt hij: „De internaad of hechtnaad is een naad met halve steken, die met naaigaren of bindtouw gemaakt wordt en wel met voorsteken, door met den els gaten te maken op evenwijdige afstand, waarin men telkens de naald steekt. Men kan dezen naad nog hechter maken, door met de hand alle steken van bovenaan te trekken.

Eindelijk dienen wij ook nog het doorsteken van den draad met de naald aan te stippen. Om deze verbinding te maken, steekt men de naald door twee stukken leder, welke men aan de randen op elkander wil zetten; men trekt dezelve aan de zijde weder uit, knoopt den draad toe en snijdt dien af. Dit doorsteken doet men op evenwijdigen afstand van elkander, om de stukken, welke men wil aannaaien, te verenigen, zoodat deze gedurende het naaijen niet verschuiven. Dit insteken wordt alleen voorlopig gedaan en naar mate men het bij het naaijen aantreft weggenomen.”

Linssen 1967 spreekt over de „hechtdraad” („de lijn waarop twee stukken leer aan elkaar genaaid worden of zijn”; „hechten” is: „twee stukken leer aan of op elkaar naaien of klin-

1.1.2.2.3.

ken”), „enkele naad” (Goes; „het naaien van één draad of het resultaat daarvan; men steekt de kromme naald door het eerste gaatje in het leer en door het volgende weer eruit enz.; ook: de op- en neersteek”) en de „lusjessteek” („wijze van naaien waarbij men bij elke steek met de draad een lusje vormt; daardoor blijft er tussen de twee genaaide delen voorlopig ruimte vrij die men kan opvullen”).] **blinde naad:** *blində naot*, K 168; **linkse naad:** het type *linkse naad* in: K 189.

BINNENSTEBUITENNAAIEN

(N 36, 45)

[Zo naaien dat de naden, als men het leer keert, aan de binnenkant komen te liggen. De respondent van L 207 merkt i.v.m. het type „blindnaaien” op: „Aan de andere kant naaien en omkeren”.

Zie de lemmata „binnenstebuiten” en „stolpen/keren” (gelijksortige lemmata zullen in de aflevering over textiel, in de paragraaf over de kleermaker en naaister, voorkomen). De „vleeskant” van het leer komt normaal niet in het zicht (i.v.m. type „naaien langs de vleeskant”).]

binnenstebuitennaaien: *binnəstəbuitənaojə*, K 160; **blindnaaien:** het type *blindnaaien* in: K 168, 190; *blintnèjə*, L 207; **blindstikken:** het type *blindstikken* in: K 190; **naaien langs de vleeskant:** het type *naaien langs de vleeskant* in: K 251; **tegen elkaar naaien:** *taegən əlkaar naojən*, K 153; het volgende type is algemeen: **naaien:** *nəjwə*, P 133.

BINNENSTEBUITEN

[Linssen 1967 zegt op p. 16: „De stukken van afbeelding 6 en 7 (Red.: zie het lemma „leerhelften voor haamkussen/kussenleder”) worden aan elkaar genaaid. Dit geschiedt *binnenste-buiten* (Woensdrecht, Middelburg, Axel), links (Ossendrecht, 's-Heerenhoek), dat wil zeggen dat men de delen dusdanig aan elkaar naait, dat daarna — als ware het een kous — gekeerd kan worden. In dit eindresultaat liggen de naden dan aan de binnenkant, zodat die niet hinderlijk op het lichaam van het paard zullen drukken.”

Linssen spreekt verder van „krang” (Gendt) en „verkeerd” (Middelburg). Zie de lemmata „binnenstebuitennaaien”, „stolpen/keren” en „blinde naad”.]

binnenstebuiten: *binnenste-buiten*, I 102, Linssen 1967; **links:** *links*, I 118, binnenste-buiten, Linssen 1967.

STOLPEN/KEREN

(N 36, 45)

[Linssen 1967 zegt bij „keren”: „De ongevulde binnenhaam (Red.: zie de lemmata „haamkussen” en „kussenleder” in WBD dl. I, afl. 5), waarvan de delen binnenste-buiten aan elkaar genaaid zijn, omkeren, zodat de naad zich dan binnenin bevindt.” In verband met de term „gareelbalk” (bij het type „keren”) moet verwezen worden naar de lemmata „haamkussen” en „kussenleder” (zie WBD dl. I, afl. 5). De respondent van K 141 merkt i.v.m. het type „stolpen” op: „Eerst spannen, dan omkeren.” Vgl. de lemmata „binnenstebuitennaaien”, „binnenstebuiten” en „blinde naad”. In een toekomstige aflevering over textiel zullen bij de vaktaal van de kleermaker ook soortgelijke lemmata voorkomen.

Vgl. het lemma „omgekeerd werk” bij de schoenmakersterterminologie.]

stolpen: *stəlləpə*, K 141; **keren:** gareelbalken — *keerə*, I 57.

AFSTIKKEN

[Op p. 16 zegt Linssen 1967 i.v.m. de rand van het „haamkussen” (zie WBD dl. I, afl. 5): „Op de zijde F A B (nota 54: deze punten uit afbeelding 6 en 7 vallen nu samen) van beide helften (Red.: zie lemma „leerhelften voor haamkussen/kussenleder”) wordt een *rand afgestikt* met een *kromme zadelmakersnaald*. Men prikt tevoren de gaatjes met een *krommels* (Red.: zie lemma „kromme els”) (. . .). Dit naaien noemt men *rand afstikken*, *doorstikken* (Ossendrecht), *doortrekken* (Middelburg), *opzetten* ('s-Heerenhoek). Deze rand wordt met roggestro gevuld, waarbij men gebruikt maakt van een *vulijzer* of *vullat* (afb. 13; Red.: zie lemma „vulstok/vulijzer”).]

doorstikken: *doorstikken*, I 118, Linssen 1967.

RONDSTIKKEN

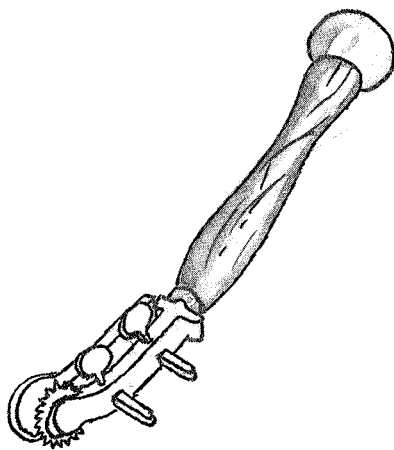
[Linssen 1967 vermeldt ook nog voor Delden en Almelo de term „slepen” (een „sleepels” is een „kromme els”).]

rondstikken: *rondstikken*, L 209a, de enkele steek naaien, zie p. 17, Linssen 1967.

ROULETTE

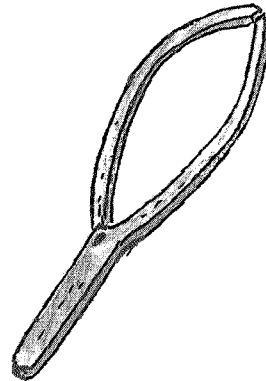
[Zie de omschrijving bij Linssen 1967 (type „prikrad”). Linssen noemt verder de volgende woordtypen en varianten: „rollet” (Axel), „prik” (Almelo, Venray), „prikijzer” (Nijmegen), „spoorijzer” (Goes), „stekenprikker” (Delden), „stekenopzetter” (Hengelo), „ratel” (Enschede) en „grief” (Axel). De respondent

van K 160 merkt i.v.m. het type „roulette” op: „Radeermachine om de steekafstand te bepalen”. De respondent van K 168 zegt i.v.m. het type „stekenzetter”: „Deze zadelmaker heeft een z.g. stekenzetter, die gebruikt wordt door de onervaren (of heel oude) zadelmakers. Het is een apparaat dat te vergelijken is met een raderwieltje dat door patroontekenaressen gebruikt wordt. Men krijgt zo toch een regelmatig stekenpatroon.” Ciliax (p. 75 en 76) bedoelt met het „kromme radijzer” en het „vals radijzer” waarschijnlijk andersoortige gereedschappen. Linssen 1967 verstaat onder „afstellen” (ook: „raderen”): „Steken afstellen, met het prikrad puntjes in het leer drukken op de plaatsen waar de steken moeten komen.” Vgl. het lemma „roulette” bij de schoenmakersterminologie. Linssen 1963 en 1967 en de respondent van K 160 tekenden ongeveer dezelfde „roulette”. Deze wijkt in zoverre af van de „roulettes” die bij de schoenmakersterminologie worden afgebeeld dat zich aan de voorkant van het handvat een afschroefbaar koperen bolletje bevindt waarin de tandradjes van andere maten (die dienen om de steekafstand te bepalen) zitten. Verder is het gedeelte waaraan het tandwieltje vastzit, gebogen en voorzien van twee schroeven (?).] **roulette** (fr.): *roelet*, K 160; **pikrad**: *pikrad*, L 99, 149, tandwieltje op een ijzeren staaf-in-houten-handgreep, dat over het leer gerold kan worden en aldus op onderlinge afstanden een spoor uitzet voor de naad, Linssen 1967; **raderwiel**: *raderwiel*, I 102, prikrad, Linssen 1967; **radeerwiel**: *radeerwiel*, K 168, prikrad, Linssen 1967; **radeerijzer**: *radeerijzer*, L 209a, prikrad (nota 173: raderen = steken afstellen), Linssen 1967; **stekenzetter**: het type *stekenzetter* in: K 168; *stekenzetter*, I 118, prik-rad, Linssen 1967.

tekening 104. Roulette

1.1.2.2.3.

tekening 105. Naaispaan

NAAISPAAN

[Zie de omschrijving bij Linssen 1967; hij onderscheidt verder de typen (c.q. varianten) „naaispan” (Axel, Goes, Almelo) en „stikplank” (Wijchen, Goes). Op p. 20 zegt Linssen dat men de naaispaan (etc.), gezeten op een stoel, tussen de knieën klemt bij het naaien. De respondent van K 160 zegt i.v.m. het type „naaispaan”: „Werd gebruikt om het leer tussen te klemmen bij handnaaiwerk. De naaispaan werd tussen de knieën geklemd.” Ciliax spreekt op p. 11 van „lederknijper”. Zie ook het lemma „naaispaan” bij de schoenmakersterminologie. De respondent van K 160 tekende een „naaispaan” van 1.10 m. die onder een recht gedeelte heeft waarboven twee gebogen bekkens scharnieren (zie ook de afbeeldingen bij de schoenmakersterminologie). Ook Linssen 1963 en 1967 geeft een zelfde soort tekening (nr. 26) waaruit blijkt dat het rechte stuk misschien iets minder in lengte is dan het bekgedeelte.

Het lemma is samengesteld uit een toegift en monografisch materiaal.]

naaispaan: *naojspaan*, K 160; *naaispaan*, I 102, 118, (blz. 20), houten klem bestaande uit een lang been en een met een scharnier daarop gezet kort been (de zadelmaker houdt de spaan zittend tussen zijn knieën en klemt de stukken leer ertussen); ook: *naaispan*, *gareelspan* (I 102), *klem* (L 185), *stikplank*, afb. 26, Linssen 1967; **spaan**: *spaan*, bij zadelmakers, zie *neep*, Corn. Vervl. A.; **gareelspan**: *gareelspan*, I 102, *naaispaan*, Linssen 1967; **klem**: *klem*, L 185, *naaispaan*, Linssen 1967; **neep**: *neep*, (zachte e), bij zadelmakers, hetzelfde werktuig dat bij schoenmakers „stikspaan” en „stiklat” heet en dient om het leder te spannen, dat men naaien of stikken moet; ook

1.1.2.2.4.

„pèèrd” en „spaan”, Corn. Vervl. A.; **peerd**: *pèèrd*, bij zadelmakers, zie neep, Corn. Vervl. A.

—3. Verder gereedschap, bewerkingen etc.

LINTZAAG

[In Overloon gebruikt om de „haamspanen” (zie WBD dl. I, afl. 5) te zagen.]

lintzaag: *lintzaag*, L 209a, door raderen bewogen dunne zaag, Linssen 1967.

KARTELEN

(N 36, 38b)

[Linssen 1967 zegt bij „kartelen”: „De rand van een stuk leer of vilt golfvormig afsnijden.” Dit gebeurt met het „kartelijzer” (zie dat lemma). Linssen 1967 zegt op p. 15 i.v.m. het „ondergareel”, ook „onderhaam” genoemd (zie het lemma „vilten haam” in WBD dl. I, afl. 5): „Dit gedeelte kan van vilt gesneden zijn en wordt dan *kartel(e)rond* (’s-Heerenhoek) gemaakt met een *deurslachijzer* (’s-Heerenhoek). De overigen deden dit niet zelf, maar kochten het geheel op maat gereed.” Linssen 1967 spreekt ook nog van „kartellijn” („de gekartelde rand van een stuk leder of vilt”). Niet opgenomen zijn de antwoorden van P 133 (type „koper hoeken opzetten”) en K 141 (type „bies”).]

kartelen: het type *kartelen* in: K 168; *kártala*, L 207; **bekjes maken**: het type *bekjes maken* in: K 251; **uithakken**: het type *uithakken* in: K 168; *uithakken*, K 168, kartelen, Linssen 1967; **stansen**: *stanzen*, L 209a, kartelen, Linssen 1967; **uitstansen**: *uitstanzen*, L 209a, kartelen, Linssen 1967; **uitstanselen**(?): bij de volgende variant wordt wellicht „uitstanzelen” bedoeld: *uittanzelen*, K 168, kartelen, Linssen 1967.

KARTELIJZER

(N 36, 38a)

[Zie de uitleg van Linssen 1967 bij het type „halve holpijp”. Met „onderhaam” bedoelt Linssen „vilten haam” (zie WBD dl. I, afl. 5). Zie het lemma „kartelen”.]

kartelijzer: het type *kartelijzer* in: K 168; *kártaléjzer*, L 207; *kartelijzer*, L 209a, halve holpijp, Linssen 1967; **kartelbeitel**: *kartelbeitel*, L 209a, halve holpijp, Linssen 1967; **kartelmes**: *kártalmés*, L 207; **kartelpijp**: *kartelpijp*, L 149, halve holpijp, Linssen 1967; **gekartelde holpijp**: *gékártaldá hólpijép*, K 141; **halve holpijp**: *halve holpijp*, L 99, soort holpijp, waarvan de pijp slechts half rond is (men slaat er dus

halve rondjes mee in leer of vilt; de onderhaam wordt bijv. aldus gekarteld), afb. 19, Linssen 1963/1967; **uitslagijzer**: het type *uitslagijzer* in: K 186; **sierbeitel**: het type *sierbeitel* in: L 148; **uithakker**: het type *uithakker* in: K 168; *uithakker*, K 168, halve holpijp, Linssen 1967; **vilthakker**: *filthakkær*, K 168; **stanzer**: *stanzer*, L 209a, halve holpijp, Linssen 1967; **bekjesmaker**: het type *bekjesmaker* in: K 251; **tap**: het type *tap* in: P 5.

MAL

(N 36, 15a)

[Elk van de stukken karton, als model gebruikt bij het uitsnijden van de „leerhelften voor haamkussen/kussenleder” (zie dat lemma en zie de lemmata „haamkussen” en „kussenleder” in WBD dl. I, afl. 5). In verband met de typen „[last]model” en „dasmodel” moet worden opgemerkt dat het type „das” voorkomt in het lemma „haamkussen” (en in het lemma „das”), in WBD dl. I, afl. 5. De opgaven „[last]” (K 168), „[las]” (K 160) en „das” (K 141) uit vraag N 36, 14a en/of b horen waarschijnlijk samen met de antwoorden op vraag N 36, 15 thuis in het lemma „haamkussen” of „kussenleder” (WBD dl. I, afl. 5). De respondent van K 251 tekent de „mal” met een lange rechte zijde waarop, bijna haaks (met een hoek die groter is dan 90 graden), een korte rechte zijde staat, terwijl de zijde tegenover de lange rechte zijde een regelmatig gebogen verloop heeft en merkt daarbij op: „Figuur 5 is de mal van een half kussen van het gareel (de ronde kant wordt op de rechte kant genaaid, waardoor dit met vloeiende moet ingenaaid worden, om het model van kussen te krijgen)”. Met „gareel” wordt hier „haam” (zie WBD dl. I, afl. 5) bedoeld. De respondent denkt bij het omschrijven van de mal ook aan het stuk leer dat men volgens deze mal snijdt; er is hier slechts sprake van één stuk leer. Linssen 1967 spreekt verder nog van „patroon” en „patroonstuk” („kartonnen model van een uit te snijden figuur”).]

mal: het type *mal* in: K 168, 251, L 207; de volgende is meervoud: *malla*, K 190; de volgende is enkelvoud: *mal*, K 168, L 209a, patroonstuk, Linssen 1963; **patroon**: het type *patroon* in: K 153, 189, L 148, P 5; *patróón*, I 57; *patroen*, P 152; de volgende zijn meervoud: *patróóna*, K 141; *patraona*, K 174; **gareelpatroon**: *gareelpatroon*, K 160; **model**: de volgende is meervoud: *móðélla*, P 133; **[last]model**: het type *[last]model* in: K 168; **dasmodel**: het type *dasmodel* in: K 168.

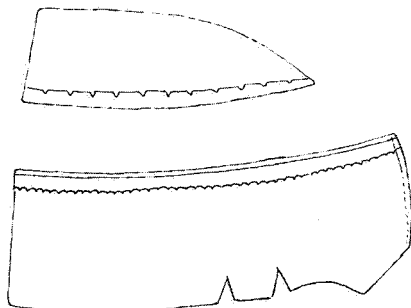
LEERHELFTEN VOOR HAAMKUSSEN/ KUSSENLEDER

(N 36, 14a; N 36, 14b)

[De twee stukken leer waarmee men het „kussenleder” van het „haamkussen” (zie die lemmata in WBD dl. I, afl. 5) in elkaar zet.

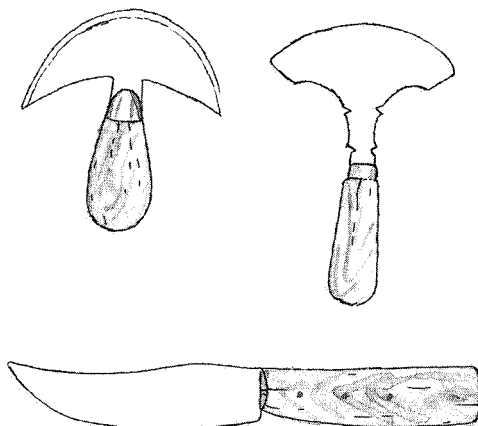
Zie de opmerkingen van de respondent van K 251 i.v.m. het type „mal” in het lemma van die naam; de respondent zegt verder: „De twee stukken (Red.: bedoeld wordt: de twee helften van het „haamkussen” c.q. „kussenleder”) worden aaneengezet aan de onderkant en zo in zijn geheel opgevuld en er wordt een kroon opgezet (Red.: wordt hiermee bedoeld: „kruin van het haamkussen”, een lemma dat nog geplaatst moet worden in WBD dl. I, afl. 5; Linssen spreekt van „kruin” en „kop”). Na de opvulling wordt het onder opengesneden. Het goede model wordt gegeven op de blok (zie lemma „haamblok”). Linssen geeft op p. 15 (noot 46) afzonderlijke benamingen uit Gendt voor de twee „halven”, n.l. „binnenleer” (afb. 6) en „slavenstuk” (afb. 7). De meeste antwoorden op vraag N 36, 14a en b moeten verplaatst worden naar de lemmata „haamkussen” en/of „kussenleder” (zie WBD dl. I, afl. 5) en naar een nog in WBD dl. I, afl. 5 te plaatsen lemma „kruin van het haamkussen”. De typen „lies” (K 168) en „liesleer” (L 207) zijn niet opgenomen. Vgl i.v.m. het type „balkstukken” de typen „balk”, „balg” e.d. in de lemmata „haamkussen” en „kussenleder” (WBD dl. I, afl. 5).]

halven: *halven*, I 118, binnenleer en slavenstuk, afb. 6 en 7, Linssen 1967; **balkstukken:** het type *balkstukken* in: P 5.

tekening 106. Leerhelften voor haamkussen/
kussenleder (boven: slavenstuk; onder: bin-
nenleer)

1.1.2.2.4.

tekening 107. Messen om leer voor (het kus-
senleder van) het haamkussen te snijden
(linksboven: halvemaanmes, schalmmes;
rechtsboven: riemsnijmes; onder: zadelm-
kersmes)

MES OM LEER VOOR (HET KUSSENLE- DER VAN) HET HAAMKUSSEN TE SNIJ- DEN

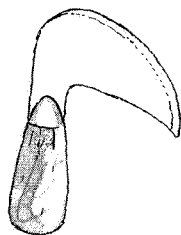
(N 36, 39)

[Over de vorm van het hier te gebruiken mes liepen de meningen uiteen. De bij de vraag behorende tekening suggereerde als antwoord een kwartmaanmes resp. een halvemaanmes. Het laatste werd — met varianten — genoemd door de respondenten van K 160, 168, 186, L 149 (uit Linssen) en P 152. De respondenten van K 189 (schalmmes), K 190 (zadelmakersmes) en P 133 (voetmes) doelden misschien op hetzij het kwart-, hetzij het halvemaanmes, aangezien zij geen toelichting gaven die het tegendeel zou doen vermoeden. De respondenten van I 57 en K 251 daarentegen tekenden nadrukkelijk aan dat het door hen gebruikte mes een andere vorm had. De respondenten van I 57 en K 168 tekenden meer het type van een gewoon mes dat aan de rugkant (het niet snijdende gedeelte) toeloopt in een punt. Bij de tekening van I 57 was de rug van het lemmet meer recht, bij die van K 168 was de rug van het lemmet wat uitgehold aan de kant van de punt. De respondent van K 168 kende (en gebruikte) wel het halvemaanmes, maar noemde daarnaast dit „zadelmakersmes”. De respondent van K 251 zei niet het kwart- of halvemaanmes (door hem „schalmmes” genoemd) maar een gewoon zadelmakersmes (vorm van een gewoon schoenmakersmes) te gebruiken. Zie de lemmata „schalmmes”, „schoenmakersmes” en „groef-

mes" bij de terminologie van de schoenmaker. De typen „schalmmes", „voetmes" en „zadelmakersmes" komen ook in de volgende lemmata voor. Linssen geeft als „verzamelnaam voor messen die de vorm van (een gedeelte van) de maan hebben" de term „maanmes". Hij onderscheidt dan halve-maanvormige messen (typen als „halfmaanmes", „halve-maan", „schiftmes" en „tassenmaker") en kwartmaanvormige messen (zie het lemma „kwartmaanmes"). Het type „tassenmaker" is hier geplaatst vanwege de vorm van het mes (halve maan); het gebruik is echter anders (vervaardigen van tassen). Vgl. ook het lemma „voetmes" bij de schoenmakerterminologie.] **halve-maanmes:** het type *halve-maanmes* in: K 186; *halləvəmaonmessə*, K 168; de volgende is meervoud: *halləvəmaonmessə*, K 160; **half-maanmes:** *half-maanmes*, L 149, zadelmakersmes met de vorm van een halve maan, Linssen 1967; **halve-maan:** de volgende is meervoud: *halvə moəna*, P 152; **schalmmes:** het type *schalmmes* in: K 189; **voetmes:** *véjtmés* (of: *véwt-?*), P 133; met het volgende type wordt ook een halve-maanvormig mes bedoeld; de functie is echter verschillend: **tassenmaker:** *tassenmaker*, L 244, half-maanmes, daar alleen gebruikt bij de vervaardiging van tassen, Linssen 1967; met het volgende type worden twee andere messoorten bedoeld: **zadelmakersmes:** het type *zadelmakersmes* in: K 251; *zādəlmáákərsməs*, K 190; *zədəlməokərsməs*, L 157; *zədəlməokərsməs*, K 168.

KWARTMAANMES

[Linssen 1967 zegt bij „kwartmaanmes": „Mes met de vorm van een kwart maan" (afb. 5). Verder noemt hij nog de typen „kwartmaantje" (Axel, volgens alfabetische lijst en/of Goes, volgens p. 16?) en „sikkel" (Twente). Zie (de toelichting bij) het lemma „mes om leer voor (het kussenleder van) het haamkussen te snijden".]

tekening 108. Kwartmaanmes

riemensnijder: *riemensnijder*, L 149, kwartmaanmes, Linssen 1963.

MES OM HET LEER AF TE SCHILFEREN

(N 36, 41)

[Dit lemma bevat de benamingen van allerlei soorten messen die kennelijk (ook) gebruikt worden voor het afschilferen van het leer. Vraag N 36, 41 informeerde naar „het mes in houten handgreep, voor het afschilferen van het leer." Het type „blancheermes" voldoet volgens de omschrijving bij Linssen 1963 aan deze beschrijving: Linssen 1967 zegt bij „blancheermes" wat vaag: „Mes om het leer af te schilferen (Venray)". Zie voor een duidelijker beschrijving van de vorm en het gebruik de lemmata „blancheermes" en „blancheren" bij de leerlooierstermen. Linssen 1967 verstaat onder „blancheren": „Het leer gelijk maken" (Venray); onder „afschilferen" verstaat hij: „Het leer dusdanig met een mes bewerken, dat op elke plaats de gewenste dikte wordt verkregen"; bij „egaliseren" zegt hij: „Het leer gelijk maken (Gendt). Dit is eigenlijk een looiershandeling; de zadelmaker kan van hem geëgaliseerd leer betrekken." De typen „halfmaanmes", „schalmmes" en „voetmes" zijn misschien zoals in de toelichting bij het lemma „mes om leer voor (het kussenleder van) het haamkussen te snijden" verondersteld wordt, halve-maanvormige messen (de respondent van P 133 laat dit ook zien in een tekening van het „halfmaanmes"); het type „zadelmakersmes" komt trouwens ook voor. In verband met het type „schaafmes" vergelijk men het lemma van die naam bij de leerlooierstermen (dit type komt ook voor in het lemma „mes om het leer te schalmen"); i.v.m. het type „snoeimes", vergelijk men het lemma „snoeien" bij de leerlooierstermen. In verband met de typen „schalmmes" en „schiftmes" vergelijk men overigens het lemma „schalmmes" bij de schoenmakerstermen (die typen komen ook voor in het lemma „mes om leer te schalmen") en de lemmata „schalmen" bij schoenmakers- en zadelmakerssterminologie. In verband met het type „voetmes" merkt de respondent van K 244 op: „voor afschalmen". De respondent van K 141 merkt op: „Schiftmes of schalmmes". Volgens de respondent van L 207 heeft het „zadelmakersmes" een spitse punt en volgens die van K 251 is het „mes" een „gewoon mes". Het woordtype „leerschaaf" komt ook voor in het lemma „mes om het leer te schalmen" (zie daar de omschrijving van Linssen 1967 in de semantische toelichting). Zie ook het lemma „voetmes" bij de schoenmakersterminologie.] **blancheermes:** *plancheermes*, L 110, mes in

brede houten handgreep om het leer af te schilferen, Linssen 1963; **halfmaanmes**: *allafmōēnmés*, P 133; **schalmmes**: het type *schalmmes* in: K 168, 174, 189; *schallāmes*, K 160; *schällāmés*, K 141; **voetmes**: het type *voetmes* in: K 244; *véjtmés* (of: *véwt*-?), P 133; **schiftmes**: *schiftmés*, K 141; **schaafmes**: het type *schaafmes* in: P 5, 152; **snoeimes**: het type *snoeimes* in: K 153; **zadelmakersmes**: *zaodalmaokārmés*, I 57, L 207; *záádālmáákārmés*, K 190; **mes**: het type *mes* in: K 251; **leerschaaf**: *laerschaof*, K 168.

MES OM HET LEER TE SCHALMEN

(N 36, 35)

[Dit lemma bevat de benamingen van allerlei soorten messen die kennelijk (ook) gebruikt worden voor het „schalmen” (zie de lemmata van die naam bij de schoenmakers- en zadelmakersterminologie). Zie het lemma „schalmmes” bij de schoenmakersterminologie. De typen „leerschaaf”, „schiftmes” en „schaafmes” komen ook voor in het lemma „mes om het leer af te schilferen”; het type „schalmmes” in de lemmata „mes om leer voor (het kussenleder van) het haamkussen te snijden” en „mes om het leer af te schilferen”; zie de opmerkingen over die woordtypen aldaar. De „leerschaaf” is volgens Linssen 1967 (zie ook afb. 40 daar) een „verstelbaar mesje in grote houten handgreep, waarmee men over het leer gaat om het dunner te maken.” Hij noemt verder de typen en varianten „schaaf” (Goes, Axel), „spletting” (nota 154: „om het leer te spletten”; ’s-Heerenhoek), „schalmmes” (Almelo, Enschede, Middelburg), „trekmes” (Enschede) en „trekschalm” (Nijmegen). De respondent van K 251 zegt bij „schalmmes” dat dit een mes is zoals tek. I van de vragenlijst (dus een halveaanvormig mes of een „kwartmaanmes”). De respondent van I 57 zegt over de „schalmmachine” (zie ook het lemma „schalmmachine” bij de schoenmakersterminologie): „Om bij drijfriemen de lassen dunner te maken door afschuinen (afschalmen); zodat ze op niks uitlopen.” De typen „uithakmesje” en „uithakblok” zijn niet opgenomen; de respondent plaatste er trouwens de opmerking „misschien” bij. De opgave(n) „porc-chèvre” is (zijn) niet opgenomen; misschien bedoelde de invuller ermee dat het gereedschap waarnaar gevraagd werd gebruikt werd bij varkens- en geiteleer.]
leerschaaf: *léerschaof*, K 141; *laerskaaf*, L 148; **splitschaaf**: *splitschaaf*, L 149, leerschaaf, Linssen 1967; **schiftmes**: *schiftmes*, L 99, 110, leerschaaf, Linssen 1967; **schaafmes**: het type *schaafmes* in: P 5; **schalmmes**: het type *schalmmes* in: K 168, 251; **splitmes**: het type

tekening 109. Mes om leer te schalmen (leerschaaf)

splitmes in: K 186, 189; **schaafmachientje**: *schaafmachientje*, I 118, leerschaaf, Linssen 1967; **splitmachine**: *splitmasjen*, K 168; **splitmachientje**: *splitmachientje*, K 168, L 149, leerschaaf, Linssen 1967; **schalmmachine**: *schālmāsēn*, I 57; **doorhaier**: *deurhaolər*, K 160; **dunnermaker**: *dūūdārmaakər*, P 133; het volgende is onzeker (de respondent merkte erbij op: „misschien”): **[abaquar]**: het type *[abaquar]* in: P 152.

SCHALMEN

[Het leer langs de kanten schuin afsnijden d.m.v. de in het lemma „mes om het leer te schalmen” genoemde gereedschappen. Het lemma „schalmen” komt ook voor bij de schoenmakersterminologie (zie daar ook het lemma „schalmmes”). Linssen 1967 formuleert als volgt enigszins verward, bij „schalmen”: „Met een mes of schaar het leer op plaatsen dunner maken (b.v. een riem in de dikte splitsen met een leerschaaf)”. Hij noemt verder de typen „uitschalmen” (p. 16: Middelburg), „afschiften” en „uitschiften”. Het WNT denkt bij „schalpen” niet aan een ontlening aan lat. *scalpere* (fr. *scalper*) maar meer aan een variant van *schalmen* (II) en dus een afleiding van de stam van *schaal* (I) (niet in deze betekenis). De respondent van K 244 zegt bij „afschalmen”: „Verdunnen van leder om een „lassing” (Red.: zie lemma „las”) te maken”. Als gereedschap noemt hij het „voetmes”. Bij „schalmmachine” zegt de respondent van I 57: „Om bij drijfriemen de lassen dunner te maken door afschuinen (afschalmen); zodat ze op niks uitlopen.” „Schiften” is volgens de respondent van L 207 „uitdunnen om iets op elkaar te kunnen leggen. De looiers hebben daarvoor het gereedschap bedoeld in vraag N 36, 35.” Bij „afschiften” en „uitschiften” zegt hij: „schuin afwerken.” Het lemma is samengesteld uit monografisch materiaal en toegiften.]
afschalmen: het type *afschalmen* in: K 244; *afschālmə*, I 57; **schalpen**: *schalpen*, K 168, schalmen, Linssen 1967; **schiften**: *skiftə*, L 207; *schiften*, L 99, 110, schalmen, Linssen

1967; **afschiften**: *àfskifta*, L 207; **uitschiften**: *aojtskifta*, L 207.

UITZETTEN

[Linssen 1967 zegt bij „uitzetten” (I): „De rek uit het leer halen door er met de uitzetter overheen te gaan. *Het leer uitzetten*: het leer voorrekken. Ook: de vlok uit het leer halen (Ossendrecht)”. De lemmata „uitzetten” en „uitzetter” (werktuig) komen ook voor bij de leerlooiersterminologie. Zie i.v.m. het type „de vlok uit het leer halen” het lemma „rek”, type „vlok” en het lemma „uitvlokken” bij de leerlooierstermen. „Voorrekken” is volgens Linssen 1967 hetzelfde als „uitzetten” (I). Linssen 1967 spreekt ook van „rekken” (2. „de rek uit het leer halen; ook: stanzen, Ossendrecht”); op p. 16 zegt hij: „Om *de rek eruit* te werken (Axel) kan men met de *stanzer* (Ossendrecht), de *lieker* (Axel, afb. 8) over het te voren in water gedompelde leder gaan. Bij vele zadelmakers is dit stuk gereedschap totaal onbekend en acht men een en ander te behoren tot de taak van de looier.” Wanneer men afb. 8 bij Linssen beziet, lijkt hij wel een „uitzetter” te bedoelen. Wellicht kunnen we dus ook het type „stanzen” hier plaatsen. Zie ook het lemma „uitzetter” hierachter (en bij de looierstermen). Linssen 1967 spreekt ook nog van „oprekken” van een „passant” met een „passanthout” („stevig latje, ongeveer 15 cm. lang, dat bovenaan vrij smal is en meer onderen dikker wordt; men duwt en klopt het zover mogelijk onder de passant door waardoor deze gerekt wordt; ook passanttrekker”).]

de vlok uit het leer halen: *de vlok uit het leer halen*, I 118, uitzetten, Linssen 1967; **stanzen**: *stanzen*, I 118, rekken, Linssen 1967.

UITZETTER

(N 36, 40)

[Zie het lemma „uitzetter” bij de looierstermen en de lemmata „uitzetten” bij zadelmaker en leerlooier. Vraag N 36, 40 luidde: „Het stuk ijzer (glas, of vuursteen) in een handgreep, gebruikt om de „rek” uit het leer te halen.” Vgl. ook bij de schoenmakersterminologie het lemma „schrappglas”. Linssen 1967 zegt bij „lieker” (type likker?): „Scherp stuk ijzer in houten handgreep (blijkens de benamingen gebruikt om de rek mee uit het leer te halen of er een zekere glans op aan te brengen; het te effenen; Axel; zie pag. 16; zie afb. 8). Ook: uitzetter, stanzer (Ossendrecht).” Linssen spreekt verder nog over een „vouwbeen” („ivoren of benen voorwerp om dun leer mee glad te strijken”). De respondent van

I 57 gaf geen benaming maar merkte op dat er een stuk glas of ijzer in een stuk hout (Red.: in de vorm van een „uitzetter”, volgens de bijgevoegde tekening) werd gebruikt waarvan het snijdend gedeelte rond was. Eén van de respondenten van K 167 merkte i.v.m. het type „uitzetter” op dat een uitzetter met glas gebruikt werd om het leer te glanzen. „Deze zag er hetzelfde uit”, zegt de respondent. Bedoelt hij: Hetzelfde als de uitzetter met ijzer (of vuursteen)? De respondent van K 153 zegt: „Werd bij ons met de *rektang* gedaan” (zie dat lemma). Niet opgenomen werd het type „glansstof” (P 5).]

uitzetter: het type *uitzetter* in: K 168; **uitzetmes**: het type *uitzetmes* in: K 251; **uitzetijzer**: het type *uitzetijzer* in: K 160, 168; *ojsélejár*, K 141; **uitzethout**: het type *uitzethout* in: K 186; **stanser**: *stanzer*, I 118, lieker, Linssen 1967; het volgende type lijkt merkwaardig: **bol**: het type *bol* in: K 189.

REK

[Linssen 1967 zegt bij „rek”: „Rekbaarheid van het leer. Ook: vlok (Ossendrecht)”. Bij „rekken” (1) zegt hij: „Langer worden (van het leer)”. Zie het type „de vlok uit het leer halen” in het lemma „uitzetten”. Zie ook het lemma „rek” bij de schoenmakersterminologie.]

vlok: *vlok*, I 118, rek, Linssen 1967.

REKTANG

(N 36, 37)

[Vraag N 36, 37 luidde: „De tang met tanden om het leer strak te houden.” Zie de lemmata „rektang” en „zwiktang” bij de schoenmakersterminologie. Linssen 1967 zegt bij „leertang”: „Tang met getande uiteinden waarin men een stuk leer kan vasthouden tijdens verschillende bewerkingen. Ook: „vieze griep” (Overloon).” Bij „rektang” zegt hij: „Soort leertang (z.a.), waarmee men b.v. een riem voorrekt.” Ciliax spreekt op p. 11 van „handtang”. De respondent van I 57 gaf bij vraag N 36, 33 en N 36, 37 het woordtype „dubbele tang”; het is hier alleen opgenomen. De respondent van I 57 gaf er een tekening bij van een soort „rektang” (zie dat lemma) met vrij rechte bek en zonder voet.]

rektang: het type *rektang* in: K 153, 168; *réktàng*, K 141; *réktàng*, K 190; *réktaang(?)*, L 207; **spantang**: het type *spantang* in: P 152; **trektang**: het type *trektang* in: K 160, 186; **dobbele trektang**: *döbbäl tréktang*, P 133; **dobbeltang**: *döbbältaang*, L 207; **dubbeltang**: het type *dubbeltang* in: K 244; **dubbele tang**: het type *dubbele tang* in: K 174, 189; *dubbäl tàng*,

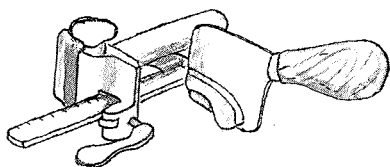
I 57; **leertang**: het type *leertang* in: K 168, L 148; **nijptang**: het type *nijptang* in: P 5; *nep-tang*, K 251; **zwiktang**: het type *zwiktang* in: K 168; [**vieze griep**]: *vieze griep*, L 209a, *leertang*, Linssen 1967.

PLOEGMES

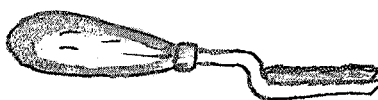
(N 36, 28)

[Het werktuig om riemen te snijden. Linssen 1967 zegt bij „ploegmes” (zie ook afb. 39 daar): „Mes in koperen standaard dat men door een stuk leer heentrekt (aldus snijdt men riemen).” VD zegt bij „ploegmes”: „Mes waarmee een boekbinder de bladen afrandt.” Linssen geeft verder als synoniemen bij „ploegmes”: „riemensnijder” (Woensdrecht), „snijmes” (Ossendrecht) en „leermes”. Bij „riemensnijder” geeft hij in de alfabetische lijst echter alleen de betekenis „kwartmaames” (zie het lemma van die naam). Verder geeft Linssen 1967 nog de woordtypen „ploeg” en „leerploeg” die alle „ploegmes” beteken. Onder „ploegen” verstaat hij: „Met het ploegmes van een stuk leer een rechte riem afsnijden.” De respondent van K 141 gaf bij vraag N 36, 30 ook het type „ploegmes” op; dit is daar echter niet opgenomen. Het type „voetmes” komt ook voor in de lemmata „mes om het leer voor (het kussenleder van) het haamkussen te snijden” en „mes om het leer af te schilferen”; de respondent van P 133 vult „voetmes” in bij vraag N 36, 39 en N 36, 41; zeker is het „voetmes” dus een geheel ander stuk gereedschap, (gedeeltelijk) voor hetzelfde doel. De respondent van P 133 merkt overigens op dat zijn zegsman de woordtypen „riemensnijder” en „voetmes” van zijn vader kreeg „overgeleverd”; ze lijken hem echter niet waarschijnlijk.]

ploegmes: het type *ploegmes* in: K 153, 160, 168, 174, L 148; *ploechmés*, K 168; *plöëchmés*, I 57, K 141, L 207; **ploeg**: het type *ploeg* in: K 186, 189, 244, 251; **riemensnijder**: *réémsnaadər*, P 133; het volgende type komt ook elders voor: **riemensnijder**: *riemensnijder*, I 102, zie bij ploegmes, Linssen 1967; **snijmes**: *snaames*, P 5; *snijmes*, I 118, ploegmes, Linssen 1967; het volgende type komt ook elders voor: **voetmes**: *véjtmés* (of: *véwt-?*), P 133.

tekening 110. Ploegmes

tekening 111. Kantschaaf

KANTSCHAAF

(N 36, 36)

[Vraag N 36, 36 luidde: „Het stalen instrumentje met holle voorkant om scherpe kanten af te ronden.” Zie de omschrijving van Linssen 1967 bij het type „kantschaaf”. Met „kant” (1) bedoelt hij: „Elk van beide randen aan de bovenzijde van een leren riem.” Hij noemt daar ook de uitdrukkingen „een kant afsteken”, „een kant bijsteken”, „een riem opsteken” en „een riem afronden” met de volgende betekenis: „De scherpe randen van een riem afhalen door er met de kantschaaf langs te gaan”. Verder spreekt Linssen van „rand” (1. „zijkant van een riem; zie kant 1”). Verder vermeldt Linssen 1967 als synoniemen voor „kantschaaf”: „leerschaafje” (Twente), „opstecker” (’s-Heerenhoek) en „kantenbreker(t)”. Het type „kamschaafje” is merkwaardig.]

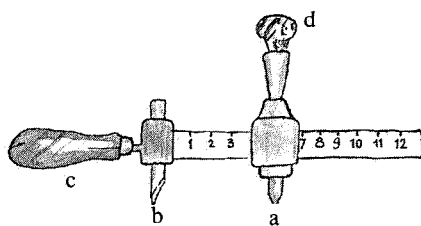
kantschaaf: *kàntskaof*, L 207; *kantschaaf*, L 209a, 244, stalen instrumentje in houten handgreep met een scherpe holle voorkant (zie kant 1), zie afb. 38, Linssen 1967; **kantschaafje**: *kàntschaoffə*, I 57; **kantenschaaf**: *kantənskaaf*, L 148; **kamschaafje**: *kàmschàáfjə*, K 190; **kantafstecker**: *kantafstéjkar(?)*, P 133; **afstecker**: het type *afstecker* in: K 189, 244, 251; *afstecker*, I 118, kantschaaf, Linssen 1967; **kantstecker**: het type *kantstecker* in: K 168; **kantenstecker**: het type *kantenstecker* in: K 168; *káántasteekar*, K 141; *kantenstecker*, K 168, kantschaaf, Linssen 1967; **kantbreker**: het type *kantbreker* in: P 5; **kantenbreker**: het type *kantenbreker* in: K 186; *kaantənbreejkar*, K 160; *kantenbreker*, I 102, L 149, kantschaaf, Linssen 1967; **kantstreep**: *kantstreep*, L 149, kantschaaf, Linssen 1967.

SCHIJVENSNIJDER

(N 36, 30)

[Vraag N 36, 30 luidde: „Het instrument met verstelbaar mes dat ook wel gebruikt wordt om ronde stukken leer te snijden (fig. G).” Zie het lemma „rondel”. De respondent van K 168 zegt i.v.m. het type „snijpasser”, reagerend op de formulering van de vraag („ook wel”): „Werd nergens anders voor gebruikt.” Voor dezelfde bewerking is er echter ook bij som-

1.1.2.2.4.

tekening 112. Schijvensnijder (ingesteld voor een cirkel met 4 1/2 cm. als straal)

- a. middelpunt van de te trekken cirkel
- b. mes
- c. houten handgreep
- d. draaibaar handvat aan a

migen de „ronde schaar” (zie dat lemma). Zie de formulering van Linssen 1967; deze vermeldt verder de volgende woordtypen als synoniemen: „cirkelmes” (Almelo), „cirkeltrekker” (Axel), „snijpasser” (Middelburg) en „rondsniemes” (Hengelo). Het type „ploegmes” (K 141) is niet opgenomen; de respondent had hetzelfde antwoord bij vraag N 36, 28 (lemma „ploegmes”).]

schijvensnijder: *schijvensnijder*, K 160; **ronde schijvensnijder:** *ronde schijvensnijder*, I 102, K 168, instrument waarin een op verschillende afstanden verstelbaar mes een cirkel uit leer snijdt, afb. 41, Linssen 1967; **cirkelsnijder:** *cirkelsnijder*, I 118, *ronde-schijvensnijder*, Linssen 1967; **rondsniemes:** het type *rondsniemes* in: K 186; **uitsnijmes:** het type *uitsnijmes* in: K 251; **meetmes:** het type *meetmes* in: P 152; **passermes:** het type *passermes* in: K 189; **cirkelpasser:** het type *cirkelpasser* in: K 168; **snijpasser:** het type *snijpasser* in: K 168.

RONDE SCHAAR

(N 36, 29a)

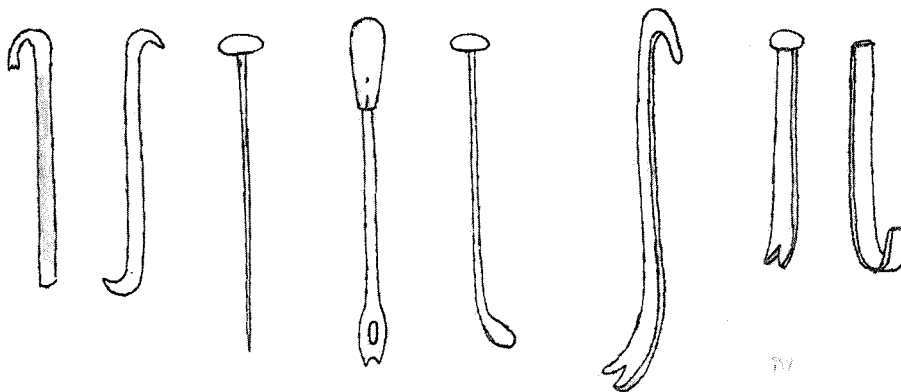
[Linssen 1967 zegt bij „rondschaar”: „Schaar met gekromde benen waarmee men een in het leer uitgezette cirkel kan uitknippen.” De formulering van vraag N 36, 29a luidde ook ongeveer zo. Zie de lemmata „rondel” en „schijvensnijder”. De respondent van L 207 merkte op dat voor zwaar leer geen schaar gebruikt werd. VD zegt bij „cirkelschaar”: „Werktuig voor het uitsnijden van ronde schijven.” Het is niet duidelijk of hier zoiets bedoeld wordt als wij bedoelen met „ronde schaar” of „schijvensnijder” (zie dat lemma). Het WNT verstaat onder „cirkelschaar” (zie onder „cirkel” bij de samenstellingen) zeker (met Grothe, *Mechanische Technologie* 102) een anderssoortig gereedschap met twee stalen schijven.]

ronde schaar: het type *ronde schaar* in: P 5; **ronde potenschaar:** het type *ronde potenschaar* in: K 168; **leerschaar:** het type *leerschaar* in: L 148; de volgende benaming duidt op een ander soort schaar: **kartelschaar:** *kartelschèer*, K 160; bij het volgende type is er geen sprake van een ronde schaar: **schaar:** *rechte - schaar*, I 57.

VULSTOK/VULIJZER

(N 36, 42)

[Vraag N 36, 42 luidde: „De pook waarmee de rand van de binnenhaam met stro wordt opgevuld” (binnenhaam = „haamkussen”; zie WBD dl. I, afl. 5; de „rand van het haamkussen”, waarover vraag N 36, 16 ging, wordt hier niet behandeld; dat lemma had moeten worden opgenomen in WBD dl. I, afl. 5). Uit de opmerkingen van de respondent van L 207

tekening 113. Vulstokken, vulijzers

blijkt dat er verschillende modellen „vulstokken” zijn naargelang men een „haamkussen” of „zadelkussens” (zie die lemmata in WBD dl. I, afl. 5) moet vullen. Zie het lemma „haam- en zadelkussenvulling”. De respondent van L 207 geeft tekeningen van vulstokken: Een vooraan gebogen vulstok voor de zadelkussens, een vulstok met ronde knop en vooraan een „mikje” (zie lemma „vulstokmik”) voor het haamkussen en een vulstok met handvat voor zadelkussens. De respondent van I 57 tekent twee pookvormige „vulijzers” en merkt daarbij op: „Er was een lange rechte en een korte kromme. Deze werden tegelijkertijd gebruikt. Eerst de rechte erin dan de kromme erbij.” Linssen 1967 zegt bij „opvullen”: „Een ruimte (binnenhaam, zadelkussen) volstoppen met stro en haar.”

Onder „afvullen” verstaat hij: „De laatste (stro)vulling in de binnenhaam of de zadelkussens aanbrengen, waarna deze voorwerpen kunnen worden dichtgenaaid.” Bij „vulstok” zegt Linssen 1967 (synoniemen: „vulhaak” in L 110 en „vullat” in Axel; zie afb. 13): „Houten lat met een inkerving aan een punt, waarmee men het stro tijdens het vullen op de gewenste plaats duwt.” Afb. 13, een aan de punt gebogen staaf, lijkt echter meer te horen bij de woordtypen „vulijzer” („ijzeren vulhaak”) en „ijzer” („korte benaming voor vulijzer”) waar ook naar dezelfde afb. 13 verwezen wordt. Op p. 17 zegt Linssen 1967: „Deze rand wordt met roggestro gevuld, waarbij men gebruikt maakt van een *vulijzer* of *vullat* (afb. 13). Zo vult men ook de overige ruimte van het (de) *binnengareel*: met stro en haar (Red.: volgens noot 56: het stro binnenin, het haar direct onder het leren omhulsel). Wanneer dit klaar is naait men beide overige uiteinden aan elkaar: de *kop* of *kruin*.”]

vulstok: het type *vulstok* in: K 160, 168, 174, 189, 190, 251, L 148; *vulstok*, K 141, L 207; **vulijzer**: het type *vulijzer* in: K 153, 168, 244; zonder fonetische documentatie van het tweede lid: *fulijzer*, P 5; *vuléjzr*, I 57; *vüül-ðæzər*, P 133; **vulhaak**: *vulhaak*, L 110, vulstok, Linssen 1967.

VULSTOKMIK

[De inkeping vóór in de vulstok voor het „haamkussen” (zie WBD dl. I, afl. 5). Zie het lemma „vulstok/vulijzer”. Het lemma is samengesteld uit een toegift.]

mikje: *mikskə*, L 207.

VULHAMER

[De respondent van L 207 zegt bij het type „vulhamer” (een toegift bij de vragenlijst):

„Gebruikt bij het opvullen met stro. Nat vullen. De haam werd nat over de leest gezet en gedroogd”. „Haam”: zie WBD dl. I, afl. 5; „leest”: zie lemma „haamblok”. De respondent voegde er een tekening bij; de vulhamer lijkt daar op een houten hamer met korte steel. Wordt misschien de steel gebruikt om te vullen en de hamer om het „haamkussen” (zie WBD dl. I, afl. 5) in model te brengen (zie lemma „het haamkussen in model brengen”)? Of hoort de „vulhamer” thuis bij het lemma „moker”?

vulhamer: *vulhamər*, L 207.

HET HAAMKUSSEN IN MODEL BRENGEN

[Linssen 1967 beschrijft op p. 17 dat het binnengareel (zie lemma „haamkussen” en „kussenleder” in WBD dl. I, afl. 5) na het snijden en stikken van de onderdelen gevuld wordt met stro en haar (zie lemma „vulstok/vulijzer” en „vulhamer”) en als volgt in model gebracht wordt: „Het ovale resultaat zet men zo laag mogelijk op de *leest* (afb. 14) om het *in de juiste vorm* te kunnen *slaan* (Goes), *zetten* (’s-Heerenhoek), *gelijk* te slaan (Axel), er *model* aan te *maken* (Woensdrecht), hem *in zijn fatsoen* te *slaan* (Middelburg) met de *gareelhamer*. Men klopt het geheel vast door tussen de beide delen van de leest een *wig* te drijven. In Zeeland bestaat deze *gareelleest*, dit *gareelblok* (Woensdrecht, Ossendrecht) meestal uit drie delen, zodat er dan twee *keggen* (Middelburg, Goes, ’s-Heerenhoek), *spieën* (Ossendrecht), *spletten* (’s-Heerenhoek), *houten spannen* (Axel) tussen gedrukt worden. Dit kan ook achterwege blijven; dan regelt men de omvang van de leest met een schroef, die dwars door het bovendeel aangedraaid kan worden (Woensdrecht, ’s-Heerenhoek, Middelburg). Na deze handeling is het *binnengareel leestklaar*.”

Voor „leest, gareelleest, gareelblok”: zie lemma „haamblok”; voor „wig, keggen, spieën, spletten, houten spannen en schroef”: zie de lemmata „haamblokspie” en „haamblokschroef”; voor „gareelhamer”: lemma „moker”. Linssen 1967 zegt in de alfabetische lijst i.v.m. „opkloppen” (zie ook de volgende typen als synoniemen: „model maken” op p. 17; „aankloppen”: „bijkloppen” in ’s-Heerenhoek – „ineenkloppen; „volkloppen”; „in de juiste vorm –” of „gelijk slaan” in Goes, resp. Axel, p. 17): „Met moker (haamknuppel) op een gedeeltelijk gevulde binnenhaam slaan, zodat de vulling in elkaar komt te zitten en men hem kan opvullen (Gendt).”

Bij „fatsoen” zegt hij: „Goede (juiste) vorm.

1.1.2.2.4.

In zijn fatsoen slaan (gezegd van het binnengareel slaan tot deze gewenste vorm en dikte heeft (Middelburg)". Verder zegt hij nog bij „rondzetten” (zie ook afbeelding 11): „De aan de borst aan elkaar genaaide halve binnenhamen met een hamer dusdanig bewerken, dat de koppen bij elkaar komen” (borst van de binnenhaam = onderzijde van het „haamkussen”; zie WBD dl. I, afl. 5).

model maken: *model maken*, I 102, „er model aan maken”, p. 17, Linssen 1967.

HAAMBLOK

(N 36, 43)

[Vraag N 36, 43 luidde: „Het houten blok, waarop de binnenhaam in elkaar geklopt wordt.” „Binnenhaam”: vgl. de lemmata „haamkussen” (WBD dl. I, afl. 5) en „moker”. Linssen 1967 zegt bij „haamleest” (zie ook afb. 14): „Houten blok bestaande uit twee of drie delen dat in horizontale doorsnee de omvang van een binnenhaam heeft en naar beneden dikker wordt. Bovenin wordt een houten spie in de spleet geslagen om de binnenhaam strak te laten staan; dit kan ook met een horizontaal aangebrachte schroef bereikt worden.” Zie ook de lemmata „haamblokspie”; „haamblokschroef” en „het haamkussen in model brengen”. Als synoniemen noemt Linssen 1967: „haamblok” (Heesch, Hengelo, Delden), „gareelleest” (’s-Heerenhoek, Goes, Middelburg, Axel), „gareelblok” (Woensdrecht, Ossendrecht), „leest” (op p. 17), „spanner” (Enschede) en

tekening 114. Haamblok

„strooienspanner” (Almelo; vanwege de strovvulling van de binnenhaam). Zie WNT en VD bij „haamblok” en „gareelblok”. De respondent van K 251 merkt bij het woordtype „blok” op: „Het goede model wordt gegeven op de blok”. De respondent tekent de „spie” van de „leest” groter dan Linssen 1967 (afb. 14) en merkt op: „Om de haam op te rekken”. Bij „leestklaar” merkt Linssen 1967 op: „De behandeling op de haamleest achter de rug hebbend”. Bij het lemma „leestklaar maken” bij de schoenmakerstermen betekent dit meer: klaarmaken voor de leest.]

haamblok: *haamblòk*, K 141; *haamblok*, L 149, haamleest, Linssen 1967; **gareelblok:** het type *gareelblok* in: K 153, 189; *gareelblòk*, I 57; *gareelblok*, K 174; *gareelblok*, I 102, 118, haamleest, Linssen 1967; **blok:** het type *blok* in: K 244, 251; **haamleest:** het type *haamleest* in: L 148; *haamlaest*, K 168; **leest:** het type *leest* in: K 160; *léést*, K 190; *leejst*, K 168; *liest*, P 5; *līest*, P 133; *list*, L 207; **peerd:** *pjiit*, P 5.

HAAMBLOKSPIE

[De wig van het „haamblok” (zie de toelichting bij dat lemma en bij het lemma „het haamkussen in model brengen”). Linssen 1967 zegt bij „keg”: „Wigvormig houtblokje, dat men tussen de beide delen van de haamleest slaat.” Als synoniemen noemt hij: „wig” (Enschede), „kiel” (Hengelo, Delden), „kielhout” (Hengelo, Delden), „span” (Axel), „splet” (’s-Heerenhoek) en „spie” (Ossendrecht). Zie ook het lemma „haamblokschroef”. Het lemma is samengesteld uit monografisch materiaal en een toegift.]

spie: *spīej*, L 207; *spie*, I 118, keg, Linssen 1967.

HAAMBLOKSCHROEF

[Linssen 1967 zegt op p. 17 dat in Woensdrecht, ’s-Heerenhoek en Middelburg i.p.v. een „haamblokspie” (zie dat lemma) een „schroef” gebruikt wordt. Zie verder de toelichtingen bij de lemmata „haamblok” en „het haamkussen in model brengen”.]

schroef: *schroef*, I 102, p. 17, Linssen 1967.

MOKER

[De houten hamer waarmee men het „haamkussen” (zie WBD dl. I, afl. 5) op het „haamblok” in model klopt (zie het lemma „het haamkussen in model brengen”). Vgl. het lemma „vulhamer”. Linssen 1967 zegt bij „moker”: „Flinke houten hamer. Ook gareelhamer (Woensdrecht)”. Bij „haamknuppel” zegt hij: „Stevig stuk hout waarmee men de

binnenhaam in elkaar klopt, wanneer die op de haamleest geplaatst is (men gebruikt hiervoor ook een moker)”.]

gareelhamer: *gareelhamer*, I 102, moker, Linssen 1967.

KLINKBANK

[Zie de toelichting bij Linssen. Linssen 1967 zegt bij klinken: „Twee voorwerpen op elkaar vastmaken d.m.v. klinknagels.” Bij „klinknagel” zegt hij: „Koperen spijker met een speciale bevestigingsmethode.” Het is niet duidelijk wat een „klinkbank” nu precies voor een gereedschap is. Vgl. het lemma „klinken” bij de schoenmakerterminologie.]

klinkbank: *klinkbank*, L 209a, instrument, op een tafel vastgezet, waarmee men klinknagels in voorwerpen kan vastmaken, Linssen 1963/1967.

HOLPIJP

[„Werktuigje om gaten te slaan in leer” (zie Van Dale). Zie het lemma „holpijpe” bij de schoenmakerstermen; zie ook de toelichting van Linssen bij „holpijp”. Linssen 1967 noemt de volgende synoniemen (de term „holpijp” komt overigens ook voor in ’s-Heerenhoek, Goes, Middelburg en Axel): „doorslagijzer” (Axel) en „drijvel” (Vught) of „drevel” (Vught). Bij „drijven” zegt Linssen: „Een voorwerp met kracht door een ander voorwerp brengen, i.c. door middel van een holpijp gaten maken in een stuk leer.” Bij „lood” zegt hij: „Loden schijf gebruikt als ondergrond bij het maken van gaten in leer d.m.v. holpijpen.” De respondent van K 160 noteerde ter toelichting: „In ovale en ronde uitvoering voor het ponsen van grote gaten.” Het lemma is samengesteld uit monografisch materiaal en toegiften. Zie ook het lemma „gaatjestang”.]

holpijp: het type *holpijp* in: K 160; *hólpejp*, L 207; *holpijp*, I 102, 118, hol staafje (in diverse maten) dat met een hamer door een stuk leer gedreven wordt, zodat daarin een rond gat ontstaat, zie p. 21, zie afb. 22, Linssen 1967; **holpijpe:** de volgende is meervoud: *olpijpes*, I 118, zie p. 21, noot 74, Linssen 1967; **drevel:** *drevel*, K 168, holpijp, Linssen 1963/1967; **drijvel:** *drijvel*, K 168, holpijp, Linssen 1963/1967.

GAATJESTANG

[Een tang om gaten in het leer te maken. Er zijn twee soorten al naargelang er op het ene been één of meer (in dat geval d.m.v. een verstelbare kop draaibare) holpijpes (die in

het tweede geval van verschillende vorm of afmeting zijn) zitten. Zie de beschrijving bij het type „holpijptang”. Linssen 1967 zegt bij „revolvertang” (zie ook afb. 23): „Tang met op een been verschillende holpijpes. Ook gaatentang” („gatentang” volgens Linssen 1963 in Nijmegen en Gendt). Als synoniemen van holpijptang noemt Linssen 1967 „gattang” en „kulekestang” (Venray; type „kuiltjestang”). Gaten in het leer maakt men d.m.v. de „holpijp” (zie dat lemma) of de „gaatjestang” volgens Linssen 1963 (p. 13) en Linssen 1967 (p. 21) voor de klinknagels. Het lemma „gaatjestang” vindt men ook bij de schoenmakersterminologie; het is samengesteld uit monografisch materiaal en een toegift.]

gaatjestang: *gaatjestang*, L 244, ook in Wychen, holpijptang, Linssen 1963/1967; **holpijptang:** *holpijptang*, L 110, volgens p. 13 (1963) ook in Gendt, Groesbeek en Nijmegen; tang met op het ene been één holpijp en op gelijke hoogte op het andere been een koperen plaatje, zodat in het stukje leer dat er tussen geknepen wordt een gaatje ontstaat, Linssen 1963/1967; **revolvertang:** het type *revolvertang* in: K 160.

DRUKKNOPENTANG

[Linssen 1967 zegt bij „dopper”: „Tang om klinknagels mee te klinken. Ook kopzetter (Nijmegen) en drukknopentang (K 168, L 209a).” Linssen 1963 suggereert dat „drukknopentang” identiek zou zijn met „gaatjestang” (zie dat lemma); dit lijkt, gezien het doel niet waarschijnlijk; wel kan er enige overeenkomst in vorm zijn. Met een „dopper” wordt bij Linssen een tang bedoeld; meestal bedoelt men er echter een holle doorslag mee die dient om een regelmatige kop op een klinknagel te slaan (ook wel genoemd „dopbeitel”, „snapper”, „dopijzer”, „toetsen”). Men moet i.v.m. „drukknopentang” wellicht niet denken aan een klinknagel of een gewone drukknop, maar aan een soort knoop die door drukken met een tang aan het leer of de stof bevestigd wordt. Vgl. het lemma „knopentang” bij de schoenmakersterminologie.]

drukknopentang: *drukknopentang*, K 168, L 209a, dopper, Linssen 1967.

ZADELMAL

[Zie de omschrijving van Linssen. Linssen zegt bij „ligriem” (Gendt, Groesbeek, Nijmegen, Wychen; zie afb. 21, nr. 9): „Brede riem in het zadel waarin de berries hangen.” Als synoniemen noemt hij: „licht” (I 102, K 168, L 149, L 185 en ’s-Heerenhoek), „lichtriem” (L 149, 209a, 244 en Venray), „rugriem” (L 110 en

1.1.2.2.4.

Venray), „draagriem” (Goes, Middelburg, Axel en 's-Heerenhoek), „karlicht” (I 118) en „wipriem” (p. 22: Axel). Het is duidelijk dat Linssen met al deze woordtypen (c.q. varianten) de „licht” (zie dat lemma in WBD dl. I, afl. 5, p. 738 en 739) bedoelt.]

zadelmal: *zadelmal*, L 209a, ijzeren model v/d ligriem (tijdens het vervaardigen v.h. zadel gebruikt om de ruimte voor de ligriem vrij te houden), Linssen 1967.

GROEFPASSER

(N 36, 32)

[Het verstelbaar tweebenig werktuig om een gleuf in het leer uit te zetten. Zie de omschrijving van Linssen bij „groefpasser”. Behalve de in het lemma opgenomen woordtypen geeft Linssen nog de volgende synoniemen (eventueel andere varianten): „poster” ('s-Heerenhoek; type „passer”), „lakpasser” (Twente), „leerpasser” (Twente) en „uithaler” (Middelburg). Bij „groeven” zegt Linssen 1967: „Met de groefpasser een groef in het leer trekken.” Bij „groef” zegt hij: „Gleuf, d.m.v. groefpasser of gleufijzer op een riem aangebracht, waarin de naad komt te liggen”. Zie het lemma „gleufijzer”. In verband met het type „blinde naaduitzetter” vergelijk men het lemma „blinde naad”; verder de lemmata „gleufijzer”, „uitzetter” en „kanthout”.]

groefpasser: *groefpasser*, L 99, ook in Gendt, Nijmegen, Wychen en Middelburg; tweebenig instrument waarbij één been iets langer is dan het andere; dit laatste heeft een spitse punt; met het lange been gaat men langs de buitenkant van de riem zodat het korte been met de punt op de gewenste afstand een groef maakt evenwijdig aan de rand, Linssen 1967; **griepasser:** *griepasser*, K 168; **leerpasser:** het type *leerpasser* in: K 168; **passer:** de opgaven van K 189 en P 133 (gewone -) zijn afkomstig uit vraag N 36, 33: het type *passer* in: K 168, 174, 189, L 148; *pòssar*, P 133; gewone - *pòssar*, P 133; *passer*, K 168, L 110, 149, 209a, ook in Groesbeek; groefpasser, Linssen 1967; **paster**, I 102, groefpasser, Linssen 1967; **groever:** *groever*, L 99, ook in Gendt, Nijmegen en Wychen; groefpasser, Linssen 1967; **groeven-snijder:** *groevensnijder*, I 118, groefpasser, Linssen 1967; **groeventrekker:** *groeventrekker*, I 118, groefpasser, Linssen 1967; **gleuftrekker:** *gléúftrékkar*, K 141; het is de vraag of het volgende type hier thuishoort: **blinde naaduitzetter:** het type *blinde naaduitzetter* in: K 186.

GLEUFIJZER

(N 36, 33)

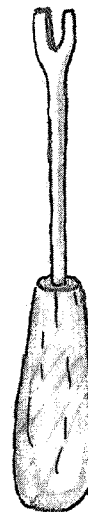
[Het niet verstelbaar, tweebenig werktuig ge-

bruikt voor het uitzetten van een naad. Linssen 1967 zegt bij „gleufijzer”: „Niet-verstelbaar tweebenig instrument, dat dient om evenwijdig aan de rand van een stuk leer een streep uit te zetten voor de naad (vergelijkbaar met de verstelbare groefpasser).” Zie het lemma „groefpasser”. Als synoniemen geeft Linssen „streepijzer” (L 209a) en „strie piezer” (Venray; type striepijzer?). Met „uitzetten” (2) bedoelt Linssen het volgende: „Door inkerlingen de plaats markeren voor een volgende handeling; een lijn uitzetten (met gleufijzer); een cirkel uitzetten (met prikkrad)”. „Prikkrad”: zie lemma „roulette”. De respondent van K 153 merkte op dat hij dit gereedschap niet kende en dat dit wel iets van de looierij zou zijn. De respondent van K 141 gaf bij vraag N 36, 34 (lemma „kanthout”) hetzelfde antwoord. De woordtypen „kanthout” (K 186), „kanthoutje” (K 168) en „opzethoutje” (K 168) zijn verplaatst naar het lemma „kanthout”; het type „passer” (K 189, P 133: gewone -) is verplaatst naar het lemma „groefpasser”; het type „dubbele tang” naar het lemma „rektang”.]

uitzetijzer: het type *uitzetijzer* in: K 168; **streepijzer:** *streepijzer*, L 209a, gleufijzer, Linssen 1967; het volgende type hoort wellicht thuis in het lemma „kanthout”: **kantjesopzetter:** *káántjəsòpséttar*, K 141.

SPIJKERTREKKER

[Het lemma „spijkertrekker” komt ook voor bij de schoenmakerterminologie. Zie de omschrijving van Linssen bij „koevoet”. Bij „gusje” (type „guts”) zegt Linssen 1967:

tekening 115. Spijkertrekker

tekening 116. Kanthout

„Kleine koevoet (Gendt). Dit instrument was elders niet in de zadelmakerij bekend.” Linssen 1963 en 1967 geeft een tekening (fig. 35) van een „nagelwipper” die langer is dan de „tacksenwipper” van Hensen, p. 36 (foto 12) en p. 37 en die, zo te zien, aan het eind niet omgebogen is.]

nagelwipper: *nagelwipper*, L 149, 185, ook in Venray en Almelo, Linssen 1967; **koevoet:** *koevoet*, K 168, L 110, 209a, ook in Gendt, Venray en Wychen; handgreep met daarin een kromlopend ijzer dat uitloopt in de vorm van een koeiepoet (men kan er spijkers mee uit het leer verwijderen); afb. 35, Linssen 1967; **sloopbeitel:** *sloopbeitel*, L 209a, koevoet, Linssen 1967.

—4. Versiering en afwerking

EEN KANT OPZETTEN

[Linssen zegt bij „kant” (2; zie ook de synoniemen „siernaad”, „sierstreep” en „richeltje”): „Siernaad, vlak langs en evenwijdig aan de rand van een riem aangebracht.” „Een kant opzetten” (of: „afranden” in Groesbeek; „refelen”; „rijfelen”; „een richeltje trekken” in Axel) betekent volgens Linssen: „Een siernaad op een stuk leer aanbrengen. Zie kanthout” (zie het lemma van die naam). Zie de lemmata „ritsen” en „prik” bij de schoenmakersterminologie.]

ritsen: *ritsen*, I 102, een kant opzetten; zie kant 2, Linssen 1967; **afritsen:** *afritsen*, I 102, een kant opzetten; zie kant 2, Linssen 1967.

KANTHOUT

(N 36, 34)

[Het langwerpige stuk hout, met inkepingen aan beide uiteinden, gebruikt om een siernaad aan te brengen langs de kant van het leer. Van Dale zegt bij „kanthout” (I, 1): „Zadelmakersgereedschap om lijnen langs de kant van het leer af te schrijven.” De respondenten van I 57 en K 168 tekenden bij wijze van toelichting een langwerpige stuk hout met aan weerszijden telkens twee inkepingen van verschillende grootte zodat men er op vier manieren „een kant” mee kan „opzetten” (zie het lemma „een kant opzetten”). De respondenten van L 207 en P 133 tekenden een voorwerp

met een andere vorm, n.l. resp. een (rond?) houtje of een bot („been”) met aan één uiteinde een hoekige uitsparing. (Vgl. het lemma „houten likker” bij de schoenmakersterminologie). Het type „elsen” is verplaatst naar het lemma „zadelmakersels”. Vgl. in verband met de typen „rits” en „ritshout” het lemma „rits” bij de schoenmakersterminologie. Behalve de in dit lemma opgenomen woordtypen, geeft Linssen 1967 nog als synoniemen van „kanthout”: „kantelhout” (Enschede), „kanttrekker” (’s-Heerenhoek), „formeerder” (Axel), „formoir” (Axel) en „rits” (Middelburg). Vgl. VD bij „rits”. De respondent van K 141 gaf het type „kantjesopzetter” op als antwoord op de vragen N 36, 33 en N 36, 34; het type is alleen hier opgenomen.]

kanthout: de opgave van K 186 is afkomstig uit vraag N 36, 33: het type *kanthout* in: K 186; *kanthout*, K 168, L 149, 244, ook in Gendt, Nijmegen, Twente, ’s-Heerenhoek en Goes; palmhouten handgreep met aan beide einden telkens twee inkepingen, verschillend van grootte, zodat men er op vier manieren een kant mee kan opzetten; zie afb. 37, Linssen 1963/1967; **kanthoutje:** de opgave van K 168 is afkomstig uit de vragen N 36, 34 en N 36, 33: het type *kanthoutje* in: K 168; *kaant-houtje*, K 160; *kānthawtja*, I 57, L 207; het volgende type is afkomstig uit vraag N 36, 33: **opzethoutje:** het type *opzethoutje* in: K 168; **kantjesmaker:** het type *kantjesmaker* in: K 251; **kantjesopzetter:** *kāántjəsòpsèttər*, K 141; **kanttrekker:** *kaantrekker*, K 174; **rijfelhout:** *rijfelhout*, L 209a, ook in Gendt, Groesbeek en Venray; *kanthout*, Linssen 1967; *refelhout*, L 110, *kanthout*, Linssen 1967; **ritshout:** *ritshout*, I 102, *kanthout*, Linssen 1967; **rits:** het type *rits* in: K 189; **formoir (fr.):** het type *formoir* in: K 189; het volgende type is merkwaardig: **uitkapper:** het type *uitkapper* in: K 244; **been:** *bīen*, P 133.

STEMPEL

[De respondent van K 160 zegt i.v.m. het type „stempeltjes” (een toegang): „Diverse stempeltjes om versieringsfiguurtjes in leder te slaan.”]

stempeltje: de volgende is meervoud: het type *stempeltjes* in: K 160.

RONDEL

(N 36, 29b)

[Het met de „ronde schaar” of „schijvensnijder” (vgl. die lemmata) gesneden rond stuk leer of ronde koperen schijf, gebruikt ter versiering. Het fr. woord „rondelle” kan „ronde schijf” betekenen; vgl. Van Dale bij „rondel”: „Grondvorm bij het vervaardigen van knopen”. Het type „rivet” komt in diverse lemmata bij de schoenmakerterminologie voor in de betekenis van „klinknagel”; bij Linssen heeft het type echter de betekenis „ronde schijf(. . .)”.

Linssen 1967 zegt bij „roset”: „Revet in de vorm van een roos.” Bij de schoenmakerterminologie is er een lemma „sierrozet”.]

rondel(le): de volgende zijn meervoud: *rondals*, P 5; *róndélla*, P 133; **cirkel**: de volgende is meervoud: het type *cirkels* in: K 168; **rivet**: het type *rivet* in: L 148; de volgende is meervoud: *ravetta*, K 153; *revet*, K 168, ronde schijf (van leer of koper) als versiering op de hechtplaats van 2 riemen geklonken, Linssen 1967.

SIERNAGEL

[Linssen 1967 zegt bij „siernagels”: „Koperen spijkers met ronde koppen. Ook tratsen (K 168, L 110), tartsen (Gendt; met metathesis).” Het type „traats” (ook: „taats”) komt ook voor in het lemma „kopspijker” bij de schoenmakerterminologie. Zie WNT bij „taats” en „traatse”. Zie ook het lemma „aftraatsen”.]

traats: de volgende is meervoud: *tratsen*, K 168, L 110, siernagels, Linssen 1967.

AFTRAATSEN

[Zie de toelichting bij Linssen. Zie het type „traats” in het lemma „siernagel”. Onder „haamspaan” verstaat Linssen 1967: „Elk van beide houten onderdelen van de haam” (ook: haamhout, gareelspaan, knippels, knuppels); vgl. lemma „haamspanen” in WBD dl. I, afl. 5, p. 692 e.v.]

aftraatsen: *aftratsen*, K 168, L 110; de boven-einden v.d. haamspanen met koperen spijkers (tratsen) versieren, Linssen 1967.

ZWARTMIDDEL

(N 36, 46)

[Het middel dat gebruikt wordt om het leer een zwarte glans te geven. De typen in dit lemma betreffen zeer uiteenlopende middelen, van oud tot modern. Vgl. de lemmata over het zwarten in de paragrafen over de leerlooierij (zie b.v. het lemma „zwartmiddel”) en de

schoenmakerij (zie b.v. de lemmata „zwartsel” en „schoensmeer”). Linssen 1967 zegt bij „bliksem” (synoniemen: „bliksemzwart” en „glans”): „Dikke lak, waarmee men de bovenkant van een gelooide huid een zwarte glans geeft.” Linssen 1967 zegt op p. 12: „Door chroomlooiing ontstaat *chroomleer*, dat naar de aard van de bewerking lichtgroen, grijs, lichtblauw of rose van kleur is, waarbij de bovenkant vaak *gebliksemd* is. Deze leersoort kan niet voor elk onderdeel gebruikt worden, omdat ze op de duur niet tegen inwerking van zweet en roest bestand is.” Bij „lederapparaatuur” (type „lederappretuur”) zegt Linssen 1967: „Chemisch middel om leer te lakken”. Bij „bliksemen” (synoniem: „glanzen”) zegt hij: „Leer met bliksem zwart maken”. „Overglanzen” is volgens Linssen 1967: „Het leer met lak een glans geven.” Zie de lemmata „zwarten” (leerlooi) en „zwartmaken (c.q. bruinmaken)” (schoenmaker). De respondent van K 189 merkt i.v.m. het type „zwartsel” op: „Vroeger oud bruin bier op roestijzer”. De respondent van K 168 noteerde: „Zwartnat bestaat uit: lekbier, azijnextract, ijzervitriool, ijzerroest.” „Appretuur” kreeg men volgens de respondent van L 207 binnen in flessen. „Blink” is volgens de respondent van P 133 „schoensmeer”; zie overeenkomstige typen in het lemma „schoensmeer” bij de schoenmakerterminologie. „Leersmeer” is volgens de invuller van K 160 geen vloeistof maar een soort pasta.]

zwartsel: het type *zwartsel* in: K 189, 244; *zwartsæl*, K 141; *zwartsæl*, I 57; **zwartnat**: *zwartnat*, K 168; *zwaornat*, K 168; **bliksemzwart**: het type *bliksemzwart* in: K 153, L 148; *bliksæmzwart*, K 168; **appret**: het type *appret* in: K 244; **appretuur**: *àprætúūr*, L 207; **leerappretuur**: zonder fonetische documentatie van het eerste lid: [*leder*]àpparàtúūr, I 57; **blink**: *bltēnk*, P 133; **wasblink**: het type *wasblink* in: K 251; **vaseline**: *vazzæliēn*, P 133; **zwarte olie**: het type *zwarte olie* in: P 5; **leersmeer**: het type *leersmeer* in: K 160; **uitpoetsinkt**: het type *uitpoetsinkt* in: K 190.

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

A		
Aan de schaal betalen 581	afleggen, zijn proefwerk – 805	ardense schors 626
aan de slag gaan 667	aflekken 597	arduin 728
aan elkaar spijkeren 768	aflikken 779, 783, 785, 794	arduintafel 649, 651
aanbrengen, siersteek – 732	aflikken, koud – 787	arm, linkse- – -machine 732
aandoen, was – 787	aflooien 637	armmachine 732
aandrijven 759, 770	aflopen 582	assortiment maken 665
aangevreten 584	afmaakmachine 814	assortiment, (het) – bepalen 665
aangezuurde oplossing 638	afmaken 782, 783	atelier 667
aanhouden 581	afoliën 651, 652	autobekledingsleer 664
aankloppen 770	afpinnen 796	averij, daar is – aan 583
aanleggen 667	afrekenen 807	azijnzuur 617
aanlooien 621	afritsen 753, 833	
aanmaken 629	afschalmen 727, 728, 825	B
aanpeggen 796	afschampen 771	B 583
aanschalmen 728	afschiften 728, 826	B, chromesal – 637
aanschiften 728	afschiften 728	baal 817
aanslag 737	afschuren 662, 777	baasknecht 667
aantijgen 667	afsmieren 652	babics 805
aantrappen 635	afsnijden 743, 760, 771	babyschoenen 805
aantrekken 600	afsnijmes 772	babyschoentjes 805
aantrekker 718	afsnoeien 645	bad, dubbel (–) 638
aanvangen 667	afspoelen 596	bak 596, 602, 695
aanvochten 652	afsteek 781	bak mee water 607
aanweken 601	afsteken 774, 781	bal 669
aanzetsteen 682	afsteker 773, 780, 827	balkstukken 823
aanzetten 598, 599	afstijfelen 778	ballast 629, 634
aanzetten, (een) borstel – 701	afstompen 620	balpartij 669
achterbies 716	aftraatsen 834	balplak 755
achterhiel 714	aftrekken 787	balstuk 669, 809
achterijzer 793	aftrekken, heet – 787	bamboerosser 645
achterijzertjes 741	aftrekken, in 't heet – 787	band 590, 593, 675
achterkant 593	aftrekken, in 't koud – 787	basane (fr.) 677
achterlap 770	aftrekken, koud – 787	bats 629
achterom 741	aftrekken, warm – 787	baumé 620
achteromijzertje 793	afval 724	baumémeter 620
achterrاند 741	afvalleer 724	bauméweger 620
achterste klauw 594	afvallen 582	bazaan 676, 677
achterstuk 714	afvallig 582, 583	bazaanleer 677
achtervoering 811	afvallig (leer) 724	bazaanvel 677
af 620, 630	afvetten 778	bazaarwerk 805
af boord 580	afvijlen 774	bedstee 667
afbesemen 625, 635	afwassen 787	been 713, 762, 833
afborstelen 644	afwateren 634	beenstuk 713
afbuffen 662	afwerken 783, 794	beetje, daar is een – aan 583
afdak 611, 632	afwerkerij 647	beginnen 667
afdoen 575	afzoeten 601	beginnen, in het oosten – 633
afdoening 575	alaam 669	beits 618
afduunen, schuin – 728	als, els/ – 682	beitsen 618
afgedaan, goed – 587	alsen, elsen/ – 683	beitspreparaat 618
afgedaan, slecht – 587	alsje, elsje/ – 683	beitsvocht 618
afgelaafd 625	alstje, elstje/ – 683	bek 748, 766
afgelapt (werk) 763	aluin 638	bekjes maken 822
afgetrokken 630	aluingaar 675	bekjesmaker 822
afgetrokken run 622	aluingaar leer 664	bekleding 692
afgewaste draad 702	aluinleer 664, 675	bekledingleer 664
afgewerkt 630	aluinlooierij 638	bekledingsleer 664
afgewerkt looinat 622	aluinlooing 638	beleerd 581, 582
afgooien, te nat – 588	amerikaanse huid 578	beleerd, goed – 582
afgooien, te vroeg – 588	amerikaanse koei 578	belegsei 755
afhakken 722	ander laf geven 624	belegstuk 745
afhaler 641	andere zolen opzetten 808	belgische 576
afkrabben 776	angel 585	belze steek 670
afkuisen, zijn schup – 668	angel, genezen – 585	bepalen, (het) assortiment – 665
aflading, kopen op – 580	angelbeet 585	berglade 694
aflapels 764	angelbeet, genezen – 586	bertus, ijzeren – 812
aflapelsen 764	angelbeet, verzwoeren – 586	beschadigd 583
aflapelsie 764	angels, met – 584	beschadigd, licht – 583
aflapparen 702	angelsbeet 585	beschadigd, zwaar – 583
aflapmachine 814	aniline 653, 654	beschermshotje 606
aflappen 763	anilineverven 654	beslaan 771
aflapper 814	anilinezwart 653	beslaan, mee koper – 771
aflapsteek 765	appelhout 816	besemen 625, 635
aflaten 596	appret 834	bestrooien 633
afleggen, de riem – 668	appreteren 645	betalen, aan de schaal – 581
	appretuur 784, 834	betalen, bij de schaal – 581
	ardennenschors 626	

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

- betalen, contant – 581
 beugelpers 661
 beuk 815
 beukehout 815
 beunhazerswerk 806
 bevestigen, met houten pennen – 796
 bezaan 677
 bezaanleer 676
 bezaanvel 677
 bezegel 779, 789
 bezetsel 744
 bier, kwaad – 653
 bier, oud – 653, 784
 bies 716, 717, 718
 bies, engelse – 717
 biesijzer 723
 biesje 716
 biesmes 723
 biezen 732
 biezensteker 723
 biezenwickser 723
 bij de schaal betalen 581
 bijenwas 703, 786
 bijklappen 770
 bijschrooien 771
 bijschuren 777
 bijsnijden 743, 760, 771
 bijtuigen 722
 bijvijlen 774
 bijwerken 785
 bimsen 777
 bimschap 815
 binden 745, 803
 binnenbies 717
 binnenels 751
 binnengoed 719
 binnennaaiels 751
 binnennaaiels 751
 binnennaaielsie 751
 binnennaaien 731, 750
 binnennaagroef 750
 binnennaaiesteek 751
 binnennagelen 770
 binnenneus 744
 binnenstebuiten 820
 binnenstebuitennaaien 820
 binnensteek 751
 binnenvoering 719
 binnenzool 742
 binnenzool, halve – 742
 binnenzool, hele – 742
 binnenzoolleer 676
 bisulfiet (?) 618
 blancheermes 656, 824
 blancheren 656
 blank 607, 663, 679
 blanke traan 650
 blauw 638
 bleekextract 639
 bleken 640
 blekken 575
 bliksemzwart 834
 blinde naad 820
 blinde naaduitzetter 832
 blinde ring 720
 blinde steek 752
 blindnaaien 820
 blindnagelen 770
 blindspijkereen 770
 blindstikken 820
 blink 795, 834
 blinkborstel 794
 blinkdoos 696
 blinkdoosje 696
 blinkend maken 779
 blinkend, weer – maken 794
 blinkendesmeerdeosje 696
 blinker 815
 bloed 618
 bloempap 709
 blok 606, 627, 830
 blokzak 740
 blokwerk 801
 blokwerker 801
 bloot 607, 609, 646
 bloot splitten 612
 bloot, splitten in het – 612
 bloot, wol van de – 609
 blootgewicht 609
 bloothuid 609
 blootlikken 781
 blootmachine 600
 blootvelletje 609
 blootwol 609
 blote leest 689
 bloten 600, 605
 blotten 605
 blotter 607
 blue, splitten in de – 639
 blue, wet – (eng.) 579
 blussen 629
 bodder 686
 boekbindersleer 664
 boekel 720, 721
 bok 597, 606, 614, 635, 753
 bokje 597, 606
 boks 675
 boks, manchesterse – 666
 boksband 675
 bokskalf 675
 bokskalfs 675
 bokslappen 675
 boksteer 675
 bol 766, 826
 bolcoulisie 790
 bolkant 766
 bolle kant 766
 bolle raps 775
 bolle rasp 775
 bolle, platte-en- – -rasp 776
 bolletjeswas 786
 bollikken 779
 bollikker 790
 bollikkeren 787
 bolslaan 758
 bolzetten 758
 bon bout (fr.) 737
 bongaren 698
 boog, een – breken 777
 boogje, een – breken 777
 boom 605, 613, 616
 boomschors 625
 boomstam 627
 boomstander 606
 boord 741
 boord, af – 580
 boorden 645
 borax 639
 borstel 645, 650, 701, 794
 borstel, (een) – aanzetten 701
 borstedraad 698
 borstedraad 698
 borstelen 644, 662
 borstelmachine 645
 bos 627
 botbeen 734
 botte-hiel 740
 bottebeen 734
 bottenmaker 667
 bottier (fr.) 667
 bottineknopen 721
 bourrelet leggen 732
 bout 789
 bout (fr.) 715, 744
 bout (fr.), stijve – 715
 bout, bon – (fr.) 737
 bout, warme – 789
 boutje 788, 789
 bovenkant 595
 bovenkap 712
 bovenkapje 712
 bovenle(d)er 671
 bovenleermes 722
 bovenneus 715
 bovenschon 712
 bovenstuk 712
 boventip 715
 boventong 716
 boventuig 712
 boventuig maken 729
 bovenwerk 712
 bovenwerk maken 729
 bovenzool 755
 box 612
 braam 599
 brader 666
 brak 584, 586, 589
 brand 589
 branderig 589
 brandkant 589
 brandleer 590
 brandmachine 613
 brandmerk 586, 587
 brandplek 589
 brandstuk 589
 brandzwart 784
 bred 606
 brede hiel 741
 breed, te – 806
 breekbaar 679
 breken 777
 breken, een boog – 777
 breken, een boogje – 777
 breken, een stukje glas – 777
 breken, (tot een) half maantje (-) 777
 brengen, op hoogte – 768
 brengen, op kwaliteit – 665
 brengen, op zuurgraad – 622
 broche (fr.) 685
 broddelaar 666
 broek 717
 broek, turksleren – 666
 broekbies 717
 bronolielamp 794
 broodmes 723
 bros 683, 685, 686, 707, 724, 819
 brosdraad 708
 broseis 685
 brosjie 683
 brosnagel, koperen – 704
 brospen 707
 brospin 707
 brossen 771, 798
 brug 750
 bruin, in het – zetten 785
 bruine traan 650
 brut (fr.) 595
 bruuft wegsnijden 756
 BS 583
 buffel 675
 buffelnerf 663
 buffen 662
 bugelen/bügeln (du.) 662
 bugelmachine/bügelmaschine 662
 bügelmaschine, bugelmachine/ – 662
 bügeln (du.), bugelen/ – 662
 bugelplaat/bügelplaat 662

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

bügelplaat, bugelplaat/ – 662
 buik 594
 buikdeel 594
 buikleer 594
 buikreep 594
 buikstuk 594
 buisje 800
 buitenkant 760
 buitenlandse huid 577
 buitennaagroef 761
 buitenrand 760
 buitenzool 755
 bus 794
 busje 696

C

caboche (fr.) 708
 cage (fr.) 794
 cambreerhout 734
 cambreerleest 735
 cambreeren 734, 754
 cambreur/cambreure (fr.) 670, 692, 754
 cambreuren/cambreuren 754
 cambreure (fr.) 755
 cambreure, cambreur/ – (fr.) 670, 692, 754
 cambreuren, cambreuren/ – 754
 canvasaald 817
 caoutchoucen hiel 810
 caoutchoucen zool 808
 caoutchoucsool 808
 carreau-serge 817
 carreetje 659
 cellulose 627
 celluloseverf 654
 cement 727
 cementen 727, 759
 cementlijm 727
 centimeter 680
 centraal magazijn 667
 centrifugaalpomp 598
 c.f. 580
 chagrin (fr.) 675
 chagrineren 660
 chef 667
 chevreau (fr.) 676
 chevette (fr.) 676, 677
 chromerie 637
 chromesal B 637
 chroom 637, 663, 675
 chroomacetaat 637
 chroomaluin 637
 chroomextract 637
 chroomle(d)er 675
 chroom(leer) 815
 chroomlooien 637
 chroomlooier 637
 chroomlooing 637
 chroomnat 637
 chroomvetleer 663, 675
 chroomvocht 637
 chroomzout 637
 cif (eng.) 580
 cif kopen 580
 cirkel 834
 cirkelpasser 828
 cirkelsnijder 828
 cleanhuid 590
 cleanzone 590
 collante, lisse – (fr.) 761
 colle (fr.) 727
 colle de vianne (fr.) 709
 colloidium 654
 colloidiumverf 654
 columbia 578
 columbia, droge – 579

columbiahuid 578
 combiné 814
 confijnt 618
 confijten 618
 contant betalen 581
 contrefort 743
 contrefortstuk 717
 corveeër 795
 coulisse (fr.) 788, 789, 790, 791
 coupe 722
 coupeermesje 723
 coupeursmesje 723
 couil (fr.) 678
 crêpezool 808
 crispieën, sint-crispijn/sint- – 668
 crispijn 668
 crispijn, sint- –/sint-crispien 668
 crispijndag, sint- – 668
 crispinianus, sint- – 668
 crispinus, sint- – 668
 crouperen 645
 croupon 808
 croupon (fr.) 593
 croupon, dobbefe – 593
 croupon, halve – 593
 croupon, harde – 679
 crouponneren 645
 crouponplaat 593
 croûte 678
 croûte (fr.) 612
 cylinder 646

D

daar is averij aan 583
 daar is een beetje aan 583
 daar is veel aan 583
 daarbij, water – laten lopen 620
 daim (fr.) 676
 daimpink (?) 676
 damesleest 691
 damesschoenen 804
 dameswerk 804
 dasmodel 822
 deertjesschoenen 804
 degen 608
 deger 608
 deklip 763
 deksel, open – 596
 dekverf 654
 dekverven 654
 denne(n) 627
 dérameren 612
 derde keus 583
 derde, eerste (- -) keep 643
 derde, eerste (- -) leker 632
 derde, eerste (- -) schors 632
 derde, eerste (- -) strooiing 632
 derde, eerste (- - /vierde) run 632
 dextrine 709
 dichtkloppen 766
 dichtrijgen 745
 dichtrollen 766
 dik 581
 dikke els 803
 dobbefe croupon 593
 dobbefe konterfoor 717
 dobbefe trektang 826
 dobbefe zool 737
 dobbeltang 747, 826
 dobberaar 666
 domestic (eng.) 576
 doodlooien 621
 doorgelooiid 620
 doorgenaaid werk 802
 doorhaler 818, 825

doorkalkt 605
 doorlooid 620
 doorlooid, niet – 678
 doorlopen, (de) lavengang – 625
 doornaadsteek 751
 doornaaiels 803
 doornaaielsen 803
 doornaaien 802
 doornbeschadiging 587
 doorroeren 629
 doorslager 725
 doorsnijden 645
 doorsteken 727
 doorstikken 820
 doortrekken, de steek – 732
 doos 696
 doosje 696
 dop 692, 726
 dop, leest mee een – 691
 dos (fr.) 593
 dos, halve – 593
 dosset (fr.) 592, 593
 dosset, halve – 593
 draad 599, 698
 draad maken 699
 draad, afgewaste – 702
 draad, gewaste – 702
 draadgaatjes 764
 draadnagel 704
 draadschade 587
 draaien 581, 597, 699
 draaisteen 599
 dracht 679
 dragen, gelijk – 582
 dragen, niet – 807
 drevel 831
 drie, een- – 584
 drie, worm – en op 584
 drie, worm een tot – 584
 driegeatjestang 726
 driegeen 748, 759
 driegeaald 684
 driekwarts 804
 drieling 691
 drielingen 804
 driepikkel 695, 812
 driepikkeltje 812
 driepoot 812
 drievoet 812
 drijfriemels 818
 drijfriemleer 664
 drijfriemleer 664
 drijpikkel 695, 812
 drijvel 831
 drijven 759
 dril 678
 droge columbia 579
 droge huid 579
 droge steek 765
 drogen 609, 640
 drogen, te – hangen 640
 droger 643
 drogerij 643
 drogíng, [koomà] – 642
 droog 759
 droog splitten 645
 droog vat 640
 drooggezouten huid 579
 drooghout 641
 drooghoutje 641
 droogkamer 644
 droogkast 641
 droogklep 643
 droograam 611
 droogrot 588, 589
 droogschaven 613

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

droogstok 641
 droogvat 640
 droogwerker 644
 droogzolder 643
 druiprek 597
 drukknoopentang 831
 dubbel (bad) 638
 dubbele rekker 719
 dubbele tang 826
 dubbele zool 737
 dubbelslaan 601
 dubbeltang 747, 826
 duitse els 684
 dumpgoed 805
 dun 581
 dunne plek 585
 dunnermaker 825
 duur werk 805
 duvel, harde – 679

E

een-drie 584
 een, worm – tot drie 584
 eenbadstelsysteem 637
 eerste (-derde) keep 643
 eerste (-derde) leker 632
 eerste (-derde) schors 632
 eerste (-derde) strooiing 632
 eerste (-derde/vierde) run 632
 eerste keus 583
 eerste laf 624
 effen kant 761
 effen schuren 777
 effenen 743, 760, 771
 egaal 582
 eigenlijke looiing 620
 eikelooiing 631
 eike(n) 627
 eikepost 627
 eikeschors 626
 eindje 700
 eksteroog 692
 elastiek 719
 elftebeet 585
 elkaar, aan – spijkeren 768
 elkaar, tegen – naaien 820
 elkaar, uit – vallen 589
 els 724, 818
 els/als 682
 els, dikke – 803
 els, duitse – 684
 els, engelse – 751, 764
 els, gebogen – 684
 els, grote – 818
 els, kromme – 684, 764, 818
 els, lange – 818
 els, platte – 751
 els, ronde – 818
 els, scheve – 684
 elsbeitel 818
 elsen 818
 elsen/alsen 683
 elsen, plat – 751
 elsendraad 816
 elsenprijem 683
 elsentje 683
 elser 683
 elsgaatjes 764
 elsie 683
 elsje/alsje 683
 elst 683, 818
 elster 683
 elstertje 683
 elstje/alsstje 683

elzesteel 686
 emmer 695
 empeigne (fr.) 715
 emporte-pièce (fr.) 725
 emporte-pièceje 725
 engelse bies 717
 engelse els 751, 764
 engelse hak 740
 engelse (hiel) 740
 engelse steek 671
 entrecollet (fr.) 592
 entree 713
 enzyon 618
 europese huid 576
 eweg, op niks – laten lopen 728
 exotische 577
 exotische huid 577
 expositiewerk 805
 extract 626, 639
 extractgehalte 626
 extractlooiing 636
 extractmagazijn 627
 extraheren 627

F

falzmachine 655
 fantasie 732
 fat liquor (eng.) 651
 fatsoeneermes 617
 fatsoeneren 616
 fermeteit 679
 fichte(n) 626
 fichteschors 626
 fijn hielstje 741
 fijn leer 664
 fijn schuren 777
 fijn schuurpapier 777
 fijn werk 805
 fijne steek 733
 fillette (fr.) 691
 filletteleest 690
 fillettes 804
 fit 585
 fitefater 679
 fixeer 655
 fixeren 639, 655
 flank 593, 676
 flankenleer 676
 flap 716
 flauw vel 588
 fles 696
 flesje 696
 fleur (fr.) 595
 fluit, leest zonder – 689
 fob (eng.) 580
 foezel 631
 formoir (fr.) 833
 foulon (fr.) 586, 652
 fournituren 669
 fout 585, 588, 590
 franco thuis 580
 frans (leer) 675
 franse hak 740
 franse schors 626
 franse steek 670
 franse, halve – hak 740
 fratsen stikken 732
 frees 774
 frezen 774
 friese nerf 659, 663
 frighuid 578
 frighuid, type – 578
 frigorifique (fr.) 578
 futselaar 753
 futselen 753

G

gaaf 583, 587
 gaan kijken 581
 gaan korten 671
 gaan, aan de slag – 667
 gaan, los – staan 605
 gaar 620, 678
 gaar, niet – 679
 gaar, op – zitten 636
 gaatje 694, 702
 gaatjes 764
 gaatjes, voorgestoken – 764
 gaatjesnijper 725, 726
 gaatjespijp 725
 gaatjestang 725, 726, 831
 gal 614
 galgeknoop 702
 galgeknoop leggen 702
 [galm] 614
 gang, in – zetten 667
 gapen 746, 806
 gaping 806
 garance (fr.) 717
 garçonnet, (pointure) – (fr.) 691
 garçonnets 804
 gareelblok 830
 gareelhamer 831
 gareelpatroon 822
 gareelspaan 821
 garen 702
 garen, gekleurd – 702
 garen, gemaakt – 702
 garenteer 699
 garniersel 732
 garnituren 720
 garouille (fr.) 626, 627
 gas 794
 gaslamp 794
 gast 607, 617
 gat 585, 614, 694
 gateis 818
 gatend 627
 gatenklopper 725
 gatsstuk 594
 gavelinzet 700
 gebogen els 684
 gebogen leest 690
 gebrandmerkt 586
 gebroken nerf 659
 gedroogde en gezouten huid 579
 gedroogde huid 579
 geen goed slot 807
 geen model (hebben) 807
 geen slot 807
 geen stand hebben 807
 geen terd hebben 807
 geit 676
 geitechroom 676
 geiteleer 664, 676, 677
 geitevel 576, 677
 gekaikt 605
 gekapte schors 628
 gekartelde holpijp 822
 gekeerd werk 800
 gekleurd garen 702
 gekleurde uitpoetsinkt 784
 gekoelde huid 578
 gelakt leer 678
 gelderse schors 626
 gele steek 765
 [góléch] 670, 754, 755
 geleibies, glijbies/ – (?) 717
 geleng 670
 gelengstuk 670, 738, 754, 809
 gelijk dragen 582

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

gelijk maken 771, 774
 gelijksnijden 743, 760, 771
 gelijkvijen 774
 gelijmd onderwerk 709
 gelijmd werk 709
 geloid (leer) 675
 geloid splitten 645
 geloid, goed - 678
 geloid, plantaardig (- leer) 676
 geloid, plantaardig - leer 675
 geloid, rungaar - leer 675
 gemaakt garen 702
 gemalen schors 629
 gemengde looing 638
 gemerkt 586
 gemoeiig 678
 gemuikt 643
 genaaid werk 760
 generft leer 663
 genezen angel 585
 genezen angelbeet 586
 genezen worm 585
 gepegd werk 797
 gepekeldde huid 579
 gepikkeld 586
 gepind werk 797
 gepinde schoenen 797
 gereed 625
 gereedmaken 624
 gereedschap 669
 gerief 669
 geroest ijzer 653
 geschalmd 587
 geschramd 587
 geschuurd 587
 gesloten kant 761
 gesloten kantels 764
 gesloten liksel 761
 gesneden, krimp - zijn 671
 gesnoeide helft 593
 gesnoeide huid 593
 gesp 721
 gespied werk 797
 gesteld, goed - 582
 gesteld, slecht - 583
 gesteltnis, goede - 582
 gestopte steek 765
 gestrooide kuip 634
 getuig 669
 geven, ander laf - 624
 gevet wtleer 664
 gevuld 581
 gewaste draad 702
 geweekt 758
 gewicht 722
 gewicht in [trip] 609
 gewone steek 670
 gewricht 713
 gezette laars 735
 gezette leers 735
 gezond 583
 gezouten huid 579
 gezouten osse(n) 579
 gezouten stiere(n) 579
 gezouten veers 579
 gezouten, gedroogde en - huid 579
 gezwaaid leest 690
 gezwart paardeleder 675
 gezwollen 605
 glacé 664
 glacerder 663
 glaceren 663
 glad maken 779
 gladde kant 595
 gladkoppen 770
 gladpoetsen 777

gladraspen 774
 gladschuren 777
 gladstrijken 779
 gladwerken 647
 gladwrijven 753
 glans 784
 glans opleggen 663
 glansborstel 794
 glansstootmachine 663
 glansstoten 663
 glansstoter 663
 glanswrijven 783
 glanzen 662
 glanzter 663
 glas 728, 777
 glas, een stukje - breken 777
 glas, ijzeren - 794
 glasbreken 777
 glasplaat 642
 glasschreper 777
 gledden 615, 779
 gledijzer 789
 glet 620
 gletmes 616
 gletten 615
 gleuf 750
 gleuftrekker 832
 glijbies/geleibies (?) 717
 glissière (fr.) 717
 goed 623, 624
 goed afgedaan 587
 goed beleerd 582
 goed geloid 678
 goed gesteld 582
 goed, geen - slot 807
 goede gesteltnis 582
 goes 797
 goot 597
 goudron (fr.) 699
 grainé (fr.) 675
 grainé, veau - 675
 grasvel 576
 grauw overleer 675
 grauw rundleder 675
 grauw rundsleer 675
 grauwleer 664
 greineerplaat 661
 greineren 660
 griepasser 832
 griep, [vieze -] 827
 groebelkei 785
 groef 750, 761
 groef, (een) - maken 762
 groeflip 763
 groefmes 762
 groefmesje 762
 groefpasser 832
 groen 678
 groentje 679
 groeven 762
 groevenmachine 762
 groevensnijder 832
 groeventrekker 762, 832
 groever 832
 grof schuren 777
 grof schuurpapier 777
 groffe steek 733
 grondhaar 616
 groot, te - 806
 grote els 818
 grote kindermaten 805
 grote meisjes 804
 grove kroko 663
 gromsje 706
 gummihak 810

H

haak 597, 628, 721
 haak- en ringmachine 726
 haakbies 718
 haakje 721
 haakmachientje, ring- en - 726
 haalpijp 725
 haamblok 830
 haamleest 830
 haar 609
 haar lossen 589
 haar schieten 589
 haarboer 609
 haarboom 605
 haarder 607
 haarhandelaar 609
 haarhoop 609
 haarinzet 700
 haarkant 595
 haarkuip 609
 haarlos 589
 haarlos zijn 589
 haarmachine 607
 haarmes 606
 haarschot 589
 haarwassen 609
 haarwasser 610
 haarwasserij 610
 haarzijde 595
 haffel (handvol) 708
 haffeltje 708
 hagedisleer 678
 hak 738
 hak ophogen 768
 hak opzetten 768
 hak, een - opbouwen 767
 hak, engelse - 740
 hak, franse - 740
 hak, halve - 740
 hak, halve franse - 740
 hak, leren - 809
 hak, lodewiek-quinze- - 740
 hak, louis-vijftien- - 740
 hak, louis-XV- - 740
 hak, lowieke- - 740
 hak, platte - 740
 hak, uitgehaalde (uitgeholde ?) - 740
 hakblok 627
 hakentang 726
 hakgedeelte 670
 hakijzertjes 741
 hakje 738
 hakkebros 707
 hakken 627
 hakken opbouwen 767
 hakken opslaan 768
 hakken zetten 768
 hakkenopbouw 767
 hakleer 676
 haklikker 789
 hakmachine 628
 hakmes 627
 haknaaien 768
 hakpin 703
 hakpin, halve - 703
 hakspijker 707
 hakspijkereen 770
 hakstift 707
 hakstof 676
 hakstuk 670, 737, 810
 hakstukje 810
 hakverhoging 738
 hakzetten 768
 halen, de vlok uit het leer - 826
 halfzwikken 814

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

- half, (tot een) – maantje (breken) 777
 halfblanke traan 650
 halfhoge hiel 740
 halflap 809
 halfslappen zetten 809
 halfmaanmes 824, 825
 halfponder 706
 halfslag 644
 halfzolen 809
 halfzolen opzetten 809
 halfzolen zetten 809
 halfzool 809
 hals 591
 halsbaan 591
 halsdeel 591
 halsstuk 591
 halve binnenzool 742
 halve croupon 593
 halve dos 593
 halve dosset 593
 halve franse hak 740
 halve hak 740
 halve hakpin 703
 halve hiel 714
 halve holpijp 822
 halve huid 590
 halve kant 590
 halve rug 593
 halve tussenzool 749
 halve, van – zolen voorzien 809
 halvemaan 824
 halvemaanmes 824
 halven 823
 halvezool 809
 hamer 646, 687, 758
 hamerkop 708
 hamertje 797
 hand, er de laatste – aan leggen 794
 hand, uit de – verkopen 581
 handborstel 645
 handgeschoren lijmvlees 610
 handleer 666
 handlijm 610
 handrol 660
 handschoen 666
 handschoenenleer 664
 handuitpoetsen 783
 handuitzetter 649
 handveger 645
 handvlees 610
 handvlezer 608
 handvol, haffel (–) 708
 handwerk randgenaaid 749
 handwerker 742
 handwerkleest 689
 hangar 632
 hangen, in de stroom – 601
 hangen, te drogen – 640
 hard laven 624
 harde croupon 679
 harde duvel 679
 haren 589, 605, 616
 haren in het vat 607
 haren op de machine 607
 hars 699
 harsdraad 698
 harst 699
 harstendraad 698
 haspel 636
 hausse (fr.), hoos/ – 692
 hecht 815
 heel zwikken 814
 heesterschors 626
 heet aftrekken 787
 heet, in 't – aftrekken 787
 hegschors 625
 hegschram 587
 heilig, op 't – oog (snijden) 756
 hele binnenzool 742
 helemaal open 644
 helft 590, 593
 helft, gesnoeide – 593
 hennepgaren 698, 816
 herenleest 691
 herenschoenen 803
 herenwerk 803
 herenwerker 804
 hers 699
 hersdraad 698
 hersendraad 698
 hersen 699
 herspan 700
 herst 699
 herstdraad 698
 herstendraad 698
 herstendraad maken 699
 herstellen 808
 herstepannetje 700
 herteleer 676
 heteluchtvat 640
 hiel 670, 714, 738
 hiel opzetten 768
 hiel, botte- – 740
 hiel, brede – 741
 hiel, caoutchoucen – 810
 hiel, engelse (–) 740
 hiel, halfhoge – 740
 hiel, halve – 714
 hiel, hoge – 740
 hiel, houten – 741
 hiel, lage – 740
 hiel, leren – 741, 809
 hiel, lodewiek-quinze(-) 740
 hiel, nylonnen – 810
 hiel, platte – 740
 hielbeen 734
 hielbies 717
 hiel en rechtzetten 810
 hielen zetten 768
 hielenopbouw 767
 hielijzer 790
 hiellikker 790
 hielmaat 680
 hielmaat, wreef- en – 680
 hielpand 714
 hielpartij 670
 hielstijf 744
 hielstuk 714, 737, 744, 810, 811
 hielstukje 737, 744
 hielstukken 769
 hielstje 739
 hielstje, fijn – 741
 hielvoering 719, 811
 hobbel 692
 hoed 794
 hoednagel 707
 hoek 623
 hoekstijl 623
 hoge hiel 740
 hol 670
 hol uitkloppen 758
 holblok 758
 holkloppen 758
 hollandse huid 576
 hollandse steek 670
 hollen 758
 holletjesnijper 725
 holletjespijp 725
 hollikker 790
 holpijp 725, 831
 holpijp, gekartelde – 822
 holpijp, halve – 822
 holpijpje 725
 holpijptang 831
 holblok 758
 holtang 747
 hondemest 618
 [hónza]beet 585
 hoogte, op – brengen 768
 hoos/hausse (fr.) 692
 horde 611
 hordje/hortje 611
 horen 621, 695
 hortje, hordje/ – 611
 horzel 585
 horzelbeet 585
 horzelgat 585
 houten hiel 741
 houten leest 689, 800, 801
 houten likker 788
 houten pen 703
 houten penleest 689
 houten penrasp 798
 houten penwerk 797
 houten pin 703
 houten pinnenbrosje 685
 houten pinnenrasp 798
 houten pinnetje 703
 houten pinwerk 797
 houten zool 808
 houten, met – pennen bevestigen 796
 houteren likker 788
 houvastentrekker 818
 huid 575
 huid, amerikaanse – 578
 huid, buitenlandse – 577
 huid, droge – 579
 huid, drooggezouten – 579
 huid, europese – 576
 huid, exotische – 577
 huid, gedroogde – 579
 huid, gedroogde en gezouten – 579
 huid, gekoelde – 578
 huid, gepekeld – 579
 huid, gesnoeide – 593
 huid, gezouten – 579
 huid, halve – 590
 huid, hollandse – 576
 huid, incolante – 588
 huid, inlandse – 576
 huid, rauwe – 578
 huid, verse – 578
 (huid), versgezouten – 578
 huid, vreemde – 577
 huden 575
 huidenmagazijn 581
 huidenpakhuis 581
 huidenvetten (?) 598
 huidkuip 631
 huidvetten 598
 huidvlies 595
 huif 811
 huifje 811
 I
 ijzer, geroest – 653
 ijzer, oud – 784
 ijzer, plooi- – 736
 ijzeren bertus 812
 ijzeren glas 794
 ijzeren jan 812
 ijzeren leest 799
 ijzeren likker 789
 ijzeren voet 799, 812
 ijzeren [zaai] 799
 ijzersulfaat 653
 ijzertjes 741

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

ijzerwater 653
inbinden 744
inbranden 651, 787
inbrandijzer 789
incolante huid 588
ingang 713
ingeplekt zooltje 737
inhangen 601
inhuizen 633
inlandse 576
inlandse huid 576
inleesten 803
inleg 755
inleggen 754
inlegzool 737
inlegzooltje 737
inlijmen 759
inpinben 735
inplak 755
inplaksel 755
inplakzool 737
inplakzooltje 737
inplek 755
inplekzool 737
inplekzooltje 737
inrepen 815
inrijgels 683
inrijgelsie 684
inrijgen 745
inrollen 660
inrossen 787, 795
inschiet 713
inschiet, te ruim – 806
inschieter 742
inschot 713
inschot, te ruim – 806
inschrijving, kopen op – 581
inslag 745
insmeren 651, 759, 778, 785
insteker 613
instrooien 633
invetten 650, 651, 795
invochten 756, 777
inwassen 787
inwateren 756
inweken 601, 756
inwerken 596, 633
inwrijven 779, 795
inzetten 596
inzitten, er krap – 671
inzitten, er nauw – 671
inzitten, er op de krimp – 671
inzouten 603

J

jan, ijzeren – 812
jassenleer 664
java 578
jodenbaard 603
jongens 804
jongensleest 690
jongensschoenen 804
juchten 675
juchtleer 663, 675
jute 817
juteleer 663

K

kaaphuidje 578
kalf 576, 675
kalf, nuchter – 576
kalfs 675
kalflappen 675
kalfsle(d)er 675

kalfsleder, mat – 675
kalfsnerf 663
kalfsuède 675
kalfsvel 576
kalfsvoering 677
kalk 603, 604, 609
kalk strooien 610
kalk, in de – zetten 610
kalk, uit de – splitten 612
kalkbak 604, 610
kalkborstel 603
kalcken 603, 610, 611
kalkkerij 604
kalkkuip 604
kalklaf 604
kalklijmvlees 610
kalkput 604
kalkstrijken 616
kam 693
kamschaafje 827
kant, bolle – 766
kant, effen – 761
kant, gesloten – 761
kant, gladde – 595
kant, halve – 590
kant, open – 760
kant, platte – 766
kant, ruwe – 595
kant, scherpe – 766
kantafsteker 827
kantbreker 827
kantelikker 791
kantelikker (?) 792
kantels 764
kantels, gesloten – 764
kantenbreker 827
kantenschaaf 827
kantensteker 827
kantezetter 791
kanthout 833
kanthoutje 833
kantijzertje 793
kantjesmaker 833
kantjesopzetter 832, 833
kantlikker 789, 791
kantmes 681
kantschaaf 827
kantschaafje 827
kantsteek 764
kantsteek, open – 764
kantsteker 827
kantstreep 827
kanttrekker 833
kantzetter 792
kap 692, 712
kapelzen 575
kapje 632
kapleer 692
kapleest 691
kapmes 627
kapot 583
kappen 627
karrewals 646
kartelbeitel 822
kartelen 822
kartelijzer 822
kartelmes 822
kartelpijp 822
kartelschaar 828
kassien 634
kastanje 627
kas(t)je 794
katoenen voering 678
katrol 635
keep, eerste (-derde) – 643
kei 757, 785

keien 634
kelder 581, 667
kemp 698
kempdraad 816
kempegaren 698
kempelgaren 816
kempegaren 698, 816
kennegaren 698
keper 678
keren 820
kern 593, 815
kernleer 593, 815
kersp 659
kerspblok 659
kerspen 658
ketel 700
ketelpak 666
kettingsteek 733
keukenzout 638
keus maken 665
keus, derde – 583
keus, eerste – 583
keus, tweede – 583
kiel 666
kijken, gaan – 581
kinder 805
kinderkopje 758
kinderleest 690
kindermaten, grote – 805
kindermaten, kleinere – 805
kinderschoenen 805
kinderschoenen, klein – 805
kinderschoentjes 805
kinderwerk 804, 805
kips 675
kips (eng.) 576
kist 695
klaar 625
klaarmaken 624
klankerkei 785
klapleest 813
klasseren 665
klauw 594, 766
klauw, achterste – 594
klauw, korte – 594
klauw, lange – 594
klauw, voorste – 594
klauwen, lange – 576
kledingleer 664
klein vel 678
klein-kinderschoenen 805
klein, te – zijn 671
kleine koevoet 797
kleine kroko 663
kleine steek 765
kleinere kindermaten 805
klem 641, 821
klemmen 731
klep 643, 716
klepel 712
klepje 716
kleppehout 643
kletbord 616
kietpan 616
kietten 615
kleurgaren 702
klieven 731, 732
klinkbank 831
klinken 798
klinkleest 801
klinkpoot 812
klinkvoet 799, 812
klippel 712
kliit 600
kliitten 600
klomp 647, 695

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

- klophamer 758
 klopijzer 758
 klopket 757
 kloppen 610, 646, 757, 770
 klopper 758
 klopsteen 758
 klot 630
 klothal 630
 klotmachine 630
 knapen 804
 knecht-thuiswerker 667
 kneden 647, 652
 knie, op de – werken 742
 kniers 616
 knies 616
 knipscheer 723
 kniptangetje 688
 knobbel 692
 knoeier 666
 knoest 600
 knoestig 581
 knook 692
 kno(o)pjes 721
 kno(o)pjegang 726
 knooprand 760
 knoopsgatentang 726
 knooptang 726
 knoot 692
 knopen 721
 knopentang 726
 knopgatentang 726
 knoppen 721
 knoppentang 726
 knopsgatentang 726
 knopsgatang 726
 knoptang 726
 koehoren 695
 koei 576
 koei, amerikaanse – 578
 koeiband 590
 koeiehaar 817
 koeiehoren 695
 koeiehuid 576
 koeie(n) 576
 koeievoet 688
 koeivel 576
 koelhuishuid 578
 koevoet 833
 koevoet, kleine – 797
 kofferleer 664
 koffieboon 708
 koker 623
 koker, metalen – 794
 kollen 759
 kom 695, 700
 konijnvel 678
 koningsgroen 784
 kont 595
 kontend 627
 konterfoor 743
 konterfoor, dobbele – 717
 kookgaar 620
 [koomà] 643
 [koomà]-droging 642
 koordveter 719
 kop 590, 766
 kop, open – 576
 kop, over de – stollen 652
 kopeind 591
 kopen op aflading 580
 kopen op inschrijving 581
 (kopen) op verscheping (kopen) 580
 kopen, cif – 580
 kopen, ongeziens – 580
 kopen, op levering – 580
 kopen, zeilend – 580
- koper, mee – beslaan 771
 koper, met – pennen 799
 koperen brosnagel 704
 koperen nagel 704
 koperen nagels 707
 koperen pennen 799
 koperen pinnen 707, 799
 koperen schoenagelen 799
 koperen schoe(n)nagel 704
 koperen spijkertje 704
 koperen spijkertjes 799
 koperen stiftjes 708
 koperlood (?) 653, 784
 kopernagel 704
 koperrood 653, 784
 kopje 591
 kopnagel 707
 koppelen 803
 kopspijker 707
 kopstuk 591
 korenpap 709
 korenstro 817
 [kòrs] 617, 649
 korte klauw 594
 korte looistof 626
 korte steek 765
 korte voorompin 703
 korten, gaan – 671
 kostbaar werk 805
 kostelijk stuk 805
 kostelijk werk 805
 kotjespiter 725
 kotjestang 725
 koud aflikken 787
 koud aftrekken 787
 koud oplikken 787
 koud, in 't – aftrekken 787
 kraakleer 738
 krabben 776
 kram 708
 krammen 770
 kramnagel 707
 krans 714
 kransbics 717
 krap, er – inzitten 671
 kras 587, 598
 krats 587
 kreugel, kruiwagel/ – 808
 kreuk 670
 kreukijzer 791
 krimp gesneden zijn 671
 krimp in zijn 671
 krimp, er op de – inzitten 671
 krimp, op de – zijn 671
 krimpbeen 735
 krimpen 734
 krimppluoiën 736
 krispelbord 659
 krispelen 658
 krispelhout 659
 krispelmachine 659
 kroko, grove – 663
 kroko, kleine – 663
 krokodil 678
 krokodillele(d)er 678
 krombek 645
 krombreken 777
 kromels 818
 kromelst 818
 kromme els 684, 764, 818
 kromme leest 690
 kroon 766
 kruik 696
 kruin 766
 kruissteek 710
 kruiwagel/kreugel 808
- kruiwagen 807
 kruk 606
 krukje 695
 kuip 623, 631, 695
 kuip, gestrooide – 634
 kuipen 633
 kuipkeien 634
 kuipleer 675
 kuiplooiën 631
 kuiplooiing 631
 kuipmachiëntje 635
 kuipmachine 635
 kuippomp 623, 634
 kuiptrekmachiëntje 635
 kuiptrekmachine 635
 kunstig werk 805
 kunstwerk 805
 kurkuma 766
 kussenels 818
 kwaad bier 653
 kwaliteit, op – brengen 665
 kwartier 714
 kwein/kwijn 692
 kweinleest/kwijnleest (?) 691
 kwèkers 806
 [kwiehhák] 741
 kwijn, kwein/ – 692
 kwijnleest, kweinleest/ – (?) 691
 kwispel 700
- L
- laaf 607
 laafafdeling 625
 laafvat 623
 laars, gezette – 735
 laarsrasp 798
 laarzebeen 734
 laarzeleest 813
 laarzenmaker 667
 laatje 694
 laatste, er de – hand aan leggen 794
 lacet (fr.) 719
 laden 596
 laf 622, 623
 laf, ander – geven 624
 laf, eerste – 624
 lage hiel 740
 lak 678
 lakle(d)er 678
 lam 613
 lam schaven 614
 lam snijden 614
 lam splitten 613
 lambert 706
 lamberts 799
 lamp 794
 lange els 818
 lange klauw 594
 lange klauwen 576
 lange steek 765
 lange voorompin 703
 lap 811
 lapje 811
 lappen 808
 laqué (fr.) 678
 lassing 819
 [last]model 822
 laten, in de pikkel – 619
 laten, op niks eweg – lopen 728
 laten, water daarbij – lopen 620
 laven, 601, 611, 622
 laven (mv.) 624
 laven, hard – 624
 lavengang 624

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

- lavengang, (de) – doorlopen 625
 lavenhuis 625
 lavenreeks 624
 lavenvertrek 625
 laverij 625
 LB 583
 le(d)er 815
 leder, rungaar – 675
 lederdosset 593
 le(d)erschaar 723
 lee 689
 leer, afvallig (-) 724
 leer, aluingaar – 664
 leer, de vlok uit het – halen 826
 leer, fijn – 664
 leer, frans (-) 675
 leer, gelakt – 678
 leer, gelooïd (-) 675
 leer, generft – 663
 leer, militair – 664
 leer, plantaardig gelooïd – 675
 leer, plantaardig (gelooïd -) 676
 leer, rood (-) 815
 leer, rungaar gelooïd – 675
 leer, technisch – 664
 leer, verlaakt – 678
 leer, zwart (-) 815
 leerappretuur 834
 leerbak 695
 leerborstel 645
 leerhamer 758
 leerkas 667
 leerkast 667
 leerkit 695
 leerkot 667
 leerlijm 727
 leerpasser 832
 leerplank 724
 leerpres 811
 leerrol 660
 leers, gezette – 735
 leerschaaf 825
 leerschaar 828
 leerscheer 723
 leersmeer 834
 leersnijmachine 812
 leertang 747, 827
 leertouwerij 647
 leerwals 646, 811
 leerwinkel 667
 leerzebeen 734
 leerzemodel 734
 leerzentrekker 667
 leerzeschacht 713
 leerzespice 735
 leest 688, 734, 799, 800, 801, 830
 leest mee een dop 691
 leest zonder fluit 689
 leest, blote – 689
 leest, gebogen – 690
 leest, gezwaaide – 690
 leest, houten – 689, 800, 801
 leest, ijzeren – 799
 leest, kromme – 690
 leest, linke – 690
 leest, linkse – 690
 leest, op de – zetten 814
 leest, plooibare – 813
 leest, rechte – 689, 690
 leest, rechtse – 690
 leest, scheve – 690
 leest, stalen – 813
 leest, zachte – 689
 leestehaak 795
 leestehuls 800
 leestetrekker 795
 leesthaak 795
 leestklaar maken 729
 leestplaat 801
 leestsprong 693
 leesttrekker 795
 leggen, bourrelet – 732
 leggen, er de laatste hand aan – 794
 leggen, galgeknoop – 702
 leggen, in de stroom – 601
 leggen, oostkant-zuidkant – 633
 leggen, op schijf – 603
 leggen, op stapel – 603
 leggen, op zout – 603
 leij, naar de – moeten 601
 lekbak 607
 leker, eerste (-derde) – 632
 lekken 652
 lendestrook 594
 lengsel 738
 lengstuk 738
 lens 683
 lepel 751
 lepelels 751
 lepelelsen 751
 leren hak 809
 leren hiel 741, 809
 leren zool 808
 lesbak 695
 leveren 807
 levering, op – kopen 580
 lézard (fr.) 678
 licht 581
 licht beschadigd 583
 licht overzouten 603
 licht vetleer 677
 lichter 810
 liereman 681
 lies 593
 liesle(d)er 593
 lijden 583
 lijn 610, 642
 lijn, wener – 709
 lijn, wiener – 709
 lijnboer 611
 lijnen 611, 727, 759
 lijnen, synthetische – 709
 lijnfabriek 611
 lijnhoop 610
 lijnkuip 610
 lijnraam 611
 lijnvel 611
 lijnvlies 610, 611
 lijnvlies, handgeschoren – 610
 lijnvlieshandel 611
 lijnvliesrek 611
 lijnwaad 678, 817
 lijnzaadmeelpap 709
 lijwaad 817
 lijwand 817
 likhout 779, 789
 likhoutje 733
 likijzer 789
 likkei 785
 likken 779, 785, 787
 likker 636, 779, 788, 789, 791
 likker, houten – 788
 likker, houteren – 788
 likker, ijzeren – 789
 likker, palmhouteren – 788
 liksel 793
 liksel, gesloten – 761
 liksteen 785
 likstok 779
 linke leest 690
 links 820
 linkse leest 690
 linkse naad 820
 linkse-arm-machine 732
 linnen 678, 817
 lintmeter 680
 lintzaag 822
 lip 763
 liquor, fat – (eng.) 651
 lisse collante (fr.) 761
 lisse, sans- – (fr.) 792
 lits 718
 locht, te – steken 732, 751
 locohuid 580
 lodewiek-quinze-hak 740
 lodewiek-quinze(-hiel) 740
 logen 598
 logen (mv.) 624
 lood 722
 loodje 722
 loog 620, 622
 looi 629
 looibad 638
 looibak 623, 631
 looien 598, 620
 looien, machinaal – 636
 looier 637
 looierij 625
 looiersnede 598
 looiing 598, 620
 looiing, eigenlijke – 620
 looiing, gemengde – 638
 looiing, plantaardige – 625
 looiing, snelle – 636
 looiing, trage – 631
 looiing, vegetale – 625
 looiklaar 625
 looikuip 631
 looilaf 623
 looimeester 613, 637
 looinat, afgewerkt – 622
 looiput 623, 631
 looisap 620
 looisel 630
 looistof 620, 634
 looistof, korte – 626
 looistof, plantaardige – 625
 looivat 636
 loopvlak 669
 loopzool 755
 lopen, op niks eweg laten – 728
 lopen, water daarbij laten – 620
 los gaan staan 605
 losharig 589
 losnervig 652
 losse, voorblad met – neus 715
 lossen 596, 605
 lossen, haar – 589
 lossen worden 582
 louis-vijftien-hak 740
 louis-XV-hak 740
 louis, talon- – quinze (fr.) 740
 lowieke-hak 740
 lozen 596
 lucht, te – steken 751
 luchtdroog 758
 luik 643
 luiks mes 608
 luizebeet 586
 luizepik 586
 luizig 586
 lus 717
 luxemburgse schors 626
 M
 maaklamp 794
 maan 658

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

- maanstapel 592
 maantje 797
 maantje, (tot een) half - (breken) 777
 maat 680
 maat, op - snijden 743
 maatband 680
 maatlat 680
 maatmodellen 722
 machinaal looien 636
 machinaal vlees 610
 machine, haren op de - 607
 machine, linkse-arm - 732
 machinelijm 610
 machinetje 726
 machinevlees 610
 made 585
 madegat 585
 madesteek 585
 magazijn 665, 667
 magazijn, centraal - 667
 magazijnwerk 805
 magriet 659
 maken 624, 808
 maken, assortiment - 665
 maken, bekjes - 822
 maken, blinkend - 779
 maken, boventuig - 729
 maken, bovenwerk - 729
 maken, draad - 699
 maken, (een) groef - 762
 maken, een parelhak - 771
 maken, een pekdraad - 699
 maken, glad - 779
 maken, herstedraad - 699
 maken, keus - 665
 maken, leestklaar - 729
 maken, model - 830
 maken, modellen - 721
 maken, patronen - 721
 maken, schachten - 729
 maken, sluitend - 766
 maken, soorten - 665
 maken, tige - 729
 maken, toilet - 645
 maken, weer blinkend - 794
 maken, zwart - 653
 mal 822
 mals 619, 678
 manchesterse boks 666
 mand 629
 mane(n)streng 592
 manoeuvre 607
 mangrove 626
 mannen, schoenmaker voor - 804
 mannenmaten 803
 mannenschoenen 803
 mannetjesessen 815
 mans 691
 mansleest 691
 mansschoenen 803
 manswerk 803
 manswerker 804
 maroc 675
 mast 675
 mastboks 675
 mastiek 699
 mat kalfsleder 675
 mat, veau - 675
 materiaal 669
 matrijs 725
 mee koper beslaan 771
 meel 629
 meelhok 629
 meelkast 629
 meelkorf 629
 meelmand 629
 meelschoep 629
 meesterkast 667
 meesterwerk 805
 meetmachine 665
 meetmes 828
 meisjes 804
 meisjes, grote - 804
 meisjesleest 690, 691
 meisjes schoenen 804
 melklijm 709
 melkzuur 617
 merk 586
 merk, ritueel - 586
 merkijzer 724
 mes 681, 723, 772, 825
 mes, luiks - 608
 mest 587, 618
 mestvel 576
 metalen koker 794
 meten 665
 métisse (fr.) 677
 meulen 628
 meulentje 782
 mexico 578
 mierzuur 603, 617
 mikje 829
 militair leer 664
 mimosa 626, 627
 mixte (fr.?) 638
 model 722, 822
 model maken 830
 model, geen - (hebben) 807
 modellen maken 721
 modelleur 721
 moellon (fr.) 650
 moer 630
 moet 785
 moeten, naar de leij - 601
 moffel (mondvol) 708
 mond 713
 mondje vol 708
 mondvol, moffel (-) 708
 morsmouwen 666
 mouton (fr.) 677
 mousstukken 666
 muil 715
 mussebek 706
 mussekoppen 707
 muts 811
 mutsje 811
 myrobalaan 626
 myrobalane(n) 627

 N

 naad, blinde - 820
 naad, linkse - 820
 naaduitzetter, blinde - 832
 naadzetter 733
 naaiels 683
 naaielsen 683
 naaien 729, 731, 820
 naaien langs de vleeskant 820
 naaien, tegen elkaar - 820
 naaier 730
 naaigroef 750
 naailap 666
 naaimachine 732
 naairand 749
 naaispaan 731, 821
 naaiwerk 760
 naar de leij moeten 601
 nadenzetter 733
 nagel 704
 nagel, koperen - 704
 nagelen 770, 771, 798

 nage[igat] 801
 nagels, koperen - 707
 nagelwipper 833
 nakalken 610, 611
 nakijken 581
 nalooien 639
 naloojing 639
 nalooipoeder 639
 nalooivat 640
 nappa 663, 664, 676
 nappaleer 664
 naspoelen 596
 nat uitsnijden 756
 nat, te - afgooien 588
 nathuis 600, 609, 625
 nathuiswerker 600
 natmaken 629, 756, 777
 natrium 639
 natschaven 655
 naturel 663, 679
 natuurkleur 679
 nauw, er - inzitten 671
 neep 821
 negen, vier- - 584
 nek 591, 592
 nekroupon 592
 nekdeel 592
 nekleer 592, 678
 nekstrook 592
 nekstuk 591
 nekstukje 592
 nerf 595, 612, 662
 nerf, friese - 659, 663
 nerf, gebroken - 659
 nerf, ronde - 659
 nerfkant 595, 612
 nerfschade 586, 587, 589
 nerftekening 662
 nerftrek 621
 nestel 719, 816
 nestelels 818
 nesteling 719
 nesteltrekker 818
 neus 715, 744, 766
 neus, nieuwe - 811
 neus, stijve - 744
 neus, voorblad met losse - 715
 neus, voorstuk met - 715
 neutralisatiemiddel 639
 neutraliseren 639
 newbuck/nubuck (?) 675
 niet doorlooid 678
 niet dragen 807
 niet gaar 679
 niet sluiten 806
 niet voldoende sluiten 806
 nieuwe neus 811
 nieuwe teen 811
 nieuwe zolen opzetten 808
 nieuwzolen 808
 nijgjes zitten 671
 nijper 797
 nijper(d) 687
 nijptang 687, 827
 nikkel 703
 niks, op - eweg laten lopen 728
 noest 590
 nopjesleer 678
 nortonpomp 598
 nortonput 598
 notehout 815
 nubuck, newbuck/ - (?) 675
 nuchter kalf 576
 nylonhiel 810
 nylonnen hiel 810

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

O

- olie 650
 olie, zwarte – 834
 oliën 640, 650, 651
 oliesteen 599
 ombiezen 732
 omboeken 729
 omboekhamer 729
 omgekeerd werk 800
 omklappen 729
 omloop 768
 omloper 768
 omplooiën 729
 omslaan 731
 omzetten 629
 onbeschadigd 587
 onder de voet verzetten 635
 onderkant 595
 ondermans 691, 804
 ondermansleest 691
 ondermansschoenen 804
 ondermanswerk 803
 onderneus 744
 onderrand 768
 onderschuiver 692
 onderste, op de – vang 644
 onderstakken 769
 onderstukken 736, 769
 ondertrekken 658
 ondertuig 736
 ondervrouwen 804
 ondervrouwenleest 691
 ondervrouweschonen 804
 ondervrouwleest 691
 onderwerk 736, 737
 onderwerk, gelijmd – 709
 onderwerker 736
 onderwerkmaker 736
 onderwerkzetter 736
 onderzool 755, 809
 onegaal 583
 ongeziens kopen 580
 onraad 669
 onthaard 607
 ontharen 605
 ontharingsmes 606
 ontkalken 615
 ontkalkingsmiddel 617
 ontklitmachine 600
 ontkliitten 600
 ontvangen 581
 ontvangen, uit schaal – 581
 ontzuren 639
 onversneden 587
 oog 720
 oog, op 't heilig – (snijden) 756
 oogje 720
 oogjesnijper 725
 oosten, in het – beginnen 633
 oostkant-zuidkant leggen 633
 opbleken 640
 opblinken 779, 794
 opbouwen, een hak – 767
 opbouwen, hakken – 767
 opcambreren 754
 opcambreren 754
 opdraaien 699
 opdressingën 779
 opdrijven 759
 open 619
 open deksel 596
 open kant 760
 open kantsteek 764
 open kop 576
 open, helemaal – 644
 opengooien 581
 openmaken 581
 openrekken 814
 openslaan 581
 opensnijden 761
 openvrouwen 581
 openzetten 753
 opgezet 605
 opgezwoilen 605
 ophaalbeentje 734
 ophaaltangetje 688
 ophalen 640, 794, 795
 ophaler 807
 ophangen 611, 640
 ophanger 641
 ophogen 754
 ophogen, hak – 768
 opklinken 798
 opklappen 770
 opknappen 808
 opknappen, met stijfelpap – 778
 opkuisen 783, 794
 opkuiser 788, 795
 opkuister 795
 opkussen 635
 oplaten 596
 opleesten 743, 803
 opleggen 727
 opleggen, de riem – 668
 opleggen, glans – 663
 opleggen, siersteken – 732
 opleveren 807
 oplikken 779
 oplikken, koud – 787
 oplossing, aangezuurde – 638
 op[muww] 604
 opnagelen 653
 oppennagel 704
 oppenspijker 704
 oppentack(s) 705
 oppin 745
 oppinnagel 704
 oppinnen 743, 745, 748, 796
 oppinner 736, 801
 oppintang 747
 opplakken 611, 642
 opplekken 727
 oppoetsen 783
 oppolsen 604
 oppompen 634
 opprikken 781
 oprekapparaat 813
 oprekken 653, 813
 oprollen 646
 opschuren 777
 opsiffen 794
 opslaan 641, 665
 opslaan, hakken – 768
 opsnijden 743, 760, 761
 opspanbeentje 735
 opspanbord 641
 opspanbord 642
 opspankader 641
 opspannen 641, 653
 opspanner 642
 opspannerij 642
 opspanraam 641
 opspantang 642
 opspijkeren 653
 opsteeksnijmes 773
 opstoten 600
 optrekken 624, 634
 optrekker 693
 optrekleest 813
 optrekmachine 813
 optrektang 747
 opvullen 636, 754
 opvulling 755
 opvulsel 755, 769
 opwalken 636
 opzakken 628
 opzethoutje 833
 opzetten 742, 781, 803
 opzetten, andere zolen – 808
 opzetten, hak – 768
 opzetten, halfzolen – 809
 opzetten, hiel – 768
 opzetten, nieuwe zolen – 808
 opzwellen 604
 opzwikken 748
 oropon 618
 ossehoren 695
 ossehuid 576
 osse(n) 576
 osse(n), gezouten – 579
 ossevel 576
 oud bier 653, 784
 oud ijzer 784
 over de kop stollen 652
 overall 666
 overdrijven 712, 759
 overgangsmaten 804
 overhalen 743, 745
 overhaler 801
 overkappinkje 632
 overkapt 632
 overle(d)er 671
 overlederafval 724
 overteer 664
 overteer, grauw – 675
 overleermes 722, 723
 overleermesje 723
 overleersnijder 722
 overleersnijmes 722
 overlooien 639
 oversteek 760
 overtrekken 624, 745
 overwerpen 750
 overwijdte 806
 overzetten 635
 overzouten, licht – 603

P

- paal 601
 paar, op het – zitten 805
 paard 606
 paardehaar 817
 paardehuid 576
 paardele(d)er 675
 paardeleder, gezwart – 675
 paardestuit 594, 675
 paardje 606
 packer (eng.) 578
 pakhuis 581
 palmhout 815
 palmhouteren likker 788
 pan 700
 panama 578
 pannetje 700
 pantoffelen 660
 pap 642, 709, 727, 778
 pap, in de – zetten 778
 pap, wiener – 709
 papmeel 778
 pappen 727, 759, 778
 pappot 696
 pappotje 696
 paptest 695
 paraguay 578
 parelhak, een – maken 771
 paren 803

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

pas, premiers – (fr.) 805	pièce, emporte- – (fr.) 725	plekseipot 696
pasmaken 743	pièceje, emporte- – 725	plekten 645
pasrozet 720	piekfijn werk 805	plisseerplankje 736
passer 680, 832	pikdraad 698, 816	plisseren 736
passermes 828	pikhaak 597	ploeg 827
pat 716	pikijzer 782	ploegmes 827
patent 678	pikkel 619, 695, 799	plooi 746
patronen 722	pikkel, in de – laten 619	plooi-ijzer 736
patronen maken 721	pikkelen 579, 619, 622	plooibare leest 813
patronenmaker 721	pikkelleest 812	plooien 736, 746
patronensnijder 721	pikkelvot 619	plooiplankje 736
patronnier (fr.) 721	pikkelvel 619	plooiresser 736
patroon 822	pin 601, 683, 703, 800	pluchen 654
paumelle (fr.) 659	pin, houten – 703	pluchemachine 655
paumellen 658	pinbros 685, 686	plug 703, 707
paumelleren 658	pinels 685	plus, tien – 585
peerd 675, 822, 830	pingat 801	poeder 639
peerdeleer 675	pink 576, 675	poetsborstel 794
peerdestiet 675	pinkeleer 675	poetsen 617
peerdestuit 594	pinke(n) 576, 675	poetscr 795
peerdevel 576	pinkhuid 576	poetsjongen 795
peerds 675	pinkleer 675	poetsmes 617
peg 703	pinkshuid 675	(pointure) garconnet (fr.) 691
pegbros 685	pinnagel 704	poeleerijzer 789
pegels 684	pinnegat 801	polieren 779
pegelsen 684	pinnen 796	polierijzer 789
peggen 796	pinnen, koperen – 707, 799	polijst- en uitpoetsmachine 814
pegghamer 797	pinnenbrosje, houten – 685	polijstbout 788
pegrasp 798	pinnenkrabber 797	polijsten 779, 785, 787
pek 699	pinnenkrasser 798	polijstijzer 789
pekbol 699	pinnenrasp, houten – 798	polijstinstrument 789
pekdraad 698, 816	pinnentrekker 797	polijstrolletje 815
pekdraadgaren 816	pinnetje, houten – 703	polijststok 789
pekel 619	pinrasp 798	polish (eng.?) 784
pekelbad 579	pingtang 687	polishen (?) 779
pekelen 603	pinwerk, houten – 797	politoeren 779, 783
pekelvat 619	plaat 593, 661, 801	pollevie 739
pekelvel 619	plaat, zinken – 724	pollevieleer 676
pekgaren 698	plaatleest 800	pollevielikker 790
pekkedraad 698	plakken 642	polleviestof 676
pekker 666	plakker 642	polleviestukken 769
peknaaidraad 698	plakleer 754	pollevietje 739
pekpan 700	plaklijm 611	polsen 604
pekpote 700	plaksel 709, 755	polshout 604
peksteek 765	plakselpap 709	polsstok 604
pekstoel 695	plank 606, 724	pomp 597, 623, 634
pekstoeltje 695	plankje 682, 754	pompen 634
pelen 605	plantaardig (gelooid leer) 675, 676	pompgat 623
pellen 605	plantaardige looing 625	pompon 720
pelzen 575	plantaardige looistof 625	ponjaard 818
pen 703, 766	plasticverf 654	ponsen 604
pen, houten – 703	plasticen zool 808	ponsstok 604
penbros 685, 724	plastiekhak 810	poot 594
pengeatje 801	plastiekzool 808	portemonneeleeer 664
pengat 601, 801	plat 581	pot 696
penhamer 797	plat elsen 751	potenschaar, ronde – 828
penleest, houten – 689	plategooyer 621	potje 696
pennen 796	platkloppen 770	pral 619
pennen, koperen – 799	platstikmachine 732	premiers pas (fr.) 805
pennen, met houten – bevestigen 796	platte els 751	prent 661
pennen, met koper – 799	platte hak 740	prenten 660
penrasp, houten – 798	platte hiel 740	prentmachine 661
penwerk 797	platte kant 766	prentplaat 661
penwerk, houten – 797	platte raps 775	prentrol 660
peperkoek 679	platte rasp 775	priem 683, 685, 686, 724, 818
peppelhout 815	platte tang 747	priempje 683, 686
perforeertang 726	platte-en-bolle-rasp 776	prik 685, 780, 781
perkamant 664	platzetten 600, 649	prikkant 760
pers 644, 661	plek 709	prikkeldraadschram 587
persen 644	plek, dunne – 585	prikken 781
perser 644	plek, rotte – 590	prikker 724, 780
persian (eng.) 576	plek, voze – 590	priklikker 780, 782
persmachine 644	plek, zieke – 590	prikopzetter 780
pétrolelamp 794	plekken 611, 642, 727	pikrad 821
petroleumlamp 794	plekker 642	priksteek 781
	pleksel 709	prikstoeltje 695

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

proefpaar 805
 proefwerk, zijn – afleggen 805
 prospuit 575
 prossen 575
 prosser 666
 prutselen 753
 prutsen 753
 prutsen 666
 punt 700, 706, 811
 puntje 811
 puntsel 724
 put 602, 604, 650
 putpomp 597

Q

quartier (fr.) 714
 quebracho 626, 627
 quinquet (fr.) 794
 quinze, lodewiek- – hak 740
 quinze, lodewiek- – (-hiel) 740
 quinze, talon-louis- – (fr.) 740

R

raam 641
 raam, op – spannen 641
 rabat 749
 radeerijzer 821
 radeerwiel 821
 raderwiel 821
 rand 716, 741, 749, 760, 768
 randelegger 792
 randen 732
 randen zetten 732
 randgenaaid, handwerk – 749
 randje 768
 randmes 681
 randmesje 681
 randnaaien 750
 randsteek 764
 randsteker 773
 randzool 749
 rangeren 743, 760
 raps 775
 raps, bolle – 775
 raps, platte – 775
 raps, ronde – 775
 rapsen 774
 rasp 775, 798
 rasp, bolle – 775
 rasp, platte – 775
 rasp, platte-en-bolle- – 776
 raspen 774
 rauw snijden 756
 rauw uitsnijden 756
 rauwe huid 578
 rechte leest 689, 690
 rechtse leest 690
 rechtzetten, hielen – 810
 reductiebad 638
 reezetten 743, 760
 reject (eng.) 584
 rek 653, 719
 rekblok 757
 rekenen 807
 rekken 649, 652, 814
 rekker 719, 813
 rekker, dubbele – 719
 rekleest 813
 rekmachine 813
 rekschop 652
 rektang 747, 826
 re(m)pliëren 729
 reparatie 808
 reparatiecroupon 808

reparatieleer 808
 reparatiemachine 732
 reparatiestikmachine 732
 repareren 808
 reptiel 678
 reptieleleer 678
 reserve 805
 retourné (fr.) 800
 revolver 654
 revolvertang 725, 831
 riek 629
 riem 599, 657, 716, 720
 riem, de – afleggen 668
 riem, de – opleggen 668
 riemels 818
 riemelst 818
 riemenleer 664
 riemensnijder 824, 827
 riemleer 664
 riempje 716
 riemsnijder 827
 rijfelhout 833
 rijgels 683
 rijgkoord 719
 rijgkoordje 719
 rijgnestel 719
 rijgsnoer 719
 rijgsteek 751
 rijgveter 719
 rimpels 736
 ring 720
 ring- en haakmachientje 726
 ring, blinde – 720
 ringbies 718
 ringenmachine 726
 ringentang 726
 ringetje 720
 ringetjesnijper 726
 ringetjestang 726
 ringmachine, haak- en – 726
 ringstempel 726
 ringtang 726
 rio 578
 rispeleind 700
 rispelend 700
 rispelsend 700
 rits 833
 ritsbeen 753
 ritsen 753, 833
 ritshout 833
 ritueel merk 586
 rivet 707, 708, 834
 rivets 799
 rode steek 765
 roefelen 785
 roefelhout 735
 roefelkei 785
 roerder 604
 roet 650
 roggebloempap 709
 roggemeel 709
 roggemeelplaksel 709
 rol 660
 rollen 646, 660
 rolprik 782
 rondbreken 777
 ronde els 818
 ronde nerf 659
 ronde potenschaar 828
 ronde raps 775
 ronde schaar 828
 ronde schijvensnijder 828
 rondel(le) 834
 rondels 818
 rondsel 768
 rondslijmes 828

rondstikken 820
 rood 589
 rood (leer) 815
 rood worden 590
 ros 675
 rosser 635
 rot 583, 589
 rotplak 589
 rotplek 589, 601
 rotte plek 590
 roulette (fr.) 782, 821
 rozet 720
 rubberhak 810
 rubberlijm 727
 rubbertip 741
 rubberzool 808
 rug 593, 681
 rug, halve – 593
 rugbies 718
 ruggestremg 592
 rugkant 681
 ruim, te – inschiet 806
 ruim, te – inschot 806
 ruimte 746
 run 630
 run, afgetrokken – 622
 run, eerste (-derde/vierde) – 632
 run geworden 630
 rundboks 675
 runderhuid 576
 runderleer 675
 rundleder, grauw – 675
 rundleer 675, 676
 runds 675
 rundsboks 675
 rundsbox 664
 rundshelft 590
 rundsleer 675, 815
 rundsleer, grauw – 675
 rundvet 650
 rungaar gelooid leer 675
 rungaar leder 675
 runhok 630
 runhoop 630
 runkachel 631
 runkorf 629
 runlooing 631
 runmoer 630
 runnat 622, 634
 runplein 630
 runstoof 631
 runturf 630
 russisch staal (?) 599
 ruwe kant 595

S

saladero (sp.) 578
 sans-lisse (fr.) 792
 satijnleer 675
 schaaftblok 613
 schaaftboom 613
 schaaftijzer 614
 schaaftmachientje 825
 schaaftmachine 613, 614
 schaaftmes 614, 825
 schaaftplank 613
 schaaftplek 587
 schaaftsel 655
 schaaftliker 656
 schaal, aan de – betalen 581
 schaal, bij de – betalen 581
 schaal, uit – ontvangen 581
 schaapsleer 675
 schaar 723, 828
 schaar, ronde – 828

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

- schacht 712, 713
 schachten 729
 schachten maken 729
 schaduwgedroogd 579, 758
 schaft 712, 713
 schalmblok 728
 schalmen 727, 728
 schalmgat 588
 schalmleest 728
 schalmmachine 812, 825
 schalmmes 728, 824, 825
 schalmplaat 728
 schalmplank 728
 schalmplankje 728
 schalmsteen 728
 schalpen 825
 schapebloot 646, 676
 schapehuid 576
 schapele(d)er 677
 schapeleer 676
 schapevel 576, 677
 schapevoering 677
 schaveling 655
 schaven 613, 648, 655, 656, 771
 schaven, lam – 614
 schaver 614
 schaverij 615
 scheef zijn 807
 scheeftrekken 746
 scheer 723
 scheerdegen 608
 schepels 751
 schepper 751
 scherp 620, 681
 scherpe kant 766
 scheve els 684
 scheve leest 690
 schieten 589, 605
 schieten, haar – 589
 schiftblok 728
 schiften 727, 728, 825
 schiftmes 728, 825
 schiftmesje 728
 schiftsteen 728
 schijf, op – leggen 603
 schijvensnijder 828
 schijvensnijder, ronde – 828
 schimmel 679
 schimmelen 679
 schit 587
 slageter 646
 schoegaren 698
 schoemakerssalaam 669
 schoemakersgaren 698
 schoemakersgetuig 669
 schoemakershamer 687
 schoemakersmes 681, 723
 schoenagel 704
 schoenagelen, koperen – 799
 schoenals, schoenels/ – 683
 schoenblink 795
 schoenboor 683
 schoenborstel 794
 schoencrème 795
 schoendoosje 696
 schoeneblink 795
 schoenels/schoenals 683
 schoenen, gepinde 797
 schoenenbezorger 807
 schoenenkuiser 795
 schoenenophaler 807
 schoenenverzorger 807
 schoenhaak 721
 schoenhamer 758
 schoenkno(o)pjes 721
 schoenknoepen 721
 schoenla(de) 694
 schoenlapper 666
 schoenleest 689
 schoenmachine 732
 schoenmaker voor mannen 804
 schoenmaker voor vrouwen 804
 schoenmakerssalaam 669
 schoenmakersels 683
 schoenmakersgaren 698
 schoenmakersgereedschap 669
 schoenmakersgerief 669
 schoenmakersgetuig 669
 schoenmakershamer 687, 758
 schoenmakersinkt 784
 schoenmakerskruk 695
 schoenmakerslamp 794
 schoenmakersmes 681, 723, 762, 772
 schoenmakerspadje 807
 schoenmakerspikkel 695
 schoenmakerspriem 683
 schoenmakerstang 687
 schoenmakerstuig 669
 schoe(n)nagel, koperen – 704
 schoennestel 719
 schoennoppen 721
 schoenpees 666
 schoenpik 666
 schoenpikker 666
 schoenpin 666
 schoenplekker 666
 schoenpoets 795
 schoenpoetsdoosje 696
 schoenpoetser 795
 schoenriem 719
 schoenring 720
 schoenschuif 694
 schoensmeer 795
 schoensnoer 719
 schoenspanner 813
 schoenveter 719
 schoenwas 786
 schoepels 751
 schoffel 606
 schoft 592
 schommellaf 623
 schoon 624
 schoonwassen 639
 schootsvel 666
 schootwerker 742
 schop 632
 schors 625
 schors, ardense – 626
 schors, eerste (-derde) – 632
 schors, franse – 626
 schors, gekapte – 628
 schors, gelderse – 626
 schors, gemalen – 629
 schors, luxemburgse – 626
 schorsblok 627
 schorschaak 628
 schorshakmachine 627
 schorshok 629
 schorslooiing 631
 schorsmand 629
 schorsmeel 629
 schorsmeulen 628
 schorsmolen 628
 schorsschuur 628
 schorszolder 628
 schort 666
 schoteiblok 758
 schotelen 758
 schotelhamer 758
 schraag 597
 schraagje 597, 606
 schraal 626
 schraapglas 776
 schrabben 776
 schrabglas, schrapglas/ – 776
 schram 587
 schrapen 776
 schrapglas/schrabglas 776
 schrappen 776
 schrepen 776
 schrobbeler 798
 schroef 830
 schroefdop 686
 schroefhelft 686
 schrooien 771
 schrooier 772
 schrooimachine 814
 schrooimes 772, 815
 schrot 705
 schuif 692, 694
 schuifleest 691
 schuifmaat 680
 schuifkap 692
 schuin afdunnen 728
 schup 629, 751
 schup, zijn – afkuisen 668
 schupels 751
 schupelsen 751
 schupje 751
 schuren 662, 777
 schuren, effen – 777
 schuren, fijn – 777
 schuren, grof – 777
 schurft 587
 schurften 679
 schuurborstel 815
 schuurder 662
 schuurderij 662
 schuurlinnen 814
 schuurmachine 662, 814
 schuurpapier 777
 schuurpapier, fijn – 777
 schuurpapier, grof – 777
 schuurplak 587
 schuurplek 587
 schuurrasp 815
 schuurrol 815
 schuurschijf 815
 schuursel 662
 semence (fr.) 705
 semencekop 705
 semencen, semences (fr.)/ – 799
 semences (fr.)/semencen 799
 semencetje 705
 semencetjes 799
 semencetjestang 688
 serge, carreau – 817
 serpent 678
 sierbeitel 822
 siergesp 721
 sierrandje 781
 sierrozet 720
 siersteek 733
 siersteek aanbrengen 732
 siersteken opleggen 732
 sierstiksel 732
 siertang 726
 siffen 794
 sint-crispijn/sint-crispien 668
 sint-crispijndag 668
 sint-crispinianus 668
 sint-crispinus 668
 sint, sint-crispijn/ – -crispien 668
 sjouwer 621
 sla(a)gbros (?) 685
 slab 700
 slabakken 806
 slag, aan de – gaan 667

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

- slagijzer 725
 slagpijp 725
 slak 576
 slakke(n) 576
 slangele(d)er 678
 slangenerf 663
 slap 623
 slecht afgedaan 587
 slecht gesteld 583
 sleffen 806
 slichten 657
 slichtmaan 658
 slichtmachine 652
 slichtmes 627, 658
 slichttang 657
 slijpen 662
 slijpsteen 599
 slikker 649, 650, 663
 slob 806
 slobben 806
 slodderig 806
 slof 806
 slokken 806
 slonzig 806
 sloof 666
 sloopbeitel 833
 slot, geen - 807
 slot, geen goed - 807
 sluitbezel 789
 sluiten 766
 sluiten, niet - 806
 sluiten, niet voldoende - 806
 sluitend maken 766
 sluitlikker 791
 smachten 602
 smachthok 603
 smarten 602
 smarthok 603
 smeer 650
 smeerolie 650
 smeertafel 651
 smeervat 651
 smeervod 650
 smeren 650, 651, 652
 smousje 706
 sne(d)je 588, 681
 snee 722
 snelle looiing 636
 snellooiing 636
 snijblok 724
 snijden 722, 743, 761
 snijden, lam - 614
 snijden, op 't heilig oog (-) 756
 snijden, op 't zicht - 756
 snijden, op maat - 743
 snijden, op steek - 774
 snijden, op zicht (-) 756
 snijden, rauw - 756
 snijder 721
 snijkant 681
 snijlood 722
 snijmes 681, 723, 772, 827
 snijmesje 723
 snijpasser 828
 snijplank 724
 snijscheer 723
 snijstukken 724
 snijtafel 724
 snijtang 688
 snippeltjes 724
 snippers 724
 snit 722, 724
 snoeien 645
 snoeien, (de) split - 645
 snoeimies 825
 snoekebek 748
 snoektang 748
 snoer 719
 snotneus 794
 soda 639
 soepel 678
 sok 650, 717
 sokkenverzoler 666
 solutie 727
 soorten maken 665
 sopbak 695
 soppen 756, 777
 sorteren 665
 spaan 754, 821
 spaantje 754
 spalten 645
 spanbics 718
 spanblok 711
 spanlop 642
 spanels 684
 spanelsen 684
 spanelsie 684
 spanjaard 774
 spankast 641
 spanleest 813
 spannaad 730
 spannen 641, 712, 731, 732
 spannen, op raam - 641
 spanner 642
 spanraam 641
 spanriem 711
 spanspie 735
 spantang 642, 826
 speldnagel 704
 speldnagel 704
 speling 806
 spetertje 705
 spie 692, 735 830
 spieën 796
 spiegel 714
 spiegelschaven 655
 spietje 703
 spietjesrasp 798
 spijker 704
 spijkerafnijptangetje 688
 spijkereen 770, 771, 798
 spijkereen, aan elkaar - 768
 spijkergaatje 801
 spijkerhamer 758
 spijkermachine 814
 spijkertje, koperen - 704
 spijkertjes 799
 spijkertjes, koperen - 799
 spinaal 702
 spinaalgaren 702
 spiritusbrander 794
 spits 700
 split 612, 678
 split, (de) - snoeien 645
 splitleer 612
 splitmachientje 825
 splitmachine 613, 825
 splitmeester 613
 splitmes 825
 splitschaaf 825
 splitseling 703
 splitsen 645, 727, 731
 splitten 612, 645, 727
 splitten in de blue 639
 splitten in het bloot 612
 splitten, bloot - 612
 splitten, droog - 645
 splitten, gelooïd - 645
 splitten, lam - 613
 splitten, uit de kalk - 612
 splitter 613
 spoelbak 607
 spoeldekseel 596
 spoelen 596, 601, 609, 635, 644
 spoelvat 596
 spoorleer 811
 sprenkelen 629
 spring 693
 springing 693
 sprong 693
 spuiten 654
 spuitertje 655
 spuitmachine 654
 spuitrevolver 654
 spukken (?) 601
 staal 599
 staal, russisch - (?) 599
 staaltje 599
 staan, los gaan - 605
 staart 594, 766
 staartblokhak 740
 staartel 719
 staarthak 740
 staartje 594
 staartstuk 594
 stalen 599
 stalen leest 813
 stampen 635, 647
 stamper 647
 stand 807
 stand, geen - hebben 807
 stansafval 724
 stansen 822, 826
 stanser 822, 826
 stapel 596
 stapel, op - leggen 603
 stapelen 603
 stapelwerk 805
 stearine 650
 steek 670, 710, 781
 steek, belze - 670
 steek, blinde - 752
 steek, de - doortrekken 732
 steek, droge - 765
 steek, engelse - 671
 steek, fijne - 733
 steek, franse - 670
 steek, gele - 765
 steek, gestopte - 765
 steek, gewone - 670
 steek, groffe - 733
 steek, hollandse - 670
 steek, kleine - 765
 steek, korte - 765
 steek, lange - 765
 steek, op - snijden 774
 steek, rode - 765
 steek, witte - 765
 steekels 685, 818
 steekgaten 764
 steekhak 741
 steekmes 773
 steekmesje 773
 steeknaaien 763
 steekopzetter 780
 steekpriem 683
 steekpunt 683
 steeksnijder 773
 steekspaan 731
 steekstift 707
 steekzetter 780
 steel 686
 steen 758
 stekbros 685
 stekel 600
 stekels 684
 stekelsen 684
 steken 754

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

- steken, te locht – 732, 751
 steken, te lucht – 751
 stekenzetter 821
 steker 704
 stekken 796
 stekraps 798
 stekrasp 798
 stektrekker 797
 stellen 624
 stelraam 611
 stempeltje 833
 stenen 634
 sterk 620, 623
 stierachtig zijn 582
 stierehuid 576
 stiere(n) 576
 stiere(n), gezouten – 579
 stiervel 576
 stiet 594
 stift 706
 stiften 770
 stiftje 703, 707
 stifjes, koperen – 708
 stijfpappen 778
 stijfjel 642, 709, 744, 778
 stijfjel strijken 778
 stijfjelhoren 695
 stijfjelpap 778
 stijfjelpap, met – opknappen 778
 stijve bout (fr.) 715
 stijve neus 744
 stijve teen 744
 stijve tip 744
 stik 589
 stikels 684, 685
 stikelsen 685
 stikgaren 698
 stikken 729
 stikken, fratsen – 732
 stikken, tige – 729
 stikker 730
 stiklat 731
 stikmachine 732
 stikselijzer 780
 stiksels 720
 stikspaan 731
 stiksteek 733, 765
 stikster 730
 stinklaf 624
 stoel 695
 stoeltje 695
 stofvrij 629
 stok 601, 641, 779, 789
 stollen 652
 stollen, over de kop – 652
 stoller 652
 stolmachine 652
 stolpen 820
 stoof 631
 stoomketel 636
 stoomkuip 636
 stootblok 648
 stootboom 605, 648
 stootijzers 741
 stootijzertjes 741
 stootlap 809
 stootmes 606, 648
 stootplaten 741
 stoten 605, 607, 648
 streepijzer 832
 streng 592
 strijkboom 616
 strijken 616
 strijken, stijfjel – 778
 strijker 617, 700
 strijklap 700
 strijkleer 700
 strijkmes 606, 617
 strik 720
 strikje 720
 stro 817
 stromen 601
 stront 587
 stronthuid 587
 strooi 817
 strooien 633
 strooien, kalk – 610
 strooien, onder de voet – 633
 strooien, op zink – 633
 strooiing, eerste (-derde) – 632
 strooimand 629
 strook 592, 716
 stroom, in de – hangen 601
 stroom, in de – leggen 601
 strop 717, 718
 stropbies 717
 stroppen 732
 [strufte] 679
 struisvogelleer 676
 stuikstuk 809
 stuit 594
 stuk 811
 stuk, kostelijk – 805
 stukje 808
 stukje, een – glas breken 777
 suède 663, 675
 sukkelaar 666
 sulfure (fr.) 603
 synthetische lijmen 709

 T

 taai 679
 taats 708
 tack(s) 705
 tacks (eng.) 799
 tacksen 798
 tack(s)je 705
 tack(s)model 705
 tack(s)nageltje 705
 tackswipper 688
 tafel 649, 724
 tafeltje 694
 tak 766
 talon botte (fr.) 740
 talon (fr.) 739
 talon-louis-quinze (fr.) 740
 talonnette (fr.) 717
 talons zetten 768
 tanen 598
 tang 597, 657, 687
 tang, dubbele – 826
 tang, platte – 747
 tanneren 598
 tap 822
 tar 699
 tassen 603
 tassenmaker 824
 te breed 806
 te drogen hangen 640
 te groot 806
 te klein zijn 671
 te locht steken 732, 751
 te lucht steken 751
 te nat afgooien 588
 te ruim inschiet 806
 te ruim inschot 806
 te ver vallen 582
 te vroeg afgooien 588
 te wijd 806
 technisch leer 664
 teen 715

 teen, nieuwe – 811
 teen, stijve – 744
 teennijper 726
 teenstuk 669, 809
 teer 699
 tegen elkaar naaien 820
 terd 669
 terd, geen – hebben 807
 terugslaan 731
 terugvallen 582
 thuis, franco – 580
 thuis knecht 667
 thuisstikster 730
 thuiswerk 806
 thuiswerker 667
 thuiswerker, knecht – 667
 ticks (eng.) 586
 tien plus 585
 tien, worm- – 584
 tige (fr.) 712
 tige maken 729
 tige stikken 729
 timmermansnijptang 687
 tip 715, 741, 744, 810
 tip, stijve – 744
 tip, voorstuk mee – 715
 tiphak 741
 tipje 809, 811
 tips 741
 toebinden 744
 toedoen 745, 766
 toemaat 806
 toevoegen 636
 toezichter 667
 toilet maken 645
 tong 716
 topjes 720
 tornen 575
 torntang 687
 (tot een) half maantje (breken) 777
 touwen 647
 touwerij 647
 touwmes 647
 touwtafel 649, 651
 traan 650
 traan, blanke – 650
 traan, bruine – 650
 traan, halfblanke – 650
 traanolie 650
 traats 708, 834
 trage looing 631
 tranen 795
 trap 669
 trappen 635, 647
 tree 600, 669
 treetje 600
 trekhaak 597, 795
 trekhoos 693
 trekken 624, 634, 734, 761
 trekker 693, 717, 718, 768
 trekkerliits 718
 trekleer 718
 trekmachine 635
 treknaald, een – zetten 668
 trekrasp 797
 trektang 597, 687, 826
 trektang, dubbele – 826
 [trip], gewicht in – 609
 [trip], vel in – 609
 troffel 606, 629
 trouwen 803
 tuieren 702
 tuigband 590, 593
 tuigdoos 695
 tuighelft 590
 tuighoek 667

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

- tuigleer 815
 turf 630
 turfhok 630
 turksleren broek 666
 tussenhals 592
 tussenuitkrullen 771
 tussenzevel 595
 tussenzool 749
 tussenzool, halve – 749
 tussenzooltje 749
 [twaooŋ] 692
 [twaooŋ]leest 692
 [twaooŋ]trekker 795
 tweebadsysteem 638
 tweede keus 583
 twijnen 699
 type frighuid 578
- U
- uit de hand verkopen 581
 uit de kalk splitten 612
 uit elkaar vallen 589
 uit schaal ontvangen 581
 uitdraaien 813
 uitdraaier 813
 uitdraaileest 813
 uitdraaileest, op de – zetten 813
 uitdruipe 597
 uitdruppen 597
 uitgedroogd 759
 uitgeefwinkel 667
 uitgehaalde, uitgeholde, (- ?) hak 740
 uitgeholde (uitgehaalde?) hak 740
 uithakken 806, 822
 uithakker 822
 uitkammen 610
 uitkapper 833
 uitkloppen 757
 uitkloppen, hol – 758
 uitkomen 771
 uitkruipen 771
 uitkrullen 771
 uitleesten 796, 814
 uitlekken 597
 uitpoetsborstel 794
 uitpoetsen 783, 794
 uitpoetsers 814
 uitpoetsinkt 784, 834
 uitpoetsmachine 814
 uitpoetsmachine, polijst- en – 814
 uitpoetswas 786
 uitschaven 613
 uitschiften 826
 uitschot 584, 588
 uitslaan 638, 679
 uitslabakken 806
 uitslagen 679
 uitslagijzer 822
 uitslikken 649
 uitsloffen 806
 uitslokken 806
 uitsnijden 607, 722, 774
 uitsnijden, nat – 756
 uitsnijden, rauw – 756
 uitsnijmachine 812
 uitsnijmes 828
 uitsorteren 665
 uitspannen 581, 601
 uitstansen (?) 822
 uitstansen 822
 uitsteek 760
 uitsteekmes 773
 uitsteken 774
 uitsteker 773
 uitstoten 648
- uitstrijken 616, 642, 649, 654
 uittrekhaak 795
 uittrekken 796, 814
 uittrekker 613, 795, 801
 uittrektang 795
 uitvlokken 638
 uitwassen 649
 uitweken 601
 uitwrijver 700
 uitzetapparaat 813
 uitzethout 826
 uitzetijzer 826, 832
 uitzetmachine 649
 uitzetmes 649, 826
 uitzettafel 649
 uitzetten 648
 uitzetter 649, 650, 663, 826
 uitzoeken 665
 uitzoeten 601
 uitzoetbak 602
 uitzoetvat 602
 uruguay 578
- V
- vaarzehuid 576
 vaarze(n) 576
 vaatwerker 621
 vachelooing 636
 vachette (fr.) 675
 vakwerk 805
 val 643
 vallen, te ver – 582
 vallen, uit elkaar – 589
 valluik 643
 valonea 626, 627
 van halve zolen voorzien 809
 vang, op de onderste – 644
 vangsteek 710
 varkensbaard 701
 varkensborstel 701
 varkenshaar 701
 varkensleer 675
 varron (fr.) 585
 vas/ves 739
 vaseline 834
 vastbinden 803
 vastkloppen 757
 vastlijmen 727
 vastlooing 636
 vastnaaien 750
 vastnagelen 743
 vastpeggen 796
 vastpinnen 796
 vastspeten 748
 vastspijkeren 748, 798
 vasttrappen 635
 vastzetten 748, 754, 796
 vat 596, 597, 640
 vat, droog – 640
 vat, haren in het – 607
 vat, vetten in het – 651
 vattang 657
 vatwerker 621
 veau grainé 675
 veau mat 675
 veel, daar is – aan 583
 veer 766
 veers 576
 veers, gezouten – 579
 vegen 635
 vegetale looing 625
 vel 595
 vel in [trip] 609
 vel, flauw – 588
 vel, klein – 678
- vellentrekker 621
 velsnede 588
 ver, te – vallen 582
 verangeld 584
 verbranding 589, 621
 verbreden 814
 verf, in de – zetten 785
 verf, zwarte – 784
 verfbas 655
 verfbad 638
 verfkant 595
 verfmeester 655
 verfvat 654
 verhalfozolen 809
 verkens 675
 verkensborstel 701
 verkenshaar 701
 verkensleer 675, 676
 verkopen, uit de hand – 581
 verlakt leer 678
 verlegen 589
 verlengsel 738
 vers 624
 verscheping, (kopen) op – (kopen) 580
 verschonen 624
 verschrooien 771
 verse huid 578
 versgezouten (huid) 578
 vermoord zijn 589
 versneden 587
 versplitten 613
 versturen 665
 vertrekken 624
 verven 653, 654, 785
 verver 655
 verversen 624
 verwormd 584
 verzenden 665
 verzetten 635
 verzetten, onder de voet – 635
 verzolen 808, 809
 verzworen 586
 verzworen angelbeet 586
 ves, vas/ – 739
 vessem 739
 vet 650
 vet, in het – zetten 650
 veter 719
 vetgat 694
 vethorentje 695
 vetkas(t)je 696
 vetle(d)er 675
 vetleer 663, 664
 vetleer, licht – 677
 vetliquor 651
 vetliquoren 651
 vetlooing 638
 vetpot 696
 vetsmeren 651
 vetten 598, 650
 vetten in het vat 651
 vetuitslag 679
 vetvat 651
 veulenleer 675
 vienne, colle de – (fr.) 709
 vier-negen 584
 vierde, eerste (-derde/-) run 6322
 vierpootkrukje 695
 [vieze griep] 827
 vijftien, louis- – hak 740
 vijlen 774
 vijshecht 686
 vijsnagel 707
 vil 588
 villen 575
 villetje 588

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

- vilsne(d)e 588
 vilthakker 822
 visolie 650
 vissenerf 663
 vlag 581
 vlak 581, 582, 583
 vlakmaken 771
 vlasdraad 816
 vlasgaren 702
 vlees 595, 610
 vlees, machinaal – 610
 vleesbak 607
 vleesblok 606
 vleesboom 605, 614, 648
 vleesdegen 608
 vleesdeger 608
 vleeshelft 612
 vleeskant 595, 612, 678
 vleeskant, naaien langs de – 820
 vleesmachine 608
 vleesmes 606, 608
 vleesraam 611
 vleeszij(d)e 595
 vlegelleer 664
 vleugels 715
 vleugelteen 715
 vlezin 607
 vlezin 608
 vlezin 608
 vlies 595, 609
 vlinderhak 740
 vlinderneus 715
 vloertje 600
 vlok 826
 vlok, de – uit het leer halen 826
 vochten 777
 voer 719
 voering 719, 811
 voering, katoenen – 678
 voeringbies 717
 voeringie(d)er 676
 voeringsleer 676
 voerinkje 811
 voerleer 676
 voerfel 676
 voet 665, 689, 799, 812
 voet, ijzeren – 799, 812
 voet, onder de – strooien 633
 voet, onder de – verzetten 635
 voetblok 682
 voetenmaat 665
 voetje 799
 voetmes 681, 824, 825, 827
 vogelmest 618
 vol, mondje – 708
 voldoende, niet – sluiten 806
 voorblad 715
 voorblad met losse neus 715
 vooreffenen 771
 voorgeloid 625
 voorgestoken gaatjes 764
 voorkant 593
 voorklauw 594
 voorlooiing 604
 voorloper 700
 voorompin, korte – 703
 voorompin, lange – 703
 voorprikkers 685
 voorschoot 606, 666
 voorsorteren 665
 voorspijken 748
 voerspoelen 596
 voorst 715
 voorste 715
 voorste klauw 594
 voorsteken 764
 voorstuk 715
 voorstuk mee tip 715
 voorstuk met neus 715
 vooruitwerken 668
 voorvel 666
 voorvoering 719
 voorzien, van halve zolen – 809
 voren, werk in – 805
 vormen 734
 vouwen 736
 voze plek 590
 vreemde huid 577
 vroeg, te – afgooien 588
 vrouwematen 804
 vrouwen, schoenmaker voor – 804
 vrouwenleest 691
 vrouweschoenen 804
 vrouwewerk 804
 vrouwewerker 804
 vrouwschoenen 804
 vrouwtjesessen 815
 vrouwwerk 804
 vrouwwerker 804
 vulhaak 829
 vulhamer 829
 vulijzer 829
 vulleer 754
 vulsel 755
 vulstok 829

 W
 waat 599, 681
 wale(n)kop 708
 wale(n)nagel 707
 walken 636, 734
 walkvat 597, 623, 636, 640, 651
 wals 646, 811
 walsen 645
 walser 811
 wan 628
 want 666
 warm aftrekken 787
 warme bout 789
 was 703, 786
 was aandoen 787
 was, in de – zetten 787
 wasblink 834
 wasborstel 815
 wasdraad 702, 816
 wasijzer 790, 791
 wasinkt 784
 wasschijf 815
 wassen 600, 609, 640, 651, 787
 water daarbij laten lopen 620
 water, bak mee – 607
 water, op – zinken 633
 water, zwaar – 617
 waterbak 602, 607, 695
 waterkap 716
 waterproof (eng. waterproof) 807
 waterproof, waterproof (eng. –) 807
 watertong 716
 waterverf 654
 weekbak 601, 695
 weekvat 602
 weer 587
 weer blinkend maken 794
 weerding 587
 weglopen 582
 wegsnijden, 774
 wegsnijden, bruut – 756
 wegvijlen 774
 weken 601, 756
 wel 811
 wener lijn 709
 werk in voren 805
 werk, afgelapt (–) 763
 werk, doorgenaaid – 802
 werk, duur – 805
 werk, fijn – 805
 werk, gekeerd – 800
 werk, gelijmd – 709
 werk, genaaid – 760
 werk, gepegd – 797
 werk, gepind – 797
 werk, gespied – 797
 werk, kostbaar – 805
 werk, kostelijk – 805
 werk, kunstig – 805
 werk, omgekeerd – 800
 werk, piekfijn – 805
 werk, zwiegenäht (–) (?) 802
 werkbank 694
 werkblok 800
 werkbreek 666
 werken 596
 werken, op de knie – 742
 werkhuis 600, 667
 werkjas 666
 werkkist 695
 werkplaats 667
 werkstoel 694, 695
 werkstoeltje 695
 werktafel 694
 werktafeltje 694
 wet blue (eng.) 579
 wetkei 682
 wetlap 598
 wetlat 682
 wetplank 682
 wetstaal 599
 wetsteen 599, 682
 wietje 782
 wiener lijn 709
 wiener pap 709
 wijd, te – 806
 winddroog 643, 758
 windzak 634
 winkel 667
 winschoen 806
 winstschoen 806
 wispelend 700
 wit, in het – zagen 612
 witleer 675
 witleer, gevet – 664
 witlooiing 638
 witte steek 765
 wol 609
 wol van de bloot 609
 worden, losser – 582
 worden, rood – 590
 worm 585
 worm drie en op 584
 worm een tot drie 584
 worm-tien 584
 worm, genezen – 585
 worm, met – 584
 wormbeet 585
 wormgaatje 585
 wormgat 585
 wormhuid 585
 wormsteek 585
 wreef 713, 714
 wreef- en hielmaat 680
 wreefmaat 680

 X
 XV, louis- – -hak 740

1.1.2.2. Lederbewerkende of -verwerkende beroepen

Z

- [zaa], ijzeren – 799
 zaagmachine 613
 zaagmeel 652
 zaagselen 652
 zaalefsje 685
 zachte leest 689
 zadelleer 815
 zadellinnen 817
 zadelmakersels 818
 zadelmakershamer 687
 zadelmakerslinnen 817
 zadelmakersmes 824, 825
 zadellmal 832
 zagemeel 652
 zagen 612, 727
 zagen, in het wit – 612
 zakken 628
 zandsteen 599, 682
 zeebeschadigd 590
 zeehond 676
 zeilend kopen 580
 zetbeen 735
 zetlaars 735
 zetleers 735
 zetten 624, 734, 743, 754, 759
 zetten, een treknaald – 668
 zetten, hakken – 768
 zetten, halfflappen – 809
 zetten, halfzolen – 809
 zetten, hielen – 768
 zetten, in de kalk – 610
 zetten, in de pap – 778
 zetten, in de verf – 785
 zetten, in de was – 787
 zetten, in gang – 667
 zetten, in het bruin – 785
 zetten, in het vet – 650
 zetten, in het zwart – 784
 zetten, op de leest – 814
 zetten, op de uitdraaileest – 813
 zetten, op zink – 633
 zetten, randen – 732
 zetten, talons – 768
 zetvoet 735
 zicht, op 't-snijden 756
- zicht, op – (snijden) 756
 zieke plek 590
 ziel 621
 zielkje 755
 zijbies 718
 zijn proefwerk afleggen 805
 zijn schup afkuisen 668
 zijpand 714
 zijstuk 714
 zink, op – strooien 633
 zink, op – zetten 633
 zinken 633
 zinken plaat 724
 zinken, op water – 633
 zinkput 623
 zitstoel 695
 zitten, nijgjes – 671
 zitten, op gaar – 636
 zitten, op het paar – 805
 zoet 624
 zoetsteen 599
 zolderen 668
 zolen, andere – opzetten 808
 zolen, nieuwe – opzetten 808
 zolen, van halve – voorzien 809
 zonder, leest – fluit 689
 zondroog 759
 zongedroogd 579, 759
 zonnebrand 589
 zool 737
 zool, caoutchoucen – 808
 zool, dubbele – 737
 zool, dubbele – 737
 zool, houten – 808
 zool, leren – 808
 zool, plastieken – 808
 zoolle(d)er 676
 zoolstuk 809
 zooltje, ingeplekt – 737
 zoolzetter 736
 zout 638
 zout, op – leggen 603
 zouten 603
 zuidkant, oostkant- – leggen 633
 zuivermaken 617, 774
 zuren 603, 622
 zuur 623
- zuurgraad 620
 zuurgraad, op – brengen 622
 zuurkuip 622
 zuurnat 622, 634, 653
 zuurpomp 623
 zuurvel 622
 zwaantje 799
 zwaar 581
 zwaar beschadigd 583
 zwaar water 617
 zwak 623
 zwaluwtangetje 688
 zwanehals 799
 zwart (leer) 815
 zwart maken 653
 zwart, in het – zetten 784
 zwarte olie 834
 zwarte verf 784
 zwarten 653
 zwartmaken 784
 zwartnat 784, 834
 zwartsel 784, 834
 zwartselen 784
 zwartseifles 696
 zwartseikruik 696
 zwartselpotje 696
 zwartverven 784
 zwavel 603
 zwavelen 603
 zwavelnatrium 603
 zwavelput 604
 zweer 586
 zwellen 604
 zwemmen 637
 zweten 679
 zwiegenäht (werk) (?) 802
 zwikblok 800
 zwikinslag 745
 zwikken 743, 745, 748
 zwikken, half – 814
 zwikken, heel – 814
 zwikker 801
 zwikleest 801
 zwikpin 800
 zwiktang 747, 827
 zwikwerk 801